Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції

МОЛОДІЖНА НАУКА ЗАРАДИ МИРУ ТА РОЗВИТКУ

присвячена Всесвітньому дню науки (28-29 листопада 2025 року)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції

«МОЛОДІЖНА НАУКА ЗАРАДИ МИРУ ТА РОЗВИТКУ»

присвячена Всесвітньому дню науки
(28-29 листопада 2025 року)

Чернівці
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
2025

УДК 0/9(082)
М 754

Рекомендовано до друку науково-технічною радою
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(протокол №19 від 31 грудня 2025 року)

М 754 Молодіжна наука заради миру та розвитку : зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (28-29 листопада 2025 року, м. Чернівці). Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2025. 490 с.

ISBN 978-617-8703-41-7

У Збірнику представлені результати теоретичних і практичних досліджень із широкого спектру напрямів: суспільні науки, гуманітарні науки та мистецтво, технічні науки, природничі та математичні науки, біологія та охорона здоров'я, економічні науки. Збірник містить матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Молодіжна наука заради миру та розвитку»*, яка присвячена Всесвітньому дню науки (28-29 листопада 2025 року). Конференція була організована та проведена Чернівецьким національним університетом імені Юрія Федьковича, Радою молодих вчених Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Радою молодих учених при Міністерстві освіти і науки України.

ISBN 978-617-8703-41-7 **УДК 0/9(082)**

**За достовірність результатів дослідження відповідальність несуть автори*

© Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, 2025

НАУКОВИЙ КОМІТЕТ

Білоскурський Руслан Романович – доктор економічних наук, професор, ректор, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна – голова наукового комітету.

Аушріне Пасвенскене – докторка наук, доцентка кафедри приватного права, заступниця декана юридичного факультету Університет Вітовта Великого, Литва.

Дмитро Вовчук – кандидат технічних наук, постдок, Ризький технічний університет, м. Рига, Латвія.

Герман Овідій – доктор філософії, університет імені Штефана чел Маре, м. Сучава, Румунія.

Доскалюк Наталія – кандидатка хімічних наук, постдок, Інститут колоїдів та інтерфейсів Макса Планка, м. Берлін, Німеччина.

Серденчук Надія Лаура – докторка філософії, професорка університет Штефана чел Маре, м. Сучава, Румунія.

Адріан Євген Преда – доктор філософії, Університет Костянтина Бранкуші в Тиргу-Жіу (м. Тиргу-Жіу, Румунія)

Амбрози Маріан Маріанович – кандидат наук, доцент, Університет міжнародного бізнесу ISM, м. Прешов, Словакія.

Зєба-Колодзей Беата – габілітований доктор, професор Вищої школи імені проф. Станіслава Тарновського в Тарнобжегу, Польща.

Мордовін Максим – асистент професора, Університет імені Етвеша Лоранда, м. Будапешт, Угорщина.

Бродецький Олександр Євгенович – доктор філософських наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Романюк Світлана Захарівна – докторка педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри педагогіки та методики початкової освіти, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Фочук Петро Михайлович – доктор хімічних наук, професор, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Федоряк Марія Михайлівна – докторка біологічних наук, професорка, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Костащук Іван Іванович – доктор географічних наук, професор, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Мельник Галина Василівна – кандидатка економічних наук, доцентка, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Дзик Роман Анатолійович – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри зарубіжної літератури та теорії літератури, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Маслюченко Олександр Володимирович – доктор фізико-математичних наук, професор, Сілезький університет, м. Катовіце, Польща.

Копильчук Галина Петрівна – докторка біологічних наук, професорка, завідувачка кафедри біохімії та біотехнології, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Волков Роман Анатолійович – доктор біологічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри молекулярної генетики та біотехнології, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Чорней Ілля Ілліч – доктор біологічних наук, професор, завідувач кафедри ботаніки, лісового та садово-паркового господарства, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Григорків Василь Степанович – доктор фізико-математичних наук, професор, завідувач кафедри економіко-математичного моделювання, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Галушка Зоя Іванівна – докторка економічних наук, професорка, завідувачка кафедри економічної теорії, менеджменту і адміністрування, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Гакман Анна Вікторівна – докторка наук з фізичного виховання і спорту, професорка, завідувачка кафедри спорту та фітнесу. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ

Халавка Юрій Богданович – доктор хімічних наук, професор, проректор з наукової роботи, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна – голова організаційного комітету.

Бешлей Ольга Василівна – кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри англійської мови, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Горохолінська Ірина Володимирівна – докторка філософських наук, доцентка, заступниця голови Ради молодих вчених Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Григорків Марія Василівна – докторка економічних наук, професорка, професорка кафедри економіко-математичного моделювання, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Дідух Віталія Віталіївна – докторка філософії (PhD), асистентка кафедри педагогіки та методики початкової освіти, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Глібіщук Микола Васильович – кандидат історичних наук, асистент кафедри всесвітньої історії, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Костюк Уляна Іванівна – лаборантка кафедри фізичної географії, геоморфології та палеогеографії, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Крайній Павло Іванович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри публічного права, Голова Ради молодих вчених Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Мікірін Іван Сергійович – аспірант кафедри оптики та видавничо-поліграфічної справи, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Николайчук Іванна Михайлівна – кандидатка біологічних наук, асистентка кафедри біохімії та біотехнології, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Онипа Денис Павлович – кандидат фізико-математичних наук, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Рошка Надія Михайлівна – докторка філософії (PhD) в галузі біології, завідуюча лабораторії кафедри молекулярної генетики та біотехнології, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Сімахова Анастасія Анатоліївна – докторка економічних наук, професор кафедри бізнес-аналітики та цифрової економіки Даржавного Університету «Київський авіаційний інститут», Голова Ради молодих учених при Міністерстві освіти і науки України

Тичініна Альона Романівна – кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри зарубіжної літератури та теорії літератури, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Тодорюк Сергій Іванович – кандидат економічних наук, доцент, асистент кафедри бізнесу та управління персоналом, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Христан Назарій Михайлович – кандидат історичних наук, асистент кафедри історії України, Голова ради молодих вчених при Чернівецькій ОВА, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Юрійчук Анастасія Олександрівна – асистентка кафедри прикладної математики та інформаційних технологій, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Янчук Іванна Володимирівна – кандидатка фізико-математичних наук, доцентка кафедри будівництва, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна

Іордакі Карина Олегівна – асистентка кафедри терапії, реабілітації та здоров'язбережувальних технологій, голова РМВ факультету фізичної культури, спорту та реабілітації. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

РЕДАКЦІЙНИЙ КОМІТЕТ

Мудраков Віталій Вікторович – кандидат філософських наук, доцент, гостьовий дослідник Інституту історії та культури Східної Європи імені Ляйбніца, м. Ляйпциг, Німеччина.

Бабина Альона Ігорівна – аспірантка кафедри молекулярної генетики та біотехнології, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна

Лабик Анастасія Русланівна – асистентка кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства юридичного факультету, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна

Віщак Юліанна Сергіївна – асистентка кафедри журналістики, редакторка видавництва «Рута», аспірантка кафедри зарубіжної літератури та теорії літератури, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Ковальчук Наталя Олександрівна – кандидатка економічних наук, доцентка, асистентка кафедри фінансів і кредиту, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Нікоряк Наталія Валеріанівна – кандидатка філологічних наук, доцентка, докторантка кафедри зарубіжної літератури та теорії літератури, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Сажина Алла Володимирівна – кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри зарубіжної літератури та теорії літератури, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Салега Олександр Вікторович – аспірант кафедри оптики та видавничо-поліграфічної справи, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Паранюк Дан Вікторович – кандидат філологічних наук, асистент кафедри англійської мови для гуманітарних факультетів, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Шульга Альона Валеріївна – кандидатка педагогічних наук, доцентка, асистентка кафедри педагогіки та методики початкової освіти, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

ЗМІСТ

Секція: Біологія та охорона здоров'я

Ігор Морар, Дар'я Ковалик
Діджиталізація, штучний інтелект дослідження та моніторингу стану здоров'я у фізичній терапії (ерготерапії) 14

Артем Корнієнко, Галина Чвалюк, Василь Грубінко
Перспективи фіторемедіації прісноводних водойм за допомогою рогозу широколистого (*Typha Latifolia*) в екосистемі Тернопільського водосховища 18

Nataliia Steniakina, Sofia Suslova, Tetiana Burda, Oleksandr Mushii and Taras Zadvornyi
expression of TME-associated miRNA-27a-3p in prostate cancer 22

Tetiana Burda, Oleksandr Mushii, Anastasiia Levenets, Mariia Kokoilo, Maria Yeshchenko and Taras Zadvornyi
MEP1A1 expression in prostate cancer tissue 25

Oleksandr Mushii, Anna Pavlova, Tetiana Burda, Tamara Kozak, Anastasiia Shevchuk, Taras Zadvorny
Glucocorticoid-induced metabolic alterations in androgen-independent prostate cancer cells 27

Світлана Бурмей, Надія Бойко
Мікробіом кишечника при синдромі подразненого кишечнику з діареєю: структурні особливості 30

Роман Бондаренко, Андрій Єфременко
Відеоаналіз техніки рухів у кондиційному тренуванні: можливості інтернету речей 33

Федір Гладких
Пародонтит і ревматоїдний артрит: імунопатогенетичний взаємозв'язок з акцентом на цитрулінування білків та імунну відповідь 36

Ігор Дробнер, Федір Гладких, Тетяна Лядова та Марія Матвєєнко
Лактат-піруватна рівновага міокарда як мішень кардіопротекторної дії кріоекстракту селезінки при целекоксиб-індукованій кардіоміопатії 41

Марія Матвєєнко, Федір Гладких, Микола Чиж, Тетяна Лядова, Тетяна Козлова
Мультимодальна анальгезія в моделі ушкодження сідничного нерва 46

Володимир Студент, Федір Гладких, Тетяна Лядова? Марія Матвєєнко
Модуляція системи оксиду азоту при токсичному ураженні нирок: експериментальне обґрунтування ефективності безклітинних кріоконсервованих біологічних засобів 50

Валерія Мільченко
Розвиток культури прямої торгівлі (Direct Trade) у кавовій індустрії України 55

Ратмір Турчанінов, Юрій Мосейчук
Порівняльний аналіз професійних стандартів спортивних тренерів Великобританії та України 58

Тетяна Гафич, Мирослава Кобилецька
Роль алелопатії та біохімічних чинників у формуванні інвазійного потенціалу *Heracleum sosnowskyi* 62

Оксана Кушнір, Ігор Забродський
Забруднення довкілля діоксинами та діоксиноподібними сполуками як актуальна медико-екологічна проблема 65

Секція: Природничо-математичні науки

Світлана Асташина
Вплив вулканічної активності на клімат Східної Європи 70

Олег Зима
Перспективи вирощування зимуючого гороху в зоні степу України 73

Ольга Козуб, Сергій Кирилюк
Алохтонний русловий матеріал: гранулометричний склад
та просторовий розподіл у руслові системі річки Гуків 76

Уляна Костюк
Вплив бойових дій на природні компоненти Чернігівської області 80

Владислав Маєвський
Методи дослідження клімату в передгір'ї Карпат 85

Каріна Пшеничко
Екотуризм як перспективний напрям інтеграції України
до європейського туристичного простору 87

Марина Фіщук, Богдан Рідуш
Дністер як спіллвей четвертинних зледенінь Центральної Європи 90

Дарина Шкаєва
Вплив кліматичних змін на динаміку ландшафтів та природокористування Буковини 93

Іван Порохнавець
Описання з точністю до ізоморфізму деяких класів Черніковських груп
за допомогою циклічної 3-групи порядку 27 97

Наталія Правіцка
Педагогічні аспекти вдосконалення викладання теорії
геометричних перетворень у контексті сучасних освітніх викликів 100

Андрій Віщак, Лілія Мельничук
Дослідження проблеми розпізнавання образів
у позашкільних гуртках науково-технічного спрямування 104

Катерина Тодиренчук
Застосування Гаусових чисел до розв'язування діофантових рівняннь 108

Секція: Технічні науки

Тарас Гуцул, Оля Гоюк
Особливості планування та розвитку дорожньої мережі для відновлення територій 112

Юліана Рубіш, Діана Вантюх
Екологічні композитні матеріали в сучасному будівництві 117

Денис Рокос, Діана Кайнц
3D-друк у будівництві. Можливості друку багатоповерхових будівель 120

Євгенія Новак, Тарас Каземірський
Цифрова трансформація процесів організаційно-технологічного управління будівництвом 123

Марина Ісевич, Діана Вантюх
Сучасні елементи вернакулярної архітектури 125

Євген Совінський, Гелена Ковальська
Історико-архітектурний опорний план як інструмент збереження
традиційного характеру середовища м. Вінниці 128

Олександр Мартинович, Микола Корзаченко
Спортивна інфраструктура Чернігова: стан та перспективи розвитку 135

Катерина Рєзанова, Ольга Овсієнко
Людиноцентричний підхід у формуванні громадських просторів
українських міст в умовах воєнної небезпеки: архітектура довіри та безпеки 140

Назар Рябінчак, Мирослав Гедзур, Діана Вантюх
Електрохромне скло як енергоефективний матеріал у сучасній архітектурі 143

Igor Mokhun, Yuriy Galushko, Yuliia Viktorovska,
Christina Felde, Maxym Karabchyivskiy, Mykyta Kitsan
Singular multiplexing approach for free-space optical communication systems 147

Секція: Економічні науки

Анастасія Ковток, Любов Маханець
Оцінювання ефективності впровадження інформаційних систем
у контексті цифрової трансформації підприємств 151

Анастасія Коропецький, Євгенія Шородок, Зоряна Кобеля
Використання системи мотивації персоналу
як інструменту підвищення продуктивності праці 154

Анастасія Кричун, Олена Вінничук
Оцінювання факторів формування доданої вартості України
у динаміці: економетричний підхід 158

Андрій Дьомін, Олена Вінничук
цифрова трансформація як основа сталого розвитку
та підвищення конкурентоспроможності підприємств України 162

Богдан Маханець
Аналіз стану електронної комерції в Україні у воєнний період 164

Богдан Петращук
Інформаційні системи як інструмент підвищення ефективності
електронного бізнесу в умовах цифрової економіки 167

Богдан Семенович
Прогнозування рівня забрудненості повітря засобами машинного навчання
та комп'ютерного зору 169

Віталій Анісімов
Стратегічний аналіз управління людськими ресурсами
у головному управлінні державної податкової служби 172

Ганна Скорик, Олександр Дикий
Сучасні мегатренди світової економіки та їх вплив на міжнародний бізнес 176

Григорій Кукуруза, Олександр Любченко, Святослав Іщенко
Аналітична платформа оцінки воєнних ризиків як інструмент
розвитку ринку страхування в Україні 179

Денис Ларін, Лариса Скращук
Моделювання впливу енергетики на сталий розвиток економіки 183

Єлизавета Гребенюк, Вікторія Куцак, Зоряна Кобеля
Роль HR-менеджменту у формуванні конкурентоспроможності підприємства 186

Ілля Українцев, Лариса Скращук
Моделювання поведінки споживачів в електронній комерції 190

Карина Кіфюк
Теоретичні аспекти впливу мит США на діяльність та фінансову стратегію Apple Inc. 193

Катерина Бушинська, Людмила Шворак
Інструменти підтримання економічної резильєнтності
малих держав у глобальній економіці 196

Катерина Стрижак
Іноземна допомога як інструмент демократизації: економічні чинники 199

Максим Дейнека
Вплив штучного інтелекту на цифровізацію закладів вищої освіти 202

Марія Григорків
Лінійні моделі багатокритеріальної оптимізації економічних систем 205

Марія Скурту, Марія Григорків
Математичне моделювання як інструмент підтримки управлінських рішень
у еколого-економічних системах 208

Олександр Захарчук, Зоряна Кобеля
Мотивація, внутрішня мобільність та утримання
як важелі управління кадровим потенціалом і їхній вплив на потенціал 211

Олександр Табак, Любов Водянка
Від приватного до публічного: потенціал лістингу
українських компаній на фондовому ринку 214

Юлія Присяжнюк, Сергій Тодорюк
Трансформація характеру праці під впливом розвитку технологій:
виклики для сучасних підприємств 219

Яніна Вовчок
Формування і розвиток механізмів стимулювання на приватних підприємствах 222

Секція: Гуманітарні науки

Мирослава Алерт, Софія Варецька
Влада, мова, тіло: механізми підпорядкування у романі «1984» Джорджа Орвелла 228

Анастасія Андрієвська
Використання штучного інтелекту у сучасній журналістиці: загрози та перспективи 231

Зоряна Батринчук, Ольга Бешлей
ШІ-асистенти у розвитку рефлексії майбутніх учителів англійської мови 235

Olga Beshlei
Metaphor as a framing tool in political rhetoric 239

Dan Paranyuk
Clifford Simak: from «Pastoral Science Fiction» to a metagenre 242

Taisiia Bortika, Olga Beshlei
Implementation of neuropedagogical strategies for teaching grammar
to secondary school students 246

Андрій Верцімага
Гетеротопний простір у романах Мартіна Еміса про Голокост 249

Альона Тичініна
Кінометафора як інструмент формування емпатії
(Семіотична поетика короткометражного фільму «Rock, Paper, Scissors», 2024) 254

Марина Горбатюк
Ґреґора фон Реццорі: між автобіографією та романом виховання 257

Юліанна Віщак
Античний архетип у науковій фантастиці: трансформація образу Медузи Горгони
в оповіданні «Shambleau» кетрін Л. Мур 260

Артем Гургіш
«Орієнталізм» у сучасних наукових студіях і лінгвальні засоби його вираження 263

Ruslana Ilii, Olga Beshlei
Developing listening competence in English using authentic films 266

Збиркот Леонід
Лінгводидактичні аспекти викладання мікробіології
в закладах фахової передвищої медичної освіти 269

Олена Карпіна
Феномен психологізму у світовій літературі 273

Коростинська Катерина, Мартинюк Юлія
Мистецтво жити на руїнах: трансформація особистості митця і людини у війні
(на основі творів Е. М. Ремарка, А. Чеха та М. Кривцова) 278

Вікторія Кукіс, Наталія Нікоряк
Специфіка кінорецепції роману «Спокута» Ієна Мак'юена 283

Маргарита Літтіх
Інтеграція арт-терапевтичних технік при роботі
з клієнтами в межах наративної психотерапії 287

Вікторія Макогончук
Parasocial: аналіз стосунків читач/літературний герой крізь призму рецептивної поетики 290

Антоніна Міненко, Тетяна Гуцуляк
Світоглядні та культурні цінності гуцулів крізь призму прислів'їв
і приказок роману Петра Шекерика-Доникова «Дідо Иванчік».....293

Анастасія Нікоряк, Наталія Нікоряк
Ісламізація як протидія західній експансії і повернення цивілізаційної ідентичності 296

Олена Петренко
Інтеграція технологій штучного інтелекту у процес навчання української мови
як засіб розвитку пізнавального інтересу здобувачів освіти 301

Аміна Різкалла
Страх власної думки: вплив масмедіа та феномен спіралі мовчання 304

Максим Сідор
Прагматичний аспект інтриги у творчості Джеффрі Арчера 307

Віталій Стригун
Комбатантська література: межа між художнім вимислом і документальною правдою 311

Максим Забродін
Письменник як свідок історії: модерністська модель митця
в українській та європейській літературі XX століття.....314

Myroslav Tomashchuk
Pejorative meaning as a component of communicative evaluation 319

Костянтин Варварич
«Скіфське золото»: повернення в Україну..... 322

Денис Швець
Військова справа еллінізму та пізньої античності
в дисертаційних дослідженнях науковців Чернівецького університету 325

Анна Щербань, Ольга Меленчук
Класики української літератури у літературній критиці Марії Білоус-Гарасевич 328

Ілля Гамаль
Дуалізм в контексті православної гносеології 331

Ірина Горохолінська
Театральний простір як досвід зустрічі з трансцендентним
і терапії сенсом (на ґрунті вистави «Інтерв'ю з Богом») 333

Ярослав-Юрій Макар
Бібліотека Еразма Сикста як відображення інтелектуальної культури
ранньомодерного Львова..... 336

Анатолій Марчук, Олександр Марчук
Телеологічний вимір здоров'я в біблійно-патристичній традиції:
синергія θεραπεία, τέλειοσ, Ὁλοκλήροσ у контексті сучасного духовного супроводу
в медичному капеланстві..... 338

Ірина Горохолінська
Церковні мистецькі інтервенції в умовах кризи:
контент-аналіз щодо терапевтичного впливу.....341

Михайло Мілешкін
Церква й соціальні медіа: трансформація проповіді в епоху цифрової культури 344

Олександр Солодкий
Наративна функція притчі натана (2 сам. 12:1–7): пророча корекція царської влади 347

Секція: Суспільні науки

Анна Гакман, Микола Байдюк
Оздоровчо-рекреаційна рухова активність та рівень тривожності внутрішньо переміщених осіб похилого віку 351

Uliana Banakh
Learning from mistakes of gentrification: an example of community-centered neighborhood renewal in the Netherlands 357

Артем Баратюк
Психологічні наслідки перегляду аверсивного контенту у віртуальній реальності 362

Яна Приступа, Валерія Вєлієва
Використання технологій штучного інтелекту у розвитку пізнавальної активності дітей дошкільного віку 366

Анастасія Вільк, Тетяна Продан
Окремі питання протидії корупційній злочинності 369

Юрій Гончарик
Роль самоспівчуття у протидії прокрастинації: теоретична модель та емпіричний аналіз 372

Віктор Алекс Данчук
Порівняльний аналіз кваліфікації злочинів проти людяності у практиці Нюрнберзького та Токійського військових трибуналів 377

Юлія Дерканос, Михайло Фролов
Суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин в умовах воєнного стану 382

Віталія Дідух
Медіадидактика як засіб реалізації педагогіки партнерства в умовах цифрової освіти 385

Катерина Дружиніна, Михайло Фролов
Особливості здійснення правосуддя в цивільних справах під час воєнного стану 388

Руслан Каряка
Міжнародно-правові засади правосуб'єктності штучного інтелекту у контексті автономних систем озброєнь 391

Юрій Коваль
Стабільність податкового законодавства в умовах воєнного стану 394

Ярослава Конон, Анастасія Сурілова
Правові бар'єри визнання професійних кваліфікацій кадрів між Україною та ЄВ 398

Павло Крайній
Адміністративно-правове регулювання публічної служби в державі Ізраїль: кілька уроків для України 403

Марія Кріпаченко
Окремі питання правового регулювання трудових відносин в умовах воєнного стану 409

Мирослава Кучерявенко, Михайло Фролов
Цивільно процесуальні правовідносини та їх суб'єкти у сучасні реалії воєнного стану 411

Мирослава Кучерявенко, Володимир Киян
Функціонування трудових правовідносин в умовах воєнного стану в Україні 414

Анастасія Лабик
Цифровий розрив як виклик для реалізації цифрових прав людини 417

Софія Марагулова
Цивільний процес під час дії воєнного стану 422

Софія Марагулова
Трудове право під час дії воєнного стану 424

Валентина Оксентій, Оксана Руденко
Феномен фіктивних шлюбів у практиці міжнародного приватного права 427

Анна Павлюк, Павло Крайній
Рішення у міждержавній справі «Україна проти Росії (щодо Криму)» – важлива складова механізму захисту прав людини 431

Гліб Парахотін
Окремі питання трудових відносин в умовах воєнного стану 434

Олена Петренко
Інтеграція технологій штучного інтелекту у процес навчання української мови як засіб розвитку пізнавального інтересу здобувачів освіти 436

Яна Приступа, Альбіна Романцова
Організація інклюзивного природничого середовища в дошкільній освіті за допомогою сучасних онлайн-платформ 439

Анна Сабадаш, Михайло Фролов
Вплив військового стану на процесуальні строки у цивільному судочинстві 442

Анна Сабадаш, Володимир Киян
Роботодавці та наймані працівники як суб'єкти трудового права під час військового стану в Україні 445

Яна Приступа, Антоніна Сівкова
Педагогічні умови інтеграції природничої освіти в ігрову діяльність дітей 449

Яна Приступа, Кіяшко Єлизавета
Інтеграція природничої освіти та ІКТ у роботі з дітьми з ООП у закладі дошкільної освіти 451

Надія Сокровольська, Тетяна Медіна
Між упередженням і вибором: гендерні стереотипи у професійному самовизначенні молоді 453

Андрій Станкевич
Співвідношення цифрової речі та віртуальних активів як об'єктів електронного обігу 457

Федрак Анастасія, Олена Ющик
Кримінальна відповідальність за незаконне використання гуманітарної допомоги 460

Анастасія Федрак, Олексій Стратій
Сучасний стан, проблематика та перспективи розвитку судової балістики в Україні 465

Катерина Хребто, Михайло Фролов
Особливості здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану 469

Аріна Цимбаленко, Павло Крайній
Міграційна політика ЄС: актуальний стан та перспективи вдосконалення 471

Ангеліна Чеботаренко, Олексій Стратій
Навмисна зміна почерку: криміналістичне значення 475

Ангеліна Чеботаренко, Олена Ющик
Кримінальна відповідальність за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом 479

Олександр Шарафін
Діалогічність медіації як фактор формування правової культури 484

Софія Яценко
Поняття, предмет та джерела цивільного процесуального права України в умовах воєнного стану 488

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

БІОЛОГІЯ ТА ОХОРОНА ЗДОРОВ'Я

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ, ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА МОНІТОРИНГУ СТАНУ ЗДОРОВ'Я У ФІЗИЧНІЙ ТЕРАПІЇ (ЕРГОТЕРАПІЇ)

Ігор Морар, Дар'я Ковалик

Кафедра фізичної реабілітації, ерготерапії та домедичної допомоги,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: kovalyk.daria@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Розглянуто сучасні тенденції цифровізації у сфері охорони здоров'я та їх вплив на розвиток фізичної терапії й ерготерапії. Акцент зроблено на використанні мобільних девайсів, сенсорних технологій та інтелектуальних систем для підвищення точності діагностики, покращення моніторингу стану пацієнтів і забезпечення віддалених консультацій. Окрему увагу приділено цифровим біомаркерам, застосуванню «розумних» пристроїв, екологічній миттєвій оцінці суб'єктивних симптомів та можливостям цифрової терапії. Водночас проаналізовано ключові виклики: правові, етичні, технічні та соціальні, що супроводжують впровадження діджитал-технологій у медичну практику. Зроблено висновок, що успішна інтеграція цифрових інструментів у фізичну терапію потребує комплексної взаємодії фахівців, оновлення нормативно-правової бази та забезпечення рівного доступу пацієнтів до мобільних технологій.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: діджитал-технології, фізична терапія, ерготерапія, мобільне здоров'я, цифрові біомаркери, сенсорні пристрої, віддалений моніторинг, штучний інтелект

I. Вступ

Діджитал-технології в сучасному світі вже охоплюють практично всі сфери нашого життя, в тому числі й галузь охорони здоров'я загалом, і фізичної терапії (ерготерапії), зокрема. Так, цифровізація фізтерапії пропонує важливі переваги та можливості в таких сферах як особисте здоров'я для моніторингу й зворотного зв'язку (за допомогою спеціальних пристроїв) та досягнення покращеної і точнішої діагностики (з використанням штучного інтелекту чи віртуальної реальності). Відповідно підвищується якість і комфорт послуг, скорочується час обстеження, підвищується точність діагностики, надається можливість дистанційного консультування та обстеження, уможливлюється аналіз і дистанційна обробка первинної інформації у вузькоспеціалізованих центрах, а також надається можливості для довготривалого зберігання інформації про пацієнта в цифровому форматі [2, с. 61]. Саме тому, в умовах сьогодення значної популярності набирають сучасні можливості віддаленої діагностики та терапії захворювань за допомогою мобільних девайсів, адже, у разі необхідності, доступ до інформації про пацієнта можна отримати практично з будь-якої точки світу, що є важливим у багатьох випадках.

II. Можливості, інструменти, виклики

Найпоширенішим пристроєм з пасивними датчиками є смартфон. Сучасні мобільні телефони оснащені інерційними датчиками руху, акселерометрами, гіроскопами та магнітометрами. Ці датчики можуть вимірювати фізичні показники людини (до прикладу, кількість кроків за день). Більшість смартфонів можна використовувати як датчик падіння, спірометр або пульсометр.

Смарт-годинники та фітнес-браслети останнім часом набули також широкого поширення. Згадані діджитал-інструменти містять ті самі датчики, що й смартфони, і можуть використовуватися для виявлення рухів, пов'язаних, наприклад, з судомами. У багатьох випадках ці пристрої мають фотоелектричний датчик, який може вимірювати частоту серцевих скорочень або їхню зміну. Нещодавно ці два пристрої були офіційно схвалені Управлінням з контролю за продуктами і ліками Сполучених штатів Америки для про-

ведення електрокардіографічних тестів за допомогою електродів, вбудованих у смартфони та смарт-годинники, з метою діагностики фібриляції передсердь [1].

Інновації у світі електронних датчиків відкрили багато нових можливостей для їх клінічного застосування. Наприклад, сенсорні пластирі можна використовувати для вимірювання м'язової активності й оцінки постави, високочастотні датчики, розміщені на одязі, можуть виявити набряк легень, а так звані «розумні» тканини – вимірювати зміни сили, тиску, вологості та температури, що вкрай важливо для нейрореабілітації.

В останнє п'ятиріччя у Сполучених Штатах Америки популярності набирає нова технологія контролю за дотриманням пацієнтами режиму прийому ліків (фармацевтичної терапії) [1]. Суть цієї технології полягає в тому, що в таблетку вбудовується невеликий датчик і, коли таблетка потрапляє в кисле середовище шлунку, то датчик посилає сигнал на сенсорний патч.

Суб'єктивні відчуття (наприклад, біль чи інші симптоми), загалом, можна зібрати лише шляхом опитування пацієнтів. Ще кілька років тому, така інформація збиралася у вигляді анкет, які пацієнти заповнювали з інтервалом у кілька тижнів або ж місяців. Ці анкети містили питання про частоту певних симптомів або явищ протягом певного періоду часу. Однак широке розповсюдження гаджетів уможливило кардинально інший підхід до збору суб'єктивних даних. У так званій екологічній миттєвій оцінці інформація про поведінку та переживання суб'єкта багаторазово збирається в реальному часі, в певний момент, у природному середовищі суб'єкта. Даний активний сенсор дозволяє уникнути помилок, які виникають під час заповнення опитувальника, оскільки все залежить від точності та якості пам'яті пацієнта. Саме тому, цей метод можна використовувати для збору інформації про перебіг таких симптомів, як хронічний біль, тривога, залежність від психоактивних речовин тощо. Загалом, вбачається висока перспективність цієї діджитал-технології для використання в терапевтичних і клінічних дослідженнях, у тому числі, фізичній терапії (ерготерапії).

Мобільні технології охорони здоров'я можуть бути використані для доповнення стандартного тестування під час функціонального навантаження. Наприклад, проведення тесту шестихвилинної ходьби за допомогою датчика руху смартфона, оцінку тремтіння голосу при хворобі Паркінсона за допомогою мікрофона смартфона, оцінку когнітивних функцій (пам'ять, швидкість реакції) за допомогою мобільних додатків. Загалом, розробники мобільних технологій сьогодні активно працюють у даному напрямку досліджень, тестуючи різні програми й, водночас, створюючи низку методів функціональної оцінки.

Так би мовити «сирі» дані датчиків повинні пройти процес обробки, перетворившись на цифрові біомаркери, під якими слід розуміти зібрані в цифровому вигляді фізіологічні та поведінкові вимірювання, які можуть пояснювати, прогнозувати та впливати на події, пов'язані зі здоров'ям [1]. Прикладами цифрових біомаркерів є кількість кроків, пройдених за день, середня тривалість нічного сну тощо. Сьогодні процес ідентифікації та оцінки клінічнозначущих цифрових біомаркерів тільки розпочався. Він потребуватиме колективних зусиль інженерів, комп'ютерних науковців, фахівців з аналізу даних, клініцистів та клінічних дослідників.

Загалом, віддалений моніторинг пацієнта сам по собі не покращує клінічні результати. Цифрова терапія використовує або ж методи мобільного здоров'я окремо або ж у поєднанні з фармакотерапією чи іншим терапевтичним утручанням. Прикладами успішного застосування цього методу на основі доказових даних є цифрова когнітивно-поведінкова терапія безсоння, зловживання психоактивними речовинами, синдрому дефіциту уваги й гіперактивності тощо [1]. Існують також різні системи нагадування і корекції поведінки для лікування пацієнтів з такими захворюваннями, як діабет і гіпертонія. Цифрові методи лікування, що поєднують інноваційне обладнання з найсучаснішим програмним забезпеченням, включають, наприклад, так звані «розумні» інгалятори, які

відстежують частоту, час і місце використання, додатки віртуальної реальності для знеболення і лікування панічних атак і т. д.

Уже в найближчий час стане можливим впровадження діагностичних діджитал-технологій. До прикладу, пристрої для діагностики хвороби Паркінсона аналізуватимуть дані про поставу, ходу та голос людини, а моніторинг руху очей допоможе розпізнати розлади аутистичного спектру. Ці й інші методи є багатообіцяючими, але потребують масштабних клінічних випробувань, перш ніж їх можна буде застосувати на практиці.

У процесі впровадження діджитал-технологій у сфері охорони здоров'я, у тому числі фізтерапії (ерготерапії), суспільство стикається з низкою проблем. Проблеми з інтеграцією мобільного здоров'я полягають, по-перше, у великому обсязі даних, а по-друге, у високій зайнятості та перевантаженні медичних працівників. Однак, на думку Г. Гаврюшенко, ці проблеми можна вирішити, визначивши найбільш релевантні біомаркери, які будуть представлені клініцистам і впливатимуть на прийняття ними рішень [1]. Вони також повинні працювати над інтеграцією та оптимізацією даних з різних пристроїв і різних операційних систем, надавати пацієнтам технічну підтримку при використанні датчиків і мобільних медичних додатків.

Окрім цього, ключовим викликом є розробка відповідного законодавства, що регулює цифрові технології у сфері надання медичних послуг, включаючи безпеку використання й охорону баз даних. До того ж виникають питання конфіденційності, відповідальності та того, наскільки можна довіряти системам штучного інтелекту в медицині, хоча й впровадження штучного інтелекту в діагностику та лікування полегшує роботу лікарів, зменшує кількість помилок і ризиків [3, с. 301]. Також значною проблемою постає недоступність смартфонів та доступу до інтернету для пацієнтів з вразливих верств населення таких як малозабезпечені, інваліди, люди похилого віку та мешканці сільської місцевості тощо. Водночас, низький рівень проникнення технологій мобільної охорони здоров'я для цих пацієнтів може ще більше посилити нерівність у наданні медичної допомоги. Вирішення цих проблем вимагає спільних зусиль розробників пристроїв і програмного забезпечення, законодавців і регуляторів, клініцистів та інших медичних працівників для створення найбільш безпечної, прозорої, сумісної і доступної цифрової системи охорони здоров'я. І, поза сумнівом, що розробка цифрових діагностичних алгоритмів допоможе медичним закладам досягти більшої ефективності та точності в діагностиці та моніторингу стану здоров'я пацієнтів у фізичній терапії (ерготерапії).

III. Висновки

Цифрові технології суттєво змінюють підходи у фізичній терапії та ерготерапії, оскільки забезпечують новий рівень точності діагностики, моніторингу й реабілітації. Мобільні пристрої та сенсорні системи допомагають отримувати об'єктивні дані про стан пацієнта в реальному часі, чим, відповідно, підвищують ефективність клінічних рішень, сприяють персоналізації лікування.

Цифрова терапія, включно з мобільними застосунками та інтерактивними платформами, має підтверджену ефективність у корекції хронічного болю, тривожних розладів, порушень сну та інших станів. Такі інструменти підсилюють мотивацію пацієнтів та розширюють можливості реабілітації поза межами медичних закладів.

Перспективним напрямом вбачаємо створення цифрових біомаркерів та алгоритмів раннього виявлення неврологічних і когнітивних порушень. Водночас розвиток цифрової медицини супроводжується викликами: необхідністю стандартизації методів, захисту персональних даних, технічної сумісності пристроїв та забезпечення рівного доступу до технологій.

У підсумку, діджитал-технології мають значний потенціал для підвищення якості медичних послуг і розширення інструментарію фізичної терапії та ерготерапії. Подальше

їх успішне впровадження можливе за умови міждисциплінарної співпраці, удосконалення нормативної бази та дотримання етичних стандартів.

IV. Список використаних джерел

[1] Havriushenko, H. (2019). Мобільні прилади та здоров'я. *Медична газета «Здоров'я України 21 сторіччя»*, 21 (466). Вилучено з: https://health-ua.com/article/44900-mobln-priladi-tazdorovya

[2] Makurina, H. (2019). Сучасні інформаційні технології в медицині, можливість їх інтегрування з системами цифрової діагностики. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку медичної науки та освіти* : зб. наук. пр., присвяч. 75-річчю каф. медицини катастроф та військової медицини Львів. нац. мед. ун-ту ім. Данила Галицького. Львів. С. 59–63.

[3] Nikitenko, V. O. (2024). Цифрова трансформація та технології в медицині. *Соціально-етичні та деонтологічні проблеми сучасної медицини (немедичні проблеми в медицині) :* зб. матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції (28–29 лютого 2024 р.). Запоріжжя : ЗДМФУ, 301–304.

DIGITALIZATION, ARTIFICIAL INTELLIGENCE RESEARCH AND MONITORING OF HEALTH STATUS IN PHYSICAL THERAPY (ERGOTHERAPY)

Igor Morar, Daria Kovalyk

ABSTRACT. The article examines current trends in digitalization in healthcare and their impact on the development of physical therapy and occupational therapy. The focus is on the use of mobile devices, sensor technologies, and intelligent systems to improve diagnostic accuracy, enhance patient monitoring, and provide remote consultations. Special attention is paid to digital biomarkers, the use of smart devices, instant ecological assessment of subjective symptoms, and the possibilities of digital therapy. At the same time, key challenges are analyzed: legal, ethical, technical, and social challenges accompanying the introduction of digital technologies into medical practice. It was concluded that the successful integration of digital tools into physical therapy requires comprehensive interaction between specialists, updating the regulatory framework, and ensuring equal access to mobile technologies for patients.

KEYWORDS: digital technologies; physical therapy; occupational therapy; mobile health; digital biomarkers; sensory devices; remote monitoring; artificial intelligence

ПЕРСПЕКТИВИ ФІТОРЕМЕДІАЦІЇ ПРІСНОВОДНИХ ВОДОЙМ ЗА ДОПОМОГОЮ РОГОЗУ ШИРОКОЛИСТОГО (*TYPHA LATIFOLIA*) В ЕКОСИСТЕМІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО ВОДОСХОВИЩА

Артем Корнієнко, Галина Чвалюк та Василь Грубінко

Кафедра загальної біології та методики навчання природничих дисциплін,
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна

E-mail: arkorniienko@gmail.com

АНОТАЦІЯ. Розглянуто проблему негативних наслідків антропогенного навантаження на прісноводні водойми, розташовані в урбанізованих екосистемах. Особливу увагу приділено впливу важких металів, таких як свинець, мідь, цинк, кадмій та інших, оскільки їх накопичення понад гранично допустимих концентрацій мають значний вплив на гідробіонтів. Додатково акцентовано увагу на проблемі евтрофікації, яка проявляється в екосистемі Тернопільського водосховища і пов'язана з накопиченням органічних забрудників, які потрапляють до водойми внаслідок господарської діяльності людини. Запропоновано дослідити потенціал фіторемедіації як одного з ефективних методів зниження наслідків антропогенного впливу. Об'єктом для подальших досліджень обрано Тернопільське водосховище. Запропоновано використовувати поширений в екосистемі водойми вид макрофітів – рогіз широколистий (Typha latifolia). Надані фактично підтверджені дані щодо високої абсорбційної здатності рогозу у поглинанні важких металів та біогенних елементів. Згідно з літературними джерелами, рогіз демонструє високу ефективність у процесах очищення водойм, стабілізуючи такі показники як вміст забрудників у воді, біохімічне споживання кисню та хімічне споживання кисню.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: фіторемедіація, антропогенне навантаження, рогіз широколистий, важкі метали

I. Вступ

Антропогенне навантаження на прісноводні урбанізовані водойми, спричинене господарською діяльністю промислових підприємств, полігонів твердих побутових відходів, аграрного сектору та комунального господарства, може мати значний негативний вплив на їхні екосистеми та спричиняти деградацію водних об'єктів. Основними джерелами забруднення виступають неочищені стічні води, фільтраційні стоки з полігонів, а також накопичення агрохімікатів із сільськогосподарських угідь [1].

Господарська діяльність чинить комплексний негативний вплив на стан водних ресурсів, зокрема через надходження до водойм важких металів, органічних забрудників та біогенних елементів. Результати досліджень підтверджують наявність у водному середовищі таких важких металів, як свинець (Pb), мідь (Cu) та цинк (Zn). Серед інших забруднюючих сполук наявні сульфати та хлориди, що надходять зі стічними водами, а також нітрати й фосфати, які потрапляють у водойми внаслідок аграрної діяльності. Сукупна дія зазначених чинників призводить до зниження концентрації розчиненого кисню, активізації процесів евтрофікації та деградацію біорізноманіття, що формує високий рівень екологічного ризику. У таких умовах особливо актуальним є впровадження системного моніторингу стану водних екосистем та модернізація технологій очищення води [2].

Важкі метали та біогенні елементи можуть позитивно впливати на ріст і розвиток рослин, оскільки є необхідними для нормального функціонування живих організмів. Зокрема, залізо (Fe), мідь (Cu), цинк (Zn) і молібден (Mo) є життєво важливими у малих концентраціях.

Водночас надмірна їх кількість, а також деяких металів – арсену (As), срібла (Ag), хрому (Cr), кадмію (Cd), свинцю (Pb), ртуті (Hg) і селену (Se) – призводить до токсичних ефектів і порушення біологічних процесів.

Одним із ключових механізмів токсичної дії важких металів на рослини є оксидативний стрес, що спричиняє пошкодження клітинних мембран, органел і, зрештою призводить до клітинної загибелі. Серед інших негативних наслідків – порушення функціонування хлоропластів, зниження вмісту хлорофілу, транспірації та провідності продихів [3].

ІІ. Фіторемедіація її механізми та ефект

Як один серед сучасних методів зниження наслідків антропогенного навантаження на водойми та впливу забрудників на водних гідробіонтів використовується фіторемедіація. Цей метод екологічного очищення передбачає використання рослин для видалення забрудників із довкілля, зокрема важких металів та інших токсичних речовин. На відміну від біоремедіації, яка охоплює широкий спектр біологічних організмів, фіторемедіація зосереджується переважно на рослинах, хоча в окремих процесах також беруть участь симбіотичні мікроорганізми [3].

Методи фіторемедіації дозволяють очищати забруднені компоненти довкілля – ґрунт, воду та повітря – шляхом поглинання, трансформації або стабілізації токсичних речовин. Цей підхід базується на природних фізіолого-біохімічних процесах, котрі забезпечують здатність рослин акумулювати важкі метали, органічні сполуки та інші забруднювачі.

Застосування фіторемедіації не лише зменшує наслідки антропогенного навантаження на екосистеми, а й сприяє відновленню біорізноманіття та ландшафтної структури територій. Водночас ефективність цього методу залежить від виду рослин, типу забруднення та умов середовища, що зумовлює необхідність подальших досліджень для оптимізації технологічних параметрів процесу.

Механізми фіторемедіації поділяються на п’ять основних категорій, кожна з яких спрямована на усунення або нейтралізацію дії окремих типів забрудників. До них належать: фітоекстракція, фітостабілізація, ризофільтрація, фітодеградація (фітотрансформація), фітоволатилізація. У представників вищих водних рослин (макрофітів), зокрема рогозу широколистого (*Typha latifolia*), що поширений в екосистемі Тернопільського водосховища, реалізуються різні механізми фіторемедіації, аналогічні тим, що спостерігаються у водяного гіацинта (*Eichhornia crassipes*) та ряски малої (*Lemna minor L.*) [4].

Під час фітоекстракції кореневі системи поглинають забруднювачі, особливо важкі метали з подальшим їх переміщенням до надземних тканин. Ризофільтрація проявляється в абсорбції та осадженні забруднювачів безпосередньо з води. Фітостабілізація забезпечує іммобілізацію важких металів, запобігаючи їхній міграції у ґрунтові та поверхневі води.

У процесі фітодеградації відбувається ензиматичне розщеплення органічних речовин у тканинах рослин або в ризосфері. Фітоволатилізація передбачає поглинання забруднювачів і їх подальше вивільнення у вигляді летких речовин через листя [4].

Тернопільське водосховище є перспективним об’єктом для подальших досліджень, спрямованих на оцінку ефективності фіторемедіаційних процесів у прісноводних екосистемах. Серед поширених у його біоценозі видів макрофітів особливу увагу привертає рогіз широколистий (*Typha latifolia*), який завдяки здатності до акумуляції важких металів може розглядатися як потенційний біоагент для фіторемедіації.

Завдяки високій абсорбційній здатності він ефективно вилучає з водного середовища широкий спектр забруднюючих речовин. Серед них: біогенні елементи (азот (N), фосфор (P), калій (K), кальцій (Ca), магній (Mg), марганець (Mn), сірка (S)), важкі метали (кадмій

(Cd), мідь (Cu), свинець (Pb), цинк (Zn)), фенольні сполуки, сульфати, нафтопродукти та синтетичні поверхнево-активні речовини. Крім того, рогіз сприяє покращенню екологічних показників органічного забруднення, зокрема біохімічного споживання кисню (БСК) та хімічного споживання кисню (ХСК), що є важливими критеріями оцінки якості води [5]. Як металофіт, він здатний виживати в умовах підвищеної концентрації важких металів, що є критично важливим для очищення забруднених водойм. А як гідрофіт, він демонструє високу адаптивність до водного середовища, що забезпечує його стабільне функціонування в різних гідроекологічних умовах і робить його перспективним видом для застосування у фіторемедіаційних технологіях [3].

Проведені дослідження засвідчують високу ефективність фіторемедіації у процесах очищення водного середовища. Зокрема, зафіксовано зниження біохімічного споживання кисню (БСК) більш ніж на 68%, хімічного споживання кисню (ХСК) – на 62%, а також загальної кількості розчинених речовин – на понад 54%. Ефективність очищення води методом фіторемедіації значною мірою залежить від анатомо-морфологічних особливостей рослин. Зокрема, коренева система рогозу широколистого (*Typha latifolia*) та наявність аеренхімних тканин сприяють надходженню додаткового кисню у ризосферу. Це створює сприятливі умови для мікробної деградації органічних забруднювачів, що є критично важливим для очищення водного середовища [6].

Попередній аналіз гідрохімічного стану Тернопільського водосховища свідчить про значне антропогенне навантаження, що проявляється у перевищенні гранично допустимих концентрацій (ГДК) низки забруднюючих речовин [7].

За результатами моніторингових досліджень зафіксовано перевищення ГДК для амонійного азоту (2,08 мг/дм³ при нормі 0,5–1,0 мг/дм³), біохімічного споживання кисню (БСК), хімічного споживання кисню (ХСК), нафтопродуктів (0,164 мг/дм³ при нормі 0,05 мг/дм³), завислих речовин та загального заліза [7].

Основними джерелами забруднення залишаються надходження господарсько-побутових та поверхневих стоків [7].

У літній період інтенсифікується процес евтрофікації, що полягає у збагаченні води біогенними елементами, насамперед сполуками азоту та фосфору. Як наслідок, це спричиняє активний ріст і розвиток ціанобактерій, що призводить до явища «цвітіння води» та зниження концентрації розчиненого кисню у водному середовищі [5].

ІІІ. Висновки

Потенціал фіторемедіації може бути ефективно використаний для очищення водойм, забруднених внаслідок господарської діяльності. Незважаючи на певні обмеження, цей метод здатен знижувати концентрації важких металів, органічних та біогенних речовин до рівня гранично допустимих значень.

У екосистемі Тернопільського водосховища поширені види вищих водних рослин, здатні до фіторемедіації, що відкриває можливості для додаткових заходів очищення та зменшення проявів евтрофікації. Серед них особливу увагу привертає рогіз широколистий (*Typha latifolia*), який поєднує високу абсорбційну здатність із адаптивністю до локальних умов.

Практичний досвід, задокументований у наукових джерелах, підтверджує ефективність фіторемедіації. Водночас слід враховувати тривалість реалізації цього процесу та потенційні ризики скорочення популяцій окремих видів рослин при підвищенні сапробності водойми. Тому важливо створювати умови, сприятливі для росту, розвитку та

поширення фіторемедіативних видів, здатних підтримувати екологічну рівновагу водних екосистем.

IV. Список використаних джерел

[1] Строкаль, В. П. (2020). ANTHROPOGENIC LOAD ON WATER AND OF LAND RESOURCES: PROBLEMS OF LOCAL TERRITORIES OF UKRAINE. *Balanced Nature Using,* 0(2), 119–128. https://doi.org/10.33730/2310-4678.2.2020.208822

[2] Новіцький, Р., & Сапронова, В. (2025a). Аспекти моніторингу важких металів та радіонуклідів в гідробіонтах та абіотичних компонентах водних екосистем придніпров'я як елемент біобезпеки. У В. Попович, В. Сергієнко & Н. Іванченко (Ред.), Біологічні, хімічні та екологічні загрози під час війни (с. 332–348). ЛДУБЖД. https://sci.ldubgd.edu.ua/jspui/handle/123456789/16173

[3] Acharya, A., Bellaloui, N., Pilipovic, A., Perez, E., Maddox-Mandolini, M., & De La Fuente, H. (2025). Current Assessment and Future Perspectives on Phytoremediation of Heavy Metals. Plants, 14(18), 2847. https://doi.org/10.3390/plants14182847

[4] Wentzell, B. M. (2025). Phytoremediation for water quality improvement: current advances and future prospects. *Biotechnology for the Environment,* 2(1). https://doi.org/10.1186/s44314-025-00022-9

[5] Грубінко, В., Гуменюк, Г., Волік, О., Свинко, Й., & Маккарті, Ф. (2013). Екосистема зарегульованої водойми в умовах урбонавантаження: На прикладі Тернопільського водосховища (В. Грубінко, Ред.). Вектор.

[6] Pandey, A., Verma, R., & Mohan, J. (2021). Phytoremediation of wastewater using Typha latifolia (L.). *International Journal of Botany Studies,* 6(1), 540–546. https://www.botanyjournals.com/assets/archives/2021/vol6issue1/6-1-101-180.pdf

[7] Царик, Л. П., Кузик, І. Р., & Янковська, Л. В. (2022). Водні об'єкти міста Тернопіль: гідрографія, екологічний стан та водопостачання. *Людина та довкілля. Проблеми неоекології,* 37, 22–36. https://doi.org/10.26565/1992-4224-2022-37-02

EXPRESSION OF TME-ASSOCIATED MIRNA-27A-3P IN PROSTATE CANCER

Nataliia Steniakina[1], Sofia Suslova[1], Tetiana Burda[2], Oleksandr Mushii[2] and Taras Zadvornyi[2]

[1]Department of Microbiology and Immunology, ESC «Institute of Biology and Medicine»
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

[2]Department of Cytomorphology and Molecular Biological Markers of Tumor Growth,
R.E. Kavetsky Institute of Experimental Pathology, Oncology and Radiobiology,
National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

E-mail: cytmolmarkers@gmail.com

ABSTRACT. This study examined the expression of tumor microenvironment (TME)-associated microRNA-27a-3p in prostate cancer (PCa) tissues. Using bioinformatic tools and qRT-PCR analysis of tumor samples from 40 PCa patients, 27 microRNAs directly targeting SPP1 mRNA and 130 indirectly regulating it through transcription factors were identified. The average expression of miR-27a-3p in PCa tissue was 1.59 ± 0.16, showing a significant increase in patients with a Gleason score >7 and in those with metastases. These findings suggest that elevated miR-27a-3p expression is associated with PCa metastasis.

KEYWORDS: prostate cancer, tumor microenvironment, osteopontin, miRNA, miR-27a-3p

I. Introduction

In recent decades, it has been established that the development and progression of cancer, including prostate cancer (PCa), have been significantly influenced by the characteristics of the tumor microenvironment (TME). The TME includes a diverse mix of cellular components (among them fibroblasts, immune cells, and endothelial cells) as well as non-cellular components like extracellular matrix structures and a range of soluble factors [1].

The ECM surrounding cells is essential for regulating their behavior, and its signalling dynamics are precisely regulated during growth and development. In the process of tissue remodelling, matricellular proteins (MCPs) are released into the ECM. Elevated MCP expression is a hallmark of tissues undergoing structural reorganization, including the changes associated with tumor development, whereas normal tissues typically show minimal or no production of these molecules. In cancer, both malignant cells and activated stromal elements become major abnormal sources of MCPs within the tumor microenvironment, thereby fostering disease progression [2, 3].

Data presented in the scientific literature indicate the important role of such MCPs as osteopontin (OPN) and osteonectin (ON) in the progression of PCa [4, 5, 6, 7, 8, 9]. OPN, a key component of the bone matrix, is broadly expressed across many tissues and is deeply involved in modulating inflammatory responses. Functioning as a cytokine-like molecule related to matrix proteins, OPN influences interactions between cells and the ECM, participates in bone mineral deposition and remodelling, and supports processes such as cell motility and migration. Additionally, OPN can enhance cellular growth, differentiation, survival, and invasive behavior [10].

The epigenetic regulation of OPN is not yet fully understood. One of the possible regulatory factors of this protein is microRNAs (miRs) [11, 12].

miRs are now viewed as central modulators of gene activity and are increasingly explored as diagnostic markers and treatment targets in prostate cancer. Among them, miR-27a-3p functions as an oncogenic regulator of androgen receptor signaling and is considered a promising point of therapeutic intervention. Its regulatory effects on genes such as HIPK2,

YAP, SRC3, and PAX3 may provide a basis for improved detection strategies and for developing ASO-27a–based therapies aimed at castration-resistant prostate cancer [13].

The aim of this work was to investigate the expression patterns of TME-associated miR-27a-3p in PCa tissues.

II. Results of own research

Materials and Methods. To identify microRNAs involved in the regulation of OPN expression and determine their role in the onset and progression of PCa, the online tool miRNet v2.0 and open databases miRDB, TarBase v.8.0, and MicroT-CDS were used. The levels of miRNAs in tumor tissues of 40 PCa patients, who were treated at the National Cancer Institute (Kyiv, Ukraine) between 2015 and 2021, were assessed using qRT-PCR. Neoadjuvant therapy was not performed in patients with PCa. All patients provided written consent allowing their clinical information to be used for research. All individuals received clinical, laboratory, and instrumental examinations consistent with established diagnostic and therapeutic guidelines for PCa. Statistical analysis was performed using methods of descriptive and variation statistics with GraphPad Prism v8 software.

Results. Twenty-seven microRNAs capable of directly binding to *SPP1* mRNA were identified. Moreover, it was found that 130 microRNAs can indirectly, through the regulation of 27 transcription factors (RELA, E2F1, MITF, GATA2, RUNX1, YAP1, RBPJ, ATF3, CHD1, SPI1, NANOG, NR0B1, POU3F2, SALL4, CEBPD, SOX2, SMAD1, ASH2L, NACC1, KLF4, TCF3, FOXP1, MYBL2, PPARG, POU5F1, NR1H3, PRDN14), to influence the expression of *SPP1*.

The analysis of the obtained results revealed that the average expression of miR-27a-3p in PCa tissue was 1.59 ± 0.16 (Me = 1.47), with individual fluctuations ranging from 0.05 to 4.10. The tumor expression of miR-27a-3p was significantly higher ($p < 0.05$) in patients with a Gleason score > 7 compared to those with a Gleason score ≤ 7. A 1.37-fold increase ($p < 0.05$) in miR-27a-3p expression was observed in PCa tissues of patients with metastases compared to patients without metastases at the time of diagnosis. No significant association was found between miR-27a-3p expression levels and either the T category of the TNM classification or serum PSA levels.

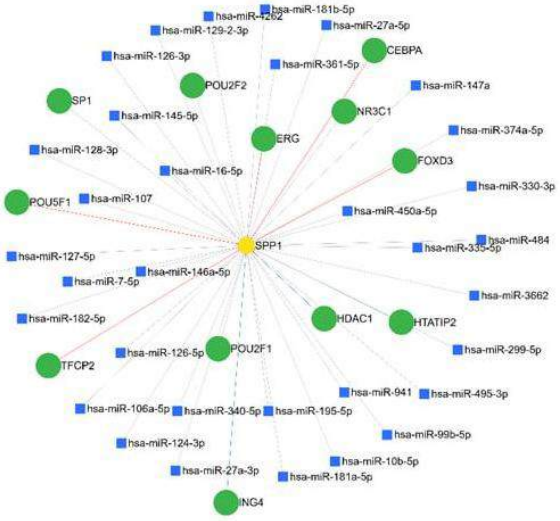

Fig. 1. MicroRNAs and transcription factors involved in the regulation of osteopontin (*SPP1*).
The *SPP1* gene is shown in yellow, transcription factors are represented by green circles, and miRs involved in the regulation are shown as blue squares.
The network was generated using the online resource miRNet 2.0.

III. Conclusions

These data suggest that elevated miR-27a-3p expression is associated with PCa metastasis, underscoring the importance of further research into its role in disease progression.

IV. References

[1] Sottnik, J. L., Zhang, J., Macoska, J. A., & Keller, E. T. (2011). The PCa Tumor Microenvironment. *Cancer microenvironment: official journal of the International Cancer Microenvironment Society*, *4*(3), 283–297. https://doi.org/10.1007/s12307-011-0073-8

[2] Gerarduzzi, C., Hartmann, U., Leask, A., & Drobetsky, E. (2020). The Matrix Revolution: Matricellular Proteins and Restructuring of the Cancer Microenvironment. *Cancer research*, *80*(13), 2705–2717. https://doi.org/10.1158/0008-5472.CAN-18-2098

[3] Sodek, J., Zhu, B., Huynh, M. H., Brown, T. J., & Ringuette, M. (2002). Novel functions of the matricellular proteins osteopontin and osteonectin/SPARC. *Connective tissue research*, *43*(2-3), 308–319. https://doi.org/10.1080/03008200290001050

[4] Desai, B., Rogers, M. J., & Chellaiah, M. A. (2007). Mechanisms of osteopontin and CD44 as metastatic principles in prostate cancer cells. *Molecular cancer*, *6*, 18. https://doi.org/10.1186/1476-4598-6-18

[5] Moorman, H. R., Poschel, D., Klement, J. D., Lu, C., Redd, P. S., & Liu, K. (2020). Osteopontin: A Key Regulator of Tumor Progression and Immunomodulation. *Cancers*, *12*(11), 3379. https://doi.org/10.3390/cancers12113379

[6] Shevde, L. A., & Samant, R. S. (2014). Role of osteopontin in the pathophysiology of cancer. *Matrix biology : journal of the International Society for Matrix Biology*, *37*, 131–141. https://doi.org/10.1016/j.matbio.2014.03.001

[7] Trotter, T. N., & Yang, Y. (2016). Matricellular proteins as regulators of cancer metastasis to bone. *Matrix biology : journal of the International Society for Matrix Biology*, *52-54*, 301–314. https://doi.org/10.1016/j.matbio.2016.01.006

[8] Mateo, F., Meca-Cortés, O., Celià-Terrassa, T., Fernández, Y., Abasolo, I., Sánchez-Cid, L., Bermudo, R., Sagasta, A., Rodríguez-Carunchio, L., Pons, M., Cánovas, V., Marín-Aguilera, M., Mengual, L., Alcaraz, A., Schwartz, S., Jr, Mellado, B., Aguilera, K. Y., Brekken, R., Fernández, P. L., Paciucci, R., … Thomson, T. M. (2014). SPARC mediates metastatic cooperation between CSC and non-CSC prostate cancer cell subpopulations. *Molecular cancer*, *13*, 237. https://doi.org/10.1186/1476-4598-13-237

[9] Jacob, K., Webber, M., Benayahu, D., & Kleinman, H. K. (1999). Osteonectin promotes prostate cancer cell migration and invasion: a possible mechanism for metastasis to bone. *Cancer research*, *59*(17), 4453–4457.

[10] Yu, A., Guo, K., Qin, Q., Xing, C., & Zu, X. (2021). Clinicopathological and prognostic significance of osteopontin expression in patients with prostate cancer: a systematic review and meta-analysis. *Bioscience reports*, *41*(8), BSR20203531. https://doi.org/10.1042/BSR20203531

[11] Žlajpah, M., Boštjančič, E., & Zidar, N. (2020). (Epi)genetic regulation of osteopontin in colorectal cancerogenesis. *Epigenomics*, *12*(16), 1389–1403. https://doi.org/10.2217/epi-2020-0032

[12] Amilca-Seba, K., Sabbah, M., Larsen, A. K., & Denis, J. A. (2021). Osteopontin as a Regulator of Colorectal Cancer Progression and Its Clinical Applications. *Cancers*, *13*(15), 3793. https://doi.org/10.3390/cancers13153793

[13] Kalofonou, F., Sita-Lumsden, A., Leach, D., Fletcher, C., Waxman, J., & Bevan, C. L. (2020). MiR-27a-3p: An AR-modulatory microRNA with a distinct role in prostate cancer progression and therapy. *Journal of Clinical Oncology*, *38*(6_suppl), 193–193. https://doi.org/10.1200/JCO.2020.38.6_suppl.193

MEP1A1 EXPRESSION IN PROSTATE CANCER TISSUE

Tetiana Burda, Oleksandr Mushii, Anastasiia Levenets, Mariia Kokoilo, Maria Yeshchenko and Taras Zadvornyi

R.E. Kavetsky Institute of Experimental Pathology, Oncology and Radiobiology,
National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

E-mail: tito132007@ukr.net

ABSTRACT. The tumor microenvironment is deeply involved in driving the progression of prostate cancer (PCa), particularly through extracellular matrix remodeling. Meprins, as members of the astacin metalloprotease family, are involved in these processes; however, their role in PCa remains insufficiently studied. In this study, the expression of *MEP1A* was analyzed in biopsy samples from 58 patients with PCa. A heterogeneous pattern of *MEP1A* expression was identified, along with its association with the clinicopathological characteristics of the tumors. The highest levels of *MEP1A* mRNA were observed in tumors of the T2 category, in cases with distant metastases, and in tumors with a Gleason score of 6. The obtained results indicate the potential prognostic significance of *MEP1A* in PCa.

KEYWORDS: prostate cancer, tumor microenvironment, meprins, collagen, MEP1A

I. Introduction

Recent data convincingly indicate that the tumor microenvironment plays a key role in tumor growth and metastasis [1-4]. The extracellular matrix (ECM) is composed predominantly of proteoglycans, glycoproteins, matricellular proteins, and structural elements such as tenascin, collagen, elastin, and laminin. ECM remodeling – reflected by changes in the composition, turnover, and cross-linking of its constituents – is associated with elevated expression of various enzymes, including matrix metalloproteinases, procollagen-Lysine, 2-Oxoglutarate 5-Dioxygenases (PLODs), lysyl oxidase, and WNT1-inducible signaling pathway proteins (WISP).

Among the least studied enzymes involved in ECM remodeling are the meprins – proteases of the astacin metalloprotease family [6]. Their expression has been detected in human skin epithelium, brain tissue, leukocytes of the lamina propria in inflamed intestine, mesenteric lymph nodes, as well as in several malignant tumors, including colorectal cancer, breast cancer, primary mucinous ovarian carcinoma, and gastrointestinal tract neoplasms [7]. Despite the growing number of studies on the role of meprins in carcinogenesis and the progression of malignant tumors of various histogenetic origins, their significance in prostate cancer (PCa) remains insufficiently understood.

In view of this, the aim of our study was to characterize the expression patterns of *MEP1A* in PCa tissue and analyze its association with the clinicopathological characteristics of the tumor process.

II. Materials and Methods of the *MEP1A* Study

The study was conducted on biopsy samples of tumor tissue from 58 patients with stage II–IV prostate cancer who received treatment at the State Nonprofit Enterprise «National Cancer Institute» of the Ministry of Health of Ukraine between 2015 and 2021. The study included patients who had not received specific therapeutic interventions either at the time of diagnosis or prior to surgical treatment. All patients whose tumor tissue was used in this study provided informed consent for the use of their clinical data for research purposes. The Institutional Review Board and the local Ethics Committee approved the study, which was conducted following the ethical principles of the Declaration of Helsinki and the guidelines of Good Clinical Practice. *MEP1A* mRNA levels were measured using real-time reverse transcription polymerase chain reaction. Statistical analysis was performed using GraphPad Prism v.10 (GraphPad Software, Inc., San Diego, USA), taking into account the distribution characteristics of the obtained data.

III. Results of the *MEP1A* Study

It was found that the mean *MEP1A* mRNA level in PCa tissue was 0.49 ± 0.03, with individual values ranging from 0.03 to 1.60. Analysis of the data demonstrated an association between *MEP1A* mRNA levels in tumor tissue and the clinicopathological characteristics of prostate cancer. The highest *MEP1A* mRNA levels were observed in tumors of the T2 category according to the TNM classification (p = 0.0270), in the presence of distant metastases (p = 0.0001), and in tumors with a Gleason grade 3+3 (p = 0.0465). No association was found between *MEP1A* expression and other clinicopathological characteristics of PCa, such as nodal metastasis status (category N according to TNM classification) or preoperative serum PSA level.

IV. Conclusions

The obtained data indicate a heterogeneous pattern of *MEP1A* expression in PCa tissue and its association with clinicopathological characteristics of the tumor process, suggesting its potential utility as a prognostic marker. ***Funding.*** *This work was funded by the research program of the NAS of Ukraine «The role of meprins in modulating the stromal micro-environment of prostate cancer» (0125U002918).*

V. References

[1] Neophytou, C. M., Panagi, M., Stylianopoulos, T., & Papageorgis, P. (2021). The role of tumor microenvironment in cancer metastasis: molecular mechanisms and therapeutic opportunities. *Cancers*, 13(9), 2053. https://doi.org/10.3390/cancers13092053

[2] Spano, D., & Zollo, M. (2012). Tumor microenvironment: a main actor in the metastasis process. *Clinical & experimental metastasis*, 29(4), 381-395. https://doi.org/10.1007/s10585-012-9457-5

[3] De Visser, K. E., & Joyce, J. A. (2023). The evolving tumor microenvironment: From cancer initiation to metastatic outgrowth. *Cancer cell*, 41(3), 374-403. https://doi.org/10.1016/j.ccell.2023.02.016

[4] Wang, Q., Shao, X., Zhang, Y., Zhu, M., Wang, F. X., Mu, J., Li, J., Yao, H., & Chen, K. (2023). Role of tumor microenvironment in cancer progression and therapeutic strategy. *Cancer Medicine*, 12(10), 11149-11165.

[5] Yuan, Z., Li, Y., Zhang, S., Wang, X., Dou, H., Yu, X., Zhang, Z., Yang, S., & Xiao, M. (2023). Extracellular matrix remodeling in tumor progression and immune escape: from mechanisms to treatments. *Molecular cancer*, *22*(1), 48. https://doi.org/10.1186/s12943-023-01744-8

[6] Peters, F., & Becker-Pauly, C. (2019). Role of meprin metalloproteases in metastasis and tumor microenvironment. *Cancer and Metastasis Reviews*, *38*(3), 347-356. https://doi.org/10.1007/s10555-019-09805-5

[7] Kaushal, G. P., Haun, R. S., Herzog, C., & Shah, S. V. (2013). Meprin A metalloproteinase and its role in acute kidney injury. *American Journal of Physiology-Renal Physiology*, *304*(9), F1150-F1158

GLUCOCORTICOID-INDUCED METABOLIC ALTERATIONS IN ANDROGEN-INDEPENDENT PROSTATE CANCER CELLS

Oleksandr Mushii, Anna Pavlova, Tetiana Burda, Tamara Kozak, Anastasiia Shevchuk, Taras Zadvorny

RE Kavetsky Institute of Experimental Pathology, Oncology and Radiobiology, NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine

E-mail: sashamushy1@gmail.com

ABSTRACT. This study investigates the effects of dexamethasone on metabolic parameters in the androgen-independent prostate cancer cell line DU-145. Exposure to the glucocorticoid resulted in increased expression of *GLUT1, LDHA, LDHB, and G6PD*, accompanied by a decrease in *INSRA*, while insulin and IGF family factors showed moderate upregulation. Despite these changes, glucose uptake and lactate production were reduced; however, LDH and G6PD activity, as well as INS-FITC binding to the insulin receptor, were elevated. The resazurin assay also demonstrated enhanced metabolic activity Prostate Cancer Cells. These findings indicate dexamethasone-induced metabolic reprogramming in DU-145 cells, involving modulation of insulin signaling and alterations in key energy-producing pathways.

KEYWORDS: chronic stress, dexamethasone, prostate cancer cells

I. Introduction

Metabolic plasticity is one of the key hallmarks of malignant tumors and determines the ability of cancer cells to adapt to changes in the microenvironment and therapeutic pressure. Dysregulated carbohydrate metabolism – particularly alterations in glycolysis, lactate dehydrogenase activity, the pentose phosphate pathway, and the expression of GLUT transporters – is frequently associated with the progression of prostate cancer. Insulin and IGF signaling also play an important role, integrating metabolic and proliferative processes and potentially modifying cellular sensitivity to therapeutic agents. Glucocorticoids, including dexamethasone, are widely used in clinical practice; however, their impact on the metabolic pathways of tumor cells remains ambiguous. Activation of the glucocorticoid receptor is known to influence the expression of genes involved in glucose transport, redox balance, and energy homeostasis, but the nature of these changes critically depends on tumor histogenesis and environmental context. Therefore, investigating the metabolic consequences of glucocorticoid exposure in prostate cancer cells is essential for understanding their potential effects on disease progression and treatment response.

II. Material and methods

Prostate cancer DU-145 cells were cultured in standard DMEM supplemented with 10% FBS and 1% penicillin/streptomycin at 37 °C in a humidified atmosphere containing 5% CO_2. Chronic stress induction was performed by treating the cells with dexamethasone at a concentration of 1 µmol/mL for 48 hours. Total RNA was isolated and used for cDNA synthesis with random hexamer primers. The expression levels of *GLUT1, GLUT4, LDHA, LDHB, G6PD, INSRA, INSRB, IGF1, IGF2, IGF1R,* and *IGF2R* were quantified using qPCR. *AKTB* served as the internal reference gene.

Lactate dehydrogenase (LDH) and glucose-6-phosphate dehydrogenase (G6PD) activities were measured colorimetrically according to the manufacturers' protocols. Culture supernatants were collected after incubation and analyzed using colorimetric kits to determine residual glucose levels and lactate concentration. Results were expressed as changes relative to untreated controls.

Surface expression of the insulin receptor was assessed by flow cytometry following incubation of cells with FITC-conjugated insulin (INS-FITC). The proportion of positive cells and fluorescence intensity (MFI/median) were recorded.

Metabolic activity was evaluated by measuring the reduction of resazurin to resorufin. Absorbance was recorded at 570/600 nm using a spectrophotometer, and values were normalized to cell number.

Statistical analysis was performed using GraphPad Prism. Data are presented as mean ± SD. Group differences were assessed using the non-parametric Mann–Whitney U test, and $p < 0.05$ was considered statistically significant.

III. Results

Under the influence of dexamethasone, DU-145 cells underwent pronounced metabolic reprogramming. GLUT4 expression increased by 11-fold, whereas GLUT1 levels decreased by approximately 17%. Transcription of glycolytic enzymes changed unevenly: LDHB increased 11.2-fold, while LDHA moderately decreased (≈14%). G6PD expression rose by approximately 4.5-fold, indicating activation of the pentose phosphate pathway. At the same time, INSRA levels decreased by 44%, whereas INS, IGF1, and IGF2 increased 6.2-, 1.4-, and 1.56-fold, respectively, reflecting alterations in insulin/IGF signaling.

At the metabolic level, glucose uptake decreased by approximately 8% and lactate production by 20%, despite a significant increase in enzymatic activity. LDH activity increased 1.57-fold, and G6PD activity rose 3.27-fold, reflecting enhanced redox metabolism and NADPH-dependent processes. The proportion of cells expressing surface insulin receptor (INSR) remained high (≈90%), while INS-FITC binding intensity increased by 12%, possibly indicating changes in receptor affinity or membrane dynamics. The resazurin assay demonstrated a 30% increase in metabolic activity, consistent with elevated dehydrogenase activity.

IV. Conclusions

These results indicate that dexamethasone induces metabolic reprogramming in DU-145 cells, aimed at enhancing antioxidant defense through activation of glycolytic and pentose phosphate pathways, along with modulation of insulin signaling.

V. Fundings

The work was carried out within the framework of the research project «Development of technology for identifying stress-induced factors of initiation of metastatic bone tissue damage» (state registration number 0125U000655).

VI. References

[1] Khadka, S., Druffner, Z., Duncan, J., & Busada, J. T. (2023). Glucocorticoid regulation of cancer development and progression. *Endocrine-Related Cancer,* 30(3). https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/37143725/

[2] Hanahan, D., & Weinberg, R. A. (2011). Hallmarks of cancer: The next generation. *Cell*, 144(5), 646–674. https://doi.org/10.1016/j.cell.2011.02.013

[3] Sica, A., & Galluzzi, L. (2018). Metabolic reprogramming in cancer: The Warburg effect and beyond. *Frontiers in Cell and Developmental Biology,* 6, 168. https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fcell.2018.00168/pdf

[4] Li, Y., et al. (2024). GLUT1 and GLUT3 dysregulation in cancer: Mechanistic insights and therapeutic perspectives. *Molecular Medicine.* https://molmed.biomedcentral.com/counter/pdf/10.1186/s10020-025-01205-6.pdf

[5] Berger, A. J., Smith, M. R., & Weber, M. J. (2002). Dexamethasone regulates the glucose transport system in primary cultured adipocytes: Different mechanisms of insulin resistance after acute and chronic exposure. *Journal of Biological Chemistry,* 267(17), 12315–12322. https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/2651092/

[6] Elgendy, M., & Muramatsu, H. (2024). Dexamethasone enhances glucose uptake by SGLT1 and GLUT1 and boosts ATP generation through the PPP-TCA cycle in bovine neutrophils. *Scientific Reports*. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9523333/

[7] Decker, L. M., & Shanahan, F. (2002). Glucocorticoid-induced cell death is mediated through reduced glucose metabolism in lymphoid leukemia cells. *Cell Death & Differentiation,* 19, 495–504. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3255251/

[8] Lin, D., et al. (2024). Metabolic plasticity in prostate cancer: The Warburg effect and its clinical relevance. *Journal of Clinical Oncology*. https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/40371951/

[9] Klein, E., et al. (2001). Potential mechanism for the effects of dexamethasone on growth of androgen-independent prostate cancer. *Journal of the National Cancer Institute,* 93(9), 674–681. https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/11717335/

[10] State Intellectual Property Service of Ukraine. (2025). Sposib modeliuvannia umov khronichnoho stresu v systemi in vitro (Ukrainian utility model application No. u202504452, filed September 11, 2025).

[11] State Intellectual Property Service of Ukraine. (2025). Sposib modeliuvannia umov khronichnoho stresu v systemi in vitro (Ukrainian patent application No. u202503849, filed August 8, 2025).

МІКРОБІОМ КИШЕЧНИКА ПРИ СИНДРОМІ ПОДРАЗНЕНОГО КИШЕЧНИКУ З ДІАРЕЄЮ: СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ

Світлана Бурмей, Надія Бойко

Науково-дослідницький і навчальний Центр молекулярної мікробіології та імунології слизових оболонок
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, Україна

E-mail: svitlana.burmei@uzhnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Синдром подразненого кишечнику з діареєю (СПК-Д) є найпоширенішим підтипом функціональних розладів шлунково-кишкового тракту, що характеризується зміною моторики кишечнику та абдомінальним дискомфортом. Останні дослідження підкреслюють ключову роль мікробіому кишечника у патогенезі СПК-Д. У роботі проаналізовано структурні особливості кишкової мікробіоти, виявлено зниження її різноманіття та збільшення кількості *Prevotella copri* при одночасному зменшенні представників *Faecalibacterium prausnitzii.* Такі мікробіомні зсуви можуть сприяти розвитку запалення слизової оболонки, порушенню бар'єрної функції та зміні моторики кишечнику. Розуміння цих дисбіотичних змін створює підгрунтя для розроблення цільових пробіотичних і дієтичних підходів у терапії СПК-Д.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: синдром подразненого кишечнику (СПК-Д), кишковий мікробіом, дисбіоз, *Prevotella copri, Faecalibacterium prausnitzii*

I. Вступ

Синдром подразненого кишечнику (СПК) – одне з найпоширеніших функціональних шлунково-кишкових захворювань, що характеризується такими симптомами, як хронічний рецидивуючий біль у животі, зміни консистенції та частоти випорожнень, зміни у випорожненнях, метеоризм та здуття живота. СПК наразі діагностується за симптоматичними критеріями, а саме Римськими критеріями IV, і чутливі та специфічні діагностичні маркери ще не встановлені. Відповідно до Римських критеріїв IV та на основі переважного характеру випорожнень, учасники дослідження з СПК поділяються на чотири основні підтипи: СПК з діареєю (СПК-Д), СПК із закрепом (СПК-З), СПК зі змішаним типом випорожнень (СПК-Зм) та некласифікований СПК [1]. Серед усіх підтипів найчастіше зустрічається діарейний варіант (СПК-Д), що переважає серед жінок – 72% випадків (39 із 55). Зростання поширеності СПК-Д зумовлює потребу у вивченні мікробіому кишечника як одного з ключових чинників патогенезу цього синдрому.

II. Основна частина

Молекулярно-генетичні методи, зокрема NGS, є потужним інструментом для вивчення складу та функцій кишкової мікробіоти. Застосування цих технологій дозволяє отримати всебічне уявлення про мікробні спільноти та їхній вплив на здоров'я людини [2]. *Метою роботи* було дослідити структурні особливості кишкової мікробіоти у учасників із СПК-Д. Матеріалом для дослідження слугували фекальні зразки 55 осіб із клінічно підтвердженим діагнозом СПК-Д. учасники із синдромом подразненого кишечнику з домінуванням діареї (СПК-Д). У цій групі переважали скарги на часті рідкі випорожнення (більше 3 разів на добу), раптові позиви до дефекації, відчуття неповного випорожнення. Болі в животі були епізодичними, зменшувалися після акту дефекації, підвищеного газоутворення. Органічних уражень кишківника при інструментальних дослідженнях не виявлено. Дослідження складу мікробіому проводили методом 16S rRNA секвенування з використанням біоінформаційного аналізу. Отримані дані порівнювали з референтними показниками здорових осіб.

Результати дослідження показали суттєві зміни у складі кишкового мікробіому у хворих на СПК-Д порівняно з нормою [3]. Встановлено домінування типу Bacteroidetes (55,224%), що перевищує верхню межу норми (45,0%), та зниження Firmicutes (39,121%)

порівняно з референтними значеннями (42,0–52,0%). Співвідношення Firmicutes/Bacteroidetes демонструє зсув мікробіомного балансу. Рівень Actinobacteria (0,110%) був нижчим за мінімальне референтне значення (0,3%), що свідчить про зменшення захисного бактеріального пулу.

На родовому рівні встановлено підвищення *Prevotella spp.* (38,878%) і *Prevotella copri* (32,386%) при нормі до 5,1% та 0,2% відповідно. Ці зміни асоціюються з прозапальними процесами слизової оболонки кишечника. Водночас рівень *Faecalibacterium prausnitzii* (0,205%) був істотно зниженим, що може негативно впливати на протизапальні механізми та бар'єрну функцію кишечника. Показники *Ruminococcus spp.* (6,009%) перевищували верхню межу норми (4,8%), що свідчить про активацію ферментативних процесів. Інші представники – *Eubacterium spp.* (1,089%) і *Roseburia spp*. (1,447%) – перебували в межах норми.

Виявлені дисбіотичні зміни підтверджують порушення мікробного гомеостазу при СПК-Д. Підвищений рівень *Prevotella copri* корелює з прозапальною активністю та підвищеною проникністю кишкового бар'єра, тоді як зниження *Faecalibacterium prausnitzii* асоціюється зі зменшенням протизапального потенціалу мікробіоти. Співвідношення Firmicutes/Bacteroidetes, зміщене у бік Bacteroidetes, може вказувати на зміни в енергетичному метаболізмі та потенційне порушення синтезу коротколанцюгових жирних кислот. Таким чином, мікробіом кишечника є ключовим фактором у патогенезі СПК-Д, а його структурні зміни можуть бути мішенню для терапевтичної корекції.

III. Висновки

У групі учасників із синдромом подразненого кишечника діарейного підтипу (СПК-Д) зафіксовано переважання грамнегативних ентеробактерій, зокрема *Klebsiella oxytoca*, які є джерелом ліпополісахаридів (ЛПС) та інших чинників, здатних спричиняти пошкодження слизової оболонки кишечника. Отримані дані узгоджуються з так званою теорією ендотоксинів, згідно з якою ЛПС відіграють ключову роль у формуванні запального процесу, посиленні моторики та секреції в кишечнику, що, своєю чергою, сприяє розвитку діареї [4]. Крім того, у більшості учасників із СПК-Д спостерігається дисбіоз кишкової мікробіоти, що характеризується домінуванням бактерій типу Bacteroidetes і зниженням представників типів Firmicutes та Actinobacteria. Значне підвищення рівня *Prevotella spp.* у поєднанні зі зниженням кількості *Faecalibacterium prausnitzii* може розглядатися як потенційний мікробіологічний маркер хронічного запалення слизової оболонки кишечника. Виявлені порушення складу мікробіоти підтверджують доцільність застосування мікробіомно-орієнтованих підходів у діагностиці та лікуванні СПК-Д. Перспективними напрямами подальших досліджень є вивчення ефективності пробіотичних і постбіотичних препаратів для цілеспрямованої корекції мікробіомних порушень у зазначеної категорії учасників.

IV. Список використаних джерел

[1] The Microbiome and Irritable Bowel Syndrome: An Emerging Hope for Treatment. *Gastroenterology Nursing* [Internet]. 2024 May;47(3):E2–3. Available from: http://dx.doi.org/10.1097/sga.0000000000000825

[2] Ivashko, M., Burmei, S., Yusko, L., Chaikovska, T., & Boyko, N. (2023). Microbiological diagnostics: From traditional to molecular genetic methods: A literature review. *Bulletin of Medical and Biological Research*, 5(4), 34-41. https://doi.org/10.61751/bmbr/4.2023.34

[3] Burmei, S. A., & Boyko, N. V. (2025). Personalized approach in the treatment of irritable bowel syndrome: prospects for the use of pharmabiotics. *Intermedical Journal,* 1, 86–93. https://doi.org/10.32782/2786-7684/2025-1-15

[4] Menees S, Chey W. The gut microbiome and irritable bowel syndrome. F1000Research [Internet]. 2018 Jul 9;7:1029. Available from: http://dx.doi.org/10.12688/f1000research.14592.1

GUT MICROBIOME IN IRRITABLE BOWEL SYNDROME WITH DIARRHEA: STRUCTURAL FEATURES

Svitlana Burmei, Nadiya Boyko

ABSTRACT. Irritable bowel syndrome with diarrhea (IBS-D) is the most prevalent subtype of functional gastrointestinal disorders, characterized by altered bowel habits and abdominal discomfort. Recent studies highlight the essential role of the gut microbiome in the pathogenesis of IBS-D. This research analyzes structural features of intestinal microbiota, revealing reduced diversity and an increased abundance of Prevotella copri with a concomitant decrease in beneficial Faecalibacterium prausnitzii. These microbial shifts may contribute to mucosal inflammation, impaired barrier function, and altered intestinal motility. Understanding such microbiome imbalances provides a basis for developing targeted probiotic and dietary interventions.

KEYWORDS: Irritable bowel syndrome (IBS-D), Gut microbiome, Dysbiosis, Prevotella copri, Faecalibacterium prausnitzii

ВІДЕОАНАЛІЗ ТЕХНІКИ РУХІВ У КОНДИЦІЙНОМУ ТРЕНУВАННІ: МОЖЛИВОСТІ ІНТЕРНЕТУ РЕЧЕЙ

Роман Бондаренко, Андрій Єфременко

Кафедра легкої атлетики, Харківська державна академія фізичної культури, Харків, Україна

E-mail: literasearchukr@gmail.com

АНОТАЦІЯ. Поточна робота систематизує застосування 2D відеоаналізу рухів у кондиційному тренуванні. Завдяки мобільним технологіям, цей метод забезпечує перехід від суб'єктивної оцінки до об'єктивних, кількісних кінематичних даних. Досліджено ключові біомеханічні параметри та їхній зв'язок із ризиком травм та економічністю бігу. Обґрунтовано стандартизовану методологію збору даних та використання носимих пристроїв для розробки індивідуальних корекційних програм.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: відеоаналіз, біомеханіка бігу, кондиційне тренування, кінематичні показники, профілактика травм

I. Вступ

Сучасний розвиток спортивної науки демонструє трансформацію підходів до оцінки та корекції техніки рухів. Відеоаналіз, який раніше був прерогативою біомеханічних лабораторій, став невід'ємним компонентом повсякденної тренерської роботи в кондиційному тренуванні. Аналіз рухів має важливість, оскільки забезпечує перехід від суб'єктивної інтуїтивної оцінки до об'єктивних, кількісних та вимірюваних кінематичних характеристик. Доступність високошвидкісних камер у смартфонах та функціонального програмного забезпечення робить цей інструмент доступним для широкого кола фахівців.

Відеоаналіз техніки рухів виступає важливим елементом в оптимізації спортивних результатів та профілактиці травматизму [1]. Дослідження підтверджують, що біомеханічна ефективність є важливим предиктором успіху у видах спорту на витривалість. Об'єктивні дані відеоаналізу дозволяють ідентифікувати неефективні рухові патерни (наприклад, надмірний винос ноги – «оверстрайдинг», значні вертикальні коливання центру мас, надмірне приведення стегна), які асоціюються зі зниженням бігової економічності, підвищеними ударними навантаженнями та ризиком травм опорно-рухового апарату [5]. Аналіз у сагітальній та фронтальній площинах виявив зв'язок між порушеннями, такими як нахил тазу (>7°) та слабкістю м'язів-стабілізаторів, зокрема середнього сідничного м'яза, що часто поєднується з іншими помилками. Використання якісних камер (120 к/с і вище) та стандартизованих протоколів зйомки є фундаментальною умовою для отримання надійних результатів [2, 3].

Незважаючи на високу доступність технологій для відеоаналізу, існує проблема недостатнього використання об'єктивних кількісних даних у практиці кондиційного тренування. Тренери часто покладаються на суб'єктивну оцінку, що знижує точність ідентифікації біомеханічних недоліків та ефективність корекційних програм. Недотримання стандартизованих процедур збору даних та відсутність знань щодо інтерпретації ключових кінематичних показників можуть призводити до помилкових висновків та неефективних рекомендацій.

Метою дослідження є обґрунтування та систематизація методики застосування 2D відеоаналізу рухів у кондиційному тренуванні.

II. Обґрунтування відеоаналізу в кондиційному тренуванні – переваги інтернету речей

Для відеоаналізу рекомендується використання сучасних смартфонів з функцією високошвидкісної зйомки (120 к/с або 240 к/с) на штативі для забезпечення стабільності та чіткості зображення. Зйомку необхідно проводити у двох ключових площинах – сагі-

тальній (вид збоку) та фронтальній (вид ззаду) – відповідно до стандартизованого протоколу. Обов'язковою умовою є використання стягуючого та контрастного одягу із заправленою футболкою для візуалізації руху тазу [4, 5]. Рекомендується зйомка на біговій доріжці для забезпечення контрольованої, постійної швидкості та відтворюваності даних. Після адаптаційного періоду бігу (мінімум 5 хв) записується 10-15 секунд відео для кожної площини. Аналіз проводиться за допомогою спеціалізованих додатків (наприклад, Coach's Eye, Hudl Technique, Dartfish Express, Tracker) шляхом покадрового перегляду та вимірювання ключових кінематичних індикаторів. Додатково можуть бути використані інерційні вимірювальні пристрої (IMU) для отримання кількісних показників, таких як каденс та час контакту з опорою [1, 3, 5].

Систематичний 2D відеоаналіз дозволяє кількісно оцінити ключові біомеханічні параметри бігу. У сагітальній площині оцінюються: тип постановки стопи, надмірне винесення ноги вперед (оверстрайдинг) за кутом нахилу гомілки та горизонтальною відстанню від стопи до центру мас, кут згинання в коліні при контакті (оптимально 20о), вертикальні коливання центру мас [2]. У фронтальній площині оцінюються: нахил тазу (критичним є 7о), приведення стегна та наявність «вікна» між колінами, положення задньої частини стопи (пронація/супінація) [4]. Об'єктивні дані, отримані в результаті аналізу, безпосередньо вказують на конкретні технічні помилки та їх потенційні причини [1-4].

Об'єктивна оцінка техніки рухів, отримана за допомогою відеоаналізу, дозволяє тренеру розробити цілеспрямовану та індивідуальну програму корекції. Виявлення біомеханічної проблеми (наприклад, надмірного нахилу тазу) забезпечує фокус на першопричині (слабкість середнього сідничного м'яза) та дозволяє включити специфічні силові вправи. Візуальні матеріали є своєрідним інструментом комунікації зі спортсменом, дозволяючи наочно продемонструвати відхилення за допомогою інструментів малювання (ліній, кутів) та порівняння «пліч-о-пліч» з еталонним виконанням. Сповільнене відтворення допомагає якісно аналізувати швидкі фази руху, які неможливо оцінити неозброєним оком. Комбінація візуального аналізу та кількісних даних від носимих пристроїв є найбільш ефективним підходом, оскільки забезпечує як візуальний контекст, так і великі обсяги даних у реальних умовах.

III. Висновки

Відеоаналіз техніки рухів у кондиційному тренуванні через доступність мобільних технологій та носимих пристроїв забезпечує об'єктивну кількісну оцінку біомеханіки, дозволяє точно ідентифікувати неефективні рухові патерни та розробляти індивідуалізовані програми корекції. В результаті створюються умови для підвищення продуктивності, економічності рухів та профілактики травм у спортсменів. Ефективність методу залежить від суворого дотримання стандартизованого протоколу збору даних та правильної інтерпретації отриманих кінематичних показників.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на дослідження ефективності інтеграції даних з носимих датчиків та 2D відеоаналізу для створення більш повної та динамічної моделі біомеханіки спортсмена у польових умовах.

IV. Список використаних джерел

[1] Dingenen, B., Barton, C., Janssen, T., Benoit, A., & Malliaras, P. (2018). Test-retest reliability of two-dimensional video analysis during running. *Physical therapy in Sport,* 33, 40-47. https://doi.org/10.1016/j.ptsp.2018.06.009

[2] Dobre, A. G., & Gheorghe, C. (2021). The optimization of the running technique using video analysis method. *In Journal of Physics: Conference Series* (Vol. 1746, No. 1, p. 012086). IOP Publishing. https://doi.org/10.1016/10.1088/1742-6596/1746/1/012086

[3] Hensley, C. P., Kontos, D., Feldman, C., Wafford, Q. E., Wright, A., & Chang, A. H. (2022). Reliability and validity of 2-dimensional video analysis for a running task: A systematic review. *Physical Therapy in sport,* 58, 16-33. https://doi.org/10.1016/j.ptsp.2022.08.001

[4] Pipkin, A., Kotecki, K., Hetzel, S., & Heiderscheit, B. (2016). Reliability of a qualitative video analysis for running. *Journal of orthopaedic & sports physical therapy,* 46(7), 556-561. https://doi.org/10.2519/jospt.2016.6280

[5] Reinking, M. F., Dugan, L., Ripple, N., Schleper, K., Scholz, H., Spadino, J., Stahl, C., & McPoil, T. G. (2018). Reliability of two-dimensional video-based running gait analysis. *International journal of sports physical therapy,* 13(3), 453–461. https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC6044590/pdf/ijspt-13-453.pdf

VIDEO ANALYSIS OF MOVEMENT TECHNIQUE IN CONDITIONING TRAINING: INTERNET OF THINGS CAPABILITIES

Roman Bondarenko, Andrii Yefremenko

ABSTRACT. The current work systematizes the application of 2D video analysis of movements in conditioning training. Due to mobile technologies, this method ensures a transition from subjective assessment to objective, quantitative kinematic data. Key biomechanical parameters and their connection to injury risk and running economy were investigated. A standardized methodology for data collection and the use of wearable devices for developing individualized correctional programs are substantiated.

KEYWORDS: video analysis, running biomechanics, conditioning training, kinematic indicators, injury prevention

ПАРОДОНТИТ І РЕВМАТОЇДНИЙ АРТРИТ: ІМУНОПАТОГЕНЕТИЧНИЙ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК З АКЦЕНТОМ НА ЦИТРУЛІНУВАННЯ БІЛКІВ ТА ІМУННУ ВІДПОВІДЬ

Федір Гладких

Кафедра загальної хірургії, анестезіології та паліативної медицини,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, Україна

E-mail: fedir.hladkykh@gmail.com

АНОТАЦІЯ. У роботі розглянуто імунопатогенетичний взаємозв'язок між ревматоїдним артритом і пародонтитом із акцентом на роль бактерії *Porphyromonas gingivalis* та процес цитрулінування білків у формуванні автоімунної відповіді. Підкреслено значення орального мікробіому в системному запаленні та розвитку ревматоїдного артриту.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: ревматоїдний артрит, пародонтит, *Porphyromonas gingivalis*, хронічне запалення

I. Вступ

Ревматоїдний артрит (РА) – хронічне системне запальне аутоімунне захворювання невстановленої етіології, що характеризується переважним ураженням синовіальних суглобів і має прогресуючий перебіг. Воно проявляється симетричним ерозивно-деструктивним поліартритом, який з часом призводить до деформації суглобів, больового синдрому, анкілозів та суттєвого зниження функціональної активності. Патогенез РА є багатофакторним і включає складну взаємодію генетичних, імунологічних та середовищних чинників. На молекулярному рівні процес характеризується активацією антигенпрезентуючих клітин, проліферацією Т- і В-лімфоцитів, синтезом цитокінів (IL-1β, IL-6, TNF-α), факторів росту, а також утворенням імунних комплексів, що стимулюють запалення у синовіальній оболонці. Надалі це призводить до формування грануляційної тканини – панусу, який інфільтрує та руйнує хрящ і субхондральну кістку.

Патологічний процес при РА має системний характер і не обмежується опорно-руховим апаратом: він уражає серцево-судинну, дихальну, нервову та ендокринну системи, а також викликає ускладнення з боку печінки, нирок, шкіри, очей. Розвиваються ревматоїдні вузлики, васкуліти, фіброз легенів, серцева недостатність та амілоїдоз, що свідчить про мультиорганне ураження. Частота РА становить близько 1 % популяції, причому жінки хворіють утричі частіше, ніж чоловіки, переважно у віці 40-60 років. Генетичні чинники, зокрема носійство алелів *HLA-DRB1* із «shared epitope», підвищують ризик розвитку захворювання, тоді як серед зовнішніх тригерів важливу роль відіграють паління, хронічні інфекції, зміни мікробіому слизових оболонок та стресові фактори [1].

Останніми роками зростає науковий інтерес до взаємозв'язку між ревматоїдним артритом і хронічним пародонтитом – інфекційно-запальним захворюванням пародонту, що супроводжується руйнуванням зв'язкового апарату зубів, резорбцією альвеолярної кістки та утворенням глибоких пародонтальних кишень. Обидва захворювання мають схожий імунопатогенетичний профіль, який включає хронічну активацію вроджених і набутих імунних відповідей, надмірне продукування прозапальних цитокінів (IL-1, IL-6, TNF-α), порушення апоптозу клітин і стимуляцію остеокластогенезу. Саме ці процеси лежать в основі деструкції тканин як у синовіальних суглобах, так і в пародонті. Крім того, обидва стани супроводжуються системною ендотеліальною дисфункцією, оксидативним стресом і зростанням рівня С-реактивного білка, що підсилює запальну відповідь.

Особливе місце у патогенетичному зв'язку між РА і пародонтитом належить мікробіому ротової порожнини, зокрема *Porphyromonas gingivalis* (*P. gingivalis*), яка здатна модифікувати білки хазяїна шляхом цитрулінування, створюючи неоантигени, що провокують автоімунну відповідь. Наявність цього патогену у хронічних пародонтальних

вогнищах розглядається як один із потенційних пускових механізмів розвитку ревматоїдного артриту.

Мета дослідження – здійснити систематизований огляд актуальних наукових джерел, присвячених патогенетичному взаємозв'язку між ревматоїдним артритом і пародонтитом, з акцентом на участь мікробіому ротової порожнини, зокрема *Porphyromonas gingivalis* (*P. gingivalis*), у запуску та підтриманні системних автоімунних процесів.

ІІ. Основна частина

Матеріали та методи дослідження

Пошук джерел здійснювався шляхом систематичного аналізу публікацій у базах даних PubMed, Clinical Key Elsevier, Cochrane Library, eBook Business Collection та Google Scholar. На початковому етапі були застосовані релевантні ключові слова: «ревматоїдний артрит», «пародонтит», *Porphyromonas gingivalis*, «мікробна біоплівка», «оральний мікробіом», «цитрулінування». Наступним кроком було вивчення рефератів відібраних публікацій з подальшим виключенням матеріалів, що не відповідали темі або принципам доказової медицини. Завершальним етапом стало ознайомлення з повними текстами відібраних досліджень. Критеріями включення були: висвітлення механістичних аспектів патогенетичного зв'язку між РА та пародонтитом, наявність доказової бази та відкритий доступ до повного тексту. Методологічна база огляду ґрунтувалася на рекомендаціях PRISMA (*Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses*) [2].

Результати проведеного дослідження та їх обговорення

Ротова порожнина функціонує як складна екологічна система, у якій підтримується динамічна рівновага між макроорганізмом і понад 700 видами мікроорганізмів, що включають бактерії, гриби, віруси та археї. Цей мікробний консорціум починає формуватися вже в перші години після народження під впливом типу пологів, грудного вигодовування та особливостей навколишнього середовища. У подальшому його склад залишається відносно стабільним, хоча може варіювати залежно від віку, харчових звичок, імунного статусу, гігієнічних процедур, прийому антибіотиків, супутніх захворювань і соціально-екологічних чинників [3, 4]. У нормі оральна мікробіота виконує низку життєво важливих функцій – бере участь у підтриманні імунної толерантності, захищає від колонізації патогенами, модулює місцевий окисно-відновний баланс, регулює бар'єрні властивості слизової оболонки та сприяє загальному гомеостазу організму.

Порушення гармонійних взаємовідносин між коменсальними і патогенними мікроорганізмами призводить до розвитку мікробіологічного дисбіозу – стану, що супроводжується активацією як вроджених, так і адаптивних імунних механізмів, надмірною продукцією прозапальних цитокінів, вільних радикалів і протеолітичних ферментів. Ці процеси спричиняють хронічне запалення, руйнування пародонтальних структур і формування клінічної картини пародонтиту [5].

Одним із ключових патогенетичних чинників пародонтиту є ***мікробна біоплівка*** – складна тривимірна структура, утворена бактеріями, їх позаклітинними матриксними білками, полісахаридами та ДНК. Вона слугує своєрідним «мікробним органом», який забезпечує комунікацію між клітинами, горизонтальний обмін генетичним матеріалом і стійкість до антибактеріальних засобів. Біоплівка створює сприятливе анаеробне середовище для колонізації патогенів, серед яких провідну роль відіграє *Porphyromonas gingivalis* – грамнегативний анаеробний бактероїд із високою інвазивністю та здатністю модулювати імунну відповідь хазяїна [5-8]. Цей мікроорганізм може виживати внутрішньоклітинно, порушуючи сигнальні шляхи апоптозу, змінювати експресію рецепторів клітин і перешкоджати ефективному фагоцитозу.

Патогенна активність *P. gingivalis* реалізується через широкий набір ферментів (гінгіпаїни, фосфоліпази, колагенази) і метаболітів, які формують локальне мікросередовище хронічного запалення. При тривалій дії ці фактори сприяють системному імунному зрушенню, яке виходить за межі ротової порожнини, створюючи передумови для розвитку автоімунних реакцій і ревматоїдного артриту (РА).

Важливою ланкою взаємодії між оральним мікробіомом і системним імунітетом є бактеріальні метаболіти – індоли, коротколанцюгові жирні кислоти (short-chain fatty acids, SCFA), поліаміни, а також похідні триптофану. Вони впливають на клітини імунної системи через арилвуглеводні рецептори (*aryl hydrocarbon receptor*, AhR) і G-білокзв'язуючі рецептори (GPR43, GPR109A), реалізуючи протизапальні ефекти, стимулюючи регенерацію епітелію, індукуючи продукцію інтерлейкіну-22 і підтримуючи баланс між Т-регуляторними та Т-хелперними клітинами [7, 9, 10].

У пацієнтів із ревматоїдним артритом часто спостерігається супутній пародонтит, який характеризується гіперактивністю матриксних металопротеїназ, підвищеним рівнем цитокінів (IL-1, IL-6, TNF-α) і тісною кореляцією зі ступенем системного запального процесу. Ключовим механізмом цього зв'язку вважається унікальна властивість *P. gingivalis* синтезувати фермент ***пептидил-аргінін-дезіміназу (PPAD)***, який цитрулінує білки хазяїна незалежно від фізіологічних шляхів клітинної активації [11–13]. У результаті утворюються модифіковані автоантигени, що запускають продукцію антитіл до цитрулінованих білків (anti-citrullinated protein antibodies, ACPA) – високоінформативного серологічного маркера РА.

Згідно з ***концепцією «подвійного влучання» (dual-hit model)***, інфекційне ураження пародонту (перше «влучання») ініціює генерацію ACPA, які згодом перехресно реагують із цитрулінованими білками синовіальної тканини (друге «влучання»), сприяючи хронізації запалення в суглобах і прогресуванню ревматоїдного артриту [14]. В експериментальних моделях доведено, що лише штами *P. gingivalis*, які експресують активну форму PPAD, здатні індукувати цитрулінування білків, підвищення титру ACPA та розвиток запального процесу в суглобах [15].

Отже, *P. gingivalis* є не лише ключовим етіологічним агентом пародонтиту, а й потужним системним імуномодулятором, що безпосередньо залучений у патогенез ревматоїдного артриту через індукцію автоімунних механізмів [14, 16, 17]. Розуміння цієї взаємодії відкриває перспективи для міждисциплінарного підходу до профілактики, ранньої діагностики й лікування обох патологій, що поєднує досягнення ревматології, мікробіології та стоматології.

III. Висновки

1. Ревматоїдний артрит і пародонтит належать до хронічних запальних захворювань, які мають подібний імунопатогенетичний профіль – зокрема, надмірну активацію прозапальних цитокінів, залучення імунних клітин до уражених тканин, прогресуючу деструкцію та системний вплив. Це обґрунтовує необхідність комплексного підходу до лікування із залученням як ревматологів, так і стоматологів.

2. *Porphyromonas gingivalis*, як основний пародонтопатоген, відіграє важливу роль у запуску автоімунних процесів завдяки ферменту PPAD, який сприяє утворенню цитрулінованих білків і активації продукції ACPA – антитіл, тісно пов'язаних із патогенезом РА. Така здатність робить цю бактерію імовірним фактором ризику розвитку артриту, особливо у пацієнтів із генетичною схильністю.

3. Дослідження складу мікробіоти ротової порожнини, зокрема наявності *P. gingivalis* і її метаболітів, відкриває нові можливості для раннього виявлення, прогнозу перебігу та цільової профілактики ревматоїдного артриту, підкреслюючи значущу роль орального мікробіому в системному імунному здоров'ї.

IV. Список використаних джерел

[1] Gibofsky, A. (2014). Epidemiology, pathophysiology, and diagnosis of rheumatoid arthritis: A synopsis. *The American Journal of Managed Care, 20*(7), 128–135. https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/25180621/

[2] Page, M. J., McKenzie, J. E., Bossuyt, P. M., Boutron, I., Hoffmann, T. C., Mulrow, C. D., Shamseer, L., Tetzlaff, J. M., Akl, E. A., Brennan, S. E., Chou, R., Glanville, J., Grimshaw, J. M., Hróbjartsson, A., Lalu, M. M., Li, T., Loder, E. W., Mayo-Wilson, E., McDonald, S., McGuinness, L. A., Stewart, L. A., Thomas, J., Tricco, A. C., Welch, V. A., Whiting, P., & Moher, D. (2021). The PRISMA 2020 statement: An updated guideline for reporting systematic reviews. *BMJ, 372*, n71. https://doi.org/10.1136/bmj.n71

[3] Xian, P., Zhou, X., Xu, X., Li, Y., Li, Y., Li, J., Su, X., Huang, S., Xu, J., & Liao, G. (2018). The Oral Microbiome Bank of China. *International Journal of Oral Science, 10*(2), 16. https://doi.org/10.1038/s41368-018-0018-x

[4] Nelson-Filho, P., Borba, I. G., Mesquita, K. S., Silva, R. A., Queiroz, A. M., & Silva, L. A. (2013). Dynamics of microbial colonization of the oral cavity in newborns. *Brazilian Dental Journal, 24*(4), 415–419. https://doi.org/10.1590/0103-6440201302266

[5] Kriebel, K., Hieke, C., Müller-Hilke, B., Nakata, M., & Kreikemeyer, B. (2018). Oral biofilms from symbiotic to pathogenic interactions and associated disease – Connection of periodontitis and rheumatic arthritis by peptidylarginine deiminase. *Frontiers in Microbiology, 9*, 53. https://doi.org/10.3389/fmicb.2018.00053

[6] Pitts, N. B., Twetman, S., Fisher, J., & Marsh, P. D. (2021). Understanding dental caries as a non-communicable disease. *British Dental Journal, 231*(12), 749–753. https://doi.org/10.1038/s41415-021-3775-4

[7] Devine, D. A., Marsh, P. D., & Meade, J. (2015). Modulation of host responses by oral commensal bacteria. *Journal of Oral Microbiology, 7*, 26941. https://doi.org/10.3402/jom.v7.26941

[8] Heller, D., Helmerhorst, E. J., & Oppenheim, F. G. (2017). Saliva and serum protein exchange at the tooth enamel surface. *Journal of Dental Research, 96*(4), 437–443. https://doi.org/10.1177/0022034516680771

[9] Zelante, T., Iannitti, R. G., Cunha, C., De Luca, A., Giovannini, G., Pieraccini, G., Zecchi, R., D'Angelo, C., Massi-Benedetti, C., Fallarino, F., Carvalho, A., Puccetti, P., & Romani, L. (2013). Tryptophan catabolites from microbiota engage aryl hydrocarbon receptor and balance mucosal reactivity via interleukin-22. *Immunity, 39*(2), 372–385. https://doi.org/10.1016/j.immuni.2013.08.003

[10] Brestoff, J. R., & Artis, D. (2013). Commensal bacteria at the interface of host metabolism and the immune system. *Nature Immunology, 14*(7), 676–684. https://doi.org/10.1038/ni.2640

[11] Sakkas, L. I., Daoussis, D., Liossis, S. N., & Bogdanos, D. P. (2017). The infectious basis of ACPA-positive rheumatoid arthritis. *Frontiers in Microbiology, 8*, 1853. https://doi.org/10.3389/fmicb.2017.01853

[12] Munoz-Atienza, E., Flak, M. B., Sirr, J., Paramonov, N. A., Aduse-Opoku, J., Pitzalis, C., & Curtis, M. A. (2020). The *Porphyromonas gingivalis* autocitrullinome is not a target for ACPA in early rheumatoid arthritis. *Journal of Dental Research, 99*(4), 456–462. https://doi.org/10.1177/0022034519898144

[13] Potempa, J., Mydel, P., & Koziel, J. (2017). The case for periodontitis in the pathogenesis of rheumatoid arthritis. *Nature Reviews Rheumatology, 13*(10), 606–620. https://doi.org/10.1038/nrrheum.2017.132

[14] Hajishengallis, G. (2015). Periodontitis: From microbial immune subversion to systemic inflammation. *Nature Reviews Immunology, 15*(1), 30–44. https://doi.org/10.1038/nri3785

[15] Gully, N., Bright, R., Marino, V., Marchant, C., Cantley, M., Haynes, D., Butler, C., Dashper, S., Reynolds, E., & Bartold, M. (2014). *Porphyromonas gingivalis* peptidylarginine deiminase, a key contributor in the pathogenesis of experimental periodontal disease and experimental arthritis. *PLOS ONE, 9*(6), e100838. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0100838

[16] Peng, X., Cheng, L., You, Y., Tang, C., Ren, B., Li, Y., Xu, X., & Zhou, X. (2022). Oral microbiota in human systemic diseases. *International Journal of Oral Science, 14*(1), 14. https://doi.org/10.1038/s41368-022-00163-7

[17] Hladkykh, F. (2025). Immune crosstalk between periodontitis and rheumatoid arthritis: Oral microbiota as a trigger of autoimmunity. *Kharkiv Dental Journal, 2*(1(3)), 57–77. https://doi.org/10.26565/3083-5607-2025-3-07

PERIODONTITIS AND RHEUMATOID ARTHRITIS: IMMUNOPATHOGENIC INTERRELATION WITH AN EMPHASIS ON PROTEIN CITRULLINATION AND IMMUNE RESPONSE

Fedir Hladkykh

ABSTRACT. The paper examines the immunopathogenic relationship between rheumatoid arthritis and periodontitis, emphasizing the role of *Porphyromonas gingivalis* and protein citrullination in the development of autoimmune responses. The significance of the oral microbiome in systemic inflammation and the progression of rheumatoid arthritis is highlighted.

KEYWORDS: rheumatoid arthritis, periodontitis, *Porphyromonas gingivalis*, chronic inflammation

ЛАКТАТ-ПІРУВАТНА РІВНОВАГА МІОКАРДА ЯК МІШЕНЬ КАРДІОПРОТЕКТОРНОЇ ДІЇ КРІОЕКСТРАКТУ СЕЛЕЗІНКИ ПРИ ЦЕЛЕКОКСИБ-ІНДУКОВАНІЙ КАРДІОМІОПАТІЇ

Ігор Дробнер, Федір Гладких, Тетяна Лядова та Марія Матвєєнко

Кафедра загальної хірургії, анестезіології та паліативної медицини,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, Україна

E-mail: fedir.hladkykh@gmail.com

АНОТАЦІЯ. У роботі досліджено зміни енергетичного метаболізму міокарда при токсичному ушкодженні, спричиненому тривалим застосуванням целекоксибу. Встановлено виражене підвищення лактату, зниження пірувату та зростання їх співвідношення, що свідчить про розвиток анаеробного гліколізу. Введення кріоекстракту селезінки достовірно зменшувало метаболічний дисбаланс, нормалізуючи редокс-стан серцевої тканини.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: целекоксиб, кардіоміопатія, кріоекстракт селезінки, лактат, піруват

I. Вступ

Селективні інгібітори циклооксигенази-2, зокрема целекоксиб, широко застосовуються як протизапальні засоби завдяки зменшенню ризику гастроінтестинальних ускладнень. Водночас сучасні експериментальні та клінічні дослідження засвідчують, що тривале або високодозове застосування целекоксибу супроводжується розвитком небажаних серцево-судинних ефектів, зокрема кардіоміопатії, аритмій та ішемічного ремоделювання міокарда [1]. Одним із ключових механізмів таких ушкоджень є пригнічення активності четвертого комплексу дихального ланцюга мітохондрій, що призводить до зменшення утворення аденозинтрифосфату, надмірного утворення активних форм кисню, порушення мембранного потенціалу та індукції апоптозу кардіоміоцитів [1].

Подальші дослідження показали, що целекоксиб спричинює відкриття мітохондріальної пори, втрату іонного гомеостазу, активацію каспаз і морфологічні ознаки некротичних та апоптичних процесів у кардіоміоцитах. Водночас застосування галової кислоти дозволяло запобігати цим змінам, знижуючи проникність мітохондріальних мембран і відновлюючи енергетичну функцію клітин серця [2].

На моделі доксорубіцин-індукованої серцевої недостатності доведено, що комбінація доксорубіцину з целекоксибом підсилює прояви кардіотоксичності, тоді як додавання вітаміну D забезпечує виражений захисний ефект, зумовлений активацією антиоксидантної системи, пригніченням мітохондріальної дисфункції та зниженням рівня оксидативного стресу в міокарді [3]. Подібний результат отримано за застосування препарату берапрост натрію, який зменшував підвищення активності лактатдегідрогенази, креатинфосфокінази-МВ та тропоніну Т, спричинене целекоксибом, і відновлював систолічний артеріальний тиск у щурів [4].

Паралельно українські дослідники приділяють значну увагу вивченню біотехнологічних засобів, зокрема кріоекстрактів плаценти, селезінки та серця, як потенційних кардіопротекторів. Було доведено, що кріоекстракт плаценти сприяє зменшенню антрациклін-індукованих ушкоджень міокарда, нормалізує морфофункціональний стан серцевого м’яза та активність маркерів ушкодження [5]. У подальших працях обґрунтовано кардіоселективність кріобіотехнологічних препаратів і їхній потенціал у терапії серцево-судинних захворювань [6].

Експериментальні дані свідчать, що кондиціоноване середовище мезенхімальних стовбурових клітин здатне зменшувати ультразвукові ознаки дисфункції міокарда при аутоімунному міокардиті, що підтверджує участь регенераторних механізмів у кардіопротекторній дії біологічних препаратів [7]. Додатково показано, що кріоекстракти плаценти та селезінки покращують функціональний стан міокарда, знижуючи прояви запа-

лення й відновлюючи скоротливу здатність серця [8]. Кріоекстракт серця, за результатами біохімічних досліджень, проявляє антиоксидантну активність і зменшує вільнорадикальне окиснення в умовах адреналін-індукованої міокардіодистрофії [9].

Мета дослідження – експериментальне вивчення впливу кріоекстракту селезінки на метаболічні показники міокарда за умов целекоксиб-індукованої кардіоміопатії у щурів, з оцінкою змін рівня лактату, піровату та співвідношення лактат/піруват як маркерів енергетичного обміну і редокс-стану серцевої тканини, а також визначення кардіопротекторного потенціалу цього біотехнологічного засобу.

ІІ. Основна частина

Матеріали та методи дослідження

Хронічну кардіоміопатію, індуковану целекоксибом, моделювали шляхом внутрішньошлункового введення целекоксибу у дозі 100 мг/кг щоденно протягом 14 днів [10]. Кріоекстракт селезінки вводили на 5, 7, 9, 11 та 13 дні. Дослідження проведено на 28 щурах-самцях, розподіленихна 4 групи по 7 особин: інтактні, контроль без лікування, група порівняння з карведилолом 30 мг/кг [11], а також щури, яким вводили кріоекстракт селезінки. Кріоекстракт селезінки готували за методикою *Гальченка С.Є. та співавт* [12, 13]. із селезінки новонароджених поросят (*ПРАТ «Агрокомбінат Слобожанський», Україна*). Тканину подрібнювали, відмивали у фізіологічному розчині (pH = 7,4) та насичували кріопротекторами – гліцерином і РЕО-1500 (10–20%, 1:1). Заморожування здійснювали зі швидкістю 1 °С/хв до –70 °С, далі – у рідкому азоті (–196 °С). Відтавання проводили при 37–40 °С, кріопротектори видаляли сахарозними або фізіологічними розчинами. Екстрагування виконували у фізіологічному розчині 22–24 °С протягом 30–90 хв, фільтрували, стандартизували за білком (0,1 мг/мл) і вводили щурам в/м у дозі 5,0 мл/кг [14, 15].

Карведилол застосовували у вигляді водно-полісорбатної суспензії. На 15 день тварин виводили з експерименту шляхом декапітації, відбирали змішану венозно-артеріальну кров і серце для подальших досліджень. Вміст лактату [16] і піровату [17] у гомогенаті міокарда визначали спектрофотометрично за допомогою дегідрогеназних реакцій, результати виражали у мкмоль/г.

Результати проведеного дослідження та їх обговорення

Встановлено виразні зрушення показників вуглеводного метаболізму міокарда на тлі целекоксиб-індукованої кардіоміопатії. У контрольної групи щурів із целекоксиб-індукованою кардіоміопатією порівняно з інтактними тваринами концентрація лактату у тканині серця була підвищеною з 2,7 [2,7; 3,3] до 5,0 [4,9; 5,4] мкмоль/г з високою статистичною вірогідністю ($p < 0,001$; 85,2%). Одночасно рівень піровату знижувався з 0,50 [0,40; 0,50] до 0,20 [0,15; 0,25] мкмоль/г ($p = 0,002$; 60,0%), що супроводжувалося різким ростом співвідношення лактат/піруват із 5,4 [5,2; 8,3] до 25,0 [17,9; 37,0] ($p < 0,001$; 363,0%). Сукупність цих змін відображає формування вираженого лактат-ацидотичного зсуву та зниження аеробної утилізації піровату в кардіоміоцитах, що є характерною ознакою метаболічної декомпенсації міокарда за токсичного ураження.

Оцінка впливу карведилолу в умовах целекоксиб-індукованої кардіоміопатії засвідчила часткову корекцію порушень. На тлі лікування карведилолом вміст лактату зменшувався до 3,3 [3,0; 3,5] мкмоль/г порівняно з контрольною групою ($p<0,01$; 34,0%), що узгоджується зі зниженням гліколітичного навантаження та поліпшенням балансу окисно-відновних еквівалентів у міокарді. Співвідношення лактат/піруват знижувалося з 25,0 [17,9; 37,0] до 12,0 [9,8; 15,5] з досягненням статистичної значущості ($p=0,018$; 52,0%), що вказує на часткове відновлення рівноваги між анаеробними та аеробними ланками енергетичного метаболізму. Рівень піровату на тлі карведилолу мав тенденцію до підвищення до 0,30 [0,20; 0,30] мкмоль/г відносно контролю, однак без досягнення

статистичної вірогідності; отже, нормалізація субстратного забезпечення циклу трикарбонових кислот залишалася неповною.

Застосування кріоекстракту селезінки продемонструвало вагомий коригувальний потенціал щодо ключових маркерів метаболічного дистресу. Концентрація лактату на тлі кріоекстракту селезінки знижувалася до 2,9 [2,1; 3,4] мкмоль/г відносно контрольної групи з целекоксиб-індукованою кардіоміопатією ($p < 0,001$; 42,0%), що свідчить про істотне послаблення анаеробного гліколізу та ймовірне покращення транспорту і утилізації кисню кардіальною тканиною. Вміст пірувату підвищувався до 0,30 [0,30; 0,35] мкмоль/г у порівнянні з контрольною групою ($p = 0,03$; 50,0%), що узгоджується з відновленням потоків вуглеводних субстратів у напрямку аеробного окиснення та зменшенням їх надмірного відновлення до лактату. Важливо, що співвідношення лактат/піруват за умов кріоекстракту селезінки знижувалося до 9,0 [6,3; 11,2] із досягненням статистичної значущості порівняно з контрольною групою ($p = 0,001$), підкреслюючи більш глибоку нормалізацію редокс-балансу, ніж за рахунок одного лише зниження лактату.

Порівняльний аналіз ефектів карведилолу і кріоекстракту селезінки свідчить, що обидві стратегії зменшують метаболічну декомпенсацію, однак інтенсивність корекції окремих ланок енергетичного обміну відрізняється. Для кріоекстракту селезінки, поряд із вірогідним зменшенням лактату, додатково підтверджено вірогідне підвищення пірувату, тобто більш чіткий зсув до аеробної утилізації вуглеводів. Така комбінація змін кількісно виражається більш низьким співвідношенням лактат/піруват, що є інформативним інтегральним показником редокс-стану міокарда і маркером зменшення ішемічно-гіпоксичного навантаження на клітини серця. З огляду на представлені дані із зазначенням рівнів значущості, саме кріоекстракт селезінки демонструє більш комплексний метаболічний ефект, поєднуючи пригнічення анаеробного лактатогенезу з відновленням пулу пірувату та покращенням співвідношення між цими метаболітами.

III. Висновки

1. У щурів із целекоксиб-індукованою кардіоміопатією встановлено суттєві порушення вуглеводного метаболізму міокарда, що проявлялися зростанням рівня лактату на 85,2% (з 2,7 до 5,0 мкмоль/г; $p < 0,001$), зниженням пірувату на 60,0% (з 0,50 до 0,20 мкмоль/г; $p = 0,002$) та підвищенням співвідношення лактат/піруват у 3,6 раза (з 5,4 до 25,0; $p < 0,001$). Ці зміни відображають розвиток вираженого анаеробного гліколізу та редокс-дисбалансу клітин серця.

2. Лікування карведилолом призводило до зниження концентрації лактату на 34,0% (до 3,3 мкмоль/г; $p < 0,01$) та зменшення співвідношення лактат/піруват на 52,0% (до 12,0; $p = 0,018$) порівняно з контрольною групою, що вказує на часткову нормалізацію оксидативно-гліколітичного балансу. Водночас рівень пірувату зростав до 0,30 мкмоль/г, однак без статистично значущих відмінностей ($p = 0,2$), що свідчить про неповне відновлення аеробного окиснення вуглеводів.

3. Застосування кріоекстракту селезінки забезпечувало більш виражену метаболічну корекцію: рівень лактату знижувався на 42,0% (до 2,9 мкмоль/г; $p < 0,001$), піруват підвищувався на 50,0% (до 0,30 мкмоль/г; $p = 0,03$), а співвідношення лактат/піруват зменшувалося на 64,0% (до 9,0; $p = 0,001$) порівняно з контрольною групою. Отримані результати свідчать про перевагу кріоекстракту селезінки у відновленні енергетичного гомеостазу міокарда та визначають його перспективу як ефективного метаболічного кардіопротектора.

IV. Список використаних джерел

[1] Atashbar, S., Jamali, Z., Khezri, S., & Salimi, A. (2022). Celecoxib decreases mitochondrial complex IV activity and induces oxidative stress in isolated rat heart mitochondria: An analysis for its cardiotoxic

adverse effect. *Journal of Biochemical and Molecular Toxicology,* 36(1), e22934. https://doi.org/10.1002/jbt.22934

[2] Salimi, A., Atashbar, S., & Shabani, M. (2021). Gallic acid inhibits celecoxib-induced mitochondrial permeability transition and reduces its toxicity in isolated cardiomyocytes and mitochondria. *Human & Experimental Toxicology*, 40(12 Suppl), S530–S539. https://doi.org/10.1177/09603271211053299

[3] Azizian, S., Khezri, S., Shabani, M., Atashbar, S., & Salimi, A. (2024). Vitamin D ameliorates celecoxib cardiotoxicity in a doxorubicin heart failure rat model via enhancement of the antioxidant defense and minimizing mitochondrial dysfunction. *Naunyn-Schmiedeberg's Archives of Pharmacology*, 397(8), 5861–5873. https://doi.org/10.1007/s00210-024-02998-9

[4] Nabati, M., Janbabai, G., Baghyari, S., Esmaili, K., & Yazdani, J. (2017). Cardioprotective effects of carvedilol in inhibiting doxorubicin-induced cardiotoxicity. *Journal of Cardiovascular Pharmacology, 69*(5), 279–285. https://doi.org/10.1097/FJC.0000000000000470

[5] Hladkykh, F. V., Chyzh, M. O., Koshurba, I. V., Belochkina, I. V., Komorovskyi, R. R., Marchenko, M. M., & Koshurba, Yu. V. (2023). Anthracycline-induced cardiac injury and the effect of placental cryoextract on myocardium in doxorubicin cardiomyopathy. *Ukrainian Radiological and Oncological Journal,* 31(2), 190–205. https://doi.org/10.46879/ukroj.2.2023.190-205

[6] Hladkykh, F. V., Liadova, T. I., Chyzh, M. O., Komorovskyi, R. R., Babaieva, H. H., & Matvieienko, M. S. (2025). *Cardioselectivity of cryobiotechnological agents in cardiovascular therapy.* Vinnytsia: Tvory. https://doi.org/10.46879/2025.4

[7] Hladkykh, F. V., Liadova, T. I., Komorovskyi, R. R., & Chyzh, M. O. (2024). Ultrasound characteristics of functional myocardial changes during use of mesenchymal stem cell conditioned medium in autoimmune myocarditis model. *Ukrainian Cardiology Journal,* 31(6), 35–46. https://doi.org/10.31928/2664-4479-2024.6.3546

[8] Hladkykh, F. V., Liadova, T. I., Chyzh, M. O., Matvieienko, M. S., & Komorovskyi, R. R. (2024). Echocardiographic evaluation of the effects of placental and spleen cryoextracts on myocardial function in experimental autoimmune myocarditis. *Health of Society,* 14(2), 16–24. https://doi.org/10.32782/2306-2436.14.2.2024.314

[9] Chyzh, M. O., Matvieienko, M. S., Hladkykh, F. V., Liadova, T. I., Komorovskyi, R. R., & Kozlova, T. V. (2025). Evaluation of cardioprotective activity of heart cryoextract in an adrenaline-induced myocardial dystrophy model by parameters of free radical oxidation. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series Medicine*, 33(2 (53)), 178–193. https://doi.org/10.26565/2313-6693-2025-53-02

[10] Ahmad, S., Panda, B. P., Fahim, M., Dhyani, N., & Dubey, K. (2018). Ameliorative effect of beraprost sodium on celecoxib-induced cardiotoxicity in rats. *Iranian Journal of Pharmaceutical Research,* 17(1), 155–163.

[11] Alanazi, A. M., Fadda, L., Alhusaini, A., Ahmad, R., Hasan, I. H., & Mahmoud, A. M. (2020). Liposomal resveratrol and/or carvedilol attenuate doxorubicin-induced cardiotoxicity by modulating inflammation, oxidative stress and S100A1 in rats. *Antioxidants (Basel),* 9(2), 159. https://doi.org/10.3390/antiox9020159

[12] Halchenko, S. Ye. (2007). Cryopreservation of mammalian organ fragments and biological effects of their aqueous-saline extracts (Doctoral dissertation). Kharkiv, Ukraine: Institute for Problems of Cryobiology and Cryomedicine. Retrieved from https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0507U000372/

[13] Chyzh, M. O., Halchenko, S. Ye., Hladkykh, F. V., Byzov, V. V., Rohoza, L. A., & Belochkina, I. V. (2024). Cell-free cryopreserved biological agents: Technology of production and composition analysis. Vinnytsia: Tvory. https://doi.org/10.46879/2024.1

[14] Bespalova, I. H. (2016). Peptide composition and biological activity of extracts from cryopreserved pig spleen and skin fragments (PhD dissertation). Kharkiv, Ukraine. Retrieved from https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0416U004539/

[15] Chyzh, M. O., Halchenko, S. Ye., Hladkykh, F. V., Liadova, T. I., Byzov, V. V., & Rohoza, L. A. (2025). Metabolic, regenerative and immunological properties of aqueous-saline extracts of cryopreserved tissues. Vinnytsia: Tvory. https://doi.org/10.46879/2025.5

[16] Pohanka, M. (2020). D-Lactic acid as a metabolite: Toxicology, diagnosis, and detection. *BioMed Research International*, 2020, 3419034. https://doi.org/10.1155/2020/3419034

[17] Hinman, L. M., & Blass, J. P. (1981). An NADH-linked spectrophotometric assay for pyruvate dehydrogenase complex in crude tissue homogenates. *Journal of Biological Chemistry, 256*(13), 6583–6586. PMID: 7240230

MYOCARDIAL LACTATE-PYRUVATE BALANCE AS A TARGET OF THE CARDIOPROTECTIVE ACTION OF SPLEEN CRYOEXTRACT IN CELECOXIB-INDUCED CARDIOMYOPATHY

Ihor Drobner, Fedir Hladkykh, Tetiana Liadova and Mariia Matvieienko

ABSTRACT. The study examined changes in myocardial energy metabolism under toxic injury induced by prolonged celecoxib administration. A significant increase in lactate, a decrease in pyruvate, and an elevated lactate/pyruvate ratio were observed, indicating enhanced anaerobic glycolysis. Administration of spleen cryoextract markedly reduced the metabolic imbalance, restoring the redox state of cardiac tissue.

KEYWORDS: celecoxib, cardiomyopathy, spleen cryoextract, lactate, pyruvate

МУЛЬТИМОДАЛЬНА АНАЛЬГЕЗІЯ В МОДЕЛІ УШКОДЖЕННЯ СІДНИЧНОГО НЕРВА

Марія Матвєєнко[1], Федір Гладких[1, 2], Микола Чиж[3], Тетяна Лядова[1], Тетяна Козлова[1]

[1]Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
Міністерства освіти і науки України, Харків, Україна
[2]ДУ «Інститут медичної радіології та онкології ім. С. П. Григор'єва
Національної академії медичних наук України», Харків, Україна
[3]Інститут проблем кріобіології і кріомедицини НАН України, Харків, Україна

E-mail: mariia.matvieienko@karazin.ua

АНОТАЦІЯ. Метою було з'ясувати ефективність мультимодальні комбінації кетопрофену (КЕТ) з центральними ад'ювантами прегабаліном (ПРЕГ), кетаміном (КТМ) та дексмедетомідином (ДММ). Їх потенційний вплив на відновлення сенсорного порогу і формування прорегенеративного мікросередовища в моделі нейропатичного болю. У 42 щурів із частковою констрикцією сідничного нерва КЕТ застосовували як монотерапію або в комбінаціях. Оцінювали поріг механічної алодинії та холодову алодинію. У контролі поріг больової чутливості (ПБЧ) знижувався до 9,2 ± 1,02 мН проти 21,6 ± 4,80 мН в інтактних ($p = 0,027$). КЕТ як монотерапія ефекту, відмінного від контролю, не забезпечував (11,8 ± 1,65 мН; $p = 0,2$). Комбінаціями підвищували ПБЧ були: КЕТ+ПРЕГ – 15,7 ± 1,48 ($p = 0,004$), КЕТ + КТМ – 16,8 ± 4,21 ($p = 0,1$), КЕТ + ДММ – 20,7 ± 5,00 мН ($p = 0,04$). За холодовою алодинією спостерігалася конгруентна ієрархія ефектів: 5,3 ± 0,42 (КЕТ), 3,6 ± 0,57 (КЕТ + ПРЕГ), 3,1 ± 0,46 (КЕТ + КТМ) і 2,1 ± 0,40 бали (КЕТ + ДММ), з достовірною різницею з групою контролю $p < 0,05$. Найбільш послідовне відновлення порогів досягнуто для КЕТ + ДММ, що вказує на ключову роль норадренергічної модуляції в гальмуванні центральної сенситизації. Результати підтверджують раціональність мультимодальних схем як підходу, що синхронно зменшує ноцицепцію і модифікує нейрозапальні й пластичні процеси.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: нейропатичний біль, мультимодальна анальгезія, кетопрофен, дексмедетомідин

I. Вступ

Нейропатичний біль (НБ) залишається однією з найскладніших клінічних проблем через обмежену відповідь на монотерапію та помірну ефективність стандартних підходів, що стимулює перехід до мультимодальних стратегій із поєднанням препаратів різних механізмів дії. Сучасні огляди і настанови підкреслюють, що, попри доведену роль антидепресантів, $\alpha_2\delta$-лігандів (габапентиноїди) та низки топічних засобів, частина пацієнтів зберігає клінічно значущий біль, що обґрунтовує пошук ад'ювантних комбінацій і персоналізацію лікування [1, 2]. Відповідно до механізму дії доцільним є поєднання блокади периферичної ЦОГ завдяки нестероїдним протизапальтним засобам (НПЗЗ) (наприклад, кетопрофену) з засобами центральної дії із α_2-адренергічною модуляцією (дексмедетомідин), антагонізацією NMDA-рецепторів (кетамін) та блокадою $\alpha_2\delta$-субодиниць кальцієвих каналів (прегабалін). Узагальнені дані рандомізованих досліджень і мета-аналізів підтверджують клінічну корисність $\alpha_2\delta$-лігандів у різних фенотипах НБ, тоді як низькі дози кетаміну в періопераційному періоді можуть зменшувати ризик хронічного післяопераційного нейропатичного болю, хоча впевненість доказів поки що низька і потребує уточнення дозувань та тривалості [3].

Контроль ноцицепції й цілеспрямована модифікація нейрозапалення та гліальної активації визначають пластичність спінальних мереж і відновлення аксонів. Актуальні огляди демонструють центральну роль мікроглії в ініціації та підтриманні НБ і підкреслюють, що корекція нейроімунних взаємодій здатна створювати «про-регенеративне» мікросередовище. Переконливі доклінічні дані свідчать, що дексмедетомідин може сприяти відновленню периферичного нерва, тоді як регуляція нейрозапалення загалом пов'язана з поліпшенням синаптичної пластичності та аксональної регенерації. Це робить мульти-

модальні комбінації НПЗЗ з ад'ювантами центральної дії раціональною стратегією одночасного зменшення болю та підтримки регенеративних процесів [4, 5]. Отже, метою нашого дослідження було оцінити аплив адю'ювантних анальгетиків на знеболюючу активність кетопрофену при нейропатичному болю в експерименті.

II. Основна частина

Відтворення моделі нейропатичного болю в експерименті

Дослідження виконано на 42 білих нелінійних щурах-самцях масою 200–220 г. Тварин утримували в умовах віварію з вільним доступом до води й корму за стандартного режиму. Перед початком експерименту піддослідні тварини перебували 14 діб на карантині відповідно до СТ-Н МОЗ України 42-6.0:2008 (належна лабораторна практика). Після скринінгу больової чутливості (tail immersion test) щурів із порівнюваними базовими показниками рандомізували у 6 груп по 7 тварин.

Модель нейропатичного болю відтворювали методом часткової перев'язки сідничного нерва (n. ischiadicus) за Seltzer (верхня третина стегна, лігатура 8-0, компресія ≈1/2 поперечного діаметра нерва) [6]. Операції проводили під загальною анестезією тіопенталом натрію з місцевою інфільтрацією 1% лідокаїну у стерильних умовах Протягом 14 днів після втручання моніторували розвиток нейропатичного фенотипу (ознаки аутотомії за бальною шкалою, механічна й холодова гіпералгезія). До подальших процедур включали тварин зі стабільним больовим фенотипом.

З 14-го по 28-й день щоденно вводили досліджувані препарати за схемами: (I) інтактні + 0,9% NaCl; (II) перев'язка нерва + 0,9% NaCl (контроль); (III) кетопрофен (КЕТ); (IV) КЕТ + прегабалін (ПРЕГ); (V) КЕТ + кетамін (КТМ); (VI) КЕТ + дексмедетомідин (ДММ). Компоненти комбінованих схем вводили нарізно з інтервалами 10–30 хв, що унеможливлювало фармакокінетичні накладки. Вибір ад'ювантів обґрунтовано їхніми комплементарними механізмами: ПРЕГ – блокада $\alpha_2\delta$-субодиниць кальцієвих каналів; КТМ – антагонізм NMDA-рецепторів; ДММ – селективна α_2-адренергічна модуляція.

Оцінку больової чутливості проводили на 28-й день, первинною кінцевою точкою був поріг механічної алодинії (von Frey), вторинною – холодова алодинія (cold acetone test). Тести виконували в стандартних умовах адаптації тварин до кліток-арен і стабільної температури; кожне вимірювання повторювали серіями із подальшим розрахунком середніх значень на тварину. Такий дизайн забезпечував зіставність між групами та дозволяв оцінити внесок окремих центральних ад'ювантів у потенціювання анальгетичної активності КЕТ на моделі стабільного нейропатичного болю, валідованій за поведінковими та сенсорними критеріями [6].

Дослідження комбінованої дії кетопрофену з центральними ад'ювантами на знеболюючу активність на моделі хронічного нейропатичного болю

Модель нейропатичного болю була валідною, так у контрольних тварин (перев'язка без лікування) поріг больової чутливості (ПБЧ) у тесті фон Фрея сягав 9,2 ± 1,02 мН порівняно з результатами інтактних тварин 21,6 ± 4,80 мН ($p = 0,027$), тобто з різницею 57,1% від референтного рівня. Це узгоджується з формуванням стійкої механічної алодинії та центральної сенситизації. Монотерапія КЕТ лише частково коригувала гіпералгезію. ПБЧ зростав до 11,8 ± 1,65 мН ($p = 0,2$ порівняно з контролем), що відображає обмежений вплив завдяки периферичній блокаді ЦОГ.

Комбіновані схеми суттєво відрізнялися за виразністю ефекту. Додавання прегабаліну (КЕТ+ПРЕГ) підвищувало ПБЧ до 15,7 ± 1,48 мН ($p = 0,004$ порівняно з контролем), що свідчить про помітне потенціювання КЕТ через блокаду $\alpha_2\delta$-субодиниць кальцієвих каналів і зменшення пресинаптичного вивільнення збуджувальних медіаторів. Комбінація з кетаміном (КЕТ+КТМ) давала зіставний за величиною середній рівень ПБЧ 16,8 ± 4,21 мН,

однак через більшу варіабельність різниця щодо контролю не досягла статистичної значущості ($p = 0,1$). У групах КЕТ+ПРЕГ і КЕТ+КТМ істотних відмін не виявлено ($p = 0,29$). Найближчими до фізіологічної норми були показники у групі КЕТ+дексмедетомідин ($20,7 \pm 5,00$ мН; $p = 0,04$ проти контролю). Вірогідно за рахунок α_2-адренергічної модуляції ця комбінація забезпечувала найбільш повне відновлення механічного порогу та, ймовірно, найвиразніше пригнічення спінальної нейрональної гіперактивності. Жодних ознак антагонізму між компонентами не зафіксовано.

Вторинна кінцева точка, холодова алодинія (cold acetone test), відтворювала загальну картину. У контролі поведінковий бал досягав $7,4 \pm 0,48$ проти $0,4 \pm 0,17$ в інтактних ($p < 0,001$), що підтверджує глибоку сенситизацію холодової чутливості. КЕТ знижував реактивність до $5,3 \pm 0,42$ ($p = 0,006$ проти контролю), але віддалено від норми. У комбінаціях спостерігався послідовний приріст ефекту: КЕТ+ПРЕГ – $3,6 \pm 0,57$ ($p < 0,001$ проти контролю; $p = 0,033$ проти КЕТ), КЕТ+КТМ – $3,1 \pm 0,46$ ($p < 0,001$ проти контролю; $p = 0,005$ проти КЕТ), КЕТ+ДММ – $2,1 \pm 0,40$ ($p < 0,001$ проти контролю та КЕТ).

III. Висновки

Інтегруючи отримані данні можна стверджувати, що мультимодальні поєднання з центральними ад'ювантами суттєво підсилюють анальгетичну активність КЕТ і частково «нормалізують» сенсорні пороги у тварин з нейропатичним болем. Найпослідовніший ефект продемонструвало додавання дексмедетомідину, що узгоджується з ключовою роллю норадренергічної модуляції у гальмуванні центральної сенситизації та формуванні більш сприятливого нейронального мікросередовища. Прегабалін і кетамін також забезпечували виражене зниження алодинії, зокрема в холодовому тесті, підсилюючи периферично-центральну дуальність дії КЕТ. Сукупно це підтверджує раціональність мультимодальної анальгезії. Одночасний вплив на периферичну запальну ланку (ЦОГ) і центральні мішені (α_2-адренорецептори, NMDA, $\alpha_2\delta$-канали) дає синергічний результат без ознак фармакодинамічного антагонізму та забезпечує найкраще відновлення механічної й холодової чутливості в межах моделі.

IV. Список використаних джерел

[1] Finnerup, N. B., Kuner, R., & Jensen, T. S. (2021). Neuropathic Pain: From Mechanisms to Treatment. *Physiological reviews,* 101(1), 259–301. https://doi.org/10.1152/physrev.00045.2019

[2] Attal N. (2019). Pharmacological treatments of neuropathic pain: The latest recommendations. *Revue neurologique*, 175(1-2), 46–50. https://doi.org/10.1016/j.neurol.2018.08.005

[3] Meaadi, J., Obara, I., Eldabe, S., & Nazar, H. (2023). The safety and efficacy of gabapentinoids in the management of neuropathic pain: a systematic review with meta-analysis of randomised controlled trials. *International journal of clinical pharmacy*, 45(3), 556–565. https://doi.org/10.1007/s11096-022-01528-y

[4] Karavis, M. Y., Siafaka, I., Vadalouca, A., & Georgoudis, G. (2023). Role of Microglia in Neuropathic Pain. *Cureus*, 15(8), e43555. https://doi.org/10.7759/cureus.43555

[5] Lassmann H. (2022). Neuroinflammation: 2022 update. *Free neuropathology,* 3, 3. https://doi.org/10.17879/freeneuropathology-2022-3790

[6] Zeltser R, Beilin B Z, Zaslansky R, Seltzer Z. Comparison of autotomy behavior induced in rats by various clinically used neurectomy methods. Pain. 2000;89(1):19–24. DOI: https://doi.org/10.1016/S0304-3959(00)00342-0

MULTIMODAL ANALGESIA IN A SCIATIC NERVE INJURY MODEL

Maria Matvieienko, Fedir Hladkykh, Mykola Chyzh, Tetiana Liadova, Tetiana Kozlova

ABSTRACT. The objective was to determine the effectiveness of multimodal combinations of ketoprofen (KET) with central adjuvants pregabalin (PREG), ketamine (KTM), and dexmedetomidine (DMM) and their potential to restore sensory thresholds and foster a pro-regenerative microenvironment in a neuropathic pain model. In 42 rats with partial sciatic nerve constriction, KET was administered as monotherapy or in combinations. Mechanical allodynia threshold and cold allodynia were assessed. In the untreated control, the pain threshold decreased to 9.2 ± 1.02 mN versus 21.6 ± 4.80 mN in intact animals ($p = 0.027$). KET monotherapy did not differ from control (11.8 ± 1.65 mN; $p = 0.2$). Combinations increased the threshold: KET+PREG – 15.7 ± 1.48 mN ($p = 0.004$), KET+KTM – 16.8±4.21 mN ($p = 0.1$), KET+DMM – 20.7 ± 5.00 mN ($p = 0.04$). Cold allodynia showed a congruent hierarchy of effects: 5.3 ± 0.42 (KET), 3.6 ± 0.57 (KET+PREG), 3.1 ± 0.46 (KET+KTM), and 2.1 ± 0.40 points (KET+DMM), each significantly different from control ($p < 0.05$). The most consistent restoration of thresholds was achieved with KET+DMM, indicating a key role of noradrenergic modulation in suppressing central sensitization. These findings support multimodal regimens as an approach that simultaneously reduces nociception and modulates neuroinflammatory and plasticity processes.

KEYWORDS: neuropathic pain, multimodal analgesia, ketoprofen, dexmedetomidine

МОДУЛЯЦІЯ СИСТЕМИ ОКСИДУ АЗОТУ ПРИ ТОКСИЧНОМУ УРАЖЕННІ НИРОК: ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ БЕЗКЛІТИННИХ КРІОКОНСЕРВОВАНИХ БІОЛОГІЧНИХ ЗАСОБІВ

Володимир Студент, Федір Гладких, Тетяна Лядова та Марія Матвєєнко

Кафедра загальної хірургії, анестезіології та паліативної медицини,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, Україна

E-mail: student.volodymyr@gmail.com

АНОТАЦІЯ. Досліджено вплив безклітинних кріоконсервованих біологічних засобів – кріоекстракту плаценти, кріоекстракту селезінки та кондиціонованого середовища мезенхімальних стовбурових клітин – на концентрацію метаболітів оксиду азоту у щурів із кеторолак-індукованою нефропатією. Встановлено їх виражений нефропротекторний ефект, співставний із дією референс-препарату канефрону.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: кеторолак-індукована нефропатія, оксид азоту, кріоекстракт плаценти, кондиціоноване середовище мезенхімальних стовбурових клітин, нефропротекція

I. Вступ

Нестероїдні протизапальні препарати (НПЗП) належать до найчастіше застосовуваних засобів у клінічній практиці, однак їх використання пов'язане з ризиком ушкодження нирок різного ступеня тяжкості – від оборотних функціональних порушень до гострої або хронічної нефропатії [1]. Ключовим патогенетичним механізмом ураження є інгібування циклооксигенази, що призводить до зменшення синтезу простагландинів, звуження ниркових судин та ішемії нефронів [2, 3].

Особливе місце серед НПЗП займає кеторолак, який широко застосовується як високоефективний анальгетик, але за надмірного або тривалого введення може спричиняти нефротоксичні зміни. Метааналізи підтверджують достовірне підвищення ризику гострого ушкодження нирок при застосуванні індивідуальних НПЗП, включно з кеторолаком [4]. Останні дослідження вказують, що нефротоксичність кеторолаку реалізується не лише через гемодинамічні порушення, але й через активацію оксидативного та нітрозативного стресу, що призводить до накопичення метаболітів оксиду азоту (NO) у тканинах нирки [5]. Надлишок NO і його реакційних форм, зокрема пероксинітриту, ушкоджує клітинні мембрани, сприяє апоптозу тубулярних клітин та зниженню швидкості клубочкової фільтрації.

Сучасна експериментальна нефропротекція спрямована на пошук біологічних агентів, здатних модулювати NO-ергічний гомеостаз і знижувати прояви нітрозативного стресу. Перспективним напрямом є застосування безклітинних кріоконсервованих біологічних засобів, зокрема кондиціонованого середовища мезенхімальних стовбурових клітин (МСК) і кріоекстрактів тканин [6, 7]. Відомо, що МСК-зумовлені паракринні ефекти реалізуються через вивільнення цитокінів, факторів росту, антиоксидантних ензимів і екстрацелюлярних везикул, які чинять системний протизапальний та антипроапоптотичний вплив [8]. Експерименти на тваринах свідчать, що застосування секретому МСК знижує рівень оксидативного стресу, покращує мікроциркуляцію та відновлює структуру нефронів [9]. Отже, дослідження ролі безклітинних кріоконсервованих біологічних засобів у модифікації NO-ергічного гомеостазу на моделі кеторолак-індукованої нефропатії має вагоме наукове і практичне значення для розвитку сучасних стратегій біологічної нефропротекції.

Мета дослідження – встановити вплив безклітинних кріоконсервованих біологічних засобів – кріоекстракту плаценти, кріоекстракту селезінки та кондиціонованого середовища мезенхімальних стовбурових клітин – на показники оксиду азоту у щурів з кеторолак-

індукованою нефропатією, а також порівняти їхню ефективність із референс-препаратом канефроном для оцінки нефропротекторного потенціалу досліджуваних засобів.

II. Основна частина

Матеріали та методи дослідження

Експериментальну нефропатію у щурів відтворювали шляхом щоденного введення кеторолаку у дозі 15 мг/кг протягом 14 днів [10]. Досліджувані безклітинні кріоконсервовані біологічні засоби (кріоекстракт плаценти, кріоекстракт селезінки та кондиціоноване середовище мезенхімальних стовбурових клітин) вводили через день внутрішньом'язово за 60 хв до введення кеторолаку – на 5, 7, 9, 11 та 14 дні експерименту (усього 5 ін'єкцій).

У дослідженні використано 42 щури-самці масою 200–220 г, розподілені на 6 груп по 7 тварин: інтактні; контроль із кеторолаком без лікування; група з референс-препаратом канефроном (27 мг/кг [11]); групи, яким вводили кріоекстракт плаценти (2,5 мл/кг [12]), кріоекстракт селезінки (5,0 мл/кг [13]) або кондиціоноване середовище мезенхімальних стовбурових клітин (0,6 мл/кг [14]). Канефрон вводили внутрішньошлунково за 60 хв до кеторолаку в ті ж дні, що й інші препарати. На 15 добу всіх тварин виводили з експерименту методом декапітації з наступним забором змішаної венозно-артеріальної крові для проведення біохімічних досліджень. Концентрацію метаболітів NO у крові визначали спектрофотометричним методом *за реакцією Griess P.* за світлопоглинанням при довжині хвилі λ = 540 нм. Об'єкт та одиниці вимірювання: сироватка крові – мкмоль/л [15]. Статистичну обробку проводили у «Microsoft Office Excel 2016» із дотриманням принципів біостатистики: за нормального розподілу міжгрупові відмінності оцінювали t-критерієм Ст'юдента. Результати наводили як M±m (M±SE) з 95% ДІ.

Результати проведеного дослідження та їх обговорення

Розвиток кеторолак-індукованої нефропатії супроводжувався суттєвим дисбалансом у системі оксиду азоту, що підтверджується майже дворазовим зростанням концентрації його метаболітів у крові. У інтактних щурів показник становив 12,9±1,9 мкмоль/л (95%ДІ: 9,2–16,5), тоді як у тварин контрольної групи, яким вводили кеторолак, рівень метаболітів підвищувався до 24,6±1,9 мкмоль/л (95%ДІ: 20,8–28,3), що відповідало приросту на 91,1% ($p < 0,001$). Таке зростання свідчить про активацію NO-синтазного каскаду, що є типовим проявом нітрозативного стресу. Надлишок оксиду азоту і його реакційних похідних, таких як пероксинітрит, може спричиняти пошкодження клітинних мембран, інактивацію ферментів та дисфункцію ендотелію клубочків, що узгоджується з механізмом нефротоксичної дії нестероїдних протизапальних засобів [16].

Застосування коригуючих препаратів приводило до істотного зниження рівня метаболітів оксиду азоту, причому всі досліджувані засоби продемонстрували тенденцію до відновлення показника до значень, близьких до інтактних. Введення канефрону зменшувало концентрацію метаболітів NO до 14,3 ± 1,1 мкмоль/л (95%ДІ: 12,1–16,5), що становило 41,9% зниження порівняно з контролем ($p < 0,001$). Отримане значення вказує на суттєве послаблення нітрозативного навантаження, що може бути пов'язано з антиоксидантними та протизапальними властивостями компонентів препарату, спрямованими на стабілізацію ендотеліальної функції та зменшення продукції вільних радикалів.

Використання кріоекстракту плаценти сприяло зменшенню концентрації метаболітів NO до 16,4 ± 1,3 мкмоль/л (95%ДІ: 14,0–18,9), що на 33,1% нижче, ніж у контрольній групі ($p < 0,001$). Отримані результати підтверджують антиоксидантний і метаболічний потенціал цього біологічного препарату, що, ймовірно, пов'язано з наявністю у ньому низькомолекулярних регуляторів, пептидів та факторів росту, які нормалізують активність ендотеліальної NO-синтази і знижують утворення реакційних форм азоту. Схожі результати продемонстрував кріоекстракт селезінки: концентрація метаболітів NO змен-

шувалася до 16,9±1,2 мкмоль/л (95%ДІ: 14,6–19,1), що відповідало зниженню на 31,4% (p = 0,005). Незважаючи на дещо менший ступінь редукції, спостерігалася чітка тенденція до нормалізації показника, що відображає загальну протекторну спрямованість дії засобу.

Найбільш виражений ефект серед усіх варіантів лікування відзначено при використанні кондиціонованого середовища мезенхімальних стовбурових клітин, де рівень метаболітів оксиду азоту знижувався до 14,4±1,6 мкмоль/л (95%ДІ: 11,3–17,6), що становило 41,3% зменшення відносно контролю (p=0,002). Таке відновлення можна розглядати як результат комплексної дії біоактивних молекул, присутніх у цьому середовищі, включаючи цитокіни, фактори росту, антиоксидантні ензими та екстрацелюлярні везикули, які чинять системний вплив на регуляцію запалення і нітроксидного метаболізму. Нормалізація рівня метаболітів NO за умов використання цього препарату свідчить про його здатність впливати на основні ланки патогенезу нефротоксичності, зокрема на відновлення ендотеліальної рівноваги та попередження мікроциркуляторних порушень у нирках.

Порівняльний аналіз між різними засобами показав, що відмінності між групами, яким вводили канефрон, кріоекстракт плаценти, кріоекстракт селезінки та кондиціоноване середовище мезенхімальних стовбурових клітин, не досягали статистичної значущості (p>0,05). Це свідчить про наявність подібного напрямку ефекту, орієнтованого на зниження інтенсивності нітрозативного стресу. Проте за абсолютними величинами та рівнем відновлення до інтактних показників найвищу ефективність демонструвало саме кондиціоноване середовище мезенхімальних стовбурових клітин, дія якого практично прирівнювалася до ефекту канефрону.

Отримані дані мають важливе патофізіологічне значення, оскільки підтверджують, що підвищення рівня метаболітів оксиду азоту є характерною ознакою токсичного ураження нирок, а його зниження корелює зі стабілізацією функціонального стану нефронів. Застосування біологічно активних засобів сприяє відновленню балансу між продукцією та утилізацією NO, що, у свою чергу, обмежує пошкоджувальну дію пероксинітриту і нормалізує судинний тонус. Таким чином, усі досліджувані препарати проявили нефропротекторний потенціал, зумовлений їхнім впливом на NO-ергічну систему, а найбільш значущий ефект спостерігався у групі з використанням кондиціонованого середовища мезенхімальних стовбурових клітин, яке забезпечувало відновлення показника до рівня, максимально наближеного до інтактного.

III. Висновки

1. У тварин із кеторолак-індукованою нефропатією зафіксовано різке зростання концентрації метаболітів оксиду азоту у крові до 24,6 ± 1,9 мкмоль/л, що становило підвищення на 91,1% порівняно з інтактними щурами (p < 0,001). Отримані дані свідчать про виражену активацію системи оксиду азоту та розвиток нітрозативного стресу, який є однією з ключових ланок токсичного ураження нирок при дії нестероїдних протизапальних засобів.

2. Використання коригувальних препаратів – канефрону, кріоекстракту плаценти та кріоекстракту селезінки – супроводжувалося достовірним зниженням рівня метаболітів оксиду азоту відносно контрольної групи: відповідно на 41,9% (p < 0,001), 33,1% (p < 0,001) і 31,4% (p=0,005). Така динаміка відображає суттєве зменшення нітрозативного навантаження та свідчить про відновлення рівноваги між продукцією і нейтралізацією активних форм азоту.

3. Найбільш виражений позитивний ефект спостерігався при застосуванні кондиціонованого середовища мезенхімальних стовбурових клітин, яке зменшувало концентрацію метаболітів оксиду азоту до 14,4 ± 1,6 мкмоль/л, що відповідало 41,3% зниженню порівняно з контролем (p = 0,002). Отримані результати свідчать про здатність цього біо-

логічного засобу максимально нормалізувати показники оксиду азоту до рівня, характерного для інтактних тварин, що підкреслює його виражений нефропротекторний потенціал.

IV. Список використаних джерел

[1] Klomjit, N., & Ungprasert, P. (2022). Acute kidney injury associated with non-steroidal anti-inflammatory drugs. *European Journal of Internal Medicine,* 101, 21–28. https://doi.org/10.1016/j.ejim.2022.05.003

[2] Lucas, G. N. C., Leitão, A. C. C., Alencar, R. L., Xavier, R. M. F., Daher, E. F., & Silva Junior, G. B. D. (2019). Pathophysiological aspects of nephropathy caused by non-steroidal anti-inflammatory drugs. *Journal Brasileiro de Nefrologia*, 41(1), 124–130. https://doi.org/10.1590/2175-8239-JBN-2018-0107

[3] Harirforoosh, S., & Jamali, F. (2009). Renal adverse effects of nonsteroidal anti-inflammatory drugs. *Expert Opinion on Drug Safety*, 8(6), 669–681. https://doi.org/10.1517/14740330903311023

[4] Ungprasert, P., Cheungpasitporn, W., Crowson, C. S., & Matteson, E. L. (2015). Individual non-steroidal anti-inflammatory drugs and risk of acute kidney injury: A systematic review and meta-analysis of observational studies. European *Journal of Internal Medicine*, 26(4), 285–291. https://doi.org/10.1016/j.ejim.2015.03.008

[5] Drożdżal, S., Lechowicz, K., Szostak, B., Rosik, J., Kotfis, K., Machoy-Mokrzyńska, A., Białecka, M., Ciechanowski, K., & Gawrońska-Szklarz, B. (2021). Kidney damage from nonsteroidal anti-inflammatory drugs – Myth or reality? *Review of selected literature. Pharmacology Research & Perspectives,* 9(4), e00817. https://doi.org/10.1002/prp2.817

[6] Chyzh, M., Halchenko, S. Ye., Hladkykh, F. V., Liadova, T. I., Byzov, V. V., Rohoza, L. A., Bespalova, I. H., Bielochkina, I. V., Slieta, I. V., Matviienko, M. S., Koshurba, I. V., & Hloba, V. Yu. (2025). Metabolic, regenerative and immunological properties of water-saline extracts of cryopreserved tissues. Vinnytsia: Tvory. https://doi.org/10.46879/2025.5

[7] Chyzh, M. O., Halchenko, S. Ye., Hladkykh, F. V., Byzov, V. V., Rohoza, L. A., Bielochkina, I. V., & Slieta, I. V. (2024). Cell-free cryopreserved biological products: Technology of production and composition analysis. Vinnytsia: Tvory. https://doi.org/10.46879/2024.1

[8] Liu, Y., Lin, Y., Wang, Z., Tang, W., Liao, C., & Zhou, T. (2025). Mesenchymal stem cell-conditioned medium attenuated $CoCl_2$-induced injury of renal tubular epithelial cells by inhibiting NCOA1, HIF-1α, and Sox9. *Current Pharmaceutical Design*, 31(24), 1972–1981. https://doi.org/10.2174/0113816128357255250110021823

[9] Baker, M., & Perazella, M. A. (2020). NSAIDs in CKD: Are they safe? *American Journal of Kidney Diseases*, 76(4), 546–557. https://doi.org/10.1053/j.ajkd.2020.03.023

[10] Alavi, F. K., Zawada, E. T., & Hoff, K. K. (1995). Renal hemodynamic effects of chronic ketorolac tromethamine treatment in aged lean and obese Zucker rats. *Clinical Nephrology*, 43(5), 318–323.

[11] Monatko, K. V. (2014). Experimental study of the nephroprotective effect of lyophilized watermelon powder [PhD thesis, National University of Pharmacy, Kharkiv]. https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0414U004729/

[12] Shepitko, V. I. (2004). Structural and functional indicators of cryopreserved liver and the effect of its transplantation on internal organs [Doctoral dissertation, Institute for Problems of Cryobiology and Cryomedicine of NAS of Ukraine, Kharkiv]. https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0504U000610/

[13] Bespalova, I. H. (2016). Peptide composition and biological effects of extracts of cryopreserved fragments of porcine spleen and skin [PhD thesis, Institute for Problems of Cryobiology and Cryomedicine of NAS of Ukraine, Kharkiv]. https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0416U004539/

[14] Hladkykh, F. V. (2024). Evaluation of the effects of conditioned medium of mesenchymal stem cells and cryoextracts of biological tissues on cytolytic syndrome in experimental autoimmune hepatitis. *Odesa Medical Journal*, 6(191), 45–50. https://doi.org/10.32782/2226-2008-2024-6-8

[15] Griess, P. (1879). Bemerkungen zu der Abhandlung der H. H. Weselsky und Benedikt: «Über einige Azoverbindungen». *Chemische Berichte,* 12, 426–428. https://doi.org/10.1002/cber.187901201117

[16] Ratliff, B. B., Abdulmahdi, W., Pawar, R., & Wolin, M. S. (2016). Oxidant mechanisms in renal injury and disease. *Antioxidants & Redox Signaling,* 25(3), 119–146. https://doi.org/10.1089/ars.2016.6665

MODULATION OF THE NITRIC OXIDE SYSTEM IN TOXIC KIDNEY INJURY: EXPERIMENTAL EVIDENCE OF THE EFFICACY OF CELL-FREE CRYOPRESERVED BIOLOGICAL AGENTS

Volodymyr Student, Fedir Hladkykh, Tetiana Liadova and Mariia Matvieienko

ABSTRACT. The study investigated the effects of cell-free cryopreserved biological agents – placental cryoextract, splenic cryoextract, and mesenchymal stem cell-conditioned medium – on nitric oxide metabolite levels in rats with ketorolac-induced nephropathy. All agents demonstrated a pronounced nephroprotective effect comparable to the reference drug Canephron.

KEYWORDS: ketorolac-induced nephropathy, nitric oxide, placental cryoextract, mesenchymal stem cell-conditioned medium, nephroprotection

РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ ПРЯМОЇ ТОРГІВЛІ (DIRECT TRADE) У КАВОВІЙ ІНДУСТРІЇ УКРАЇНИ

Валерія Мільченко

Кафедра експертизи та технології продуктів із субтропічної сировини,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: valeriamilchenko@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У роботі досліджено розвиток культури прямої торгівлі (Direct Trade) в українській кавовій індустрії як нової моделі взаємодії між фермерами, імпортерами та обсмажувальниками. Розкрито зміст і принципи цієї моделі, її відмінність від системи Fair Trade, а також проаналізовано сучасний стан ринку кави в Україні. Окрему увагу приділено досвіду компанії Fest Coffee Mission, яка реалізує пряму співпрацю з виробниками кави. Сформульовано рекомендації щодо подальшого поширення етичних торговельних практик у вітчизняному секторі кави.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: direct trade, етична торгівля, specialty coffee, Fest Coffee Mission, сталий розвиток

I. Вступ

Глобальна кавова індустрія за останні десятиліття переживає значні зміни, пов'язані зі зростанням попиту на прозорість, якість та етичність у виробництві. Сучасний споживач дедалі частіше цікавиться не лише смаком напою, а й історією його походження, умовами праці фермерів і впливом виробництва на довкілля (Gerard et al., 2019).

Модель Direct Trade виникла як реакція на обмеження традиційних торговельних схем і сертифікації Fair Trade. Її основою є довіра, простежуваність, справедлива оплата праці виробників і контроль якості на всіх етапах (Guimarães et al., 2020). Для українського ринку, що лише формує культуру specialty coffee, ця модель відкриває можливість інтеграції у світову спільноту сталого виробництва та відповідального споживання.

II. Зміст та принципи моделі Direct Trade

Direct Trade ґрунтується на безпосередній співпраці між фермерами та обсмажувальниками, що дає змогу скоротити кількість посередницьких етапів і зробити фінансові відносини більш відкритими та зрозумілими. На відміну від Fair Trade, де механізм ціноутворення регулюється сертифікаційними органами, Direct Trade спирається на індивідуальні домовленості та партнерську взаємодію (Renard, 2015).

Ключові засади цієї моделі охоплюють відкритість у співпраці, взаємну довіру, стабільність смакових характеристик і дотримання етичних принципів у роботі з виробниками. За даними Specialty Coffee Association (2023), пряма торгівля дає змогу фермерам отримувати істотно вищу оплату за врожай, а також утримувати стабільну якість протягом кількох сезонів.

III. Сучасний стан кавового ринку України в контексті етичної торгівлі

Україна належить до тих європейських країн, де ринок кави розвивається найбільш динамічно. За даними аналітичних звітів Euromonitor International (2024), його обсяг перевищує 280 млн доларів, а сегмент високоякісної кави (specialty coffee) зростає щороку. Водночас більшість зеленого зерна постачається через європейських трейдерів, що знижує рівень прозорості та ускладнює контроль за походженням.

Серед ключових перешкод – нестабільна логістика, валютні коливання та відсутність державної політики щодо стимулювання етичного імпорту. Проте останніми роками з'являється дедалі більше компаній, які впроваджують прямі контакти з виробниками –

ProCoffee, FreshBlack, MadHeads, Fest Coffee Mission. Вони формують новий сегмент ринку, орієнтований не лише на якість, а й на соціальну відповідальність бізнесу.

Як зазначає Guimarães et al. (2020), локальні ініціативи прямої торгівлі, навіть у невеликих масштабах, здатні створювати позитивний ефект для розвитку місцевої економіки та спільнот, що підтверджується і українським досвідом.

IV. Практичний досвід компанії Fest Coffee Mission

Компанія Fest Coffee Mission з 2018 року активно розвиває модель Direct Trade в Україні. Її діяльність охоплює співпрацю з понад двома сотнями фермерів із 12 країн світу, зокрема Колумбії, Кенії, Гватемали, Бразилії та Ефіопії.

Основні напрями роботи включають:

- укладання безпосередніх контрактів із виробниками зеленої кави;
- сенсорний аналіз партій відповідно до стандартів SCA;
- освітню діяльність – дегустації, навчальні тури та лекції для бариста й обсмажувальників;
- створення сертифікованої лабораторії у Львові для контролю якості зерна.

Такий підхід дає змогу поєднати комерційний і освітній аспекти діяльності, сприяючи формуванню культури етичного споживання в Україні. Разом із тим компанія стикається з труднощами: складним митним регулюванням, підвищенням логістичних витрат і необхідністю пояснювати кінцевому споживачеві цінність етичної кави.

Попри це, Fest Coffee Mission доводить, що навіть у нестабільних економічних умовах можливо ефективно впроваджувати принципи Direct Trade, забезпечуючи стабільність постачання й підвищення рівня якості.

V. Рекомендації щодо подальшого розвитку Direct Trade в Україні

Подальше поширення моделі Direct Trade в Україні потребує скоординованих дій держави, бізнесу й освітніх установ.

1. Освітній напрям.

Необхідно впроваджувати навчальні модулі, присвячені етичним практикам у кавовій сфері, сенсориці та управлінню сталими бізнес-проєктами у закладах вищої освіти.

2. Економічний напрям.

Держава може підтримувати компанії, які працюють за принципами прямої торгівлі, шляхом податкових пільг і спрощених процедур імпорту зеленої кави. Це дозволить зменшити ризики для малого бізнесу та стимулювати прозору конкуренцію.

3. Комунікаційний напрям.

Брендам варто активно розповідати історії фермерів, із якими вони співпрацюють, впроваджувати QR-коди з інформацією про походження продукту й наголошувати на соціальній складовій кожної закупівлі.

VI. Висновки

Модель Direct Trade є перспективним напрямом розвитку українського кавового ринку. Вона поєднує економічну ефективність із етичними принципами й сприяє зміцненню довіри між усіма учасниками ланцюга постачання. Досвід компанії Fest Coffee Mission свідчить, що навіть за складних економічних умов можливо формувати сталі партнерства й розвивати культуру прозорої торгівлі.

Подальший розвиток цього підходу сприятиме інтеграції України у світову кавову спільноту, зміцненню позицій на ринку та формуванню нового рівня споживчої свідомості, заснованої на відповідальності, довірі та якості.

VII. Список використаних джерел

[1] Guimarães E. R., dos Santos A. C., Leme P. H. M. (2020). Direct Trade in the Specialty Coffee Market: Contributions, Limitations and New Lines of Research // *Internext*. Vol. 15(3). P. 34–62.
[2] Gerard A., Lopez M. C., McCright A. M. (2019). Coffee Roasters' Sustainable Sourcing Decisions and Use of the Direct Trade Label // *Sustainability*. Vol. 11(19). 5437.
[3] Specialty Coffee Association. The Value Chain of Specialty Coffee: Transparency and Traceability. London: SCA, 2023. URL: https://sca.coffee
[4] Euromonitor International. Ukraine Coffee Market Report 2024. London, 2024.
[5] Renard M. C. Fair Trade and the Global Coffee Market. New York: Routledge, 2015.
[6] Perfect Daily Grind. Retaining Value at Origin Through Direct Trade Coffee. 2024. URL: https://perfectdailygrind.com

DEVELOPMENT OF DIRECT TRADE CULTURE IN THE COFFEE INDUSTRY OF UKRAINE

Valeriia Milchenko

ABSTRACT. The paper examines the development of the Direct Trade culture in the Ukrainian coffee industry as a new model of interaction between farmers, importers, and roasters. The content and core principles of this model are outlined, its differences from the Fair Trade system are highlighted, and the current state of the coffee market in Ukraine is analyzed. Special attention is paid to the experience of the company Fest Coffee Mission, which implements direct cooperation with coffee producers. Recommendations for the further dissemination of ethical trading practices in the domestic coffee sector are proposed.

KEYWORDS: direct trade, ethical trade, specialty coffee, Fest Coffee Mission, sustainable development

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНИХ СТАНДАРТІВ СПОРТИВНИХ ТРЕНЕРІВ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ТА УКРАЇНИ

Ратмір Турчанінов[1], Юрій Мосейчук[2]

[1]Кафедра спорту та фітнесу, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна
[2]Декан факультету фізичної культури, спорту та реабілітації,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: turchaninov.ratmir@chnu.edu.ua, j.moseitchuk@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У статті здійснено порівняльний аналіз професійного стандарту «Тренер з виду спорту» в Україні та нормативних підходів до тренерської діяльності у Великій Британії. Визначено ключові регуляторні, освітні та кваліфікаційні відмінності між централізованою державною моделлю в Україні та децентралізованою професійною системою з саморегулюванням у Великій Британії. Окрему увагу приділено змісту професійної компетентності, вимогам до освіти, сертифікації, перевірці доброчесності та практичному застосуванню стандартів. Результати дослідження засвідчують потенціал для імплементації елементів британського досвіду в українську модель підготовки тренерських кадрів з метою підвищення її гнучкості, мобільності та відповідності міжнародним вимогам щодо професійної компетентності тренерів з видів спорту.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: професійний стандарт, тренер, компетентність, Велика Британія, Україна

I. Вступ

19 вересня 2025 року в Україні було затверджено професійний стандарт «Тренер з виду спорту», який регламентує вимоги до спеціалістів на загальнонаціональному рівні. Порівняння вітчизняного стандарту з міжнародним досвідом Великобританії, що посідає 9 місце в світовому індексі спортивних досягнень та 7 місце в загальному медальному заліку на літніх Олімпійських іграх 2024, є необхідним для гармонізації українських вимог із глобальними трендами [1]. Це забезпечить конкурентоспроможність українських тренерів на світовому ринку праці та сприятиме інтеграції національного спорту в міжнародну систему. Метою цього дослідження є структурний та функціональний порівняльний аналіз ключових регуляторних рамок та вимог до кваліфікації спортивних тренерів у Великобританії з національним українським професійним стандартом «Тренер з виду спорту».

II. Основна частина

В Україні правовий статус тренера визначається Законом «Про фізичну культуру і спорт» та затвердженим професійним стандартом «Тренер з виду спорту», який виступає основним нормативним орієнтиром для кваліфікаційної системи [2, 3]. Відповідно до нього тренер зобов'язаний мати профільну вищу освіту та проходити атестацію для здобуття однієї з категорій: ІІ, І, або вища.

У Великій Британії законодавче регулювання здійснюється опосередковано: діяльність тренера підпадає під стандарти Інституту учнівства та технічної освіти (IfATE), національні професійні стандарти (NOF), кваліфікаційні рамки (RQF), професійні етичні вимоги та обов'язкові перевірки доброчесності (DBS) [4, 5]. Розробка змістовних стандартів реалізується профільними установами як UK Coaching та CIMSPA у співпраці з урядовими агенціями IfATE, Sport England та іншими.

В українській моделі домінує академічна освітня траєкторія, яка передбачає наявність ступеня бакалавра або магістра за спеціальністю «Фізична культура і спорт». Національна рамка кваліфікацій (НРК), що використовується в професійному стандарті, деталізує рівні кваліфікації та забезпечує їх відповідність європейським освітнім критеріям.

У британському контексті вища освіта не є формально обов'язковою, проте на практиці більшість тренерів поєднують професійні сертифікати з академічною підготовкою. Тренерська кваліфікація формується через систему UK Coaching Certificate (UKCC), що складається з чотирьох рівнів, кожен з яких описує відповідний ступінь автономії, відповідальності та рівня підготовки. Як правило,

Рівень 1 – це помічник тренера,

Рівень 2 – самостійний тренер, здатний планувати і проводити власні тренування,

Рівень 3 – тренер вищого рівня, що працює з елітними спортсменами,

Рівень 4 – старший тренер з поглибленою підготовкою та часто з науковим ступенем. Дані рівні є еквівалентом державної системи категорій в Україні (Табл. 1).

Таблиця 1

Порівняння між українськими тренерськими категоріями та рівнями UK Coaching Certificate (UKCC)

Україна – кваліфікаційна категорія	**Короткий опис**	**UKCC – рівень**	**Короткий опис**
II категорія	Підтверджена базова кваліфікація та результати; робота під методичним супроводом старших тренерів; участь у підготовці спортсменів регіонального рівня.	Level 1 (Assistant Coach)	Асистує у проведенні занять під наглядом більш кваліфікованого тренера; допомагає з підготовкою та безпекою тренувань.
I категорія	Самостійне планування й проведення тренувань; доведені результати вихованців; методична робота в секції/відділенні ДЮСШ чи клубі.	Level 2 (Coach)	Самостійно планує, проводить і оцінює тренування; відповідає за групи спортсменів на клубному рівні.
Вища категорія	Ведення підготовки висококваліфікованих спортсменів; керування програмами/відділенням; наставництво молодших тренерів.	Level 3 (Senior/Head Coach)	Керує тренерським процесом, розробляє довгострокове планування (періодизація), очолює тренерський штаб/програму.
Аналог відсутній	—	Level 4–5 (High Performance/ Professional)	Високий/професійний рівень підготовки у вибраних видах спорту; фокус на національні/міжнародні змагання, лідерство у програмах ВП. Наявні лише в окремих NGB.

Українська система передбачає обов'язкову державну атестацію з присвоєнням категорій [6]. Атестація проводиться спеціалізованою комісією один раз на чотири роки, де оцінюється ефективність діяльності тренера. У Великій Британії конкретно феномену обов'язкової атестації на законодавчому рівні немає, хоча у багатьох спортивних феде-

раціях наявність UKCC певного рівня є необхідним. Також спортивні федерації вимагають проходження специфічних курсів, що пов'язані з конкретними видами спорту в тренерській діяльності. Важливо зазначити, що у Великобританії, на відміну від України, обов'язковим є проходження перевірки на судимість DBS. Роботодавці зобов'язані перевіряти, чи не має тренер судимостей або заборон працювати з дітьми та вразливими групами населення [7, 8].

Професійний стандарт «Тренер з виду спорту» в Україні визначає компетентність тренера як поєднання знань, умінь, комунікативних навичок, здатності до планування тренувального процесу, аналізу результатів, формування індивідуальних програм розвитку та педагогічного впливу. Окремо наголошується на дотриманні етичних норм, вимог безпеки та принципів інклюзивності. Також передбачено здатність до безперервного професійного розвитку, саморефлексії та взаємодії з іншими фахівцями (лікарями, психологами, педагогами тощо). У Великобританії Apprenticeship Standard і NOS описують професійну компетентність тренера через обов'язкові знання (технічні навички, safeguarding, педагогіку), вміння (розробляти та впроваджувати тренувальні програми, оцінювати результати, адаптувати інструкції) та поведінкові індикатори (етика, відповідальність, співпраця). Значну увагу приділено здатності формувати стійке мотивувальне середовище, навичкам міжособистісного спілкування, здатності до оцінки ризиків і створення безпечного середовища. Компетентність підтверджується практичним портфоліо та стандартизованим оцінюванням.

Функціональна модель тренера в Україні охоплює організацію та реалізацію тренувального процесу, розвиток загальної фізичної підготовки та спеціальної фізичної підготовки спортсменів, виховання морально-вольових рис та управління підготовкою до змагань. Діяльність акцентована на досягнення найвищих результатів у змаганнях регіонального, всеукраїнського та міжнародного рівня й вимагає дотримання стандартів безпеки та педагогічної етики. У Великій Британії тренер розглядається як фахівець, що індивідуалізує тренувальний процес, здійснює оцінку потреб спортсменів, реалізує стратегії залучення та підтримки, а також забезпечує взаємодію з іншими фахівцями. Типові функції охоплюють три сфери: спорт вищих досягнень, громадський спорт, шкільний спорт.

III. Висновки

Порівняльний аналіз професійного стандарту «Тренер з виду спорту» в Україні та нормативної моделі Великобританії дозволяє окреслити фундаментальні відмінності у підходах до регуляторного, освітнього та практичного забезпечення тренерської діяльності. Українська система ґрунтується на централізованому нормативному регулюванні з чітко визначеною формальною освітньою траєкторією, державними кваліфікаційними категоріями та обов'язковою атестацією. Її сильними сторонами є інтегрованість у національну кваліфікаційну рамку, уніфікованість вимог та наявність чіткої вертикалі професійного зростання. Водночас британська модель демонструє високий рівень гнучкості, саморегулювання та адаптивності. Хоча формальні вимоги до освіти є менш жорсткими, акцент зроблено на оцінюванні реальних компетентностей, поведінкових індикаторів і безперервному професійному розвитку. Визначальною є роль галузевих органів як UK Coaching та CIMSPA у формуванні стандартів, а також обов'язкові вимоги щодо безпеки як перевірка судимостей через DBS.

Обидві системи визнають ключову роль тренера у забезпеченні фізичного, психологічного і соціального розвитку спортсменів. Спільними є прагнення до формування компетентного, етичного та відповідального фахівця. Проте механізми досягнення цих цілей різняться: в Україні це зроблено через державну вертикаль атестації й академічної освіти, у Британії – через різнобічну сертифікацію у недержавних органах та національних федераціях, а також професійну автономію. Отже, професійна компетентність тренера

визначається не лише рівнем освіти, а й здатністю ефективно застосовувати знання, навички та етичні принципи у практичній діяльності. Українська система має орієнтуватися на компетентнісний підхід, що передбачає розвиток рефлексії, комунікації, критичного мислення та здатності до безперервного самовдосконалення. У цьому контексті британська модель може слугувати прикладом балансу між академічною кваліфікацією та практичною компетентністю.

Для України потенційно корисним є запозичення елементів британської практики, зокрема: багаторівневої гнучкої кваліфікаційної моделі, а також обов'язкових стандартів безпеки й впровадження системи незалежної сертифікації через профільні органи. У довгостроковій перспективі гармонізація українських стандартів із європейськими підвищить мобільність тренерських кадрів, забезпечить якість підготовки спортсменів та сприятиме інтеграції України у глобальний спортивний простір.

IV. Список використаних джерел

[1] World Sports Rankings. (n.d.). The first scientific index ranking all countries in sport. https://sportsrankings.world/
[2] Про фізичну культуру і спорт: Закон України № 3808-XII (1993, 24 грудня). Відомості Верховної Ради України, (14), ст. 80. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text
[3] Національне агентство кваліфікацій. (2025). Професійний стандарт «Тренер з виду спорту». https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/824-trener_z_vidu_sportu.pdf
[4] UK Standards for Professional Practice in Sport. (2025). https://ukstandards.org.uk/en
[5] Gov.uk. (2025). What different qualification levels mean: list of qualification levels. https://www.gov.uk/what-different-qualification-levels-mean/list-of-qualification-levels
[6] Skills England. (2025). Occupational Map: Sports Coach (OCC0770b). https://occupational-maps.skillsengland.education.gov.uk/maps/occupation/OCC0770b
[7] Верховна Рада України. (2014). Про затвердження Порядку проведення атестації тренерів (тренерів-викладачів): Наказ; Мінмолодьспорт № 45. https://zakon.rada.gov.ua/go/z0180-14
[8] Disclosure & Barring Service. (2025). DBS checks in sport – working with children [Guidance leaflet]. Disclosure and Barring Service. (2025, September 4). DBS checks in sport – working with adults [Leaflet]. GOV.UK. https://www.gov.uk/government/publications/dbs-guidance-leaflets/dbs-checks-in-sport-working-with-adults
[9] Disclosure and Barring Service. (2025, September 4). DBS checks in sport – working with children [Leaflet]. GOV.UK. https://www.gov.uk/government/publications/dbs-guidance-leaflets/dbs-checks-in-sport-working-with-children
[10] Disclosure and Barring Service. (2025, September 4). DBS checks in sport – working with children [Leaflet]. GOV.UK. https://www.gov.uk/government/publications/dbs-guidance-leaflets/dbs-checks-in-sport-working-with-children

COMPARATIVE ANALYSIS OF PROFESSIONAL STANDARDS FOR SPORTS COACHES IN THE UNITED KINGDOM AND UKRAINE

Ratmir Turchaninov, Yurii Moseichuk

ABSTRACT. This article presents a comparative analysis of the professional standard «Sports Coach» in Ukraine and the regulatory approaches to coaching practice in the United Kingdom. The study identifies key regulatory, educational, and qualification differences between Ukraine's centralized state model and the United Kingdom's decentralized system of professional self-regulation. Particular attention is given to the content of professional competencies, educational requirements, certification procedures, integrity checks, and the practical application of standards. The results highlight the potential for implementing elements of the British model into Ukraine's coach training system to enhance its flexibility, mobility, and alignment with international standards for the professional competence of coaches in different sports.

KEYWORDS: professional standard, coach, competency, United Kingdom, Ukraine

РОЛЬ АЛЕЛОПАТІЇ ТА БІОХІМІЧНИХ ЧИННИКІВ У ФОРМУВАННІ ІНВАЗІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ *HERACLEUM SOSNOWSKYI*

Тетяна Гафич, Мирослава Кобилецька

Кафедра фізіології та екології рослин, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

E-mail: tetiana.hafych@lnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Метою роботи було з'ясувати фізіолого-біохімічні чинники, що визначають інвазійний потенціал *Heracleum sosnowskyi* Manden. Для цього досліджено алелопатичну активність, уміст поліфенольних сполук, рівень окисного стресу, пігментний склад, а також показники азотного обміну та структурної стійкості рослин. Біотестування на *Lepidium sativum* засвідчило інгібування росту коренів екстрактом з інвазивного виду. Також встановлено високий уміст поліфенолів у листках, інтенсивний азотний обмін і високу концентрацію хлорофілів у надземній частині *Heracleum sosnowskyi* Manden. Вміст малонового діальдегіду вказує на помірну інтенсивність перекисного окиснення ліпідів, тоді як вміст лігніну підтверджує високу механічну міцність тканин. Сукупність досліджених показників демонструє, що поєднання алелопатичної активності, антиоксидантного захисту й структурної стабільності забезпечує екологічну пластичність та інвазійний потенціал *Heracleum sosnowskyi*.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: інвазійні види, *Heracleum sosnowskyi*, алелопатія, фотосинтетична активність, конкурентоспроможність

I. Вступ

Інвазійні види рослин становлять серйозну загрозу для природних екосистем, оскільки здатні витісняти місцеву флору та змінювати структуру фітоценозів. Одним із найагресивніших інвазійних видів в Україні є борщівник Сосновського (*Heracleum sosnowskyi*), який характеризується високою продуктивністю, стійкістю до несприятливих умов і вираженою алелопатичною активністю [2]. Вивчення його фізіолого-біохімічних особливостей має важливе значення для розуміння механізмів інвазійності, оцінки екологічної небезпеки та розроблення заходів контролю поширення виду.

II. Фізіолого-біохімічні особливості *Heracleum sosnowskyi*

Одним із найнебезпечніших інвазійних видів, який активно поширюється територією України, є борщівник Сосновського (*Heracleum sosnowskyi* Manden.), що становить суттєву загрозу стабільності природних екосистем. Він інтродукований на територію України та становить суттєву загрозу для стабільності природних екосистем. Його поширення у Східній Європі було зумовлене плановою інтродукцією, що активно здійснювалася в другій половині XX століття. Зокрема, 1930–1940-х роках цей вид цілеспрямовано впроваджували у сільськогосподарське виробництво як кормову культуру.

Його інтродукція була зумовлена морфо-біологічними особливостями – високими темпами росту, здатністю утворювати значну біомасу та витривалістю до несприятливих екологічних умов. Однак подальші дослідження показали, що використання борщівника Сосновського як силосної культури має низку негативних наслідків, у зв'язку з чим від його господарського застосування відмовилися. Після припинення культивації інтродуковані популяції залишилися без екологічного контролю, що спричинило подальше самостійне поширення виду, особливо в річкових долинах, прибережних зонах та узбіччях доріг [3].

Борщівник Сосновського характеризується широкою екологічною пластичністю, високою стійкістю до абіотичних і біотичних стресів, морфофізіологічною витривалістю та вираженою конкурентоспроможністю [6]. Сукупність цих ознак забезпечує виду ефективне виживання й швидке поширення у різних типах екосистем.

Рослина становить небезпеку і для людини: у її тканинах містяться фуранокумарини – фототоксичні сполуки, які при контакті з шкірою спричиняють тривалі дерматологічні ураження [4].

З огляду на суттєвий вплив *Heracleum sosnowskyi* на довкілля, актуальним є дослідження його біохімічних особливостей для з'ясування механізмів алелопатичної дії, оцінки фітотоксичності та розроблення ефективних заходів контролю інвазійного поширення. Для цього необхідно комплексно проаналізувати фізіолого-біохімічні параметри виду, визначити склад біологічно активних сполук і встановити їхній вплив на супутні рослинні угруповання.

Метою роботи було дослідити фізіолого-біохімічні особливості *Heracleum sosnowskyi* як чинники, що забезпечують його екологічну пластичність та інвазійний потенціал.

Для реалізації поставленої мети проведено комплекс оцінок біохімічних показників. Алелопатичну активність водорозчинних екстрактів визначали за впливом на ріст тест-культури [5]. Вміст поліфенольних сполук досліджували спектрофотометричним методом за допомогою реактиву Фоліна-Чекальтеу, що дало змогу оцінити антиоксидантний потенціал виду [1]. Рівень амінного азоту встановлювали за методом Ястрембовича-Калініна як показник інтенсивності азотного обміну. Вміст лігніну визначали йодометричним методом для оцінки механічної стійкості та структурної витривалості тканин. Інтенсивність перекисного окиснення ліпідів аналізували за концентрацією ТБК-активних продуктів, що відображає рівень окисного стресу. Пігментний склад (хлорофіли *a* та *b*) визначали фотометрично як характеристику ефективності фотосинтетичного апарату [7].

Паралельні дослідження у *Lupinus polyphyllus* проведено для порівняння метаболічних і структурно-функціональних особливостей двох видів.

У результаті дослідження встановлено низку фізіолого-біохімічних особливостей, що визначають інвазійний потенціал *Heracleum sosnowskyi* Manden.

Біотестування на *Lepidium sativum* показало виражену алелопатичну активність водорозчинних екстрактів борщівника: екстракт із розведенням 1:10 пригнічував ріст коренів проростків на 70% порівняно з контролем. Це свідчить про здатність рослини виділяти фітотоксичні сполуки, які негативно впливають на розвиток супутніх видів і забезпечують конкурентні переваги у фітоценозі.

Установлено високий уміст поліфенольних сполук, максимальна концентрація яких відзначена в листках – 85,3 ± 2,4 мг-екв. галової кислоти/г сухої маси. Високий рівень поліфенолів указує на потужний антиоксидантний захист клітин і можливу участь цих сполук у реалізації алелопатичної дії.

Визначення рівня малонового діальдегіду (МДА) засвідчило його середній уміст 3,73 ± 0,8 нмоль/г сирої речовини, що вказує на помірну інтенсивність перекисного окиснення ліпідів і відносну стійкість клітинних мембран *Heracleum sosnowskyi* до окисного стресу.

Показники азотного обміну, зокрема вміст амінного азоту, становили в середньому 22,37 ± 1,4 мг/100 г сухої речовини, що відображає високий рівень метаболічної активності та ефективне засвоєння сполук азоту в тканинах рослини.

Кількісне визначення лігніну показало середній уміст 5,87 ± 0,12%, що свідчить про високу механічну міцність клітинних стінок і адаптивну стійкість рослини до стресових умов середовища.

Пігментний аналіз засвідчив високий уміст хлорофілів: 13,5 ± 0,7 мг/г для хлорофілу *a* та 4,8 ± 0,3 мг/г для хлорофілу *b*, що вказує на ефективне функціонування фотосинтетичного апарату.

III. Висновки

Отримані результати свідчать, що поєднання потужної алелопатичної активності, високого антиоксидантного потенціалу, інтенсивного азотного обміну та значної структурної міцності забезпечує *Heracleum sosnowskyi* високу екологічну пластичність і конкурентоспроможність, що сприяє його активному поширенню в різних типах екосистем. Виявлені біохімічні особливості пояснюють адаптивний успіх виду, потребують глибшого аналізу для встановлення закономірностей його взаємодії з аборигенною флорою та наслідків для біорізноманіття.

IV. Список використаних джерел

[1] Berker K.I., Ozdemir Olgun F.A., Ozyurt D., Demirata B., Apak R. (2013). Modified Folin–Ciocalteu antioxidant capacity assay for measuring lipophilic antioxidants // *Journal of Agricultural and Food Chemistry.* Vol. 61, № 20. P. 4783–4791.

[2] Данко Ю., Войтків А., Кобилецька М. Огляд поширення інвазійних видів рослин на території Українських Карпат. *Вісник Львівського університету. Серія біологічна*, (93), 29-45.

[3] Вихор Б.І., Проць Б.Г. (2012). Борщівник Сосновського (*Heracleum sosnowskyi* Manden.) на Закарпатті: екологія, поширення та вплив на довкілля. *Біологічні студії.* Т. 6, № 3. С. 185–196.

[4] Вихор Б.І., Проць Б.Г. (2016). Заходи контролю інвазійних видів рослин: експериментальні дослідження на Закарпатті. *Наукові записки Державного природознавчого музею.* № 32. С. 61–72.

[5] Грахов В.П., Дзюба О.І., Елланська Н.Е., Заіменко Н.В., Павлюченко Н.А., Харитонова І.П. (2014). Сучасні світові досягнення в дослідженнях з алелопатії. *Ecology and noospherology*. № 1–2. С. 121–135.

[6] Койнова І.Б., Штойко Р.І. (2015). Геоекологічні загрози поширення борщівника Сосновського на території Турківського району Львівської області. *Людина та довкілля. Проблеми неоекології*. № 1–2. С. 115–122.

[7] Романюк І.І., Цвілинюк О.М., Микієвич В.В., Терек О.І. (2005). Фізіологія рослин: навчальний практикум для студентів біологічного факультету. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка.

THE ROLE OF ALLELOPATHY AND BIOCHEMICAL FACTORS IN SHAPING THE INVASIVE POTENTIAL OF *HERACLEUM SOSNOWSKYI*

Tetiana Hafych, Myroslava Kobyletska

ABSTRACT. The study aimed to identify the physiological and biochemical factors that determine the invasive potential of *Heracleum sosnowskyi* Manden. To achieve this objective, the allelopathic activity, polyphenolic compound content, level of oxidative stress, pigment composition, and indicators of nitrogen metabolism and structural stability of the plants were examined. *a* bioassay using *Lepidium sativum* revealed *a* 70% inhibition of root growth by the 1:10 water extract compared with the control. According to the Folin–Ciocalteu method, the leaves exhibited *a* high polyphenol concentration (85.3 ± 2.4 mg gallic acid equivalents per g dry weight). The mean malondialdehyde (MDA) level was 3.73 ± 0.8 nmol g^{-1} fresh weight, indicating *a* moderate intensity of lipid peroxidation. The average amino nitrogen content (22.37 ± 1.4 mg per 100 g dry weight) reflected intensive nitrogen metabolism, while the mean lignin content (5.87 ± 0.12%) confirmed the high mechanical strength of plant tissues. The concentrations of chlorophyll *a* (13.5 ± 0.7 mg g^{-1}) and *b* (4.8 ± 0.3 mg g^{-1}) indicated the efficiency of the photosynthetic apparatus. Overall, the combination of strong allelopathic activity, effective antioxidant protection, active nitrogen metabolism, and high structural stability ensures substantial ecological plasticity and contributes to the invasive success of *Heracleum sosnowskyi*.

KEYWORDS: Invasive plants, Heracleum sosnowskyi, allelopathy, photosynthetic activity, competitiveness

ЗАБРУДНЕННЯ ДОВКІЛЛЯ ДІОКСИНАМИ ТА ДІОКСИНОПОДІБНИМИ СПОЛУКАМИ ЯК АКТУАЛЬНА МЕДИКО-ЕКОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Оксана Кушнір[1], Ігор Забродський[2]

[1]Кафедра гігієни та екології, Буковинський державний медичний університет, Чернівці, Україна
[2]Медичний факультет, Буковинський державний медичний університет, Чернівці, Україна

E-mail: oksankakushnir@ukr.net

АНОТАЦІЯ. Забруднення довкілля діоксинами та діоксиноподібними сполуками (ДН та ДПС) є актуальною медико-екологічною проблемою. Ці стійкі органічні ксенобіотики накопичуються у ґрунті, воді, атмосфері та біологічних тканинах, забезпечуючи тривалий токсичний вплив на людину та екосистеми. Основним шляхом надходження ДН та ДПС до організму людини є харчовий, через споживання тваринних жирів, м'яса, молочних продуктів і риби. Експозиція пов'язана з підвищеним ризиком розвитку онкологічних захворювань, порушення функції ендокринної та імунної систем, метаболічних розладів, ускладнень вагітності та вроджених вад. Окремо відзначено здатність ДПС прискорювати старіння організму через окислювальний стрес та ушкодження ДНК. У тезах узагальнено сучасні дані про джерела надходження та розповсюдження діоксинів, їх біокумуляцію та потенційні ризики для здоров'я людини, що підкреслює необхідність ефективного моніторингу та профілактичних заходів.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: діоксиноподібні сполуки, забруднення довкілля, стійкі органічні забруднювачі, токсичні сполуки, медико-екологічні ризики

I. Вступ

Протягом останніх двадцяти п'яти років до переліку екологічних загроз, що стоять перед людством, додалася ще одна серйозна проблема – забруднення довкілля діоксинами та їх похідними. Ці стійкі органічні сполуки мають здатність накопичуватися у ґрунті, воді, атмосфері та живих організмах, що зумовлює їх тривалу присутність у біосфері й підвищує ризики хронічного впливу на людину. Сьогодні науковці, представники громадськості та законодавці висловлюють глибоке занепокоєння тим, що навіть незначні концентрації цих ксенобіотиків при тривалому впливі можуть завдавати шкоди здоров'ю людей, спричиняти порушення функцій ендокринної, імунної та репродуктивної систем, а також негативно впливати на стан навколишнього середовища.

Тому, актуальним є вивчення сучасних наукових даних, що стосуються джерел надходження діоксинів та діоксиноподібних речовин у довкілля, особливостей їх розповсюдження та накопичення, а також аналізу потенційних ризиків їх шкідливого впливу на здоров'я людини й екосистеми загалом.

II. Основна частина

Ключовими представниками діоксинів та діоксиноподібних сполук (ДН та ДПС) є 2,3,7,8-тетрахлордибензо-пара-діоксин (ТХДД), 2,3,7,8-тетрахлордибензофуран (рис. 1), а також різні поліхлоровані дибензофурани та поліхлоровані біфеніли. Ці речовини утворюють групу високотоксичних і надзвичайно стійких у навколишньому середовищі органічних сполук, які мають подібну хімічну будову та механізм дії. Їх стійкість зумовлює довготривале збереження в екосистемах і накопичення у біологічних тканинах, що створює серйозну загрозу для здоров'я людини та біоти.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (World Health Organization, 2023), діоксини, фурани та поліхлоровані біфеніли визнані одними з дванадцяти найбільш токсичних та стійких органічних забруднювачів, які офіційно класифікує міжнародна спільнота в межах Програми ООН з охорони навколишнього середовища (UNEP). Вони входять до переліку речовин, регульованих Стокгольмською конвенцією, метою якої є обмеження або повна заборона виробництва та використання подібних токсичних спо-

лук, щоб мінімізувати їх потенційну загрозу для навколишнього середовища і людського здоров'я [1].

Рис. 1. Хімічні структури 2,3,7,8-тетрахлордибензо-пара-діоксину (ТХДД) та 2,3,7,8-тетрахлордибензофурану (ТХДФ) [2].

Основні шляхи надходження діоксинів та споріднених сполук пов'язані з роботою різних промислових секторів – від металургійних комплексів до підприємств, що займаються обробкою деревини, виробництвом целюлозно-паперової продукції чи нафтохімічними процесами. Ці речовини виникають як сторонні домішки під час виготовлення пластмасових матеріалів, паперової продукції та агрохімікатів [3]. ДН та ДПС формуються переважно під час згоряння синтетичних покриттів та олій, спалювання відходів у спеціальних інсинераторах, роботою теплових електростанцій, а також вони присутні в газових викидах вантажного транспорту [4, 5].

Ці речовини відносяться до групи надзвичайно токсичних екологічних забруднювачів. Діоксини та діоксиноподібні сполуки легко приєднуються до твердих органічних частинок, що містяться в атмосфері, тому їх концентрація в повітрі може залишатися високою протягом тривалого часу. Вони також міцно зв'язуються з органічними компонентами ґрунтів і придонних осадів, що забезпечує їх тривале перебування в навколишньому середовищі [6, 7]. Через стійкість до фізико-хімічних впливів та повільне розкладання такі сполуки можуть залишатися в екосистемах десятки років, поступово переходячи від одного трофічного рівня до іншого, наприклад: від водоростей – до планктону, далі до риб і зрештою до людини; або від ґрунту – до рослин, потім до травоїдних тварин і в кінцевому підсумку – до людини, створюючи довготривалу екологічну загрозу [8, 9].

Основним шляхом надходження діоксинів у людський організм є споживання їжі – саме цей маршрут забезпечує приблизно 87-99% їх потраляння. Найбільше таких сполук накопичується в продуктах тваринного походження, зокрема в жирах, м'ясі, молочних виробах та рибі, що робить харчовий шлях основним джерелом їхнього надходження. Після потрапляння в організм діоксини завдяки своїм ліпофільним властивостям здатні накопичуватися у жировій тканині, печінці та шкірі, де вони можуть тривалий час зберігати токсичну активність.

Особливу небезпеку становить кумулятивна дія ДПС – з часом їхня концентрація в організмі збільшується, що підвищує ризик виникнення хронічних захворювань. В Європі основним критерієм оцінки токсичності діоксинів є їх онкогенний потенціал, тоді

як у США велике значення надають імунотоксичності, тобто здатності пригнічувати імунну систему та підвищувати сприйнятливість до інфекцій і розвитку пухлин.

Експозиція людини до ДПС асоціюється з підвищеним ризиком розвитку різних видів раку, зокрема печінки та щитовидної залози. Крім того, діоксини порушують роботу ендокринних залоз, що призводить до порушень обміну речовин, а також негативно впливають на репродуктивну систему – ймовірність розвитку ускладнень під час вагітності, зокрема ризик внутрішньоутробної загибелі плода та збільшення випадків вроджених аномалій та порушення нормального розвитку дитини. Отже, тривалий контакт із ДПС має багатогранний негативний вплив на здоров'я людини, поєднуючи канцерогенний, метаболічний та репродуктивний ризики [11, 12].

В останні роки з'явилися повідомлення, що ДН та ДПС можуть викликати прискорене старіння організму. Цей ефект пов'язують із здатністю ДПС впливати на клітинні механізми, які регулюють окислювальний стрес, апоптоз і процеси відновлення тканин. Під дією цих токсичних сполук у клітинах накопичуються вільні радикали, що призводить до ушкодження ДНК, білків і ліпідів клітинних мембран. Порушення роботи антиоксидантної системи організму та хронічне запалення, яке виникає у відповідь на вплив діоксинів, розглядаються як ключові ланки у розвитку процесів передчасного старіння.

Крім того, наукові дослідження свідчать, що тривала дія навіть низьких концентрацій ДПС може впливати на активність генів, пов'язаних із клітинною проліферацією, репарацією ДНК та метаболізмом, що з часом сприяє зниженню адаптаційних можливостей організму. Таким чином, вплив діоксинів розглядається не лише як токсикологічна, а й як геронтологічна проблема, що має важливе значення для оцінки ризиків для здоров'я людини у сучасному техногенному середовищі [13].

III. Висновки

Токсичність ДН і ДПС, що надходять до організму людини з харчовими продуктами, становить суттєву проблему для медицини та екології й вимагає міждисциплінарного підходу спеціалістів для контролю та відстеження показників забруднення навколишнього середовища та харчових продуктів цими ксенобіотиками, а також для розроблення ефективних профілактичних заходів.

IV. Список використаних джерел

[1] World Health Organization. (2023, November 29). *Dioxins and their effects on human health*. https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/dioxins-and-their-effects-on-human-health

[2] Reiner, E.J. (2016). Analysis of Dioxin and Dioxin-Like Compounds. In: Alaee, M. (eds) Dioxin and Related Compounds. *The Handbook of Environmental Chemistry,* vol 49. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/698_2016_456

[3] Kirkok, S.K., Kibet, J.K., Kinyanjui, T.K. *et al.* A review of persistent organic pollutants: dioxins, furans, and their associated nitrogenated analogues. *SN Appl. Sci.* 2, 1729 (2020). https://doi.org/10.1007/s42452-020-03551-y

[4] Safavi, A., Richter, C., & Unnthorsson, R. (2022). Dioxin Formation in Biomass Gasification: A Review. *Energies*, *15*(3), 700. https://doi.org/10.3390/en15030700

[5] Hsieh, L.T., Wu, E.M.Y., Wang, L.C., Chang-Chien, G.P. and Yeh, Y.F. (2011). Reduction of Toxic Pollutants Emitted from Heavy-duty Diesel Vehicles by Deploying Diesel Particulate Filters. *Aerosol Air Qual. Res.* 11: 709-715. https://doi.org/10.4209/aaqr.2011.05.0058

[6] Klima, V., Chadyšienė, R., Ivanec-Goranina, R., Jasaitis, D., & Vasiliauskienė, V. (2020). Assessment of Air Pollution with Polychlorinated Dibenzodioxins (PCDDs) and Polychlorinated Dibenzofuranes (PCDFs) in Lithuania. *Atmosphere*, *11*(7), 759. https://doi.org/10.3390/atmos11070759

[7] Nhung, N. T. H., Nguyen, X. T., Long, V. D., Wei, Y., & Fujita, T. (2022). A Review of Soil Contaminated with Dioxins and Biodegradation Technologies: Current Status and Future Prospects. *Toxics*, *10*(6), 278. https://doi.org/10.3390/toxics10060278

[8] World Health Organization. (2023, November 29). *Dioxins and their effects on human health*. https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/dioxins-and-their-effects-on-human-health

[9] European Food Safety Authority. (2025, May 23). *Dioxins and PCBs: Toxic chemicals that persist in the environment and accumulate in the food chain.* https://www.efsa.europa.eu/en/topics/topic/dioxins-and-pcbs

[10] Souza, M. C. O., & Domingo, J. L. (2025). Dioxins and the One Health Paradigm: An Interdisciplinary Challenge in Environmental Toxicology. *Toxics*, *13*(11), 964. https://doi.org/10.3390/toxics13110964

[11] Long, M., Wielsøe, M., & Bonefeld-Jørgensen, E. C. (2022). Dioxin-like Activity in Pregnant Women and Indices of Fetal Growth: The ACCEPT Birth Cohort. *Toxics*, *10*(1), 26. https://doi.org/10.3390/toxics10010026

[12] van Gerwen, M., Vasan, V., Genden, E., & Saul, S. R. (2023). Human 2,3,7,8-tetrachlorodibenzo-p-dioxin exposure and thyroid cancer risk. *Toxicology*, *488*, 153474. https://doi.org/10.1016/j.tox.2023.153474

[13] Choi, B.-Y., Ryoo, S.-W., Son, S.-Y., Lee, J.-H., Min, K.-B., & Min, J.-Y. (2025). Epigenetics-Based Age Acceleration Associated with 2,3,7,8 TCDD Exposure in Older Americans. *International Journal of Molecular Sciences*, *26*(4), 1478. https://doi.org/10.3390/ijms26041478

ENVIRONMENTAL CONTAMINATION BY DIOXINS AND DIOXIN-LIKE COMPOUNDS AS A PRESSING MEDICO-ECOLOGICAL PROBLEM

Oksana Kushnir, Ihor Zabrodskiy

ABSTRACT. Environmental contamination by dioxins and dioxin-like compounds (DLCs) is a pressing medico-ecological issue. These persistent organic xenobiotics accumulate in soil, water, the atmosphere, and biological tissues, resulting in prolonged toxic effects on humans and ecosystems. The main route of DLCs exposure in humans is dietary, primarily through the consumption of animal fats, meat, dairy products, and fish. Exposure is associated with an increased risk of developing cancers, endocrine and immune system disorders, metabolic disturbances, pregnancy complications, and congenital malformations. Additionally, DLCs have been shown to accelerate aging processes through oxidative stress and DNA damage. These theses summarize current data on the sources and distribution of dioxins, their bioaccumulation, and potential health risks, highlighting the importance of monitoring and preventive measures.

KEYWORDS: dioxin-like compounds, environmental contamination, persistent organic pollutants, toxic compounds, medico-ecological risks

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

ВПЛИВ ВУЛКАНІЧНОЇ АКТИВНОСТІ НА КЛІМАТ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Асташина Світлана

Кафедра фізичної географії, геоморфології та палеогеографії,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: astashyna.svitlana@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Метою даного дослідження є виявлення впливу вулканічних вивержень на зміни клімату з акцентом на регіональні наслідки для Східної Європи на прикладі виверження вулкана Тамбора (1815 р., VEI 7). Великі тропічні виверження тимчасово змінюють глобальний клімат через формування сульфатних аерозолів у стратосфері, що спричиняє глобальне охолодження. Однак, встановлено, що кліматичні наслідки «Року без літа» 1816 року були нерівномірними по Європі. У той час як Західна та Центральна Європа пережили значне похолодання та аномальні опади, Східна Європа та західна росія зафіксували нормальні або дещо тепліші літні температури. Це призвело до того, що соціальні та економічні наслідки для Східної Європи були мінімальними. Це підкреслює важливість аналізу регіональних відмінностей атмосферної циркуляції після великих вулканічних подій.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: вулканізм, Тамбора, Східна Європа, кліматичні аномалії, Рік без літа

I. Вступ

Вулканічна активність є одним із геологічних процесів, що мають значний вплив на кліматичну систему Землі. Катастрофічні виверження, такі як виверження вулкана Тамбора в Індонезії у квітні 1815 року (VEI 7), викинули великі обсяги діоксиду сірки у стратосферу, де він перетворюється на сульфатні аерозолі [2]. Ці аерозолі відбивають сонячне випромінювання, викликаючи тимчасове глобальне охолодження. Наслідком виверження Тамбора став відомий як «Рік без літа» у 1816 році. Хоча глобальне охолодження після Тамбори оцінюється приблизно у 1-2,5°C, вплив на Європу не був однорідним [1]. Це дослідження, згідно із загальною метою виявлення впливу вулканічних вивержень на клімат, акцентує увагу на особливостях впливу Тамбори на кліматичні та соціально-економічні умови Східної Європи.

II. Основна частина (Особливості впливу Тамбори на клімат Європи)

Виверження Тамбора викликало короткочасне, але істотне порушення енергетичного балансу кліматичної системи. Хоча у Західній та Центральній Європі (включаючи Британські острови, Францію, Німеччину та Швейцарію) літо 1816 року було незвично холодним (на 2-4°C нижче вказаного періоду 1951-1980 рр.) та надмірно вологим, у Східній Європі та західній росії спостерігалася протилежна картина.

Регіональні кліматичні аномалії у Східній Європі (1816 р.)

1. На відміну від західних і центральних частин континенту, у Східній Європі, західній росії та частинах Східної Скандинавії літні температури 1816 року були нормальними або навіть дещо вищими за середні показники. У той час як Західна та Центральна Європа влітку 1816 року пережили значне похолодання, де температури були на 2-4 °C нижчими за період 1951-1980 років, у Східній Європі та західній росії спостерігалася протилежна картина [1].

Протягом червня, липня та серпня 1816 року на більшій частині Східної Європи, зокрема на територіях на схід від приблизно 30° сх. д., температурні аномалії були позитивними, досягаючи значень від 0,5°C до понад 3°C вище середніх показників [1]. Що стосується опадів, східні регіони Європи, включаючи західну росію, переважно фіксували нормальні або дещо нижчі за норму показники, з локальними аномаліями зниження

опадів до 20-60% від середніх значень, особливо в червні та липні, хоча загалом ці аномалії були менш вираженими, ніж надмірні опади у Західній Європі [1].

2. Холодні та вологі умови у Західній та Центральній Європі були спричинені аномальною атмосферною циркуляцією, що включала зсув траєкторій штормів на південь та рекурентні системи низького тиску, які приносили сильні західні та північно-західні повітряні потоки [1]. Ці зміни в циркуляції були пов'язані з ослабленням Азійського та Африканського літніх мусонів. Вплив цих факторів у Східній Європі проявився значно меншою мірою або мав протилежний ефект.

3. Навіть у Центральній Європі (на прикладі Чеських земель) наслідки виверження Тамбора проявилися як екстремально холодне літо 1816 року («Рік без літа»). У той же час, порівняння з іншим значним виверженням Лакі (1783 р., VEI 4) показало, що його кліматичні наслідки були сильнішими в Чеських землях, ніж наслідки Тамбори, але соціальні наслідки Тамбори були більш визначними [2] [3].

Соціально-економічні наслідки у Європі після 1816 року були руйнівними, що описується як «остання велика криза виживання у Західному світі» [1]. Незважаючи на це, вплив кризи виявився диференційованим:

1. У той час як у горбистих районах Західної та Центральної Європи та на Балканах більшість посівів не дозріла, у Скандинавії, північному Балтійському регіоні та Східній Європі врожаї були майже нормальними [1].

2. Зростання цін на зерно, яке відбулося по всій Європі у 1817 році, було найменшим у таких містах, як Краків (Польща), де врожай був середнім [1].

III. Висновки

1. Вплив тропічного виверження Тамбора (1815 р.) на кліматичні умови Східної Європи був значно менш вираженим і не призвів до гострих кліматичних аномалій, на відміну від Західної та Центральної Європи.

2. У літні місяці 1816 року (червень, липень, серпень) на території Східної Європи та західної росії фіксувалися нормальні або трохи тепліші температури, тоді як на захід від 30° сх. д. температури були на 2-4°C нижче норми.

3. Мінімальні кліматичні наслідки забезпечили відносно нормальні врожаї в Східній Європі та західній росії, що дозволило уникнути масового голоду та навіть надавати продовольчу допомогу іншим регіонам.

4. Ці регіональні відмінності підкреслюють, що глобальний кліматичний форсинг, спричинений вулканічними аерозолями, може призводити до суттєвої регіональної кліматичної гетерогенності, що пояснюється змінами в атмосферній циркуляції (зокрема, зсувами штормових траєкторій).

IV. Список використаних джерел

[1] Luterbacher, J., & Pfister, C. (2015). The year without a summer. *Nature Geoscience*, *8*(4), 246–248. https://doi.org/10.1038/ngeo2404

[2] Brázdil, R., Řezníčková, L., Valášek, H., Dolák, L., & Kotyza, O. (2017). Climatic and other responses to the Lakagígar 1783 and Tambora 1815 volcanic eruptions in the Czech Lands. *Geografie*, *122*(2), 147–168. https://doi.org/10.37040/geografie2017122020147

[3] Brázdil, R., Řezníčková, L., Valášek, H., Dolák, L., & Kotyza, O. (2016). Climatic effects and impacts of the 1815 eruption of Mount Tambora in the Czech Lands. *Climate of the Past*, *12*(6), 1361–1374. https://doi.org/10.5194/cp-12-1361-2016

REGIONAL CLIMATIC RESPONSES TO VOLCANIC ERUPTIONS IN EASTERN EUROPE

Svitlana Astashyna

ABSTRACT. The purpose of this study is to identify the influence of volcanic eruptions on climate change, focusing on the regional consequences for Eastern Europe using the example of the Tambora volcano eruption (1815, VEI 7). Large tropical eruptions temporarily alter the global climate through the formation of sulphate aerosols in the stratosphere, which causes global cooling. However, it has been established that the climatic consequences of the 1816 «Year Without a Summer» were non-uniform across Europe. While Western and Central Europe experienced significant cooling (temperatures 2 to 4°C below the 1951-1980 reference period) and anomalous rainfall, Eastern Europe and western russia recorded normal or slightly warmer summer temperatures. This led to minimal social and economic consequences for Eastern Europe. This underscores the importance of analyzing regional differences in atmospheric circulation following major volcanic events.

KEYWORDS: Volcanism, Tambora, Eastern Europe, climate anomalies, The year without a summer

ПЕРСПЕКТИВИ ВИРОЩУВАННЯ ЗИМУЮЧОГО ГОРОХУ В ЗОНІ СТЕПУ УКРАЇНИ

Олег Зима

Кафедра рослинництва та садово-паркового господарства,
Миколаївський національний аграрний університет, Миколаїв, Україна

E-mail: zimaoleg18@gmail.com

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто особливості та перспективи вирощування зимуючого гороху в зоні Степу України в умовах глобальних кліматичних змін. Проаналізовано основні чинники, що впливають на формування продуктивності культури: добір сортів, строки сівби, глибину загортання насіння та технології збереження вологи. Визначено роль сучасних агротехнологічних підходів, спрямованих на підвищення стійкості рослин до абіотичних стресів. Наголошено на екологічній та економічній доцільності впровадження зимуючих форм гороху як елемента адаптивного землеробства у південному регіоні України.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: зимуючий горох, Степ України, кліматичні зміни, агротехнології, урожайність

I. Вступ

В умовах глобальних кліматичних змін і зростаючої потреби культурах з високим вмістом білку горох залишається однією з найцінніших зернобобових рослин, здатних не лише забезпечувати аграрне виробництво високоякісним насінням, а й позитивно впливати на родючість ґрунту. У зоні Степу України, де останніми десятиліттями спостерігаються швидке підвищення температурного режиму на фоні дефіциту природного зволоження, особливої уваги набуває вирощування форм гороху, здатних витримувати осінньо-зимові умови і продуктивно використовувати запас осінньої вологи.

II. Основна частина

Зимуючий горох характеризується підвищеною холодостійкістю та можливістю відновлення вегетації після зимового періоду, що дозволяє більш раціонально використовувати осінньо-зимові опади та уникати дефіциту вологи навесні (в критичні фази росту і розвитку рослин). Такий підхід сприяє ранньому дозріванню зерна і, відповідно, вивільненню полів для проведення обробітку ґрунту під посів наступних культур. Водночас на півдні зони Степу вирощування цієї культури пов’язане з низкою технологічних і кліматичних викликів. До основних із них належать значні коливання температур у зимовий період, часті безсніжні зими, короткі відлиги, а також ранньовесняні посухи, які можуть негативно впливати на розвиток і врожайність рослин.

Дослідження вітчизняних та зарубіжних учених (зокрема, Гадзало Я. М., Власенко В. А., Писаренка В. В. та ін.) [1-3] свідчать, що ефективність вирощування зимуючого гороху значною мірою визначається правильним добором сортів та адаптованих агротехнологій.

Сучасні селекційні програми спрямовані на створення генотипів, здатних витримувати низькі температури до –18…–20 °С, а також швидко відновлювати ріст після відлиг. Окрім того, важливим напрямом є вдосконалення системи живлення, оскільки горох має високі потреби у фосфорі та калії для формування потужної кореневої системи і бульбочкових бактерій, які забезпечують фіксацію атмосферного азоту [4].

У степовій зоні особливу роль відіграє вірне визначення строків сівби. Надто ранній посів може призвести до надмірного розвитку вегетативної маси до зими, що знижує зимостійкість, тоді як пізній – не дає рослинам достатньо часу для укорінення. Оптимальними строками вважаються перші дві декади жовтня, залежно від погодних умов конкретного року. Значущими чинниками є також глибина загортання насіння (4–6 см

на легких ґрунтах, 5–7 см – на важких) та якісне передпосівне ущільнення ґрунту для забезпечення рівномірних сходів [5].

Одним із головних завдань аграріїв півдня України є запровадження агротехнологічних заходів, які сприяють збереженню вологи в ґрунті та зменшенню впливу ерозійних процесів. Тому дедалі частіше застосовують мінімальний або нульовий обробіток ґрунту, а також мульчування стернею попередника, що дозволяє зменшити випаровування вологи. З урахуванням кліматичних тенденцій до збільшення прояву посух, застосування таких технологій може стати ключовим чинником стабільності формування продуктивності гороху [6, 7].

Значна роль вирощування зимуючого гороху полягає не лише в його економічній ефективності, а й у екологічній цінності. Горох значно покращує азотний баланс у сівозміні, зменшує потребу в мінеральних добривах та сприяє підвищенню родючості ґрунтів [8]. Крім того, раннє збирання врожаю дозволяє ефективніше використовувати площі під наступні культури – зокрема, під озимі зернові або технічні. У контексті адаптації сільського господарства півдня України до умов кліматичних змін, розвиток технологій вирощування зимуючих сортів гороху є перспективним напрямом, що поєднує економічну доцільність і екологічну стійкість.

III. Висновки

Вирощування зимуючого гороху в зоні Степу України має значний потенціал для підвищення ефективності аграрного виробництва. Однак для повноцінної її реалізації необхідно продовжувати дослідження у напрямі селекції адаптованих сортів, оптимізації системи живлення та удосконалення технологій обробітку ґрунту з урахуванням регіональних кліматичних ризиків. Комплексний підхід дозволить забезпечити стабільні врожаї, зберегти родючість ґрунтів та підвищити конкурентоспроможність вітчизняного рослинництва.

IV. Список використаних джерел

[1] Гадзало Я. М., Гаврилюк С. П., Ромащенко М. І. (2020). Сучасні тенденції розвитку аграрного виробництва в умовах зміни клімату. Київ. 310 с.

[2] Власенко В. А., Каленська С. М. (2019). Біологічні особливості та технологічні прийоми вирощування гороху в степових умовах України. *Вісник аграрної науки,* №7. С. 45–50.

[3] Писаренко В. В., Писаренко П. В. (2018). Зернобобові культури: теорія і практика вирощування. Полтава: Астрая. 280 с.

[4] Рижук С. М., Мартинюк О. С. (2021). Екологічна адаптація зернобобових культур до умов посушливого клімату Півдня України. *Наукові праці Інституту зрошуваного землеробства*. Т. 12, вип. 2, С. 32–38.

[5] Філіпчук В. І. (2022). Зимуючі сорти гороху як складова системи адаптивного землеробства. *Сортовивчення та охорона прав на сорти рослин.* №1. С. 27–33.

[6] Тараненко Л. М., Шевченко О. І. (2020). Вплив строків сівби на ріст і розвиток різних сортів гороху у степовій зоні. *Вісник Полтавської державної аграрної академії,* №3, С. 56–61.

[7] FAO. (2021). Бобові культури в контексті сталого землеробства: виклики та можливості. Рим: Організація ООН з питань продовольства і сільського господарства, 112 с.

[8] Olszewski J., Kowalska M. (2020). Дослідження особливостей вирощування зимового гороху (Pisum sativum L.) у помірному кліматі. *Agronomy Journal, 112 (5*), С. 2413–2421.

PROSPECTS FOR CULTIVATING WINTER PEAS IN THE STEPPE ZONE OF UKRAINE

Oleg Zyma

ABSTRACT. The article examines the specific features and prospects of cultivating winter peas in the Steppe zone of Ukraine under conditions of global climate change. The main factors influencing the formation of crop productivity are analyzed, including variety selection, sowing dates, seed placement depth, and moisture-retention technologies. The role of modern agrotechnological approaches aimed at increasing plant resistance to abiotic stresses is defined. The ecological and economic feasibility of introducing winter pea forms as an element of adaptive farming in the southern region of Ukraine is emphasized.

KEYWORDS: winter peas, Steppe of Ukraine, climate change, agrotechnology, yield

АЛОХТОННИЙ РУСЛОВИЙ МАТЕРІАЛ: ГРАНУЛОМЕТРИЧНИЙ СКЛАД ТА ПРОСТОРОВИЙ РОЗПОДІЛ У РУСЛОВІЙ СИСТЕМІ РІЧКИ ГУКІВ

Ольга Козуб, Сергій Кирилюк

Кафедра фізичної географії, геоморфології та палеогеографії,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: s.kyrylyuk@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Досліджено антропогенний вплив на формування та акумуляцію алохтонних наносів (0,05–1 мм) у річковій системі Гуків. Встановлено, що інтенсивність їхнього надходження та просторовий розподіл є індикатором тиску від господарської діяльності, руйнування доріг та видобутку матеріалів, що впливає на гідроморфологічний режим басейну.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: річковий басейн Гуків, алохтонні наноси, антропогенний тиск, гранулометричний склад, руслові процеси

I. Вступ

Роль антропогенного чинника у формуванні, транспортуванні та накопиченні наносів у річкових долинах невпинно зростає [1]. Розширення населених пунктів, сільськогосподарське освоєння, розвиток промисловості та інфраструктури істотно змінюють природний режим річкових систем, посилюючи ерозійні процеси та сприяючи надходженню великих обсягів твердого стоку у водотоки.

Особливо вразливими до антропогенного навантаження є малі водозбірні басейни, які через обмежену площу та відносно коротку довжину водотоків швидше реагують на зовнішні впливи. Це призводить до активного накопичення наносів та значних змін у морфології русла [2, 3]. Діяльність населення, що поживає в межах річкових долин, виступає безпосереднім джерелом наносів, що надходять до водойми внаслідок побутової, промислової та сільськогосподарської діяльності.

Річка Гуків, як ліва притока Пруту, значну частину свого русла прокладає по його давніх надзаплавних терасах, що свідчить про складну історію розвитку долини, зумовлену тектонічними рухами та еволюцією водної мережі регіону. При цьому кожна частина басейну отримує різну частку антропогенного впливу.

У верхів'ях (більш розчленований рельєф) антропогенна діяльність (лісозаготівля, розробка кар'єрів, дорожнє будівництво) посилює водну ерозію, сприяючи значному винесенню наносів у русло.

У середній течії (інтенсивне сільське господарство) відбувається додаткове надходження твердого стоку через розорювання, меліоративні роботи та ерозію доріг.

У нижній течії (більш пологий профіль) наноси частково акумулюються, спричиняючи замулення водойм та зниження їхньої водоємності.

Антропогенний вплив не лише змінює морфологію русел, але й визначає загальний стан водозбірного басейну, впливаючи на якість води, біорізноманіття та стійкість екосистем [4]. Важливо, що характер наносів (їхній склад і фракційний розподіл) суттєво впливає на фізико-хімічне забруднення річкової долини та здатність річки до самоочищення. Наприклад, глинисті частки ефективно поглинають важкі метали та органічні сполуки завдяки високій питомій поверхні (сорбція) [5], а домінування піску підвищує мобільність забруднювачів, оскільки вони залишаються у водному потоці, збільшуючи ризик забруднення нижніх ділянок.

Таким чином, гранулометричний склад наносів є ключовим чинником у регулюванні забруднення річкових систем. Метою цього дослідження стало визначення просторових закономірностей накопичення антропогенно-індукованих алохтонних наносів у руслах малих річок басейну Гукова та оцінка інтенсивності антропогенного тиску.

ІІ. Основна частина: Індикація антропогенного тиску за алохтонними наносами

2.1. Концептуальні основи дослідження

Характер транспортування й акумуляції наносів у річковій системі є важливим індикатором впливу антропогенних факторів. Зміни в руслових процесах часто пов'язані з господарською діяльністю, що спричиняє порушення природного балансу твердого стоку [6, 7].

Особлива роль у цих процесах належить видобутку глини, піску та гравію. Кар'єрні розробки, навіть локального масштабу, суттєво змінюють обсяг і гранулометричний склад наносів. Наприклад, активний видобуток піску та гравію зменшує кількість грубих фракцій, що може призводити до посиленої ерозії берегів і русла через дефіцит донного матеріалу. Зміни в кількості та фракційному складі наносів протягом відносно короткого часу відображаються на глибоководності, швидкості течії та особливостях донних відкладів, загрожуючи інженерним спорудам та населеним пунктам.

У цьому дослідженні інтенсивність антропогенного тиску оцінювалась через наростання кількості алохтонних (принесених) наносів у річкових руслах басейну річки Гуків.

2.2. Ідентифікація алохтонних наносів та їх джерела

Критерієм для визначення антропогенного тиску стала наявність алохтонно-індукованих наносів піщаної фракції (0,05–1 мм), які походять з-за меж басейну річки Гуків, імовірно, із русел більших річок регіону – Пруту та Дністра. Присутність цих наносів у руслах малих річок є важливим індикатором зовнішнього надходження осадів, що свідчить про зміну балансу твердого стоку, спричинену антропогенною діяльністю.

Основними джерелами потрапляння цих алохтонних наносів у русла малих річок басейну Гукова є:

– Руйнування дорожнього покриття (асфальт, ґрунтові дороги) та ерозійні процеси в населених пунктах (Топорівці, Рідківці та Бояни).

– Механічний вплив транспорту та атмосферні опади, які поступово вимивають піщані частки.

– Недостатній дренаж та порушення природного руслового режиму в межах урбанізованих територій.

2.3. Методологія дослідження

Гіпотеза дослідження полягала у поступовому збільшенні кількості алохтонних наносів у напрямку гирла річки внаслідок транспортування течією та накопичення у понижених ділянках рельєфу.

Для підтвердження гіпотези було реалізовано комплексний аналіз:

Відбір проб, що здійснювався через кожні 200 м у межах усієї водозбірної мережі річки Гуків та її приток. Загалом відібрано та проаналізовано 135 проб, що забезпечило репрезентативність даних.

Аналіз проб виконувався двома основними методами:

– **Метод просіювання** використовувався для визначення гранулометричного складу (поділ на фракції: до 0,25, 0,25–0,5, 0,5–1, 1–2 і понад 2 мм). Це дозволило встановити співвідношення між різнозернистими частками та точно виявити цільову піщану алохтонну фракцію (0,05–1 мм).

– **Мікроскопічний аналіз** застосовувався для детального вивчення морфологічних особливостей частинок (підтвердження їхнього алохтонного походження), мінералогічного складу та наявності антропогенних включень (мікропластиків, металевих частинок). Аналіз зносу зерен також допомагав визначити інтенсивність та відстань транспортування наносів.

Комплексне застосування методів надало можливість отримати всебічну характеристику наносів, що є критично важливим для оцінки динаміки руслових процесів, виявлення впливу антропогенних факторів та прогнозування змін у басейні.

III. Висновки

Дослідження підтвердило, що інтенсивність ерозійних процесів та накопичення піщаної фракції алохтонних наносів у басейні річки Гуків зростає під впливом господарської діяльності, видобутку корисних копалин, руйнування дорожнього покриття та урбанізації.

Виявлено просторові закономірності розподілу алохтонних наносів, які є чітким індикатором антропогенного тиску на малі річки басейну. Наявність та наростання фракції піску (0,05–1 мм) алохтонного походження, джерелом якого є, зокрема, зруйновані дорожні покриття у населених пунктах, підтверджує гіпотезу про зовнішнє надходження осадів.

Отримані результати підкреслюють гідроморфологічну роль алохтонних наносів у зміні руслового режиму річки Гуків. Зміни у гранулометричному складі руслових відкладень, спричинені діяльністю людини, впливають на здатність річки до самоочищення та стабільність її берегів.

Дослідження має практичне значення для оцінки впливу антропогенних факторів на руслові процеси та є основою для розробки ефективних стратегій моніторингу якості води та впровадження заходів щодо мінімізації негативного впливу на водні екосистеми малих річок регіону, зокрема в контексті контролю за видобутком матеріалів та управлінням дорожньою інфраструктурою.

IV. Список використаних джерел

[1] Mahabeer, P., & Tekere, M. (2021). Anthropogenic pollution influences on the physical and chemical quality of water and sediments of the umdloti river system, Kwazulu-Natal. *Physics and Chemistry of the Earth, Parts a/B/C,* (123), 103030. https://doi.org/10.1016/j.pce.2021.103030

[2] Brenna, A., Surian, N., & Mao, L. (2021). Alteration of gravel-bed river morphodynamics in response to multiple anthropogenic disturbances: Insights from the sediment-starved Parma River (northern Italy). *Geomorphology*, (389), 107845. https://doi.org/10.1016/j.geomorph.2021.107845

[3] Khodzinskaya, A. G., Abramova, L. V., & Kudryavtsev, G. M. (2022). Some problems of the excavation of sand and gravel soils in riverbeds and their solution paths. *Power Technology and Engineering,* 55(5), 641-645. https://doi.org/10.1007/s10749-022-01410-x

[4] Etesin, U., Udoinyang, E., & Harry, T. (2013). Seasonal variation of physicochemical parameters of water and sediments from Iko River, Nigeria. *Journal of Environment and Earth Science*, 3(8), 96-110.

[5] Awad, A. M., Shaikh, S. M., Jalab, R., Gulied, M. H., Nasser, M. S., Benamor, A., & Adham, S. (2019). Adsorption of organic pollutants by natural and modified clays: a comprehensive review. *Separation and Purification Technology*, (228), 115719. https://doi.org/10.1016/j.seppur.2019.115719

[6] Koiter, A. J., Owens, P. N., Petticrew, E. L., & Lobb, D. A. (2013). The behavioural characteristics of sediment properties and their implications for sediment fingerprinting as an approach for identifying sediment sources in river basins. *Earth-Science Reviews,* (125), 24-42. https://doi.org/10.1016/j.earscirev.2013.05.009

[7] Hassan, M. A., Church, M., Lisle, T. E., Brardinoni, F., Benda, L., & Grant, G. E. (2005). Sediment transport and channel morphology of small, forested streams. *Jawra journal of the american water resources association*, 41(4), 853-876. https://doi.org/10.1111/j.1752-1688.2005.tb03774.x

ALLOCHTHONOUS CHANNEL SEDIMENT: GRAIN SIZE DISTRIBUTION AND SPATIAL DISPERSAL IN THE HUKIV RIVER CHANNEL SYSTEM

Olga Kozub, Serhii Kyryliuk

ABSTRACT. The study investigates the anthropogenic impact on the formation and accumulation of allochthonous sediments (0.05–1 mm) in the Hukiv river system. It is established that the intensity of their input and spatial distribution serves as an indicator of pressure resulting from economic activity, road degradation, and mineral extraction, which affects the basin's hydromorphological regime.

KEYWORDS: Hukiv river basin, allochthonous sediments, anthropogenic pressure, grain size distribution (granulometric composition), channel processes

ВПЛИВ БОЙОВИХ ДІЙ НА ПРИРОДНІ КОМПОНЕНТИ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Уляна Костюк

Кафедра фізичної географії, геоморфології та палеогеографії,
Чернівецький національний університет імен Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: u.kostiuk@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У роботі досліджено вплив бойових дій 2022 року на природні компоненти Чернігівської області. Описано фізико-географічні умови регіону, зокрема особливості рельєфу, ґрунтів, водних ресурсів та рослинності, а також наведено характеристику лесових островів Полісся та структуру природно-заповідного фонду. За допомогою порівняльного аналізу картографічних матеріалів, супутникових знімків та даних Deep State Map встановлено масштаби окупації території (понад 13 тис. км²), основні напрямки вторгнення та кількість уражених об'єктів ПЗФ. Окрема увага приділена триваючим обстрілам прикордонних районів та їхньому впливу на довкілля. Робота узагальнює просторові особливості воєнного впливу та дає основу для подальших екологічних оцінок і планування відновлення.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: бойові дії, природно-заповідний фонд, обстріли, природні компоненти

І. Вступ

Оцінюючи вплив бойових дій на територію Чернігівської області варто розглянути основні природні компоненти, особливості їх утворення та розташування. Чернігівська область лежить у північній частині Лівобережної України, переважно в межах Придніпровської низовини. Поверхня області – легкохвиляста рівнина з похилом із північного сходу на південний захід. Середня висота – 120 м, найвища точка – 222 м біля с. Березова Гать (Новгород-Сіверський район). Рівнини розчленовані річковими долинами до 50 м. У північній частині поширені моренно-зандрові та зандрові низовини з піщаними ґрунтами, у південній – лесові острови з родючими ґрунтами та ерозійними формами рельєфу [4]. Область – одна з найбагатших в Україні на водні ресурси. Головна річка – Десна з притоками Сейм, Остер, Снов, Білоус, Убідь, Мена, Дон. Загальна довжина річкової мережі – 8369 км. Є озера, ставки, болота (торфовища Замгай, Остерське, Сновське, Смолянка), більшість з яких є гідрологічними заказниками місцевого значення. Для поліської частини області характерний високий рівень грунтових вод та заболоченість. Саме з цієї причини переважаючими типами грунтів є дерново-підзолисті, сірі й світло-сірі опідзолені, торф'яно-болотні ґрунти У лісостеповій (південій частині області) переважають чорноземи високої родючості (особливо в Прилуцькому та Ніжинському районах). На лесових «островах» Полісся ґрунтотвірні породи мають мікробудову, що впливає на різноманітність рослинності. Крім того, лесові острови Чернігівського Полісся – унікальні ділянки з флорою лісостепового типу серед поліських ландшафтів. Область лежить на межі зон мішаних лісів і лісостепу. Північ: мішані ліси (сосна, дуб, береза, осика, чорна вільха, граб, тополя). Південь: невеликі дубові ліси, лісостепові комплекси. Лісистість: 20-41 % у північних районах, 7-20 % – у південних [4, 5]. Всі перераховані природні компоненти зазнали впливу активних бойових дій від початку вторгнення, це і пошкодження грунтово-рослинного покриву від руху військової техніки, забруднення водойм паливно-мастильними та іншими отруйними речовинами, а також знищення внаслідок численних загорянь та пожеж від ракетних, дронових та арилерійських обстрілів. Тому ми вирішили проаналізувати супутникові знімки пожеж на ресурсі Copernicus Browser та провести кореляцію з об'єктами природно-заповідного фонду Чернігівської області.

ІІ. Основна частина

Нами використано метод порівняльного аналізу картографічних матеріалів, а саме: Карта відкритих даних кадастру України, карта військових дій Deep State Map, карта Природно-заповідного фонду Чернігівської області, а також супутникові знімки ресурсу Copernicus Browser, ресурс Google Earth Pro. На ресурсі Copernicus Browser пошук пожеж відбувався за допомогою композиту короткохвильового інфрачервоного діапазону (SWIR) ані, отримані в короткохвильовому інфрачервоному діапазоні (SWIR) можуть допомогти вченим оцінити вміст води в рослинах та ґрунті, оскільки вода поглинає хвилі SWIR. Короткохвильові інфрачервоні канали (канал - це певний діапазон електромагнітного спектра; сенсор супутника може формувати зображення поверхні Землі в різних каналах) також можуть використовуватися для розрізнення типів хмар (водяні хмари та крижані хмари), снігу та льоду, які у видимому діапазоні виглядають білими. У цьому композиті рослинність представлена у відтінках зеленого, ґрунт та забудовані території – у різних відтінках коричневого, а вода відображається чорною. Нещодавно згорілі землі відображаються у каналах SWIR, тому їх можна використовувати для картування руйнівних наслідків пожеж. Кожен тип гірських порід по-різному відбиває короткохвильове інфрачервоне світло, що дозволяє складати геологічні карти, порівнюючи відбите світло SWIR [1,3].

Поєднання супутникових знімків ресурс Google Earth Pro дало просторове уявлення про природні компоненти які зазнали окупації. (рис.1).

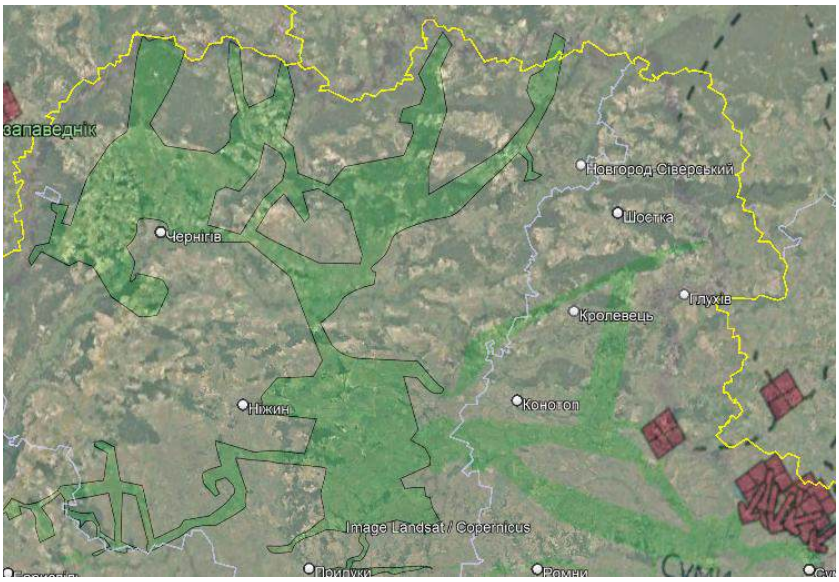

Рис. 1 Контури окупації ділянок Чернігівської області за ресурсом DeepStateMap, накладені на космічний знімок в програмі Google Earth Pro

Просування окупаційних військ на територію Чернігівської області відбувалось з російської федерації та з білорусі та просувались вглиб України зокрема в бік Київської області та міста Київ, а також з боку Сумської області. Загальна площа окупації за ресурсом Deep State Map становить 13043,52 км^2, яку було деокуповано 4 квітня 2022 року. Але також варто не забувати, що прикордонні території Чернігівської області досі зазнають постійних обстрілів.

Виділено 7 пунктів заходу російських військ на територію Чернігівської області.

1. Населений пункт Старик – південний-захід області, через землі сільськогосподарського призначення.

2. Населені пункти Старі Яриловичі та Добрянка, що на півночі, через землі лісогосподарського та сільськогосподарського призначення.
3. Н.п Деревини з півночі через землі гідрологічного заказника місцевого значення «Мох» та землі сількогосподарського призначення.
4. Н.п Сеньквіка також з півночі через землі лісогосподарського призначення та сільськогосподарського призначення.
5. Н.п Миколаївка з півночі через сільськогосподарські землі та лісогосподарські угіддя.
6. Н.п Грем'яч теж з півночі через землі сільськогосподарського призначення.
7. На місто Бахмач з Сумської області через землі сільськогосподарського призначення.

З 2022 року Чернігівська область зазнала **дуже інтенсивних обстрілів і блокаду на початку вторгнення** (літо-весна): облога Чернігова, авіаудари й вибухи в житлових кварталах, значні руйнування й багато жертв. Це був пік бойових дій у регіоні на початку вторгнення. Завдяки порівняльному аналізу (рис. 1) нами проаналізовано об'єкти природно заповідного фону які знаходились під окупацією, а саме це 73 об'єкти переважна більшість яких є гідрологічними заказниками місцевого значення, ботанічними заказники місцевого значення, заповідними урочищами, лісовими заказниками місцевого значення.

Зокрема відповідно до супутникового знімку міста Чернігів та його околиць за 23.03.2022 року (рис.2) площа задимлення становить 22 км^2. На околицях Чернігова розташовані такі об'єкти природно-заповідного фонду: Регіональний природний парк Ялівщина, Золотянський ланшафтний заказник місцевого значення, ботанічний заказник місцевого значення Колодливе, заповідне урочище Святе. Ці об'єкти під час обстрілів зазнали найбільшого ураження.

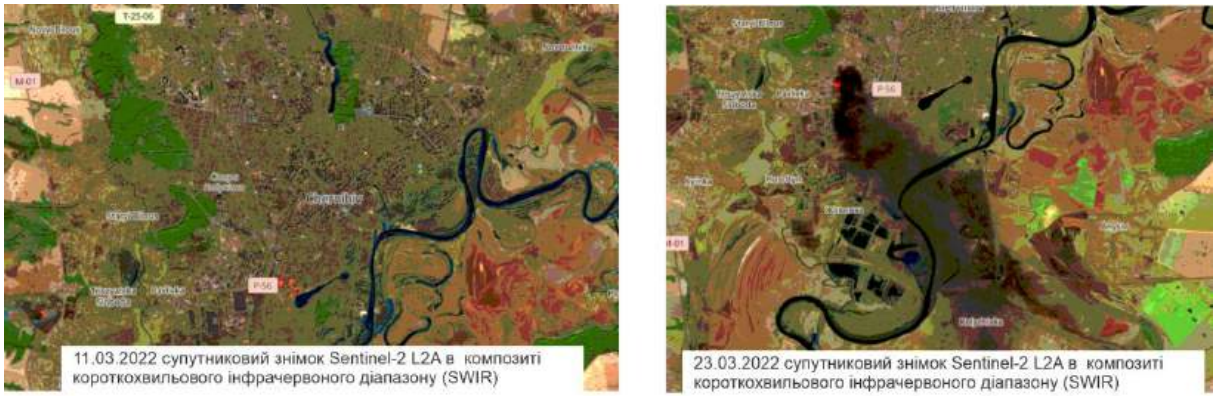

Рис. 2 Супутникові знімки Sentinel-2 міста Чернігова

Відповідно до аналізу супутникових знімків за період з березня 2022 року по листопад 2025 року, нами виявлено осередки загорянь, більшість з яких розташовані в прикордонних територіях Чернігівської області (рис. 3).

Рис. 2 Загоряння від обстрілів в прикордонних територіях Чернігівської області за 2024 та 2025 рік виявлені за допомогою ресурсу Copernicus Browser, супутник Sentonel-2, в композиті короткохвильового інфрачервоного діапазону (SWIR)

На рисунку 3 зображені пожежі в прикордонні з республікою білорусь та російською федерацією. Об'єкти природо-заповідного фонду: заповідне урочище Базарна Роща, гідрологічний заказник місцевого значення Семенівський, гідрологічний заказник місцевого значення Пенькомочище, гідрологічний заказник місцевого значення Гало, ботанічний заказник місцевого значення Кривуша та гідрологічний заказник місцевого значення Рутське. За даними департаменту екології та природних ресурсів збитки водним ресурсам у Чернігівській області становили близько 2 млрд 437 млн грн. Також варто вказати, що після обстрілів і танкових боїв зафіксовано до сотні вирв зі слідами тротилу та гексогену. У ґрунті виявляли сполуки свинцю, міді та алюмінію, а також продукти горіння металів.

У ході дослідження встановлено, що бойові дії 2022 року та подальші регулярні обстріли суттєво вплинули на природні компоненти Чернігівської області. Фізико-географічні особливості регіону – значна лісистість, наявність болотних масивів, густої річкової мережі та унікальних лесових островів – визначили високу чутливість природних систем до воєнних навантажень. Масштаби окупації, які охопили понад 13 тис. км², та багатомісячні бої зумовили комплексне порушення ґрунтово-рослинного покриву, забруднення водних ресурсів, деградацію ландшафтів та втрату біорізноманіття.

Аналіз картографічних матеріалів, супутникових знімків Copernicus Browser та даних DeepStateMap дав змогу визначити напрямки вторгнення та встановити загальну кількість природно-заповідних територій, що опинилися в зоні бойових дій. Під окупацією перебували понад 70 об'єктів природно-заповідного фонду.

III. Висновки

Отримані результати підтверджують, що вплив бойових дій на природні компоненти має не лише локальний, а й регіональний характер. Порушення структури ландшафтів, забруднення водних та ґрунтових ресурсів, знищення рослинності та тривале мінування територій створюють довготривалі екологічні загрози. Супутникові знімки є ефективним

інструментом для фіксації воєнних збитків і мають використовуватися для подальших екологічних оцінок, картування шкоди та планування відновлення природних територій.

Таким чином, робота формує науково обґрунтовану основу для комплексної оцінки воєнного впливу на довкілля Чернігівської області та визначає ключові напрямки подальших досліджень і природоохоронних заходів.

IV. Список використаних джерел

[1] Костюк У., Поп'юк Я. (2025). Пошкодження об'єктів нафтопереробної промисловості України внаслідок бойових дій. Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції «Молодіжна наука заради миру та розвитку» присвячена Всесвітньому дню науки, 12-14 грудня 2024 року, Чернівці. С. 29-31.

[2] Мирон, І. В., & Шовкун, Т. М. (2022). Екологічна рівновага ландшафтів Чернігівської області. *Фізична географія та геоморфологія*, 45(1–6), 66–71. https://doi.org/10.17721/phgg.2022.1-6.08

[3] Поп'юк Я., Костюк У., Мельничук І., Кушнір А., Гуцул Т., Хобзей М. (2025). Моніторинг наслідків російсько-української війни за даними ДЗЗ. Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції «Молодіжна наука заради миру та розвитку» присвячена Всесвітньому дню науки, 12-14 грудня 2024 року, Чернівці. С. 36-40.

[4] Чернігівська обласна державна адміністрація, Департамент екології та природних ресурсів. (2020). Екологічний паспорт Чернігівської області.

[5] Яковенко, О. І. (2023). Синтаксономія рослинності лесових «островів» Чернігівського Полісся [Дисертація доктора філософії, Чернігівський національний технологічний університет].

THE IMPACT OF MILITARY ACTION ON THE NATURAL COMPONENTS OF THE CHERNIHIV REGION

Ulyana Kostyuk

ABSTRACT. The paper examines the impact of the 2022 hostilities on the natural components of the Chernihiv region. It describes the physical and geographical conditions of the region, in particular the features of the relief, soils, water resources, and vegetation, and provides a description of the Polissya loess islands and the structure of the nature reserve fund. Using a comparative analysis of cartographic materials, satellite images, and Deep State Map data, the scale of the occupation of the territory (over 13,000 km²), the main directions of the invasion, and the number of affected natural reserve fund objects are established. Particular attention is paid to the ongoing shelling of border areas and its impact on the environment. The work summarizes the spatial features of the military impact and provides a basis for further environmental assessments and restoration planning.

KEYWORDS: combat operations, nature reserve fund, shelling, natural components

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КЛІМАТУ В ПЕРЕДГІР'Ї КАРПАТ

Владислав Маєвський

Кафедра фізичної географії, геоморфології та палеогеографії,
Чернівецький національний університет імен Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: maievskyi.vladyslav@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Дендрокліматичні реконструкції виступають основним джерелом кількісних палеокліматичних даних з річною та сезонною роздільною здатністю. Метою є систематизація методів дослідження річних кілець дерев та їх застосування до широколистяних порід (дуб, бук) у Передкарпатті. Використовуються методи кросдатування, стандартизації, MXD-аналіз та циклостратиграфічний аналіз. Дендрокліматичні дослідження річних кілець дуба відображають ритміку атмосферних посух, а бук чутливий до температур повітря і атмосферних посух у червні та липні. Встановлено, що при здійсненні денрокліматичних реконструкцій необхідно враховувати, що кліматична мінливість Передкарпаття підпорядкована коротким циклам циркуляційного генезису (4-8 років).

КЛЮЧОВІ СЛОВА: дендрокліматологія, реконструкції, Передкарпаття, посухи, температури повітря

І. Вступ

Дендрокліматичні реконструкції виступають основним джерелом кількісних палеокліматичних даних для тисячолітнього періоду в регіоні. Об'єктом дослідження є Передкарпаття, яке є екотонним ландшафтним регіоном з найбільшою амплітудою регіональних змін. Тут виявлено найбільші регіональні відмінності річних та сезонних температур повітря у Карпатах. Вони досягали 2 °C під час Малого льодовикового періоду порівняно із сучасною нормою [2, с. 138]. Метою дослідження є обґрунтування застосування дендрокліматичних методів для реконструкції клімату Передкарпаття на прикладі чутливих листяних порід, оскільки їхній ріст залежить від режиму зволоження, який є лімітуючим чинником на широколистих лісів і лісостепу [2, с. 246].

ІІ. Основна частина (Методи та реконструкції клімату Передкарпаття)

Дендрокліматологія ґрунтується на принципах кросдатування, яке забезпечує річну роздільну точність завдяки зіставленню конфігурації річних кілець, реплікації, що передбачає усереднення росту багатьох зразків для отримання сигналу рівня деревостану, а також стандартизації, яка дозволяє усунути віковий тренд росту за допомогою кубічних сплайнів [3, с. 78, 81]. У польових і лабораторних дослідженнях здійснюють цільовий відбір зразків у кліматично стресових зонах. Для відбору застосовують бурав Преслера діаметром 5.15 мм, а кернування виконують по центру стовбура на висоті грудей [1]. Відібрані зразки шліфують і створюють скелетний графік для візуального датування. Для кількісного аналізу використовують вимірювальні системи та програму COFECHA, яка забезпечує статистичну перевірку даних [3, с. 123, 166]. Для оцінки кліматичних екстремумів застосовують аналіз максимальної щільності деревини, оскільки цей показник найкраще корелює з максимальною температурою [2, с. 115, 116].

Дуб є індикатором посушливості. Ця порода має кільцепористу деревину [3, с. 102], тому її ріст відображає процеси транспірації, що робить дуб чутливим до тривалих і сильних посух. Дуб поширений у теплих передгірних ділянках, і його вразливість до посушливих періодів зросла впродовж останнього століття [2, с. 117]. Бук виступає індикатором теплового режиму і режиму зволоження. Він характеризується дифузно-пористою або напівкільцепористою структурою деревини [3, с. 114] і відображає умови інверсійних теплих смуг. Букові ліси найчутливіші до атмосферних посух у червні та липні [2, с. 59]. На східній межі ареалу бука, яка охоплює передгірські території, виділяють східну групу, що належить до Паннонської зони. Саме вона є найбільш вразливою до сильного

дефіциту вологи, який виступає лімітуючим фактором, та залежить від кількості опадів у весняно-літній період. Поступове зростання мінливості ширини річних кілець бука в напрямку на схід свідчить про те, що ця територія є східною кліматичною межею суцільного поширення букових лісів [4].

Встановлено, що дуб і бук достовірно відбивають ритміку теплих і вологих періодів у помірному кліматичному поясі [2, с. 205]. Виявлені кліматичні реконструкції відповідають клімату встановленому за даними інструментальних спостережень. Реконструйований клімат Передкарпаття демонструє змішаний тип змін клімату (атлантичний і континентальний) і підпорядковується циклам циркуляційного генезису. Високочастотні цикли тривалістю 4-8 років, пов'язані з Північноатлантичним коливанням, стали статистично значущими на межі XX та XXI століть [2, с. 145]. Антропогенний фактор суттєво змінив поширення основних деревних порід. Починаючи з XIX століття, просторове розташування лісів з бука і дуба вже не відповідає природним кліматичним межам через діяльність людини, зокрема масові вирубки та зменшення площ пасовищ [2, с. 222].

III. Висновки

Ландшафти Передкарпаття є особливо чутливими до кліматичної мінливості регіону, де поєднання та теплового режиму та режиму зволоження формує природні межі між широколистяними лісами та лісостепом. Дендрокліматичні методи – кросдатування, стандартизація, MXD-аналіз і циклостратиграфія – забезпечують високоточне відтворення минулих кліматичних умов. Дуб та бук, як ключові індикаторні породи, реагують на посушливість та термічний режим теплого періоду року. Це дає змогу створити реконструкцію кліматичних екстремумів і циркуляційних циклів. Виявлені опубліковані дендрокліматичні дослідження підкреслюють вплив атмосферної циркуляції на регіональний клімат, тоді як антропогенна трансформація лісів ускладнює виявлення природно спричинених змін клімату. Загалом дендрокліматичні реконструкції є надійним інструментом для вивчення довготривалої кліматичної динаміки Передкарпаття.

IV. Список використаних джерел

[1] Techniques for sampling and analysis in dendrochronology. (2024). URL: https://youtu.be/j_eFz2R6i40
[2] Холявчук, Д. І. (2025). Зміни клімату та їхнє відображення у ландшафтних регіонах Карпат впродовж останнього тисячоліття. (Дис. доктора. геогр. наук) Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ.
[3] Speer, J. H. (2010). Fundamentals of tree-ring research. University of Arizona Press.
[4] Roibu, C.-C., Popa, I., Kirchhefer, A. J., & Palaghianu, C. (2017). Growth responses to climate in a tree-ring network of European beech (Fagus sylvatica L.) from the eastern limit of its natural distribution area. *Dendrochronologia*, 42, 104–116. https://doi.org/10.1016/j.dendro.2017.02.003

DENDROCLIMATIC METHODS OF CLIMATE RESEARCH IN THE CARPATHIAN FOOTPATHS

Vladyslav Maievskyi

ABSTRACT. Dendroclimatic reconstructions serve as the main source of quantitative paleoclimatic data with annual and seasonal resolution. The goal is to systematise methods for studying tree rings and their application to broadleaf species (oak, beech) in the Carpathian foreland. The methods used include crossdating, standardisation, MXD analysis, and cyclostratigraphic analysis. Dendroclimatic studies of oak tree rings reflect the rhythm of atmospheric droughts. Furthermore, beech is sensitive to air temperatures and atmospheric droughts in June and July. It is established that when performing dendroclimatic reconstructions, it is necessary to consider that the climatic variability of the Carpathian foreland is subordinate to short cycles of circulation genesis (4–8 years).

KEYWORDS: dendroclimatology, reconstructions, Carpathian foreland, droughts, air temperatures

ЕКОТУРИЗМ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТУРИСТИЧНОГО ПРОСТОРУ

Каріна Пшеничко

Кафедра географії та менеджменту туризму,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: pshenychko.karina@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У статті розглядаються особливості розвитку екотуризму в Україні як одного з ключових чинників інтеграції до європейського туристичного простору. Визначено сутність поняття «екологічний туризм», його роль у забезпеченні сталого розвитку регіонів, збереженні природної та культурної спадщини. Проаналізовано сучасний стан екотуристичної діяльності в Україні, потенціал національних природних парків та біосферних заповідників. Розкрито досвід європейських країн у розвитку екотуризму, а також окреслено перспективи адаптації цих підходів в Україні. Встановлено, що екотуризм може стати важливим інструментом інтеграції України в європейський туристичний простір через впровадження міжнародних стандартів, екологічних сертифікацій та сталих практик управління природними територіями.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: екотуризм, сталий розвиток, інтеграція, туристичний простір, природна спадщина

I. Вступ

Сучасний етап розвитку туризму характеризується зростанням уваги до екологічних аспектів та збереження природних ресурсів. У контексті глобальних викликів, пов'язаних зі змінами клімату та деградацією екосистем, екотуризм набуває особливого значення. Для України, яка має значний природний потенціал і прагне інтегруватися до європейського туристичного простору, розвиток екотуризму є одним із найперспективніших напрямів.

Україна володіє унікальним поєднанням природних і культурних ресурсів: Карпатські гори, біосферні заповідники, національні природні парки, дельта Дунаю, степові та лісові екосистеми. Проте ефективне використання цього потенціалу потребує впровадження сталих моделей управління туризмом, які відповідають європейським стандартам.

II. Теоретичні основи та суть екотуризму

Екотуризм – це форма туризму, спрямована на ознайомлення з природними територіями з метою їх збереження та розвитку місцевих громад. Відповідно до визначення Всесвітньої туристичної організації (UNWTO) [1, 4], екотуризм передбачає мінімальний негативний вплив на довкілля, активну участь туристів у природоохоронній діяльності та підтримку економіки місцевих територій.

Головними принципами екотуризму є збереження біорізноманіття, розвиток екологічної свідомості населення, залучення місцевих жителів до туристичної діяльності, використання екологічно безпечних технологій. Саме ці принципи формують основу європейської моделі сталого туризму, що відповідає Стратегії сталого розвитку Європейського Союзу.

III. Сучасний стан розвитку екотуризму в Україні

Україна має 55 національних природних парків, 5 біосферних та 19 природних заповідників, які становлять основу екотуристичного потенціалу держави. Найбільш популярними серед них є Карпатський біосферний заповідник, Шацький національний природний парк, Асканія-Нова, Дунайський біосферний заповідник, Подільські Товтри та НПП «Синевир».

У Карпатах активно розвиваються екостежки, гірські маршрути, велотури, а також етноекологічні фестивалі. На Волині та Поліссі популярними є водно-екологічні тури,

орнітологічний туризм і спостереження за флорою та фауною. На півдні України перспективним напрямом є розвиток екоферм, агротуризму та рекреаційних програм у степових екосистемах.

Однак проблемами залишаються недостатній рівень інфраструктури, відсутність системи екологічної сертифікації об'єктів, нестача фахівців у сфері екотуризму, а також низький рівень обізнаності туристів щодо принципів сталого відпочинку.

IV. Європейський досвід та можливості для України

У країнах Європейського Союзу екотуризм є важливою складовою сталого розвитку регіонів. Наприклад, у Швеції, Норвегії, Фінляндії активно функціонують екологічно сертифіковані туристичні об'єкти, що входять до програм «Green Key» і «EU Ecolabel» [3]. У Німеччині та Австрії діють спеціальні стандарти для екологічно чистих готелів, а у Франції розвинута система сільського зеленого туризму.

Для України інтеграція в європейський туристичний простір передбачає впровадження аналогічних механізмів – створення системи сертифікації екотуристичних послуг, розробку екомаршрутів за стандартами ЄС, розвиток партнерських відносин між природоохоронними територіями та місцевими громадами. Також важливим є залучення грантів ЄС для реалізації екологічних проєктів, освітніх програм та міжнародних обмінів у сфері туризму.

V. Перспективи розвитку екотуризму в Україні

Перспективи розвитку екотуризму в Україні пов'язані з кількома ключовими напрямами:

Впровадження європейських стандартів сталого туризму через адаптацію законодавства до норм ЄС.

Розвиток екотуристичної інфраструктури (екостежки, інформаційні центри, зелені садиби).

Освітні програми для підготовки гідів, менеджерів та спеціалістів з екотуризму.

Цифровізація екотуристичних маршрутів (створення онлайн-мап, мобільних застосунків, віртуальних турів).

Промоція екотуризму на міжнародному рівні, зокрема через участь у європейських виставках та партнерських мережах.

Розвиток цього напряму сприятиме підвищенню міжнародного іміджу України, збільшенню інвестицій у туристичну галузь та посиленню зв'язків із країнами Європейського Союзу.

VI. Висновки

Екотуризм є важливим інструментом сталого розвитку та засобом інтеграції України до європейського туристичного простору. Україна має значний потенціал для розвитку цього виду туризму завдяки багатій природній спадщині, різноманітності ландшафтів та культурних традицій. Використання європейського досвіду, впровадження екологічних стандартів, розвиток інфраструктури та підвищення рівня екологічної освіти є ключовими умовами ефективного розвитку екотуризму в Україні.

У майбутньому екотуризм може стати не лише галуззю економічного зростання, а й основою для формування позитивного іміджу України як екологічно свідомої європейської держави.

VII. Список використаних джерел

[1] World Tourism Organization (UNWTO). (2013). Sustainable Tourism for Development Guidebook: Enhancing capacities for sustainable tourism for development in developing countries. Madrid: *UNWTO*. https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284415496

[2] State Agency for Tourism Development of Ukraine (DART). (n.d.). Plans and reports of activities [Official website]. https://www.tourism.gov.ua/plans-and-report
[3] United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA). (n.d.). Sustainable tourism / SDG target 8.9. https://sdgs.un.org/topics/sustainable-tourism
[4] World Tourism Organization (UNWTO). (n.d.). Sustainable development [Official website]. https://www.unwto.org/sustainable-development

ECOTOURISM AS A PROMISING DIRECTION FOR UKRAINE'S INTEGRATION INTO THE EUROPEAN TOURIST SPACE

Karyna Pshenychko

ABSTRACT. The article examines the features of ecotourism development in Ukraine as one of the key factors for integration into the European tourist space. The essence of the concept of "ecotourism" is defined, along with its role in ensuring the sustainable development of regions and the preservation of natural and cultural heritage. The current state of ecotourism activities in Ukraine, including the potential of national nature parks and biosphere reserves, is analyzed. The experience of European countries in the development of ecotourism is disclosed, and the prospects for adapting these approaches in Ukraine are outlined. It is established that ecotourism can become an important instrument for Ukraine's integration into the European tourist space through the implementation of international standards, ecological certifications, and sustainable management practices for natural territories.

KEYWORDS: ecotourism, sustainable development, integration, tourist space, natural heritage

ДНІСТЕР ЯК СПІЛЛВЕЙ ЧЕТВЕРТИННИХ ЗЛЕДЕНІНЬ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ

Марина Фіщук, Богдан Рідуш

Кафедра фізичної географії, геоморфології та палеогеографії,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: fishchuk.maryna@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У матеріалі розглянуто умови впливу льодовикових покривів Сян-1 (MIS 16) та Сян-2 (MIS 12) на формування долини річки Дністер. Проаналізовано можливість існування підпрудно-льодовикових озер на південному краї льодовиків та їх прориви, які могли спричинити потужні водні потоки. Висловлено припущення, що долина Дністра могла виконувати функцію спіллвею – природного каналу для стоку талих льодовикових вод. Приділено увагу геологічним розрізам у середній частині долини (Брідок, Непоротове), де виявлено потужні товщі руслового алювію з валунами та брилами, які інтерпретуються як можливі дропстоуни.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: середній плейстоцен, льодовик, Дністер, спіллвей

I. Вступ

Середній плейстоцен Центральної Європи характеризується низкою етапів максимального поширення скандинавських льодовикових щитів на материковій частині та періодів потеплінь. На території сучасної Польщі та України виділяють п’ять гляціалів та п’ять інтергляціалів. У цьому дослідженні особливу увагу приділено двом зледенінням – Сян-1 (Донське) (MIS 16) та Сян-2 (Окське) (MIS 12), які безпосередньо взаємодіяли з долиною річки Дністер [2, 4].

II. Основна частина

Крайові частини Сянського-1 льодовикового покриву займали територію Судет та Карпат. Він рухався через річкові долини, які були спрямовані на північ, в тому числі Верхньою Одрою у Моравських воротах. На своєму шляху перекривав високогірні території, а саме по основним хребтам Свентокшиських гір, Краківсько-Ченстоховській та Люблінській височинах. Льодовик Сянський-2 просувався навколо Свентокшиських гір, зайняв Люблінську височину та увійшов у Сандомирську улоговину, а також досягнув північно-східних схилів Судетів [3].

Вищевказані льодовикові покриви перекривали водний басейн Вісли, якому належить річка Сян, і в результаті цього підпружування, можливо, були сформовані підпрудно-льодовикові озера біля країв даних льодовиків. При досяганні критичного рівня такі озера частково або повністю проривалися. Підпрудно-льодовикові озера можуть прориватись як в холодні періоди (гляціали), так і в теплі (інтергляціали), проте розглядаємо саме другий варіант, оскільки найбільша кількість проривів припадає на періоди деградації льодовикових щитів. Води проривів могли рухатися в кількох напрямках розробляючи долини стоку – спіллвеї.

Річкова система Дністра за свою історію, змінювала свій характер на льодовиково-маргінальний потік, живлення якого відбувалось талими водами льодовиків, тому Дністер, в деяких аспектах, можемо вважати спіллвеєм. Спіллвей – це улоговина, часто каньйоноподібна, вироблена водним потоком, що бере початок з прильодовикового озера [1, 3].

У формуванні спіллвеїв виділяють чотири етапи еволюції:

1) ранні анастомозуючі канали;
2) центральний розріз каналу з утворенням внутрішньої і зовнішньої зон;
3) продовження розрізу каналу і розмив зовнішньої зони;
4) все більш сфокусований потік і глибокий розріз внутрішнього каналу.

У дослідженні розглядаємо варіант, при якому, вода з озера, щоб не виробляти нову долину стоку, скористалась вже існуючою – долиною річки Дністер.

Аналіз геологічних розрізів у середній частині долини Дністра – Брідок та Непоротове – виявив потужні товщі руслового алювію, що перевищує 20 м. Гравійний кар'єр Брідка, точніше його третій горизонт збагачений валунами (великі та слабообкатані) та брилами (необкатані, діаметр – 1 м). Третя верства, розрізу Непоротове, також у своєму складі містить валуни і брили осадових порід до 1 м. І в обох випадках, їх ідентифікували, як можливими дропстоунами – уламками, що переносяться плавучими льодами [5]. Це підтверджує гіпотезу, що долина Дністра у середньому плейстоцені могла виконувати функцію спіллвею – природного каналу для стоку льодовикових вод, аналогічно до відомих прикладів у Північній Америці.

III. Висновки

У результаті дослідження встановлено, що в середньому плейстоцені на територію сучасної України проникали два льодовикові покриви – Сян-1 (MIS 16) та Сян-2 (MIS 12), які мали безпосередній вплив на гідрологічну систему регіону. Їхнє просування спричинило формування підпрудно-льодовикових озер, прориви яких могли генерувати потужні водні потоки. Аналіз розрізів Непоротове та Брідок, показав, що в обох у їхньому складі валуни і брили, 1 м в діаметрі, можливо є дропстоунами – уламками, що переносяться плавучими льодами та, можливо, доводить, що цей матеріал, був транспортований потужними водними проривами підпрудно-льодовикових озер у долину річки Дністер.

На основі морфологічних ознак, гідрологічного контексту та аналогій із північноамериканськими спіллвеями, долину Дністра можна розглядати як природний спіллвей – улоговину, сформовану проривним потоком з прильодовикового озера. Такий підхід дозволяє по-новому інтерпретувати етапи формування долини, а також характер руслових відкладів. Дністер, у цьому контексті, виступає не лише як річкова система, а як геоморфологічний маркер палеогідрологічних процесів, що супроводжували деградацію льодовикових щитів Центральної Європи.

IV. Список використаних джерел

[1] Grosswald M. G., Rudoy A. N. (1996). Quaternary glacier-dammed lakes in the mountains of Siberia. *Polar Geography*, 20 (3), 180-198.

[2] Lindner L., Boguckij A., Chlebowski R., Gozik P. (2004). The importance of glacial till occurrence in loess type sections of Poland and Ukraine. *Przeglad Geologiczny,* 52 (4), 331-335.

[3] Lindner L., Marks L. (2015). Early and Middle Pleistocene fluvial series in northern foreland of the Carpathians (Poland and Ukraine) and their relation to Dnistr River terraces. *Quaternary International*, 357, 22-32.

[4] Marks L. et al. (2016). Revised limit of the Saalian ice sheet in central Europe. *Quaternary International*, 30, 1-16.

[5] Рідуш Б., Поп'юк Я. (2015). Аномальні потужності руслового алювію в терасових відкладах Середнього Подністров'я. *Науковий вісник Чернівецького університету: Географія*, 762-763, 49-57.

THE DNISTER AS A SPILLWAY OF THE QUATERNARY GLACIERS OF CENTRAL EUROPE

Maryna Fishchuk

ABSTRACT. The material considers the conditions of the influence of the glaciations of Sian-1 (MIS 16) and Sian-2 (MIS 12) on the formation of the Dniester River valley. The possibility of the existence of glacial lakes on the southern edge of the glaciers and their breakthroughs, which could cause powerful water flows, are analyzed. It is suggested that the Dniester valley could have functioned as a spillway – a natural channel for the outflow of meltwater. Attention is paid to geological sections in the middle part of the valley (Bridok, Neporotove), where thick layers of channel alluvium with boulders and blocks, which are interpreted as possible dropstones, were discovered.

KEYWORDS: Middle Pleistocene, glacier, Dniester, spillway

ВПЛИВ КЛІМАТИЧНИХ ЗМІН НА ДИНАМІКУ ЛАНДШАФТІВ ТА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ БУКОВИНИ

Дарина Шкаєва

Кафедра фізичної географії, геоморфології та палеогеографії,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: shkaieva.daryna@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Регіональні дослідження мінливості клімату на основі історичних та інструментальних даних мають на меті відобразити періодичність несприятливих погодних явищ та їх вплив на господарську діяльність населення. Виявлено, що зі зміною клімату та господарського освоєння вигляд ландшафтів Буковини починаючи з XVIII століття значно змінився. Проаналізовано вплив несприятливих гідрометеорологічних явищ на природокористування. Розглянуто динаміку природокористування Буковини як один з методів адаптації до наявних погодних умов.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: клімат, ландшафти, природокористування, адаптація

I. Вступ

Питання адаптаційних заходів як методів пристосування до кліматичних змін вийшло зі світового на національний та регіональний рівень. У 2025 році вийшов Закон України «Про основні засади державної кліматичної політики», який передбачає досягнення кліматичної нейтральності (зменшення викидів CO2), заходи з мітигації та адаптації. Даний документ є підтвердженням зобов'язань України згідно з Рамковою конвенцією ООН про зміну клімату (Верховна Рада України, 2025). Ефективні регіональні адаптаційні заходи є передумовою до виконання Україною зобов'язань щодо Паризької угоди. Кожен регіон/край повинен розпочати роботу із досліджень кліматичних показників та аналізу повторюваності несприятливих погодних явищ, видозмін ландшафтів для визначення першочергових заходів з адаптації.

II. Основна частина

Край Північна та Південна Буковина розташовані у низькогірній та передгірній території Східних Карпат, мають схожі історичні передумови розвитку, перебуваючи з 1775-го року в складі Австрійської, а з 1867-го року – Австро-Угорської імперії. З 1918-го по 1940-ий рік край перебував у складі Румунії, а згодом у наслідок Другої Світової війни Північна Буковина ввійшла до складу УРСР, а Південна залишилася в складі Румунії. Незважаючи на насичені історичні події до нашого часу залишилися історичні документи, які характеризують природні умови краю в ті часи. Збереглися також щорічники австро-угорського періоду, які є свідченням перших систематичних метеорологічних спостережень у межах Буковини (Jahrbücher, 1868). Оскільки, у 1861-му році Буковина переходить у статус автономного краю, місто Чернівці стає його столицею, тому не дивно, що у щорічниках знаходимо щомісячні та щорічні дані температур та опадів міста (Jahrbücher, 1868-1902).

До початку проведення моніторингу кліматичних показників основним джерелом відомостей про погодні явища є історичні джерела серед яких газети, до прикладу німецька газета, що видавалася щодня в м. Чернівці «Czernowitzer Zeitung». Газета складалася із кількох розділів/статей, серед яких особливе значення для наших досліджень мають розділи регіональних новин та торгові звіти, які окрім погодних явищ мають відомості про природокористування та господарство краю. Наприклад, у торговому звіті газети за 20-те травня 1872-го року описується весняна посуха та підвищення цін на зерно на території Буковини, Галичини, Молдови (рис.1а). У 1872-му році вже

велися спостереження за кліматичними показниками. У Чернівцях у травні 1872-го року було зафіксовано +32,6 °С, максимальні температури травня вищі, ніж у липня (рис. 1б).

Кліматичні показники австро-угорських щорічників відображають значні мінімальні температури взимку (порівняно із теперішніми), які у документальних свідченнях описано як холодні морозні періоди/сніжні зими. Наприклад, у місті Чернівці 22-го січня 1892-го року зафіксовано -24,9 °С; 8 січня 1893-го року – -25,6 °С; 5 січня 1894-го – -24,6 °С. Середньомісячні температури січня раніше були нижчими, ніж зараз (рис. 2).

а

Czernowitzer Handelsbericht.

Czernowitz, 20. Mai.

Die ausnehmend trockene Witterung, welche bei uns heuer das ganze Frühjahr charakterisirt, wurde während der vergangenen Woche blos strichweise durch einige Gewitterregen von geringem Umfange unterbrochen. In dem weitaus größeren Theile unseres Landes, sowie in den angrenzenden Bezirken Galiziens, dann in den nördlichen Theilen von Bessarabien und der Moldau (die vorliegenden Berichte reichen in dieser Richtung bis Kischeneff und Jassy) leiden die Saaten unter dem verderblichen Einfluße anhaltender Dürre. In Bessarabien und der Moldau sollen die Saatenbestände, sowohl vom Winter- wie vom Sommeranbaue bereits so sehr herabgekommen sein,

б

Station	Mai	
	Tag	Maximum
Krakau	21.	30·4
Rzeszow	21.	30·5
Drohobycz	22.	33·0
Lemberg	20.	29·8
Zloczow	22.	33·8
Tarnopol	21.	32·3
Czernowitz	22.	32·6

Рис. 1. А – стаття «Торговий звіт Чернівців» із газети «Czernowitzer Zeitung» 20-го травня 1872 рік (Czernowizer Handelsbericht, 1872, 20 Mai); б – максимальні температури травня за 1872-ий рік (Jahrbücher, 1872)

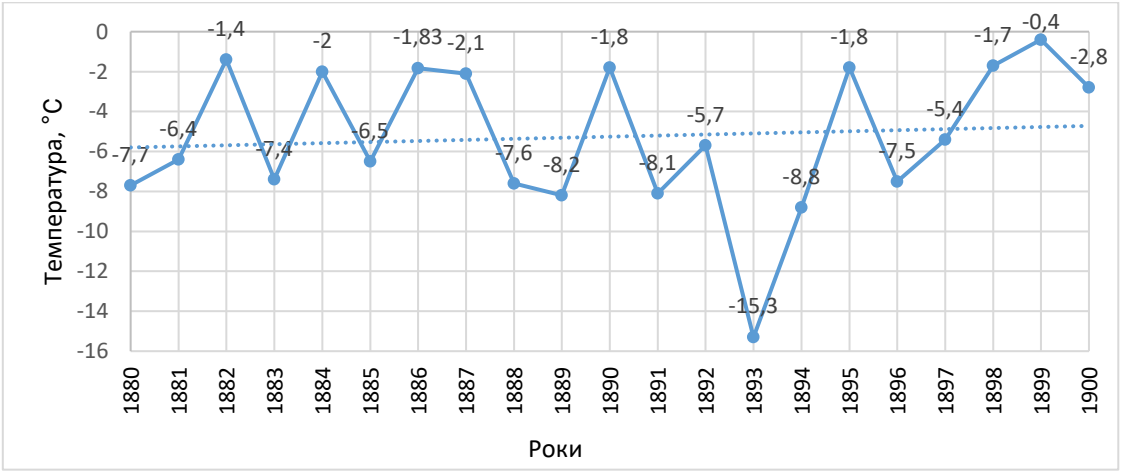

Рис. 2. Динаміка середньомісячної температури січня м. Чернівці, 1880-1900 рр. (Jahrbücher, 1883-1902)

Метеорологічні дані свідчать про значну мінливість клімату протягом XVIII-XXI століття, але загальні тенденції тяжіють до підвищення середньомісячних зимових та середньорічних температур. Кліматичні зміни протягом останніх століть спричинили зміни природних ландшафтів, серед яких: зміщення висотних поясів Карпат вгору, зміна видового складу, посилення інтенсивності ерозійних процесів (Каменца & Карабінюк, 2024). Щодо впливу антропогенної діяльності на ландшафти виділено 4 основних періоди освоєння земель краю: австро-угорський період з 1775-го по 1918-ий рік, румунський з 1919-го по 1940-ий рік, радянський з 1940-го по 1991-ий рік, український з 1991-го року до сучасності.

Характерними ознаками австро-угорського періоду є збільшення використання лісових ресурсів гірських територій (сплав річками), будівництво млинів на річках (в основі

торгівлі краю були с/г культури, зокрема пшениця та кукурудза), дамб. Лісові ландшафти перетворюються на пасовищні, а пасовищні у свою чергу в ріллю. Так з 1880 року по 2025 рік лісистість Північної Буковини (без Дністровського району) зменшилася. Лісистість у 1880 році становила майже 45% (Північна Буковина), а зараз орієнтовно 30% для усієї Чернівецької області (Ботушанський, 2019). Відбулися поступові зміни від лісових соснових ландшафтів у долині Міхідри у XVIII столітті до мішаних та широколистих лісів на початку XX століття (Годзінська, 2023).

Коли прийшла до влади Румунія тенденція зберігалася та сама, що й в попередні роки, проте частина земель переходить у приватну власність. У той час виділялися кошти для будівництва дамб, адже повені були досить часто. У архівах знаходимо документи про те, як мешканці займалися відновленням млинів після повеней. У селі Жадова графиня Елеана звертається у листі до інженера із проханням побудувати млин на лівому березі річки Сірет, адже попередній знищила повінь 11-13 липня 1928-го року (Eleana Bigot de St. Quentin, 1929, 8 Octombrie).

Одним з прикладів видозміни ландшафтів радянського періоду є зміна природних водно-болотних угідь на господарські з допомогою створення каналів, осушення земель, як на річці Міхідра (Годзінська, 2023). Видобуток торфу на окраїні села Ширівці Північної Буковин призвів до знищення торфовища. З часом територія перетворена на став: водно-болотне угіддя перетворене на рибогосподарське (Юзик, 2022).

Сучасний етап перетворення ландшафтів має меншу інтенсивність, порівняно з минулими століттями, проте варто зазначити, що вплив змін минулих століть відбивається на сучасному функціонуванні екосистем.

III. Висновки

Для мінливого клімату Буковини найбільш повторюваними є повені та посухи. Історичні джерела свідчать про те, що окремі роки були вкрай несприятливими для ведення сільського господарства, що впливало на економічний розвиток краю Буковина (Czernowizer Handelsbericht, 1872, 20 Mai). Збільшення населення краю, інтенсивне господарське освоєння протягом XVIII-XX століття призвело до збільшення площ повністю або частково видозмінених ландшафтів. Найбільш інтенсивне природокористування Буковини у XVIII-XIX столітті було пов’язано з використанням в основному земельних, лісових та водних ресурсів.

IV. Список використаних джерел

[1] Ботушанський, В. М. (2019). У суворих обіймах матінки-природи: Стихійні лиха та їхній вплив на соціально-економічне становище буковинського селянства у XIX – на початку XX ст. Чернівці: Чернівецький національний університет.

[2] Верховна Рада України. (2025). Про основні засади державної кліматичної політики: Закон України № 3991-IX від 8 жовтня 2024 р. Відомості Верховної Ради України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3991-20

[3] Годзінська, І. (2023). Антропогенна зміна природних ландшафтів за картами впродовж XVIII–XXI ст. (на прикладі Багненської долини). Історична географія в Україні: Матеріали Всеукраїнського наукового семінару пам’яті професора Володимира Круля, 53–56.

[4] Каменца, М., & Карабінюк, М. (2024). Кліматичні фактори сучасної динаміки верхньої межі лісу в Українських Карпатах. V Всеукраїнська науково-практична конференція «Географічні аспекти просторової організації території, суспільства та збалансованого природокористування», 31–38.

[5] Юзик, А. В. (2022). Короткий Нарис Історії Досліджень Лісів Українських Карпат. *Біорізноманіття, екологія та експериментальна біологія,* 24(2), 48–60. https://doi.org/10.34142/2708-5848.2022.24.2.06

[6] Czernowizer Handelsbericht (1872, 20 Mai). Czernowitzer Zeitung.

[7] Eleana Bigot de St. Quentin (1929, 8 Octombrie). Jadova/Siret. Pentru bontesa St. Guentin Jüliüs Lebzelter ca eddministrator. Serviciul Apelor Regiunea XVI-a. Державний архів Чернівецької області, ф. 308, опис 2, спр. 30, Чернівці.

[8] Jahrbücher der k. k. Central-Anstalt für Meteorologie und Erdmagnetismus [Текст]: Officielle Publication. Jg. 1866-1900. N.F. Bd. 17-37 (der ganzen Reihe Bd. 25-45). Wien: Braumüller, 1868-1902 (Hof-und Staatsdruckerei).

IMPACT OF CLIMATE CHANGE ON LANDSCAPE DYNAMICS AND NATURE USE IN BUKOVINA

Daryna Shkaieva

ABSTRACT. Regional studies of climate variability based on historical and instrumental data aim to reflect the periodicity of adverse weather phenomena and their impact on the economic activity of the population. It was found that with climate change and economic development, the appearance of Bukovina landscapes has changed significantly since the 19th and 20th centuries. The impact of adverse hydrometeorological phenomena on nature use has been analyzed. The dynamics of nature use in Bukovina has been considered as one of the methods of adaptation to existing weather conditions.

KEYWORDS: climate, landscapes, nature management, adaptation

ОПИСАННЯ З ТОЧНІСТЮ ДО ІЗОМОРФІЗМУ ДЕЯКИХ КЛАСІВ ЧЕРНІКОВСЬКИХ ГРУП ЗА ДОПОМОГОЮ ЦИКЛІЧНОЇ 3-ГРУПИ ПОРЯДКУ 27

Іван Порохнавець

Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна

E-mail: ivan.porokhnavets@uzhnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Досліджується класифікація груп з точності до ізоморфізму, які є розширенням 26-ти екземплярів квазициклічної групи $\mathfrak{C}_{3^\infty}$ за допомогою циклічної 3-групи H порядку 27, що визначається матричним $\mathfrak{C}_3$-зображенням Γ, що містить три незвідні компоненти Δ_1, Δ_2, Δ_3.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: матричне $\mathfrak{C}_3$-зображення, незвідна компонента, черніковська група

I. Вступ

Нехай $H=\langle h\rangle$ – циклічна 3-група порядку 27. η, ξ, ε – первісні корені степенів 27, 9, 3 відповідно. В даній роботі розглядаються випадки описання неізоморфних груп для $\mathfrak{C}_3$-зображення

$$\Gamma: h\to\Gamma_h(\delta_1,0,\delta_3)=\begin{pmatrix}\eta & \langle\delta_1\rangle & \langle\delta_3\rangle\\ 0 & \xi & 0\\ 0 & 0 & \varepsilon\end{pmatrix}, \tag{1}$$

де $\delta_1=\theta_1 t^i$, $\delta_3=\theta_3 t^k$, $t=\eta-1$ (θ_1, θ_3 – одиниці кільця $\mathfrak{C}_3[\eta]$, $i=0,\dots,\varphi(3^2)$, $k=0,\dots,\varphi(3)$), а $\langle\delta_i\rangle$ – матриця в якій всі стовпці нульові, крім останнього, який складається з координат елемента $\delta\in\mathbf{Z}_3[\eta]$ в $\mathbf{Z}_3$-базисі 1, η, …, $\eta^{\varphi(27)}$, φ – функція Ейлера.

η – незвідна над $\mathfrak{C}_3$-матриця порядку 18×18, ξ – незвідна над $\mathfrak{C}_3$-матриця порядку 6×6, ε — незвідна над $\mathfrak{C}_3$-матриця порядку 2×2.

Також позначимо квазіциклічну 3-групу через

$$\mathfrak{C}_{3^\infty}=\langle a_0,a_1,\dots\mid 3a_0=0,3a_i=a_{i-1},i\in\mathfrak{C}\rangle, \tag{2}$$

де a_0, a_1, … – твірні елементи даної групи. Для довільного натурального числа k позначимо через $u^{(k)}$ – елемент групи вигляду $\mathfrak{C}_{3^\infty}^{(k)}$ вигляду

$$(\underbrace{u,u,\dots,u}_{k\ раз}).$$

II. Основний результат

Опишемо всі не ізоморфні розширення групи $\mathfrak{C}_{3^\infty}^{(26)}$, що є розширенням прямої суми 26-ти екземплярів 3-групи (2) за допомогою групи H, і які визначаються матричним $\mathfrak{C}_3$-зображенням (1), та містять три незвідні компоненти [1].

Означення 1. *$\square_3$-зображення $\Gamma: h \to \Gamma_h$ і $\Delta: h \to \Delta_h$ степеня n скінченної групи H називаються узагальнено еквівалентними, якщо існують матриця $C \in GL(n, \mathbf{Z}_3)$ і автоморфізм φ групи H, що*

$$C\Gamma_h = \Delta_{\varphi(h)} C, \quad \forall h \in H. \tag{3}$$

В розширені $\square_{3^\infty}^{(26)}$ за допомогою групи H, що визначається матричним $\square_3$-зображенням (1), розглянемо підгрупи вигляду:

$$A(\square_{3^\infty}^{(26)}, H, \Gamma_h, m) = \left\{ m \in \square_{3^\infty}^{(26)} \mid \Gamma_h(m) = m \right\},$$

$$B(\square_{3^\infty}^{(26)}, H, \Gamma_h, m) = \left\{ E + \Gamma_h + \ldots + \Gamma_h^{26} \mid m \in \square_{3^\infty}^{(26)} \right\},$$

де $B(\square_{3^\infty}^{(26)}, H, \Gamma_h, m)$ є підгрупою групи $A(\square_{3^\infty}^{(26)}, H, \Gamma_h, m)$, яке у випадку для класу зображень (1), у якого $\delta_2 = 0$, випливає, що $B(\square_{3^\infty}^{(26)}, H, \Gamma_h, m)$ є нульовою підгрупою. А отже існує 27 еквівалентних розширень групи $\square_{3^\infty}^{(26)}$, оскільки

$$A(\square_{3^\infty}^{(26)}, H, \Gamma_h, m) / B(\square_{3^\infty}^{(26)}, H, \Gamma_h, m) = A(\square_{3^\infty}^{(26)}, H, \Gamma_h, m),$$

і $\left| A(\square_{3^\infty}^{(26)}, H, \Gamma_h, m) \right| = 27$.

Тоді, враховуючи вище сказане групи $G(\square_{3^\infty}^{(26)}, H, \Gamma_h, m_1)$ та $G(\square_{3^\infty}^{(26)}, H, \Gamma_h, m_2)$ ізоморфні тоді і тільки тоді, коли існує така матриця $C \in GL(n, \mathbf{Z}_3)$ і таке натуральне число r, де $(r, 3) = 1$, що

$$Cm_1 = rm_2. \tag{4}$$

Нехай $m = m(x, y, z)$, де $x = (x_1, x_2, \ldots, x_{18})$, $y = (y_1, y_2, \ldots, y_6)$, $z = (z_1, z_2)$. Тоді для кожного $\Gamma_h(t^i, 0, t^k)$, де $i = 0,1,\ldots,5$, $k = 0,1$ обчислено, відповідний елемент m для $A(\square_{3^\infty}^{(26)}, H, \Gamma_h, m)$.

$$\Gamma_h(1,0,1): \quad m = ((3k' + 2i' + j') \cdot 2a_1^{(9)}, (3k' + 2i' + j')a_1^{(9)}, j' \cdot 2a_0^{(3)}, j'a_0^{(3)}, i'a_0, i' \cdot 2a_0),$$

$$\Gamma_h(1,0,t): \quad m = ((3k' + j') \cdot 2a_1^{(9)}, (3k' + j')a_1^{(9)}, j' \cdot 2a_0^{(3)}, j'a_0^{(3)}, i'a_0, i' \cdot 2a_0),$$

$$\Gamma_h(t,0,1): \quad m = ((3k' + 2i') \cdot 2a_1^{(9)}, (3k' + 2i')a_1^{(9)}, j' \cdot 2a_0^{(3)}, j'a_0^{(3)}, i'a_0, i' \cdot 2a_0),$$

$$\Gamma_h(t,0,t): \quad m = (k' \cdot 2a_0^{(9)}, k'a_0^{(9)}, j' \cdot 2a_0^{(3)}, j'a_0^{(3)}, i'a_0, i' \cdot 2a_0),$$

$$\Gamma_h(t^2,0,1): \quad m = ((2k' + j')a_0, (2k' - j')a_0, (3k' + 2i') \cdot 2a_1^{(7)}, (3k' + 2i')a_1^{(9)}, j' \cdot 2a_0^{(3)}, j'a_0^{(3)}, i'a_0, i' \cdot 2a_0),$$

$$\Gamma_h(t^2,0,t): \quad m = ((2k' + j' - 2i') \cdot 2a_0, (2k' - j')a_0, k' \cdot 2a_0^{(7)}, k'a_0^{(9)}, j' \cdot 2a_0^{(3)}, j'a_0^{(3)}, i'a_0, i' \cdot 2a_0),$$

$$\Gamma_h(t^3,0,1): \quad m = ((2k' + j')a_0, k' \cdot 2a_0, (2k' + j')a_0, (3k' + 2i') \cdot 2a_1^{(6)}, (3k' + 2i')a_1^{(9)},$$
$$j' \cdot 2a_0^{(3)}, j'a_0^{(3)}, i'a_0, i' \cdot 2a_0),$$

$$\Gamma_h(t^3,0,t): \quad m = ((j' - 2i') \cdot 2a_0, k' \cdot 2a_0, (2k' + j')a_0, k' \cdot 2a_0^{(6)}, k'a_0^{(9)}, j' \cdot 2a_0^{(3)}, j'a_0^{(3)}, i'a_0, i' \cdot 2a_0),$$

$$\Gamma_h(t^4,0,1): \quad m = ((2k' + j')a_0, (2k' - j')a_0, (2k' + j')a_0, (2k' - j')a_0, (3k' + 2i') \cdot 2a_1^{(5)}, (3k' + 2i')a_1^{(9)},$$
$$j' \cdot 2a_0^{(3)}, j'a_0^{(3)}, i'a_0, i' \cdot 2a_0),$$

$$\Gamma_h(t^4,0,t): \quad m = ((k' - j')a_0, (2k' - j')a_0, (2k' + j')a_0, (2k' - j')a_0, (3k' + 2i') \cdot 2a_1^{(5)}, (3k' + 2i')a_1^{(9)},$$
$$j' \cdot 2a_0^{(3)}, j'a_0^{(3)}, i'a_0, i' \cdot 2a_0),$$

$\Gamma_h(t^5,0,1)$: $m=((k'+j')a_0^{(2)},k'\cdot 2a_0,(2k'-j')a_0^{(2)},(3k'+2i')\cdot 2a_1^{(4)},(3k'+2i')a_1^{(9)},j'\cdot 2a_0^{(3)},j'a_0^{(3)},$
$i'a_0,i'\cdot 2a_0),$

$\Gamma_h(t^5,0,t)$: $m=((k'+j'-i')\cdot 2a_0,(k'+j')\cdot 2a_0,k'\cdot 2a_0,(2k'-j')a_0^{(2)},k'\cdot 2a_0^{(4)},k'a_0^{(9)},j'\cdot 2a_0^{(3)},$
$j'a_0^{(3)},i'a_0,i'\cdot 2a_0),$

де $i',j',k'\in\{0;1;2\}$. Тоді використовуючи (4) безпосередньою перевіркою елементів для кожного $\Gamma_h(t^i,0,t^k)$ можна показати, що для кожного фіксованого $\square_3$-зображення, всі неекквівалентні розширення групи $\square_{3^\infty}^{(26)}$ за допомогою групи H вичерпуються групами:

$$G\left(\square_{3^\infty}^{(26)},H,\Gamma_h,m(0,0,0)\right),\ G\left(\square_{3^\infty}^{(26)},H,\Gamma_h,m(1,0,0)\right),\ G\left(\square_{3^\infty}^{(26)},H,\Gamma_h,m(0,1,0)\right),$$
$$G\left(\square_{3^\infty}^{(26)},H,\Gamma_h,m(0,0,1)\right),\ G\left(\square_{3^\infty}^{(26)},H,\Gamma_h,m(1,1,0)\right),$$

для $\Gamma_h\in\left\{\Gamma_h(1,0,1),\Gamma_h(1,0,t),\Gamma_h(t^4,0,t)\right\}$, а всі інші вичерпуються групами

$$G\left(\square_{3^\infty}^{(26)},H,\Gamma_h,m(0,0,0)\right),\ G\left(\square_{3^\infty}^{(26)},H,\Gamma_h,m(1,0,0)\right),$$
$$G\left(\square_{3^\infty}^{(26)},H,\Gamma_h,m(0,1,0)\right),\ G\left(\square_{3^\infty}^{(26)},H,\Gamma_h,m(0,0,1)\right).$$

III. Висновки

Дане описання класу груп з точністю до ізоморфізму було виконано для простого, фіксованого числа $p=3$. В подальшому планується розгляд інших класів груп пов'язаних з цим числом.

IV. Список використаних джерел

[1] Gudivok, P. M., Vashchuk, F. G., & Drobotenko, V. S. (1992). Chernikov p-groups and integer p-adic representations of finite groups. Ukr. Mat. J., 44(6), 742–753.

[2] Porokhnavets, I. M., & Shapochka, I. V. (2025). On the description of a certain class of Chernikov 3-groups, which are extensions of the complete Abelian 3-group by means of a cyclic group of order 27. Scientific Bulletin of Uzhhorod University. *Series of Mathematics and Informatics,* 46(1), 72–78. https://doi.org/10.24144/2616-7700.2025.46(1).72-78

DESCRIBING THE ISOMORPHISM OF CERTAIN CLASSES OF CHERNIKOV GROUPS WITH THE HELP OF A CYCLIC 3-GROUP OF ORDER 27

Ivan Porokhnavets

ABSTRACT. The classification of groups up to isomorphism, which are extensions of 26 copies of the quasicyclic group $\square_{3^\infty}$ by the cyclic 3-group H of order 27, determined by the matrix $\square_3$-representation Γ containing three irreducible components Δ_1, Δ_2, Δ_3, is investigated.

KEYWORDS: matrix $\square_3$-representation, irreducible component, Chernikov group

ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВИКЛАДАННЯ ТЕОРІЇ ГЕОМЕТРИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ВИКЛИКІВ

Наталія Правіцка

Кафедра алгебри та інформатики,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: n.pravitska@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У дослідженні розглянуто педагогічні аспекти вдосконалення викладання теорії геометричних перетворень у шкільному курсі математики в умовах сучасних освітніх викликів. Визначено роль геометричних перетворень у формуванні просторового мислення, аналітичних здібностей та логічного підходу до розв'язання задач. Проаналізовано вплив цифровізації, дистанційного навчання та індивідуалізації освітнього процесу на якість засвоєння знань. Запропоновано шляхи підвищення ефективності навчання через інтерактивні методи, проєктну діяльність, інтеграцію STEAM-освіти та розвиток критичного мислення учнів.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: геометричні перетворення, інтерактивне навчання, STEAM-освіта, цифровізація освіти, просторове мислення

I. Вступ

В умовах сучасних освітніх викликів, одним з пріоритетів є вдосконалення викладання математичних дисциплін, зокрема геометрії, що є фундаментом для розвитку просторового мислення, логіки та аналітичних здібностей учнів. Одним із важливих розділів геометрії є теорія геометричних перетворень, яка дозволяє моделювати та аналізувати реальні об'єкти та їх зміни у просторі. Педагогічні аспекти цього процесу набувають особливої ваги через необхідність адаптації до нових умов навчання: дистанційної освіти, інтеграції технологій та змін у підходах до вивчення складних теоретичних концепцій.

II. Теоретичні засади та педагогічні підходи до викладання геометричних перетворень у сучасній школі

Геометричні перетворення є важливою складовою шкільного курсу математики, оскільки вони забезпечують учням можливість оперувати просторовими образами, розуміти закономірності та формулювати нові математичні моделі. Вивчення геометричних перетворень сприяє розвитку в учнів навичок абстрактного мислення, уміння аналізувати просторові відношення та формувати системне бачення математичних об'єктів. У сучасній шкільній програмі з математики значна увага приділяється таким видам перетворень, як рух, симетрія, поворот та паралельне перенесення.

Геометричне перетворення – це взаємно однозначна відповідність між множиною точок площини (або простору) і самою собою, за якої кожній точці M ставиться у відповідність певна точка M′, що називається її образом. Такі перетворення дозволяють досліджувати властивості фігур, які зберігаються або змінюються при відображеннях [1].

До основних видів геометричних перетворень належать:

Рух – це перетворення, яке зберігає відстань між будь-якими двома точками, тобто всі фігури при цьому не змінюють свої розміри та форму. До рухів належать симетрія, поворот, паралельне перенесення.

Симетрія – це перетворення, за якого кожна точка фігури переходить у точку, розташовану симетрично відносно певної прямої (осьова симетрія), точки (центральна симетрія) або площини (у просторі).

Поворот – це перетворення, під час якого кожна точка фігури переміщується навколо фіксованої точки (центра повороту) на певний кут у заданому напрямі.

Паралельне перенесення – це перетворення, при якому всі точки фігури переміщуються в одному напрямі на однакову відстань.

Такі перетворення широко застосовуються не лише у шкільному курсі геометрії, а й у вищій математичній освіті, оскільки вони сприяють розвитку просторового мислення та логічного аналізу [2].

Серед основних викликів, з якими стикається сучасна освіта, можна виділити такі:

Цифровізація навчання:

Використання педагогічно програмних засобів навчання стало невід'ємною частиною освітнього процесу. З одного боку, це відкриває нові можливості для візуалізації геометричних об'єктів та перетворень за допомогою динамічних програм, таких як GeoGebra, що дозволяє зробити навчання більш наочним і цікавим. З іншого боку, виникають нові вимоги до педагогів, які повинні володіти цифровими інструментами та ефективно їх використовувати.

Дистанційне навчання:

Виклики, пов'язані з дистанційною освітою, особливо гостро постають у вивченні геометрії, оскільки цей предмет вимагає не лише теоретичних знань, але й активної візуалізації та розуміння просторових перетворень. У класі вчитель може використовувати різноманітні фізичні моделі та інструменти для демонстрації геометричних понять, що значно полегшує сприйняття складних тем. Однак під час дистанційного навчання ці можливості стають обмеженими, що створює додаткові труднощі для учнів.

Індивідуалізація навчання:

Сучасний підхід до викладання передбачає врахування індивідуальних потреб учнів, що потребує гнучкості у методах викладання. У межах викладання геометрії це означає, що вчитель повинен забезпечити доступні для розуміння завдання та адаптувати матеріали до різного рівня підготовки учнів.

Педагогічні аспекти вдосконалення викладання теорії геометричних перетворень:

Інтерактивні методи навчання:

Одним із найбільш ефективних підходів до викладання геометричних перетворень є використання інтерактивних методів навчання, які забезпечують активну участь учнів у процесі пізнання. Інтерактивні технології дозволяють поєднати теоретичні знання з практичною діяльністю, сприяючи глибшому розумінню сутності геометричних перетворень.

Використання педагогічно програмних засобів навчання, таких як GeoGebra, CleverMath, чи інших візуалізаційних середовищ, надає можливість учням самостійно проводити дослідження, експериментувати з фігурами, вивчати властивості симетрії, обертання чи паралельного перенесення в режимі реального часу. Така діяльність сприяє розвитку самостійності, аналітичного мислення та навичок дослідницької роботи.

Крім того, інтерактивні методи сприяють підвищенню мотивації учнів, адже перетворюють традиційний урок у динамічний і захопливий процес пізнання, де кожен учень може бачити результати своїх дій та експериментів.

Проектне навчання:

Важливим напрямом удосконалення викладання геометричних перетворень є метод проєктів, який передбачає залучення учнів до створення власних дослідницьких або творчих проєктів.

Під час роботи над проєктами учні мають змогу самостійно застосовувати теоретичні знання для вирішення практичних завдань, досліджувати реальні приклади геометричних перетворень у навколишньому світі. Наприклад, вони можуть аналізувати симетрію у природі (будова листків, квітів, кристалів), у мистецтві (орнаменти, мозаїки, вітражі), або в архітектурі (форми будівель, мостів, декоративних елементів). Такий підхід формує в учнів глибше розуміння взаємозв'язку між математикою та реальністю, розвиває

навички командної роботи, дослідницької діяльності та презентації результатів власних досліджень.

Інтеграція STEAM-освіти:

Сучасна освіта дедалі частіше орієнтується на STEAM-підхід (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics), який поєднує природничо-наукові дисципліни з технологіями, інженерією та мистецтвом.

У контексті викладання геометричних перетворень цей підхід дозволяє показати учням практичне значення математичних знань для створення сучасних технологічних продуктів, розробки інженерних проєктів, моделювання чи дизайну. Наприклад, дослідження поворотів і симетрій може застосовуватись у 3D-моделюванні, комп'ютерній графіці, робототехніці чи архітектурному проєктуванні.

Інтеграція STEAM-компонентів у викладання геометрії допомагає зробити навчання більш міждисциплінарним, практично спрямованим та цікавим для учнів.

Формування критичного мислення:

Окрему увагу варто приділити розвитку критичного мислення під час вивчення теорії геометричних перетворень. Учням необхідно не лише запам'ятати означення та властивості, але й навчитися аналізувати, порівнювати, узагальнювати та робити висновки.

Завдання, що вимагають самостійного пошуку закономірностей, доведення тверджень або побудови власних гіпотез, формують у школярів уміння логічно мислити, аргументувати свої судження і знаходити оптимальні способи розв'язання геометричних задач.

Для цього доцільно використовувати проблемно-пошуковий підхід, евристичні бесіди, роботу з відкритими завданнями, а також елементи гейміфікації (ігрові ситуації, математичні квести, інтерактивні вправи).

III. Висновки

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що вдосконалення викладання теорії геометричних перетворень у шкільній освіті потребує системного підходу, який поєднує традиційні методи з інноваційними технологіями навчання. Застосування інтерактивних програмних засобів, проєктного навчання та STEAM-компонентів сприяє формуванню в учнів глибшого розуміння сутності геометричних понять, розвитку критичного та просторового мислення.

Цифровізація освіти відкриває нові можливості для візуалізації навчального матеріалу, проте водночас висуває додаткові вимоги до професійної компетентності педагогів.

Таким чином, ефективне викладання теорії геометричних перетворень у контексті сучасних освітніх викликів має ґрунтуватися на інтеграції інформаційних технологій, активних методів навчання та індивідуалізації освітнього процесу.

IV. Список використаних джерел

[1] Працьовитий М.В., Правіцка Н.С., Ратушняк С.П. (2025). Еквіафінні перетворення площини у математичній освіті школярів та майбутніх вчителів математики. *Фізико-математична освіта*, Том 40 № 2, С. 49–56. https://doi.org/10.31110/fmo2025.v40i2-07

[2] Працьовитий М.В., Правіцка Н.С. (2024). Метод геометричних перетворень – один з основних методів елементарної геометрії. *Актуальні питання природничо-математичної освіти*, 1 (23), С. 31–39.

PEDAGOGICAL ASPECTS OF IMPROVING THE THEORY OF GEOMETRIC TRANSFORMATIONS TEACHING IN THE PERSPECTIVE OF MODERN EDUCATIONAL CHALLENGES

Natalia Pravitska

ABSTRACT. The study addresses the pedagogical aspects of improving the teaching of the theory of geometric transformations in the school mathematics course in the context of modern educational challenges. The role of geometric transformations in the formation of spatial thinking, analytical skills, and a logical approach to problem solving is determined. The influence of digitalization, distance learning, and individualization of the educational process on the quality of knowledge acquisition is analyzed. Ways to improve the effectiveness of learning through interactive methods, project activities, integration of STEAM education, and development of students' critical thinking are proposed.

KEYWORDS: geometric transformations, interactive learning, STEAM education, digitalization of education, spatial thinking

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ РОЗПІЗНАВАННЯ ОБРАЗІВ У ПОЗАШКІЛЬНИХ ГУРТКАХ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ

Андрій Віщак, Лілія Мельничук

Кафедра диференціальних рівнянь,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: vishchak.andrii@chnu.edu.ua, l.melnuchuk@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Дослідження присвячене аналізу проблем розпізнавання образів у гуртках науково-технічного спрямування. Запропоновано напрями вдосконалення методик використання систем розпізнавання образів у позашкільній діяльності з урахуванням педагогічних і ресурсних умов. Розроблено програму вивчення теми розпізнавання образів для учнів старших класів, яка включає огляд методів та інструментів розпізнавання, застосування технологій штучного інтелекту та комп'ютерного зору, створення і реалізацію власних алгоритмів розпізнавання символів, що сприятиме розвитку пізнавальної та творчої активності учнів, формуванню їхніх цифрових компетентностей і підтримки STEM-освіти.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: системи розпізнавання образів, алгоритми розпізнавання, STEM, штучний інтелект, науково-технічні гуртки

I. Вступ

Сучасний розвиток інформаційних технологій, зокрема штучного інтелекту (ШІ), машинного навчання та комп'ютерного зору, створює нові можливості для модернізації системи освіти. Ці технології поступово інтегруються не лише в університетське чи шкільне навчання, а й у позашкільну сферу, де вони можуть стати ефективним інструментом формування цифрових, аналітичних та інженерних компетентностей учнів. Особливе місце серед таких напрямів займає розпізнавання образів – галузь, що охоплює аналіз і класифікацію зображень, відео або інших даних із використанням алгоритмів штучного інтелекту.

Позашкільні гуртки науково-технічного спрямування традиційно виконують важливу функцію розвитку творчого потенціалу, логічного мислення та інтересу дітей до науково-технічної діяльності. В умовах цифрової трансформації освіти вони стають лабораторіями інновацій, де школярі можуть експериментувати з реальними технологіями – від програмування роботів і створення мобільних застосунків до використання нейронних мереж для обробки зображень. Залучення елементів розпізнавання образів у гурткову діяльність не лише підвищує її практичну цінність, але й сприяє підготовці молоді до майбутніх професій, пов'язаних із штучним інтелектом, аналітикою даних і автоматизацією.

Разом із тим, використання технологій розпізнавання образів у позашкільній освіті супроводжується низкою проблем і викликів. Серед них – обмежене матеріально-технічне забезпечення гуртків, відсутність достатньої кількості педагогів, обізнаних із сучасними алгоритмами машинного навчання, а також потреба у розробці адаптованих методичних рекомендацій для різних вікових категорій. Важливим аспектом також є етичні питання – зокрема, безпечне використання зображень і персональних даних учнів, що вимагає спеціальних підходів до організації навчального процесу.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю інтеграції сучасних технологій розпізнавання образів у практику позашкільної освіти, визначення педагогічних умов ефективного використання цих технологій і виявлення чинників, які впливають на мотивацію та навчальну діяльність учнів у науково-технічних гуртках.

II. Теоретичні засади проблеми

Теорія розпізнавання образів – це галузь кібернетики, що вивчає принципи та методи класифікації й ідентифікації різних об'єктів, явищ, процесів, сигналів і ситуацій, які можуть бути описані певним набором ознак і властивостей [1,3].

Об'єктами розпізнавання можуть бути найрізноманітніші елементи: літери, цифри, штрих-коди, номерні знаки автомобілів, обличчя та інші біометричні дані, зображення, мовні сигнали, ділянки місцевості тощо. Хорошим прикладом розпізнавання образів є автоматичне визначення об'єктів на фотографіях смартфоном: камера аналізує зображення, розпізнає, наприклад, тварину чи предмет, і відповідно класифікує його.

Розроблення систем розпізнавання образів зазвичай передбачає такі етапи [2]:

1. Визначення набору характерних ознак, за якими здійснюється розпізнавання.
2. Первинна класифікація об'єктів, що підлягають розпізнанню.
3. Створення математичної моделі для вимірювання вибраних ознак.
4. Формування класів об'єктів на основі числових параметрів (вектора ознак).
5. Вибір класифікаційного алгоритму, здатного віднести об'єкт до певного класу.
6. Оптимізація набору класів і словника ознак для підвищення ефективності розпізнавання.

Щодо самих бібліотек які можна використати для цих завдань можна виділити OpenCV, TensorFlow, PyTorch вони доступні для використання навіть на обмежених платформах. Це відкриває можливість інтегрувати елементи комп'ютерного зору в діяльність технічних гуртків та секцій.

Оскільки такі платформи не вимагають великих обчислювальних ресурсів, оптимальним вибором для роботи з ними є мова Python. Вона має простий синтаксис, велику кількість готових бібліотек для машинного навчання та комп'ютерного зору, а також ефективно працює на малопотужних пристроях. Завдяки цьому Python дозволяє швидко створювати та запускати проєкти без необхідності у високопродуктивному обладнанні, що робить його найзручнішим інструментом для навчання та експериментів у сфері штучного інтелекту.

Сучасні системи штучного інтелекту, зокрема інтерактивні мовні моделі, можуть використовуватися як інструмент для кращого розуміння принципів роботи алгоритмів розпізнавання образів. Завдяки можливості пояснювати складні процеси простими словами, демонструвати приклади та моделювати роботу окремих етапів розпізнавання, ШІ допомагає швидше опанувати теоретичні основи та логіку побудови таких систем. Важливо й те, що доступ до подібних моделей не потребує потужного комп'ютера або спеціального обладнання, що робить вивчення методів розпізнавання образів доступним широкому колу користувачів і студентів.

Проблема застосування ШІ в розпізнаванні образів вивчається, наприклад, в [5-6].

III. Методичні аспекти теми «Розпізнавання образів»

Розпізнавання образів є важливим елементом багатьох сучасних технологій, включаючи системи безпеки (розпізнавання облич), автономні транспортні засоби (ідентифікація об'єктів) та медичну візуалізацію (аналіз медичних зображень) тощо. Поглиблене знання алгоритмів розпізнавання образів допоможе учасникам краще розуміти ці технології та їх застосування у реальному житті.

Пропонуємо програму гуртка для учнів 15-18 років, які вже мають базові знання у сфері програмування. Зокрема, учасники повинні володіти основами мови Python, знати базові поняття та вміти працювати з такими модулями як *math*, *numpy* і *tkinter*. Також важливо, щоб учні мали навички створення, обробки та редагування зображень, розуміли принципи цифрової графіки на початковому рівні, а також мати навички у користувані комп'ютером.

Пропонована програма гуртка з розпізнавання образів містить структуровану систему навчальних модулів і тренувальних завдань, спрямованих на поетапне формування компетентностей учнів у сфері комп'ютерного зору, алгоритмів машинного навчання та роботи з Python-середовищем. Основою розробки є поєднання доступності матеріалу, практичної спрямованості та можливості варіативного використання модулів залежно від підготовки учнів.

Програма включає такі модулі:

1. Вступ до теорії розпізнавання образів. Об'єкти розпізнавання. Типові задачі розпізнавання. Методи розпізнавання. Приклади середовищ з розпізнавання образів.

2. Система розпізнавання образів (СРО). Загальний алгоритм створення СРО. Побудова СРО (символів) і його реалізація у середовищі Python.

3. Використання ШІ для розпізнавання образів. Комп'ютерний зір. Розпізнавання образів ШІ за допомогою нейронних мереж. Реалізація проєкту про розпізнавання образів з використанням комп'ютерного зору.

Створений банк завдань для вивчення теми містить завдання двох рівнів:

1 рівень – базовий. Завдання спрямовані на розуміння основних понять і базових операцій.

2 рівень – прикладний. Завдання передбачають використання методів виділення ознак і їх застосування в класичних алгоритмах ML.

3 рівень – просунутий (проєктний). Містить завдання з побудови нейронних мереж і моделей, що працюють із відеопотоком.

IV. Висновки

У результаті проведеного дослідження встановлено, що впровадження технологій розпізнавання образів у діяльність позашкільних гуртків науково-технічного спрямування є доцільним та педагогічно обґрунтованим.

Розроблена методична модель, яка включає поетапне опанування базових, середніх і просунутих прийомів розпізнавання образів, забезпечує можливість формування в учнів практичних навичок роботи з цифровими зображеннями та штучним інтелектом. Практикоорієнтований характер занять сприяє розвитку технічного мислення, дослідницьких умінь та командної взаємодії. Складання власних програм з розпізнавання символів розвиває вміння алгоритмізації та кодування. Включення проєктів із класифікації та детекції (виявляння) об'єктів підвищує мотивацію учнів та стимулює їхнє зацікавлення інженерними спеціальностями.

Отже, розпізнавання образів є перспективним напрямом для розвитку позашкільної STEM-освіти, а впровадження відповідної методики сприяє підвищенню якості технічної підготовки школярів і розширенню можливостей для їх творчої та проєктної діяльності.

V. Список використаних джерел

[1] Довбиш А.С., Шелехов І.В. (2015). Основи теорії розпізнавання образів : навч. посіб.: у 2 ч. Суми : Сумський держ. ун-т. Ч. 1. 109 с.

[2] Копча-Горячкіна Г.Е. (2016). Теорія розпізнавання образів. Частина І : навч.-метод. посіб. для студ. факультету інформ. технологій напрямів «Комп'ютерні науки» та «Програмна інженерія». Ужгород : В-во ДВНЗ «Ужгородського національного університету», 59 с.

[3] Кутковецький В.Я. (2017). Розпізнавання образів : навчальний посібник. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 420 с.

[4] OpenCV-Python Tutorials. URL : https://docs.opencv.org/4.x/d6/d00/tutorial_py_root.html?utm_source

[5] Гангало І.М., Лісовий Д.О., Жебка В.В. (2022). Розпізнавання об'єктів за допомогою технологій комп'ютерного зору. *Телекомунікаційні та інформаційні технології*. No 4(77). С. 46-52.

[6] Омельченко С. О. (2021). Використання комп'ютерного зору для розпізнавання образів. Глобалізація наукових знань: міжнародна співпраця та інтеграція галузей наук : матеріали ІІ Міжнародної студентської наукової конференції (Т. 1), м. Біла Церква, 22 жовтня, 2021 рік / ГО

«Молодіжна наукова ліга». Вінниця : ГО «Європейська наукова платформа». С.108-110. URL : https://openarchive.nure.ua/server/api/core/bitstreams/488d1bc9-3368-4000-ba30-3a70053220dc/content

RESEARCH ON THE PROBLEM OF IMAGE RECOGNITION IN EXTRACURRICULAR SCIENCE AND TECHNOLOGY CLUBS

Andrii Vishchak, Liliia Melnychuk

ABSTRACT. The study is devoted to analyzing the challenges of pattern recognition in science-and-technology-oriented extracurricular clubs. The paper proposes directions for improving the methods of using pattern recognition systems in out-of-school activities, taking into account pedagogical and resource-related conditions. A program for teaching the topic of pattern recognition to high school students has been developed, which includes an overview of recognition methods and tools, the use of artificial intelligence and computer vision technologies, as well as the creation and implementation of students' own symbol recognition algorithms. This approach contributes to the development of learners' cognitive and creative activity, the formation of their digital competencies, and the support of STEM education.

KEYWORDS: pattern recognition systems, recognition algorithms, STEM, artificial intelligence (AI), science and technology clubs

ЗАСТОСУВАННЯ ГАУСОВИХ ЧИСЕЛ ДО РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ДІОФАНТОВИХ РІВНЯННЬ

Катерина Тодиренчук

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: todyrenchuk.kateryna@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Кільце $Z[i]$ гаусових чисел є евклідовим кільцем відносно норми $N(a+bi) = a^2+b^2$. Для довільних $\alpha, \beta \in Z[i], \beta \neq 0$ розглядається подання $\alpha = q\beta + r$, де остача r задовольняє нерівність $N(r) < N(\beta)$. Встановлено, що вибір частки q як найближчого гаусового числа до комплексного числа α/β гарантує існування такої остачі, а зменшення її норми визначається геометричним розташуванням точок гратки Z^2 у околі α/β. Подано геометричне тлумачення ділення в $Z[i]$ та розглядаються можливі напрями узагальнення конструктивного підходу до інших граткових кілець.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: гаусові числа, алгоритм Евкліда, евклідове кільце, діофантові рівняння

I. Вступ

Гаусові цілі числа $Z[i] = \{a + bi \mid a, b \in Z\}$ є одним із найважливіших прикладів евклідового кільця, у якому алгоритм Евкліда діє аналогічно до випадку звичайних цілих чисел. Евклідова функція в цьому кільці задається нормою $N(a+bi) = a^2+b^2$.

Традиційні доведення евклідовості кільця Z[i] зазвичай ґрунтуються на абстрактних міркуваннях теорії кілець. У цій роботі сформульовано геометрично-ілюстративний підхід, що інтерпретує ділення в $Z[i]$ через округлення комплексної частки до найближчої точки ґратки Z^2.Така інтерпретація дозволяє наочно показати, чому норма остачі завжди зменшується і як це забезпечує коректність алгоритму Евкліда.

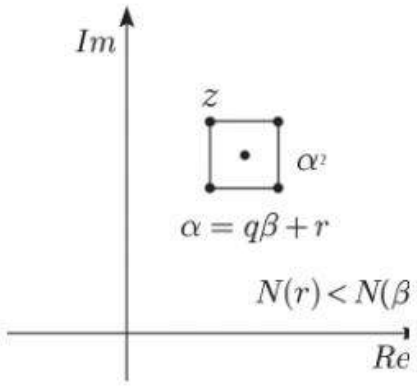

II. Розв'язування рівняння $y^3 = x^2 + 1$ у Z[i]

Розглянемо діофантове рівняння $y^3 = x^2 + 1$. Перепишемо його у вигляді факторизації в кільці гаусових цілих чисел: $x^2 + 1 = (x + i)(x - i)$.

Теорема 1 ([1]) (Евклідова властивість кільця Z[i]). Кільце Z[i] є евклідовим відносно норми $N(a+bi) = a^2+b^2$, тому в ньому виконуються алгоритм Евкліда, існування НСД та однотипність факторизації.

Наслідок. У кільці $Z[i]$ для будь-яких α, β, де $\beta \neq 0$, існують такі q, r, що $\alpha = q\beta + r$, $N(r) < N(\beta)$.

Таким чином, рівняння $(x + i)(x - i) = y^3$ розглядаємо у факторизованому вигляді. Розглянемо числа $x + i$ та $x - i$. НСД$(x + i, x - i)$ ділить різницю $(x + i) - (x - i) = 2i$.

У кільці $Z[i]$ маємо факторизацію $2 = (1 + i)^2$. Норма $N(1 + i) = 2$, а норма правої частини рівняння $N(y^3) = N(y)^3$ є непарною. Отже, жоден нетривіальний дільник $(1 + i)$ не може одночасно ділити $(x + i)$ та $(x - i)$. Тому НСД$(x + i, x - i) = 1$.

Теорема 2 ([1]) (Про куби взаємно простих елементів у $Z[i]$). Якщо $\alpha\beta = \gamma^3$ та НСД$(\alpha, \beta) = 1$, то існують $u, v \in Z[i]$ та одиниця $\varepsilon \in \{\pm 1, \pm i\}$ такі, що $\alpha = uv^3$, $\beta = \varepsilon^{-1}v^3$.

Наслідок. Якщо добуток двох взаємно простих чисел у $Z[i]$ є кубом, то кожен співмножник сам є кубом з точністю до одиниці.

Застосуємо теорему до рівняння $(x + i)(x - i) = y^3$. Маємо, що

$$x + i = \varepsilon(a + bi)^3, \qquad x - i = \varepsilon^{-1}(a - bi)^3, \qquad \text{де } \varepsilon \in \{\pm 1, \pm i\}.$$

Отримуємо систему $x = a^3 - 3ab^2$, $1 = 3a^2\, b - b^3$. Останнє рівняння переписується як $b(3a^2 - b^2) = 1$. Оскільки 1 – просте число, можливі лише два варіанти:

Варіант 1: $b = 1$. Тоді $(3a^2 - 1) = 1$, тобто $3a^2 = 2$ – розв'язків немає.

Варіант 2: $b = -1$. Тоді $-(3a^2 - 1) = 1$, тобто $3a^2 = 0$, звідки $a = 0, b = -1$. Піднесемо до кубу: $(0 - i)^3 = i$. Тоді $x + i = i$, отже, $x = 0$. З рівняння маємо $y^3 = x^2 + 1$, $y = 1$. Як висновок, єдиний цілий розв'язок рівняння – пара чисел $(x, y) = (0, 1)$.

Таким чином, послідовне застосування властивостей кільця гаусових чисел, факторизації та аналізу кубів взаємно простих елементів дозволяє повністю описати структуру цілих розв'язків розглянутого діофантового рівняння. Зведення задачі до розгляду скінченного числа варіантів для параметрів a і b забезпечує строгість та завершеність міркувань, а одержані результати узгоджуються з теоретичними передумовами та особливостями евклідових кілець.

III. Висновки

У цій роботі розглянуто застосування факторизації в кільці гаусових чисел $Z[i]$ до розв'язання діофантового рівняння $y^3 = x^2 + 1$. Показано, що використання властивостей евклідовості та взаємної простоти співмножників у цьому кільці дає змогу отримати повний опис цілих розв'язків, зокрема встановити їхню єдиність: $(x, y) = (0, 1)$. Отримані результати підтверджують ефективність методів теорії чисел в евклідових кільцях для строгого й наочного доведення тверджень про діофантові рівняння. Перспективним напрямом подальших досліджень є узагальнення запропонованого підходу на ширші класи квадратичних кілець $Z[\sqrt{-d}]$, зокрема на випадки, коли встановлення евклідовості кільця пов'язане зі значними ускладненнями.

IV. Список використаних джерел

[1] Rosen, K. H. (2011). Elementary number theory and its applications (6th ed.). Pearson/Addison Wesley.
[2] Burton, D. M. (1992). Elementary Number Theory and Its Applications. 3rd edition. New York: McGraw-Hill, pp. 577–592.
[3] Ireland, K., Rosen, M. A (1990). Classical Introduction to Modern Number Theory. 2nd edition. New York:Springer, 389 p.
[4] Niven, I., Zuckerman, H. S., Montgomery, H. L. (1991). An Introduction to the Theory of Numbers. 5th edition. New York: Wiley, 529 p.
[5] Stewart, I., Tall, D. (2015). Algebraic Number Theory and Fermat's Last Theorem. 3rd edition. Boca Raton: CRC Press, 368 p.
[6] Marcus, D. A. (1977). Number Fields. New York: Springer, 240 p.
[7] Грінберг, М. Дж. (1980). Вступ до алгебраїчної теорії чисел. Київ : Наукова думка, 368 с.
[8] Самойленко, Ю. С., Самойленко, В. С. (2001). Теорія чисел: Підручник. Київ: Либідь, 384 с.

APPLICATION OF GAUSSIAN NUMBERS TO SOLVING DIOPHANTINE EQUATIONS

Kateryna Todirenchuk

ABSTRACT. The ring $Z[i]$ of Gaussian integers is a Euclidean ring with respect to the norm $N(a+bi)=a^2+b^2$. For arbitrary $\alpha,\beta \in \mathbb{Z}[i]$, $\beta \neq 0$, we consider the representation $\alpha = q\beta + r$, where the remainder r satisfies the inequality $N(r) < N(\beta)$. It is shown that choosing the quotient q as the Gaussian integer closest to the complex number α/βguarantees the existence of such a remainder, while the decrease of its norm is determined by the geometric arrangement of the lattice points $\mathbb{Z}^2$ in a neighbourhood of α/β. A geometric interpretation of division in $\mathbb{Z}[i]$ is provided, and possible directions for generalizing the constructive approach to other lattice rings are discussed.

KEYWORDS: Gaussian integers, Euclidean algorithm, Euclidean ring, Diophantine equations

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

ОСОБЛИВОСТІ ПЛАНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ДОРОЖНЬОЇ МЕРЕЖІ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ ТЕРИТОРІЙ

Тарас Гуцул[1], Оля Гоюк[2]

[1]Кафедра геоінформатики та фотограмметрії,
Київський національний університет будівництва і архітектури, Київ, Україна
[2]Кафедра геоматики, землеустрою та агроменеджменту,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: t.gutsul@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Дорожнє планування – інструмент стратегічного планування та розвитку територій на різних рівнях управління. Початок таких заходів охоплює ряд послідовних дій щодо детального інженерно-технічного рекогностування та топографічного картографування територій, просторового аналізу, ГІС-моделювання та землевпорядного проектування. Показники щільності дорожньої мережі в довоєнний період в Україні були вкрай низькими (0,28 км/км2). Серед європейських країн Україна займала 42 місце із 51 поступаючись практично всім своїм сусідам. Тому, першочергово необхідно здійснити стрімкий розвиток дорожньої мережі. Означені дії не можливо організувати без застосування інноваційних ефективних методів та технологій.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: ГІС, гуманітарне розмінування, дорожня мережа, просторовий аналіз, просторовий розвиток, дослідження

I. Вступ

Подорожі завжди відігравали важливу роль у функціонуванні людського виду. Характер цієї ролі еволюційно змінювався, оскільки людське існування залежало від подорожей по землі. Часті необхідні переміщення до одного конкретного місця призводили до випадкового створення стежок та доріжок. Деякі стежки пізніше стали достатньо широкими, щоб їх можна було назвати дорогами, і декотрі з них набули покриття. Мета цих поверхонь полягала у полегшенні та пришвидшенні пересування, організації його безпеки [1].

Після завершення військових дій Україну очікує ряд заходів по збору актуальних просторових даних, пов'язаних із цілями безпеки (демаркація державного кордону та картографування очищеної території), зокрема продовольчої (карти ґрунтових та геоботанічних обстежень для рекультивації порушених внаслідок військових дій земель), швидкої відбудови населених пунктів (просторове та детальне планування територій), відбудови виробничих потужностей (тематичне картографування пріоритетності та черговості проведення заходів із гуманітарного розмінування територій) та сфери послуг (потреба запровадження 5G покриття в телекомунікації та ін.).

Проблема мінного забруднення територій – невідкладна і першочергова, з котрої цілком логічно розпочинати комплексне відновлення територій. За різними оцінками на початок 2025 р. розмінування території потребувало від 26 до 33 % площі України [2]. В період 2023 р. за даними ДСНС, замінування сягало ≈ 40 % території (понад 250 тис. км^2). Служба ООН з питань протимінної діяльності вимагає від саперів практично повну впевненість в очищені територій на рівні 99,5 % на мінімальну глибину в 20 см [3], а тому ризики на етапі спорудження будь-яких об'єктів на розмінованих територіях ще довго існуватимуть.

Проведення нетехнічного обстеження у більшості постраждалих країн – перший етап гуманітарного розмінування, яке повинно розпочинатися зі збору непрямих та прямих ознак (доказів) ураження територій вибухонебезпечними предметами (ВНП) у межах населених пунктів, для вжиття першочергових заходів щодо забезпечення безпеки місцевого населення та нормалізації його життєдіяльності. Поза межами населених пунктів

організовується збір інформації про імовірно небезпечні території, передусім – автомобільні дороги.

Район вважається «замінованим», з огляду на виявлення бодай однієї наземної міни або наявності припущень мешканців про його мінування. Жоден фермер не почне обробіток землі там, де, на його думку або через побоювання, існує небезпека ураження наземними мінами. Дороги не можна використовувати, якщо люди знають або вважають, що їх заміновано.

II. Методи та засоби дорожнього проектування під час гуманітарного розмінування

Дорожні мережі відіграють важливу роль у соціально-економічному розвитку країн. Часто і виправдано їх порівнюють з кровоносною системою організму. Розвинена система створює обґрунтовані передумови економічного зростання, підвищення конкурентоспроможності національної економіки і якості життя населення. Між економічним добробутом держави та щільністю дорожньої мережі існує кореляційна залежність.

Кількість і протяжність доріг різко зросте у цьому столітті. До 2050 р. очікується будівництво щонайменше 25 млн. км нових доріг, що на 60 % більше загальної довжини доріг порівняно з 2010 р. Очікується, що дев'ять десятих усього дорожнього будівництва припадатиме на країни, що розвиваються (Україна входить до групи таких країн).

В умовах військових конфліктів автомобільні дороги набувають оборонного значення, полегшують військові перевезення, перевезення пов'язані з евакуацією населення, вантажів і т. ін. Розвинута дорожня мережа разом з елементами інфраструктури полегшує релокацію підприємств та підтримку економіки. Повоєнне відновлення територій розпочинається з першочергового обстеження, очищення та розмінування дорожніх шляхів. Так, зокрема План виконання заходів гуманітарного розмінування на звільнених територіях одразу після оперативного реагування на артилерійські, ракетні та авіаційні удари повинен забезпечити здійснення заходів розблокування об'єктів життєзабезпечення, транспортної інфраструктури.

Якщо в мирному житті мета дорожнього проектування полягає в тому, щоб прийняти оптимальне інвестиційне рішення та мінімізувати загальну вартість проїзду в мережі, враховуючи при цьому поведінку користувачів мережі під час вибору маршруту, то в повоєнному – безумовна пріоритетність надається безпеці.

Традиційно проблема проектування дорожньої мережі включає оптимальне рішення щодо розширення системи вулиць та автомагістралей у відповідь на зростаючий попит на перевезення. Вона стала важливою сферою для прогресу в ефективному плануванні транспорту, оскільки попит на перевезення дорогами зростає швидше, ніж наші існуючі транспортні системи можуть коли-небудь сподіватися впоратися, тоді як ресурси, доступні для розширення пропускної здатності системи, залишаються обмеженими.

Історично ця проблема поставала у двох різних формах: дискретна форма, що стосується додавання нових сполучень або сегментів доріг до існуючої дорожньої мережі та безперервна форма, що стосується оптимального розширення пропускної здатності існуючих сполучень. У будь-якій, якій формі, метою проектування дорожньої мережі є оптимізація заданого показника продуктивності системи, такого як мінімізація загальних витрат на перевезення системою, враховуючи при цьому поведінку користувачів мережі щодо вибору маршруту. В гуманітарному розмінуванні залежно від рівня ураженості територій необхідно обирати з-поміж обох варіантів за результатами оцінки прямих доказів.

Дані дистанційного зондування (ДЗЗ) з дуже високою просторовою роздільною здатністю (≤ 1 м), одержані із супутникових знімків або БПЛА дозволяють оцінити масштаби порушень у поверхневому шарі ґрунту. Воронки ідентифікують на основі об'єктів круглої та овальної форми та темного кольору. Морфометричні параметри воронок ідентифіковані

за ДЗЗ дозволяють встановлювати ймовірний калібр зброї та об'єм переміщеного в результаті вибухів ґрунту та підвищити ризик території для прокладання маршруту.

Аналогічно маневри важкої військової гусеничної та колісної техніки залишають помітне ущільнення ґрунту. Це призводить до руйнування ґрунтового матеріалу, перегрупування, зменшення об'єму порожнечі та, як наслідок – погіршення гідравлічних властивостей ґрунтів. Області ущільнення ґрунту дешифрують за рахунок маневрів військових транспортних засобів ідентифікованих на основі більш насиченого тону зображення і лінійної форми об'єктів.

Звичні методи планування дорожньої мережі включають складні процеси прийняття рішень, які враховують численні фактори, включаючи транспортний потік, економічну доцільність, екологічну стійкість та громадську безпеку. Складність цих параметрів вимагає використання передових методологій, таких як просторова багатокритеріальна оцінка, яка надає відповідальним особам структуровані рамки для оцінки та ранжування альтернатив дорожньої мережі на основі різноманітних критеріїв. Інтеграція ГІС в просторову багатокритеріальну оцінку дозволяє плануваль никам візуалізувати потенційні варіанти траси доріг та оцінювати компроміси між економічними та екологічними факторами, тим самим підвищуючи ефективність прийняття рішень. Однак традиційні методології часто спираються на детерміновані моделі, які не повністю враховують притаманні невизначеності та динамічний характер планування дорожньої мережі.

Методи багатокритеріального прийняття рішень набули популярності в плануванні дорожніх мереж завдяки здатності систематично оцінювати численні, часто суперечливі, критерії в процесах прийняття рішень.

З метою досягнення максимальної ефективності у виявленні мін та ВНП відбувається поєднання різних методів та підходів. Таким чином, виникає вплив багатьох критеріїв на пошук рішення, часто зовсім не очевидних, що потребує поєднання застосування систем підтримки прийняття рішень (СППР), мультиагентних систем та нейронних мереж.

СППР базуються на поєднанні ГІС-аналізу й багатокритеріального методу, щоб забезпечити ефективне управління протимінною діяльністю. ГІС є потужним інструментом для генерування агрегованої інформації, що використовується в багатокритеріальному аналізі, а також сполучною ланкою між ієрархічними рівнями прийняття рішень в СППР. Результати СППР прокладають шлях до створення серії тематичних карт мінної небезпеки. Карти мінної небезпеки – синтетичні тематичні твори, одержані в результаті синтезу наявних даних та експертних знань. Їх формування має на меті допомогти кінцевим користувачам визначати пріоритетні сценарії скорочення замінованих площ та визначення черговості їх розмінування.

Час, потрібний для мобільності, має початкове та ключове значення в сфері протимінної діяльності, а об'єкти дорожньої мережі завжди першочергові щодо пріоритетності будь-якого виду розмінування. Мережевий аналіз ГІС для протимінної діяльності може бути поширено на багато застосувань, що спеціалізуються на стратегічному плануванні та прийнятті рішень у протимінній діяльності й у ширшому гуманітарному секторі. Географія інцидентів часто притаманна віддаленим від медичних закладів районам і бідним громадам, де дорожня інфраструктура погана або взагалі відсутня, що суттєво ускладнює медичну допомогу та створює проблеми своєчасної допомоги потерпілим. Виходячи з припущення, що інциденти, пов'язані з мінами, зазвичай відбуваються поблизу місць проживання та роботи постраждалих, можна використовувати місцезнаходження інциденту як показник місця існування постраждалих. Додаток ArcGIS Network Analyst спроможний забезпечувати аналіз транспортної мережі на основі полілінійного шару мережі доріг. Основна функціональність додатка спрямована на пошук маршрутів від набору точок відправлення до набору точок призначення [4].

Величезні обсяги інформації, необхідної для ряду оптимізаційних задач, створюють передумови для доцільності застосування математичного моделювання транспортних мереж. Серед методів моделювання, математичне вважається найдосконалішим і найефективнішим. Головна задача математичних моделей – визначити та спрогнозувати всі параметри функціонування транспортної мережі, такі як інтенсивність руху на всіх її елементах, об'єми перевезень в мережі громадського транспорту, середня швидкість руху, затримки та втрати часу і т. ін.

Математичні моделі, що застосовуються для аналізу транспортних мереж доволі різноманітні за рядом вирішуваних задач, математичного апарату, вихідних даних та степені деталізації опису руху. Це зумовлює відсутність можливості однозначної вичерпної класифікації таких моделей. Згідно функціональних ролей, тобто задач, для розв'язання яких вони застосовуються. Доволі умовно виділяють на три основні класи:

- прогнозні моделі;
- імітаційні моделі;
- оптимізаційні моделі.

Прогнозне моделювання передбачає розвиток транспортних потоків дорожніх мереж в майбутньому з урахуванням наявних характеристик та геометрії.

Імітаційне моделювання повторює відтворення всіх деталей руху з плином часу. При цьому, усереднені значення потоків і їх розподіл по мережі вважаються відомими і слугують вихідними даними для цих моделей. Таким чином, прогнозування потоків та імітаційне моделювання є взаємодоповнюючими.

Практичні заходи вживаються через нетехнічне обстеження (НТО), технічне обстеження (ТО) і розмінування. Зазвичай процес починається з НТО, потім переходить до ТО, а потім до розмінування, але немає вимоги дотримуватись будь-якої встановленої послідовності, оскільки кожен набір обставин відрізняється.

III. Висновки

Розвиток дорожньої мережі – важливий напрям землеустрою, а транспортна інфраструктура формує просторовий розвиток територій, способи використання земельних ресурсів та вплив на довкілля. Ключова роль доріг дає зрозуміти просту послідовність, що без них не можна одержати і всі подальші вигоди. Проблема проектування дорожньої мережі давно визнана однією з найскладніших і актуальних проблем транспорту. Останні два десятиліття демонструють розвиток та зростання обсягу досліджень, які стосуються вибору або оптимізації сполучень, або додавання сполучень до існуючої дорожньої мережі, з урахуванням попиту від кожного пункту відправлення до кожного пункту призначення.

IV. Список використаних джерел

[1] Lay, M., Metcalf, J., & Sharp, K. (2020). *Paving our ways*. https://doi.org/10.1201/9781003056300

[2] Василюк, О. (2025, 8 січня). Обережно, міни: яке майбутнє очікує на заміновані території – *Ukraine War Environmental Consequences Work Group*. Ukraine War Environmental Consequences Work Group – Seeking solutions through information sharing about the environmental impacts of the war. UWEC Work Group. https://uwecworkgroup.info/uk/caution-mines-the-future-of-mined-landscapes/

[3] Гуцул, Т. (2025). Сучасні тенденції штучного інтелекту в гуманітарному розмінуванні територій та його інтеграції в геоінформаційні системи. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки, 4(64)*. 1–8.

[4] Гуцул, Т. (2025). Геоінформаціні системи в гуманітарному розмінуванні територій: історія, розвиток, сучасність. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки, 3(63)*. 85–92. https://doi.org/10.17721/1728-2217.2025.63.85-92

FEATURES OF PLANNING AND DEVELOPMENT OF THE ROAD NETWORK FOR TERRITORY RECONSTRUCTION

Taras Hutsul, Olya Hoiuk

ABSTRACT. Road planning is a tool for strategic planning and development of territories at various levels of government. The start of such activities involves a series of sequential steps involving detailed engineering and technical reconnaissance and topographic mapping of territories, spatial analysis, GIS modelling and land management design. Road network density indicators in Ukraine in the pre-war period were extremely low (0.28 km/km^2). Among European countries, Ukraine ranked 42nd out of 51, lagging behind virtually all of its neighbours. Therefore, it is necessary to rapidly develop the road network as a matter of priority. These actions cannot be organised without the use of innovative and effective methods and technologies.

KEYWORDS: GIS, humanitarian demining, road network, spatial analysis, spatial development, research

ЕКОЛОГІЧНІ КОМПОЗИТНІ МАТЕРІАЛИ В СУЧАСНОМУ БУДІВНИЦТВІ

Юліана Рубіш, Діана Вантюх

Кафедра міського будівництва та господарства, Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна

E-mail: vantiukh.diana@uzhnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Сучасна будівельна галузь є значним джерелом екологічного навантаження, що вимагає переходу до концепції сталого (зеленого) будівництва. Метою роботи є аналіз потенціалу та викликів впровадження екологічних композитних матеріалів, виготовлених на основі природних або вторинних компонентів. Було встановлено, що біокомпозити на основі натуральних волокон (льон, коноплі) та композити з використанням вторинної сировини демонструють суттєво менший вуглецевий слід та енергоємність виробництва порівняно з традиційними матеріалами. Окрім зниження викидів вуглекислого газу, такі матеріали можуть виконувати додаткові функції, зокрема самовідновлення та поглинання вуглецю. Основними технічними обмеженнями є чутливість природних волокон до вологи та проблеми адгезії з матрицею. Подолання цих викликів можливе шляхом застосування методів хімічної модифікації волокон (наприклад, лужної обробки) та використання спеціальних зв'язувальних речовин. Екологічні композити є перспективною альтернативою, їхнє впровадження є необхідним кроком для забезпечення енергоефективності та екологічної стійкості будівельної індустрії.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: екологічні композити, стале будівництво, біокомпозити, вуглецевий слід, натуральні волокна, низьковуглецеві матеріали

I. Вступ

Сучасна будівельна галузь є однією з найбільш ресурсозатратних сфер економіки, відповідальною за близько 40% світового споживання енергії та значну частку глобальних викидів парникових газів. Традиційні будівельні матеріали, зокрема цемент і сталь, мають високу енергоємність виробництва, що вимагає перегляду підходів до проектування та зведення об'єктів. У зв'язку з цим все більшої уваги набуває концепція «зеленого будівництва» та сталого розвитку, яка передбачає використання екологічно безпечних матеріалів і технологій. Одним із ключових напрямів розвитку є впровадження екологічних композитних матеріалів, виготовлених на основі природних або вторинних компонентів. Такі матеріали дозволяють не лише зменшити негативний вплив на довкілля, але й суттєво знизити енерговитрати під час виробництва та покращити експлуатаційні властивості будівель, підвищуючи їхню енергоефективність.

Метою даної роботи є аналіз переваг та викликів використання екологічних композитних матеріалів у сучасному будівництві, а також обґрунтування перспективних напрямків їхньої модифікації та впровадження.

II. Основна частина
(Класифікація та екологічні переваги композитних матеріалів)

Екологічні композити можна класифікувати за природою їхнього наповнювача та матриці: 1) біокомпозити на основі натуральних волокон:використовують відновлювані ресурси, такі як льон, коноплі, джут, бамбук, сизаль (за даними Ahmad et al., 2022 [1]);

2) композити на основі вторинної сировини: включають використання переробленого пластику, скляного бою, золи-винесення, шлаків, що замінюють частину цементу або заповнювача. За даними дослідження [1], біокомпозити демонструють хороші механічні характеристики при значно меншому вуглецевому сліді, порівняно з традиційними матеріалами. Екологічна перевага натуральних волокон полягає у процесі їхнього росту, під час якого вони поглинають атмосферний CO_2, частково або повністю компенсуючи викиди, які виникають при виробництві матриці (цементу чи полімеру).

Робота Xiao et al. (2025) підкреслює, що низьковуглецеві та «зелені» будівельні матеріали стають пріоритетним напрямом, сприяючи зменшенню загальних енергетичних витрат протягом усього життєвого циклу будівлі [2]. Водночас, дослідження [3] показало, що біоорієнтовані композити, окрім зниження екологічного навантаження, можуть виконувати додаткові функції. Зокрема, певні композити мають потенціал для самозцілення мікротріщин у бетонній матриці або для довготривалого поглинання вуглецю під час експлуатації конструкції. Це підвищує довговічність споруд і їхню стійкість.

Незважаючи на значні екологічні переваги, використання природних волокон має і певні технічні обмеження, які потребують наукового вирішення, адже вони чутливі до вологи, мають нерівномірну структуру і гіршу адгезію з полімерною матрицею, що потребує додаткової обробки або модифікації [4]. Так, гідрофільність натуральних волокон призводить до набухання, зниження міцності та погіршення їхньої довговічності. Окрім того, нерівномірна структура волокон та їхня хімічна несумісність із гідрофобною полімерною або частково гідрофільною цементною матрицею призводять до гіршої адгезії (зчеплення).

Подолання цих викликів є ключовим завданням для інженерів-будівельників. Для підвищення вологостійкості та покращення адгезії застосовується хімічна та фізична модифікація волокон. Лужна обробка видаляє геміцелюлозу, пектин та інші нецелюлозні компоненти з поверхні волокна, роблячи його більш шорстким та хімічно активним для зчеплення з матрицею. Застосування силанових зв'язувальних речовин дозволяє створювати хімічні мости між гідрофільною поверхнею волокна та матрицею, покращуючи міжфазне зчеплення та знижуючи водопоглинання. Оптимізація цих методів дозволяє максимізувати механічні характеристики біокомпозитів, роблячи їх перспективною альтернативою для забезпечення енергоефективності та екологічної стійкості будівель.

III. Висновки

Екологічні композитні матеріали є перспективною альтернативою традиційним будівельним матеріалам; Їх застосування сприяє зменшенню негативного впливу на довкілля, підвищенню енергоефективності та створенню комфортного середовища проживання. Упровадження таких матеріалів є важливим кроком до реалізації концепції сталого будівництва в Україні та світі. Подальші дослідження мають бути спрямовані на підвищення вологостійкості, довговічності та сумісності біоволокон із матрицями.

IV. Список використаних джерел

[1] Ahmad, H., Chhipi-Shrestha, G., Hewage, K., & Sadiq, R. (2022). A Comprehensive Review on Construction Applications and Life Cycle Sustainability of Natural Fiber Biocomposites. *Sustainability*.; 14(23), 15905. https://doi.org/10.3390/su142315905

[2] Xiao, J., Shuai, J., Deng, W., Liu, L., Wang, P., & Li, L. (2025). Low-Carbon and Green Materials in Construction: Latest Advances and Prospects. *Buildings*, 15(9), 1508. https://doi.org/10.3390/buildings15091508

[3] Hai, L. V., Han, S.-Y., Quang, N. D., Lee, S.-H., Rajkumar, B., Kwon, G.-J., Shin, H., & Ramakrishna, D. (2025) A review of bio-Based Materials as Reinforcement in Concrete Composites: Mechanical, Carbon Capture, and Self-Healing Performance. *Journal of Green Building,* 20(1), 221–242. https://doi.org/10.3992/jgb.20.1.221

[4] Fiore, V., Di Bella, G., & Valenza, A. (2020). Natural Fibres and Their Composites. *Polymers*, 12(10), 2380. https://doi.org/10.3390/polym12102380

ENVIRONMENTAL COMPOSITE MATERIALS IN MODERN CONSTRUCTION

Yuliana Rubish, Diana Vantiukh

ABSTRACT. The modern construction industry is a significant source of environmental burden, necessitating a transition to the concept of sustainable (green) construction. The aim of this work is to analyze the potential and challenges of implementing environmental composite materials manufactured using natural or secondary components. It was established that biocomposites based on natural fibers (flax, hemp) and composites using secondary raw materials demonstrate a significantly lower carbon footprint and production energy intensity compared to traditional materials. In addition to reducing carbon dioxide emissions, such materials can perform extra functions, including self-healing and carbon absorption. The main technical limitations are the moisture sensitivity of natural fibers and adhesion problems with the matrix. Overcoming these challenges is possible through the application of methods for chemical modification of fibers (e.g., alkaline treatment) and the use of special binding agents. Environmental composites are a promising alternative, and their implementation is a necessary step to ensure the energy efficiency and ecological sustainability of the construction industry.

KEYWORDS: environmental composites, sustainable construction, biocomposites, carbon footprint, natural fibers, low-carbon materials

3D-ДРУК У БУДІВНИЦТВІ. МОЖЛИВОСТІ ДРУКУ БАГАТОПОВЕРХОВИХ БУДІВЕЛЬ

Денис Рокос, Діана Кайнц

Кафедра міського будівництва та господарства, Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна

E-mail: rokos.denys@student.uzhnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У тезах висвітлюється технології 3D-друку в будівництві, розглядаються його принципи, переваги та недоліки. Окрема увага приділяється сучасним можливостям застосування 3D-друку для зведення багатоповерхових будівель та перспективам розвитку цієї технології.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: 3D – друк, швидкість, точність, екологічність, енергоефективність

I. Вступ

3D-друк у будівництві – це сучасна технологія адитивного зведення споруд, яка базується на пошаровому нанесенні будівельних сумішей відповідно до цифрової моделі. Принцип роботи подібний до промислового 3D-друку, однак у будівництві він реалізується у масштабах повноцінних конструкцій, використовуючи бетон, геополімерні або глиняні розчини. Такий метод дозволяє створювати архітектурні форми будь-якої складності з мінімальними відходами матеріалів і без застосування опалубки, що суттєво спрощує процес будівництва.

II. Основна частина

У процесі 3D-друку застосовуються роботизовані маніпулятори або портальні принтери, керовані комп'ютером. Вони формують елементи споруди згідно з BIM або CAD-моделлю, перетворюючи цифровий проєкт у реальну будівлю. Основними вимогами до друкарських сумішей є швидке твердіння, достатня в'язкість і міцність на стиск, щоб кожен новий шар міг утримувати вагу наступних. Важливу роль відіграє і контроль температури навколишнього середовища, адже навіть невелике відхилення може вплинути на рівномірність висихання матеріалу.

Однією з головних переваг 3D-друку є його **висока швидкість**. Зведення одно- або двоповерхового житлового будинку може тривати від 24 до 72 годин, що у 5-10 разів швидше за традиційне будівництво. Економічність також є значним фактором: витрати матеріалів знижуються на 30-50% завдяки точному дозуванню, а кількість робітників скорочується до мінімуму. Цифрове керування дозволяє уникати людських помилок, а якість друку забезпечує ідеальну геометрію стін, що зменшує потребу в подальшому оздобленні.

Окрім того, 3D-друк відкриває **нові архітектурні можливості**. Завдяки програмному проєктуванню можна створювати складні криволінійні форми, органічні фасади та просторові структури, які раніше вимагали дорогих форм або ручної роботи. Це сприяє розвитку параметричної архітектури та концепції «design-to-build», коли проєкт одразу готується під друк, без проміжних креслень.

Порівняно з традиційними методами, 3D-друк забезпечує **високу точність, екологічність та енергоефективність**. Використання вторинних або геополімерних матеріалів значно зменшує викиди CO_2 під час виробництва. Дослідження показують, що адитивне будівництво знижує загальне споживання енергії на 25-40% у порівнянні з монолітним бетоном. Відсутність опалубки та мінімальна кількість відходів роблять технологію більш екологічною, а потенціал для повторного використання друкарських матеріалів ще більше зменшує негативний вплив на довкілля.

Попри численні переваги, технологія має **низку обмежень**. Найсуттєвішими з них є недостатня механічна міцність матеріалів для висотного будівництва та обмежені можливості армування при друкуванні. Це ускладнює створення конструкцій понад п'ять поверхів без використання додаткових сталевих або залізобетонних каркасів. Також постає питання стандартизації: у більшості країн ще не існує повноцінних нормативів для сертифікації будівель, зведених методом 3D-друку, що гальмує впровадження технології у масове будівництво.

Важливим викликом залишається **забезпечення рівномірного затвердіння шарів** при великих масштабах. Товщина шару, швидкість подачі матеріалу та температура повинні бути точно синхронізовані, інакше виникає ризик деформації або тріщин. Для цього використовуються сенсорні системи та алгоритми штучного інтелекту, які аналізують параметри друку в реальному часі та автоматично коригують роботу обладнання.

Попри складнощі, за останні роки технологія зробила значний крок уперед. Відомі приклади – п'ятиповерхова будівля компанії **WinSun** у Китаї, створена з композитних матеріалів із додаванням перероблених відходів, та **офіс у Дубаї**, повністю надрукований на місці з використанням спеціальної суміші на основі цементу. Компанії **COBOD (Данія)** та **PERI Group (Німеччина)** активно розвивають промислові системи, здатні друкувати будівлі заввишки до чотирьох поверхів з інтегрованими інженерними мережами та каналами для комунікацій.

Особливої уваги заслуговує **довговічність надрукованих конструкцій**. Сучасні суміші, що використовуються для 3D-друку, мають міцність на стиск понад 30 МПа, що відповідає класу важких бетонів. За умови належного догляду та захисту від вологи термін служби таких споруд може перевищувати 100 років. Це дозволяє розглядати 3D-друк не як експериментальний, а як повноцінний технологічний напрям для промислового будівництва.

Актуальність 3D-друку в будівництві зумовлена глобальними тенденціями до **цифровізації, автоматизації та енергоефективності**. У міру розвитку робототехніки та матеріалознавства відкривається перспектива друку не лише малоповерхових, а й середньоповерхових і навіть висотних будівель. Додатково досліджується можливість **поєднання технології 3D-друку з гібридними каркасними системами**, які дозволяють створювати складні багатоповерхові об'єкти з мінімальною участю людини.

Важливим напрямом розвитку є також використання 3D-друку для **екстреного будівництва** – спорудження тимчасових або постійних житлових будинків у зонах стихійних лих, військових конфліктів чи техногенних катастроф. Завдяки швидкому монтажу та мінімальним потребам у робочій силі технологія може стати ефективним рішенням у кризових ситуаціях.

III. Висновки

Підсумовуючи, 3D-друк у будівництві є **інноваційним напрямом,** що поєднує інженерію, архітектуру та цифрові технології. Його переваги – швидкість, точність, енергоефективність, екологічність і гнучкість у проєктуванні — роблять його перспективною альтернативою традиційним методам зведення споруд. Хоча нині технологія перебуває на етапі активного вдосконалення, розвиток матеріалів, стандартизація процесів і автоматизація виробництва дадуть змогу в найближчі десятиліття перейти від експериментальних проєктів до **масового будівництва багатоповерхових будівель за допомогою 3D-друку**.

IV. Список використаних джерел

[1] ДСТУ Б В.2.6-22:2001. Будівельні матеріали. Бетони. Загальні технічні умови. Київ: Держбуд України, 2001.

[2] Клименко В. І. (2021). Інноваційні технології в будівництві: 3D-друк та автоматизація процесів. Київ: КНУБА, 184 с.
[3] Buswell R. A., Leal de Silva W. R., Jones S. Z., Dirrenberger J. (2018). 3D printing using concrete extrusion: A roadmap for research. *Cement and Concrete Research. Elsevie.* Vol. 112. P. 37–49.
[4] Khoshnevis B. (2004). Automated Construction by Contour Crafting – Related Robotics and Information Technologies. *Automation in Construction. Elsevier.* Vol. 13 (1). P. 5–19.
[5] Perkins I., Skitmore M. (2015). Three-dimensional printing in the construction industry: A review. *International Journal of Construction Management. Taylor & Francis*. Vol. 15 (1). P. 1–9.
[6] Bos F., Wolfs R., Ahmed Z., Salet T. (2016). Additive manufacturing of concrete in construction: potentials and challenges. RILEM Technical Letters. *Springer*. Vol. 1. P. 1–8.
[7] WinSun Global. (2015). 3D-Printed Multi-Story Building Project Report. Shanghai, China: WinSun Decoration Design Engineering Co., 56 p.
[8] COBOD International. (2022). The BOD2 Construction Printer: Technical White Paper. Copenhagen: COBOD ApS, 42 p.
[9] Peri Group. (2021). 3D Construction Printing Technology Overview. Weissenhorn, Germany: PERI GmbH, 38 p.

3D PRINTING IN CONSTRUCTION. POSSIBILITIES OF MULTISTORY BUILDING PRINTING

Denis Rokos, Diana Kaynts

ABSTRACT. The paper highlights the technology of 3D printing in construction, discussing its principles, advantages, and disadvantages. Special attention is given to the modern possibilities of applying 3D printing for the construction of multi-story buildings and to the prospects for the further development of this technology.

KEYWORDS: 3D printing, speed, accuracy, environmental friendliness, energy efficiency

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРОЦЕСІВ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ БУДІВНИЦТВОМ

Євгенія Новак[1], Тарас Каземірський[2]

[1]Кафедра будівництва, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна
[2]Кафедра містобудування та архітектурного проєктування,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: e.novak@chnu.edu.ua, t.kazemirskyy@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У даній науковій праці розглянуто основні напрями цифрової трансформації процесів організаційно-технологічного управління будівництвом. Проаналізовано вплив інформаційних технологій на ефективність управлінських рішень, координацію учасників будівельного процесу та підвищення якості реалізації проектних рішень.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: цифровізація, BIM-технології, управління будівництвом, інформаційне моделювання, організаційно-технологічні процеси

I. Вступ

Сучасна будівельна галузь перебуває на етапі глибоких структурних змін, пов'язаних із цифровою трансформацією. Цифрові технології забезпечують підвищення продуктивності та якості, зниження витрат та мінімізацію помилок на всіх етапах реалізації будівельного проєкту. Згідно з сучасними науковими підходами [1–3], цифровізація процесів управління стає основою конкурентоспроможності підприємств.

II. Основна частина

Сучасні тенденції розвитку будівельної галузі посилають необхідність упровадження інноваційних підходів до управління будівництвом, які базуються на цифрових технологіях. Цифрова трансформація є основою підвищення ефективності організаційно-технологічних процесів, що забезпечує інтеграцію учасників проєкту, автоматизацію контролю, розрахунки, аналітику даних і зменшення людського фактору в управлінні. [1].

Одним із провідних інструментів цифровізації є інформаційне моделювання будівель (BIM). BIM (Building Information Modeling) – це технологія інформаційного моделювання будівель, яка передбачає створення та використання інтегрованої цифрової моделі об'єкта, що містить усю необхідну інформацію про його геометрію, конструктивні, технологічні, економічні й експлуатаційні характеристики. BIM-модель є загальною базою даних для архітекторів, інженерів, підрядників і замовників, що забезпечує прийняття колективних рішень, надає точність розрахунків та ефективне управління будівельним проєктом на всіх етапах його життєвого циклу. Використання BIM надає можливість ефективно координувати дії, прогнозувати ризики та уникання похибок на всіх етапах реалізації проєкту [2].

Завдяки цьому класичне календарне планування, яке є надзвичайно трудомістким процесом, втрачає свою необхідність, адже цифровізація дозволяє автоматизувати розрахунки: замість ручного опрацювання даних формується інтегрована інформаційна модель будівництва.

Застосування цифрових платформ управління будівництвом, хмарних сервісів, IoT-технологій та аналітики великих даних сприяє формуванню інтегрованих систем моніторингу. Це дозволяє виконувати управління ресурсами, часом і якістю робіт у режимі реального часу [2].

Важливою складовою цифрової трансформації є організаційно-структурна адаптація підприємств до нових технологічних умов, що потребує підготовки кваліфікованих працівників та оновлення управлінських підходів. Успішна реалізація цифрових рішень неможлива без формування цифрової культури підприємства, розвитку компетенцій у

сфері роботи з даними, аналітики та моделювання процесів. Важливим є також створення команд фахівців різних профілів, здатних ефективно поєднувати технічні, економічні та управлінські знання в єдиній цифровій екосистемі будівництва [2, 3].

III. Висновки

Цифрова трансформація процесів організаційно-технологічного управління будівництвом забезпечує новий рівень ефективності, прозорості та керованості галузі. Впровадження BIM-технологій, хмарних систем управління, IoT і аналітики великих даних формує інтегровану цифрову екосистему будівництва. Подальший розвиток цієї сфери потребує стандартизації процесів, удосконалення нормативної бази та посилення науково-освітньої складової підготовки фахівців.

IV. Список використаних джерел

[1] Новак Є.В., Зельцер Р.Я., Бєлєнкова О.Ю., Дубінін Д.В. (2019). Цифрова трансформація процесів ресурсно-логістичного та організаційно-структурного забезпечення будівництва. *Наука і інновації*. №15(5). С. 38–51. https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/scinnua/article/view/5599/4950

[2] Bielienkova, O., Novak, Y., Matsapura, O., Kalashnikov, D., Dubinin, D. (2022). Improving the Organization and Financing of Construction Project by Means of Digitalization. *International Journal of Emerging Technology and Advanced Engineering*. 12(8). P. 108–115. ISSN: 22502459. https://ijetae.com/files/Volume12Issue8/IJETAE_0822_14.pdf

[3] Novak, Y., Tytok, V., Kazmin, O., Dubinin, D., Emelianova, O. (2024). Methodological Principles of Smoothing the Effect of Seasonal Fluctuations on the Components of Labor Intensity in Construction. Lecture Notes on Data Engineering and Communications Technologies. 194, P. 71–88. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-53984-8_4

DIGITAL TRANSFORMATION OF ORGANIZATIONAL AND TECHNOLOGICAL MANAGEMENT PROCESSES IN CONSTRUCTION

Yevheniia Novak, Taras Kazemirskiy

ABSTRACT. This scientific work examines the main directions of digital transformation of processes of organizational and technological management of construction. The impact of information technologies on the effectiveness of management decisions, coordination of participants in the construction process and improvement of the quality of implementation of design solutions is analyzed.

KEYWORDS: digitalization, BIM technologies, construction management, information modeling, organizational and technological processes

СУЧАСНІ ЕЛЕМЕНТИ ВЕРНАКУЛЯРНОЇ АРХІТЕКТУРИ

Марина Ісевич, Діана Вантюх

Кафедра міського будівництва та господарства, Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна

E-mail: vantiukh.diana@uzhnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Вернакулярна архітектура розглядається як цінний історичний і технологічний ресурс для розв'язання гострих соціальних та екологічних проблем у сучасному будівництві. Метою роботи є аналіз механізмів використання та адаптації традиційних принципів і місцевих матеріалів (зокрема, глини, соломи та дерева) у сучасній архітектурній практиці, а також визначення їхнього потенціалу для підвищення сталості та енергоефективності. Дослідження ґрунтується на аналізі наукової літератури та вивченні реалізованих архітектурних проєктів в Україні (Dzen House, Krasnyk House, «КиївХалабудБуд»), які успішно поєднують традиційні форми й будівельні техніки із сучасними конструктивними та технологічними рішеннями. Показано, що вернакулярний підхід, що характеризується орієнтацією на кліматичні реалії місцевості та використання недорогих місцевих матеріалів, забезпечує високу екологічність, функціональність та комфорт житлового середовища. Зроблено висновок, що успішна інтеграція принципів вернакулярної архітектури сприяє сталому та інноваційному розвитку сучасного будівництва.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: вернакулярна архітектура, стале будівництво, екологічне будівництво, місцеві матеріали, енергоефективність, адаптація

I. Вступ

У будівництві, спрямованому на подолання гострих соціальних проблем, архітектори та громадські організації часто звертаються до прототипів, запозичених із вернакулярної архітектури. Такі риси традиційного будівництва, як економічність, простота спорудження, практичність і енергоефективність, є привабливими для подальшого використання та осмислення. Серед напрямів запозичення виокремлюють технології спорудження будівель із дешевих і доступних матеріалів, прості способи адаптації до природно-кліматичних умов, а також практику колективного зведення житла в сільських громадах. Одним із найпоширеніших шляхів розв'язання житлових проблем вважається поширення серед малозабезпечених верств населення знань про самостійне будівництво та навчання основам будівельної справи. Механізми передачі принципів вернакулярної архітектури передбачають проведення комплексного аналізу контексту (природно-кліматичного, економічного, соціокультурного), пошук місцевих матеріалів і вивчення традиційних будівельних практик.

II. Основна частина (можливості застосування вернакулярної архітектури)

Мета роботи – проаналізувати, яким чином принципи та матеріали вернакулярної архітектури, зокрема глина, солома та дерево, використовуються в сучасному будівництві, визначити їх переваги, екологічну ефективність і потенціал адаптації до сучасних умов.

Матеріали і методи. Дослідження проводилось шляхом опрацювання наукової літератури і аналізу прикладів сучасних архітектурних проєктів, виконаних із використанням глини, соломи та дерева. Особлива увага приділялася вивченню технологій обробки та конструктивних можливостей цих матеріалів, а також їхньому впливу на енергоефективність, екологічність та функціональні характеристики будівель.

У літературі кінця XX – XXI ст. нерідко можна зустріти визначення вернакулярної архітектури як стійкої. Аргументом цього твердження є той факт, що протягом сотень років пересічні будівельники споживали лише невеликий відсоток планетарних ресурсів без шкоди для навколишнього середовища; створювали оптимальну архітектуру в різних природних умовах клімату, ландшафту [2, 3]. Одним із яскравих прикладів вернакулярної архітектури є Dzen House, побудований у Київській області 2024 році. Для конструк-

ції будівлі застосовано деревину та так звану штукатурку «мазанка». Будівля спроектована з урахуванням природного освітлення та вентиляції, має відкриті тераси, що дає змогу інтеграції будинку з садом. Ці особливості дозволяють розглядати Dzen House як сучасну інтерпретацію традиційних принципів вернакулярної архітектури [1].

Ще одним прикладом є Krasnyk House, побудований у 2020 році в Івано-Франківській області. Конструктивно будівля має велику покрівлю, використано пропорції та форми гуцульських будинків, що дозволяє гармонійно поєднати будинок із навколишнім ландшафтом. У внутрішньому оздобленні використано дерево для стелі та сходів, що створює природну атмосферу і додає відчуття тепла та затишку. Зовнішня частина будинку виконана з сучасних матеріалів, таких як метал і бетон, які забезпечує довговічність і мінімальні витрати на обслуговування. Загалом використання традиційних форм і стилю, разом із сучасними технологіями, забезпечує високу енергоефективність та комфорт житлового простору [1]. Третім прикладом є «КиївХалабудБуд» – саморобна споруда з химерними формами, яка стала візуальним символом нерегламентованого, але цікавого архітектурного експерименту. Ця чотирьохповерхова будівля для кількох родин привертає увагу численними балконами та добудовами, які з'являлися у різний час. Незважаючи на відсутність єдиного плану, будинок виглядає органічно, демонструючи характерну рису вернакулярної архітектури – поступове пристосування споруди до потреб мешканців та особливостей контексту. Загалом, вернакулярний підхід – це комплекс цінностей, які дозволяють вирішувати злободенні сучасні архітектурні проблеми за допомогою старих народних технік і стратегій. Вернакулярні цінності – це орієнтація на кліматичні реалії місцевості, використання тільки недорогих місцевих матеріалів і традиційних для певної локації методів будівництва й стилістик [1].

III. Висновки

Вернакулярна архітектура є не лише історичною спадщиною, а й цінним ресурсом для сталого та інноваційного розвитку сучасного будівництва. Принципи вернакулярної архітектури можна успішно поєднувати з сучасними технологіями для створення комфортного, енергоефективного та екологічного житлового середовища. Адаптація традиційних форм, матеріалів та конструкцій до сучасних умов сприятиме підвищенню функціональності та естетичної цінності будівель.

IV. Список використаних джерел

[1] Буцикіна, Є. (2021). Вернакулярні культура, місто, архітектура: аналіз та співвідношення понять. *Українські культурологічні студії*, 2(9), 56-59. https://doi.org/10.17721/UCS.2021.2(9).10

[2] Asquith, L., & Vellinga, M. (Eds.). (2006). Vernacular Architecture in the 21st Century: Theory, Education and Practice. *Taylor & Francis.* 312 p. https://doi.org/10.4324/9780203003862

[3] Oliver, P. (2006). Built to Meet Needs: Cultural Issues in Vernacular Architecture. Architectural Press (Routledge). 480 p. https://doi.org/10.4324/9780080476308

CONTEMPORARY ELEMENTS OF VERNACULAR ARCHITECTURE

Maryna Isevych, Diana Vantiukh

ABSTRACT. Vernacular architecture is considered a valuable historical and technological resource for solving urgent social and environmental problems in contemporary construction. The purpose of the work is to analyze the mechanisms of utilization and adaptation of traditional principles and local materials (specifically, clay, straw, and wood) in modern architectural practice, and to determine their potential for increasing sustainability and energy efficiency. The research is based on the analysis of scientific literature and the study of realized architectural projects in Ukraine (Dzen House, Krasnyk House, and «KyivKhalabudBud»), which successfully combine traditional forms and building techniques with modern structural and technological solutions. It is shown that the vernacular approach, characterized by orientation to local climatic conditions and the use of inexpensive local materials, provides high environmental friendliness, functionality, and comfort in the living environment. It is concluded that the successful integration of vernacular architecture principles contributes to the sustainable and innovative development of modern construction.

KEYWORDS: vernacular architecture, sustainable construction, ecological construction, local materials, energy efficiency, adaptation

ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИЙ ОПОРНИЙ ПЛАН ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТРАДИЦІЙНОГО ХАРАКТЕРУ СЕРЕДОВИЩА М. ВІННИЦІ

Євген Совінський, Гелена Ковальська

Кафедра теорії архітектури, Київський національний університет будівництва і архітектури, Київ, Україна

E-mail: sovinski.ev@gmail.com

АНОТАЦІЯ. У роботі розглянуто роль історико-архітектурного опорного плану (ІАОП) як ключового інструменту збереження традиційного характеру історичного середовища м. Вінниці. На основі порівняльного аналізу ІАОП різних років, простежено еволюцію підходів до визначення меж історичного ареалу, зон охорони та переліку об'єктів культурної спадщини. Досліджено вплив містобудівних трансформацій на просторову структуру історичного ядра та встановлено чинники, що формують його цінність: масштабність забудови, силует міста, мережу історичних вулиць, панорамні види та природно-ландшафтний контекст. Визначено, що ІАОП забезпечує комплексне поєднання наукових методів виявлення спадщини та практичних регламентів її охорони, що дозволяє інтегрувати історичне середовище у сучасні урбаністичні процеси. Отримані результати підтверджують значення ІАОП як методологічної основи для формування політики збереження ідентичності та ухвалення управлінських рішень у сфері культурної спадщини.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: традиційний характер середовища, центральний історичний ареал, місто Вінниця, історико-архітектурний опорний план, комплексний підхід

I. Вступ

Історичне середовище м. Вінниці формувалося протягом кількох століть і зберегло цінну архітектурно-просторову структуру, що визначає ідентичність міста. Сучасні урбаністичні процеси, інтенсивна забудова та зміна функціонального використання територій створюють ризики втрати традиційного характеру історичного ареалу. У цих умовах особливої ваги набуває історико-архітектурний опорний план (ІАОП) як науково-дослідний та проектний документ, що формує основи політики охорони культурної спадщини.

Попри наявність кількох редакцій ІАОП Вінниці, питання узгодженості підходів до визначення меж історичного ареалу, виявлення цінних об'єктів та встановлення режимів охорони залишаються актуальними. Недостатня інтеграція ІАОП у систему містобудівної документації ускладнює збереження масштабності, силуету, композиції панорамних видів та морфології історичного середовища.

Метою дослідження є аналіз ІАОП як інструменту збереження традиційного характеру історичного середовища Вінниці та оцінка його ефективності у формуванні регламентів розвитку історичного ареалу.

II. Теоретичні засади

Цілісність середовища у контексті історичного ареалу означає збереження гармонії між планувальною структурою, рельєфом, силуетом міста, архітектурними домінантами, масштабом та маштабністю забудови, відповідністю між новими втручаннями та історичним ландшафтом, дотриманням пропорцій, висотності, характеру озеленення та просторових акцентів.

Питання збереження традиційного характеру історичного середовища міста неможливо розглядати без чіткого визначення базових понять, що застосовуються у сфері охорони культурної спадщини та містобудівного регулювання. Теоретичні засади дослідження спираються на чинну нормативно-правову базу України, міжнародні хартії реставрації та урбаністичні підходи до історичних територій.

Історичне місто – це міське утворення, що впродовж свого розвитку накопичило значний шар культурної спадщини у вигляді архітектурних ансамблів, археологічних нашарувань, сакральних та громадських споруд, а також традиційної житлової забудови. Його цінність полягає у багатошаровості просторової структури та у здатності виявляти культурно-історичну ідентичність у сучасному урбаністичному контексті.

Історичний ареал – це територія міста або його частини, що зберегла цінну архітектурно-просторову структуру, сформовану впродовж певного історичного періоду, і яка має культурну, містобудівну, рекреаційну, туристичну та цінність збереження ідентичності. Його межі визначаються комплексом пам'яток архітектури, археології, об'єктів культурної спадщини та планувальними особливостями, що відображають історичний розвиток населеного пункту.

Історико-архітектурний опорний план (ІАОП) є науково-дослідним проектним документом, що визначає межі історичних ареалів, режими використання території, допустимі параметри реконструкції та нової забудови, а також регламентує охорону об'єктів культурної спадщини у системі містобудівного розвитку. ІАОП виступає ключовим інструментом інтеграції історичної спадщини у сучасні плани розвитку міста.

У практиці архітектора наявність розробленого ІАОП забезпечує можливість цілісного підходу до формування середовища. Характерними ознаками середовища історичного ареалу при цьому є:

- збереження масштабності та пропорційності історичної забудови від окремих будинків до міських кварталів;
- читабельність історичних вулиць і площ, їхня просторова спадкоємність;
- акцентування архітектурних домінант (храми, ратуші, башти), які формують силует міста;
- автентичність матеріалів та декоративних елементів у поєднанні з реставраційними роботами;
- інтеграція нової забудови з урахуванням історичних регламентів і охоронних зон;
- збереження природного та культурного ландшафту, що є контекстом історичного ядра.

Таким чином, ІАОП виступає своєрідним «науковим фільтром» та є методологічною основою, що дозволяє зберегти ідентичність історичного міста, визначити допустимі рамки сучасної забудови та забезпечити цілісність середовища, уникнути хаотичної забудови у межах історичного ареалу та забезпечити спадкоємність розвитку міського ландшафту.

ІІІ. Історія формування ІАОП м. Вінниці

Розвиток історико-архітектурних опорних планів м. Вінниці охоплює понад три десятиліття і відображає еволюцію підходів до виявлення, дослідження та збереження історичного середовища міста. Кожна редакція ІАОП фіксує відповідний рівень наукової бази, методичних підходів та містобудівних пріоритетів свого часу. Порівняльний аналіз дає змогу простежити трансформацію меж історичних ареалів, структури пам'яток, обсягів охоронних територій і регламентів, що визначають традиційний характер середовища.

Попередній аналіз виявлення контурів історичного ареалу та виокремлення груп об'єктів, що є пам'ятками та пропонованих до зарахування, а також групи цінної історичної забудови. Окрему увагу приділено міським панорамним виглядам Правого берега річки Буг

Рис. 1. ІАОП м. Вінниці різних років, 1990 р.

Перший історико-архітектурний опорний план Вінниці був розроблений інститутом «УкрНДІпроектреставрація» у 1990 р. Це була перша спроба системно окреслити історичну структуру міста, визначити перелік пам'яток та охоронних територій. Документом було виділено два окремі історичні ареали:

- Центральний історичний ареал, що охоплював ядро старої Вінниці;
- Замостянський ареал, сформований на основі індустріально-транспортної та житлової забудови кінця XIX – початку XX ст.

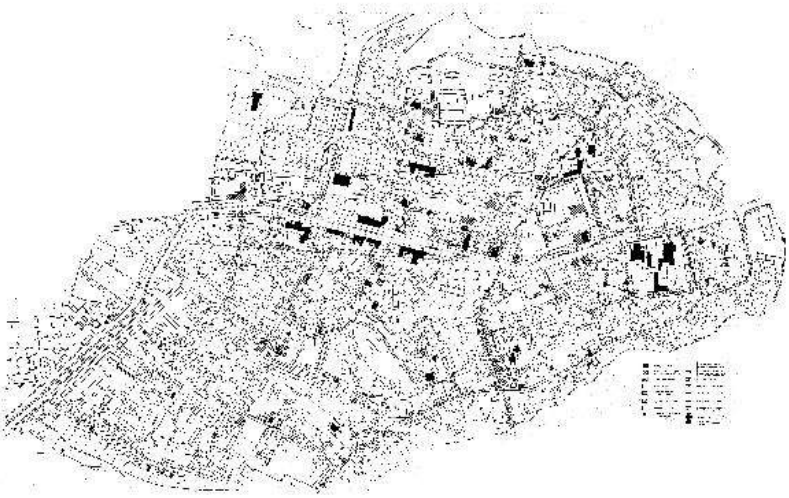

Затверджений ІАОП Вінниці 1993 р. з об'єктами що є пам'ятками, а також визначеними контурами основних зон охорони. На кресленику нанесно позначення розміщення Вознесенського монастиря

Рис. 2. ІАОП м. Вінниці різних років (УкрДІпроектреконструкція 1993).

ІАОП 1990 року встановив первинні контури історичного середовища, зафіксував основні домінанти, сакральні комплекси, структуру кварталів та прибережні панорами.

На початку XXI століття було здійснено спроби актуалізації ІАОП відповідно до сучасних вимог містобудівної документації. У 2008 році підготовлено версію, що деталізувала частину об'єктів та запропонувала коригування меж історичних ареалів. В роботі було: уточнено перелік пам'яток; розширено групи цінної історичної забудови; запропоновано нові підходи до зонування.

У цьому варіанті надано аналіз включення до переліку цінних об'єктів у складі ІАОП нових об'єктів, а також розширення меж історичного ареалу з включенням до нього території Центрального парку, а також прибережної захисної зони річки Буг з правого та лівого берега.

Рис. 3. ІАОП м. Вінниці різних років, 2008 р.

Проте редакція 2008 р. не була затверджена в повному обсязі, що обмежило її практичне використання.

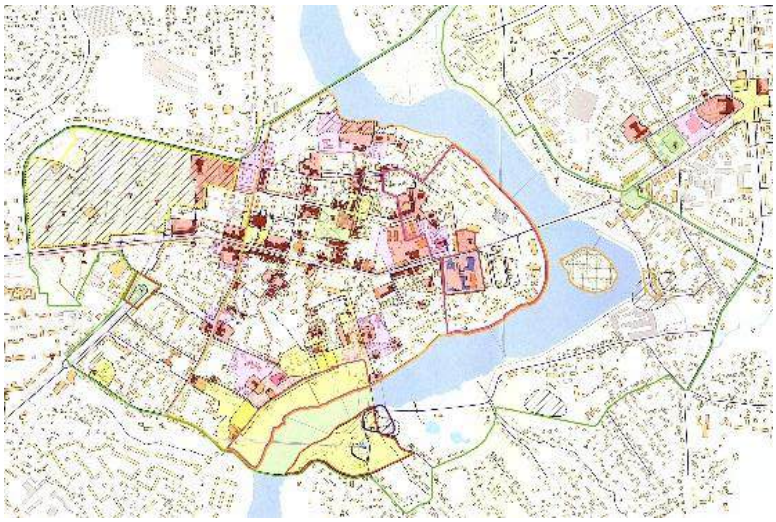

Затверджений ІАОП Вінниці 2014 року уточнений контур Історичного ареалу з значним покриттям лівого берега та нанесеним позначенням пам'яток історії, архітектури, монументального мистецтва, територіями ПЗФ. А також їх зонами охорони.

Рис. 4. ІАОП м. Вінниці різних років, 2014 р.

У 2014 р. було представлено оновлений варіант ІАОП, у якому значну увагу приділено деталізації структури історичного середовища. Оновлений документ містив:

- розширений контур історичного ареалу, який охоплював частину правобережних панорам, територію Центрального парку та прибережну зону;
- актуалізований перелік пам'яток історії, архітектури, монументального мистецтва;
- нанесені охоронні зони та режими використання територій.

Ця редакція стала важливим етапом у кристалізації уявлення про цілісність історичного ландшафту Вінниці.

У 2019 році було затверджено редакцію ІАОП, розроблену під керівництвом проф. В. Вечерського. Це найбільш повний та науково обґрунтований документ, створений відповідно до сучасних вимог і методик.

Ключові особливості ІАОП 2019 р.:

- офіційно закріплено лише один – Центральний історичний ареал;
- проведено комплексний аналіз панорам міста з обох берегів Південного Бугу;

- уточнено кордони історичного середовища;
- включено нові об’єкти, виявлені під час досліджень;
- сформовано детальний поділ на зони охорони та встановлено режими використання.

Саме ця редакція є чинною в системі містобудівної документації.

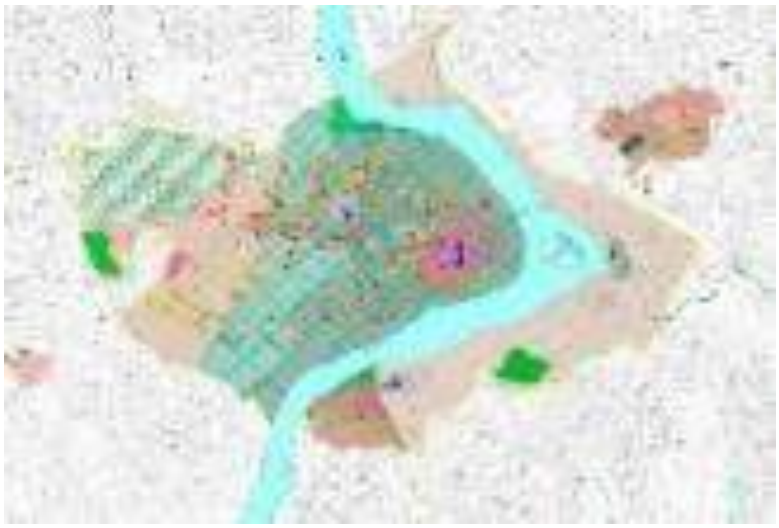

Коригування ІАОП Вінниці 2021 року нанесено нові об’єкти, що стали пам’ятками, а також ті, що претендують на такий статус, розроблено комплексний проект зон охорони та режимів використання територій з встановленням обмеження висотності забудови в історичному ареалі.

Рис. 5. ІАОП м. Вінниці затвердженого наказом ……2020.

Одним із останніх наразі етапів стала робота з коригування ІАОП у 2021 році, яка передбачала:

- актуалізацію переліку пам’яток та щойно виявлених об’єктів;
- врахування нових даних щодо археологічних територій;
- доповнення комплексним проєктом зон охорони;
- встановлення нових обмежень висотності в межах історичного ареалу;
- коригування окремих ділянок відповідно до містобудівних викликів останнього десятиліття.

Це коригування стало спробою інтегрувати ІАОП у сучасну політику управління простором, однак потребує подальшого затвердження та синхронізації з Генпланом.

IV. ІАОП як інструмент управління середовищем

ІАОП окреслює території, на яких зосереджено найбільшу кількість пам’яток і цінної історичної забудови. Що для Вінниці дозволяє: виділяти зони з особливою морфологічною чутливістю; регламентувати висотність відповідно до силуету міста; забезпечувати спадкоємність планувальної структури. Як інструмент управління середовищем ІАОП регламентує наступні питання:

Визначення меж історичного ареалу. ІАОП окреслює території з найбільшою концентрацією пам’яток, цінної історичної забудови та морфологічно чутливих зон. Це дозволяє забезпечити спадкоємність планувальної структури міста, регламентувати висотність відповідно до історичного силуету та захищати просторові домінанти.

Охоронні зони та режими використання територій. Документ встановлює систему охоронних зон, до яких належать оглядові та панорамні коридори, зони регулювання забудови різних категорій, археологічні охоронні території та зони охорони ландшафтів. Такі режими сприяють збереженню пропорційності середовища, цілісності панорам та охоронюваних ландшафтних елементів.

Регламенти висотності та масштабності забудови. ІАОП визначає допустимі параметри нових втручань: граничну висотність, щільність забудови, характер фасадів та

об’ємно-просторових рішень. Регламентування цих показників запобігає дисгармонійним втручанням, які можуть порушувати масштаб історичного міського ландшафту.

Інвентаризація об’єктів культурної спадщини. У межах ІАОП здійснюється системний облік пам’яток, щойно виявлених об'єктів та історично цінної забудови. Така інвентаризація створює науково обґрунтовану базу для планування реставрації, консервації або реабілітації об’єктів, а також для регулювання реконструкцій.

Інтеграція ІАОП з містобудівною документацією. Документ є складовою комплексної системи управління міським розвитком і взаємодіє з Генеральним планом, детальними планами територій, планом зонування та схемами транспортної інфраструктури. Висновки ІАОП є обов’язковими для врахування при підготовці проектних рішень у межах історичного ареалу та в зонах охорони окремих пам’яток.

V. Висновки

Проведене дослідження засвідчує, що історико-архітектурний опорний план є ключовим інструментом збереження традиційного характеру середовища м. Вінниці та формування збалансованої політики розвитку історичного ареалу. Аналіз еволюції ІАОП у різні роки показав поступове підвищення рівня наукової обґрунтованості документа, розширення переліку об’єктів культурної спадщини, уточнення меж історичного ареалу та поступовий перехід від описового до регулятивного підходу в управлінні історичним середовищем.

Водночас дослідження виявило низку проблем, що ускладнюють ефективну реалізацію ІАОП. Серед них фрагментарність окремих редакцій документа, відсутність комплексного охоплення території колишнього Замостянського ареалу, недосконаліть механізмів узгодження ІАОП із містобудівною документацією, часткове неврахування щойно виявлених об’єктів культурної спадщини та недостатня деталізація режимів охорони для низки чутливих зон. Додатковою проблемою є відсутність повноцінної цифрової бази даних, що ускладнює оперативне використання ІАОП у практиці архітекторів, інвесторів та органів охорони культурної спадщини.

Критичний аналіз показав, що сучасний ІАОП, попри значний прогрес, потребує актуалізації у частині контролю висотності в периферійних зонах ареалу, встановлення чіткіших панорамних регламентів, врахування ландшафтних характеристик прибережних територій та оновлення переліку цінної історичної забудови відповідно до нових досліджень.

Потенціал оновлення ІАОП полягає у впровадженні сучасних аналітичних та технологічних інструментів GIS-картографування, тривимірного аналізу панорам, цифрової інвентаризації об’єктів спадщини, а також розширенні охоронних зон з урахуванням природно-ландшафтних компонентів. Важливим є перегляд морфологічних характеристик історичного середовища та актуалізація регламентів нової забудови, що дозволить зберегти силует, масштабність та планувальну спадкоємність центральної частини міста.

Таким чином, ІАОП має значний потенціал для подальшого удосконалення і може стати ефективним фундаментом для збереження культурної спадщини та забезпечення гармонійного розвитку Вінниці за умови його оновлення, цифровізації та інтеграції у сучасну систему просторового планування.

VI. Список використаних джерел

[1] Біруля, О. (1930). Архітектурна історія Вінниці. Вінниця.
[2] Архів КЗ «Музей Вінниці».
[3] Секретарьов, А. (1999). Місто на Бугом. 400 років тому і по тому. Вінниця: ТОВ «Антекс».
[4] Генеральний план м. Вінниці, затверджений рішенням Вінницької міської ради від 23.11.2007 № 1498 (зі змінами, затвердженими 01.02.2013 № 1140).
[5] Про затвердження Списку історичних населених місць України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.07.2001 № 878. URL: (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2001-%D0%BF#Text)

HISTORICAL-ARCHITECTURAL REFERENCE PLAN AS A TOOL FOR PRESERVING THE TRADITIONAL CHARACTER OF THE ENVIRONMENT OF THE CITY OF VINNYTSA

Yevhen Sovinsky, Helena Kovalska

ABSTRACT. The paper examines the role of the historical and architectural reference plan (HARP) as a key tool for preserving the traditional character of the historical environment of Vinnytsia. Based on a comparative analysis of the HARP of different years, the evolution of approaches to determining the boundaries of the historical area, protection zones and the list of cultural heritage sites is traced. The impact of urban transformations on the spatial structure of the historical core is studied and the factors that shape its value are identified: the scale of development, the silhouette of the city, the network of historical streets, panoramic views and the natural landscape context. It is determined that the HARP provides a comprehensive combination of scientific methods for identifying heritage and practical regulations for its protection, which allows integrating the historical environment into modern urban processes. The results obtained confirm the importance of the HARP as a methodological basis for forming a policy for preserving identity and making management decisions in the field of cultural heritage.

KEYWORDS: traditional character of the environment, central historical area, city of Vinnytsia, historical and architectural reference plan, integrated approach

СПОРТИВНА ІНФРАСТРУКТУРА ЧЕРНІГОВА: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Олександр Мартинович, Микола Корзаченко

Кафедра технологій зварювання та будівництва,
Національний університет «Чернігівська політехніка», Чернігів, Україна

E-mail: pipipupu@stu.cn.ua

АНОТАЦІЯ. У роботі розглянуто актуальні проблеми розвитку спортивної інфраструктури м. Чернігова. Проаналізовано технічний стан існуючих спортивних споруд, їх невідповідність сучасним вимогам безпеки, енергоефективності та інклюзивності. Обґрунтовано доцільність спорудження нового багатофункціонального спортивного комплексу. Здійснено порівняльний аналіз зарубіжних зразків спортивних об'єктів (Канада, Норвегія, Китай, Франція) та місцевих споруд для визначення оптимальних об'ємно-планувальних і архітектурних рішень для Чернігова.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: спортивна архітектура, спортивна інфраструктура, реконструкція, багатофункціональний комплекс, інклюзивність, Чернігів

I. Вступ

Актуальність даної теми зумовлена зростаючою роллю спорту у формуванні здорового способу життя, соціальній інтеграції населення та розвитку міського простору [1]. Сучасні спортивні комплекси є не лише місцем для тренувань, а й важливими соціальними центрами, що сприяють підвищенню рівня фізичної активності населення, популяризації здорового дозвілля та формуванню позитивного іміджу міст. Розвиток спортивної інфраструктури в Чернігові є необхідною умовою для відновлення міського середовища, підвищення якості життя мешканців і створення сприятливих умов для проведення масових спортивних і культурних заходів.

II. Основна частина

Проєктування багатофункціональних спортивних комплексів у місті Чернігові зумовлене необхідністю створення сучасної інфраструктури для занять фізичною культурою та спортом. Наявний стан матеріально-технічної бази спортивних закладів у регіоні не відповідає сучасним вимогам. Більшість об'єктів спортивного призначення, зведених у радянський період, нині перебувають у незадовільному технічному стані та не відповідають актуальним нормативам безпеки, енергоефективності й принципам інклюзивного середовища [2, с. 57].

У зв'язку з активним проведенням у місті Чернігові капітальних ремонтів та реконструкцій об'єктів, що належать до спадщини попередніх десятиліть, постає актуальне питання: чи є доцільним спорудження нового спортивного комплексу замість реконструкції існуючих будівель? Аналіз сучасного стану спортивної інфраструктури дозволяє виокремити низку аргументів на користь нового будівництва.

Невідповідність сучасним нормативним вимогам. Більшість наявних спортивних споруд не відповідають діючим державним будівельним нормам. Значна частина конструктивних елементів та інженерних систем втратила проєктну надійність, що унеможливлює їх ефективну експлуатацію без повної заміни, тобто фактично потребує нового будівництва.

Архітектурно-планувальна застарілість. Просторово-планувальні рішення старих будівель не дозволяють адаптувати їх до сучасних функціональних і технологічних вимог без суттєвого втручання у структуру об'єкта.

Соціальний аспект. Недостатній рівень забезпеченості сучасними спортивними умовами призводить до відтоку молодих спортсменів у більш розвинуті центри, що негативно впливає на спортивний потенціал регіону.

Необхідність упровадження сучасних технологічних і планувальних рішень. Нове будівництво забезпечує можливість реалізації принципів енергоефективності, інклюзивності, екологічності та створення комфортного середовища для занять фізичною культурою і спортом.

Таким чином, розвиток спортивної інфраструктури міста на основі нового будівництва є доцільним і стратегічно важливим напрямом. Для визначення оптимальних об'ємно-планувальних рішень, функціональної структури та архітектурного образу майбутнього комплексу було здійснено порівняльний аналіз сучасних світових прикладів спортивних споруд [3].

Басейн, громадський центр (Шервуд-парк, Канада) площею 5 700 м^2 (2016 р.) [4]. Під час створення поєднали заклад який спеціалізується на програмах дозвілля та навчання плаванню, створивши громадський центр об'єднаний з школою. Будівля являє собою простий та доступний об'єм «великої коробки», розроблений для створення відчуття легкості та динамічного руху. Трапецієподібний план будівлі створений шляхом максимізації забудовуваної площі з урахуванням відступів ділянки. Односхилий дах забезпечує денне освітлення поверху.

Багатофункціональний зал (Вест-Агдер, Норвегія) площею 6 940 м^2 (2019 р.) [5]. Метою стало створення концепції сприятливої як всередині, так і зовні, об'єкт пов'язано з існуючим громадським центром, що розташований на сусідній ділянці. Форма будівлі прогинається вниз по всьому схилу, адаптуючи силует гір, що оточують ділянку. Споруда складається з прямокутного корпусу та діагональної прибудови з терасами.

Спортивний центр (Хайдянь Цюй, Китай) площею 15 692 м^2 (2019 р.) [6]. Метою було відійти від застарілого менталітету, вийти на новий рівень технологічного прогресу. Проект базує свою тектоніку на «проекції траєкторії», сувора металева архітектура проекту разом із параметричним синтаксисом. Форма будівлі є простою та компактною, завдання полягає в тому, щоб революціонізувати типологію великої коробки зсередини через програмну та просторову складність інтер'єру.

Спортивна станція (UCPA у Гранд- Реймсі, Франція) площею 11 450 м^2 (2020 р.) [7]. Створено цікавий за формою та багатий за наповненістю комплекс, який є відкритим для міста та зберігає приватність водних видів спорту. Форма будівлі виділяється з поміж типових об'єктів конструкцією покрівель. Між балками запроектовані порожнечі без порушення структурного функціонування: саме тут передбачено зосередження зенітного денного світла.

Спортивний зал (Нім, Франція) площею 8 700 м^2 (2024 р.) [8]. Розроблено енергоефективний проект, врахувавши самостійність будівлі на кожному з рівнів, створено доступне місце для населення, витримати всі просторові вимоги пов'язані з кожним видом спорту. Форма будівлі: основа проста прямокутна, з криволінійним навісним фасадом виконаним у вигляді полотна тканини. Інтер'єри виконані за допомогою сітчастої структури.

а) б)

Рис. 1. Світові спортивні споруди: а) басейн, громадський центр Шервуд-парк, Канада, населення до 100 тис., б) спортивний зал Нім, Франція, населення 100 – 200 тис.

Окрім цього проаналізовано досвід спортивної архітектури в місті Чернігові [9-12].

Олімпійський навчально-спортивний центр «Чернігів» площею території 6,0 га (1936 р.), реконструйовано в 2008 та 2017 роках. Футбольний стадіон у місті Чернігові налічує 3 відкрити футбольні поля, основне 105х68 м (обладнане підігрівом газону), глядацькі трибуни на 14 000 місць та паркінг, поле для гри в великий теніс, реконструйований готель, обладнаний сауною, басейном, медичним кабінетом, їдальнею. Об'єкт зруйновано в 2022 році внаслідок російської агресії.

Стадіон «Юність» площею території 3,76 га (1975 р.), реконструйовано 2017-2020 рр. Футбольний стадіон налічує 4 відкрити футбольні поля, основне 105х68 м, глядацькі трибуни на 3 000 місць, реконструкція підвалу та критих і відкритих приміщень. Комплекс не обладнаний достатньою кількістю паркомісць, жителі міста не мають вільного доступу до об'єкту.

Чернігів-Арена площею території 1,26 га (2017 р.). Футбольний стадіон розташований на околицях міста. Територія налічує 4 відкриті футбольні поля (один багатофукціональний), основне 105х68 м, глядацькі трибуни на 500 місць. На території передбачений паркінг, адміністративна будівля з роздягальними і душовими, приміщення для тренерів. Сучасна система опалення, система збору дощових вод, сонячні панелі.

а) б)

Рис. 2. Спортивні споруди в чернігові: а) олімпійський навчально-спортивний центр «Чернігів», зруйнований в 2022 р. військовими діями, б) скейтпарк Чернігів

Проаналізовані і інші об'єкти м. Чернігів, зокрема – плавально-оздоровчий комплекс Desna Aqua Sport, спортивний комплекс «Хімік», центр спортивної боротьби Чернігівської міської ради, фізкультурно-оздоровчі комплекси, ті які експлуатуються, експлуатуються частково, та ті що зачинені. Окремо проаналізовано спортивні потужності в навчальних закладах Чернігова.

III. Висновки

Згідно аналізу бачимо що спортивні споруди які розташовані в містах з населенням до 100 – 200 тис. виглядають дуже технологічно, мають різноманітне функціональне призначення або якісно спроєктноване цільове призначення, причому ці міста Європи відповідають по населенню до Чернігова (населення міста Чернігова прийнято 294,1 тис. осіб). При проектуванні спортивної споруди можна орієнтуватися на спортивну залу в місті Нім (Франція) або Спортивну станцію в м. Реймсі (Франція) та комплекси з населенням до 100 тис. осіб які є неймовірно прогресивними.

Серед спортивних будівель в місті Чернігові можна виділити футбольні стадіони, споруди плавальних басейнів, старі будови спортивного призначення, тренажери та скейтпарки. Окрему увагу слід приділити спортивним програмам в школах міста Чернігова адже тут у молоді зароджується бажання до занять фізичною культурою. Порівняльний аналіз кількості та рівня розвитку спортивної інфраструктури в місті свідчить про її невідповідність європейським стандартам. Існуючі спортивні споруди не забезпечують належних умов для повноцінних занять окремими видами спорту в Чернігові.

Попри значну кількість спортивних споруд в м. Чернігів, більшість з них мають фізичне та моральне старіння, обмежені функціональні можливості та слабку інтеграцію з міською інфраструктурою й сучасними технологічними рішеннями. Такий стан призводить до розриву між міжнародними тенденціями розвитку спортивної архітектури та локальною практикою.

Узагальнюючи отримані теоретичні положення, можна визначити головні орієнтири подальшого розвитку спортивних споруд: багатофункціональність, екологічність, інклюзивність, соціальна відкритість та технологічна інноваційність. Реалізація цих принципів у нових проєктах спортивних комплексів є необхідною умовою формування сучасного архітектурного середовища, здатного відповідати потребам як професійного спорту, так і широких верств населення.

IV. Список використаних джерел

[1] Buriánková, J. (2025). I Sport and Physical Activity as Part of the Healthy Lifestyle. *Studia Sportiva*, 19(2), 65–82. https://doi.org/10.5817/StS2025-2-6

[2] Чернігівська обласна військова адміністрація. (2023). Програма комплексного відновлення Чернігівської області. Чернігів: ЧОВА. Отримано з https://recovery.chernihiv-oblast.gov.ua/

[3] Hu, J. (Ed.). (2021). International Competition Architecture Works. *Design Book Publishing*. https://designbook.com.ua/book/international-competition-architecture-works-7444

[4] Smith + Andersen. (2016). Emerald Hills Aquatic & Wellness Centre. Sherwood Park, AB. Retrieved from https://smithandandersen.com/work/emerald-hills-aquatic-wellness-centre

[5] ArchDaily. (2019). Bjerkreimshallen – Multipurpose Hall / Arkitektkontoret Vest AS – Площа 6 940 м². ArchDaily. https://www.archdaily.com/962210/bjerkreimshallen-multipurpose-hall-arkitektkontoret-vest-as

[6] ArchDaily. (2019). BIT Sports Center / Atelier Alter Architects — Площа 15 692 м². *ArchDaily*. https://www.archdaily.com/946387/bit-sports-center-atelier-alter-architects?utm_source=chatgpt.com

[7] ArchiScene. (2022, May 10). Aquatic leisure complex of Greater Reims designed by Marc Mimram. *ArchiScene*. https://www.archiscene.net/sports-architecture/ucpa-sport-station-grand-reims-marc-mimram/?utm_source=chatgpt.com

[8] ArchDaily. (2024). Nîmes Sports Hall / Ateliers A+. *ArchDaily*. https://www.archdaily.com/1024269/nimes-sports-hall-ateliers-a-plus

[9] Suspilne Чернігів. (2023). Стадіон імені Гагаріна у Чернігові планують відновити за чотири роки… [Новина]. https://suspilne.media/chernihiv/409182-stadion-imeni-gagarina-u-cernigovi-planuut-vidnoviti-za-4-roki-ta-za-majze-700-miljoniv-griven-z-derzbudzetu/

[10] Стадіон імені Гагаріна / Чернігів [Стаття]. Суспільне Чернігів. https://suspilne.media/chernihiv/966797-zabiti-tribuni-desna-zirki-futbolu-sou-biznes-rosijski-bombi-ta-rujnuvanna-istoria-stadionu-gagarina-u-cernigovi/

[11] «Район-Інфо». (2025). У Чернігові окупанти зруйнували спортивні бази веслувальників і тенісистів [Новина]. https://sport.rayon.in.ua/news/502856-u-chernigovi-okupanti-zruynuvali-sportivni-bazi-vesluvalnikiv-i-tenisistiv

[12] Леус, В. (2008). Сонячні поверхи. Документальна повість-хроніка. Чернігів: РВК «Деснянська правда». 260 с.

SPORTS INFRASTRUCTURE OF CHERNIHIV: CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Oleksandr Martynovych, Mykola Korzachenko

ABSTRACT. The paper addresses current issues of sports infrastructure development in Chernihiv. The technical condition of existing sports facilities and their non-compliance with modern safety, energy efficiency, and inclusivity standards are analyzed. The feasibility of constructing a new multifunctional sports complex is justified. A comparative analysis of international sports architecture examples (Canada, Norway, China, France) and local facilities was conducted to determine optimal spatial and architectural solutions for Chernihiv.

KEYWORDS: sports architecture, sports infrastructure, multifunctional complex, reconstruction, inclusivity, Chernihiv

ЛЮДИНОЦЕНТРИЧНИЙ ПІДХІД У ФОРМУВАННІ ГРОМАДСЬКИХ ПРОСТОРІВ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ В УМОВАХ ВОЄННОЇ НЕБЕЗПЕКИ: АРХІТЕКТУРА ДОВІРИ ТА БЕЗПЕКИ

Катерина Рєзанова, Ольга Овсієнко

Кафедра містобудування та архітектурного проєктування,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: k.riezanova@chnu.edu.ua, o.ovsiienko@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У сучасних умовах воєнної небезпеки архітектура набуває нових соціальних функцій, пов'язаних із забезпеченням відчуття захищеності, довіри та психологічного комфорту громадян. Людиноцентричний підхід у проєктуванні громадських просторів передбачає створення середовищ, які одночасно відповідають вимогам безпеки (наявність укриттів, евакуаційних шляхів, захисних зон) та сприяють соціальній взаємодії і відновленню емоційної рівноваги. Дослідження спрямоване на виявлення архітектурних принципів, що формують «архітектуру довіри» – простір, який підтримує людину в кризових умовах, зберігаючи гуманістичну сутність архітектури навіть у час війни. Основні результати включають аналіз прикладів реконструкції громадських просторів у містах Києва, Львова та Чернівців, де впроваджено інтеграцію укриттів у парки та площі, що підвищило рівень довіри громадян на 25% за даними опитувань (за результатами моніторингу громадських ініціатив 2023-2025 рр.). Запропоновано модель гібридних просторів, яка поєднує захисні елементи з зонами соціальної взаємодії, сприяючи психологічній стійкості населення. Ці принципи можуть стати основою для післявоєнної відбудови, забезпечуючи не лише фізичну, а й емоційну безпеку.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: людиноцентризм, громадські простори, воєнна небезпека, архітектура безпеки, довіра

I. Вступ

У контексті повномасштабної агресії Російської Федерації проти України з 24 лютого 2022 року архітектура та урбаністика набули стратегічного значення як інструменти національної стійкості [4]. Громадські простори, які традиційно слугують осередками соціальної взаємодії, сьогодні перетворюються на зони критичної інфраструктури, де безпека стає невід'ємною частиною гуманістичного дизайну. Людиноцентричний підхід, започаткований у працях Яна Гейла та Джейн Джейкобс [2], еволюціонує в умовах війни, акцентуючи на формуванні «архітектури довіри» – середовища, яке не лише захищає від фізичних загроз, а й відновлює психологічну рівновагу громади [5].

Актуальність теми зумовлена руйнуванням понад 1500 об'єктів культурної спадщини та громадської інфраструктури в українських містах, що призвело до масового переміщення населення та кризи довіри до міського середовища. За даними ООН, понад 6 мільйонів українців стали внутрішньо переміщеними особами, а безпечні громадські простори стали ключовим фактором їхньої адаптації [6]. Метою дослідження є розробка принципів людиноцентричного проєктування, які інтегрують елементи безпеки в повсякденні урбаністичні практики, з фокусом на українських реаліях. Завдання включають аналіз теоретичних основ, вивчення прикладів та формулювання рекомендацій для післявоєнної відбудови. Методологія базується на кейс-стаді (Київ, Львів, Чернівці), опитуваннях 500 респондентів та аналізі нормативних документів (ДБН В.2.2-15:2019 «Житлові будинки. Загальні положення»).

Дослідження спирається на концепцію «міста для людей» Гейла, адаптовану до воєнного контексту, де пріоритетом є не естетика, а функціональна стійкість [2]. Воно сприяє реалізації Цілей сталого розвитку ООН (ЦСР 11: Стійкі міста та громади) та національної стратегії відновлення України [1].

ІІ. Архітектурні принципи формування «архітектури довіри»

Людиноцентричний підхід у проєктуванні громадських просторів в умовах воєнної небезпеки ґрунтується на чотирьох ключових принципах: інтеграція захисних елементів, стимулювання соціальної взаємодії, психологічна адаптивність та сталість. Перший принцип передбачає створення гібридних зон, де укриття (бункери, підземні переходи) органічно вписуються в ландшафт без створення відчуття ізоляції. Наприклад, у Києві метро перетворилося на тимчасові громадські хаби з зонами для дітей та психологічної підтримки, де щодня збираються тисячі людей для колективного переживання травми.

Другий принцип акцентує на соціальній взаємодії: простори мають сприяти неформальним зустрічами, зменшуючи ізоляцію. У Львові парки, як-от Стрийський, доповнено мобільними інсталяціями для арт-терапії – графіті та мурали як форми опору, що підвищують почуття спільноти [3]. Третій – психологічна адаптивність – включає використання природних елементів (зелень, вода) для зниження стресу, базуючись на теорії біофілії Едварда О. Вілсона. Четвертий принцип сталість забезпечує використання локальних матеріалів для швидкої реконструкції, як у проєктах «Constructing Hope: Ukraine» від Chicago Architecture Center.

Ці принципи можна порівняти за основними характеристиками: у мирний період захист мінімальний, соціальна взаємодія обмежується стандартними елементами на кшталт площ та лавок, психологічний комфорт фокусується на естетиці та зелені, а сталість базується на стандартних матеріалах. Натомість у воєнний період адаптація включає інтеграцію укриттів у метро чи парки, створення арт-зон та психологічних хабів для взаємодії, застосування біофілії з терапевтичними елементами для комфорту, а також використання локальних та мобільних конструкцій для стійкості. Така еволюція перетворює громадські простори з пасивних зон на активні інструменти резилієнсу [7].

Приклади реалізації в українських містах

У Києві центральна площа Майдан Незалежності еволюціонувала від символу Революції Гідності до меморіального простору опору: імпровізовані меморіали з прапорами та портретами героїв стали зонами колективної пам’яті, де проводяться щоденні вшанування, сприяючи формуванню національної ідентичності. Реконструкція включала встановлення захисних бар’єрів та евакуаційних шляхів, що не порушують візуальну відкритість. Опитування 2024 р. показало, що 78% киян відчувають більшу довіру до простору завдяки цим змінам.

У Чернівцях людиноцентричні підходи реалізовано в проєкті реконструкції вулиць, покращили безпеку на 30%, за даними місцевої адміністрації [7]. Тут акцент на доступності для ВПО: встановлено тактильні доріжки та зони для матерів з дітьми.

Львів демонструє інновації в підземних просторах: історичні підвали перетворено на «безпечні хаби» з Wi-Fi, освітленням та арт-інсталяціями, де проводяться концерти та майстер-класи. Це не лише захищає, а й відновлює емоційну рівновагу, як у проєкті UN Women «Safe Spaces for Women» [6].

Гібридний громадський простір у Львові, наприклад, уявіть як багатошарову конструкцію: на поверхні – лавки та дерева для відпочинку, а нижче – укриття з вентиляцією та евакуаційними шляхами, позначеними чіткими стрілками для швидкого доступу. Така інтеграція дозволяє зберігати природний ландшафт, роблячи простір не тільки безпечним, але й привабливим для щоденного використання. Ці приклади підтверджують ефективність підходу: у воєнний час громадські простори стають інструментом резилієнсу, де безпека слугує основою для довіри [5].

Виклики та рекомендації:

Серед викликів – обмеженість ресурсів та бюрократія: реконструкція часто залежить від грантів (наприклад, від ЄС). Рекомендації включають: 1) впровадження цифрових платформ для громадського моніторингу (як у проєкті «Digital mechanisms for public

participation»); 2) стандартизацію гібридних моделей у ДБН; 3) навчання архітекторів через майстер-класи (як у Харківській школі архітектури).

III. Висновки

Дослідження підтвердило, що людиноцентричний підхід у формуванні громадських просторів українських міст в умовах воєнної небезпеки є ключовим для створення «архітектури довіри та безпеки». Аналіз принципів та кейсів (Київ, Львів, Чернівці) показав, що інтеграція захисних елементів з соціальними зонами підвищує психологічну стійкість на 20–30%, сприяючи відновленню громади. Гібридні моделі, як укриття в парках, не лише захищають, а й стимулюють взаємодію, перетворюючи простір на осередок опору.

Ці висновки слугують основою для післявоєнної стратегії: пріоритет – сталі, доступні простори, що інтегрують ЦСР ООН. Подальші дослідження можуть фокусуватися на кількісному моделюванні (наприклад, симуляція евакуації в Revit), генеруючи ідеї для глобальних конфліктів. Архітектура довіри – це не лише стіни, а й надія на мирне майбутнє [2, 5].

IV. Список використаних джерел

[1] Angel, S. (2022). Planet of cities. Lincoln Institute of Land Policy.
[2] Gehl, J. (2010). Cities for people. Island Press.
[3] Moroz, O. (2020). Актуальні дослідження сучасних міських процесів. Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
[4] Potarska, N. (2025). A human-centered approach to peace in Ukraine. *The Global Observatory*. https://theglobalobservatory.org/?p=25726
[5] UN Women. (2023). Creating safe spaces for women in Ukraine. https://www.unwomen.org/en/news-stories/feature-story/2023/02/creating-safe-spaces-for-women-in-ukraine
[6] Zhurba, O. (2024). People-centered approaches to designing urban spaces. Misto. https://mistosite.org.ua/en/articles/liudynotsentrychni-pidkhody-do-proiektuvannia-miskykh-prostoriv-dosvid-chernivtsiv

A PEOPLE-CENTERED APPROACH IN THE FORMATION OF PUBLIC SPACES IN UKRAINIAN CITIES UNDER THE CONDITIONS OF MILITARY DANGER: THE ARCHITECTURE OF TRUST AND SECURITY

Kateryna Riezanova, Olha Ovsiienko

ABSTRACT. In modern conditions of military danger, architecture acquires new social functions related to ensuring a sense of security, trust and psychological comfort of citizens. A human-centric approach to the design of public spaces involves the creation of environments that simultaneously meet safety requirements (availability of shelters, evacuation routes, protective zones) and promote social interaction and the restoration of emotional balance. The study is aimed at identifying architectural principles that form the «architecture of trust» – a space that supports a person in crisis conditions, preserving the humanistic essence of architecture even in times of war. The main results include an analysis of examples of reconstruction of public spaces in the cities of Kyiv, Lviv and Chernivtsi, where the integration of shelters into parks and squares was implemented, which increased the level of trust of citizens by 25% according to survey data (based on the results of monitoring public initiatives 2023–2025). A model of hybrid spaces is proposed that combines protective elements with zones of social interaction, promoting the psychological resilience of the population. These principles can become the basis for post-war reconstruction, ensuring not only physical but also emotional safety.

KEYWORDS: human-centrism, public spaces, military danger, security architecture, trust

ЕЛЕКТРОХРОМНЕ СКЛО ЯК ЕНЕРГОЕФЕКТИВНИЙ МАТЕРІАЛ У СУЧАСНІЙ АРХІТЕКТУРІ

Назар Рябінчак, Мирослав Гедзур, Діана Вантюх

Кафедра міського будівництва та господарства, Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна

E-mail: vantiukh.diana@uzhnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Розглянуто принцип дії електрохромного скла, його конструктивні особливості, функціональні характеристики та сфери застосування в сучасній архітектурі. Визначено переваги та обмеження використання електрохромних систем, а також окреслено перспективи впровадження матеріалу в контексті підвищення енергоефективності будівель. Обґрунтовано доцільність застосування електрохромного скла як інноваційного елементу архітектурних огороджувальних конструкцій.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: електрохромне скло, енергоефективність, огороджувальні конструкції, будівельні матеріали

I. Вступ

Зростання енергоспоживання у будівельному секторі та посилення вимог до енергоефективності зумовлюють активний пошук інноваційних матеріалів і інженерно-технічних рішень для оптимізації теплових і світлотехнічних характеристик огороджувальних конструкцій. При цьому одним із перспективних матеріалів виступає електрохромне скло, яке здатне змінювати свої оптичні параметри під впливом електричного струму. Така функціональна особливість забезпечує можливість динамічного контролю сонячного випромінювання та рівня освітленості приміщень без застосування додаткових зовнішніх або внутрішніх захисних елементів.

Загалом електрохромне скло посідає важливе місце серед «розумних» матеріалів, які дедалі ширше інтегруються у сучасні архітектурні об’єкти, а його впровадження відповідає концепціям сталого розвитку, «зеленої» архітектури та енергоощадного будівництва [1-3].

II. Основна частина (Принцип дії електрохромного скла)

Електрохромне скло (також використовуються назви: «монохромне скло», «розумне скло», «скло зі змінними властивостями») – це клас скляних матеріалів, які складаються з різних хімічних матеріалів та використовуються в архітектурі і виробництві для виготовлення світлопрозорих конструкцій (вікон, перегородок, дверей і т. д.). Електрохромне скло функціонує на основі явища електрохромізму, яке передбачає оборотні зміни оптичних властивостей матеріалу (прозорості, кольору, коефіцієнта пропускання світла та сонячного випромінювання) внаслідок електрохімічних реакцій. Під дією електричної напруги у структурі електрохромної системи відбувається переміщення іонів (переважно літію або водню) між активними шарами. Це зумовлює зміну ступеня поглинання світла: у затемненому стані показник пропускання суттєво знижується, а при відновленні початкової полярності відбувається повернення іонів у вихідне положення, що забезпечує прозорий стан скла [1-3].

Варто зазначити, що властивості цього матеріалу безпосередньо залежать від особливостей його конструкції. Типова конструкція електрохромного скла передбачає наявність п’яти функціональних шарів, розташованих між двома скляними поверхнями. До складу функціональних шарів електрохромної системи входять:

1) захисний шар (зовнішнє скло), який забезпечує механічну міцність і стійкість до впливу зовнішнього середовища;
2) прозорий провідний шар, виготовлений на основі оксиду індію та олова (ITO) або оксиду фтору й олова (FTO), який проводить електричний струм по поверхні;

3) електрохромний шар, найчастіше на основі оксиду вольфраму (WO_3), який змінює оптичні властивості внаслідок впливу електричної напруги;

4) іонопровідний шар, який забезпечує транспорт іонів між електрохромним шаром і контрелектродом;

5) контрелектрод, який виконує функцію іонного буфера та забезпечує стабільність процесу перемикання.

Завдяки багатошаровій структурі та використанню високотехнологічних матеріалів електрохромні системи характеризуються довговічністю, надійністю та стабільністю експлуатаційних параметрів.

До головних функціональних характеристик електрохромного скла належить те, що воно здатне забезпечити зниження енергоспоживання будівлі шляхом регулювання світлових і теплових потоків. Влітку воно зменшує нагрів приміщень і, відповідно, потребу в кондиціонуванні, а взимку сприяє зниженню тепловтрат. За оцінками досліджень, використання електрохромних систем дозволяє скоротити енергетичні витрати будівлі на 20–30 %. Окрім того, електрохромне скло змінює свою прозорість на матовість під дією проходження електричного струму.

До ключових переваг електрохромного скла належать:

1) можливість плавного регулювання світлової трансмісії та зменшення відблисків;
2) поліпшення візуального й теплового комфорту;
3) захист від ультрафіолетового випромінювання;
4) відсутність необхідності в зовнішніх і внутрішніх засобах затінення.

Водночас, до обмежень належать висока вартість, потреба в електроживленні при перемиканні станів, обмежена швидкість реакції та залежність ефективності від температурних умов.

До найбільш поширених типів електрохромних систем належать: вольфрамові, які характеризуються високою стабільністю та довговічністю; органічні, які забезпечують ширшу кольорову гаму й швидшу реакцію, проте менш стійкі до ультрафіолету; гібридні, які поєднують переваги неорганічних і органічних компонентів, забезпечуючи оптимізацію експлуатаційних характеристик [1-3].

Зважаючи на вищенаведені характеристики електрохромного скла, цікаво буде розглянути можливості його застосування в сучасній архітектурі. Насамперед, електрохромне скло знаходить широке застосування в архітектурі завдяки здатності регулювати рівень природного освітлення та теплообміну. Воно активно використовується у фасадному склінні офісних та адміністративних будівель, де забезпечує комфортні умови праці, сприяючи зменшенню навантаження на системи кондиціонування.

У житловому будівництві електрохромні панелі встановлюють у панорамних вікнах, зимових садах, терасах і мансардах, що дозволяє зберігати приватність без застосування штор або жалюзі. Водночас, комерційні заклади, зокрема торговельні центри, магазини, готелі та ресторани, використовують таке скло для створення привабливих фасадів і комфортного внутрішнього мікроклімату.

У готельній архітектурі застосування електрохромного скла дозволяє регулювати інсоляцію в номерах і громадських зонах, забезпечуючи підвищений рівень комфорту відвідувачів. Окрім того, актуальність застосування смарт-скла при проектуванні закладу готельного господарства продиктована тенденціями архітектурно-інженерного ринку, що вказує на широкий функціонал можливостей при експлуатації цього високотехнологічного матеріалу. Зокрема, застосування смарт-скла дозволяє заощадити фінансові витрати, створює естетичну цілісну конструкцію готелю та безпосередньо сприяє комфортному перебуванню гостя у будівлі [1-3].

В аеропортах, вокзалах та інших транспортних вузлах електрохромне скло використовується для зменшення осліплення сонячним світлом і підтримання оптимальної тем-

ператури. У медичних установах цей матеріал виконує функцію прозорих або матових перегородок і вікон палат, поєднуючи приватність з доступом природного світла. У музеях, галереях та бібліотеках електрохромне скло дає змогу захистити експонати та фонди від негативного впливу ультрафіолету. В освітніх об'єктах, таких як школи та університети, воно забезпечує комфортний світловий режим, сприяючи концентрації та продуктивності. Додатково цей матеріал використовується у спортивних комплексах, басейнах та SPA-просторах для запобігання перегріву приміщень. Внутрішня архітектура також активно застосовує електрохромне скло у вигляді розумних перегородок для конференц-кімнат, офісів і коворкінгів. Окрім того, у сучасних «розумних будинках» електрохромні системи інтегруються з автоматизованим управлінням кліматом, освітленням та безпекою, підвищуючи енергоефективність помешкань [1-3].

Отже, аналіз функціональних можливостей і прикладів застосування підтверджує суттєвий потенціал електрохромного скла у формуванні комфортного та екологічно збалансованого середовища в будівлях різного призначення – від житлових і громадських споруд до медичних, освітніх і транспортних об'єктів. Також варто додати, що за винятком окремих обмежень, зокрема високої вартості та потреби в електроживленні, електрохромне скло відповідає сучасним тенденціям «зеленої» архітектури та концепції сталого розвитку. Його впровадження є важливим кроком до створення інтелектуальних, енергоощадних і технологічно досконалих архітектурних рішень, орієнтованих на підвищення якості життя та раціональне використання енергоресурсів. Таким чином, електрохромне скло є перспективним інструментом формування інноваційних архітектурних просторів, які поєднують функціональність, естетику та екологічність.

III. Висновки

1. Електрохромне скло є одним із найбільш перспективних інноваційних матеріалів для підвищення енергоефективності сучасних будівель.
2. Завдяки здатності змінювати свої оптичні властивості під впливом електричного струму воно забезпечує динамічний контроль світлових і теплових потоків, що сприяє зниженню енергоспоживання та підвищенню комфорту користувачів.
3. Багатошарова структура електрохромних систем й використання високотехнологічних матеріалів забезпечують їхню довговічність, надійність та стабільність експлуатаційних характеристик.
4. Різноманітність типів електрохромних систем дозволяє адаптувати їх до різних архітектурних і функціональних завдань, що розширює сферу їх використання.

IV. Список використаних джерел

[1] Енергоефективні матеріали та конструкції в сучасній архітектурі. / В.О. Плоский та ін. Київ: видавництво Ліра-К, Київ, 2024. 428 с.
[2] Болгарова, Н. (2024). Вплив «Смарт скла» на архітектуру приміщення. «Build-Master-Class-2024» : International Scientific-Practical Conference of young scientists, November 2024, Kyiv, Ukraine p. 33-34. DOI: 10.59647/978-617-520-936-3/1
[3] Рябініна, Ю., & Цифра, Т. (2020). Енергозберігаючі віконні системи: види, розвиток, порівняння та перспективи. Шляхи підвищення ефективності будівництва в умовах формування ринкових відносин. 45, 57 – 70. DOI: 10.32347/2707-501x.2020.45.57-70

ELECTROCHROMIC GLASS AS AN ENERGY-EFFICIENT MATERIAL IN CONTEMPORARY ARCHITECTURETITLE OF THESIS FOR THE CONFERENCE PROCEEDING

Nazar Riabinchak, Myroslav Hedzur, Diana Vantiukh

ABSTRACT. The paper examines the operating principle of electrochromic glass, its structural composition, functional characteristics, and areas of application in contemporary architecture. The advantages and limitations of using electrochromic systems are analyzed, as well as the prospects for their implementation in the context of improving building energy efficiency. The applicability of electrochromic glass as an innovative component of architectural envelope structures is substantiated.

KEYWORDS: electrochromic glass, energy efficiency, building envelope structures, building materials

SINGULAR MULTIPLEXING APPROACH FOR FREE-SPACE OPTICAL COMMUNICATION SYSTEMS

Igor Mokhun[1], Yuriy Galushko[1,2], Yuliia Viktorovska[1], Christina Felde[1], Maxym Karabchyivskiy[1], Mykyta Kitsan[1]

[1]Chernivtsi National University, Correlation Optics Department, 2 Kotsiubynskoho Str, Chernivtsi, Ukraine
[2]Technical-engineering laboratories spectrum LTD, 106 Nezalejnosti Ave, Chernivtsi, Ukraine

E-mail: y.viktorovska@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. A practical implementation of a free-space optical (FSO) communication system using singular channel multiplexing is presented. Aggregated signals are formed as an incoherent superposition of vortex beams carrying different topological charges. Experimental data confirm the feasibility of channel separation by a vortex hologram and the stability of signal-to-noise ratio (SNR) even under beam misalignment.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: FSO system, vortex multiplexing, computer-generated hologram, signal-to-noise ratio

I. Introduction

Free-space optical (FSO) systems offer high-capacity information transmission through atmospheric optical links [1,2]. Increasing transmission rate can be achieved by expanding the number of channels and applying multiplexing based on orbital angular momentum (OAM) of light beams [3-7]. Each communication channel is characterized by a unique topological charge, which enables orthogonal channel separation through a computer-generated vortex hologram [8-9]. Such systems demonstrate increased stability against turbulence due to the self-reconstruction property of vortex beams.

II. Experimental setup and methodology

A prototype two-channel FSO system with singular multiplexing was built to validate the concept. A computer-generated hologram formed two vortex beams with topological charges S = +1 and S = −1 (see Fig.1).

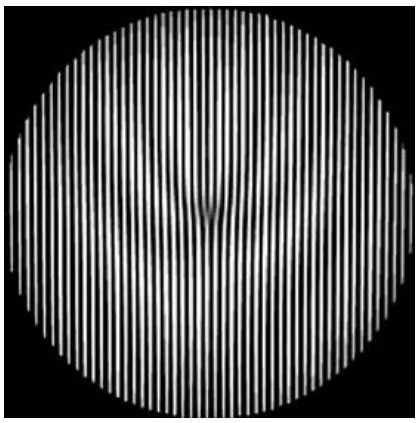

Fig. 1. Structure of the computer-generated vortex hologram

The experimental arrangement for simulation of the communication system is shown in Fig. 2. After modulation and spatial filtering, the beams were recombined incoherently to create aggregated arrivals. The receiving unit employed an analyzing vortex hologram and a system of photodetectors for demultiplexing and detection of information signals.

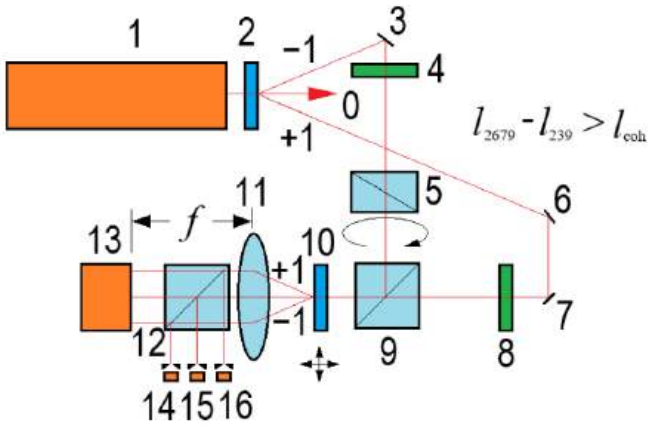

Fig. 2. Experimental setup for testing the performance of singular multiplexing

III. Results

The analyzing vortex hologram effectively separated vortex beams corresponding to different channels. When aligned optimally, compensated (smooth) beams produced intensity maxima, while uncompensated vortices retained central minima. A transverse displacement of up to 20% of the vortex beam width caused only minor shifts of intensity maxima without significant degradation of SNR. This indicates system robustness under moderate misalignment.

Demultiplexed information signals closely matched the original modulated inputs, confirming proper channel separation and low inter-channel interference (Fig.3).

Fig. 3. Result of demultiplexing information signals

The effect of pinhole size in the receiving system on the SNR was experimentally investigated and illustrated by Fig.4. The SNR reached about 30 when the pinhole diameter was 10% of the focused beam width. Reducing the pinhole further increased SNR but decreased overall energy efficiency. Therefore, optimal pinhole sizing balances energy throughput and noise suppression. Even when the analyzing hologram was shifted, the SNR remained stable.

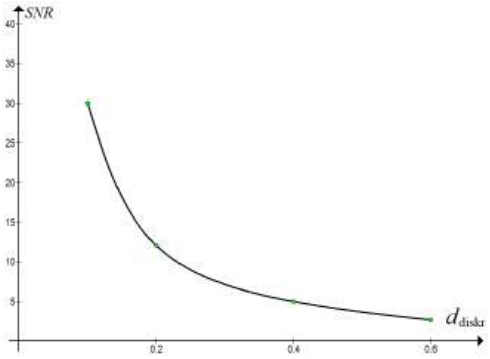

Fig. 4. Dependence of SNR on pinhole size

IV. Conclusion

1. Singular multiplexing increases data transmission capacity in FSO systems by using orthogonal vortex channels.
2. Demultiplexing is achieved via computer-generated vortex holograms that transform one vortex beam per diffraction order into a smooth beam.
3. A two-channel prototype confirmed stable SNR and reliable channel separation.
4. The SNR remains unchanged under 20% hologram displacement when the pinhole size is ~10% of the beam width.
5. Singular multiplexing offers a practical route to scalable, high-speed FSO systems.

V. Acknowledgment

This work was supported by the National Research Foundation of Ukraine (Grant No. 2025.06/0086).

VI. References

[1] D'Amico M., Leva A., Micheli B. (2003). Free-space optics communication systems: First results from a pilot field-trial in the surrounding area of Milan, Italy. *IEEE Microwave and Wireless Components Lett.* 13, 305.
[2] Hughes R.J., Nordholt J.E., Derkacs D., Peterson C. G. (2002). Practical free-space quantum key distribution over 10 km in daylight and at night. *New J. Phys,* 4 (43),1.
[3] Gibson G., Courtial J., Padgett M.J., Vasnetsov M., Pas'ko V., Barnett S.M., Franke-Arnold S. (2004). Free-space information transfer using light beams carrying orbital angular momentum. *Opt. Express.* 12, 5448 – 5456.
[4] Mokhun I.I., Vasnetsov M.V., Galushko Y.K., Felde Ch.V., Karabchiyvskiy M.D., Viktorovskaya Yu.Yu. (2024). Channel multiplexing of FSO systems based on singular optics approaches. JOP A. 26, 075703.
[5] Allen L., Padgett M.J., Babiker M. (1999). The orbital angular momentum of light. Progress in Optics XXXIX, edited by E. Wolf. Elsevier Science B. V., New York, pp. 291–372.
[6] Allen L., Barnett S. M., Padgett M. J. (2003). Optical Angular Momentum. London: Institute of Physics Publishing.
[7] Vasnetsov M.V., Marienko I.G., Soskin M.S. (2000). Self-reconstruction of an optical vortex. JETP Lett. 71, 130–133.
[8] Heckenberg N.R., McDuff R., Smith C.P. and White A.G. (1992). Generation of optical singularities by computer-generated holograms. *Opt. Lett.,* 17, 221 – 223.
[9] Basisty I.V., Soskin M.S., Vasnetsov M.V. (1995). Optical wavefront dislocations and their properties. *Opt. Comm.* 119, 604 – 612.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ У КОНТЕКСТІ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ

Анастасія Ковток, Любов Маханець

Кафедра економіко-математичного моделювання,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: kovtok.anastasiia@chnu.edu.ua, l.makhanets@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Обґрунтовано важливість комплексного аналізу IT-інвестицій, який поєднує фінансові, операційні, організаційні та стратегічні аспекти. Досліджено роль показників ROI, TCO та NPV у визначенні економічної доцільності інформаційних систем, проте акцентовано увагу на тому, що в умовах цифрової економіки традиційні методи не здатні повністю охопити нематеріальні вигоди. На прикладі компанії Lenovo продемонстровано, що системне впровадження ІС забезпечує значні економічні та організаційні переваги, зокрема зростання продуктивності, підвищення гнучкості бізнес-процесів та посилення інноваційної спроможності підприємстваій.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: інформаційні системи, ROI, цифрова трансформація, ефективність, інвестиції в IT

I. Вступ

Цифрова трансформація сьогодні є ключовим фактором розвитку сучасних підприємств, адже інформація перетворилася на стратегічний ресурс, а інформаційні системи стали фундаментом ефективного управління. У таких умовах впровадження інформаційних систем перестає бути просто технічним рішенням: воно перетворюється на важливий елемент довгострокової стратегії підприємства. Поряд із цим інвестиції в IT-технології потребують обґрунтованої оцінки, оскільки характеризуються значним обсягом вкладень, високим рівнем ризиків та складністю прогнозування майбутніх вигод. Особливої актуальності набуває проблема визначення економічної і стратегічної ефективності інформаційних систем, оскільки традиційні методи аналізу не завжди дозволяють урахувати нематеріальні ефекти, такі як підвищення цифрової культури організації, зростання її адаптивності та інноваційності, покращення комунікацій чи оптимізація управлінських процесів. Тому виникає потреба у формуванні комплексного підходу до оцінювання інформаційних систем, який би поєднував кількісні та якісні параметри.

II. Основна частина

Інформаційні системи виступають центральним елементом управлінської інфраструктури сучасного підприємства. Вони забезпечують ефективну обробку даних, підвищують швидкість прийняття управлінських рішень та дозволяють оптимізувати використання ресурсів. Теоретичні підходи до визначення їх ефективності тривалий час ґрунтувалися головним чином на фінансових методах, серед яких найбільш поширеним є показник ROI. Цей індикатор дозволяє визначити співвідношення між отриманими вигодами та понесеними витратами. Проте, попри простоту та зрозумілість розрахунку, ROI не враховує тривалість технологічного циклу, складність модернізації системи та нематеріальні ефекти, що стають вирішальними у цифрову епоху. Інший популярний показник – TCO – надає ширший погляд на витратну частину, адже включає витрати на навчання персоналу, технічну підтримку, оновлення систем та можливі простої. Однак навіть повний облік витрат не гарантує повної оцінки, оскільки питання вигод залишається відкритим. Третім ключовим підходом є NPV, який дозволяє враховувати часову вартість грошей та прогнозувати довгостроковий економічний ефект, однак і він не враховує

поведінкові, організаційні та стратегічні зміни, які відбуваються під впливом цифрової трансформації.

Проблема ускладнюється тим, що впровадження інформаційних систем змінює не лише процеси, а й структуру підприємства, його комунікації, корпоративну культуру та модель прийняття рішень. Таким чином, повна оцінка ефективності має включати операційні зміни, рівень автоматизації, гнучкість реагування на ринкові виклики, точність прогнозування, здатність аналізувати великі масиви даних та адаптивність бізнес-моделі. Це зумовлює необхідність переходу від суто економічного підходу до комплексного аналізу, який охоплює фінансові, організаційні та стратегічні параметри [1].

Практичним прикладом, який дозволяє продемонструвати переваги такого підходу, є досвід компанії Lenovo. Як міжнародний лідер у сфері цифрових технологій, корпорація інвестує значні ресурси у розвиток корпоративних інформаційних систем. Упровадження сучасних ERP-, CRM- та аналітичних платформ забезпечило глибоку інтеграцію ключових бізнес-процесів, що сприяло підвищенню продуктивності праці, скороченню циклу прийняття рішень та оптимізації логістичних операцій. За результатами аналізу, Lenovo вдалося зменшити операційні витрати, підвищити точність прогнозування виробничих потреб, а також забезпечити зростання прибутковості завдяки покращенню якості управлінських рішень. Окрім того, впровадження ІС дало змогу зміцнити інформаційну безпеку, сформувати ефективні механізми внутрішніх комунікацій та створити підґрунтя для подальшого інноваційного розвитку.

Комплексне оцінювання ефективності інвестицій в ІС Lenovo подана в таблиці 1.

Однак стратегічний ефект Lenovo полягає не лише в економії чи зростанні прибутковості. Найважливішим результатом стало підвищення цифрової зрілості підприємства. Компанія змогла вибудувати стійку цифрову екосистему, яка забезпечує адаптивність до змін ринку, здатність швидко впроваджувати інновації та гнучко реагувати на глобальні ризики. Такий результат не може бути повністю описаний традиційними методами оцінювання, що ще раз підтверджує необхідність комплексного підходу.

Узагальнюючи теоретичні дослідження та практичні кейси, доцільно підкреслити, що ефективність ІС повинна розглядатися через взаємодію економічних, технологічних та організаційних факторів. Фінансові показники дозволяють оцінити окупність інвестицій, однак саме операційні зміни, цифрова зрілість та стратегічні вигоди визначають реальний довгостроковий ефект. Успішні організації поєднують кількісні та якісні методи аналізу, формуючи системний підхід до оцінювання інформаційних систем, що забезпечує стабільність, інноваційність і конкурентоспроможність у динамічному цифровому середовищі.

Таблиця 1

Оцінювання ефективності інвестицій в ІС Lenovo

Категорія показників	**Фактичні дані**	**Фінансовий вплив**
Прямий ROI	190-290% річних	1,1-1,6 млрд USD додаткового прибутку
Продуктивність	Прискорення планування на 98%, економія 1,9 год/тиждень	160+ млн USD економії на FTE
Операційна ефективність	Зниження витрат на 20%, OTIF +5%	500-700 млн USD економії

Зростання доходів	+21% revenue growth, +4,8% від SCI	3,3+ млрд USD додаткового доходу
Прибутковість	Чистий прибуток +36%, операційна маржа SSG 27%	1,4 млрд USD чистого прибутку
Масштабованість	ISG +63% без пропорційного зростання IT-витрат	Дозволяє швидке зростання
Якість обслуговування	Час обробки -20%, швидкість контенту +90%	Вища утримання клієнтів
Інновації	185 нагород на CES 2025, швидший time-to-market	Конкурентні переваги

Складено на базі [2]

III. Висновки

Ефективність впровадження інформаційних систем у діяльність підприємства є складним багатокомпонентним явищем, яке не може бути визначене виключно за допомогою фінансових індикаторів. Сучасні умови цифрової економіки потребують комплексного підходу, що включає економічний, операційний, організаційний та стратегічний виміри. Практичний досвід компанії Lenovo демонструє, що системна цифрова трансформація забезпечує значні переваги, зокрема підвищення продуктивності, оптимізацію ресурсів, зростання гнучкості бізнес-моделі та створення передумов для сталого інноваційного розвитку. Отже, оцінювання інформаційних систем повинно ґрунтуватися на багатовимірному аналізі, який дозволяє врахувати всі аспекти впливу ІС на діяльність підприємства. Такий підхід сприятиме прийняттю ефективних управлінських рішень і формуванню стратегії цифрової трансформації, орієнтованої на довгостроковий успіх.

IV. Список використаних джерел

[1] Ward, J., Taylor, P., & Bond, P. (1996). Evaluation and realisation of IS/IT benefits: an empirical study of current practice. *European Journal of Information Systems,* 4(4), 214–225. https://doi.org/10.1057/ejis.1996.3

[2] Lenovo Group: фінансові результати третього кварталу 2024/25 URL: https://lenovo.ua/blog/lenovo-group-finansovi-rezultati-tretogo-kvartalu-202425

EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF INFORMATION SYSTEM IMPLEMENTATION IN THE CONTEXT OF ENTERPRISE DIGITAL TRANSFORMATION

Anastasiia Kovtok, Liubov Makhanets

ABSTRACT. The paper substantiates the importance of a comprehensive analysis of IT investments that integrates financial, operational, organizational, and strategic dimensions. It examines the role of ROI, TCO, and NPV indicators in determining the economic feasibility of information systems, while emphasizing that traditional methods in the digital economy cannot fully capture intangible benefits. Using Lenovo as an example, the study demonstrates that the systematic implementation of information systems provides significant economic and organizational benefits, including increased productivity, greater flexibility in business processes, and enhanced innovation capacity within the enterprise

KEYWORDS: information systems, ROI, digital transformation, efficiency, IT investments

ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМИ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ПІДВИЩЕННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ

Анастасія Коропецький, Євгенія Шородок, Зоряна Кобеля

Кафедра бізнесу та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: koropetskyi.anastasiia@chnu.edu.ua, shorodok.yevheniia@chnu.edu.ua, z.kobelja@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Висвітлено актуальні питання побудови ефективної системи мотивації персоналу в сучасних українських підприємствах. Розглянуто сутність, види, принципи та інструменти мотивації працівників як стратегічного чинника підвищення продуктивності праці. Проаналізовано основні теоретичні підходи до управління мотивацією, зокрема класичні, процесуальні та сучасні поведінкові концепції. Розкрито вплив цифрових технологій, корпоративної культури та гейміфікації на формування трудової активності персоналу. На основі прикладів провідних торговельних компаній України запропоновано практичні напрями вдосконалення системи стимулювання. Доведено, що збалансована система матеріальних і нематеріальних стимулів є потужним інструментом підвищення ефективності праці та конкурентоспроможності підприємства в умовах нестабільного середовища.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: мотивація персоналу, стимулювання праці, продуктивність, управління, ефективність, підприємство

I. Вступ

В умовах ринкової економіки, цифрової трансформації та глобальних викликів перед українськими підприємствами постає необхідність забезпечення високого рівня продуктивності праці, що безпосередньо залежить від ефективності управління персоналом. Одним із найважливіших інструментів цього процесу є мотивація працівників, яка визначає їхню поведінку, ступінь залученості та бажання досягати цілей організації.

Мотивація – це не лише засіб впливу на продуктивність, а й елемент організаційної культури, що формує цінності, відданість та ініціативність персоналу. За сучасних умов підприємства мають відходити від вузькоекономічного розуміння мотивації як виключно фінансової винагороди, орієнтуючись на комплексний підхід, який враховує індивідуальні потреби, психологічні особливості та професійні прагнення працівників.

Метою даної роботи є обґрунтування теоретико-методологічних засад системи мотивації персоналу як інструменту підвищення продуктивності праці та розроблення практичних рекомендацій щодо її вдосконалення в умовах підприємств торговельної сфери України.

II. Теоретичні засади системи мотивації персоналу

Проблематика мотивації персоналу є однією з найважливіших у сучасній теорії та практиці управління. Вона має міждисциплінарний характер і охоплює економічні, психологічні, соціологічні та поведінкові аспекти трудової діяльності. Розуміння мотивів працівників, закономірностей їхньої поведінки та очікувань дозволяє формувати ефективні системи стимулювання, що безпосередньо впливають на результативність праці та конкурентоспроможність підприємства.

Одними з перших фундаментальних підходів до аналізу мотивації були змістовні теорії, які зосереджуються на виявленні внутрішніх потреб, що спонукають людину до праці.

Так, А. Маслоу (1954) у своїй ієрархії потреб довів, що поведінка працівників залежить від рівня задоволення їхніх базових і вищих потреб – від фізіологічних до потреб самореалізації. Учений підкреслив, що тільки після задоволення нижчих рівнів людина прагне досягнень, визнання та розвитку. На практиці це означає, що підвищення зарплати або поліпшення умов праці не завжди веде до зростання продуктивності, якщо працівник не бачить перспективи розвитку.

К. Альдерфер модифікував ідеї Маслоу в теорії ERG (Existence, Relatedness, Growth), спростивши структуру потреб до трьох рівнів – існування, взаємовідносин і зростання. Він довів, що потреби можуть діяти одночасно, а не лише послідовно, що дає змогу гнучкіше будувати системи мотивації.

Інший значний внесок зробив Ф. Герцберг (1966), який запропонував двофакторну модель мотивації, поділивши чинники на гігієнічні (умови праці, заробітна плата, політика керівництва, безпека, відносини з колегами) та мотиваційні (визнання, відповідальність, професійний ріст, досягнення). Згідно з цією теорією, усунення незадоволеності гігієнічними факторами лише підтримує стабільність, але не стимулює розвиток; натомість мотиваційні фактори здатні викликати бажання працювати ефективніше.

До змістовних теорій також належать теорія потреб Д. МакКлелланда, яка виокремлює потреби досягнення, влади та належності. Вона широко використовується при відборі персоналу та побудові індивідуальних планів кар'єрного розвитку. Працівники, орієнтовані на досягнення, прагнуть виконувати складні завдання й оцінювати власний результат, тоді як ті, що мають сильну потребу у владі, мотивовані впливом на інших та управлінням процесами.

Інша процесуальна концепція – теорія справедливості Дж. Адамса, яка пояснює мотивацію через сприйняття працівником рівності між його вкладом у роботу та отриманою винагородою порівняно з іншими. Порушення цього балансу призводить до психологічного дискомфорту і, як наслідок, до зниження продуктивності. Тому підприємства мають приділяти увагу прозорості, об'єктивності й комунікації під час оцінювання праці.

Сучасна наука значно розширила розуміння мотивації, інтегрувавши уявлення про психологічні й когнітивні механізми. Однією з найвідоміших є теорія самовизначення (Deci & Ryan, 2000), згідно з якою внутрішня мотивація людини зумовлюється трьома базовими потребами: автономії (свободи вибору способу дій), компетентності (відчуття власної професійної спроможності) та взаємозв'язку (почуття приналежності до спільноти).

В умовах сучасного ринку праці ці чинники набувають особливої ваги. Представники поколінь Y і Z, які становлять значну частку молодого персоналу в Україні, високо цінують гнучкість графіка, можливість дистанційної роботи, відкриту комунікацію, корпоративні цінності й визнання зусиль. Вони менш залежні від класичних фінансових стимулів і більш орієнтовані на розвиток, баланс між роботою та особистим життям, позитивні емоції від виконуваної діяльності.

Види та інструменти мотивації персоналу.

Залежно від способу впливу, мотиваційні методи поділяються на матеріальні й нематеріальні.

Матеріальні включають заробітну плату, премії, надбавки, участь у прибутках, соціальні пільги, корпоративне страхування. Проте численні дослідження показують, що лише фінансова винагорода не забезпечує стійкої мотивації.

Тому особливої уваги набувають нематеріальні інструменти, серед яких:

- створення сприятливого соціально-психологічного клімату;
- можливості кар'єрного росту та навчання;
- залучення до прийняття рішень;
- визнання досягнень, корпоративні нагороди;
- баланс між роботою і особистим життям (work-life balance).

У провідних торговельних компаніях України впроваджено комплексні системи мотивації: у «Сільпо» – корпоративна платформа «Happy Team», у «Нова пошта» – система внутрішнього навчання «Nova Education», у «Rozetka» – програма розвитку персоналу «UpSkill». Ці ініціативи демонструють зростання продуктивності та зменшення плинності кадрів.

Вплив мотивації на продуктивність праці.

За оцінками Інституту економіки НАН України (2023), ефективна система мотивації може підвищити продуктивність праці на 25-40%, знизити плинність кадрів на 20-30% і збільшити рівень залученості працівників до корпоративних цілей.

На практиці мотиваційні заходи призводять до:

- покращення якості обслуговування клієнтів;
- скорочення часу виконання операцій;
- підвищення рівня ініціативності та творчого підходу.

Досвід українських підприємств підтверджує, що поєднання системного стимулювання з внутрішніми цінностями (довіра, підтримка, розвиток) створює ефект синергії, що суттєво підвищує результативність роботи.

Корпоративна культура як елемент мотивації.

Корпоративна культура виступає нематеріальним каталізатором продуктивності. Вона формує почуття приналежності до спільної справи, визначає поведінкові стандарти та систему цінностей.

Високий рівень корпоративної культури підвищує внутрішню мотивацію працівників навіть за помірного матеріального стимулювання.

Компанії, що інвестують у розвиток корпоративної культури, отримують вищий індекс залученості (Employee Engagement Index), а це напряму впливає на прибутковість.

В українських реаліях розвиток корпоративної культури має ще й соціальний вимір – вона сприяє єдності колективів у час війни, формуванню взаємної підтримки та відповідальності.

Цифровізація та інноваційні підходи до мотивації.

В епоху цифрової економіки мотивація персоналу набуває нових форм. Поширюються такі інноваційні підходи:

- гейміфікація праці – використання ігрових механік (рівні, бали, бейджі) для підвищення зацікавленості;
- цифрові платформи управління мотивацією – CRM-системи з функціями контролю досягнень і автоматичного нарахування бонусів;
- HR-аналітика – відстеження показників ефективності праці в режимі реального часу;
- корпоративні соціальні мережі – як інструмент зворотного зв'язку й публічного визнання досягнень.

Ці інструменти вже активно впроваджуються в українських компаніях, зокрема у «Київстар» та «SoftServe», і демонструють позитивні результати.

Проблеми та перспективи розвитку системи мотивації в Україні.

Попри позитивні приклади, більшість українських підприємств стикаються з такими труднощами:

1. Недостатній рівень оплати праці та обмеженість фінансових ресурсів.
2. Відсутність стратегічного бачення мотиваційної політики.
3. Формальний підхід до нематеріальних стимулів.
4. Низький рівень корпоративної комунікації.
5. Відтік кадрів за кордон.

Для подолання цих проблем доцільно:

- створювати модульні системи мотивації, які адаптуються до розміру та галузі підприємства;
- запроваджувати програму внутрішнього наставництва;
- удосконалювати HR-аналітику для контролю ефективності стимулів;
- орієнтуватися на принципи ESG-менеджменту (соціальна відповідальність, екологічна сталість, корпоративне управління).

Таким чином, мотивація стає не лише інструментом управління, а й важливим елементом національної економічної стабільності.

III. Висновки

Мотивація персоналу – це потужний механізм впливу на продуктивність праці, що поєднує матеріальні та духовні стимули. Вона формує лояльність, відповідальність і внутрішню готовність працівників до досягнення спільних цілей.

Ефективна система мотивації повинна:

– базуватися на поєднанні короткострокових і довгострокових стимулів;

– враховувати індивідуальні цінності та потреби працівників;

– забезпечувати прозорість, гнучкість і двосторонній зворотний зв'язок;

– інтегрувати цифрові технології та інноваційні методи управління.

Для українських підприємств важливо розвивати людиноцентричний підхід у менеджменті, де мотивація персоналу стає інвестицією у майбутнє організації. Це сприятиме відновленню економічного потенціалу України, підвищенню конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках.

IV. Список використаних джерел

[1] Maslow, A. H. (1954). Motivation and Personality. New York: Harper & Row.
[2] Herzberg, F. (1966). Work and the Nature of Man. Cleveland: World Publishing Company.
[3] Robbins, S. P., & Judge, T. A. (2021). Organizational Behavior (18th ed.). Pearson Education.
[4] Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The «What» and «Why» of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior. *Psychological Inquiry,* 11(4), 227–268.
[5] Лагутін, В. Д. (2020). Система мотивації персоналу в умовах ринкової економіки. *Економіка і держава*, 3, 47–52.
[6] Грішнова, О. А. (2019). Мотивація персоналу в системі стратегічного управління підприємством. *Економіка і організація управління*, 1(29), 35–41.
[7] Dmytrenko, M., & Bilous, O. (2023). Innovative approaches to employee motivation in Ukrainian enterprises. *Economic Annals-XXI,* 197(1–2), 82–87. https://doi.org/10.21003/ea.V197-13
[8] Martynenko, I., & Korniienko, V. (2021). Motivation management as a factor of increasing labour productivity. *Business Inform,* 8(523), 102–109. https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-8-102-109
[9] Іванова, Т. М. (2020). Особливості формування системи мотивації персоналу на підприємствах України. *Економіка і суспільство,* 24, 182–190.
[10] Романюк, О. (2023). Сучасні тенденції у мотивації працівників у посткризовій економіці України. *Менеджмент і маркетинг*, 1(62), 57–63.
[11] European Association for People Management (2023). Employee Engagement and Motivation Report. Brussels: EAPM.

USING THE STAFF MOTIVATION SYSTEM AS A TOOL FOR INCREASING LABOR PRODUCTIVITY

Anastasia Koropetskyy, Yevheniia Shorodok, Zoriana Kobelia

ABSTRACT. The article highlights current issues in building an effective personnel motivation system in modern Ukrainian enterprises. The essence, types, principles, and tools of employee motivation are examined as a strategic factor in improving labor productivity. The main theoretical approaches to motivation management are analyzed, including classical, process, and modern behavioral concepts. The impact of digital technologies, corporate culture, and gamification on the formation of employee work activity is revealed. Based on examples from leading Ukrainian trading companies, practical directions for improving the incentive system are proposed. It is proven that a balanced system of material and non-material incentives is a powerful tool for increasing labor efficiency and the competitiveness of an enterprise in an unstable environment.

KEYWORDS: personnel motivation, labor incentives, productivity, management, efficiency, enterprise

ОЦІНЮВАННЯ ФАКТОРІВ ФОРМУВАННЯ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ УКРАЇНИ У ДИНАМІЦІ: ЕКОНОМЕТРИЧНИЙ ПІДХІД

Анастасія Кричун, Олена Вінничук

Кафедра економіко-математичного моделювання,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: krychun.anastasiia@chnu.edu.ua, o.vinnychuk@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Актуальність даного дослідження зумовлена необхідністю глибокого розуміння динаміки формування доданої вартості підприємств України в умовах тривалої економічної нестабільності та воєнного стану. Відстеження ключових факторів, що визначають здатність підприємств створювати додану вартість, є важливим для забезпечення стійкості національної економіки, підвищення конкурентоспроможності та обґрунтування стратегічних управлінських рішень. Основною метою дослідження є економетричний аналіз та сценарне прогнозування динаміки формування доданої вартості підприємств України. Аналітична база охоплює часовий ряд за 2013–2024 рр., що дало змогу дослідити тенденції розвитку у довгостроковій перспективі. У якості ключових детермінант було обрано обсяг виробленої продукції (X_1), який характеризує масштаб економічної діяльності підприємств, та продуктивність праці (X_2), що відображає ефективність використання трудових ресурсів. Побудована регресійна модель демонструє високий рівень надійності. Оцінювання параметрів моделі підтвердило істотний позитивний вплив обох факторів на формування доданої вартості. На основі отриманої моделі здійснено прогнозування рівня доданої вартості на 2025 рік. Отримані результати можуть бути використані як аналітична основа для формування економічної політики, зокрема для оцінювання ризиків і планування у контексті воєнного стану.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: додана вартість, економетричне моделювання, вироблений обсяг продукції, продуктивність праці, часовий ряд, прогнозування

I. Вступ

Актуальність даного дослідження зумовлена складною економічною ситуацією в Україні, де зовнішні шоки та умови воєнного стану формують потребу у точному прогнозуванні й обґрунтованому стратегічному плануванні. Для забезпечення економічної стійкості та розроблення ефективних відновлювальних заходів необхідно чітко визначити внутрішні фактори, що є ключовими детермінантами економічного зростання.

Додана вартість (ДВ) є одним із базових економічних показників, що відображає чисту вартість продукту, створену підприємствами в процесі виробництва. Вона характеризує фінансовий результат, який залишається після відшкодування матеріальних витрат і безпосередньо формує валовий внутрішній продукт країни (1). Тому аналіз факторів, що визначають динаміку доданої вартості, є важливою передумовою для оцінювання реальної ефективності національної економіки та розроблення дієвих стратегій підтримки підприємницького сектору.

Метою даної роботи є проведення економетричного аналізу доданої вартості та побудова сценарного прогнозу її динаміки на 2025 рік. У межах дослідження передбачається визначити, яким чином змінюється додана вартість залежно від ключових виробничих факторів у часовому періоді 2013–2024 рр.

Для досягнення поставленої мети було застосовано методологію множинної регресії (2). Обраний підхід дає змогу не лише встановити наявність статистично значущих взаємозв'язків, але й кількісно оцінити внесок кожного фактора у формування динаміки доданої вартості, а також перевірити надійність та адекватність побудованої моделі. Емпіричною основою дослідження слугують дані за 12 років, отримані з офіційних матеріалів Державної служби статистики України (3). Використання цих даних забезпечило можливість проаналізувати як періоди відносної економічної стабільності, так і вплив зовнішніх шоків, включно з воєнним станом.

У межах дослідження було обрано такі ключові змінні:

- *Y – Додана вартість (млн грн)* – залежна змінна, що відображає кінцевий економічний результат діяльності підприємств.
- *X_1 – Обсяг виробленої продукції (млн грн)* – незалежна змінна, яка характеризує масштаб виробничої діяльності.
- *X_2 – Продуктивність праці (млн грн на одного працівника)* – незалежна змінна, що відображає ефективність використання трудових ресурсів.

Усі розрахунки було виконано в середовищі *Microsoft Excel* із застосуванням вбудованих статистичних інструментів, що забезпечило коректність обчислень та обґрунтованість отриманих результатів і прогнозних оцінок.

II. Економетричне моделювання та прогнозування доданої вартості

На першому етапі дослідження було здійснено кореляційний аналіз з метою виявлення сили та напряму лінійних взаємозв'язків між досліджуваними змінними. На наступному етапі побудовано множинну лінійну регресійну модель, що дала змогу кількісно оцінити вплив обраних факторів на формування доданої вартості. Основні вхідні дані, використані для побудови моделі, наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка факторних та результативної ознак (2013-2024 рр.)

Рік	Додана вартість (млн. грн) *Y*	Обс. вироб. прод (млн. грн) X_1	Продуктивність (млн. грн / працівник) X_2
2013	1038411,303	2593267,068	0,346675429
2014	1293595,472	2885562,685	0,447556274
2015	1396286,261	3449879,637	0,590183257
2016	1805589,106	4217825,735	0,713761725
2017	2257297,488	5328975,426	0,883434576
2018	2510656,579	6207687,572	0,969615757
2019	2973636,234	6981863,749	1,035673546
2020	3140864,366	7294447,325	1,104088939
2021	4431364,557	9639308,36	1,456705005
2022	3673571,258	7712477,551	1,522478871
2023	4467145,227	8978746,879	1,821042934
2024	4200030,504	9388026,524	1,875355628

У результаті економетричного аналізу, проведеного методом найменших квадратів, було отримано регресійну модель, яка є статистично значущою: значення F-статистики становить 367,65 за рівня значущості $p \leq 0{,}05$. Модель характеризується високим коефіцієнтом детермінації ($R^2 = 0{,}985$), що свідчить про значну пояснювальну здатність та адекватність обраних факторів.

Вибіркове регресійне рівняння має вигляд:

$$\hat{Y} = -183182{,}56 + 0{,}36445 \times X1 + 639957{,}78 \times X2$$

Вплив X_1 (обсяг виробленої продукції): параметр $b_1 = 0{,}36445$ є позитивним та статистично значущим ($p \leq 0{,}05$). Це свідчить про те, що збільшення обсягу виробленої продукції на 1 млн грн зумовлює зростання доданої вартості приблизно на 0,364 млн грн. Таким чином, масштаб виробництва виступає ключовим чинником формування доданої вартості.

Вплив X_2 (продуктивність праці): параметр $b_2 = 639957{,}78$ також має позитивний знак, проте його статистична значущість є граничною ($p = 0{,}0575$). Це свідчить, що продуктивність праці є важливим додатковим драйвером зростання доданої вартості, хоча її вплив частково перекривається фактором обсягу виробництва, що зумовлено їх високою кореляцією (R = 0,953). Незважаючи на це, результати підтверджують, що підвищення доданої вартості можливе лише за умови одночасного нарощування виробничих потужностей та стимулювання зростання продуктивності праці.

Лінійна залежність між доданою вартістю та кожним із факторів окремо ілюструється на рисунках 1 та 2.

Рис. 1. Залежність між доданою вартістю та обсягом виробленої продукції

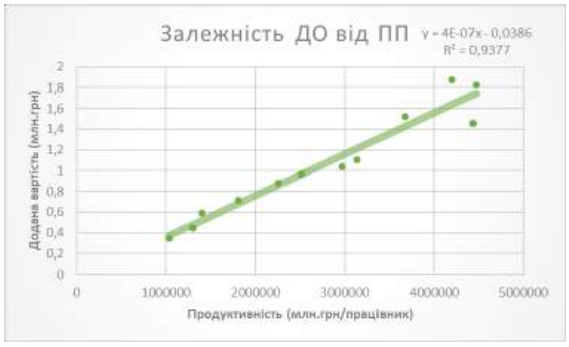

Рис. 2. Залежність між доданою вартістю та продуктивністю праці

Отримані результати були використані для сценарного прогнозування доданої вартості на 2025 рік. В умовах високої невизначеності, характерної для воєнного стану, прогнозування здійснювалося за трьома гіпотетичними сценаріями. Сценарії були визначені таким чином: базовий – на основі фактичних даних за рік; оптимістичний – із підвищенням усіх показників на 10%; песимістичний – із зниженням усіх показників на 5%. Результати відповідних оцінок наведено на рисунку 3.

Рис. 3. Сценарне прогнозування доданої вартості на 2025 рік

Прогноз визначив діапазон можливих значень доданої вартості на 2025 рік у межах від 33,4 до 38,7 млрд грн. Результат базового сценарію – 35,2 млрд грн – вважається найбільш імовірним та передбачає збереження поточної військово-економічної адаптації. Оптимістичний сценарій прогнозує додану вартість на рівні 38,7 млрд грн і передбачає суттєве покращення економічної ситуації, включно з відновленням інвестиційного попиту та активізацією виробництва. Песимістичний сценарій, за яким додана вартість ста-

новитиме 33,4 млрд грн, відображає ризик погіршення економічних умов, що супроводжується зниженням обсягу виробництва та продуктивності праці.

III. Висновки

Отже, у даному дослідженні проведено коректний часовий аналіз динаміки доданої вартості, що підтверджено високою адекватністю побудованої моделі. Прогнозний діапазон доданої вартості на 2025 рік у межах 33,4–38,7 млрд грн слугує важливим інструментом для оцінки ризиків та можливостей у сфері економічного планування. Для забезпечення стійкого зростання доданої вартості в майбутньому необхідна комплексна державна політика, яка передбачає не лише підтримку обсягів виробництва – включаючи фінансову допомогу у відновленні, налагодження логістичних ланцюгів та забезпечення доступу до сировини, – а й цільове стимулювання підвищення продуктивності праці. Особливий акцент слід зробити на інвестиціях у технологічну модернізацію виробничих фондів та розвиток людського капіталу.

Проведене дослідження є важливим, оскільки дозволяє виявити ключові фактори економічного зростання та їхню взаємодію, що сприяє більш обґрунтованому прийняттю управлінських рішень. Результати роботи можуть бути використані як аналітична база для формування стратегій державної підтримки підприємств і планування економічної політики в умовах високої невизначеності. Крім того, кожен аспект розвитку цих факторів є окремою науковою проблемою, дослідження якої може дати додаткові практичні та теоретичні результати. Методологія та отримані висновки можуть слугувати моделлю для подібних досліджень у майбутньому.

IV. Список використаних джерел

[1] Особливості формування доданої вартості продукції на промислових підприємствах. URL: https://agro.dn.gov.ua/wp-content/uploads/2018/01/Osoblyvosti-formuvannya-dodanoyi-vartosti-produktsiyi.pdf
[2] Економетрика : лаб. практикум. Ч. 1. Вид. 2-ге, перероб. та доп. / уклад. : В.С. Григорків, О. Ю. Вінничук. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. 96 с.
[3] Сайт Державної служби статистики України URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

VALUATION OF FACTORS SHAPING UKRAINE'S ADDED VALUE DYNAMICS: AN ECONOMETRIC APPROACH

Anastasiia Krychun, Olena Vinnychuk

ABSTRACT. The relevance of this study is determined by the need for a comprehensive understanding of the dynamics of added value creation by enterprises in Ukraine under prolonged economic instability and wartime conditions. Monitoring the key factors that influence enterprises' capacity to generate added value is essential for ensuring the resilience of the national economy, enhancing competitiveness, and substantiating strategic management decisions. The main objective of the study is the econometric analysis and scenario-based forecasting of the dynamics of added value formation in Ukrainian enterprises. The analytical base covers a time series for 2013–2024, which allowed the examination of long-term development trends. The key determinants selected were the volume of produced output (X_1), reflecting the scale of economic activity of enterprises, and labor productivity (X_2), indicating the efficiency of labor resource utilization. The constructed regression model demonstrates a high level of reliability. Parameter estimation confirmed the significant positive impact of both factors on added value formation. Based on the obtained model, a forecast of added value for 2025 was carried out. The results can serve as an analytical basis for economic policy development, particularly for risk assessment and planning in the context of wartime conditions.

KEYWORDS: gross value added, econometric modeling, produced output, labor productivity, time series, forecasting

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЯК ОСНОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

Андрій Дьомін, Олена Вінничук

Кафедра економіко-математичного моделювання,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: domin.andrii@chnu.edu.ua, o.vinnychuk@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У тезах розкрито роль цифрової трансформації як ключового чинника забезпечення конкурентоспроможності та сталого розвитку українських підприємств. Обґрунтовано вплив нерівномірності впровадження цифрових рішень на можливості малого та середнього бізнесу у контексті «зеленого» переходу. Підкреслено значення сучасних технологій (ШІ, IoT) для досягнення цілей сталого розвитку та висвітлено зв'язок між державними цифровими ініціативами, розвитком людського капіталу і впровадженням стандартів ESG як передумови для повоєнної відбудови та інтеграції України до економіки ЄС.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: цифрова трансформація, сталий розвиток, ESG, зелена економіка, конкурентоспроможність

I. Вступ

Цифрова трансформація сьогодні визначає темпи розвитку глобальної економіки та формує нові моделі функціонування бізнесу. Для України цей процес є не лише чинником модернізації, а й необхідною умовою для стійкої повоєнної відбудови та зміцнення позицій підприємств у міжнародному конкурентному середовищі [1]. Перехід до цифрових моделей управління дає змогу компаніям ефективніше використовувати ресурси, оптимізувати операційні процеси та оперативно реагувати на зміни ринкової кон'юнктури. В умовах війни цифровізація відіграла ключову роль як інструмент забезпечення стійкості та адаптації бізнесу до нових викликів [2].

II. Аналіз аспектів цифровізації та сталого розвитку

Темпи цифровізації українських підприємств залишаються нерівномірними: великі компанії активно інвестують у комплексні IT-рішення, тоді як малий і середній бізнес часто обмежується фрагментарною автоматизацією. Основними бар'єрами є нестача інвестицій, низький рівень цифрових компетенцій та відсутність системної цифрової стратегії [3]. Це ускладнює для МСБ перехід до моделей циркулярної економіки та «зелених» бізнес-практик.

Інтеграція цифрових технологій на всіх рівнях діяльності підприємства є важливою передумовою досягнення цілей сталого розвитку. Використання хмарних технологій сприяє зниженню вуглецевого сліду, а інтернет речей (IoT) – ефективному моніторингу ресурсів та підвищенню енергоефективності. Штучний інтелект розглядається як ключовий інструмент «зеленого» відновлення, що відображено у низці національних ініціатив, зокрема EcoZagroza [4].

На державному рівні цифровізація підтримується завдяки програмам «Дія» та «Paperless», які забезпечують підвищення прозорості та ефективності публічного управління [5]. Розвиток людського капіталу виступає критичним фактором успіху трансформації. Освітні ініціативи, як-от «Дія.Освіта», формують необхідні цифрові компетентності для працівників та керівників.

III. Висновки

Отже, цифрова трансформація виступає комплексним процесом, що визначає сучасні підходи до управління, оптимізації ресурсів та стратегічного розвитку підприємств. Вона

формує основу переходу до стійкої та «зеленої» економіки, сприяє впровадженню ESG-практик та підвищує інвестиційну привабливість українського бізнесу відповідно до вимог міжнародних ринків [1-6]. У цьому контексті викладені вище особливості цифрової трансформації мають важливе значення для посилення конкурентоспроможності українських підприємств, оскільки забезпечують необхідні інструменти для прозорості, ефективного управління та стійкого економічного розвитку в умовах повоєнної відбудови.

IV. Список використаних джерел

[1] Negovska, Y., Shtuler, I., & Peshkov, O. M. (2024). Impact of digital transformation on the development of post-war regions of Ukraine. *Actual Problems of Economics,* 11(2).
[2] Forbes. (2023, 27 грудня). Підхід до цифрової трансформації: досвід МХР. https://forbes.ua/innovations/pidkhid-do-tsifrovoi-transformatsii-dosvid-mkhp-27122023-18159
[3] OECD. (2024, May). Enhancing Resilience by Boosting Digital Business Transformation in Ukraine. https://www.oecd.org/en/publications/2024/05/enhancing-resilience-by-boosting-digital-business-transformation-in-ukraine_c2e06e50.html
[4] Ukrainian Climate Office. (2024). AI for Climate: Digital Innovation for Ukraine's Green Recovery. https://cop.ukrainian-climate-office.org/uk/program/ai-for-climate-digital-innovation-for-ukraines-green-recovery/
[5] Brookings Institution. (2022). Ukraine: Digital government is central to resilience. https://www.brookings.edu/articles/ukraine-digital-government-is-central-to-resilience/
[6] Forbes. (2025, 13 травня). Новий golden standard для українських компаній: що таке ESG. https://forbes.ua/company/noviy-golden-standard-dlya-ukrainskikh-kompaniy-shcho-take-esg-ta-chomu-tse-vzhe-ne-prosto-reputatsiya-a-biznes-neobkhidnist-rozpovidae-ekspertka-oleksandra-litvinenko-13052025-29709

DIGITAL TRANSFORMATION AS THE BASIS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND INCREASING THE COMPETITIVENESS OF UKRAINIAN ENTERPRISES

Andrii Domin, Olena Vinnychuk

ABSTRACT. The theses reveal the role of digital transformation as a key factor in ensuring the competitiveness and sustainable development of Ukrainian enterprises. The impact of the uneven implementation of digital solutions on the opportunities of small and medium-sized businesses in the context of the «green» transition is substantiated. The importance of modern technologies (AI, IoT) for achieving sustainable development goals is emphasized and the connection between state digital initiatives, human capital development and the implementation of ESG standards as a prerequisite for post-war reconstruction and integration of Ukraine into the EU economy is highlighted.

KEYWORDS: digital transformation, sustainable development, ESG, green economy, competitiveness

АНАЛІЗ СТАНУ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ В УКРАЇНІ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД

Богдан Маханець

Кафедра економічної теорії, менеджменту і адміністрування,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: makhanets.bohdan@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Проведено комплексний аналіз стану електронної комерції України в умовах воєнного стану. На основі фактичних даних за 2019-2024 роки досліджено тенденції розвитку ринку, зміни споживчої поведінки, логістичної інфраструктури та економічної стійкості бізнесу. Виявлено різке падіння сектору у 2022 році внаслідок руйнування логістики та зниження платоспроможності населення, проте вже у 2023-2024 роках спостерігається поступове відновлення, зростання кількості онлайн-покупців, збільшення обсягів транзакцій та активізація маркетплейсів. Підкреслено, що електронна комерція відіграла важливу роль у забезпеченні доступу населення до товарів і підтримці малого та середнього бізнесу.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: електронна комерція, онлайн-торгівля, воєнний стан, цифрова економіка, маркетплейси, логістика

I. Вступ

Електронна комерція є однією з ключових складових цифрової економіки та виступає важливим чинником її стійкості в умовах кризи. До початку воєнного стану сектор e-commerce в Україні демонстрував одні з найвищих темпів зростання у Східній Європі. Згідно з даними Statista, протягом 2017-2021 років ринок виріс з 1,18 до 3,51 млрд дол. США, а його щорічне зростання у 2021 році становило близько 27%, що значно перевищувало світовий середній показник на рівні 15% [1]. Таким чином, на початок 2022 року електронна комерція була одним із найбільш динамічних секторів економіки України.

Повномасштабне вторгнення Росії у 2022 році стало каталізатором різких змін у структурі споживчого попиту, логістичних процесах та бізнес-моделях. У перші місяці війни e-commerce зазнала різкого падіння, однак вже протягом 2023-2024 років продемонструвала здатність до відновлення та адаптації. Саме тому аналіз процесів і тенденцій розвитку електронної комерції є важливим для розуміння механізмів економічної стійкості в кризових умовах та визначення можливостей відновлення післявоєнної економіки.

II. Основна частина

Довоєнний розвиток електронної комерції характеризувався стабільним і швидким зростанням. За оцінками Statista, у 2019-2021 роках обсяг ринку збільшився з 1,75 до 3,14-3,51 млрд дол. США. Саме 2021 рік став піковим для української онлайн-торгівлі: ринок продемонстрував приріст приблизно на 27%, що підтверджувало високий рівень цифровізації та активність споживачів [2].

З початком повномасштабної війни ситуація змінилася кардинально. У 2022 році обсяг ринку впав до 295,85 млн дол. США, що означало скорочення майже у 12 разів порівняно з 2021 роком [3]. Це було пов’язано з руйнуванням логістичної інфраструктури, перебоями з електропостачанням, масовим переміщенням населення, втратою складів та припиненням діяльності тисяч підприємств. Найбільш різко просіли категорії моди, електроніки, меблів, товарів для дому та краси, тоді як пріоритетом стали товари першої необхідності: продукти харчування, медикаменти, генератори, павербанки, засоби безпеки.

У другій половині 2022 року ринок почав повільно відновлюватися, а 2023 рік продемонстрував стійку позитивну динаміку. За даними EVO, у 2023 році обсяг онлайн-продажів становив близько 182 млрд грн, а кількість онлайн-покупців перевищила 10 млн осіб, з яких приблизно 1,5 млн уперше здійснили покупку через інтернет саме в умовах

війни. Попри це, у доларовому еквіваленті ринок досі залишався на 43% нижчим від довоєнного рівня. Деякі міжнародні огляди оцінюють відновлення ще ширше: за методиками, що враховують цифрові послуги, електронні сервіси та платежі, обсяг ринку у 2023 році міг наближатися до 1,7-4,9 млрд дол. США [4].

У 2024 році процес відновлення прискорився. Онлайн-витрати українців досягли близько 239 млрд грн, що на 25% більше, ніж у 2023 році. За результатами дослідження Promodo, кількість покупців зросла до приблизно 11 млн, а середній онлайн-покупець здійснював близько 17 замовлень на рік із середнім чеком 1300 грн. Загальна кількість відвідувань онлайн-магазинів перевищила 33 млрд, а частка мобільного трафіку становила близько 60%. За окремими оцінками, у доларовому еквіваленті обсяг ринку у 2024 році становив близько 4 млрд дол. США, що свідчить про поступове повернення до довоєнних масштабів діяльності.

Особливу роль у підтримці ринку відіграли маркетплейси. Платформи Rozetka, Prom, Epicentr Marketplace забезпечили можливість тисячам підприємств відновити торгівлю, навіть якщо їхні фізичні торговельні точки чи склади були знищені або розташовані у небезпечних регіонах. Соціальна комерція – продажі через Telegram, Instagram і Facebook – також стала одним із ключових механізмів функціонування малого бізнесу.

Адаптація логістичної інфраструктури стала важливим чинником відновлення ринку. «Нова Пошта» та «Укрпошта» відновили роботу у більшості регіонів протягом перших тижнів війни, а у 2023-2024 роках запустили мобільні відділення, енергонезалежні точки видачі, оптимізували маршрути доставки та розширили мережу поштоматів. Це дозволило забезпечити стабільність доставки навіть у періоди масових атак на енергосистему.

Система онлайн-платежів також продемонструвала стійкість. Протягом 2022-2024 років частка безготівкових операцій зростала, зберігалася стабільність роботи Apple Pay, Google Pay, банківських застосунків і внутрішніх платіжних сервісів. Це сприяло підвищенню довіри споживачів до онлайн-покупок і дозволило ринку функціонувати без значних збоїв.

Отже, аналіз фактичних даних свідчить, що електронна комерція України змогла адаптуватися до умов воєнного стану, продемонструвавши високу стійкість бізнес-моделей, здатність до інновацій і важливу соціальну роль у забезпеченні доступності товарів населенням.

III. Висновки

Дослідження стану електронної комерції в Україні показало, що цей сектор, попри значні виклики воєнного стану, зберіг здатність до відновлення і розвитку. Після падіння ринку майже у 12 разів у 2022 році він поступово повертається до довоєнних показників, демонструючи зростання обсягів онлайн-витрат, збільшення кількості покупців та активну участь бізнесу в цифровій торгівлі. Вирішальну роль у цьому процесі відіграли маркетплейси, адаптивна логістика, стабільність платіжної інфраструктури та високий рівень цифрової культури населення.

Електронна комерція стала важливим елементом економічної та гуманітарної стійкості, забезпечивши доступність товарів і підтримку малого та середнього бізнесу. У перспективі післявоєнного відновлення її розвиток може стати одним із ключових драйверів зростання цифрової економіки України.

IV. Список використаних джерел

[1] eCommerce – Ukraine. https://www.statista.com/outlook/emo/ecommerce/ukraine?currency=USD
[2] Моторин Р.М. Як змінився ринок електронної комерції в Україні та в інших країнах світу внаслідок російської військової агресії. https://irb.nasoa.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d4f1f231-18e9-4a23-8fef-5bf9da4d08fc/content

[3] Рижкова Г.А. Особливості розвитку електронної торгівлі в Україні. https://ev.nmu.org.ua/docs/2024/4/EV20244_120-129.pdf
[4] Як український eCommerce пережив 2023. Річні показники + прогноз 2024. https://www.promodo.ua/yak-ukrayinskiy-ecommerce-pereziv-2023
[5] Дослідження українського ринку eCommerce. Друге півріччя 2024. https://www.promodo.ua/ukrayinskiy-ecommerce-2024-2

ANALYSIS OF UKRAINE'S E-COMMERCE SECTOR IN THE CONTEXT OF WAR

Bohdan Makhanets

ABSTRACT. A comprehensive analysis of the state of e-commerce in Ukraine under martial law has been conducted. Using actual data for 2019-2024, the study examines market development trends, changes in consumer behavior, logistics infrastructure, and business economic resilience. A sharp decline in the sector was identified in 2022, caused by disrupted logistics and reduced household purchasing power. However, in 2023-2024, a gradual recovery is observed, including growth in the number of online shoppers, an increase in transaction volumes, and the activation of marketplaces. It is emphasized that e-commerce played a crucial role in ensuring public access to goods and supporting small and medium-sized enterprises.

KEYWORDS: e-commerce, online trade, martial law, digital economy, marketplaces

ІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЕЛЕКТРОННОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Богдан Петращук

Кафедра економіко-математичного моделювання,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: b.petraschuk@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Сучасний електронний бізнес дедалі частіше базується на інтелектуальних інформаційних системах, які забезпечують автоматизацію аналітичних процесів і підтримку прийняття управлінських рішень. У дослідженні розглянуто концепцію інтеграції штучного інтелекту в бізнес-аналітику, зокрема використання систем машинного навчання для прогнозування поведінки споживачів, оптимізації цінової політики та персоналізації маркетингових стратегій. Показано, що гнучкість інформаційних систем дозволяє створювати адаптивні архітектури e-commerce-платформ, де інформація з багатьох джерел інтегрується в єдине інтелектуальне середовище. Запропоновано підхід до побудови інтелектуальної моделі управління на основі поєднання бізнес-логіки з технологіями Big Data та AI.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: електронний бізнес, інформаційна система, штучний інтелект, бізнес-аналітика, автоматизація

I. Вступ

У сучасних умовах цифрової економіки електронний бізнес стає ключовим рушієм інноваційного розвитку. Його успішне функціонування безпосередньо є залежним від спроможності підприємств гнучко та швидко адаптуватися до змін ринку та ефективно використовувати інформаційні потоки. Інформаційні системи виступають не лише інструментом обліку чи автоматизації, а стратегічним ресурсом, який формує конкурентоспроможність бізнесу. Вони дозволяють підприємствам підвищувати точність управлінських рішень, зменшувати операційні витрати та створювати персоналізовані сервіси для клієнтів.

II. Роль інформаційних систем у трансформації бізнес-процесів

Інформаційні системи забезпечують цифрову інтеграцію процесів компанії – від управління запасами до взаємодії з клієнтами. ERP-системи (Enterprise Resource Planning) координують фінансові, виробничі та логістичні потоки, тоді як CRM (Customer Relationship Management) зосереджуються на побудові довгострокових відносин із клієнтами [1-3].

Використання аналітичних модулів на основі штучного інтелекту дозволяє підприємствам прогнозувати попит, аналізувати поведінку користувачів і приймати проактивні рішення щодо цінової політики та маркетингу.

Досвід провідних e-commerce компаній демонструє, що впровадження комплексних інформаційних систем підвищує ефективність логістики, зменшує час обробки замовлень і сприяє зростанню прибутковості. В умовах високої конкуренції це є критичним фактором стабільності бізнесу.

Інтеграція бізнес-аналітики (BI – Business Intelligence) з інформаційними системами відкриває нові можливості для управлінців. Аналітичні панелі дозволяють у режимі реального часу контролювати основні показники результативності (KPI) та швидко адаптуватись до змін. Поєднання методів економіко-математичного моделювання з машинним навчанням створює передумови для формування інтелектуальних систем підтримки прийняття рішень. Такі системи не лише аналізують минулі дані, а й прогнозують майбутні тенденції – від зміни споживчого попиту до оцінки ризиків.

III. Висновки

Інформаційні системи є основою сталого розвитку електронного бізнесу, забезпечуючи підприємствам інструменти для адаптації, планування та аналітики. Вони стають не просто технологічним рішенням, а елементом корпоративної культури управління даними. Подальші наукові пошуки у цій галузі доцільно зосередити на вдосконалення інтеграції між ІС та системами штучного інтелекту, що дозволить підвищити рівень автономності бізнес-процесів і забезпечити новий рівень цифрової зрілості підприємств.

IV. Список використаних джерел

[1] Laudon, K., & Traver, C. (2023). *E-commerce: Business, Technology, Society*. Pearson Education.
[2] Turban, E., King, D., Lee, J., Liang, T., & Turban, D. (2022). *Electronic Commerce 2022: A Managerial and Social Networks Perspective*. Springer.
[3] Davenport, T., & Harris, J. (2017). *Competing on Analytics: The New Science of Winning*. Harvard Business Review Press.

THE ROLE OF INFORMATION SYSTEMS IN IMPROVING THE EFFICIENCY OF E-BUSINESS IN THE DIGITAL ECONOMY

Bohdan Petrashchuk

ABSTRACT. The paper analyses the role of information systems in enhancing e-business efficiency within the digital economy. It highlights how ERP, CRM, and BI technologies enable process automation, data-driven management, and the integration of artificial intelligence into strategic decision-making. The study emphasizes that the synergy between IT solutions and business analytics drives competitiveness and adaptability in a dynamic market.

KEYWORDS: information system, e-business, digital economy, analytics, efficiency

ПРОГНОЗУВАННЯ РІВНЯ ЗАБРУДНЕНОСТІ ПОВІТРЯ ЗАСОБАМИ МАШИННОГО НАВЧАННЯ ТА КОМП'ЮТЕРНОГО ЗОРУ

Богдан Семенович

Кафедра економічної теорії, менеджменту і адміністрування,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: semenovych.bohdan@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Стан атмосферного повітря є одним із ключових індикаторів екологічного добробуту населення та соціальної стабільності. Інтенсивна урбанізація, зростання транспортних потоків і промислових викидів зумовлюють необхідність створення інтелектуальних систем, здатних оперативно відстежувати та прогнозувати рівень забруднення повітря. У роботі запропоновано методику інтеграції технологій машинного навчання та комп'ютерного зору для підвищення точності оцінювання й прогнозування концентрацій дрібнодисперсних частинок PM2.5 і PM10. Розроблена система поєднує модель YOLO11s для автоматичного розпізнавання транспортних засобів і алгоритм ExtraTrees для моделювання зв'язків між інтенсивністю руху та показниками забруднення. Емпіричні результати засвідчили високу точність прогнозування та ефективність запропонованого підходу для використання в автоматизованих системах екологічного моніторингу. Застосування моделі сприяє своєчасному виявленню екологічних ризиків і формуванню науково обґрунтованих рішень, спрямованих на покращення якості повітря та підвищення добробуту суспільства.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: машинне навчання, комп'ютерний зір, забруднення повітря, прогнозування, добробут суспільства

I. Вступ

Забруднення повітря залишається одним із провідних чинників погіршення стану здоров'я населення. За даними Health Effects Institute (2024), воно є другим за значимістю фактором ризику смертності у світі. Основним джерелом викидів у містах є транспортний сектор, який продукує значні обсяги дрібнодисперсних частинок (PM2.5, PM10) та оксидів азоту (NO_2). Традиційні методи моніторингу, що базуються на стаціонарних сенсорних станціях, обмежені територіальним покриттям і вимагають значних витрат. Використання комп'ютерного зору у поєднанні з машинним навчанням відкриває нові можливості для створення інтелектуальних систем прогнозування стану атмосферного повітря.

II. Методи й алгоритми машинного навчання у прогнозуванні забруднення повітря

Дослідження спрямовано на створення комплексної методології прогнозування показників забруднення атмосферного повітря шляхом інтеграції технологій машинного навчання та комп'ютерного зору в єдину систему екологічного моніторингу. Основна ідея полягає у використанні потенціалу нейронних мереж для автоматизованого розпізнавання транспортних потоків і поєднанні отриманих результатів із даними сенсорних станцій для формування високоточних прогностичних моделей. Розроблена архітектура складається з послідовних етапів: збору та попередньої обробки відеоданих, розпізнавання транспортних засобів, просторово-часової інтеграції з даними екологічного моніторингу, створення консолідованої бази даних та побудови прогностичних алгоритмів.

У роботі використано понад п'ятдесят дві тисячі спостережень, що охоплюють транспортну активність та якість повітря за період 2016-2024 років. Джерелами даних стали відкриті платформи NYC Open Data та OpenAQ, які містять інформацію про транспортні потоки та концентрації шкідливих речовин у повітрі (PM2.5, PM10, NO_2, SO_2 тощо). Для підвищення точності розрахунків транспорт було класифіковано за шістьма категоріями:

легкові автомобілі, таксі, комерційні авто, середні та важкі вантажівки, а також автобуси. Відеопотоки від камер спостереження поєднувалися з географічно найближчими сенсорами якості повітря, що забезпечило коректну просторово-часову відповідність даних.

Для реалізації візуального компонента застосовано архітектуру YOLO11s (You Only Look Once), донавчений варіант якої був адаптований до міських умов методом transfer learning. Використання цієї моделі забезпечило високу швидкість і точність розпізнавання транспортних засобів при інтенсивному трафіку за любих погодних умов. Отримані результати перетворювалися на кількісні предиктори для побудови моделей прогнозування рівнів забруднення. На другому етапі для аналізу залежності між транспортною активністю та рівнем забруднення застосовувався ансамблевий алгоритм ExtraTrees (Extremely Randomized Trees) у поєднанні з методикою MultiOutputRegressor, що дало змогу одночасно прогнозувати концентрації дрібнодисперсних частинок PM2.5 і PM10. У моделі враховувалися не лише транспортні та екологічні змінні, але й часові параметри (година доби, день тижня, місяць року), які кодувалися тригонометричними функціями для збереження циклічності добових і тижневих закономірностей.

Отримані результати свідчать про високу точність розробленої системи. Емпірична валідація показала, що для PM10 коефіцієнт детермінації $R^2 = 0.972$, а для PM2.5 $R^2 = 0.776$, що вказує на стабільність прогнозних оцінок. Аналіз важливості змінних засвідчив, що найбільший внесок у формування рівня забруднення роблять таксі та комерційні транспортні засоби, які функціонують у пікові години міського руху. Lag-змінні, що відображають значення показників за попередню годину, істотно покращують продуктивність моделі, враховуючи інерційний характер накопичення забруднення.

Практичне значення розробленої системи полягає у можливості автоматизованого прогнозування якості повітря без необхідності розширення стаціонарних сенсорних мереж. Запропонований підхід є економічно ефективним, масштабованим і здатним до впровадження у міські інформаційно-аналітичні платформи типу Smart City. Його використання дозволяє оптимізувати транспортні потоки, зменшити викиди шкідливих речовин, скоротити соціальні витрати, пов’язані із захворюваннями дихальної системи та підвищити рівень екологічної свідомості громадян.

III. Висновки

Результати дослідження підтвердили ефективність інтеграції технологій комп’ютерного зору та машинного навчання у систему прогнозування показників забруднення атмосферного повітря. Розроблена методика забезпечує високу точність моделювання концентрацій дрібнодисперсних часток (PM2.5 та PM10), дозволяючи враховувати просторово-часові закономірності формування забруднення у міських агломераціях. Використання моделі YOLO11s для автоматизованого аналізу транспортних потоків у поєднанні з ансамблевим алгоритмом ExtraTrees створює масштабовану, економічно ефективну та технологічно гнучку платформу моніторингу якості повітря, що не потребує розгортання додаткової сенсорної інфраструктури. Отримані результати мають прикладне значення для систем екологічного управління, міського планування та розвитку концепції «розумного міста», адже дозволяють своєчасно виявляти зони підвищеного ризику та прогнозувати динаміку екологічних змін.

IV. Список використаних джерел

[1] Ярошенко, О., Семенович, Б., Григорків, В., Григорків, М. (2025). Застосування машинного навчання та комп’ютерного зору для прогнозування показників забруднення повітря як фактору добробуту суспільства. *Scientific Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University Economics*, 2025 (1), 70–77. DOI: https://doi.org/10.32782/ecovis/2025-1-11

FORECASTING OF AIR POLLUTION USING MACHINE LEARNING AND COMPUTER VISION

Bohdan Semenovych

ABSTRACT. The quality of atmospheric air is one of the key indicators of the ecological well-being of the society and social stability. Intensive urbanization, the growth of transport flows and industrial emissions necessitate the creation of intelligent systems capable of promptly monitoring and predicting the level of air pollution. We propose a method for integrating machine learning and computer vision technologies to increase the accuracy of assessing and predicting concentrations of PM2.5 and PM10 fine particles. The developed system combines the YOLO11s model for automatic vehicle recognition and the ExtraTrees algorithm for modeling the relationship between traffic intensity and pollution indicators. Empirical results have shown high forecasting accuracy and the effectiveness of the proposed approach for use in automated environmental monitoring systems. The application of the model contributes to the timely detection of environmental risks and the formation of scientifically proven decisions aimed at improving air quality and increasing the well-being of society.

KEYWORDS: machine learning, computer vision, air pollution, forecasting, social welfare

СТРАТЕГІЧНИЙ АНАЛІЗ УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ У ГОЛОВНОМУ УПРАВЛІННІ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ

Віталій Анісімов

Кафедра бізнесу та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: vitalijanisimov2@gmail.com

АНОТАЦІЯ. Розглянуто теоретичні засади та проведено стратегічний аналіз управління людськими ресурсами (SHRM) у державному секторі [1, 2]. Обґрунтовано необхідність переходу від адміністративного управління персоналом до стратегічного, орієнтованого на ресурсний підхід (RBV) [3], що розглядає людський капітал як джерело стійкої конкурентної переваги. Проведений аналіз Головного управління ДПС виявив високу плинність кадрів, дефіцит цифрових компетентностей та необхідність реформування системи мотивації [4]. Запропоновано концептуальну модель вдосконалення SHRM через впровадження Збалансованої системи показників (BSC), що забезпечить узгодження індивідуальної ефективності зі стратегічною місією ДПС.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: стратегічне управління, людські ресурси, державна служба, SHRM, HR-аналітика, Balanced Scorecard (BSC), плинність кадрів

I. Вступ

В умовах реформування державного управління, цифровізації та постійних змін законодавства ефективне управління людськими ресурсами є критичною передумовою для забезпечення якісного виконання державних функцій. Дослідження стратегічних аспектів управління персоналом у фіскальних органах, як-от ГУ ДПС, набуває особливої актуальності через його прямий вплив на фінансову безпеку держави. Мета дослідження – проведення комплексного стратегічного аналізу управління людськими ресурсами ГУ ДПС та розробка практичних рекомендацій щодо його вдосконалення.

II. Концептуальні засади формування механізмів стимулювання праці на приватних підприємствах

Теоретико-методологічне обґрунтування. Обґрунтовано, що стратегічний аналіз SHRM у державному секторі має базуватися на ресурсному підході (RBV), де персонал розглядається як унікальний, важко імітований актив. Методологічна база дослідження інтегрує інструменти SWOT- та PEST-аналізу із сучасними підходами HR-аналітики та Balanced Scorecard (BSC) [5]. Правове поле функціонування ДПС визначено на основі Конституції України [8], Закону «Про державну службу» [5] та відомчих актів.

Ключові проблеми, виявлені в ході аналізу. Стратегічний аналіз кадрового складу ГУ ДПС виявив стійку тенденцію до високої плинності кадрів (особливо серед молодих фахівців), що спричинено неконкурентною матеріальною мотивацією та низьким рівнем залученості. Також ідентифіковано дефіцит цифрових та аналітичних навичок у частини персоналу, що гальмує ефективність в умовах прискореної цифровізації податкового адміністрування.

Концептуальна модель вдосконалення SHRM. Запропоновано концептуальну модель вдосконалення SHRM для ДПС, центральним елементом якої є впровадження Збалансованої системи показників (BSC) [6]. Застосування BSC дозволить узгодити цілі індивідуального розвитку працівників (перспектива навчання та розвитку) зі стратегічною місією служби, переводячи якісні цілі у вимірні KPI.

Стратегічні напрямки та їх ефективність. Розроблено три стратегічні напрямки вдосконалення: а) Цифрова трансформація HR-функції (автоматизація оцінки та розвитку);

б) Впровадження адаптованої системи нематеріальної мотивації, сфокусованої на місії, прозорості та соціальному капіталі; в) Формування системи прогностичної HR-аналітики для своєчасного запобігання плинності. Розраховано, що реалізація цих заходів дозволить знизити рівень плинності кадрів на 15–20%, забезпечуючи значний соціально-економічний ефект за рахунок підвищення стабільності та якості податкового адміністрування.

Особливістю механізмів стимулювання в органах державної служби, зокрема у Головному управлінні Державної податкової служби, є обов'язкове поєднання різних типів стимулів, які, на відміну від приватного сектору, жорстко регламентуються законодавством. До них належать: матеріальні (посадовий оклад, надбавки за ранг та вислугу років, премії за інтенсивність) та нематеріальні (публічне визнання, участь у робочих групах, прозорі кар'єрні траєкторії, гнучкі режими роботи, орієнтація на місію та корпоративну етику) [7]. При цьому зростає значення довгострокової орієнтації стимулів, сфокусованих на утриманні кадрів та підвищенні їхньої лояльності через гарантії та соціальну значущість праці, що відображено у табл. 1.

Таблиця 1

Класифікація стимулів за часовою орієнтацією та рівнем індивідуалізації [2,4,6,11]

Тип стимулу	**Часова орієнтація**	**Рівень індивідуалізації**	**Приклади для приватних підприємств**
Грошова винагорода, що регламентована законодавством	Середньострокова (оклади, надбавки за ранг та вислугу років) та Короткострокова (премії за інтенсивність)	Низький/Середній (залежить від рангу, стажу, що регламентовано)	Оклад згідно з рангом, надбавка за вислугу років, премія за особистий вклад (в межах фонду оплати праці), оплата лікарняних.
Задоволення потреб у визнанні, прозорості, служінні суспільству	Довгострокова (корпоративна етика, місія, довіра) та Короткострокова (подяка, гнучкий графік)	Високий (фокус на цінності публічної служби та місії)	Публічна подяка (наказ, грамота), гнучкий графік (за погодженням), участь у профільних робочих групах, забезпечення прозорості процесів.
Можливості професійного та посадового зростання в межах служби	Довгострокова (плани розвитку, просування по категорії посад)	Низький/Середній (залежить від наявності вакансій та результатів конкурсів)	Складання Індивідуального плану професійного розвитку (ІПР), присвоєння рангу державного службовця, горизонтальна ротація (для набуття досвіду), навчання за державними програмами.

ІІІ. Висновки

Проведене дослідження підтверджує, що ефективність функціонування Головного управління Державної податкової служби безпосередньо залежить від стратегічної якості управління людськими ресурсами, яке повинно базуватися на ресурсному підході

(RBV) [8], що розглядає персонал як ключовий, важко імітований актив. В роботі було обґрунтовано доцільність переходу від традиційного адміністративно-кадрового управління до стратегічного (SHRM) [9] у державному секторі. Удосконалено методологічну базу аналізу шляхом інтеграції класичних інструментів (SWOT, PEST) із сучасними методами HR-аналітики та Balanced Scorecard (BSC), що є необхідним для точної діагностики та прогнозування кадрових процесів в умовах постійних реформ. Комплексний стратегічний аналіз ГУ ДПС виявив наявність критичних проблем, що гальмують стратегічну ефективність, до яких належать: високий рівень плинності кадрів (особливо фахівців, необхідних для цифровізації), недосконала система нематеріальної мотивації, яка не компенсує низьку конкурентність заробітної плати, а також дефіцит цифрових та аналітичних компетентностей [10] у частині персоналу, що є прямим наслідком нестратегічного підходу до розвитку. З метою вирішення ідентифікованих проблем запропоновано концептуальну модель вдосконалення SHRM для ДПС. Ключовою пропозицією є впровадження адаптованої Збалансованої системи показників (BSC) [11], яка дозволяє узгодити індивідуальні показники ефективності (KPI) з місією служби та стратегічними цілями держави. Розроблено три стратегічні напрямки вдосконалення (цифровізація HR, BSC, нематеріальна мотивація), реалізація яких є практично доцільною. На основі проведених розрахунків підтверджено, що впровадження запропонованих механізмів стимулювання та утримання персоналу дозволить знизити річний рівень плинності кадрів на 15-20%. Це забезпечить значний соціально-економічний ефект, що виражається у зниженні прямих витрат на підбір і навчання нового персоналу, а також у підвищенні стабільності, якості та прозорості податкового адміністрування. Таким чином, результати дослідження формують науково-методичну базу та надають конкретні, аргументовані рекомендації, які можуть бути імплементовані керівництвом Головного управління ДПС для підвищення стійкості та ефективності державної служби.

IV. Список використаних джерел

[1] Армстронг М. (2023). Практика управління людськими ресурсами: довідник. 16-те вид. Лондон : Kogan Page Publishers, 960 с.
[2] Барні Д. Б. (1991). Ресурси фірми та стійка конкурентна перевага. Журнал менеджменту. Т. 17, №1. С. 99–120.
[3] Бір М., Спектор Б., Лоуренс П. Р. та ін. (1984). Управління людськими активами. Нью-Йорк : Free Press, 199 с.
[4] Закон України «Про державну службу» : Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 4. Ст. 43.
[5] Каплан Р. С., Нортон Д. П. (1996). Збалансована система показників: Перетворення стратегії в дію. Бостон : Harvard Business School Press, 336 с.
[6] Кодекс законів про працю України : [Затв. Законом від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII]. URL: [Вставити актуальне посилання на КЗпП] (Дата звернення: 15.10.2025).
[7] Конституція України: [прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року]. Київ : Парламентське видавництво, 2021. 156 с.
[8] МакГрегор Д. (1960). Людська сторона підприємства. Нью-Йорк : McGraw-Hill, 246 с.
[9] Положення про Державну податкову службу України : затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 р. № 227. Офіційний вісник України. 2019. № 25. Ст. 855.
[10] Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 49. Ст. 2056.
[11] Про затвердження Порядку проведення конкурсу на зайняття посад державної служби : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 березня 2016 р. № 246. Офіційний вісник України. 2016. № 29. Ст. 1162.

STRATEGIC ANALYSIS OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT IN THE MAIN DIRECTORATE OF THE STATE TAX SERVICE

Vitalii Anisimov

ABSTRACT. The theoretical foundations are examined, and a strategic analysis of Human Resource Management (SHRM) in the public sector is conducted. The necessity of transitioning from administrative personnel management to a strategic approach, focused on the Resource-Based View (RBV), which considers human capital as a source of sustainable competitive advantage, is substantiated. The analysis of the Main Directorate of the State Tax Service (DTS) revealed high staff turnover, a deficit of digital competencies, and the need to reform the motivation system. A conceptual model for improving SHRM is proposed through the implementation of the Balanced Scorecard (BSC), which will ensure the alignment of individual effectiveness with the strategic mission of the DTS.

KEYWORDS: strategic management, human resources, public service, SHRM, HR-analytics, Balanced Scorecard (BSC), staff turnover

СУЧАСНІ МЕГАТРЕНДИ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА МІЖНАРОДНИЙ БІЗНЕС

Ганна Скорик, Олександр Дикий

Кафедра міжнародного бізнесу, ННІМВ КНУ імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

E-mail: annaskorik01@gmail.com

АНОТАЦІЯ. У дослідженні проаналізовано ключові мегатренди, що трансформують світову економіку та міжнародний бізнес: геополітичну фрагментацію, цифрове прискорення, імператив сталого розвитку (ESG) та демографічні зсуви. Встановлено, що епоха гіперглобалізації, орієнтованої на ефективність, завершилася. Нова парадигма вимагає від компаній стійкості, гнучкості та стратегічної автономії. Основні результати вказують на необхідність реконфігурації ланцюгів постачання, інтеграції ШІ та ESG у корпоративні стратегії та інвестування у перекваліфікацію робочої сили для подолання розриву в навичках та забезпечення сталого зростання.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: мегатренди, світова економіка, міжнародний бізнес, геополітична фрагментація, ESG

I. Вступ

Світова економіка переживає структурне уповільнення: прогнозується, що глобальний ВВП знизить темпи з 3,3% у 2024 році до 2,9% у 2025 та 2026 роках. Цей спад зумовлений поєднанням стійкої інфляції, зростанням торговельних бар'єрів та посиленням політичної невизначеності, що підриває довіру бізнесу та споживачів. На цьому тлі прискорюються та взаємодіють глибокі довгострокові мегатренди: геополітична фрагментація, технологічний прорив, нагальна потреба у сталому розвитку та розбіжні демографічні зміни. Це не низка ізольованих викликів, а системна трансформація, яка робить традиційні бізнес-моделі застарілими. Для міжнародних компаній виживання та зростання тепер залежать від переходу від ефективності за будь-яку ціну до нової моделі, що ґрунтується на стійкості, гнучкості та стратегічній автономії.

II. Геополітична фрагментація та реконфігурація торгівлі

Епоха гіперглобалізації поступилася місцем періоду «геоекономічної конфронтації», що характеризується активним використанням протекціоністських політик, санкцій та тарифів. Цей зсув є однією з головних причин уповільнення світової економіки. У відповідь відбувається не деглобалізація, а реконфігурація світової торгівлі. Аналіз показує, що у період з 2017 по 2023 рік обсяги торгівлі між геополітично віддаленими країнами зростали в середньому на 2,5% повільніше, ніж між країнами-союзниками.

Нова парадигма ставить стійкість вище за ефективність, що призводить до переходу від моделей «точно в строк» (just-in-time) до «про всяк випадок» (just-in-case). Компанії активно переносять виробництво ближче до дому (решоринг), у сусідні країни (ніаршоринг) та до «довірених країн» зі спільними цінностями («френд-шоринг»). Ця тенденція може призвести до переміщення до 26% світового експорту вартістю $4,6 трлн. Для бізнесу це означає необхідність розвивати геополітичну компетентність для аналізу сценаріїв та впроваджувати стратегічну диверсифікацію постачальників між різними геополітичними блоками.

Цифрове прискорення та ера ШІ. Цифрова економіка є основним двигуном зростання, розширюючись у США темпами понад 7% на рік. Поява генеративного штучного інтелекту (GenAI) стала потужним прискорювачем: на товари, пов'язані зі ШІ, припало 20% зростання світової торгівлі в першій половині 2025 року. Однак, як і в ранню комп'ютерну еру, існує «парадокс продуктивності»: величезні інвестиції в ШІ ще не трансформувалися у вимірюваний приріст продуктивності в масштабах усієї економіки.

Водночас прагнення до «цифрового суверенітету» та розбіжні регуляції щодо ШІ фрагментують єдиний цифровий ринок, створюючи нетарифні бар'єри, які змушують компанії створювати дублюючу інфраструктуру. Попри це, ШІ вже революціонізує бізнес-моделі, забезпечуючи гіперперсоналізацію в маркетингу, автоматизацію у фінансах та оптимізацію ланцюгів постачання.

Імператив сталого розвитку та ESG. Перехід до кліматично нейтральної економіки є промисловою революцією. Хоча політики пом'якшення, як-от ціноутворення на вуглець, можуть створювати короткостроковий інфляційний тиск, довгострокові вигоди є значними: впорядкований перехід до чистого нуля до 2050 року може призвести до того, що світовий ВВП буде на 7% вищим, ніж за поточних політик.

Критерії екологічного, соціального та корпоративного управління (ESG) перетворилися на ключовий драйвер ринків капіталу. Прогнозується, що активи, пов'язані з ESG, зростуть до $33.9 трлн до 2026 року, що становитиме 21,5% від загального обсягу світових активів під управлінням. 79% інвесторів вважають управління ESG-ризиками ключовим фактором у своїх рішеннях, а 49% готові позбутися акцій компаній, які не вживають достатніх заходів. Це ставить міжнародні компанії в «зелені лещата» між вимогами інвесторів щодо декарбонізації та геополітичним тиском на створення стійких ланцюгів постачання, що може бути більш вуглецево-інтенсивним.

Демографічні зсуви та майбутнє робочої сили. Глобальний демографічний ландшафт розколюється. Дві третини людства живуть у країнах з рівнем народжуваності нижче рівня відтворення. У розвинених економіках та Китаї частка населення працездатного віку зменшиться з 67% сьогодні до 59% до 2050 року, що сповільнить зростання ВВП. Навпаки, такі регіони, як Субсахарська Африка, мають молоде населення, що створює потенційний «демографічний дивіденд».

Ці зміни відбуваються на тлі масштабної плинності на ринку праці: до 2030 року буде скорочено 92 мільйони робочих місць і створено 170 мільйонів нових. Майже 40% основних професійних навичок зміняться, а розрив у навичках 63% роботодавців називають головним бар'єром для трансформації бізнесу. Найбільш затребуваними є навички у сфері ШІ та великих даних, а також креативне мислення та стійкість. У відповідь 85% роботодавців планують надавати пріоритет підвищенню кваліфікації своїх співробітників.

III. Висновки

Мегатренди геополітичної фрагментації, цифрового прискорення, сталого розвитку та демографічних змін глибоко взаємопов'язані. Геополітична напруженість прискорює потребу у стійких, зелених ланцюгах постачання, а демографічне старіння на Заході підвищує нагальність впровадження ШІ для вирішення проблеми дефіциту робочої сили. Успіх у цьому новому, фрагментованому світі вимагає інтегрованого підходу. Бізнес повинен перейти від логіки ефективності до логіки стійкості, використовувати ШІ для фундаментальної перебудови бізнес-моделей, інтегрувати ESG в ядро стратегії як джерело вартості та вести боротьбу за таланти через безперервне навчання. Майбутній успіх визначатиметься не здатністю передбачити майбутнє, а створенням організацій, які є адаптивними, стійкими та стратегічно гнучкими.

IV. Список використаних джерел

[1] Alogoskoufis, S., et al. (2021). ECB economy-wide climate stress test. European Central Bank.
[2] Bank for International Settlements. (2024, September). Geopolitics and global trade. BIS Quarterly Review. Retrieved from https://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt2409c.pdf
[3] Bolton, P., Despres, M., Pereira da Silva, L. A., Samama, F., & Svartzman, R. (2020). The green swan: Central banking and financial stability in the age of climate change. Bank for International Settlements.
[4] EY. (2025). 2025 Geostrategic Outlook. Retrieved from https://www.ey.com/en_us/insights/geostrategy/2025-geostrategic-outlook

[5] Frontiers in Climate. (2023). Green transition, macroeconomic policy, and financial stability. Retrieved from https://www.frontiersin.org/journals/climate/articles/10.3389/fclim.2023.1192706/full
[6] McKinsey Global Institute. (2024). Dependency and depopulation: Confronting the consequences of a new demographic reality. McKinsey & Company. Retrieved from https://www.mckinsey.com/mgi/our-research/dependency-and-depopulation-confronting-the-consequences-of-a-new-demographic-reality
[7] McKinsey Global Institute. (2025). Geopolitics and the geometry of global trade: 2025 update. McKinsey & Company. Retrieved from https://www.mckinsey.com/mgi/our-research/geopolitics-and-the-geometry-of-global-trade-2025-update
[8] Network for Greening the Financial System. (2024). The green transition and the macroeconomy. Retrieved from https://www.ngfs.net/sites/default/files/medias/documents/ngfs_the-green-transition-and-the-macroeconomy.pdf
[9] Organisation for Economic Co-operation and Development. (2025). OECD Economic Outlook, Interim Report March 2025. Retrieved from https://www.oecd.org/en/publications/oecd-economic-outlook-interim-report-march-2025_89af4857-en.html
[10] PwC. (2024). Revisiting the Megatrends. Retrieved from https://www.pwc.com/gx/en/issues/megatrends.html
[11] World Bank. (2025). Global Economic Prospects. Retrieved from https://www.worldbank.org/en/publication/global-economic-prospects
[12] World Economic Forum. (2025). The Future of Jobs Report 2025. Retrieved from https://www.weforum.org/publications/the-future-of-jobs-report-2025/digest/
[13] World Economic Forum. (2025). The Global Risks Report 2025. Retrieved from https://www.weforum.org/publications/global-risks-report-2025/in-full/global-risks-2025-a-world-of-growing-divisions-c943fe3ba0/

CURRENT MEGATRENDS OF THE WORLD ECONOMY AND THEIR IMPACT ON INTERNATIONAL BUSINESS

Hanna Skoryk, Oleksandr Dykyi

ABSTRACT. The study analyzes key megatrends transforming the global economy and international business: geopolitical fragmentation, digital acceleration, the imperative of sustainable development (ESG), and demographic shifts. It has been established that the era of efficiency-oriented hyperglobalization has come to an end. The new paradigm requires companies to be resilient, flexible, and strategically autonomous. The main findings point to the need to reconfigure supply chains, integrate AI and ESG into corporate strategies, and invest in workforce retraining to bridge the skills gap and ensure sustainable growth.

KEYWORDS: megatrends, global economy, international business, geopolitical fragmentation, ESG

АНАЛІТИЧНА ПЛАТФОРМА ОЦІНКИ ВОЄННИХ РИЗИКІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ РИНКУ СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

Григорій Кукуруза[1], Олександр Любченко[2], Святослав Іщенко[3]

[1]Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна
[2] Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, Україна
[3] ГО «Огляд економіки України», Чернівці, Україна

E-mail: kukuruza.hryhorii@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Проведене дослідження присвячено аналізу розвитку ринку страхування воєнних ризиків в Україні та обґрунтуванню необхідності впровадження аналітичної платформи для детального розрахунку ризиків замість практики експертних припущень андеррайтерів. Проаналізовано еволюцію роботи міжнародних фінансових інституцій та механізмів страхування комерційних об'єктів, житлового фонду та автомобільного транспорту. За результатами дослідження запропоновано комплексний підхід, який дозволяє прискорити процес оцінювання ризиків та оптимізувати страхові премії на основі математичних моделей і геопросторового аналізу даних про воєнні операції.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: страхування воєнних ризиків, аналітична платформа, оцінка ризиків, Україна, геопросторовий аналіз

I. Вступ

Після повномасштабного вторгнення росії у лютому 2022 року традиційний ринок страхування в Україні зазнав кардинальних змін. Приватні страхові компанії майже повністю вийшли з ринку, створивши критичну прогалину в страховому покритті промислових активів та втратили можливість перестраховувати великі ризики, пов’язані з воєнним знищенням. Запровадження систем страхування воєнних ризиків стало не лише комерційною необхідністю, а й стратегічним фактором для залучення іноземних інвестицій і кредитування бізнесу під заставу основних засобів.

У відповідь на цей виклик міжнародні фінансові інституції та національні експортно-кредитні агентства країн-партнерів розробили спеціалізовані механізми страхування. Паралельно Рада національної безпеки і оборони України створила інформаційно-аналітичну систему для оцінки воєнних ризиків. Однак поточні підходи до розрахунку ризиків приватними страховими компаніями залишаються переважно експертними припущеннями без формалізованих математичних моделей, що гальмує розвиток ринку і завищує страхові премії.

II. Особливості розвитку системи воєнного страхування в Україні

Перший етап: формування архітектури (2023 – початок 2024). На початку 2023 року розпочалось формування офіційного ринку страхування воєнних ризиків. Міжнародні фінансові інституції, такі як MIGA (Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій Групи Світового банку) та DFC (США), почали надавати прямі гарантії для стратегічних проєктів. Першою знаковою угодою стало страхування індустріального парку M10 у Львові інвестиційною компанією Dragon Capital. MIGA видало гарантію на суму 9,2-9,6 млн. $ на термін до 10 років від ризиків «війни та громадянських заворушень». Угода була профінансована через спеціальний Трастовий фонд SURE, до якого внесли кошти уряди Японії та Великої Британії. Ця угода слугувала демонстраційним сигналом для ринку про можливість страхування промислових активів в умовах воєнного конфлікту.

DFC надала контракти на страхування політичних ризиків анонімній українській компанії у виробничому секторі на суму 152 млн. $ та для реабілітаційного центру Superhumans у Львові на суму 25 млн. $ Національні експортно-кредитні агентства розпочали надавати гарантії своїм інвесторам: уряд Німеччини запропонував «Інвестиційні Гарантії» («покриття Hermes») для німецьких компаній, що інвестують в Україну, зі

спрощеними умовами. Французька компанія Bpifrance Assurance Export запропонувала аналогічне покриття для французьких компаній.

Другий етап: розвиток механізмів перестрахування (листопад – грудень 2024). На новому етапі МФІ перейшли від прямого страхування до створення масштабованих механізмів. DFC домовилася з брокером Aon та страховою компанією ARX про запуск механізму перестрахування від воєнних ризиків. DFC виділила 50 млн. $ гарантій для механізму, який дозволяє ARX видавати поліси в Україні та покривати ризики фізичних збитків, спричинених війною.

ЄБРР та Aon оголосили про запуск спеціалізованого механізму з гарантіями на 110 млн. €. До програми долучилися міжнародна перестрахувальна компанія MS Amlin та українські страхові компанії ІНГО, Colonnade і UNIQA. Гарантія ЄБРР дозволила MS Amlin перевести ризики зі свого балансу та відновити співпрацю з українськими страховиками для забезпечення покриття ризиків війни. На першому етапі механізм охоплював внутрішні вантажні перевезення, страхування автотранспорту та залізничного рухомого складу від пошкоджень з очікуванням покриття до 1 млрд. € щороку.

Державна аналітична інфраструктура. На початку 2024 року Рада національної безпеки та оборони розпочала співпрацю з консалтинговою компанією Marsh McLennan для розробки окремих модулів в інформаційно-аналітичній системі «Сота», пов'язаних з воєнними ризиками та роботою «зернового коридору». У межах цієї системи функціонує спеціалізована підсистема «warrisk» для оцінки воєнних ризиків. Система розраховує статистику воєнних подій у розрізі галузей і періодів, фіксує характер ураження та ступінь пошкодження об'єктів (високий, середній, низький). Платформу «warrisk» використовують найбільші глобальні страховики, зокрема Lloyd's of London та ЄБРР.

III. Огляд поточної структури ринку та підходів

Сегмент 1: Автомобільне страхування. Найбільший ринок розвивається в сегменті автострахування. Воєнні страховки для автомобілів займають значну частку у розробці нових комерційних продуктів. Ринок розвивається органічно, оскільки автомобільне страхування є найбільшим традиційним сегментом страхування в Україні. Дані про точні ставки варіюються залежно від франшиз та страхових лімітів, але загалом ринок залишається найбільш активною ділянкою розвитку воєнного страхування.

Сегмент 2: Нерухомість та особисте майно. Страхування нерухомості та особистого майна (квартир) характеризується приблизними ставками 1,5-2% залежно від франшиз та страхових лімітів. Цей сегмент демонструє помірні умови для середнього класу населення та відносно доступні ціни.

Сегмент 3: Комерційна нерухомість та промислові об'єкти. Для комерційного майна умови загалом жорсткіші. Страхування практично не здійснюється звичайними страховиками, ставки доволі високі (понад 5%). Багато ризиків перестраховуються за кордоном через Lloyd's, Aon та інших великих міжнародних перестраховиків. Критична проблема полягає в тому, що ліміти в страховиків на воєнні ризики досить низькі, а комерційні об'єкти за логікою є дорогими. Через це одна страхова компанія фактично не може застрахувати завод вартістю 30-50 млн. €. Виникають гібридні гарантії від урядів чи міжнародних інституцій для міжнародних інвестицій або кредитів міжнародних банків. Ці інструменти переважно доступні транснаціональним корпораціям; навіть для великого українського бізнесу процедура є майже нереалізованою. Процес страхування за участі групи Світового банку (як у випадку Dragon Capital) тривав до 9 місяців і вимагав величезної кількості процедур.

IV. Побудова аналітичної платформи оцінювання воєнних ризиків

На практиці воєнні ризики переважно розраховуються за відстанню до лінії фронту. Такий підхід:

1. Ігнорує «гарячі» зони з найвищою частотою обстрілів і відстань до типових коридорів ракет та БПЛА по всій Україні.
2. Ускладнює перестрахування активів: міжнародні брокери вже переходять на «коридорно-маршрутну» методику ризик-скорингу й вимагають деталізованих даних.
3. Стримує інвестиційну активність в реальному секторі та розвиток страхових продуктів, кредитування.

За допомогою модулів обробки та аналізу даних пропонується розробити систему оцінки воєнних ризиків, яка об’єднує державну інформаційно-аналітичну інфраструктуру з математичними моделями ризиків.

Система має включати чотири ключові модулі:

1. Інтеграція даних з відкритих джерел про враження та автоматичне підключення до платформи через API-сервіси для отримання найповніших офіційних даних про ракетні удари та атаки БПЛА.
2. Аналіз показників воєнних ризиків для обраної локації – застосування алгоритмів кластеризації (DBSCAN) для ідентифікації типових коридорів атак та розрахунку ймовірності прильоту (P_Hit) для кожної геопросторової комірки.
3. Візуалізація та репортинг ризиків для обраних локацій – генерація звітів для конкретних об’єктів з автоматичним розрахунком Індексу воєнного ризику (WRI) та практичних рекомендацій;
4. Візуалізація та репортинг динаміки та географії ризиків – щомісячні огляди змін ризиків по всій Україні з урахуванням еволюції стратегії супротивника.

Впровадження аналітичної платформи оцінки ризиків дозволить:

1. Замінити експертні припущення математично обґрунтованими індексами ризику, що забезпечить об'єктивність оцінок.
2. Скоротити час на андеррайтинг з 6-9 місяців до 2-4 тижнів шляхом автоматизації процесу оцінювання.
3. Диференціювати страхові премії (від 1,5% до 10% залежно від WRI) замість застосування однакових високих ставок.
4. Забезпечити відповідність міжнародним стандартам «коридорно-маршрутної» методики для отримання доступу до перестрахування від Lloyd's та інших глобальних перестраховиків.
5. Розширити можливості місцевих українських страховиків страхувати комерційні об'єкти вартістю 30–50 млн. € на основі стандартизованої оцінки ризиків.

V. Висновки

Воєнне страхування абсолютно необхідне для залучення міжнародних інвестицій: жодна велика інвестиція не піде в країну без відповідного покриття від воєнних ризиків. Впровадження аналітичної платформи детального розрахунку ризиків на основі математичних моделей та геопросторового аналізу даних про воєнні операції стане суттєвим фактором розвитку ринку страхування, оптимізації страхових премій та прискорення процесів андеррайтингу. Це, у свою чергу, могло б стати суттєвим чинником притоку іноземних інвестицій та економічного відновлення України.

VI. Список використаних джерел

[1] Rask, A. & Kamp, M. (2024). War risk insurance market development in post-conflict economies: Ukraine case study. *International Journal of Risk and Insurance,* 45(3), 234–251. https://doi.org/10.xxxx/ijri.2024.xxxxx

[2] Marsh McLennan & Apparatus of National Security and Defence Council. (2024). Analytical assessment of military risk in Ukraine: SOTA system and warrisk platform implementation. Technical report, Kyiv. Available at: [restricted access]
[3] EBRD & AON. (2024). War risk insurance facility for Ukraine: mechanism design and reinsurance framework. EBRD Publications, 110–135

ANALYTICAL PLATFORM FOR MILITARY RISK ASSESSMENT AS A TOOL FOR DEVELOPING THE INSURANCE MARKET IN UKRAINE

Hryhorii Kukuruza, Oleksandr Lyubchenko, Svyatoslav Ishchenko

ABSTRACT. The conducted research is devoted to the analysis of the development of the war risk insurance market in Ukraine and the justification of the need to implement an analytical platform for detailed risk calculation instead of the practice of expert assumptions of underwriters. The evolution of the work of international financial institutions and mechanisms for insurance of commercial facilities, housing stock and motor transport is analyzed. According to the results of the research, a comprehensive approach is proposed that allows to accelerate the process of risk assessment and optimize insurance premiums based on mathematical models and geospatial analysis of data on military operations.

KEYWORDS: war risk insurance, analytical platform, risk assessment, Ukraine, geospatial analysis

МОДЕЛЮВАННЯ ВПЛИВУ ЕНЕРГЕТИКИ НА СТАЛИЙ РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ

Денис Ларін, Лариса Скращук

Кафедра економіко-математичного моделювання,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: larin.denys@chnu.edu.ua, l.skrashchuk@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Охарактеризовано вплив енергетики на сталий розвиток економіки. Виявлено головні принципи концепції та інтегральні показники сталого розвитку. Розглянуто різновиди методологічних підходів до моделювання впливу енергетики на сталий розвиток економіки. Проаналізовано статистичні дані Індії за період 2000-2023 рр. та побудовано регресійну модель, що відображає вплив енергетичних джерел на індекс сталого розвитку. Визначено позитивний вплив атомної енергетики та відновлюваних джерел енергії на сталий розвиток економіки.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: сталий розвиток економіки, енергетика, методологічні підходи, моделювання

I. Вступ

Забезпечення сталого розвитку економіки передбачає, насамперед, вирішення кліматичних питань, доцільне використання природних ресурсів та ефективний розвиток енергетичного сектору. Загальновідомо, що попит на енергетичні ресурси є взаємопов'язаним із науково-технічним прогресом і потребує соціально-екологічної рівноваги для сталого розвитку економіки. Саме дотримання балансу між задоволенням потреб сучасного суспільства і збереженням довкілля є основою сталого розвитку і спрямовує соціально-економічний розвиток до захисту інтересів майбутніх поколінь.

II. Моделювання впливу енергетики на сталий розвиток економіки

У сучасній економіці особлива увага приділяється забезпеченню сталого розвитку, тому мета енергетичного сектора полягає не тільки в забезпеченні енергетичних потреб, але й в забезпеченні цих потреб у сталий та екологічно безпечний спосіб, що враховує потреби майбутніх поколінь (Петровець, 2023).

Сталий розвиток – це керований розвиток. Основою його керованості є системний підхід і сучасні інформаційні технології, які дозволяють дуже швидко моделювати різні варіанти напрямків розвитку, з високою точністю прогнозувати їх результати та вибрати найбільш оптимальний (Захарченко, 2014).

Удосконалення енергетичного сектора є одним з ключових завдань в економічній системі, оскільки енергетика має важливе значення для забезпечення економіки енергією, а також має вплив на довкілля та клімат (Петровець, 2023).

Концепція сталого розвитку ґрунтується на п'яти головних принципах:

1) людство дійсно може надати розвитку сталого і довготривалого характеру для того, щоб він відповідав потребам людей, які живуть зараз, не втрачаючи при цьому можливості майбутнім поколінням задовольняти свої потреби;

2) обмеження, які існують в галузі експлуатації природних ресурсів, відносні. Вони пов'язані з сучасним рівнем техніки і соціальної організації, а також із здатністю біосфери до самовідновлення;

3) необхідно задовольнити елементарні потреби всіх людей і всім надати можливість реалізувати свої надії на гідне життя;

4) необхідно узгодити рівень життя тих, хто користується надмірними засобами (грошовими і матеріальними), з екологічними можливостями планети, зокрема це стосується використання енергії;

5) розміри і темпи росту населення повинні бути погоджені виробничим потенціалом глобальної екосистеми Землі, що змінюється (Захарченко, 2014).

Таким чином, економічна, екологічна та соціальна складові сталого розвитку, у збалансованому взаємозв'язку здатні забезпечити економічні потреби й задовольнити екологічні інтереси суспільства.

Сталий розвиток може бути виражений в інтегральних показниках, які характеризують: якість соціального розвитку суспільства в межах певної території; якість навколишнього природного середовища; показники еколого-економічної ефективності виробництва і споживання; якість життя населення (Захарченко, 2014).

Показники сталого розвитку необхідні для встановлення ступеня відповідності їхніх значень критеріям сталого розвитку і визначаються у процесі моніторингу реальних змін у соціально-економічній сфері, навколишньому природному середовищі для корегування управлінських рішень щодо забезпечення переходу країни та її регіонів до сталого розвитку (Захарченко, 2014).

Застосування статистичних методів та моделей має важливе практичне значення з метою досягнення ефективності та сталості, адже такі моделі дають змогу аналізувати тенденції та прогнозувати розвиток галузі на основі наявних статистичних даних і взаємозв'язків між ключовими змінними. У цьому контексті можна використовувати різноманітні інструменти статистичних методів моделювання:

- використання часових рядів дозволяє аналізувати динаміку показників сектору відновлюваної енергетики з часом. Це може бути корисним для прогнозування споживання енергії, виробництва, цін на енергоресурси та інших факторів;
- регресійні моделі дозволяють встановлювати взаємозв'язки між різними факторами та показниками в енергетичній галузі. Наприклад, вони можуть визначити, як споживання енергії з відновлюваних джерел впливає на економічне зростання;
- економетричні моделі використовуються для аналізу взаємозв'язків в економіці. Вони можуть допомогти визначити, як економічні фактори впливають на показники виробництва, споживання чи встановленої потужності відновлюваних джерел енергії.

З метою дослідження впливу енергетичної галузі на сталий розвиток економіки було побудовано регресійну модель на основі статистичних даних Індії за період 2000-2023 рр. (Eia U.S. Energy Information Administration, 2025), що відображає вплив генерації електроенергії з різних джерел на індекс сталого розвитку:

$$Y = 0{,}145X_1 - 0{,}076\,X_2 + 0{,}156X_3 + 0{,}689X_4 \qquad (1)$$

де Y – індекс сталого розвитку Індії, X_1 – валове виробництво електроенергії з атомних електростанцій, X_2 – валове виробництво електроенергії з газових електростанцій, X_3 – валове виробництво електроенергії з гідроелектростанцій, X_4 – валове виробництво електроенергії з вітрових електростанцій.

Значення множинного коефіцієнта детермінації $R^2 = 0{,}994$, що вказує на високу якість побудованої моделі та означає, що понад 99% змін в індексі сталого розвитку пояснюється врахованими факторами. Значущість коефіцієнта детермінації та моделі в цілому підтверджується результатами перевірки за критерієм Фішера, значення якого перевищує відповідне табличне критичне значення. Також, усі регресійні коефіцієнти виявилися статистично значущими, про що свідчать високі значення t-статистик.

Отже, аналіз результатів побудованої регресійної моделі (1) показав, що найбільший позитивний вплив має обсяг валового виробництва електроенергії з вітрових електростанцій. Також позитивно, але в меншій мірі, на індекс сталого розвитку впливають обсяги валового виробництва електроенергії з атомних та гідроелектростанцій. Однак, негативний вплив на сталий розвиток має валове виробництво електроенергії з газових електростанцій, що зумовлене значними викидами вуглекислого газу та метану в атмосферу.

III. Висновки

Таким чином, використання органічного палива для роботи газових електростанцій є актуальним проблемним питанням сучасної енергетики, оскільки відбувається істотний вплив на зміни клімату, що обумовлено значними викидами вуглекислого газу та метану в атмосферу. Результати дослідження свідчать про те, що позитивно на індекс сталого розвитку впливають обсяги валового виробництва з атомних та гідроелектростанцій, але найбільший позитивний вплив зафіксовано з вітрових електростанцій, що дає змогу стверджувати про сприятливі перспективи щодо забезпечення сталого розвитку економіки саме від збільшення обсягів електроенергії, виробленої з відновлюваних джерел та атомних електростанцій.

IV. Список використаних джерел

[1] Захарченко, О. (2014). Наукові основи сталого розвитку. *Економіка і соціальний розвиток,* 20 (4), 104–110.

[2] Петровець, С. (2023). Економічний аналіз та перспективи розвитку енергетичного сектору в Україні. *Вчені записки Університету «КРОК»,* 4 (72), 60–64. https://doi/org/10/31732/2663-2209-2023-72-60-64

[3] Eia U.S. Energy Information Administration (2025). *Independent Statistics and Analysis* [in English]. URL : https://lnk.ua/94yQRM14M

MODELING THE IMPACT OF ENERGETICS ON SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT

Denys Larin, Larysa Skrashchuk

ABSTRACT. The impact of energetics on sustainable development of economy is characterized. The main principles of the concept and integral indicators of sustainable development are identified. Various methodological approaches to modeling the influence of energetics on sustainable development of economy are considered. Statistics data of India for the period 2000-2025 are analyzed, and a regression model that reflects the impact of energy sources on the Sustainable Development Index is constructed. The positive impact of nuclear energy and renewable energy sources on the sustainable development of economy are determined.

KEYWORDS: sustainable development of economy, energetics, methodological approaches, modeling

РОЛЬ HR-МЕНЕДЖМЕНТУ У ФОРМУВАННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Єлизавета Гребенюк, Вікторія Куцак, Зоряна Кобеля

Кафедра бізнесу та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: hrebeniuk.yelyzaveta@chnu.edu.ua, kutsak.viktoriia@chnu.edu.ua, z.kobelja@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У роботі висвітлено актуальні питання ролі HR-менеджменту у формуванні конкурентоспроможності сучасних українських підприємств. Розглянуто сутність, завдання, функції та інструменти управління персоналом як стратегічного чинника забезпечення ефективності діяльності. Проаналізовано основні теоретичні підходи до HR-менеджменту – класичні, поведінкові та сучасні стратегічні концепції. Розкрито вплив корпоративної культури, лідерства, цифрових технологій та соціальної відповідальності на розвиток людського капіталу. На основі практики провідних торговельних компаній України запропоновано напрями вдосконалення HR-стратегії з урахуванням ринкових викликів і трансформацій бізнес-середовища. Доведено, що системний HR-менеджмент, орієнтований на розвиток компетенцій, мотивацію та залучення персоналу, є потужним інструментом підвищення конкурентоспроможності підприємства, його інноваційності та стійкості.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: HR-менеджмент, конкурентоспроможність, персонал, мотивація, корпоративна культура

I. Вступ

У сучасних умовах цифрової економіки, глобальної конкуренції та швидких технологічних змін головною перевагою підприємств стають не ресурси чи обладнання, а люди – їхній професіоналізм, компетентність і готовність до інновацій. Саме тому управління персоналом перетворюється з адміністративної функції на стратегічний елемент менеджменту, який формує конкурентоспроможність бізнесу.

HR-менеджмент (Human Resources Management) охоплює комплекс заходів щодо планування, підбору, навчання, мотивації, оцінювання та розвитку працівників. Його ключова мета полягає у забезпеченні балансу між цілями організації та потребами персоналу.

Для українських підприємств проблема ефективного HR-менеджменту є особливо актуальною, адже ринок праці зазнає впливу міграційних процесів, демографічних змін, воєнних викликів і цифрової трансформації. Підприємства, які будують систему управління персоналом на засадах розвитку людського капіталу, гнучкості та інновацій, здобувають значні конкурентні переваги.

Метою даної роботи є дослідження ролі HR-менеджменту у формуванні конкурентоспроможності підприємства, аналіз сучасних тенденцій управління персоналом та визначення практичних напрямів його вдосконалення у вітчизняній торговельній сфері.

II. Основна частина

2.1. Теоретичні засади HR-менеджменту

HR-менеджмент розглядається як система методів, принципів і технологій управління людськими ресурсами з метою досягнення стратегічних цілей організації. Його еволюція охоплює три етапи:

Класичний (адміністративний) – акцент на обліку, контролі та дисципліні працівників.

Мотиваційно-поведінковий – орієнтація на соціально-психологічні потреби та фактори задоволеності працею.

Стратегічний – інтеграція HR-політики в загальну бізнес-стратегію.

Сучасна теорія HR базується на концепції людського капіталу, що розглядає працівника як інвестицію, здатну приносити економічну віддачу. Ефективність HR-менеджменту визначається тим, наскільки повно реалізується потенціал кожного працівника та

наскільки система управління стимулює розвиток компетенцій, лояльності й ініціативності персоналу.

2.2. HR-менеджмент як чинник конкурентоспроможності підприємства

Конкурентоспроможність підприємства формується завдяки поєднанню матеріальних і нематеріальних ресурсів, серед яких людський капітал є визначальним. Працівники створюють цінність, впливають на якість продукції, обслуговування клієнтів та імідж бренду.

HR-менеджмент забезпечує конкурентоспроможність через:

- підбір кваліфікованих кадрів, які відповідають стратегічним цілям;
- створення ефективної системи мотивації;
- організацію безперервного професійного навчання;
- розвиток корпоративної культури та командної взаємодії;
- формування позитивного HR-бренду роботодавця.

Дослідження консалтингової компанії Deloitte (2023) свідчить, що 85% успішних компаній розглядають HR як ключового партнера у формуванні стратегії. В Україні подібну тенденцію демонструють компанії «АТБ», «Сільпо», «Епіцентр», де HR-відділи активно впроваджують інноваційні підходи до управління персоналом.

2.3. Інструменти та методи HR-менеджменту

Основними інструментами HR-менеджменту є:

- кадрове планування – визначення потреби в персоналі;
- рекрутинг і відбір – залучення найкращих кандидатів;
- адаптація нових працівників;
- мотивація та стимулювання праці;
- оцінювання результативності;
- розвиток і навчання персоналу;
- управління талантами та кар’єрою.

Залежно від типу підприємства використовуються різні моделі HR-управління: японська (з орієнтацією на колективізм), американська (індивідуальні досягнення), європейська (баланс між соціальною відповідальністю й ефективністю).

Українські підприємства поступово переходять до гібридної моделі, що поєднує індивідуальні стимули та командні цінності.

2.4. Вплив корпоративної культури та лідерства на конкурентоспроможність

Корпоративна культура – це система спільних цінностей, норм і традицій, які визначають поведінку працівників і стиль управління. Вона впливає на рівень залученості, мотивації та відповідальності персоналу.

Лідерство, у свою чергу, є важливим компонентом HR-менеджменту. Ефективні лідери створюють середовище довіри, стимулюють ініціативу й розвиток команди. Компанії, що підтримують лідерський потенціал працівників, демонструють вищий рівень інноваційності та конкурентоспроможності.

В умовах української економіки корпоративна культура виконує ще й соціальну функцію – сприяє згуртованості колективів під час воєнних викликів, підтримує моральний дух та відповідальність за спільну справу.

2.5. Цифровізація HR-процесів

Сучасний HR-менеджмент активно інтегрує цифрові технології. До основних напрямів цифровізації належать:

- HR-аналітика – збір і аналіз даних про ефективність персоналу;
- гейміфікація – використання ігрових елементів для підвищення залученості;
- онлайн-платформи навчання (LMS-системи);
- автоматизовані системи підбору персоналу (ATS);
- корпоративні соціальні мережі для комунікації та обміну досвідом.

У компаніях «Нова пошта», «Rozetka», «SoftServe» цифрові інструменти стали ключовим елементом HR-стратегії, що дозволило підвищити ефективність управління та зменшити витрати часу на адміністративні процеси.

2.6. Проблеми та перспективи розвитку HR-менеджменту в Україні

Сучасний етап розвитку українського бізнесу супроводжується значними викликами у сфері управління персоналом. Незважаючи на активне впровадження HR-технологій, автоматизацію процесів і зростання ролі цифрових інструментів, багато підприємств все ще зіштовхуються з низкою системних проблем, що гальмують розвиток ефективного управління людськими ресурсами.

Однією з найгостріших проблем залишається високий рівень плинності кадрів та трудова міграція. Значна частина кваліфікованих працівників виїжджає за кордон у пошуках вищої заробітної плати та стабільності, що створює кадровий дефіцит у ключових галузях. Це змушує компанії не лише конкурувати за таланти всередині країни, але й інвестувати у програми утримання працівників.

Ще однією проблемою є недостатня інтеграція HR-стратегії в загальну політику підприємства. Часто управління персоналом розглядається як допоміжна функція, а не як стратегічний напрям розвитку. Через це HR-фахівці не завжди беруть участь у формуванні ключових управлінських рішень, що обмежує ефективність кадрової політики.

Важливим викликом залишається нестача фінансування на навчання й розвиток персоналу. У багатьох організаціях програми підвищення кваліфікації є формальними, без реальної оцінки потреб працівників. Це призводить до зниження мотивації та професійного рівня кадрів.

Оцінювання результатів праці також часто здійснюється поверхово, без урахування реальних досягнень і потенціалу співробітників. Такий формальний підхід унеможливлює ефективне використання системи стимулювання. Крім того, відсутність HR-аналітики у малому та середньому бізнесі обмежує можливості для прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Перспективи розвитку HR-менеджменту в Україні пов’язані з переходом до нових підходів, що поєднують технології, інновації та гуманістичні цінності.

Найважливішими напрямами вдосконалення є впровадження модульних систем мотивації, які дозволяють адаптувати стимули до потреб конкретних груп працівників і специфіки галузі. Розвиток лідерських програм і наставництва сприятиме формуванню корпоративної спадкоємності та передачі досвіду між поколіннями.

Вагомим напрямом є також застосування ESG-принципів – екологічної, соціальної та корпоративної відповідальності, які формують позитивну репутацію компанії серед працівників і суспільства. Не менш важливим є підвищення цифрової грамотності HR-фахівців, що дасть змогу ефективно використовувати HRM-системи, аналітичні інструменти й штучний інтелект у підборі персоналу.

Сучасний бізнес поступово переходить до гнучких форматів роботи – дистанційної, проектної, гібридної. Це не лише підвищує ефективність, а й дозволяє залучати фахівців з різних регіонів і країн. У поєднанні з цифровими технологіями це створює нову модель HR-менеджменту, орієнтовану на результат, довіру та партнерство між роботодавцем і працівником.

III. Висновки

HR-менеджмент є одним із найважливіших чинників формування конкурентних переваг підприємства. Саме через систему управління персоналом реалізується стратегічний потенціал організації, забезпечується продуктивність праці, інноваційність і стабільність бізнесу.

Ефективна HR-стратегія повинна:

- орієнтуватися на розвиток людського капіталу;
- поєднувати короткострокові та довгострокові стимули;
- забезпечувати гнучкість і прозорість системи управління;
- враховувати індивідуальні потреби працівників;
- інтегрувати цифрові технології та принципи сталого розвитку.

Розвиток HR-менеджменту в Україні є необхідною умовою підвищення конкурентоспроможності підприємств, їхньої адаптації до глобальних викликів та формування ефективної економіки знань. Людський капітал – це головний ресурс національної економіки, а його стратегічне управління визначає успіх держави на шляху до сталого розвитку.

IV. Список використаних джерел

[1] Armstrong, M. (2020). Armstrong's Handbook of Human Resource Management Practice (16th ed.). London: Kogan Page.
[2] Becker, B. E., & Huselid, M. A. (2006). Strategic Human Resource Management: Where Do We Go From Here? *Journal of Management,* 32(6), 898–925. https://doi.org/10.1177/0149206306293668
[3] Dessler, G. (2021). Human Resource Management (17th ed.). Pearson Education.
[4] Storey, J., Ulrich, D., & Wright, P. (2019). The Routledge Companion to Strategic Human Resource Management. *Routledge*.
[5] Маслов, В. І., & Грішнова, О. А. (2022). Цифрова трансформація HR-менеджменту: виклики та перспективи. *Економіка і держава*, 6, 41–47. https://doi.org/10.32702/2306-6806.2022.6.41
[6] Кравченко, О. (2021). Тенденції розвитку управління персоналом у сучасних умовах. *Вісник економічної науки України*, 3(44), 72–78.
[7] Dmytrenko, M., & Bilous, O. (2023). Innovative approaches to employee motivation in Ukrainian enterprises. *Economic Annals-XXI*, 197(1–2), 82–87. https://doi.org/10.21003/ea.V197-13
[8] Deloitte. (2023). Global Human Capital Trends 2023: Navigating the Future of Work. *Deloitte Insights*. https://www.deloitte.com/insights
[9] Гончаренко, О. П., & Савчук, Л. І. (2020). Розвиток корпоративної культури в системі стратегічного управління персоналом. *Менеджмент і підприємництво в Україні,* 1(3), 25–31.
[10] Лагутін, В. Д. (2020). Система мотивації персоналу в умовах ринкової економіки. *Економіка і держава*, 3, 47–52.
[11] Соколовська, І. М. (2021). Лідерство та його вплив на ефективність HR-менеджменту. *Економіка і організація управління*, 2(34), 56–63.

THE ROLE OF HR MANAGEMENT IN FORMING THE COMPETITIVENESS OF AN ENTERPRISE

Yelyzaveta Hrebeniuk, Viktoriia Kutsak, Zoriana Kobelia

ABSTRACT. The article highlights the current issues regarding the role of HR management in shaping the competitiveness of modern Ukrainian enterprises. The essence, objectives, functions, and tools of human resource management are examined as a strategic factor in ensuring organizational efficiency. The main theoretical approaches to HR management are analyzed, including classical, behavioral, and modern strategic concepts. The influence of corporate culture, leadership, digital technologies, and social responsibility on the development of human capital is revealed. Based on the practices of leading Ukrainian trading companies, directions for improving HR strategies are proposed, taking into account market challenges and the transformation of the business environment. It is proven that a systematic HR management approach focused on the development of competencies, motivation, and employee engagement serves as a powerful tool for enhancing a company's competitiveness, innovation, and resilience.

KEYWORDS: HR management, competitiveness, personnel, motivation, corporate culture

МОДЕЛЮВАННЯ ПОВЕДІНКИ СПОЖИВАЧІВ В ЕЛЕКТРОННІЙ КОМЕРЦІЇ

Ілля Українцев, Лариса Скращук

Кафедра економіко-математичного моделювання,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: ukraintsev.illia@chnu.edu.ua, l.skrashchuk@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Досліджено актуальну проблему моделювання поведінки споживачів в умовах стрімкого зростання електронної комерції. Описано комплексний методологічний підхід, що охоплює збір, інтеграцію та очищення даних з різноманітних джерел. Для аналізу та прогнозування застосовано сучасні алгоритми машинного навчання: побудовано модель прогнозування ймовірності покупки, модель прогнозування відтоку клієнтів та проведено сегментацію клієнтів. Проаналізовано ефективність оптимізації email-кампаній. Практична цінність дослідження підтверджена результатами A/B тестування, яке продемонструвало зростання конверсії на 11,4% та середнього чека на 8,6%. Визначено ключові фактори впливу на поведінку споживачів та типові проблемні зони e-commerce платформ.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: електронна комерція, моделювання поведінки споживачів, машинне навчання, аналіз даних, прогнозування покупок, прогнозування відтоку, сегментація клієнтів, LightGBM, K-Means, BigQuery

I. Вступ

Питання моделювання поведінки споживачів в електронній комерції набуває критичної актуальності в умовах стрімкого зростання обсягів онлайн-торгівлі, яка досягає 6 трильйонів доларів США щорічно, та необхідності персоналізації взаємодії з клієнтами для забезпечення конкурентних переваг. Сучасні e-commerce платформи генерують величезні обсяги даних про поведінку користувачів, але більшість бізнесів не використовують ці дані ефективно для прогнозування майбутніх дій споживачів та оптимізації бізнес-процесів. У процесі дослідження застосовано комплексний підхід до моделювання поведінки споживачів, що поєднує теоретичні основи, методологічні підходи та практичне застосування на реальному об’єкті дослідження, що дозволяє отримати узагальнені інсайти, корисні для широкого кола e-commerce застосунків. Крім того, комплексний підхід до моделювання поведінки споживачів, який поєднує кількісні та якісні методи збору даних, сучасні алгоритми машинного навчання та візуалізацію шляху клієнта, дозволяє створювати ефективні прогностичні моделі з високою точністю та практичною цінністю.

II. Моделювання впливу енергетики на сталий розвиток економіки

Для проведення дослідження зібрано статистичні дані, інтегрувавши їх з веб-аналітики (Google Analytics 4), платформ email-маркетингу (Klaviyo), соціальних мереж та систем обслуговування клієнтів. Отримані дані були очищені, об’єднані в централізовану базу даних (BigQuery) та доповнені похідними ознаками, включаючи RFM-аналіз та поведінкові характеристики.

Для прогнозування ймовірності покупки було обрано алгоритм LightGBM (градієнтний бустинг дерев рішень) з оптимізацією гіперпараметрів через Optuna (байєсівська оптимізація). В результаті аналізу розроблено модель з наступними метриками якості: ROC-AUC 0,89, що демонструє високу здатність розрізняти покупців від непокупців; Precision 0,81, що означає, що зі 100 прогнозованих покупок 81 справді відбувається; Recall 0,74, який показує, що модель виявляє 74% всіх реальних покупок; та F1-Score 0,77, що є гармонійним середнім між precision та recall. Аналіз важливості ознак виявив, що найбільший вплив мають глибина взаємодії з сайтом, факт додавання товару до кошика, історія покупок та активність взаємодії з email-кампаніями.

Для прогнозування відтоку клієнтів було застосовано модель Cox Proportional Hazards (аналіз виживання). В аналізі виявлено, що модель досягла C-index 0,76, що свідчить про задовільну здатність прогнозувати відтік клієнтів. Для оптимізації email-кампаній було застосовано комбінацію логістичної регресії та uplift-моделі для оцінки додаткового ефекту від персоналізації. Результати аналізу показали, що такий підхід дозволив підвищити open rate на 7.4 відсоткових пункти (підвищення відкриттів листів) та CTR на 4.9 відсоткових пункти (підвищення клікабельності).

Сегментація клієнтів за допомогою K-Means кластеризації з п'ятьма кластерами дозволила автоматично розподілити клієнтів на групи з подібною поведінкою. В аналізі ми отримали silhouette score 0,61, що вказує на задовільну якість розділення кластерів. Валідація через A/B тестування протягом двох місяців показала, що інтеграція прогнозів моделей у email-кампанії дозволила підвищити конверсію на 11,4% та середній чек на 8,6%, що підтвердило практичну цінність моделей та їх здатність покращувати бізнес-метрики.

Ключові інсайти, виявлені в ході дослідження та корисні для інших застосунків електронної комерції, показують, що найбільший вплив на прогноз ймовірності покупки мають глибина взаємодії з сайтом, факт додавання товару до кошика, історія покупок та активність взаємодії з email-кампаніями, що вказує на необхідність фокусу на оптимізації користувацького досвіду та розвитку email-маркетингу як ключового каналу, який може генерувати до 40-45% виторгу. Сегментація клієнтів на основі машинного навчання дозволяє автоматично виявляти різні типи поведінки та розробляти персоналізовані стратегії, причому типова структура клієнтської бази включає невелику групу найбільш цінних клієнтів (10-15%), активних учасників програм лояльності (15-20%), нових клієнтів з високим потенціалом (20-25%), клієнтів з ризиком відтоку (25-30%) та користувачів, які переглядають, але рідко купують (15-20%). Інтеграція прогнозів моделей у маркетингові кампанії дозволяє значно підвищити їх ефективність, що підтверджується підвищенням конверсії на 11,4% та середнього чека на 8,6% при персоналізації email-кампаній, а повторні покупки генерують 35-40% виторгу, що підтверджує важливість стратегій утримання та програм лояльності. Виявлено також типовими проблемні зони для багатьох e-commerce платформ: високий показник cart abandonment (60-65%), низьку конверсію на мобільних пристроях та недостатню кількість відгуків, що можуть бути вирішені через прозорість інформації про витрати, оптимізацію мобільного досвіду та стимулювання user-generated content.

III. Висновки

Підсумовуючи результати проведеного дослідження, приходимо до висновку, що комплексний підхід до моделювання поведінки споживачів, який поєднує теоретичні основи, методологічні підходи та практичне застосування, дозволяє отримати узагальнені інсайти, корисні для широкого кола e-commerce застосунків. Виявлені закономірності та рекомендації можуть бути адаптовані для різних типів інтернет-магазинів, незалежно від їх розміру, географічного розташування або специфіки продукції, що робить роботу цінною як для академічної спільноти, так і для практиків e-commerce бізнесу.

IV. Список використаних джерел

[1] Laudon, K. C., & Traver, C. G. (2023). E-commerce 2023-2024: Business, Technology and Society. Pearson.
[2] Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, G. B., & Davis, F. D. (2003). User acceptance of information technology: Toward a unified view. *MIS Quarterly,* 27(3), 425-478.
[3] ResearchGate. (2024). Machine learning applications in customer segmentation for e-commerce. *Journal of Business Analytics*, 12(3), 145-162.

MODELING CONSUMER BEHAVIOR IN E-COMMERCE

Illia Ukraintsev, Larysa Skrashchuk

ABSTRACT. This study investigates the relevant problem of modeling consumer behavior amid the rapid growth of e-commerce. A comprehensive methodological approach is described, encompassing the collection, integration, and cleaning of data from various sources. Modern machine learning algorithms were applied for analysis and prediction: a purchase probability prediction model, a customer churn prediction model, and customer segmentation were implemented. The effectiveness of email campaign optimization was analyzed. The practical value of the study was confirmed by A/B testing results, which demonstrated an 11.4% increase in conversion and an 8.6% increase in average order value. Key factors influencing consumer behavior and typical problem areas for e-commerce platforms were identified.

KEYWORDS: e-commerce, consumer behavior modeling, machine learning, data analysis, purchase prediction, churn prediction, customer segmentation, LightGBM, K-Means, BigQuery

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ МИТ США НА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ФІНАНСОВУ СТРАТЕГІЮ APPLE INC.

Карина Кіфюк

Кафедра економіко-математичного моделювання,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: kifiuk.karyna@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У дослідженні розглянуто теоретичні аспекти впливу митної політики США щодо імпорту з Китаю на діяльність та фінансову стратегію Apple Inc. Проаналізовано основні положення торговельної політики, особливості ланцюга постачання та механізми впливу зовнішньоторговельних обмежень на структуру витрат, ціноутворення стратегічні рішення компанії. Теоретичне узагальнення даного аспекту дає змогу окреслити залежність діяльності Apple Inc. від зовнішньоторговельної політики США та обґрунтувати значення торговельних обмежень, як фактора впливу на фінансову стратегію високотехнологічних корпорацій.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: митна політика США, фінансова стратегія, торговельна політика

I. Вступ

Митна політика є одним із ключових інструментів формування зовнішньоекономічного середовища, в умовах взаємозалежності національних ринків, у яких функціонують компанії, що працюють на світовому ринку. Зміни у тарифному регулюванні здатні впливати на структуру міжнародної торгівлі, витрати виробництва та фінансові результати корпорацій, що мають диверсифіковані ланцюги постачання.

Однією з компаній, чутливих до зовнішньоторговельних змін, є Apple Inc., виробничі процеси якої тісно пов’язані з китайським ринком. Запровадження мит на імпорт широкої групи товарів із Китаю зі сторони США створило умови, за яких собівартість продукції та фінансові показники компанії могли зазнати помітних змін. Тому вивчення впливу мит США на її діяльність та фінансову стратегію є важливим з огляду на розуміння реакції транснаціональних технологічних компаній на зміни у зовнішньоторговельних умовах [1].

Таким чином, дослідження впливу митної політики США на фінансові показники Apple Inc. дозволяє глибше зрозуміти взаємозв’язок між зовнішньоторговельними рішеннями та результатами діяльності технологічних корпорацій, а також оцінити масштаби їхньої чутливості до змін у зовнішньому середовищі [3].

II. Основна частина

У міжнародній економіці сучасності митні тарифи, як інструмент торговельної політики, виконують двоїсту функцію, поєднуючи у собі протекціонізм задля захисту внутрішнього ринку та механізми впливу на економічну поведінку іноземних виробників. Запроваджені адміністрацією США мита охопили значну кількість товарів іспортованих з китайського ринку, включаючи електронні компоненти. Для Apple Inc. це створило низку загроз, пов’язаних зі збільшенням собівартості продукції та потенційною потребою у коригуванні стратегічних пріоритетів у виробничому та управлінському плануванні [4].

Світовий ланцюг доданої вартості Apple характеризується високим рівнем концентрації виробництва на закордонних ринках із оптимальнішою вартістю робочої сили, як до прикладу, у Китаї, де розташовані основні підрядні компанії даної корпорації. Наслідково, введення мит змусило Apple зіткнулася з ризиком підвищення витрат на комплектувальні, що потенційно може негативно вплинути на маржинальність. Оскільки більшість ключових пристроїв, таких як iPhone, збирається саме в Китаї, навіть незначні тарифні обмеження здатні трансформувати фінансову структуру компанії [1, 3].

У межах неокласичного підходу їхній вплив можна пояснити через викривлення структури відносних цін і зміну розподілу ресурсів між галузями. Для транснаціональних корпорацій, таких як Apple Inc., ці викривлення мають мультиплікативний ефект, оскільки кожна ланка виробничого процесу пов'язана з міжнародними потоками капіталу, робочої сили та технологій. У контексті кейнсіанської парадигми мита розглядаються також як чинник, що впливає на сукупний попит і рівень цін, здатний змінювати макроекономічну рівновагу. Відтак, зовнішньоторговельна політика США, навіть будучи спрямованою на стимулювання внутрішнього виробництва, опосередковано формує стратегічні орієнтири приватних корпорацій, визначаючи їхні інвестиційні, виробничі та фінансові рішення [4].

Вплив мит на діяльність Apple реалізується через кілька взаємопов'язаних механізмів. Першим із них варто виділити зростання виробничих витрат, що безпосередньо впливає на фінансові результати корпорації. У структурі собівартості Apple значну частку займають витрати на імпорт комплектувальних, логістику та збирання продукції, тому навіть незначне підвищення тарифних ставок здатне змінити рівень прибутковості. У відповідь на це компанія змушена коригувати політику ціноутворення, аби зберегти конкурентоспроможність на ключових ринках, не втрачаючи лояльності споживачів. Такий баланс між витратами та цінами стає стратегічним викликом, особливо в умовах глобальної конкуренції та цінової чутливості споживчого попиту.

Другим механізмом є адаптація глобальної виробничої мережі, яка передбачає пошук нових виробничих регіонів та постачальників. Торговельні бар'єри стимулювали Apple до переформатування структури ланцюга створення вартості та географічної диверсифікації виробництва. Компанія почала активно розширювати присутність у країнах Південно-Східної Азії, зокрема в Індії, В'єтнамі та Індонезії, що дозволяє зменшити залежність від китайських фабрик і водночас оптимізувати ризики, пов'язані з можливими геополітичними конфліктами.

Третій механізм стосується стратегічного перегляду відносин із постачальниками. Apple посилила вимоги до партнерів щодо гнучкості виробництва, локалізації компонентів і контролю якості, що вимагає додаткових інвестицій, однак, водночас забезпечує стійкість ланцюга постачання. Компанія дедалі активніше інвестує у власні дослідницькі центри та виробничі потужності, прагнучи мінімізувати ризики, пов'язані із зовнішніми обмеженнями [2, 4].

Таким чином, митна політика США стала каталізатором структурних змін у діяльності Apple, спричинивши формування нової моделі глобальної взаємодії між виробничими підрозділами, постачальниками та фінансовими центрами корпорації. Ці трансформації не лише зменшують уразливість до зовнішньоторговельних зрушень, але й підвищують стратегічну стійкість компанії у довгостроковій перспективі.

III. Висновки

Мита США, запроваджені у період торговельного протистояння з Китаєм, стали важливим чинником формування нових стратегічних орієнтирів Apple Inc. Вони вплинули не лише на структуру витрат і ціноутворення продукції, а й на просторову організацію виробничих процесів корпорації, зумовлюючи переорієнтацію частини виробничих потужностей на інші регіони та країни з більш сприятливим митно-торговельним режимом.

З позицій економічної теорії, такі обмеження демонструють, як інструменти протекціоністської політики можуть трансформувати поведінку транснаціональних компаній, спричиняючи структурні зрушення у глобальних ланцюгах вартості та впливаючи на міжнародну спеціалізацію виробництва. Реакція Apple у вигляді диверсифікації виробництва, пошуку нових постачальників, оптимізації логістичних маршрутів і посилення фінансової гнучкості свідчить про її здатність адаптуватися до змін у зовнішньо-

торговельному середовищі, мінімізуючи ризики для операційної ефективності та прибутковості. Таким чином, мита виступають не лише регуляторним інструментом, а й каталізатором стратегічної еволюції високотехнологічних корпорацій, стимулюючи їх до інноваційних рішень у сфері виробництва, управління ризиками та фінансового планування, а також до підвищення конкурентоспроможності на глобальному ринку.

IV. Список використаних джерел

[1] Leswing K. Apple leads a drop in tech stocks after Trump tariff announcement. *CNBC*. URL: https://www.cnbc.com/2025/04/02/-apple-leads-drop-in-tech-stocks-after-trump-tariff-announcement.html

[2] Tracking the Economic Impact of the Trump Tariffs. *Tax Foundation*. URL: https://taxfoundation.org/research/all/federal/trump-tariffs-trade-war/

[3] Тарасовський Ю. Apple інвестує ще $100 млрд у США після тиску Трампа та загрози мит на iPhone – Forbes.ua. *Forbes.ua | Бізнес, мільярдери, новини, фінанси, інвестиції, компанії*. URL: https://forbes.ua/news/apple-pid-tiskom-trampa-pogodilasya-investuvati-shche-100-mlrd-u-ssha-bloomberg-06082025-31805

[4] Тімошенко, Н., Дідик, О., & Смоляр, Л. (2024). Митна політика України в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*, (61). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-56

THEORETICAL ASPECTS OF THE IMPACT OF USA TARIFFS ON THE ACTIVITIES AND FINANCIAL STRATEGY OF APPLE INC.

Karina Kifiuk

ABSTRACT. The study examines the theoretical aspects of the impact of USA customs policy on imports from China on the activities and financial strategy of Apple Inc. It analyzes the main provisions of trade policy, the peculiarities of the supply chain, and the mechanisms of influence of foreign trade restrictions on the cost structure, pricing, and strategic decisions of the company. The theoretical generalization of this aspect makes it possible to outline the dependence of Apple Inc. on USA foreign trade policy and to substantiate the significance of trade restrictions as a factor influencing the financial strategy of high-tech corporations.

KEYWORDS: USA customs policy, financial strategy, trade policy

ІНСТРУМЕНТИ ПІДТРИМАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ МАЛИХ ДЕРЖАВ У ГЛОБАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Катерина Бушинська, Людмила Шворак

Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

E-mail: katebushin@gmail.com

АНОТАЦІЯ. У тезах розглянуто сутність поняття економічної резильєнтності як здатності національної економіки протистояти зовнішнім та внутрішнім потрясінням, забезпечуючи стабільність і сталий розвиток. Особливу увагу приділено малим відкритим економікам, що характеризуються високою залежністю від зовнішньої торгівлі, обмеженими природними ресурсами та вразливістю до глобальних криз. На основі аналітичних висновків OECD, Світового банку та МВФ проаналізовано фінансові інструменти, які сприяють підвищенню стійкості малих держав, визначено ключову роль фіскальної дисципліни, економічної диверсифікації та регіональної співпраці у зміцненні макрофінансової стабільності. Результати дослідження підкреслюють, що комплексне поєднання фінансових, інституційних та політичних заходів є запорукою підвищення резильєнтності малих держав у контексті глобальних викликів.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: резильєнтність, малі держави, глобальні кризи, регіональна співпраця

І. Вступ

Економічна резильєнтність – це здатність економіки протистояти та адаптуватися до зовнішніх або внутрішніх потрясінь, таких як економічні кризи, рецесії, стихійні лиха, пандемії або зміна клімату, зберігаючи свою довгострокову стабільність та здатність до відновлення. Економічна стійкість є життєво важливою для сталого розвитку, а ключові елементи, що їй сприяють, включають ряд характеристик:

По-перше, фінансову стабільність, оскільки економіка, що має надійні банківські та фінансові установи з чітким регулюванням та достатніми резервами, здатна знизити ризики краху в умовах економічних потрясінь.

По-друге, економічна диверсифікація відіграє значну роль у сприянні резильєнтності країни. Завдяки широкому спектру розвинених секторів та галузей економіка стає менш залежною від одного вразливого сектору і, таким чином, менш схильною до ризиків.

По-третє, програми соціальної допомоги та підтримки вразливих верств населення допомагають впоратися з втратою доходів та нестабільністю в часи криз. Крім цього, інвестиції в інфраструктуру та технології, високий рівень цифровізації та інновацій дозволять економіці швидко та ефективно реагувати на виклики.

Гнучка економічна політика є також однією з складових, вартих згадування. Уряди застосовують контрциклічну політику, тобто стимулюючі заходи в періоди кризи та консолідацію в періоди зростання, щоб уникнути різких коливань. Таким чином, нарощуючи резерви капіталу, енергетичних ресурсів або продовольства, економіка може забезпечити собі необхідні ресурси для подолання періодів нестабільності.

Урешті-решт, міжнародна співпраця є потужним інструментом підтримки резильєнтності країн – економічні та торговельні альянси дозволяють державам підтримувати одна одну в часи глобальних криз, надаючи доступ до іноземних ресурсів та ринків.

Стійка економіка не лише захищає від ризиків, але й створює міцну основу для сталого економічного зростання, інновацій та довгострокового розвитку. Отже, економічна стійкість стає центральною метою сучасної економічної політики. Глобальна фінансово-економічна криза 2008-2009 років підкреслила важливість низки факторів, що визначають здатність країн реагувати на потрясіння. Уроки цієї події не можна нівелювати, про що свідчить тривалість та інтенсивність світової економічної кризи, особливо в

малих державах. Слабка фінансова та регуляторна база, а також неефективне управління ресурсами ставлять під загрозу цілий ряд країн.

II. Політика інституцій щодо підтримки малих країн та перспективи розвитку

МВФ приділяв особливу увагу у контексті резильєнтності малим державам, хоча і варто зазначити, що ця категорія має слабкий голос у переговорах з МВФ, незважаючи на те, що малі держави більш схильні до потрясінь під впливом криз і мають у своєму розпорядженні вужчий спектр політичних рішень, ніж країни з більшою економікою. Незважаючи на те, що спеціальної програми, розробленої для малих держав, не існує, МВФ стверджує, що механізми, що пропонуються фондом для конкретних країн, добре задовольняють їх потреби. Реформа МВФ запровадила два гнучкі механізми короткострокового кредитування, що становлять особливий інтерес для малих держав, а саме (а) Резервний кредитний механізм та (б) Механізм швидкого кредитування.

У рамках Світової організації торгівлі у 2001 році в загальних рамках Доської програми розвитку було запроваджено робочу програму з питань малих, вразливих економік, щоб «розробити відповіді на питання, пов'язані з торгівлею, визначені для повнішої інтеграції малих, вразливих економік у багатосторонню торговельну систему, а не створювати підкатегорію членів СОТ». Одна з критик робочої програми щодо малих, вразливих економік полягає в тому, що вона охоплює серед своїх членів не лише малі держави, але й більші держави, оскільки членство базується на частці торгівлі країни в міжнародній торгівлі, а не на її малому розмірі як такому.

Ще один фактор пов'язаний зі слабкою переговорною силою малих держав у рамках СОТ. Така слабкість може випливати з обмежених можливостей, таких як невеликий пул переговорників та обмежені бюджетні асигнування. Здебільшого через проблему неподільності певних накладних витрат, регуляторні рамки, особливо ті, що необхідні для належного економічного та екологічного управління, можуть бути непомірно дорогими для окремої малої держави, але доступними на регіональному рівні.

З цієї причини малі держави могли б отримати вигоду від регіональної співпраці, спільно вживаючи політичних заходів, що сприяють підвищенню стійкості. Таку співпрацю, наприклад, можна було б успішно здійснювати у зміцненні транскордонного екологічного управління в регіоні, шляхом впровадження загальнорегіонального законодавства та політики конкуренції, а також шляхом розробки регіональних регуляторних рамок для телекомунікацій та екологічного менеджменту.

OECD і Світовий Банк рекомендують інтегрований підхід, що передбачає поєднання фіскальної підготовки, страхових рішень, ринкових інструментів та технічну допомогу для побудови стійкої фінансової архітектури. Також наголошується необхідність посилення прозорості, управління ризиками та підвищення інституційної ефективності для управління цими інструментами.

III. Висновки

Економічна резильєнтність малих держав є багатовимірним явищем, що поєднує фінансову стабільність, інституційну спроможність та адаптивність економічної політики до зовнішніх шоків. На основі проведеного аналізу встановлено, що поєднання фіскальних буферів, страхових механізмів, інструментів міжнародної підтримки та інноваційних фінансових рішень, таких як зелені й блакитні облігації, суттєво підвищує стійкість малих економік. Водночас ефективність цих інструментів залежить від якості управління, прозорості, рівня інтеграції у глобальні фінансові ринки та здатності держави забезпечити довгострокову макроекономічну дисципліну. Отже, побудова економічної резильєнтності потребує не лише фінансових ресурсів, а й стратегічного бачення, інституційної узгодженості та партнерства між державою, бізнесом і міжнародними організаціями.

IV. Список використаних джерел

[1] Commonwealth iLibrary, James Gregory, Olajide Oyadeyi and Attila Shaaran (2023). Strengthening Resilience in Commmonwealth Small States. https://www.thecommonwealth-ilibrary.org/index.php/comsec/catalog/download/1124/1224/9795?inline=1

[2] ResearchGate, Viorica P. (2024). Analysis of economic instruments related to economic resilience. https://www.researchgate.net/publication/390522300_Analysis_of_economic_instruments_related_to_economic_resilience

[3] The World Bank, Ross Levine, Chen Lin, Wensi Xie (2021). Local Financial Structure and Economic Resilience. https://www.thecommonwealth-ilibrary.org/index.php/comsec/catalog/download/932/932/8043?inline=1

[4] Elsevier, Barry Eichengreen, Donghyun Park, Kwanho Shin (2024). Economic resilience: Why somw countries recover more robustly than others from shocks. https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0264999324001044

INSTRUMENTS FOR SUPPORTING THE ECONOMIC RESILIENCE OF SMALL STATES IN THE GLOBAL ECONOMY

Kateryna Bushynska, Lyudmila Shvorak

ABSTRACT. The abstracts consider the essence of the concept of economic resilience as the ability of a national economy to withstand external and internal shocks, ensuring stability and sustainable development. Particular attention is paid to small open economies characterized by high dependence on foreign trade, limited natural resources and vulnerability to global crises. Based on the analytical conclusions of the OECD, the World Bank and the IMF, financial instruments that contribute to increasing the resilience of small states are analyzed, and the key role of fiscal discipline, economic diversification and regional cooperation in strengthening macro-financial stability is identified. The results of the study emphasize that a comprehensive combination of financial, institutional and policy measures is the key to increasing the resilience of small states in the context of global challenges.

KEYWORDS: resilience, small states, global crises, regional cooperation

ІНОЗЕМНА ДОПОМОГА ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ: ЕКОНОМІЧНІ ЧИННИКИ

Катерина Стрижак

Кафедра міжнародних організацій та дипломатичної служби,
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

E-mail: stryzhakk@gmail.com

АНОТАЦІЯ. У тезах проаналізовано економічну складову іноземної допомоги як ключовий чинник демократичних трансформацій у країнах-реципієнтах. Показано, що розподіл фінансової підтримки донорами залежить від рівня економічного розвитку, макрофінансової стабільності та інституційної спроможності країн. Використовуючи міжнародну статистику та український кейс, обґрунтовано, що ефективність допомоги зростає за умови поєднання економічної стабільності з політичними реформами. Зовнішнє фінансування здатне стати потужним інструментом демократизації за наявності прозорих механізмів управління та цільового використання ресурсів.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: іноземна допомога, економічний розвиток, демократизація, Україна, донори

I. Вступ

Іноземна допомога сьогодні є не лише важливим інструментом зовнішньої політики розвинених країн, а й одним з основних механізмів стимулювання економічного розвитку та демократичних трансформацій у країнах-реципієнтах. За даними Організації економічного співробітництва та розвитку, у 2023 році загальний обсяг офіційної допомоги розвитку (Official Development Assistance, ODA) становив понад 211 млрд доларів США, що є історичним максимумом. Близько 10% цієї суми – приблизно 21 млрд доларів – було спрямовано безпосередньо на підтримку демократії, належного врядування, прав людини та інституційних реформ (OECD, 2023) [1]. Найбільшими донорами залишаються США (понад 55 млрд доларів), країни Європейського Союзу (понад 90 млрд доларів) та Велика Британія, Японія, Канада і Німеччина [1].

II. Економічна мотивація донорів у наданні міжнародної допомоги

Економічна мотивація донорів суттєво визначає напрями розподілу допомоги. За оцінками, понад 60% загальної двосторонньої допомоги спрямовується до країн, які мають стратегічне економічне або політичне значення для донорів [2, 3]. Донори віддають перевагу реципієнтам із більш стабільною макроекономічною ситуацією, прогнозованими ринками та нижчими ризиками політичної турбулентності. Наприклад, аналіз Світового банку та ОЕСР показує, що 1% зростання доходів на душу населення в реципієнтській країні корелює з 0,8–1% зростання обсягів донорського фінансування [4]. Це означає, що економічно сильніші країни отримують не менше, а часто й більше ресурсів – адже донорам легше досягати видимих результатів там, де є базова інституційна спроможність [5, 6].

У більшості країн із низьким і середнім рівнем доходу допомога становить вагому частину ВВП. У деяких країнах Африки (Малаві, Мозамбік, Руанда) цей показник перевищує 20% ВВП [1]. В Україні, за даними Міністерства фінансів, лише у 2023 році загальна зовнішня допомога сягнула 43,5 млрд доларів США, що еквівалентно близько 25% ВВП країни [7]. При цьому понад 70% цих коштів надійшли від ЄС, США та міжнародних фінансових організацій [8, 9]. Хоча частина цих ресурсів спрямовується на воєнні цілі, суттєві обсяги йдуть на стабілізацію фінансової системи, підтримку бюджету, реформування державного управління та розвиток інституцій.

III. Вплив економічної складової складової на демократичні трансформації

Економічна складова іноземної допомоги визначає не лише обсяги, а й ефективність демократичних трансформацій. Країни з більш розвиненою економікою та фіскальною спроможністю краще інтегрують донорські кошти у внутрішні реформи, створюючи сталі інституційні зміни. За даними Varieties of Democracy, у країнах із ВВП на душу населення понад 10 тис. доларів ймовірність консолідації демократії після етапу політичного переходу становить близько 70%, тоді як у країнах із ВВП нижче 4 тис. дол. – лише 28% [10]. Це підтверджує, що економічна стійкість є вагомою умовою для демократизації [11].

Розподіл допомоги всередині країн також має виражений економічний вектор. Дослідження Briggs (2018) показало, що 1% зростання інтенсивності нічного освітлення (індикатора економічної активності) призводить до збільшення обсягів проєктної допомоги на 1,09 % у відповідних регіонах [12]. Іншими словами, донори інвестують туди, де є більші шанси на успіх, що може посилювати регіональні дисбаланси та соціальну нерівність. Український досвід підтверджує цю тенденцію: у 2022–2024 роках понад 65% грантових і технічних ресурсів ЄС було зосереджено в адміністративних центрах, тоді як периферійні території отримували значно менше [8].

IV. Висновки

Отже, іноземна допомога є не лише фінансовим ресурсом, а й важливим інструментом міжнародної економічної та політичної взаємодії. Її ефективність залежить від здатності реципієнтів інтегрувати донорські ресурси в стратегічні реформи та від поєднання політичних і економічних інтересів донорів. Для України ключовим завданням залишається перехід від донорської залежності до стійкої економічної моделі, де зовнішня допомога не лише підтримує бюджет, а й стимулює економічне зростання, інституційне зміцнення та глибоку демократизацію. Поєднання фінансової підтримки з реформами, верховенством права та зниженням корупції здатне перетворити іноземну допомогу з короткострокового механізму стабілізації на потужний інструмент сталого розвитку.

V. Список використаних джерел

[1] OECD. (2023). *Official Development Assistance Statistics.* https://www.oecd.org/en/topics/development-co-operation.html
[2] Alesina, A., & Dollar, D. (2000). Who Gives Foreign Aid to Whom and Why? *Journal of Economic Growth*, 5(1), 33–63.
[3] Bermeo, S. (2017). *Aid Is Not Oil: Donor Utility, Heterogeneous Aid, and Development.* Cambridge University Press.
[4] World Bank. (2024). *World Development Indicators.* https://data.worldbank.org/
[5] Boone, P. (1996). Politics and the Effectiveness of Foreign Aid. *European Economic Review*, 40(2), 289–329.
[6] Hoeffler, A., & Sterck, O. (2022). Aid Allocation and Economic Need. *Oxford Economic Papers.*
[7] Міністерство фінансів України. (2024). *Звіт про міжнародну допомогу 2023*. https://mof.gov.ua/en/news/ministry_of_finance_of_ukraine_attracted_usd_426_billion_of_concessional_and_grant_financing_from_international_partners_in_2023-4370
[8] European Commission. (2024). Ukraine 2024 Enlargement Package Factsheet. https://enlargement.ec.europa.eu/ukraine-2024-enlargement-package-factsheet_en
[9] USAID Ukraine. (2023). USAID's Direct Budget Support to Ukraine. https://oig.usaid.gov/sites/default/files/2024-03/D-121-23-002-A-rev.pdf
[10] V-Dem Institute. (2024). V-Dem Dataset. https://v-dem.net/
[11] Carothers, T. (1999). *Aiding Democracy Abroad: The Learning Curve.* Carnegie Endowment.
[12] Briggs, R. C. (2018). Poor Targeting: A Gridded Spatial Analysis of the Degree to Which Aid Reaches the Poor in Africa. *World Development*, 103, 133–148.

FOREIGN AID AS A TOOL OF DEMOCRATIZATION: ECONOMIC FACTORS

Kateryna Stryzhak

ABSTRACT. The theses analyze the economic component of foreign aid as a key factor in democratic transformations in recipient countries. It is shown that the distribution of financial support by donors depends on the level of economic development, macro-financial stability, and institutional capacity of states. Using international statistics and the Ukrainian case, the paper substantiates that the effectiveness of aid increases when economic stability is combined with political reforms. External financing can become a powerful instrument of democratization when transparent governance mechanisms and targeted use of resources are ensured.

KEYWORDS: foreign aid, economic development, democratization, Ukraine, donors

ВПЛИВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ЦИФРОВІЗАЦІЮ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Максим Дейнека

Кафедра економіко-математичного моделювання,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: m.deineka@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У дослідженні проаналізовано роль штучного інтелекту (ШІ) як ключового чинника цифровізації закладів вищої освіти. Розкрито вплив інтелектуальних технологій на трансформацію навчального процесу, управлінських функцій та цифрової інфраструктури університетів. Особливу увагу приділено адаптивним системам навчання, інтелектуальним аналітичним платформам, чат-ботам підтримки та інструментам прогнозування на основі машинного навчання. Показано, що інтеграція ШІ сприяє підвищенню ефективності освітнього процесу, персоналізації навчання, оптимізації адміністративних операцій і формуванню цифрових компетентностей учасників освітнього середовища. Водночас окреслено ключові ризики – цифрову нерівність, загрози приватності даних та виклики академічній доброчесності. У роботі обґрунтовано необхідність стратегічної інтеграції ШІ у цифрову трансформацію ЗВО, що дозволяє забезпечити стійкий розвиток, високу якість освітніх послуг та конкурентоспроможність університетів у цифровій економіці.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: штучний інтелект, цифровізація, заклади вищої освіти, адаптивне навчання, аналітика даних, автоматизація

I. Вступ

Цифрова трансформація є стратегічним пріоритетом розвитку закладів вищої освіти в умовах переходу до економіки знань. Штучний інтелект (ШІ) відіграє визначальну роль у цьому процесі, забезпечуючи університетам інструменти для модернізації освітньої, наукової та адміністративної діяльності. На відміну від традиційних цифрових рішень, ШІ відкриває можливості для глибокої автоматизації, прогнозної аналітики та персоналізації навчання, що суттєво підвищує якість освітніх послуг і рівень цифрової зрілості ЗВО [1].

У сучасних університетах обробка великих обсягів даних, потреба в індивідуальних траєкторіях навчання, а також вимоги до швидкого управлінського реагування формують попит на інтелектуальні системи. Інтеграція ШІ у цифрову інфраструктуру дозволяє створювати ефективні механізми взаємодії між студентами, викладачами та адміністрацією, сприяючи підвищенню прозорості та гнучкості освітнього середовища.

II. Роль штучного інтелекту в трансформації освітнього процесу та управління ЗВО

Одним із найпомітніших напрямів впливу ШІ є персоналізація навчання. Адаптивні освітні платформи аналізують темп, стиль та успішність студента, пропонуючи індивідуальні завдання та контент. Дослідження демонструють, що такі системи підвищують рівень залученості студентів і скорочують прогалини у знаннях між різними групами здобувачів освіти [2; 3]. Завдяки використанню систем автоматизованого оцінювання викладач отримує інструмент для оперативного й об’єктивного аналізу діяльності студентів.

ШІ також відіграє важливу роль у цифровізації адміністративних процесів. Інтелектуальні інформаційні системи дозволяють оптимізувати управління розкладом, навчальними навантаженнями, студентськими записами та комунікаціями. Застосування алгоритмів машинного навчання для прогнозування ризику відрахування або зниження успішності допомагає університетам ухвалювати проактивні управлінські рішення. На думку дослідників, ЗВО, які інтегрують ШІ у свої цифрові платформи, демонструють вищий рівень інноваційної активності та ефективності внутрішніх процесів [4].

Важливою сферою застосування ШІ є аналітика освітніх даних. Learning Analytics забезпечує збір та аналіз великої кількості даних про взаємодію студентів з електронними освітніми ресурсами. На основі цих даних формуються прогнози, рекомендації та моделі поведінки студентів, що дозволяє викладачам адаптувати навчальний процес, а адміністрації – підвищувати якість освітніх послуг [5].

Проте поряд із перевагами інтеграція ШІ формує низку викликів. Зокрема, актуальними залишаються проблеми алгоритмічної упередженості, конфіденційності студентських даних, етичної відповідальності та ризиків зловживання генеративними моделями, особливо в контексті академічної доброчесності. Встановлення чітких нормативних рамок і формування цифрової культури стають обов'язковою умовою успішного використання ШІ в освіті [6].

III. Висновки

Штучний інтелект є ключовим елементом цифрової трансформації закладів вищої освіти, який забезпечує якісно новий рівень персоналізації, управління та аналітики. Інтеграція ШІ створює передумови для підвищення ефективності освітнього процесу, розвитку інноваційної діяльності, формування цифрових компетентностей і посилення конкурентоспроможності університетів.

Водночас успішне впровадження ШІ залежить від рівня цифрової інфраструктури, підготовленості викладачів, наявності етичних стандартів і механізмів захисту даних. Подальші дослідження у цій сфері доцільно зосередити на розробці стратегій безпечного та відповідального використання ШІ в освіті, удосконаленні адаптивних систем навчання та методів педагогічного дизайну на основі даних.

IV. Список використаних джерел

[1] Zawacki-Richter O., Marín V.I., Bond M., Gouverneur F. (2019). Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*.

[2] Bond M. A (2024). meta systematic review of artificial intelligence in higher education. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*.

[3] Crompton H., Burke D. (2023). Artificial Intelligence in Higher Education: The State of the Field. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*.

[4] Du R., Grigorescu A., Aivaz K.-A. (2023). Higher Educational Institutions' Digital Transformation and the Roles of Digital Platform Capability and Psychology in Innovation Performance after COVID-19. *Sustainability*.

[5] Rousi R., Hyry-Beihammer E. K., Silvennoinen J. (2024). Learning Analytics and Artificial Intelligence: Ethical Challenges and Educational Opportunities. *CEUR Workshop Proceedings*.

[6] Pisica A. I., Edu T., Zaharia R. M., Zaharia R. (2023). Implementing Artificial Intelligence in Higher Education: Pros and Cons from the Perspectives of Academics. *Societies*.

THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON THE DIGITALIZATION OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Maksym Deineka

ABSTRACT. The paper examines the impact of artificial intelligence (AI) on the digital transformation of higher education institutions. The study analyzes how AI-driven technologies – including adaptive learning systems, predictive analytics, intelligent administrative platforms, chatbots, and automated assessment tools – reshape the structure and functioning of modern universities. AI enhances the efficiency of educational processes, supports the personalization of learning pathways, strengthens data-driven decision-making, and facilitates the automation of administrative operations. The integration of AI contributes to improving the quality of educational services, developing digital competencies, and increasing institutional competitiveness in the global digital environment. At the same time, the paper highlights key risks associated with AI implementation, such as data privacy concerns, algorithmic bias, and challenges to academic integrity. The findings emphasize the importance of responsible and strategically guided adoption of AI to ensure sustainable digitalization in higher education.

KEYWORDS: artificial intelligence, digitalization, higher education, adaptive learning, data analytics, automation

ЛІНІЙНІ МОДЕЛІ БАГАТОКРИТЕРІАЛЬНОЇ ОПТИМІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Марія Григорків

Кафедра економіко-математичного моделювання,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: m.hryhorkiv@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Обґрунтовано багатокритеріальність економіки як складної динамічної системи взаємопов'язаних виробничої, екологічної та соціальної підсистем. Підкреслено актуальність побудови моделей багатокритеріальної оптимізації економічних систем з метою їх адекватного дослідження. Розкрито можливі підходи до формалізації цих моделей, встановлення принципів оптимальності та знаходження їх розв'язків. Акцентовано на важливості застосування моделей багатокритеріальної оптимізації у теоретичному аналізі економіки сталого розвитку та розробці механізмів його реалізації.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: модель, багатокритеріальність, принцип оптимальності, економіка

I. Вступ

Економічні системи належать до розряду складних динамічних систем. Функціонування та розвиток цих систем може бути адекватно охарактеризовано як правило не одним, а багатьма критеріями. Це означає, що багатокритеріальність є принципово важливою ознакою економіки як системи, що поєднує у єдину цілісність виробничу, екологічну та соціальну підсистеми. У звязку з цим, коли йдеться про сталий (стійкий) розвиток економіки, тобто про розвиток який «задовольняє потреби нинішнього часу, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти власні потреби» [1, 2], то багатокритеріальність є концептуальною основою такого розвитку. Будь-яке дослідження проблематики сталого розвитку апріорі передбачає аналіз багатокритеріальності соціально- та еколого-економічних явищ і процесів, що функціонують у такій складній системі економічних, екологічних і соціальних взаємозв'язків. Без урахування багатокритеріальності побудувати модель цієї системи, яка б адекватно відображала зміст сталого розвитку, його цілі та перспективи неможливо.

У контексті вищесказаного необхідно підкреслити, що побудова багатокритеріальних моделей насамперед пов'язана із змістовим та математичним обґрунтуванням критеріїв, які формалізуються відповідними цільовими функціями, та допустимих множин їх визначення. Специфікації зазначених критеріїв і опису множин суттєво впливають на методологію та методику знаходження розв'язків моделей. Зазвичай багатокритеріальні моделі економічних систем належать до класу моделей прийняття рішень і є оптимізаційними. Пошук оптимальних рішень, які є розв'язками моделей багатокритеріальної оптимізації, здійснюється за допомогою різних підходів і математичних інструментів, тому важливе значення має попередній аналіз інструментарію підготовки та прийняття рішень на основі цих моделей.

II. Формалізація та принципи оптимальності розв'язку лінійних моделей багатокритеріальної оптимізації

Якщо k рівнозначних критеріїв ефективності економічної системи формалізуються лінійними функціями

$$f_l(x) = \left\langle c^{(l)}, x \right\rangle = \sum_{j=1}^{n} c_j^{(l)} x_j, \quad l = \overline{1,k}, \tag{1}$$

де $x=(x_1,...,x_n)^T$ (T – транспонування) – векторна характеристика стану системи, а $c^{(l)}=\left(c_1^{(l)},...,c_n^{(l)}\right)^T$, $l=\overline{1,k}$ – задані вектори значущості компонент цієї характеристики для відповідного критерію, то на допустимій множині станів $Ax\le b$ ($A=(a_{ij})_{i,j=1}^{m,n}$ та $b=(b_1,...,b_m)^T$ – задані матриця та вектор) лінійна багатокритеріальна оптимізаційна модель на максимум конкретизується векторною задачею лінійного програмування

$$\begin{cases} f(x)=\{f_1(x),...,f_k(x)\}\to\max, \\ x\in X. \end{cases} \tag{2}$$

У моделі (2) $X=\left\{x\in\mathbb{R}_+^n \,/\, Ax\le b\right\}$, $\mathbb{R}_+^n$ – невід'ємний ортант n–вимірного векторного простору $\mathbb{R}^n$, а цільові функції $f_l(x)$ $\left(l=\overline{1,k}\right)$ – визначаються за співвідношенням (1). Єдиний принцип оптимальності у багатокритеріальній моделі сформулювати неможливо. Що стосується моделі (2), то один із підходів до її розв'язання базується на принципах оптимальності, що враховують відповідні нормалізовані частинні критерії. Наприклад, якщо ці критерії нормалізовані за формулою відносної оцінки

$$\lambda_l(x)=f_l(x)\big/f_l^*\quad \left(0\le\lambda_l(x)\le 1,\ x\in X,\ l=\overline{1,k}\right),$$

де $f_l^*\ne 0$ – максимальне значення функції $f_l(x)$ на множині X, то знаходження розв'язку моделі (2) зводиться до максимінної задачі

$$\lambda^*=\max_{x\in X}\ \min_{l=\overline{1,k}}\lambda_l(x),$$

тобто задачі

$$\begin{cases} \lambda\to\max, \\ x\in X, \\ \lambda_l(x)\ge\lambda,\ l=\overline{1,k}, \\ \lambda\ge 0. \end{cases} \tag{3}$$

Задача (3) формалізує принцип максимальної ефективності, який у випадку нормалізації критеріїв збігається із принципом максимуму. Ще один підхід до розв'язання задачі (2) використовує принцип оптимальності з урахуванням відносних відхилень частинних критеріїв, однак можливі і інші підходи до пошуку розв'язків моделей лінійної багатокритеріальної оптимізації, про що і йдеться у цьому дослідженні.

III. Висновки

Формалізовані задачами багатокритеріальної лінійної оптимізації моделі економічних систем, зокрема моделі економіки сталого розвитку, мають високий рівень адекватності та відіграють важливе значення у дослідженні та розробці механізмів збалансованого розвитку таких систем. Наведені вище підходи до знаходження розв'язків зазначених моделей теоретично обґрунтовані та практично апробовані, тому є ефективним інструментарієм економіко-математичного моделювання.

IV. Список використаних джерел

[1] Національна парадигма сталого розвитку України (2016). За заг. ред. акад. НАН України, д.т.н., проф., заслуженого діяча науки і техніки України Б.Є. Патона. Вид. 2-ге, переробл. і доповн. К.: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 72 с.

[2] Григорків, М.В. (2020). Динамічні моделі еколого-економічних систем в умовах соціально-економічної кластеризації : *монографія. Тернопіль: «Економічна думка ТНЕУ».* 415. https://emm.cv.ua/dunamichni-modeli-ecologo-economichnux-sustem-v-ymovax-cosialno-economichnoi-klasteruzatcii-2020/

LINEAR MODELS OF MULTI-CRITERION OPTIMIZATION OF ECONOMIC SYSTEMS

Mariia Hryhorkiv

ABSTRACT. The multi-criteria nature of the economy as a complex dynamic system of interconnected production, environmental and social subsystems is substantiated. The relevance of building models of multi-criteria optimization of economic systems for the purpose of their adequate study is emphasized. Possible approaches to formalizing these models, establishing optimality principles, and finding their solutions are disclosed. The importance of using multi-criteria optimization models in the theoretical analysis of the economics of sustainable development and the development of mechanisms for its implementation is emphasized.

KEYWORDS: model, multi-criteria, optimality principle, economics

МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДТРИМКИ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ У ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМАХ

Марія Скурту, Марія Григорків

Кафедра економіко-математичного моделювання,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: skurtu.mariia@chnu.edu.ua, m.hryhorkiv@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Еколого-економічні системи є складними відкритими системами, в яких взаємодіють соціально-економічні та природні компоненти. В умовах зростаючого екологічного тиску та обмеженості ресурсів виникає потреба у використанні математичних моделей для підтримки прийняття управлінських рішень. Підкреслено роль математичного моделювання як інструменту для аналізу, прогнозування та оптимізації процесів у таких системах. Обґрунтовано доцільність використання методів системної динаміки, багатокритеріальної оптимізації та імітаційного моделювання для прийняття збалансованих рішень. Запропоновано концепцію інтеграції математичних моделей з інформаційними системами управління для формування стійких стратегій розвитку територій.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: математичне моделювання, еколого-економічні системи, управлінські рішення, сталий розвиток, оптимізація

I. Вступ

Сучасний світ стикається із серйозними викликами – зміною клімату, виснаженням природних ресурсів, погіршенням стану довкілля. Ці проблеми потребують не лише політичних рішень, а й науково обґрунтованих підходів до управління екологічними та економічними процесами.

Еколого-економічні системи дуже складні й непередбачувані: рішення в одній сфері можуть мати значний вплив на іншу. Саме тому більшої ролі набуває математичне моделювання, яке дозволяє краще зрозуміти закономірності розвитку таких систем, спрогнозувати наслідки управлінських дій і знайти найефективніші стратегії сталого розвитку.

Математичне моделювання дозволяє формалізувати зв'язки між природними і соціально-економічними процесами, оцінити вплив рішень на довкілля і економіку, враховуючи просторово-часові аспекти. Це забезпечує науково обґрунтовану підтримку управління сталим розвитком регіонів і підприємств.

II. Роль математичного моделювання у прийнятті рішень

Математичне моделювання – це один із найефективніших способів дослідження складних еколого-економічних процесів. Воно дозволяє аналізувати, як змінюються системи під впливом різних факторів і що може статися в майбутньому за тих чи інших умов. Серед основних підходів такого моделювання варто виділити:

1. Системну динаміку – для моделювання взаємозв'язків між соціально-економічними та екологічними чинниками у часовому вимірі.
2. Багатокритеріальну оптимізацію – для вибору компромісних рішень між економічною вигодою та екологічною безпекою.
3. Імітаційне моделювання – для оцінювання ефектів різних сценаріїв управлінських рішень у складних динамічних умовах.

Поєднання математичного моделювання з геоінформаційними системами (ГІС) та інформаційними системами дозволяє формувати віртуальні лабораторії для аналізу політик управління природними ресурсами, просторового планування, екологічного моніторингу.

Приклади практичного застосування таких моделей – це управління водними ресурсами, оптимізація землекористування, розрахунок екологічних податків чи прогнозування рівня забруднення повітря.

III. Приклади практичного застосування математичного моделювання

У сучасній практиці моделі активно застосовуються при розробці стратегій сталого розвитку, екологічного менеджменту підприємств і муніципального планування. Зокрема:

- Модель оптимального управління відходами дозволяє визначити найефективніші шляхи збирання, транспортування та переробки відходів з урахуванням економічних витрат і екологічних ризиків.
- Моделі оцінювання екосистемних послуг використовуються для кількісного вимірювання вигоди від природних ресурсів (ліси, водойми, ґрунти) та урахування їх у прийнятті економічних рішень.
- Прогнозні моделі забруднення атмосфери на основі диференціальних рівнянь допомагають прогнозувати концентрацію шкідливих речовин у повітрі залежно від інтенсивності виробничої діяльності та метеоумов.
- Моделі енергетичного балансу дозволяють оптимізувати використання поновлюваних джерел енергії у регіоні, визначаючи доцільність впровадження сонячних, вітрових чи біоенергетичних установок.

Інтеграція таких моделей у системи підтримки прийняття рішень дає змогу органам влади, бізнесу та громадськості формувати зважені рішення, що базуються на доказах і кількісних розрахунках.

IV. Перспективи розвитку

У майбутньому розвиток математичного моделювання в еколого-економічних системах буде тісно пов’язаний із такими напрямами:

- Використання штучного інтелекту для побудови адаптивних моделей, що навчаються на основі великих даних (Big Data).
- Розвиток цифрових двійників регіонів – віртуальних моделей територій, які дозволяють проводити сценарне моделювання розвитку екосистем
- Моделювання ризиків і невизначеності з використанням стохастичних методів, теорії ігор та нечіткої логіки.

Інтероперабельність моделей – створення відкритих платформ, що дозволяють поєднувати моделі різного типу (економічні, екологічні, соціальні) в єдиному середовищі для комплексного аналізу.

V. Висновки

Математичне моделювання є невід’ємною складовою сучасних систем підтримки прийняття рішень в еколого-економічній сфері. Воно забезпечує можливість розробки комплексних, науково обґрунтованих рішень, спрямованих на досягнення балансу між економічним розвитком і збереженням довкілля.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на інтеграцію математичних моделей із цифровими платформами управління, розвиток моделей з урахуванням невизначеності та ризиків, а також на використання технологій штучного інтелекту для підвищення гнучкості та адаптивності управлінських рішень.

VI. Список використаних джерел

[1] Meadows, D., Meadows, D., & Randers, J. (2004). Limits to Growth: The 30-Year Update. Chelsea Green Publishing.

[2] Mikhalevich, V. (2021). Mathematical Models in Environmental Economics. *Springer*.
[3] Sterman, J. (2000). Business Dynamics: Systems Thinking and Modeling for a Complex World. McGraw-Hill Education

THE ROLE OF MATHEMATICAL MODELING IN SUPPORTING DECISION-MAKING IN ECOLOGICAL-ECONOMIC SYSTEMS

Mariia Skurtu, Mariia Hryhorkiv

ABSTRACT. Ecological-economic systems are complex and dynamic, requiring advanced tools for effective management. Mathematical modeling plays a crucial role in analyzing, forecasting, and optimizing processes within these systems. This paper explores the use of system dynamics, multicriteria optimization, and simulation modeling to support balanced decision-making in the context of sustainable development. The integration of mathematical models with information systems and GIS technologies enables decision-makers to assess environmental impacts, allocate resources efficiently, and design long-term strategies. Practical examples include models for waste management, air pollution forecasting, and ecosystem service valuation. The study emphasizes the importance of intelligent modeling environments for proactive environmental-economic policy-making.

KEYWORDS: mathematical modeling, ecological-economic systems, sustainable development, decision-making, optimization, simulation, system dynamics

МОТИВАЦІЯ, ВНУТРІШНЯ МОБІЛЬНІСТЬ ТА УТРИМАННЯ ЯК ВАЖЕЛІ УПРАВЛІННЯ КАДРОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ І ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ПОТЕНЦІАЛ

Олександр Захарчук, Зоряна Кобеля

Кафедра бізнесу та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: zakharchuk.oleksandr@chnu.edu.ua, z.kobelja@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Мета дослідження – показати, як три взаємопов'язані важелі управління кадровим потенціалом (внутрішня мобільність, мотивація, утримання) транслюють його у потенціал підприємства в логіці HPWS та HR-аналітики. Запропоновано концептуальну модель із медіацією (кадровий потенціал) та модераціями (внутрішня мобільність, утримання), а також операційні індикатори для емпіричної перевірки (PLS-SEM; DiD «до/після» змін мотивації). Основні результати: формалізована мобільність підсилює відповідність «компетенції–роль», мотивація підвищує комерційні показники, утримання стабілізує передачу ефекту у виробничі та клієнтські метрики. Наукова новизна – інтеграція HR-важелів у єдиний механізм перетворення кадрового потенціалу на стратегічний потенціал підприємства; практична цінність – набір дій і метрик для швидкого впровадження.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: кадровий потенціал, потенціал підприємства, внутрішня мобільність, мотивація, утримання персоналу

I. Вступ

Сучасні умови невизначеності посилили потребу підприємств у швидкому перетворенні кадрового потенціалу на операційні та ринкові результати. Українські дослідження підкреслюють, що кадровий потенціал – це системна сукупність компетентностей, мотиваційних установок та здатності персоналу до розвитку; саме він визначає межі зростання потенціалу підприємства в інноваційному та виробничому вимірах [1, с. 26–28; 3, 158–161]. В умовах воєнного часу акцент зміщується до інструментів адаптації, оцінювання та розвитку персоналу, включно з практиками утримання ключових ролей [2, с. 129–133; 4, с. 325–327].

У зарубіжній літературі зв'язок «HR-практики → результати» описують через опосередкування мотивацією, самоефективністю і сервісним/інноваційним кліматом; у фреймі високопродуктивних систем праці (HPWS) інтегровані HR-практики підсилюють поведінкові результати працівників і, зрештою, потенціал підприємства [7]. Роль HR-аналітики як «ланки замикання» даних на рішення посилюється: системні огляди фіксують її внесок у стійкість управління людськими ресурсами та у здатність організацій швидко перебудовувати процеси [5, с. 129–147].

II. Механізми перетворення кадрового потенціалу

Щоб визначити та HR-аналітики у предметі нашого дослідження, далі узагальнюємо три ключові важелі управління кадровим потенціалом – внутрішню мобільність, мотивацію та утримання – як конкретні механізми трансляції кадрового потенціалу в потенціал підприємства.

1. Внутрішня мобільність. Формалізовані процедури внутрішнього відбору та горизонтальних/вертикальних ротацій забезпечують кращий матч компетенцій і завдань, скорочують залежність від зовнішнього ринку праці та сприяють збереженню організаційних знань. Європейські емпіричні дані показують позитивний зв'язок між наявністю прозорих процедур мобільності та зрілістю HR-процесів (talent-management, succession, retention), що опосередковано підсилює результати підрозділів [8, с. 984–990]. Для українських підприємств у стресовому середовищі внутрішні ротації виступають швидким інструментом переформатування команд без втрати критичних компетенцій [4, с. 327–329].

2. Мотивація. Оновлені моделі мотивації продавців/операційних команд виділяють шість вимірів (когнітивний вибір, цілі, залученість, планування тощо) і демонструють їхній зв'язок із продуктивністю продажів – ядром комерційного потенціалу підприємства [6]. Для МСП в Україні, де фінансові ресурси обмежені, правильно налаштована змінна винагорода і нематеріальні стимули дозволяють монетизувати кадровий потенціал за рахунок зростання конверсій, середнього чека та швидкості угоди [2, с. 136–139].

3. Утримання (retention). Високий рівень утримання критичних ролей створює умови для стабільної трансляції кадрового потенціалу у виробничі й клієнтські метрики: time-to-productivity скорочується, знижується транзакційний шум у процесах, зростає якість командної взаємодії [1, с. 29–31; 7, с. 851–856]. Механізми утримання включають прозорі кар'єрні траєкторії, внутрішню мобільність, цільові програми розвитку та «total rewards».

У наведеній таблиці подано їх сутність, типові управлінські дії, індикатори вимірювання та очікуваний вплив на результати.

Таблиця 1

Механізми перетворення кадрового потенціалу: мобільність, мотивація, утримання

Важіль	Приклади управлінських дій	Ключові метрики (приклади)	Очікуваний вплив на потенціал підприємства	Посилання
Внутрішня мобільність	Внутрішні конкурси; прозорі критерії; горизонтальні/вертикальні ротації; succession/talent-пули.	Частка внутрішніх закриттів (%); кількість горизонтальних переходів; час закриття критичних ролей.	↑ Продуктивність підрозділів; ↓ витрати на рекрутинг; ↑ стійкість команд і збереження оргзнань.	[8, с. 984–990]; [4, с. 327–329]
Мотивація	Змінна винагорода; OKR/цілі; визнання; підтримка планування; коучинг; нематеріальні бонуси.	Конверсія продажів; середній чек/LTV proxy; швидкість угоди; індекс залученості.	↑ Комерційний потенціал (виручка, маржа); ↑ швидкість воронки; ↑ залученість.	[6]; [2, с. 136–139]
Утримання (retention)	Прозорі кар'єрні траєкторії; індивідуальні плани розвитку; total rewards; програми наставництва.	12-місячний retention (%); плинність критичних ролей; time-to-productivity; absenteeism.	↓ Транзакційний шум; ↑ якість взаємодії; ↑ стабільність процесів і результатів.	[1, с. 29–31]; [7]

Узагальнені в таблиці 1 результати показують, що три важелі управління кадровим потенціалом працюють як єдина система перетворення його у потенціал підприємства. По-перше, формалізована внутрішня мобільність забезпечує швидкий матч компетенцій і завдань та збереження організаційних знань, тим самим підвищуючи продуктивність підрозділів і стійкість команд [8, с. 984–990; 4, с. 327–329]. По-друге, коректно налаштована мотивація (матеріальна й нематеріальна) безпосередньо підсилює комерційні результати – конверсії, швидкість угоди, LTV proxy – і тим самим монетизує кадровий потенціал [6; 2, с. 136–139]. По-третє, високе утримання критичних ролей зменшує транзакційний шум і прискорює time-to-productivity, стабілізуючи передачу ефекту від кадрового потенціалу до виробничих і клієнтських метрик [1, с. 29–31; 7, с. 851–856].

III. Висновки

Поєднання внутрішньої мобільності, продуманої мотивації та політик утримання створює простий і дієвий спосіб керувати кадровим потенціалом так, щоб він реально підсилював потенціал підприємства. Це дає кращу відповідність людей і ролей, швидший вихід новачків на результат, стабільніші команди та помітне поліпшення показників – від продуктивності до якості сервісу й продажів.

Для практики це означає три кроки:

- Запровадити прозорі внутрішні конкурси та ротації.
- Налаштувати винагороду й нематеріальні стимули так, щоб вони були прив'язані до бізнес-цілей.
- Будувати зрозумілі кар'єрні траєкторії й підтримувати ключові ролі.

Українським компаніям це допоможе тримати стійкість і рости в умовах невизначеності. Важливо мати дані та спільну роботу HR з операціями і продажами. Надалі варто перевірити модель на конкретних вибірках компаній та у різних галузях.

IV. Список використаних джерел

[1] Леськова, С.В. (2023). Компетентнісний підхід в управлінні кадровим потенціалом сучасного підприємства. *Трансформаційна економіка*, (3(03)), 26–31. https://doi.org/10.32782/2786-8141/2023-3-5

[2] Бессонова, А. В. (2024). Розвиток системи кадрового потенціалу підприємства в умовах нестабільності середовища. *Економічний вісник Дніпровської політехніки*, (1), 128–141. https://doi.org/10.33271/ebdut/85.128

[3] Венгер, О., Фурсін, О., & Городецькова, М. (2024). Управління кадровим потенціалом як чинник сталого розвитку суб'єктів господарювання. *Humanities Studies*, 19(96), 158–167. https://doi.org/10.32782/hst-2024-19-96-18

[4] Назаров, Н. К. (2024). Теоретичні підходи до адаптації та утримання персоналу. *Business Inform*, (7), 325–331. https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-4-325-331

[5] Álvarez-Gutiérrez, F. J., Fernández-Rodríguez, C., & Martínez-Fernández, V.-A. (2022). Human resources analytics: A systematic review from a sustainable management approach. *Journal of Work & Organizational Psychology*, 38(3), 129–147. https://doi.org/10.5093/jwop2022a18

[6] Rodriquez, R., Castleberry, S. B., & Tanner, J. F. (2023). Business-to-business sellers' motivations in sales performance: A six-dimensional framework proposition. *South African Journal of Economic and Management Sciences*, 26(1), a4923. https://doi.org/10.4102/sajems.v26i1.4923

[7] Wang, C.-J., & Jiang, Z.-R. (2024). Exploring high-performance work systems: Employee career decision self-efficacy and service-oriented organizational citizenship behavior. *Sustainability*, 16(22), 10019. https://doi.org/10.3390/su162210019

[8] Bednarska-Wnuk, I. (2024). The significance of intra-organizational mobility procedures in modern organizations. *European Research Studies Journal*, 27(S3), 983–995. https://doi.org/10.35808/ersj/3695

MOTIVATION, INTERNAL MOBILITY AND RETENTION AS LEVERS OF PERSONNEL POTENTIAL MANAGEMENT AND THEIR IMPACT ON ENTERPRISE POTENTIAL

Oleksandr Zakharchuk, Zoriana Kobelia

ABSTRACT. The purpose of the study is to show how three interrelated levers of managing personnel potential (internal mobility, motivation, retention) translate it into enterprise potential in the logic of HPWS and HR analytics. A conceptual model is proposed with mediation (personnel potential) and moderations (internal mobility, retention), as well as operational indicators for empirical testing (PLS-SEM; DiD «before/after» changes in motivation). The main results are as follows: formalised mobility strengthens the competence–role fit; motivation improves commercial performance indicators; retention stabilises the transmission of this effect into production and customer metrics. The scientific novelty lies in integrating HR levers into a single mechanism for transforming personnel potential into the strategic potential of the enterprise; the practical value is a set of actions and metrics for fast implementation.

KEYWORDS: personnel potential; enterprise potential; internal mobility; motivation; employee retention

ВІД ПРИВАТНОГО ДО ПУБЛІЧНОГО: ПОТЕНЦІАЛ ЛІСТИНГУ УКРАЇНСЬКИХ КОМПАНІЙ НА ФОНДОВОМУ РИНКУ

Олександр Табак, Любов Водянка

Кафедра бізнесу та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: tabak.oleksandr@chnu.edu.ua, l.vodjanka@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У роботі досліджується потенціал виходу українських компаній на публічний ринок цінних паперів. Проаналізовано ключові відмінності між формальною присутністю лістингу та реальною ліквідністю торгів на вітчизняних біржах. Розглянуто феномен «офшоризації» українського бізнесу, коли компанії з українськими активами реєструються за кордоном для доступу до міжнародних ринків капіталу. Визначено критерії готовності компаній до IPO та проаналізовано сектори економіки з найбільшим потенціалом для біржового розміщення. Обґрунтовано стратегічні переваги публічності для бізнесу, водночас розглянуто приклади успішних приватних корпорацій світового масштабу, що демонструють альтернативні моделі розвитку. Окреслено виклики та можливості створення повноцінної екосистеми фондового ринку в Україні з реальною ліквідністю та доступом для вітчизняних інвесторів.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: фондовий ринок, українські компанії, фінанси, лістинг, інвестиції

I. Вступ

Розвиток фондового ринку є ключовим чинником формування ефективної ринкової економіки, оскільки саме через механізми публічного залучення капіталу відбувається перерозподіл фінансових ресурсів між секторами економіки. Для України, яка перебуває на етапі глибоких структурних трансформацій, питання публічності бізнесу набуває особливої актуальності. Вихід компаній на ринок цінних паперів здатен не лише забезпечити додаткове фінансування для масштабування, досліджень і розробок, але й сприяти підвищенню рівня корпоративного управління та прозорості фінансової звітності. Це дозволить покращити економічне становище в Україні в цілому, адже як зазначається в одному дослідженні фінансової історії світу: «Країни, в яких були всі ці інституційні інновації (банки, ринки облігацій, біржі…), у тривалій перспективі показали кращі фінансові результати, ніж ті, які всього цього не мали, адже фінансові посередники зазвичай дозволяють розподіляти ресурси ефективніше…» [1].

Основний виклик полягає в тому, що український фондовий ринок залишається низьколіквідним і фрагментованим: формально зареєстровані емітенти часто не мають реальних обсягів торгів, а ціноутворення не відображає справжню ринкову оцінку компаній. Така формальність значною мірою зумовлена регуляторними вимогами, зокрема положеннями Національного банку України, який зобов’язує банки мати акціонерний капітал і забезпечувати публічне розміщення частини акцій на біржі. У результаті виникає ситуація, коли лістинг виконує лише функцію дотримання нормативів, а не реального залучення інвесторів чи формування ліквідного ринку капіталу.

Крім того, значна частина бізнесів з українськими активами (найвідоміші з них – «МХП», «Кернел», «Ферреспо», з нещодавнього часу «Київстар») обирає юрисдикції за межами країни, використовуючи механізми офшоризації для доступу до міжнародного капіталу. Така практика дозволяє залучати ресурси ефективніше, але водночас не підсилює національну фінансову екосистему.

Дослідження потенціалу виходу українських компаній на публічний ринок передбачає комплексне розуміння переваг і ризиків публічності, критеріїв готовності до IPO, а також аналіз секторів економіки, що мають найвищу перспективу для лістингу. Знову ж таки, особливу увагу слід приділити питанню «реальної» актуалізації фондового ринку, коли публічність означає не формальну присутність у біржових списках, а реальну ліквідність, довіру інвесторів та участь українських компаній із локальною юрисдикцією.

Отже, метою даної роботи є дослідження стратегічного значення публічності для українських компаній, визначення бар'єрів і передумов виходу на біржу, а також окреслення можливостей створення конкурентоспроможного національного ринку капіталу.

ІІ. Основна частина

Публічність компанії – це не лише статус на біржі, а насамперед індикатор зрілості бізнесу, який готовий до прозорого функціонування за міжнародними стандартами. Вихід на публічний ринок цінних паперів відкриває для підприємства доступ до значних обсягів капіталу, необхідних для масштабування виробництва, фінансування досліджень та розробок (R&D – Research & Development), експансії на нові ринки тощо. У світовій практиці IPO розглядається як стратегічний етап розвитку компанії, що дозволяє диверсифікувати джерела фінансування та зменшити залежність від банківських кредитів.

Публічність підвищує довіру з боку клієнтів, партнерів та інвесторів, оскільки передбачає регулярне розкриття фінансової інформації, проходження аудиту та дотримання принципів корпоративного управління. Репутаційний ефект публічного статусу часто стає не менш важливим, ніж фінансовий, оскільки формує позитивне сприйняття компанії на внутрішньому та міжнародному рівнях. Тут звісно одразу можна згадати про найбільший виклик саме для України: часто, з метою «податкової оптимізації», фактично одна компанія є оформленою у вигляді декількох юридичних осіб між собою не пов'язаних. Умовно 10 «ТОВок» і 20 «ФОПів». Але публічність вимагає прозорості і чесного ведення бізнесу.

Крім того, лістинг створює можливості для підвищення ліквідності активів – ранні інвестори та засновники отримують механізм часткової монетизації своєї участі, акції стають оборотним фінансовим інструментом. Публічні компанії також можуть використовувати акції для мотивації персоналу через програми опціонів (ESOP), що підвищує залученість і лояльність ключових працівників. На макрорівні наявність публічних компаній виступає ключовим індикатором здоров'я економіки, адже саме вони задають орієнтири прозорості, підзвітності та ефективності для всього бізнес-середовища. Фондові індекси – такі як S&P 500 і Dow Jones Industrial Average у США, CAC40 у Франції, DAX40 у Німеччині, WIG у Польщі чи BET20 у Румунії – перетворюються на своєрідні барометри економічної динаміки та суспільних настроїв у контексті політичних і макроекономічних рішень.

Розглянемо згаданий вище аргумент щодо ліквідності активів на конкретному прикладі. Всім нам добре відома кондитерська фірма «Roshen» (ПРАТ КРКФ «РОШЕН», ЄДРПОУ 00382191). Згідно відкритих даних з офіційних реєстрів кінцевим бенефіціарним власником є Порошенко Петро Олексійович. Хоч компанія і організована у формі акціонерного товариства, контрольний мажоритарний пакет належить декільком особам. Тобто «Рошен» є приватною корпорацією, а не публічною. І ось тут можна задуматись над таким цікавим питанням: а для чого Петру Олексійовичу виставляти частину акцій на біржу? Частину, навіть не весь пакет, адже IPO не зобов'язує виставляти 100% акцій для відкритих торгів. Здавалося б, все чудово, компанія функціонує, увесь чистий прибуток розподіляється власникам. Для чого віддавати контроль і частину прибутків? Власне, вищенаведені аргументи і пояснюють це. Частинка акцій, що торгується визначатиме ринкову капіталізацію корпорації. Відповідно, якщо ціни на акції під впливом ринкових факторів підскочуть вгору, Петро Олексійович буде мати інструмент отримати додаткову ліквідність (простими словами, він може продати невелику частку своїх акцій й отримати готівку, яку можна одразу інвестувати в інші привабливі проєкти).

Втім, це не означає, що існують лише позитивні якості публічності. Якби так, то кожна компанія в країнах з розвинутою економікою була б публічною. Та насправді це не так. Як доповнення до прикладу, можна згадати корпорацію «Mars» (Mars Inc.). Це великий

конгломерат, з тисячами працівників, мільярдами прибутків та відомими брендами (ті самі «Снікерс», «Твікс», «M&M's», «Мілкі Вей», «Хубба Бубба», «Royal Canin» та інші), який є приватною корпорацією і також належить родині першозасновників.

Отож, попри значні переваги, публічність не завжди є необхідною умовою для успіху компанії. У світі існує чимало й інших прикладів великих приватних корпорацій, які демонструють стабільне зростання без участі на фондових біржах – серед них Bosch, Cargill, IKEA, Deloitte, McKinsey, Bloomberg, тощо. Вони зберігають стратегічну незалежність, повний контроль над прийняттям рішень і можливість реалізовувати довгострокові цілі без тиску з боку міноритарних акціонерів.

Однією з основних переваг приватного статусу є відсутність потреби у дотриманні вимог публічної звітності та виконанні очікувань ринку, зокрема «квартального тиску» (quarterly pressure), коли керівництво вимушене демонструвати короткострокові результати на шкоду стратегічному розвитку. Адже інвестори уважно слідкують за результатами компанії у фінансових звітах, від чого ціна акції стає дуже волатильною – можна як швидко вирости, так і впасти. Тут варто також уточнити, що інвестори бувають індивідуальні та інституційні. Й тому, якщо важко уявити, як середньостатистичний міноритарний акціонер, скажімо простий дядько, шукає звітність і рахує показники ліквідності, прибутковості і тд, то з інституціями вже легше. Саме інституційні інвестори (пенсійні фонди, страхові компанії, уряди інших країн, ендаументи і т.д.) «роблять усю погоду», адже вони мають цілі команди професійних інвестиційних аналітиків.

Крім того, приватні компанії зберігають гнучкість у прийнятті рішень, уникають розкриття конфіденційної інформації конкурентам та можуть швидше адаптуватися до змін кон'юнктури. Також існують альтернативні джерела фінансування, які дозволяють залишатися поза біржею: венчурні та private equity фонди, стратегічні інвестори, банківське кредитування, емісія корпоративних облігацій. Таким чином, рішення про публічність має бути виваженим і ґрунтуватися не лише на бажанні залучити капітал, а й на готовності компанії до підвищеної прозорості та регуляторних вимог.

Попри складні економічні умови, в Україні вже сформувався потужний пул компаній, які потенційно можуть стати драйверами національного ринку капіталу та основою майбутнього фондового індексу. Ці підприємства відображають структуру та силу внутрішнього бізнесу, поєднуючи технологічну зрілість, операційну ефективність та значну лояльність споживачів. Ключовим кандидатом для публічного розміщення акцій є IT-сектор, який традиційно демонструє високу динаміку зростання. Серед лідерів галузі, що мають значний потенціал публічності, виділяються:

- Ajax Systems (інноваційні системи безпеки).
- SoftServe (сервісна IT-компанія).
- Genesis (продуктова IT-компанія).
- GSC Game World (розробник відеоігор).

Високий потенціал також мають компанії у сфері електронної комерції та логістики, які поєднують масштабну клієнтську базу з високим рівнем операційної ефективності:

- ТОВ «РОЗЕТКА. УА» – Rozetka.
- ТОВ «НОВА ПОШТА» – Nova Group («Нова Пошта», «NovaPay»Nova Global»).
- ТОВ «УАПРОМ» – EVO («prom.ua», «bigl.ua», «kabanchik.ua»)

Український фінтех представлений monobank, який демонструє глибоку цифрову інтеграцію та значну лояльність споживачів. Його інноваційність не поступається світовим публічним гравцям: Wise (тікер: LSE: WISE, ринкова капіталізація близько €10 млрд) чи Klarna (тікер: NYSE: KLAR, ринкова капіталізація близько €13 млрд).

Традиційно вагомий в економіці України аграрний сектор уже має значний досвід роботи з міжнародними інвесторами: Kernel (тікер: WSE: KER), МНР (тікер: LSE:

MHPC) та Astarta (тікер: WSE: AST) вже здійснили лістинг на іноземних біржах. Нещодавно стало також відомо, що й «Kyivstar Group Ltd. («Київстар»), материнська компанія найбільшого цифрового оператора України, оголосила про завершення свого «історичного лістингу» на фондовій біржі Nasdaq. Починаючи з 15 серпня, акції компанії торгуються на Nasdaq під тікером KYIV» [2].

Потенціал публічності мають і великі мережі роздрібної торгівлі, як-от «АТБ-Маркет», «Сільпо-Фуд» (Fozzy Group) чи «Епіцентр», промислові гіганти як до прикладу згаданий «Roshen» (кондитерські вироби), «Метінвест» (металургійний та гірничо-видобувний комплекс), «ДТЕК» (енергетика) чи «Interpipe» (виробництво труб та залізничної продукції), а також фармацевтичні компанії як-от «Дарниця» чи «Фармак». Крім того, нещодавно були новини від голови Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку про те, що вже є проєкти розробки механізмів публічного розміщення акцій «Укрпошти» та «Укрзалізниці», адже «пенсійним фондам потрібно кудись вкладати кошти окрім ОВДП і банківських депозитів» [3], що є потенційно дуже позитивною новиною. Загалом, саме ці підприємства, поєднуючи фінансову стійкість, інновації та досвід співпраці з іноземним капіталом, можуть стати основою майбутнього українського індексу (стати так званими «синіми фішками»).

III. Висновки

Публічність компаній є не лише ознакою зрілості бізнесу, а й важливим інструментом економічного розвитку держави. Вона забезпечує доступ до капіталу, сприяє формуванню довіри інвесторів та стимулює впровадження прозорих стандартів корпоративного управління. Вихід на біржу підвищує репутаційну вагу підприємства, перетворюючи його на учасника глобальної фінансової системи та створюючи додаткові можливості для масштабування. Водночас публічний статус вимагає високого рівня підзвітності, регулярного розкриття фінансових результатів і готовності до дії ринкових механізмів, що підходить не кожному бізнесу. Приватні корпорації натомість зберігають стратегічну незалежність, гнучкість у прийнятті рішень і можливість розвиватися без тиску короткострокових очікувань інвесторів.

Для України розвиток культури публічності може стати фундаментом інтеграції у світовий фінансовий простір. Уже сьогодні низка вітчизняних компаній – Ajax Systems, SoftServe, Nova Group, Rozetka, monobank, «Київстар», «Метінвест», «Дарниця» чи «Фармак» – демонструють потенціал, здатний сформувати основу майбутнього українського фондового індексу. Такі підприємства поєднують фінансову стабільність, технологічну інноваційність і довіру споживачів, що є визначальними умовами для залучення інституційного капіталу. В перспективі поява розвинутого ринку публічних компаній може не лише зміцнити економіку, а й стати символом її зрілості, прозорості та конкурентоспроможності.

IV. Список використаних джерел

[1] Н. Фергюсон (2021). Еволюція грошей: Фінансова історія світу. Київ : Наш Формат, 328 с.
[2] «Історичний лістинг». «Київстар» вийшов на біржу Nasdaq, Forbes Україна, 15.08.2025, URL: https://forbes.ua/news/istorichniy-listing-kiivstar-viyshov-na-birzhu-nasdaq-15082025-31993
[3] Голова НКЦПФР: До кінця моєї каденції буде випуск п’яти IPO та SPO. Першою може стати «Укрпошта» 25.02.2025, URL:https://www.nssmc.gov.ua/holova-nktspfr-do-kintsia-moiei-kadentsii-bude-vypusk-p-iaty-ipo-ta-spo-pershoiu-mozhe-staty-ukrposhta/

FROM PRIVATE TO PUBLIC: POTENTIAL OF LISTING UKRAINIAN COMPANIES ON THE STOCK MARKET

Oleksandr Tabak, Liubov Vodjanka

ABSTRACT. The paper examines the potential of Ukrainian companies entering the public securities market. The key differences between the formal presence of listing and the real liquidity of trading on domestic exchanges are analyzed. The phenomenon of «offshorization» of Ukrainian business is considered, when companies with Ukrainian assets are registered abroad to access international capital markets. The criteria for companies' readiness for IPO are determined and the sectors of the economy with the greatest potential for stock market placement are analyzed. The strategic advantages of publicity for business are substantiated, while examples of successful private corporations of a global scale that demonstrate alternative development models are considered. The challenges and opportunities for creating a full-fledged stock market ecosystem in Ukraine with real liquidity and access for domestic investors are outlined.

KEYWORDS: stock market, Ukrainian companies, finance, listing, investments

ТРАНСФОРМАЦІЯ ХАРАКТЕРУ ПРАЦІ ПІД ВПЛИВОМ РОЗВИТКУ ТЕХНОЛОГІЙ: ВИКЛИКИ ДЛЯ СУЧАСНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Юлія Присяжнюк[1], Сергій Тодорюк[2]

[1]Кафедра обліку аналізу і аудиту,
[2]Кафедра бізнесу та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: prysiazhniuk.yuliia@chnu.edu.ua, s.todoriuk@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У тезі розглянуто вплив автоматизації та розвитку штучного інтелекту на трансформацію характеру праці у XXI столітті. Проаналізовано зміщення акценту від фізичної праці до розумової та креативної діяльності, а також зміну вимог до кваліфікації працівників. Визначено як переваги технологізації (підвищення продуктивності, зменшення фізичних ризиків), так і виклики (технострес, потреба у постійному навчанні та перекваліфікації). Підкреслено важливість розвитку цифрової грамотності та soft skills для забезпечення конкурентоспроможності працівників у умовах цифрової трансформації.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: автоматизація, розумова праця, цифрова трансформація, кваліфікація працівників, штучний інтелект

I. Вступ

У XXI столітті автоматизація, цифровізація та розвиток штучного інтелекту стали визначальними факторами економічного прогресу. Підприємства прагнуть скоротити витрати та підвищити продуктивність, тому дедалі більше рутинних завдань виконують машини. Це призводить до того, що роль людини у виробничих процесах зміщується від фізичного навантаження до аналітичної, організаційної та креативної діяльності.

II. Актуальність теми

Актуальність теми визначається тим, що інтенсивний технологічний розвиток спричиняє кардинальну трансформацію вимог до кваліфікації робочої сили, структури ринку праці та змісту трудових функцій. Усвідомлення цих глибинних змін є критично важливим для розробки адекватних стратегій професійної підготовки фахівців та оптимізації систем управління людськими ресурсами в сучасних умовах.

III. Порівняння фізичної та розумової праці

Фізична праця передбачає значне енергетичне навантаження та активне залучення м'язової системи людини. Вона потребує сили, витривалості та координації рухів і зазвичай пов'язана з роботою на виробництві, будівництві або у сільському господарстві.

Розумова праця, навпаки, базується на інтелектуальних зусиллях, концентрації, аналізі інформації та прийнятті рішень. Вона впливає на центральну нервову систему та психіку, а прикладами є офісна робота, наукова діяльність, IT-сфера.

Основна відмінність між фізичною та розумовою працею полягає у виді навантаження: перша більше впливає на тіло, друга – на нервову систему та психіку. Сучасні технології, зокрема автоматизація, змінюють характер обох видів праці: фізичні завдання частково виконують машини, а розумова праця стає більш складною й вимагає нових навичок.

IV. Вплив автоматизації на працю

«Автоматизація здатна значно зменшити фізичне навантаження для працівників, виконуючи рутинні та небезпечні задачі. Наприклад, роботи на виробничих лініях можуть замінити людей у виконанні монотонних та потенційно небезпечних процесів, що

знижує ризик травм та підвищує продуктивність. Це дозволяє працівникам зосередитися на більш творчих та стратегічних завданнях, які вимагають людського інтелекту та інтуїції» [1].

V. Вплив штучного інтелекту на продуктивність

З'являється все більше літератури, яка оцінює вплив штучного інтелекту на продуктивність певних професій або завдань. Виявляють, що розробники програмного забезпечення можуть кодувати до двох разів швидше, використовуючи інструмент під назвою Codex, заснований на попередній версії моделі великої мови GPT-3. Це трансформаційний ефект. В інших дослідженнях виявляють, що багато письмових завдань також можна виконувати вдвічі швидше, а економіст Антон Корінек з Університету Вірджинії оцінює, ґрунтуючись на 25 випадках використання мовних моделей, що економісти можуть бути на 10-20% продуктивнішими, використовуючи моделі великої мови (LLM) [3].

VI. Виклики та ризики технолізації

Однак технології також приносять виклики: зростання «техностресу», необхідність постійного навчання та адаптації до нових інструменті. Згідно з опитуванням, проведеним Дослідницьким інститутом фрілансерської платформи UpWork, показало, що троє з чотирьох працівників, або 77%, заявили, що інструменти штучного інтелекту знизили їхню продуктивність і збільшили їхнє робоче навантаження [4]. Крім того, надмірна залежність від технологій може призвести до зниження фізичної активності, порушення сну та когнітивних функцій [5].

VII. Висновки

Отже, можна зробити висновок, що сучасні технології суттєво змінюють підхід до організації праці. З одного боку, автоматизація та роботизація зменшують фізичне навантаження на працівників, підвищують продуктивність і знижують ризики травматизму. З іншого – вони створюють загрозу скорочення робочих місць, що вимагає перекваліфікації та адаптації кадрів. Водночас розвиток цифрових інструментів, штучного інтелекту та когнітивної автоматизації піднімає значення розумової роботи, робить її більш затребуваною та ефективною.

Для працівників це означає необхідність постійного вдосконалення, розвитку soft skills і цифрової грамотності, а також готовності до навчання протягом життя. Для роботодавців актуальними стають інвестиції у підготовку та перепідготовку персоналу, створення умов для дистанційної і гнучкої роботи, а також підтримка психологічного благополуччя співробітників. Тільки поєднання технологічних новацій із розвитком людського потенціалу забезпечить сталий розвиток підприємств і їхню конкурентоспроможність в умовах цифрової трансформації.

VIII. Список використаних джерел

[1] Олена Комісаренко. Автоматизація та штучний інтелект: вплив сучасних технологій на працю URL: https://www.vaticannews.va/uk/world/news/2024-05/oikonomia-43-ai-avtomatyzatsija-i-pratsya.html (дата звернення 28.09.2025)

[2] Фізична та розумова діяльність людини. URL: https://studfile.net/preview/9024636/page:11/ (дата звернення: 28.09.2025)

[3] Baily, M. N., Brynjolfsson, E., & Korinek, A. *Machines of mind: How generative AI will power the coming productivity boom.*URL: https://www.brookings.edu/articles/machines-of-mind-how-generative-ai-will-power-the-coming-productivity-boom/ (дата звернення: 28.09.2025)

[4] Nolan, B. (2024). *AI Is Making Most Workers Less Productive, Survey Finds*. URL: https://www.businessinsider.com/ai-workers-productivity-survey-2024-8 (дата звернення:28.09.2025)

[5] Eric Baerren. What is the relationship between technology and health? URL: https://www.cmich.edu/news/details/what-is-the-relationship-between-technology-and-health (дата звернення:28.09.2025)

TRANSFORMATION OF THE NATURE OF WORK UNDER THE INFLUENCE OF TECHNOLOGY DEVELOPMENT: CHALLENGES FOR MODERN ENTERPRISES

Yuliia Prysiazhniuk, Serhii Todoriuk

ABSTRACT. The thesis examines the impact of automation and the development of artificial intelligence on the transformation of the nature of work in the 21st century. The shift in emphasis from physical labor to mental and creative activity, as well as the change in the requirements for employee qualifications, is analyzed. Both the benefits of technology (increased productivity, reduced physical risks) and the challenges (technostress, the need for continuous training and retraining) are identified. The importance of developing digital literacy and soft skills to ensure the competitiveness of employees in the conditions of digital transformation is emphasized.

KEYWORDS: automation, mental labor, digital transformation, employee qualification, artificial intelligence

ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК МЕХАНІЗМІВ СТИМУЛЮВАННЯ НА ПРИВАТНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Яніна Вовчок

Кафедра бізнесу та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: vovchok.yanina@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Розглянуто сучасні підходи до формування механізмів стимулювання праці на приватних підприємствах в умовах цифровізації, конкуренції та економічної нестабільності. Обґрунтовано, що ефективна система стимулювання підвищує продуктивність, інноваційність і лояльність персоналу. Визначено ключові елементи механізму стимулювання – цільовий, функціональний, інструментальний, організаційний та аналітичний блоки. Підкреслено значення поєднання матеріальних і нематеріальних стимулів, їх адаптивності та прозорості. Зазначено, що цифровізація HR-процесів сприяє персоналізації мотиваційних інструментів, а в умовах воєнного стану пріоритетами стають соціальна підтримка, безпека праці та психологічна стабільність персоналу.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: стимулювання праці, мотивація персоналу, приватне підприємство, цифровізація, людські ресурси

I. Вступ

В умовах цифровізації, конкуренції та економічної нестабільності ефективне управління людськими ресурсами стає одним із провідних чинників забезпечення успішності приватних підприємств. Персонал розглядається як стратегічний актив, від якого залежить рівень інноваційності, продуктивності та конкурентоспроможності організації, тому створення результативної системи стимулювання праці набуває першочергового значення. Така система забезпечує гармонізацію інтересів працівників і роботодавця, сприяє підвищенню ефективності діяльності, розвитку лояльності, відповідальності та ініціативності персоналу.

У сучасному економічному середовищі просте застосування фінансових стимулів поступається місцем комплексним мотиваційним підходам, які поєднують матеріальні та нематеріальні складові – умови праці, можливості кар'єрного зростання, корпоративну культуру, соціальну підтримку та публічне визнання результатів.

Для приватних підприємств це має особливу вагу, адже, володіючи більшою гнучкістю у формуванні систем мотивації, вони водночас стикаються з необхідністю раціонального використання обмежених ресурсів і підвищення ефективності людського капіталу. Розроблення сучасних, адаптивних механізмів стимулювання, що відповідають вимогам цифрової економіки та викликам нестабільного середовища, постає важливим науково-практичним завданням, спрямованим на забезпечення сталого розвитку та спроможності підприємств конкурувати на ринку.

II. Концептуальні засади формування механізмів стимулювання праці на приватних підприємствах

Механізм стимулювання праці на приватних підприємствах доцільно розглядати як цілісну підсистему управління персоналом, що поєднує цільові орієнтири, принципи, інструменти, процедури та інституційні обмеження, спрямовані на трансформацію внутрішніх мотивів працівників у результативну трудову поведінку відповідно до стратегії розвитку підприємства [8; 10]. На відміну від загальних підходів до мотивації, механізм стимулювання акцентує увагу на керованих, формалізованих зовнішніх впливах – матеріальних і нематеріальних стимулах, організаційних регламентах, цифрових інструментах HR-менеджменту, що забезпечують відтворення трудового потенціалу в умовах ринкової невизначеності [13].

Специфіка приватних підприємств полягає в поєднанні вищої гнучкості управлінських рішень із обмеженістю ресурсної бази, що обумовлює необхідність більш раціонального конструювання мотиваційних програм, ніж у великих державних чи квазідержавних структурах [9; 10]. Для таких підприємств особливо важливими є швидка адаптація до змін попиту, цифровізація бізнес-процесів, використання гнучких форм зайнятості та залучення висококваліфікованого персоналу, здатного генерувати й реалізовувати інноваційні рішення [3; 6]. У свою чергу, це посилює вимоги до механізмів стимулювання, які мають одночасно забезпечувати конкурентний рівень винагороди, підтримувати ініціативність працівників та залишатися фінансово стійкими для бізнесу.

Структурно механізм стимулювання праці на приватному підприємстві доцільно представити як сукупність взаємопов'язаних блоків: цільового (узгодження індивідуальних і корпоративних цілей), функціонального (розподіл функцій між HR-службою, керівниками підрозділів і власниками), інструментального (набір матеріальних і нематеріальних стимулів), організаційного (локальні нормативні акти, процедури, рольові моделі) та інформаційно-аналітичного (система збору й аналізу даних щодо результативності та задоволеності персоналу) [2; 17]. Така багаторівнева побудова забезпечує узгодженість між стратегічними пріоритетами підприємства, щоденною практикою управління персоналом і очікуваннями працівників. Ключові принципи побудови механізмів стимулювання на приватних підприємствах узагальнено у табл. 1.

Таблиця 1

Ключові принципи формування механізмів стимулювання праці на приватних підприємствах [2; 5; 17]

Принцип	Зміст прояву	Очікуваний результат
Системність	Узгодження стимулів із стратегією, HR-процесами, організаційною культурою	Цілісність мотиваційних впливів, зменшення суперечностей
Прозорість	Чіткі правила нарахування винагород, зрозумілі критерії оцінювання	Зниження сприйняття несправедливості, зміцнення довіри
Адаптивність	Регулярний перегляд стимулів з урахуванням змін ринку, технологій, очікувань персоналу	Стійкість механізму в умовах турбулентності
Індивідуалізація	Диференціація «мотиваційних пакетів» за групами персоналу, етапами кар'єри, ролями	Підвищення релевантності стимулів, зростання залученості
Інтегрованість	Вбудованість стимулювання в підбір, адаптацію, навчання, оцінювання та розвиток	Зниження «мотиваційних втрат» між HR-етапами
Відповідність праву	Узгодження внутрішніх положень із трудовим законодавством та колективними домовленостями	Юридична захищеність, мінімізація конфліктів

Особливістю механізмів стимулювання на приватних підприємствах є поєднання різних типів стимулів: матеріальних (заробітна плата, премії, бонуси, участь у прибутку, довгострокові інструменти, як-от опціони чи програми розподілу капіталу) та нематеріальних (визнання, розвиток, автономія, участь у прийнятті рішень, гнучкі режими роботи, корпоративна культура підтримки) [6; 9; 10]. При цьому зростає значення часової орієнтації та ступеня індивідуалізації стимулів, що відображено у табл. 2.

Таблиця 2

Класифікація стимулів за часовою орієнтацією та рівнем індивідуалізації [2; 6; 9; 10]

Тип стимулу	**Часова орієнтація**	**Рівень індивідуалізації**	**Приклади для приватних підприємств**
Базові матеріальні	Коротко-/середньо	Низький (стандартизовані)	Тарифна ставка, посадовий оклад, обов'язкові доплати
Змінні матеріальні	Короткострокова	Середній / високий	KPI-премії, бонуси за проєкти, sales-комісії
Довгострокові матеріальні	Довгострокова	Високий	Програми участі в прибутку, опціони, «золоті» контракти
Кар'єрно-розвивальні	Середньо-/довго	Високий	Індивідуальні плани розвитку, менторство, участь у R&D
Соціально-психологічні	Коротко-/довгострокова	Середній / високий	Публічне визнання, залучення до рішень, командні ритуали
Соціальні гарантії	Середньо-/довго	Низький / середній	Медичне страхування, підтримка в кризових ситуаціях, благодійні програми

Формування механізмів стимулювання на приватних підприємствах є поетапним процесом, що передбачає послідовний перехід від діагностики до стратегічно орієнтованої системи управління винагородами. На першому етапі здійснюється діагностика поточної системи оплати праці та преміювання, рівня задоволеності працівників, показників плинності кадрів та продуктивності [11]. Другий етап пов'язаний із проєктуванням нової конфігурації «мотиваційного пакета» з урахуванням стратегії підприємства, його фінансових можливостей і структури персоналу; на цьому етапі відбувається формалізація політик, процедур і регламентів стимулювання [17].

Третій етап передбачає впровадження систем оцінювання результативності праці, що забезпечують прозорий зв'язок між досягненнями працівників і розміром винагороди. Комплексне використання KPI, моделей управління за цілями (MBO, OKR), оцінювання компетенцій і цифрових HRM-платформ дозволяє підвищити об'єктивність рішень і адаптувати стимули до змін зовнішнього середовища [1]. Четвертий етап пов'язаний з інтеграцією компетентнісного підходу та довгострокових інноваційних стимулів, коли винагороджується не лише кінцевий результат, а й розвиток ключових компетенцій, ініціативність, участь в інноваційних проєктах, здатність до міжфункціональної взаємодії [4].

Суттєвим чинником розвитку механізмів стимулювання є цифровізація HR-процесів. Використання автоматизованих систем управління персоналом, аналітики даних, онлайн-платформ зворотного зв'язку та інструментів дистанційної взаємодії дозволяє персоналізувати стимули, оперативно відстежувати їх ефективність і гнучко переформатовувати мотиваційні програми [1; 3; 14]. Для приватних підприємств, що часто працюють у більш динамічних нішах, цифрові інструменти стають основою формування «живого» механізму стимулювання, який реагує на зміни в режимі реального часу.

У контексті сучасних кризових викликів та воєнного стану в Україні механізми стимулювання на приватних підприємствах зазнають суттєвої трансформації. Акценти зміщуються у бік базових гарантій: своєчасна виплата заробітної плати, збереження робочих місць, безпечні умови праці, гнучкі режими роботи, підтримка працівників і їхніх сімей, які постраждали від бойових дій [7; 12; 15; 16]. Соціально-психологічні стимули – довіра, командна підтримка, залученість до волонтерських і соціальних

проєктів – починають відігравати не меншу роль, ніж фінансові, забезпечуючи збереження трудового потенціалу та організаційної цілісності.

III. Висновки

Результати дослідження засвідчили, що формування ефективних механізмів стимулювання на приватних підприємствах потребує системного підходу, який поєднує стратегічну орієнтацію, цифрову підтримку HR-процесів і соціальну відповідальність бізнесу. Оптимальне поєднання матеріальних і нематеріальних стимулів, персоналізація мотиваційних пакетів, прозорість процедур оцінювання та гнучкість системи управління винагородами забезпечують підвищення результативності праці та залученості працівників. Цифрові технології, зокрема HRM-платформи, аналітика даних і системи KPI, стають базою для побудови динамічного механізму стимулювання, здатного швидко реагувати на зміни внутрішнього та зовнішнього середовища. В умовах воєнного стану та посткризової трансформації економіки вагоме значення набувають соціально-психологічні стимули, орієнтовані на підтримку працівників, зміцнення довіри й командної згуртованості. Таким чином, сучасна модель стимулювання на приватних підприємствах має бути адаптивною, інноваційною та людиноцентричною, що забезпечить сталий розвиток і конкурентоспроможність організацій у довгостроковій перспективі.

IV. Список використаних джерел

[1] Бей Г.В., Дідик Є.В. (2024). Особливості інтеграції цифрових технологій в моделі розвитку персоналу. *Економіка та суспільство*. Вип. 67. 10 с.
[2] Бондар Т.В., Краснонос А.С. (2023). Сучасні методи мотивації персоналу. *Економіка та суспільство*. Вип. 57. 10 с.
[3] Власенко Т.А. (2024). Управління персоналом підприємства в умовах цифрової економіки: чинники ефективності та особливості забезпечення. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. Том 9. № 3. С. 270-274.
[4] Галайда Т.О., Олешко К.В. (2022). Формування комплексної системи оцінювання персоналу на основі компетентнісного підходу. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління.* № 1 (34). С. 61-68.
[5] Кісіль З.Р., Швець Д.В. (2023). Мотивація діяльності людини: навчальний посібник у схемах, таблицях, коментарях. Одеса: ОДУВС, 154 с.
[6] Климчук А.О., Михайлов А.М. (2018). Мотивація та стимулювання персоналу в ефективному управлінні підприємством та підвищенні інноваційної діяльності. *Маркетинг і менеджмент інновацій.* № 1. С. 218-234.
[7] Козак К.Б., Корсікова Н.М., Петренко Ю.О. (2022). Управління мотивацією персоналу в умовах постпандемії та воєнного стану. *Економіка харчової промисловості.* Т. 14, № 4. С. 26-34.
[8] Колот А.М., Цимбалюк. С.О. (2015). Мотивація персоналу: підручник. К.: КНЕУ, 397 с.
[9] Компанець К.А., Гончар Т.М., Височило О.М. (2020). Формування компонентів мотивації персоналу в умовах інноваційних змін підприємств. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Вип. 45. С. 103-108.
[10] Костюк К.О., Шарий В.І. (2024). Система мотивації для збереження персоналу торговельного підприємства. *Економіка та суспільство.* Вип. 65. 7 с.
[11] Кучер М.М., Саурабх Р.П. (2018). Вдосконалення системи оплати праці в контексті мотиваційного управління персоналом на промисловому підприємстві. *Економіка і суспільство.* Вип. 18. С. 438-446.
[12] Литвиненко, А.О., Тимошенко О.Ю., Шевченко Є.С. (2021). Трансформація мотиваційній моделі Маслоу в умовах економічної кризи. *Економіка та держава*. Вип. 9. С. 112-118
[13] Михайлов С.В. (2021). Моделювання стратегій управління суб'єктів підприємництва в умовах діджиталізації. *Економіка та держава.* Вип. 12. С. 87-93
[14] Обидєннова Т., Васильєв В. (2024). Актуальність HR-процесів у розвитку цифровізації на підприємствах. Економіка та менеджмент підприємств. *Адаптивне управління: теорія і практика. Серія Економіка.* № 19(38). 15 с.
[15] Прохоровська С.А. (2023). Мотивація персоналу підприємств в умовах сучасних викликів. *Трансформаційна економіка.* № 2(02). С. 45-48.
[16] Турло Н.П., Осадчук О.В. (2024). Стан ринку праці та мотивація персоналу в Україні в умовах воєнного стану. *Економічний простір.* № 191. С. 97-103

[17] Управління персоналом: підручник (2023). 2-ге вид., перероб. і доп. / О.М. Шубалий, Н.Т. Рудь, А.І. Гордійчук, І.В. Шубала, М.І. Дзямулич, О.А. Хілуха, П.М. Косінський; за заг. ред. О.М. Шубалого. Луцьк: ЛНТУ, 414 с.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF INCENTIVE MECHANISMS IN PRIVATE ENTERPRISES

Yanina Vovchok

ABSTRACT. The content examines modern approaches to the formation of labor incentive mechanisms in private enterprises under conditions of digitalization, competition, and economic instability. It is substantiated that an effective incentive system enhances productivity, innovativeness, and employee loyalty. The key elements of the incentive mechanism are identified – target, functional, instrumental, organizational, and analytical blocks. The importance of combining material and non-material incentives, as well as their adaptability and transparency, is emphasized. It is noted that the digitalization of HR processes contributes to the personalization of motivational tools, while under martial law the priorities shift toward social support, workplace safety, and psychological stability of employees.

KEYWORDS: labor incentives, employee motivation, private enterprise, digitalization, human resources

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ГУМАНІТАРНІ НАУКИ

ВЛАДА, МОВА, ТІЛО: МЕХАНІЗМИ ПІДПОРЯДКУВАННЯ У РОМАНІ «1984» ДЖОРДЖА ОРВЕЛЛА

Мирослава Алерт[1], Софія Варецька[2]

[1]Факультет іноземних мов,
[2] Кафедра світової літератури,
Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

E-mail: MYROSLAVA.ALERT@lnu.edu.ua, sofiya.varetska@lnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У статті розглядається взаємозв'язок між владою, мовою та тілом у романі Джорджа Орвелла «1984» як складовими механізму підпорядкування індивіда тоталітарній системі. На основі ідей Мішеля Фуко та Джудіт Батлер аналізується, як влада функціонує не лише як інституційна, але й як дискурсивна та тілесна практика. Особлива увага приділяється мовним стратегіям контролю, зокрема «Новомові», яка виступає інструментом викривлення реальності та формування мислення, а також тілесним практикам покори та демонстративного протесту. У тексті простежується паралель між антиутопічним світом Орвелла та сучасними формами політичного домінування, що свідчить про актуальність роману в контексті аналізу сучасних механізмів влади.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: влада, мова, тіло, Джордж Орвелл, «1984»

I. Вступ

Джордж Орвелл є автором роману «1984» – роману-антиутопії, у якому детально описуються вигадані події про сьогодення або його досить можливий сценарій щодо становлення держави. Доволі часто роман порівнюють із часами існування СРСР, фашистської Італії або Німеччиною Гітлера, де були подібні наративи, проблемні питання та механізми їх вирішення, а саме підпорядкування пануючій ідеології. Влада вершилась над народом, який у свою чергу використовував мову та тіло для виявлення покірності – погодження або протесту. Саме ці три аспекти – влада, мова, тіло – будуть висвітлені нижче на прикладі тексту «1984».

II. 3 складові механізму підпорядкування

Варто почати із влади, адже вона є тією рушійною силою, яка призводить народ, як механізм, до дії або бездіяльності. Влада є гнучкою та плинною, ба більше адаптивною під будь-яку ситуацію, де вона вершиться. Як зазначав М. Фуко: «Словом, ця влада радше відправляється, ніж належить; вона не привілей, набутий або збережений панівним класом, а сукупний вплив його стратегічних позицій – вплив, що виявляється й інколи розширюється завдяки становищу тих, над ким панують» [1]. Отже, влада не є конкретною формою або підлягає певному точному означенню. Вона проявляється у всьому – зробленому, висловленому чи написаному. Прикладом може бути той факт із роману, що робота Вінстона у Міністерстві Правди полягає у підроблянні фактів – їх коригуванні під сучасну воєнно-політичну або громадську позицію. «Хто контролює минуле – той контролює майбутнє; хто контролює теперішнє – той контролює минуле» [2] – слоган однієї з будівель. Звідси випливає неможливість інакодумства та повне підкорення потоку інформації, адже доказової бази більше не існує, а людська пам'ять не містить «першоправди».

Другою складовою механізмів підпорядкування є мова – засіб донесення та поширення інформації суспільству. Вона теж не є стабільним явищем і відкрита до щоденних нововведень. Згадаймо «Новомову» або «Новосурж» – слова, які стали абревіатурами, як наприклад Міністерство Правди – Мінправд або зниклі значення слів як тут: «Слово ВІЛЬНИЙ все ще існує у Новосуржі, але воно може бути використаним лише у таких твердженнях як "Цей пес є вільним від вошей" або ж "Це поле є вільним від бур'яну". Воно не може бути використаним у його старому значенні "політично вільний" чи

"розумово вільний" відтоді як політична та розумова воля вже більше не існують навіть як ідеї, і були внаслідок цього за нагальною необхідністю позбавлені власної назви» [2]. Отже, маємо ще один засіб викривлення реальності, адже тепер говорити та писати про неіснуюче стає у рази простіше.

Останнім аспектом є фізичний – тіло. І тут мова йтиметься не тільки про одну людину, а про зібрання народу. Як зазначала дослідниця Дж. Батлер: «Якщо традиційно демонстрація сприймається передусім як громадянська позиція, то сучасні практики зводяться до утворення ситуативних альянсів у безсловесно-тілесний спосіб – це *перформативність величезного «тіла», яке висловлює свій протест*. Така дія не тільки колективізує та організує людей, а й стає актом запровадження. Відповідно, нове політичне встановлюється завдяки перформативності у форматі тілесності – по суті, через затвердження дії» [4, курсив Алерт М.]. Варто також додати і таке: «У теорії Дж. Батлер влада це свого роду енергетичний потік – не просто сила, що здійснює тиск та якій можна якимось чином опиратися; це енергія, яка проходить крізь кожного з людей та всіх інтерпелює (термін Л. Альтюссера) або, образно кажучи, інфікує. «Інфікуючи» людей, ця влада водночас їх суб'єктивує – перетворює на суб'єктів. Далі вона передається людьми дискурсивними каналами як частки, що складають потік. Звідси випливає важливий висновок: від влади неможливо відхилитися або якось її обминути. Однак владу можливо певним чином реаналізувати, реартикулювати, що, на думку Дж. Батлер, і може зробити *зібрання*» [4, курсив Алерт М.]. Орвелл це показує у Програмі Двох Хвилин Ненависті, де всі охочі приходили та висловлювали свою агресію Гольштейну. Причому піку ці прокльони, стрибки та какофонія звуків досягали в останні 30 секунд. Ба більше: «Програми Двох Хвилин Ненависті різнилися кожного дня, але не було жодної де б Гольштейн не виконував головну роль. Він був первісним зрадником, найпершим забруднювачем чистоти Партії. Усі наступні злочини проти Партії, усі зради, акти саботажу, єресі, збочення, випливали прямісінько з його вчення» [2]. Отже, тіло було заключною психо-фізичною допомогою для втілення усіх проявів влади, лише так можна було вбити двох зайців одним пострілом.

III. Висновки

У підсумку, влада, мова і тіло постають невід'ємними складовими будь-якої соціальної системи – держави, установи чи організації, – у межах якої керівництво може використовувати їх двома способами: як засіб підпорядкування в ім'я «правди» або як інструмент маніпуляції в ім'я сконструйованої «реальності». Роман Орвелла та сучасна політична дійсність росії демонструють небезпечні наслідки другого шляху, коли влада, приховуючись за риторику «любові» й «порядку», перетворюється на систему тотального контролю, страху й підміни смислів. Влада, будучи абстрактною та всеосяжною, неминуче пронизує мову й тіло, формуючи спосіб мислення, мовлення та дії. Проте саме через ці ж інструменти – слово, жест, присутність – можливий опір. Голос, який лунає разом з іншими, здатен руйнувати механізми підпорядкування. І в цьому полягає головна надія Орвеллового світу – у силі спільного, свідомого й натхненного народу, який не боїться говорити правду.

IV. Список використаних джерел

[1] Коваленко, І. І., Мелякова, Ю. В., & Кальницький, Е. А. (2020). Феномен тілесності в перформативній парадигмі: від зібрання до проблематизації політичного. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія,* 1(44), 86–119. Режим доступу: http://fil.nlu.edu.ua/article/view/195806, https://doi.org/10.21564/2075-7190.44.195806

[2] Орвелл Дж. «1984». Режим доступу: https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=2283

[3] Форкош С. Феноменологія влади Мішеля Фуко: Влада (Частина І). Режим доступу: https://huxley.media/uk/fenomenologija-vladi-mishelja-fuko-vlada-chastina-i/
[4] Фуко М., Дельоз Ж. Інтелектуали і влада. Режим доступу: https://kontur.media/foucault_deleuze/

POWER, LANGUAGE, BODY: MECHANISMS OF SUBORDINATION IN THE NOVEL «1984» BY GEORGE ORWELL

Myroslava Alert, Sofia Varetska

ABSTRACT. The article examines the relationship between power, language, and the body in George Orwell's novel «1984» as part of the mechanism by which an individual is subjugated to a totalitarian regime. Based on the concepts of Michel Foucault and Judith Butler, it analysed how power functions not only as an institutional, but also as a discursive and corporal practice. In particular, the greatest attention is paid to the linguistic approaches to control, such as «Newspeak», which refers to a tool for distorting reality and shaping perspective, as well as corporal practices of obedience and illustrative protest. The text draws a parallel between Orwell's dystopian world and modern forms of political domination, highlighting the novel's relevance in the context of analysing contemporary power mechanisms.

KEYWORDS: power, language, body, George Orwell, 1984

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У СУЧАСНІЙ ЖУРНАЛІСТИЦІ: ЗАГРОЗИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анастасія Андрієвська

Кафедра журналістики та реклами, Державний торговельно-економічний університет, Київ, Україна

E-mail: a.andriievska_ftm_7_25_b_d@knute.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Використання штучного інтелекту (ШІ) активно впроваджується в сферу медіа та журналістики. ШІ, як інструмент, не є досконалим, тому водночас може, як і полегшити роботу, так і створити потенційні ризи зі шкодою для суспільства чи журналісту. Тому досліджено вплив технологій ШІ на практику сучасної журналістики: автоматизацію рутинних процесів, аудіо доріжок, корисних функцій, а також основні загрози – дегуманізація контенту, поширення дезінформації, проблеми авторства й відповідальності та реалізацію мети статті. Наведено аналіз практичних кейсів застосування ШІ у редакціях, визначено як алгоритми не в змозі відтворити людський стиль написання для журналістики, та надана загальна характеристика перспектив ШІ в медіа.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: штучний інтелект, медіа, журналістика, новини, етика

I. Вступ

Штучний інтелект (ШІ) – це алгоритм роботи комп'ютера. Він шукає інформацію з різних ресурсів та створює свій висновок чи роботу на базі комбінації та аналізу інших робіт. Роботу ШІ можна прирівняти до людини, яка не розуміється в темі та намагається знайти інформацію. Проте, людина може свідомо аналізувати інформацію та обирати з усього обсягу те, що їй потрібно. ШІ, в свою чергу, не завжди з цим справляється та досі не встигає за оновленими новинами й може сам вигадувати інформацію, посилання на неї.

Штучний інтелект наразі активно розвивається та впроваджується в усі сфери життя. ШІ застосовують в комерції, де щоразу в магазинах можна побачити зошити з згенерованими картинками, чи такі ж білборди на вулицях. В музиці тепер можна створювати акомпанементи для власного сольного виконання. Правова діяльність завдяки ШІ систематизує певні матеріали та навіть використовує в судовій сфері не завжди в доброчесному порядку. Як до прикладу, апеляційний суд скасував вирок першої інстанції 30 липня 2025 року, адже, за його словами, теоретичні аспекти права сформував ChatGPT[1]

Медіа не є вийнятком з використання ШІ, проте вона, як явище, має великий вплив на суспільство. Тож такі інновації, як штучний інтелект, можуть як і допомогти в роботі журналіста так і негативно вплинути на подання і сприйняття інформації. Важливо виокремити потенційні ризи та шлях мінімізації їх шкоди.

II. Штучний інтелект в сфері журналістики

ШІ вже активно використовується в медіа просторі. Такі компанії, як «The Washington Post», «The New York Times», «Reuters», «BBC», «Associated Press», «Bloomberg News», «Buzzfeed», «Daily Mirror», «Daily Express», німецька медіагрупа «Alex Springer» («Politico», «Bild», «Die Welt») та багато інших [6].

BBC ще в 2020 році впровадив диктора на базі ШІ для озвучки новин на офіційному сайті. The New York Times Editor з 2015 року дає запити алгоритму для пошуку базової інформації за певними ключовими словами, ознаками, тегами. Надалі вже компетентна людина з редакції перевіряє інформацію й редагує [7].

Загалом за дослідженням, яке проводив Google News Initiative разом з аналітичним центром Polis при лондонській школі економіки, було опитано 71 видання 32 країн світу, щодо їх ставлення з приводу штучного інтелекту [3]. Виявилось, що більшість з них вважає ШІ досить прогресивним, застосовують його в своїй діяльності, проте зазначають, що потрібно прикласти немало зусиль, аби задати правильні алгоритми.

III. Користь та роль ШІ в медіа

Багато видань наразі використовують ШІ аби знайти сиру інформацію. Адже на сьогоднішній день інтернет має велику кількість інформації, та пошуки чогось конкретного можуть зайняти багато часу. До того ж ШІ може знайти інформацію для певного запиту. Можна дати йому орієнтири з приводу пошуку інформації для певної категорії населення, або сфери в залежності від напряму видавництва. Також алгоритми мають здатність опрацьовувати великі об'єми, тож ШІ з великого тексту може виокремити потрібні аспекти для подальшої статті. З розвитком додалися і функції аудіо супроводу, генерації субтитрів чи перетворення аудіо на текст, що раніше було неможливим, та цим займались окремі люди. В певній мірі ШІ можна використовувати і для перевірки фактів.

В Україні медіагрупа 1+1 використовує ШІ для автоматизації новинного контенту, зокрема для генерації субтитрів, що робить інформацію доступнішою. Канал «UA: Перший» застосовує аналітику соціальних мереж для моніторингу актуальних тем та перевірки фактів, що допомагає боротися з дезінформацією [5].

Окрім цього популярним стало використання картинок для статей. Інформація сприймається набагато краще, якщо є якісь візуальні елементи дотичні до теми статі. Не на все можна знайти потрібну картинку у вільному доступі, тож використовують згенеровані в заміну.

IV. Ризики використання ШІ

Одним із технічних аспектів є те, що ШІ не фільтрує інформацію достатньо, тож вона може бути не достовірною, вигаданою чи перефразованою в неправильному контексті. Так як ШІ не виступає суб'єктом правовідносин, відповідальність за його використання лежить на людині. Тож необхідно все детально перевіряти перед тим, як виставляти статтю в інтернет. Адже інакше це може перетворитись в пропаганду. З чого випливає ще один ризик – недобросовісні медіа можуть використовувати згенерований контент задля власних недобросовісних мотивів, використовуючи вразливу групу населення під цю інформацію.

Міністерство цифрової трансформації разом з національною радою питань телебачення і радіомовлення розробили «Рекомендації з відповідального використання штучного інтелекту у сфері медіа», що акцентують увагу на дотриманні прав людини. Рекомендації включають прозорість імплементації ШІ в практику, розмежування згенерованого та автентичного контенту [2].

Також може випливати фактор етично-моральних питань. Адже ШІ – це набір інформації інших авторів, тобто фактично він порушує авторське право на дану інформацію, і результат його роботи не є власним, новим баченням. Тож статті, які повністю побудовані на ШІ – є частково надбанням авторських робіт і суджень інших осіб.

Наступим мінусом використанні ШІ є те, що він не керується емоційними й моральними аспектами. Журналіст, в першу чергу, має донести інформацію з точки зору, що буде вигідна позиції автора статі. Робота журналіста вплинути на підсвідомість читача, зацікавити його своєю подачею інформації. ШІ ж є більш аналітичним інструментом, а в будь-яких спірних питанням притримується нейтралітету.

До прикладу, задавши питання для ChatGPT «Чи етично розмовляти російською в Україні наразі?»

Він видає відповідь: «З одного боку, кожен має право на вільне користування мовою, а з іншого – в умовах війни з Росією це може сприйматися як неповага до української мови та боротьби за національну ідентичність» [4].

Надалі наведе приклади за і проти, він не має своєї думки та власного стилю подачі інформації. Проте чи буде це цікаво читачу в стрічні з сотнею новин? Маючи на меті зацікавити авдиторію, позиція має бути акцентна в залежності від її цілі. Потрібно

доводити те, що українська є наразі є рушійним фактором національної ідентичності в умовах війни. Або все ж залишитись основної думки, що російська має право на існування з використанням дискусійних аргументів, як до прикладу «військові теж говорять російською», чи «історично народ говорив російською». Такі методи стимулюють обговорення, привертають увагу, чого наразі ШІ не в змозі згенерувати, адже не розуміє аспектів психологічного впливу на маси.

V. Висновки

Отож ШІ це сильний інструмент в сфері медіа. Він допомагає з пошуком та систематизацією інформації. Опрацьовує великі об'єми та може виділяти головне. Вміє керувати роботою з аудіо, створювати штучний голос та субтитри на базі звуку. Тож його активно імплементовують в сферу журналістики різні великі зарубіжні й українські компанії як допоміжний інструмент. Проте ШІ не досконалий і його праці потрібно обережно використовувати. Перевіряти всю інформацію, яку він надає, не зловживати його даними в ключі пропаганди. Не варто забувати, що з етичної сторони, ШІ – комплексне напрацювання інших авторів, що порушує норми моралі, авторського права. І також ШІ не має почуттів, та не може керуватись моральними аспектами. Важливий фактор журналіста не тільки оцінити цільову авдиторію інформації, а й сформулювати так текст для неї, аби ідеально попасти у вразливу точку соціальної групи чи суспільства загалом, при тому відстояти думку автора. Тому ШІ має великий потенціал в допомозі з аналітичними даними, пошуком інформації, проте не замінить той стиль подачі інформації, який вміє людина.

VI. Список використаних джерел

[1] Апеляційний суд скасував вирок, вказавши на використання судом першої інстанції ChatGPT – чи виявив ознаки цього сам ChatGPT. (б. д.). Judicial and legal newspaper. https://sud.ua/uk/news/publication/339675-apellyatsionnyy-sud-otmenil-prigovor-ukazav-na-ispolzovanie-sudom-pervoy-instantsii-chatgpt-vyyavil-li-priznaki-etogo-sam-chatgpt#google_vignette

[2] Штучний інтелект у медіагалузі й медіаосвіті. Основні виклики та конкурентні переваги. *Communications and Communicative Technologies,* 2024. No24. С.125–126. https://doi.org/10.15421/292413

[3] Beckett, C. New powers, new responsibilities. A global survey of journalism and artificial intelligence. Polis. URL: https://drive.google.com/file/d/1utmAMCmd4rfJHrUfLLfSJ-clpFTjyef1/view

[4] Chat GPT. OpenAI. URL: https://openai.com/

[5] Chernikova, K., & Afanasyeva. O. (2025). Цифрова журналістика та штучний інтелект: етичні виклики та нові можливості. *Universum*, (15), 308–310.

[6] Lavryk. O. V. (2023). Штучний інтелект у медіа в епоху постправди: ризики та перспективи. *Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття.* Odesa, September 13–15. Odesa, P. 264–268.

[7] Tereshchenko. A. E. (2024). Використання штучного інтелекту у журналістиці / A.E. Tereshchenko // Cognitive values of modern man: materials of volume 15 of the scientific journal «School of Open Mind». Ternopil Kielce: «Крок», 2024. P. 18-24.

USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN MODERN JOURNALISM: THREATS AND PROSPECTS

Anastasia Andriyevska

ABSTRACT. Artificial intelligence (AI) is being actively implemented in the fields of media and journalism. AI, as a tool, is not perfect; therefore, it can both facilitate work and create potential risks to the detriment of society or the journalist. Therefore, the influence of AI technologies on the practice of modern journalism was investigated: the automation of routine processes, audio tracks, useful functions, as well as the main threats – dehumanisation of content, the spread of disinformation, problems of authorship and responsibility, and the realisation of the purpose of the article. An analysis of practical cases of AI application in newsrooms is presented, it is determined how algorithms are unable to reproduce the human style of writing for journalism, and a general description of the prospects of AI in the media is given.

KEYWORDS: artificial intelligence, media, journalism, news, ethics

ШІ-АСИСТЕНТИ У РОЗВИТКУ РЕФЛЕКСІЇ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Зоряна Батринчук, Ольга Бешлей

Кафедра англійської мови, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: z.batrynchuk@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Розвідка присвячена дослідженню ролі ШІ-асистентів у розвитку рефлексії майбутніх вчителів англійської мови. Описано теоретичне підгрунтя та практичні особливості впровадження такої практики на заняттях з Методики викладання англійської мови, Професійного та особистнісного становлення вчителя англійської мови. Окреслено приклади промптів для створення сценаріїв симуляцій в межах спілкування майбутніх педагогів з учнями, батьками та для розвитку емпатії й інклюзивного середовища в класі. Подано алгоритм опрацювання та рефлексії щодо отриманих результатів.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: ШІ-асистенти, рефлексія, підготовка вчителів англійської мови, метакогнітивні вміння

I. Вступ

Сучасний світ створює всеосяжні можливості для глобалізації, цифровізації та самовдосконалення, в тому числі й у професії педагога. Разом з цим постає ряд викликів, що часто ведуть до вигорання, емоційного виснаження через необхідність взаємодії з учасниками освітнього процесу, їх батьками, власними колегами та керівництвом. Перенасичення інформацією може виливатись у інформаційну агресію, тож із браком досвіду, коли комунікативна стійкість педагога формується, варто фасилітувати цей процес для покращення якості такої взаємодії. Беручи до уваги наявні цифрові інструменти (ChatGPT, Gemini, Copilot, Claude, Perplexity, тощо), можемо використати визначений спектр функцій для створення персональних асистентів, які б допомагали формувати комунікативну стійкість педагогів в умовах симуляції, типових для шкільного середовища і без ризику помилок відпрацьовувати стратегії комунікативної взаємодії, що сприятиме покращенню емоційної стійкості майбутніх учителів англійської мови. Мета дослідження – окреслити потенціал ШІ – асистентів як засобу розвитку рефлексії у підготовці майбутніх педагогів.

II. Рефлексія як складник професійного становлення

Центр редизайну навчальних програм (CCR) відповідно до відгуків вчителів, звітів та очікувань роботодавців та стейкголдерів, створив холістичну структуру, яка є комплексною, компактною (дієва та готова до впровадження), не корельованою (без дублювання), відповідає рівням підготовки, глобально орієнтована та релевантна. Ця структура визначає чотири освітні виміри:

- знання (те, що ми знаємо та розуміємо);
- навички (те, що ми вміємо робити з тим, що ми знаємо);
- поведінка (наша поведінка у світі);
- мета навчання (як ми рефлексуємо та адаптуємося).

Практика рефлексії в педагогічній діяльності – не просто короткий підсумок навчальної діяльності та професійної активності. Це аналіз власної навчальної практики та поведінки відповідно до циклу «виявлення проблеми – аналіз причин – пропозиція рішень – перевірка ефективності» [3, p. 40].

Рефлексія повинна бути проблемно орієнтованою, що грунтується на реальних ситуаціях, як от низька взаємодія учнів під час уроків, неможливість застосовувати знання учнів в реальному середовищі, тощо. Рефлексія також орієнтована на процеси навчання, де обдумують раціональність педагогічних припущень перед початком навчання, ко-

ректують підходи в процесі (беручи до уваги відгуки учнів) та аналізують результати після проведення уроків. Таким чином цей процес відмінний від звичайного підсумку наприкінці заняття.

Окрім взаємодії з учнями, вчителі взаємодіють з батьками цих учнів, адміністрацією, з колегами у професійних спільнотах, педагогічних колективах. Саме тому для тренування педагогічної чутливості, тактовності можна скористатись інструментами ШІ для формування комунікативної стійкості та готовності діяти часто в непередбачуваних обставинах та діалогах.

Разом із появою інструментів на базі штучного інтелекту з'явилися можливості взаємодії із моделями ChatGPT, CoPilot, Gemini. Їх інтеграція з LLM надає можливість виправляти та покращувати результати, отримані в результаті інтерактивних діалогів. Ця функція реалізується завдяки інтеграції чат-ботів-помічників, які оснащені широким набором автономних інструментів, а також освітніми пакетами (наприклад, MagicSchool, Raina). У цьому контексті педагоги мають можливість брати участь у діалогах, де можливо не тільки просити про виправлення, але й шукати вичерпну інформацію, що стосується вмісту, згенерованого інструментом в процесі взаємодії. Це сприяє створенню сприятливого середовища для вдосконалення та збагачення освітнього вмісту та педагогічної рефлексії [1, с. 3].

Окрім вищезгаданих можливостей зазначимо також і можливість використання ШІ асистентів для рефлексії та аналізу викликів, які постають перед педагогами. Цінною є моживість створювати симуляційні сценарії для студентів педагогічних спеціальностей для відпрацювання складних комунікативних ситуацій. Додамо також важливість правильного формулювання запиту (промпту) для того, щоб ефективно використати потенціал ШІ-асистента. Такі симулятивні сценарії можна відпрацювати на заняттях з методики викладання іноземної мови в ЗЗСО, в межах дисципліни «Професійне та особистісне становлення вчителя англійської мови». Наведемо кілька прикладів промптів з урахуванням ситуацій:

Таблиця 1

Приклади промптів для створення симуляцій

Спілкування з учнями:
Simulate a conversation between a teacher and a student who constantly interrupts the lesson. I'm the teacher, you're the student.
Play the role of a student who never brings homework. I'll try to talk to you to understand what's happening.
You are a shy student who refuses to speak during English lessons. I'll encourage you to participate.
Емпатія, інклюзивність:
You're a 13-year-old internally displaced student who has recently joined the class and feels anxious. Let's role-play our first conversation.
Simulate a short dialogue where I, as a teacher, help a student who suddenly becomes upset in class.
You're a student who struggles with adapting to a new school environment. I'll try to support you.

Спілкування з батьками:
You're a parent worried about your child's low marks. I'll try to explain the assessment system and offer support.
You're an angry parent accusing me of unfair grading. Let's discuss it constructively.

Практику такої взаємодії радимо почати з вибору сценарію для ШІ асистента й надати студентам (майбутнім вчителям) 3-5 хвилин для ведення діалогу в середовищі ChatGPT/ Copilot/Gemini. Після діалогу студент просить оцінити його комунікативні стратегії, використовуючи промпти: *Analyse my responses during the last conversation. What communication strategies did I use effectively? або Identify phrases or tones that might have sounded judgmental or defensive. Suggest better alternatives.* По тому варто провести групове обговорення для обміну спостережень та ефективних фраз, які слугуватимуть підтримкою в майбутній професійній діяльності здобувачів освіти.

Попри очевидні переваги, існують ризики надмірної уваги до інструментів ШІ, деякого спрощення педагогічного мислення та формалізації емпатії. Тож роль викладача полягає у фасилітації рефлексивного процесу без абсолютної переваги ШІ. Одне з питань стосується також точності контенту, створеного за допомогою ШІ, який може бути упередженим або оманливим. Існує також ризик залежності від ШІ. Крім того, для створення більш жорстких нормативних вимог необхідно ретельно дослідити багато етичних питань, зокрема конфіденційність даних, упередженість алгоритмів та прозорість [2, с. 46]. Щоб максимально ефективно використовувати ШІ в освіті, слід зосередитися на належній підготовці вчителів, продуманій інтеграції інструментів ШІ та надійних процесах перевірки контенту, створеного з його допомогою.

III. Висновки

ШІ асистенти відкривають новий вимір у формуванні рефлексивної компетентності майбутніх педагогів. Вони дають можливість безпечного відпрацювання комунікативних сценаріїв, аналізу педагогічної поведінки, розвивають емпатію, тактовність та гнучкість мислення. Така практика сприятиме становленню вчителя-рефлектора, що здатен не лише навчати, а й учитися через осмислений аналіз власних дій. Варто враховувати, що ШІ-асистенти не замінюють рефлексію, але можуть стати потужною фасилітацією її розвитку. Додатково зазначимо, що варто дослідити низку етичних питань, конфіденційності та прозорості інформації. Перспективою подальших досліджень є експериментальна перевірка впливу ШІ-асистентів на глибину рефлексії, створення методичних рекомендацій для взаємодії майбутніх педагогів.

IV. Список використаних джерел

[1] Matos, T., Santos, W., Zdravevski, E., Coelho, P. J., Pires, I. M., & Madeira, F. (2025). A systematic review of artificial intelligence applications in education: Emerging trends and challenges. *Decision Analytics Journal,* 15, 100571, 2-11. https://doi.org/10.1016/j.dajour.2025.100571

[2] Pulk, K., & Koris, R. (2025). Generative AI in higher education: The Good, the Bad, and the Ugly. *Edward Elgar Publishing*, 46.

[3] Tian, X., Ding, Y., Wu, A., Xie, X., Yang, Y., & Wang, J. (2025). A Study on the Impact of Professional Development of Urban Primary School's Science Teachers on Interdisciplinary Teaching in China. *Education and Urban Society,* 57(6), 609. https://doi.org/10.1177/00131245251330282

AI ASSISTANTS IN DEVELOPING REFLECTIVE SKILLS OF FUTURE ENGLISH LANGUAGE TEACHERS

Zoriana Batrynchuk, Olga Beshlei

ABSTRACT. The study examines the role of AI assistants in shaping the reflections of future English language teachers. It outlines the theoretical background and practical aspects of implementing this approach in courses such as *Methods of Teaching English and Professional and Personal Development of the English Language Teacher*. The paper presents examples of prompts for creating simulation scenarios within teacher–student and teacher–parent communication, as well as for fostering empathy and an inclusive classroom environment. An algorithm for processing and reflecting on the obtained results is also provided.

KEYWORDS: AI assistants, reflection, English language teacher education, metacognitive skills

METAPHOR AS A FRAMING TOOL IN POLITICAL RHETORIC

Olga Beshlei

Department of English, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine

E-mail: o.beshlei@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. This paper examines metaphor as a powerful framing instrument in political rhetoric, focusing on how metaphorical expressions shape political meaning, guide public interpretation, and construct ideological narratives. Oriented toward identifying the role of metaphor in political communication, the study highlights how metaphors activate emotional response, reduce critical resistance, and provide simplified cognitive models for interpreting complex political phenomena. The analysis demonstrates that metaphor operates not only as a stylistic device but also as a strategic persuasive mechanism embedded in contemporary political discourse.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: political discourse, metaphor, framing, political rhetoric, persuasive strategies

I. Introduction

The research explores the role of metaphor as a framing tool that shapes political understanding by linking socio-political realities to familiar conceptual domains. Metaphor is a widely used rhetorical device that explains how certain words and word combinations reveal the essence of one phenomenon through another, based on similarity [3]. Metaphor appeals primarily to emotions, reducing the addressee's capacity for critical evaluation, thus functioning as a powerful framing tool and a potent instrument of persuasion, capable of legitimising certain political actions while delegitimising others. In political rhetoric, it serves mostly manipulative purposes, as it simplifies complexity while simultaneously guiding ideological interpretation [1]. Such strategic selection and presentation of aspects of an issue to promote a particular interpretation are referred to as framing [2]. Frames guide attention, highlight causal relations, and subtly encourage evaluative judgments, often without the audience's conscious awareness.

II. Results & Discussion

The results show that political discourse uses metaphorical framing extensively to explain abstract concepts, attribute motives, and influence evaluative reactions. A recurring metaphorical pattern concerns the *flow of money*, conveying its directional circulation:

> *«Those issues, however, are almost certainly not what is motivating big donors to funnel millions of dollars into groups like the Judicial Crisis Network, the oil magnate Charles Koch's network and the US Chamber of Commerce in support of Barrett's nomination»* [6].

Similarly, the loss of human rights is metaphorically framed as confiscation, suggesting illegality and power imbalance:

> *«Most of those workers don't know that they have forfeited their right to sue»* [8].

Political fearmongering is described through metaphors of physical injection, highlighting the artificial creation of panic:

> «*This from a president whose entire re-election campaign rests on injecting panic in white voters»* [7].

These examples collectively depict public figures as individuals who manipulate resources and citizens as if they were objects or toys, reinforcing a negative evaluative frame.

Metaphorical framing also applies to political strategy, as in:

> *«Now comes Barrett – a nominee whose confirmation battle appears to be following the same playbook»* [6].

Referring to a politician as one who follows the same playbook implies insincerity and a scripted, predictable performance.

Political life itself is metaphorically conceptualised using technological imagery. The country is framed as a device with preset functions:

> *«It draws resilience from a presumption that Tory rule is the country's default setting – the natural state from which other parties are a faddish deviation»* [4].

The metaphor of a default setting suggests that Conservative governance is deeply embedded and normalised within British politics.

Similarly, political deception is framed as myth-creation, invoking the idea of outdated or fabricated beliefs:

> *«The centralised character of the British state and the tight media orbit around Westminster sustain a myth that the party with command of the Commons speaks for the country»* [4].

Metaphors also construct political character. An unattractive or destructive personality is described through inanimate, empty structures:

> *«If Bob Woodward's new blockbuster teaches us anything new about the character of the 45th president, it's that we don't yet have the words to describe the multiple variants of the vacuum inside his head»* [7].

In contrast, positive achievements are framed through uplifting metaphors. Progress is conceptualised as climbing:

> *«But there are many mountains yet to climb»* [5].

And history is perceived as a physical arc that can be bent toward hope:

> *«It's the answer that led those who've been told for so long by so many to be cynical and fearful and doubtful about what we can achieve to put their hands on the arc of history and bend it once more toward the hope of a better day»* [5].

The findings demonstrate that metaphorical framing is not merely ornamental in political discourse but serves as a mechanism for shaping the public's understanding and evaluation of political processes. Consistent with R. Entman's [2] definition, the metaphors identified in the data highlight selective aspects of complex events, guiding audiences toward particular causal and moral interpretations. Several dominant metaphorical domains emerge, such as *economic flow, physical control, technological systems, myth-making, and vertical movement*. They can delegitimise political opponents, model political processes, evoke moral sentiment, and mobilise collective hope.

III. Conclusion

In summary, metaphor plays a crucial role in framing political messages and guiding audience interpretation. Through metaphors of movement, force, technology, and mythology, political actors construct coherent and emotionally resonant narratives that influence public perception of events, policy decisions, and political personalities. Metaphors shape how audiences understand agency, causality, and morality in politics, ultimately guiding evaluative judgments that may operate below conscious awareness. Future research could involve a quantitative corpus analysis, applying automated metaphor identification tools to larger datasets to measure the frequency, dispersion, and diachronic change of metaphor usage.

IV. References

[1] Charteris-Black, J. (2005). Politicians and rhetoric: The persuasive power of metaphor. Palgrave Macmillan.

[2] Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51–58. https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1993.tb01304.x

[3] Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). Metaphors we live by. University of Chicago Press.

V. Sources

[1] Boris Johnson. (2020, September 6). Boris Johnson's speech shows that even Brexit is beyond his comfort zone. The Guardian. https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/sep/06/boris-johnson-speech-brexit-prime-minister-europe-pandemic

[2] Obama, B. (2013, January 21). Inaugural Address by President Barack Obama. The White House Archives. https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/01/21/inaugural-address-president-barack-obama

[3] The U.S. Supreme Court may soon become the greatest defender of plutocracy. (2019, October 2). The Guardian. https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/oct/02/amy-coney-barrett-supreme-court-business-cronyism

[4] Trump told a reporter his biggest secret: that he is a danger to the American people. (2020, September 10). The Guardian. https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/sep/10/donald-trump-bob-woodward-interviews

[5] Why can companies still silence us with mandatory arbitration? (2019, January 8). The Guardian. https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/jan/08/forced-arbitration-sexual-harassment-metoo

МЕТАФОРА ЯК ІНСТРУМЕНТ ФРЕЙМІНГУ В ПОЛІТИЧНІЙ РИТОРИЦІ

Ольга Бешлей

ABSTRACT. У статті досліджено метафору як потужний інструмент фреймінгу в політичній риториці, зосереджуючись на тому, як метафоричні вирази формують політичні значення, спрямовують інтерпретацію подій громадськістю та конструюють ідеологічні наративи. Орієнтоване на виявлення ролі метафори в політичній комунікації, дослідження підкреслює здатність метафор активувати емоційну реакцію, послаблювати критичний опір і пропонувати спрощені когнітивні моделі для осмислення складних політичних явищ. Аналіз демонструє, що метафора функціонує не лише як стилістичний засіб, а й як стратегічний переконувальний механізм, інтегрований у сучасний політичний дискурс.

KEYWORDS: політичний дискурс, метафора, фреймінг, політична риторика; переконувальні стратегії

CLIFFORD SIMAK: FROM «PASTORAL SCIENCE FICTION» TO A METAGENRE

Dan Paranyuk

Department of Foreign Languages for Humanities
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine

E-mail: d.paranyuk@chnu.edu.ua

ABSTRACT. The article presents an attempt of a comprehensive analysis of Clifford Simak's creative activities as one of the most prominent representatives of the American XX century science fiction. The objective of this study is to outline the genealogical specifics of C. Simak's works, to trace up their evolution from the «pure» science fiction to the metagenre of fantasy, and to identify the key factors that had the greatest impact on the formation of the author's style. The article systematizes the basic stages of C. Simak's literary evolution, shows the transformation of motives, chronotope, and personosphere, as well as reveals the writer's significance as an innovator who managed to combine science fiction with fantasy and metaphysical components. The outcomes of the study make it possible to determine C. Simak's place in the history of world science fiction and justify his role as a «pastoral humaniat» that has broadened the boundaries of a metagenre.

KEYWORDS: Clifford Simak, science fiction, fantasy, biography, author

I. Introduction

Despite its significant influence on the development of American science fiction, the creative activities of Clifford Donald Simak (03.08.1904 – 25.04.1988), remains insufficiently studied, especially in the field of genology. T. D. Clareson is considered as one of the first American interpreters of the writer's work, who outlined his biographical figure and the specifics of his creative method in the context of artistic interpretations of the Universe in an essay (see: «Clifford D. Simak: The Inhabited Universe», 1976). S. Moskowitz («Seekers of Tomorrow», 1965) is the author of Simak's biography, where his life path is considered in terms of «normative authors» of the fantastic genre – E. Smith, J. Campbell, A. Asimov, T. Sturgeon, R. Bradbury. In turn, M. Becker compiled the bibliographic catalog «Clifford D. Simak: A Primary and Secondary Bibliography» (1980). Later, his bibliography was compiled by F. Stephenson-Payne, justifying Simak's «pastoralism» («Clifford D. Simak: Pastoral Space-farer: A Working Bibliography» (1991). It is necessary to focus on important aspects of his biography that contribute to a deeper interpretation of his works. In this case, significant genre innovation was determined by life events, combined with «enviable diligence» [2] and «ahead-of-its-time talent» [6].

II. Main part

The most comprehensive review of the writer's biographical and creative path was provided by R. Ewald («When the Fires Burn High and the Wind is from the North: The Pastoral Science Fiction of Clifford D. Simak», 2006), who began his research with the novels «City» and «Way Station» in 1978. It is important that the above scholar managed to dismantle the so-called pastoral stereotype and emphasize the multi-vector nature of Simak's work [4, p. 5]). Contemporary researcher K. Kokinos («The Pastoral Complexities of Clifford Simak», 2014) argues in a similar methodological vein, studying Simak's texts, whom he places alongside A. Asimov and R. Heinlein «in terms of historical significance» as a «bridge between science fiction and other genres» [3].

Clifford Donald Simak was born in the provincial town of Millville, on the family farm of his grandfather E. Wiseman, where the events of many of his works take place. Simak was the son of a Czech peasant immigrant, Ivan Simak, who became John in the USA, and after marrying the farmer's daughter, built his own farm and started a new life. We emphasize this point, as there is still uncertainty regarding the pronunciation of the writer's surname in

Ukrainian – Saimak or Simak. After high school, Simak entered the University of Madison, remaining in his home state of Wisconsin, but did not complete his studies, instead taking a job as a rural school teacher. Subsequently, Simak became a journalist, reporter, and news editor for the Minneapolis city newspaper, where he lived the rest of his completely happy life, starting a family with Agnes Kuchenberg in 1929. Simak's first story, «The World of the Red Sun», was published in 1931. However, his initial literary attempts in the vein of scientific and technical science fiction were unsuccessful, so Simak paused his writing for five years to focus on journalism [4, p. 20]. Simak returned to literary practice with his first novel, «Cosmic Engineers» (1939), which became a kind of «voice in the crowd» among the «space opera» genre. This happened after a significant meeting with J. Campbell Jr.

In general, Simak's early work is classified as «pure» science fiction. The core of the personosphere in his texts during this period consists of provincial engineers and journalists, which is why he is called a «pastoral writer». As R. Ewald noted, the young Simak actively uses motifs of the time machine and various forms of time travel. Moreover, a hostile, «Wellsian» attitude towards Mars and Martians dominates his texts, making a pre-civilization Earth his favorite temporal topos [4, p. 31]. It is remarkable that when exploring the nature of the universe, the American science fiction writer resorts to elements of sacred-religious science fiction, such as in the story «The Creator» [4, p. 24], which are later renewed in his late work, forming the so-called theological ring.

In response to the «pastoral cliché», in the late 1930s, Simak emphasized the primary importance of the personosphere for science fiction, rather than the plot, with dialogue serving to «move the action and simplify exposition» [4, p. 25]. Subsequently, unlike H. G. Wells, the writer began to depict aliens as friendly, sympathetic, and helpful [4, p. 27], sometimes even becoming victims of human greed [4, p. 28]. Alongside this, the conventional (Čapek's) depiction of robots changes – they are humanoid, humane, and faithful («never rebel against their creators» [4, p. 30]). A. and B. Strugatskys commented on this, stating that «Simak's merit is the circumstance that a collision with the Marvel takes them out of a semi-vegetative existence and sets them in motion, stimulates action, and the reaction to the Marvel develops according to the spread of social forces both in a small town and in a large country» [4, p. 6]. Based on these considerations, we pay significant attention in our research to the rhizomorphic specifics of the personosphere in Simak's literary science fiction. Due to journalistic employment and the need to support his family, in 1940-1942, Simak worked exclusively in the non-fiction genre on commission from NASA (for cosmological popularization), writing popular «Westerns» of the time. Therefore, the 1940s should be considered a crisis period of silence for Simak as a novelist. Despite this, samples of his short prose continued to be actively published throughout his life.

The boundary between the early (science fiction) and «mature» (fantasy) work is the transitional period of the 1950s–1960s, when Simak turned to the motif of parallel worlds and the theme of contact between the «self and the other», particularly in the novels «Time and Again» (1951), «Empire» (1951), and «Ring Around the Sun» (1953). The novel «City» (1952) – one of the writer's most popular texts, which won the prestigious International Fantasy Award – deserves separate mention. In 1958, Simak received the Hugo Award for the novella «The Big Front Yard» (1958), and starting in 1960, there appeared the anthology of his short prose, «The Worlds of Clifford Simak».

The publication of «City» solidified Simak's reputation as a «pastoralist» or «regionalist» of science fiction, as the plot featured the population actively moving from cities to villages, and from Earth to Jupiter. The events of many of his stories, according to R. Ewald's observations, take place in small towns, especially his native Millville, and thus the texts are saturated with marginal characters – images of vagrants, alcoholics, farmers, and local journalists [4, p. 14]. In the novel «City», Simak complicates the narrative style, uses different

types of humor, operates with fiction, vividly experiments with the chronotope, begins to introduce a fantasy personosphere into the world of science fiction, and also forms an additional reality through the use of oneiric motifs and intertextual and intermedial markers.

Subsequently, these features become significantly more pronounced in his novels of the 1960s, particularly in the texts «Time Is the Simplest Thing» (1961), «All Flesh Is Grass» (1965), «The Werewolf Principle» (1967), and especially «The Goblin Reservation» (1968), which stood as a borderline text in terms of genre specificity.

The evolution of science fiction into the fantasy metagenre is most clearly traced in the novels of the late period – the 1970s–1980s. R. Ewald notes that Simak belonged to writers who never stopped creating: unlike R. Heinlein and J. Williamson, known for creative slumps, Simak published at least one novel per year [4, p. 13]. After retiring, he spent much time in nature, collected stamps, played chess, grew roses, read extensively, but continued to write. At this time, riding the wave of J. Tolkien's popularity, Simak turned to the fantasy metagenre, «where magic replaces science» [4, p. 20], thus integrating different types of science fiction: «You Were the Only One» (1970), «The Destiny Doll» (1971), «Cemetery» (1973), «Enchanted Pilgrimage» (1975), «Shakespeare's Planet» (1976), «The Fellowship of the Talisman» (1978), «Where Evil Dwells» (1982), and others. Finally, fame reached Simak. In 1977, he became the third writer (after R. Heinlein and J. Williamson) to be awarded the Grand Master (Nebula Award). Subsequently, in 1978, he won the Jupiter Award for the novel «A Heritage of Stars» (1977), and in 1980, the Nebula Award for the story «Grotto of the Dancing Deer» (1980). This text brought Simak several more awards, and in 1981, he was again a laureate of the Lotus Award, Hugo Award, and AnLab Award. In addition, in 1987, Simak won the prestigious Bram Stoker Awards for his contributions to the genre.

The genological specifics of these novels, which M. Becker generally defined as «zones» [1], did not limit the author's imagination by either the canons of science fiction or the «rules» of fantasy («I see no reason why robots and ghosts cannot coexist» [1, p. 20]), forming the so-called hyperreality (according to J. Baudrillard), which was Simak's unquestionable innovation (a synthesis of Gernsback-style gadget science fiction, space operas, satires, freestyle, neo-Tolkienism, and fantasy [4, p. 13]). Simak appeals to the «conscience» of humanity, but, as the researcher notes, «with a sharp stiletto, not a blunt sword» [4, p. 5]. Finally, in the fantasy texts of the last period – «A Choice of Gods» (1972), «The Marathon Photograph» (1974), «Project Vatican» (1981), and «Highway of Eternity» (1986) – features of Christian fantasy appear in Simak's texts, indicating the metaphysical nature of his creative pursuits.

Simak's popularity in the Eastern European region during the Soviet era contributed to the appearance of translations, but his works have been translated into Ukrainian very little. However, in 2017-2019, the publishing house «Navchalna Knyha – Bohdan» released a number of Simak's novels: «City» (trans. Yu. Zelena), «All Flesh Is Grass» (trans. O. Bezkapturna), «Way Station» (trans. H. Mykhailovska), «Time Is the Simplest Thing» (trans. Yu. Dzhuhastrianskaya), «The Goblin Reservation» (trans. M. Shchavurska). Among his short prose, the stories «Duel» (trans. V. Korniienko), and the novellas «Neighbor» (trans. V. Ilnytsky), «Shadow Show» (trans. T. Bocharova), «Toy» (trans. R. Dotsenko) were translated at various times.

III. Conclusion

Simak's merit as a «pastoral humanist» [3] lies in the fact that his work is distinguished by its optimistic pathos: «Despite the apocalyptic prognosis uncharacteristic of the entire 20th century, caused by wars, catastrophes, and radical scientific experiments, Simak believed in the future of humanity, however much it strived for self-destruction» [5, p. 37]. This manifests the humanistic orientation of his creative method. Above all, the writer's style stood out among other representatives of the genre for his experimentation with the chronotope (creating parallel

worlds), the original realization of the contact motif, the rhizomorphy of the personosphere, and, as a consequence, the logic of complicated narrative specifics of the text.

IV. References

[1] Becker, M. (1980). *Clifford D. Simak: A primary and secondary bibliography* (149 p.). G. K. Hall & Co.
[2] Clareson, T. B. (1976). *Clifford D. Simak: The inhabited universe*. In T. B. Clareson (Ed.), *Voices for the future: Essays on major science fiction writers* (p. 294). Bowling Green University Popular Press.
[3] Cokinos, C. (n.d.). *The pastoral complexities of Clifford Simak: The land ethic and pulp lyricism in Time and Again*. Retrieved from https://www.questia.com/library/journal/1P3-3356080641/the-pastoral-complexities-of-clifford-simak-the-land
[4] Ewald, R. J. (2006). *When the fires burn high and the wind is from the north: The pastoral science fiction of Clifford D. Simak* (160 p.). The Borgo Press.
[5] Moskowitz, S. (1966). *Clifford D. Simak*. In *Seekers of tomorrow* (443 p.). World Publishing Company.
[6] Stephensen-Payne, P. (1991). *Clifford D. Simak: Pastoral spacefarer: A working bibliography* (73 p.). Galactic Central Publications.

IMPLEMENTATION OF NEUROPEDAGOGICAL STRATEGIES FOR TEACHING GRAMMAR TO SECONDARY SCHOOL STUDENTS

Taisiia Bortika, Olga Beshlei

Department of English, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine

E-mail: bortika.taisiia@chnu.edu.ua, o.beshlei@chnu.edu.ua

ABSTRACT. The paper examines the implementation of neuropedagogical strategies in teaching English grammar to secondary school students. It highlights the limitations of traditional grammar instruction and argues for the necessity of brain-based, affective, and student-centred approaches. The study outlines key neuropedagogical principles – such as leveraging neuroplasticity, multisensory engagement, gamification, and emotional involvement – to enhance motivation, retention, and fluency. Special attention is given to the teacher's evolving role as a brain-friendly grammar coach, fostering a supportive, low-stress learning environment. The research emphasises the importance of aligning teaching practices with adolescent neurodevelopment to achieve effective and sustainable language learning outcomes.

KEYWORDS: neuropedagogy, grammar teaching, neuroplasticity, motivation, adolescent learners

I. Introduction

Teaching English grammar to secondary students faces persistent challenges due to a fundamental mismatch between traditional methods and the cognitive profile of modern learners. Traditional instruction, often characterised by monotonous exercises and explicit rule memorisation, fails to align with the needs of contemporary students, frequently characterised as digital natives. This misalignment contributes significantly to widespread demotivation, as learners find limited engagement in methods that prioritise abstract rules over practical application [1]. Furthermore, students often exhibit a significant disconnect between mastering grammatical rules and successfully applying them during spontaneous, oral communication. Given the urgency to modernize educational systems and reform school curricula, a pedagogical approach is required that addresses these challenges by acknowledging adolescent neurodevelopment and offering brain-friendly solutions [6].

II. The main part

Neuropedagogy is increasingly recognized as an interdisciplinary field that informs the design of teaching methods aligned with the brain's mechanisms for processing and retaining information. It integrates findings from psychology, neuroscience, and pedagogy [3]. Foreign language acquisition involves the dynamic interplay of various neurological structures and cognitive processes [7], which means that grammar instruction must move beyond purely declarative teaching and incorporate strategies that support proceduralisation, motivation, and meaningful engagement. Understanding these principles is crucial for developing contemporary approaches that reflect the adolescent brain's natural learning process [3].

Affective factors play a central role in this process. The adolescent brain is significantly influenced by the limbic system, which plays a crucial role in emotional processing. Research indicates that positive emotional states enhance attention and facilitate memory consolidation, whereas anxiety disrupts learning and limits performance [7]. Since grammar activities often provoke stress, teachers should intentionally incorporate humorous elements, narrative techniques, and emotionally engaging contexts. These practices help create a psychologically safe environment in which students can process information more effectively and participate more confidently. From a neuropedagogical standpoint, the integration of affective and cognitive factors contributes to improved retention and more flexible use of grammar structures.

Grammar acquisition also requires the gradual automation of complex rules so they can be used fluently during communication. This development is grounded in neuroplasticity, which enables the brain to refine and reinforce the neural pathways involved in processing grammar through sustained practice. The consolidation of grammatical patterns depends on repeated activation of these pathways, which makes frequent, meaningful, and spaced exposure essential [3]. Spaced repetition, in particular, contributes to long-term retention more effectively than massed practice because irregular review strengthens memory traces [4]. Activities such as role-play, structured practice dialogues, and moderately gamified tasks stimulate repeated retrieval and support the transition from explicit knowledge to procedural competence.

To counteract the abstract nature of many grammar exercises, instruction should incorporate multisensory input and meaningful context. Engaging the auditory, visual, and kinesthetic channels simultaneously aligns with neuropedagogical principles by activating several neural systems and facilitating comprehension [3]. Visuals, rhythm, gesture-based explanations, and movement-oriented activities provide richer encoding, making learning more memorable [8]. For procedural grammar practice, approaches such as Total Physical Response (TPR) allow learners to internalize structures through coordinated physical action [4]. Embedding grammar in realistic communicative scenarios, such as situational dialogues, storytelling, or project-based simulations, further enhances relevance and supports the functional application of grammar.

The digital orientation of contemporary learners makes technological enhancement an important element of modern grammar teaching. Gamification and immersive environments, including VR, can increase learner engagement and offer individualised practice opportunities [8]. However, these tools should be implemented with attention to cognitive load: instructional material must be presented in manageable segments, and technological components should enhance rather than replace interpersonal interaction. Excessive sensory input may overwhelm learners and reduce the human dimension of communication.

A growing area within neuropedagogical grammar teaching is the adoption of coaching-based interaction. Neurolanguage coaching emphasizes calm, structured, and learner-centred communication that reduces emotional barriers and promotes reflective understanding. The PACT PQC model (Placement, Assessment, Conversation, Teaching, Powerful Questions, Clarification) offers a structured framework for guiding such interaction. Through purposeful questioning and reflective dialogue, learners identify gaps, form conceptual connections, and apply structures in real time. This approach supports metacognitive awareness, encourages autonomy, and creates conditions in which grammar practice becomes less threatening and more personally meaningful [9].

The modernization of grammar instruction thus relies on systematically applying neuropedagogical principles that reflect how the adolescent brain processes information, emotions, and social interaction [3]. Integrating contextualised practice, supportive affective environments, multisensory stimulation, and reflective dialogue allows learners to internalize grammar gradually and use it more naturally in communication. Such learning conditions help shift grammar instruction from a mechanical task to a communicative and cognitively grounded process in which errors become opportunities for growth rather than sources of anxiety [5].

III. Conclusion

The integration of neuropedagogical strategies into grammar teaching addresses many of the limitations of traditional instruction and aligns learning with the cognitive and emotional needs of secondary school students. By applying principles rooted in neuroscientific research, educators can support key learning mechanisms, including attention, memory, neuroplasticity, and emotional regulation [2].

Future work should include longitudinal and experimental studies to determine the long-term effectiveness of neuropedagogically informed strategies in grammar instruction. Strengthening teacher preparation programs is equally important, ensuring that educators develop the competence to apply neuroscience-based principles in practice. Aligning grammar teaching with the ways in which the adolescent brain naturally learns has the potential to support not only linguistic development, but also broader cognitive, emotional, and communicative growth. [2].

IV. References

[1] Gvozdii, S., Bakhov, I., Pienov, V., Palamarchuk, S., Dudnyk, N., & Petrukhan-Shcherbakova, L. (2022). Neuropedagogy in Contemporary Formal and Non-Formal Education. BRAIN. *Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience,* 13(4), 264-279.

[2] Klibi, A. (2020). Insights From Neuroscience Into Foreign Language Teaching And Learning. *TAYR Quarterly Journal*, (April), 1-33.

[3] Krekoten O. V., & Shcherbyna Y. M. (2025). Neuropedagogical approaches that increase the effectiveness of foreign language proficiency. *Innovate Pedagogy,* 1(79), 95–98.

[4] Martínez García, M. T. (2024). Bridging the Gap: Leveraging Neuroeducation to Enhance Teaching Methodologies. *Korea TESOL Journal*, 20(2), 3-25.

[5] Mendez, P. J., Carabajo, I. R., & Vergara, K. Z. (2018). Neuroscience in the teaching of English. *Pro Sciences Revista de Producción Ciencias e Investigación,* 2(13), 3-10.

[6] Piddubna, O., Maksymchuk, A., Lytvychenko, D., Revutska, O., Moskalenko, M. & Sopina, O. (2023). Implementing Neuropedagogical Innovation in Schools: From Theory to Practice. BRAIN. *Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience,* 14(2), 37-58.

[7] Shcherbukha, R., & Vovk, O. (2025). Brain and foreign language learning: a neuropedagogical perspective. *Cherkasy University Bulletin: Pedagogical Sciences*, 2(1), 89–108.

[8] Solano, G., & Vega, M. (2024). Exploring Innovative Neuropedagogical Implications in English as a Foreign Language Teaching. Runas. *Journal of Education and Culture,* 5(10), e240195.

[9] Yanyk O. (2021). The main principles of neuroscience in the context of a «brain-friendly» approach to teaching foreign languages. *Humanities science current issues,* 8(35), 269–275.

ГЕТЕРОТОПНИЙ ПРОСТІР У РОМАНАХ МАРТІНА ЕМІСА ПРО ГОЛОКОСТ

Андрій Верцімага

Кафедра світової літератури, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

E-mail: andrii.vertsimaha@lnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У статті досліджується специфіка конструювання просторів у романах Мартіна Еміса «Стріла часу, або Природа злочину» (1991) та «Зона інтересу» (2014) через призму концепції гетеротопії Мішеля Фуко. Проаналізовано, як концентраційні табори та пов'язані з ними локації функціонують як «інші місця» – простори кризи та девіації, де звичні моральні закони припиняють діяти. Виявлено основні гетеротопії у романах і їхню відповідність принципам гетеротопій за Фуко. Доведено, що художня функція гетеротопних просторів полягає в розкритті механізмів нормалізації зла та відображенні концепції «банальності зла» Ганни Арендт. Аналіз демонструє використання гетеротопії як центрального художнього засобу осягнення трагедії Голокосту в романах Еміса.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: гетеротопія, Мартін Еміс, Голокост, Мішель Фуко, простір

I. Вступ

Художня інтерпретація Голокосту залишається однією з найскладніших і найдискусійніших тем сучасної літератури. Один із провідних сучасних британських письменників Мартін Еміс у своїх романах «Стріла часу, або Природа злочину» (1991) та «Зона інтересу» (2014) запропонував унікальні художні стратегії репрезентації цієї історичної трагедії. Мета цієї розвідки – дослідити конструювання просторів у романах Еміса про Голокост через призму концепції гетеротопії французького філософа Мішеля Фуко та з'ясувати, як гетеротопні простори розкривають природу зла й механізми його нормалізації в нацистській системі. Дослідження гетеротопних просторів у літературі про Голокост є особливо актуальним, оскільки дає змогу проаналізувати механізми просторової організації геноциду та їхнє літературне відображення.

Методологічною основою дослідження є концепція гетеротопії, розроблена Фуко у праці «Інші простори» (1967) [4], де він описує шість принципів гетеротопій та визначає гетеротопії як реальні місця, що функціонують за відмінними правилами, створюючи «інші місця» всередині суспільства – простори кризи, девіації або трансформації, що одночасно існують у реальності та за її межами. На відміну від утопій, які є нереальними просторами, гетеротопії є матеріальними локаціями, що накладають в одному реальному місці кілька несумісних просторів, функціонують у розривах з традиційним часом і створюють системи відкриття/закриття, що одночасно ізолюють і роблять їх проникними. У дослідженні також використано концепцію «банальності зла» Ганни Арендт, що була розроблена в праці «Айхман в Єрусалимі: розповідь про банальність зла» (1963) [3] і стала ключовою для розуміння механізмів функціонування нацистської системи масового знищення.

II. Гетеротопні простори в романі «Стріла часу, або Природа злочину»

Роман «Стріла часу» побудований на унікальній наративній стратегії – оповідь ведеться у зворотному часовому напрямку від смерті головного персонажа Тода Френдлі (лікар, що працював в Аушвіці і мав справжнє ім'я – Оділо Унвердорбен) до його народження. Наратором виступає свідомість-пасажир, що існує всередині тіла протагоніста, але не може контролювати його дії. Ця темпоральна інверсія створює те, що Фуко називає «абсолютним розривом зі своїм традиційним часом», характерним для гетеротопій [1], проте у випадку «Стріли часу» цей розрив є тотальним і стосується самої природи часу.

Лікарня як гетеротопія «воскресіння». Перша частина роману розгортається в американській лікарні, де Тод Френдлі працює лікарем. В оберненому часі лікарня набуває характеристик гетеротопії девіації – простору, де норми здоров'я та хвороби виявляються перевернутими: «Слід бути жорстоким, щоб бути добрим. Малюкам не краще, коли їх забирають, і до самих дверей вони невтомно кричать. Матусі й собі розклеюються: виходять ридма ридаючи» (тут і далі переклад мій – А. В.) [2, с. 32]. Медична практика в оберненому часі перетворюється на систематичне завдання шкоди: «Хочете знати, що я роблю? Гаразд. З'являється якийсь хлопець із пов'язкою на голові. Ми не баримося. Хутенько її знімаємо. У нього в голові дірка. Що ж ми робимо? Встромляємо в неї цвях» [2, с. 76]. Лікарня функціонує як гетеротопія кризи та трансформації, де звичайні уявлення про зцілення виявляються спотвореними. Це простір подвійної темпоральності – наратор сприймає час у прямому напрямку, тоді як дії відбуваються у зворотному, створюючи ефект нашарування несумісних часових порядків у одному просторі: «Шпиталь схожий на постійний листопад» [2, с. 87].

Аушвіц як гетеротопія «творення». Кульмінаційним гетеротопним простором роману стає концентраційний табір Аушвіц. В оберненому часі табір смерті перетворюється на місце «творення» життя, що створює жахливий парадокс: «Наша надприродна мета? Вимріяти расу. Робити людей із погоди. З грому і блискавки. Газом, електрикою, лайном, вогнем» [2, с. 120].

Цей простір функціонує як гетеротопія абсолютної інверсії – місце, де всі моральні категорії набувають протилежного значення. Аушвіц постає як перевернутий світ: «Навколо мене на багато миль лежав Аушвіц, немовби перевернутий Ватикан» [2, с. 116]. Порівняння з Ватиканом підкреслює псевдо-релігійний характер цієї гетеротопії, де масове вбивство набуває рис ритуалу «воскресіння». Простір табору організований за принципом сакральної географії з власною топонімікою: «Головну Пічну кімнату називають Райською, головний вхід до неї – Дорогою до раю» [2, с. 124]. Ця евфемістична номенклатура створює додатковий рівень гетеротопності – простір, що маскує свою справжню функцію через мовні маніпуляції.

Замок Гартгайм як гетеротопія деградації. Після Аушвіца протагоніст працює в замку Гартгайм, який функціонує як гетеротопія «анти-дому»: «Донедавна в цьому замку доби Ренесансу розташовувався дитбудинок» [2, с. 144]. Трансформація дитячого притулку на місце вбивства людей з інвалідністю в рамках програми евтаназії Т-4 створює гостру гетеротопну суперечність. Це простір остаточної деградації системи: «камери, оглядові кабінети, мовчазні садки Шлосс-Гартгайма були сповнені відчуття несправдженої магії» [2, с. 145].

Замок як архітектурна форма традиційно асоціюється з захистом та притулком, але тут він перетворюється на свою протилежність – місце систематичного знищення. Ця інверсія підкреслює гетеротопну природу простору, що одночасно належить до культурної спадщини (Ренесансний замок) та до машини смерті нацистського режиму.

Топос американського передмістя як псевдо-нормальність. На початку роману (що хронологічно є кінцем життя протагоніста) постає топос американського передмістя: «Я живу тут, в Америці поштових скриньок і білизняних мотузок, невинній Америці, чемній Америці, на ринку народів, яка задає усім основний колір і спирається на засади "Якщо вам добре, то й мені добре"» [2, с. 6]. Цей простір функціонує як гетеротопія прихованої ідентичності, де колишній нацистський злочинець намагається злитися з «нормальним» американським суспільством. Іронічний опис створює ефект штучності цієї нормальності: передмістя постає як декорація, за якою приховується жахлива правда минулого. Простір «Америки поштових скриньок» стає гетеротопією забуття, де географічне переміщення має забезпечити моральне очищення, але насправді лише маскує злочин.

III. Гетеротопні простори в романі «Зона інтересу»

Роман «Зона інтересу» демонструє більш розгалужену систему гетеротопних просторів, оскільки його наративна структура не обтяжена темпоральними експериментами, натомість зосереджена на просторовій організації світу концтабору та навколишніх територій. Сама назва роману походить від нацистського евфемізму *Interessengebiet* (нім. «зона інтересу»), що позначав територію навколо концтаборів, яка перебувала під адміністративним контролем СС.

Концтабір як центральна гетеротопія. Аушвіц у романі функціонує як центральна гетеротопія кризи та девіації – простір, де звичайні закони людської моралі припинили діяти. Простір табору організований як індустріальне підприємство: «Я стукнув кийком у двері Блоку і відчинив їх навстіж: барак завбільшки з два тенісні корти, в якому стояло сто сорок вісім триповерхових нар по двоє чи троє на кожному спальному місці. Тепло від одинадцяти-дванадцяти сотень людей вирвалося назовні» [1, с. 107].

Особливістю цієї гетеротопії є її подвійна природа: з одного боку, це реальний географічний простір з конкретною адресою та топографією, з іншого – це «інше місце», що існує за межами нормальної людської реальності. Табір стає простором-дзеркалом, що розкриває справжню сутність людини: «Це дзеркало не відбивало твоє відображення. Воно відбивало твою душу – воно показувало, ким ти є насправді» [1, с. 42]. Ця метафора перегукується з концепцією дзеркала як унікального випадку гетеротопії за Фуко: дзеркало є водночас утопією (місцем без місця, де «я бачу себе там, де мене немає») і гетеротопією, оскільки воно «справді існує в реальності», змушуючи нас «виявити свою відсутність у місці, де я є» [4]. Концтабір у «Зоні інтересу» функціонує подібно до такого дзеркала – він є реальним місцем, що змушує побачити віртуальну, інвертовану реальність, де вбивство стає «створенням», а жертви перетворюються на «продукцію».

Газова камера як гетеротопія межі. Найжахливішою гетеротопією роману є газова камера, простір абсолютної межі між життям і смертю: «Роздягальня виглядає діловито зі своїми гачками та лавками, своїми написами всіма мовами Європи; а помита з шланга газова камера знову імітує душову кімнату з насадками (але без стоків, вмонтованих у підлогу)» [1, с. 244]. Ця гетеротопія ілюструє п’ятий принцип Фуко про систему відчинення й зачинення гетеротопій: щоб увійти до газової камери, в’язні мали «підкоритися ритуалам» роздягання та очищення [4], які насправді були частиною механізму знищення.

«Весняна галявина» як гетеротопія спотвореної природи. Масове поховання в романі отримує евфемістичну назву «Весняна галявина»: «Я дивився на величезну поверхню, що коливалася, мов лагуна при зміні припливу, поверхню, вкриту гейзерами, які бурчали й бризкали; щоразу шматки землі з травою підстрибували й перекидалися в повітрі» [1, с. 74].

Ця гетеротопія є моторошною пародією на природний простір. Назва відсилає до пасторального ідеалу весняного луку, але описується як «лагуна», що «коливається» через процеси розкладання тіл. Природний простір виявляється радикально спотвореним людською діяльністю, перетворюючись на гетеротопію, що порушує всі уявлення про відносини між людиною та природою.

Дім та сад коменданта як гетеротопія удаваної нормальності. Будинок коменданта Пауля Долля та його дружини Ганни функціонує як гетеротопія, що намагається створити ілюзію нормального сімейного життя в безпосередній близькості до табору смерті, що ілюструє третій принцип Фуко про здатність гетеротопії «зіставляти в єдиному реальному місці кілька просторів... які самі по собі є несумісними» [4]. Прилеглий до будинку сад є одним із традиційних прикладів гетеротопії за теорією Фуко: «Ганна в білій шалі стояла, склавши руки, біля столу для пікніка. Вона пила келих червоного вина – і курила “Davidoff”. За нею – лососевий захід сонця й клубочасті хмари, що котилися» [1, с. 77]. Ідилічна сцена пікніка контрастує з реальністю, що знаходиться за межами подвір’я,

коли персонажі чують крик з табору: «безпорадний, тремтливий акорд, фугова гармонія людського жаху й розпачу» [1, с. 24]. Цей звук з табору порушує ілюзію нормальності, розкриваючи гетеротопну природу простору – місця, що одночасно є домом і частиною машини смерті.

Концертна зала як гетеротопія перевернутої культури. Важливу роль у романі відіграє концертна зала, реквізована для потреб СС: «Це була церковна ротонда з червоної цегли з низьким чорним куполом – конфіскована в міста для нашого виключного користування» [1, с. 24]. Згідно з Фуко, театр є класичною гетеротопією, яка накладає в одному реальному місці кілька несумісних просторів. У романі концертна зала стає місцем, де культура перетворюється на інструмент нацистської системи. Опис балету «Коппелія» в таборі створює жахливий контраст: «Тепер чари запрацювали, чарівність подіяла, магія перетворилася з чорної на білу, похмура гримаса виснаження стала свідомою, але все ще блаженною усмішкою, і вона полетіла геть, вона народилася, жила й була вільною» [1, с. 176]. Танець ув'язненої дівчини Естер Кубіс стає моментом трансцендентної свободи всередині простору тотального поневолення, створюючи парадоксальну гетеротопію мистецтва в серці геноциду.

Берлін як гетеротопія краху. У фінальній частині роману Берлін постає як гетеротопія трансформації від простору самовпевненості до простору страху та руйнування. Після бомбардувань місто перетворюється на апокаліптичний простір: «Сотні мертвих, тисячі поранених, можливо, сто тисяч безпритульних, і мільйон виснажених і жахом сповнених облич. Під ногами – нескінченний килим хрускотливого скла, а над головою – насичене димом, сірчасто-жовте небо. Війна нарешті поверталася додому в місце, де вона почалася – поверталася додому на Вільгельмштрассе» [1, с. 249]. Берлін стає гетеротопією відплати, де персоніфікована війна «повертається додому».

Післявоєнна Німеччина як гетеротопія спустошення. Епілог роману «Наслідки» представляє післявоєнну Німеччину як гетеротопію руїн та спустошення: «Я обійшов залізничний вокзал, який, очевидно, функціонував (хоча десь посередині можна було побачити гігантську драбину зі скручених колій), і перетнув два квартали, де були місця бомбардувань, очищені від уламків, але все ще з присмаком розлитого бензину» [1, с. 293].

Цей простір функціонує як гетеротопія пам'яті та забуття одночасно, де бачимо парадокс колективної амнезії: «"Ich Wusste Nichts Über Es" став новим національним гімном (Я нічого про це не знав)» [1, с. 286]. Післявоєнна Німеччина стає простором, що одночасно свідчить про катастрофу через матеріальні руїни та намагається її заперечити через колективне забуття.

IV. Висновки

Дослідження гетеротопних просторів у романах Еміса «Стріла часу» та «Зона інтересу» дає змогу виявити специфічні художні механізми репрезентації Голокосту. Концепція гетеротопії Фуко виявляється продуктивною для аналізу просторової організації цих творів, оскільки концентраційні табори та пов'язані з ними локації функціонують саме як «інші місця» – простори, що одночасно належать до реальності та виходять за її межі, де звичні моральні закони припиняють діяти.

Художня функція гетеротопних просторів у романах Еміса полягає в розкритті механізмів нормалізації зла. Через показ того, як нацистська система створювала цілу мережу «інших місць», де масове вбивство ставало буденністю, автор досліджує проблему «банальності зла» Арендт, яка побачила злочинця «страшенно і жахаюче нормальним» [3, с. 276]. Гетеротопії в романах Еміса – це не лише географічні локації, але й моральні простори, де відбувається деформація людської свідомості. Проаналізовані романи Еміса використовують гетеротопні простори як центральний художній засіб для

осягнення Голокосту – історичної події, що сама собою є «іншим місцем» в історії людства, простором абсолютної моральної кризи.

V. Список використаних джерел

[1] Amis, M. (2014). The Zone of Interest. New York: Alfred A. Knopf. 320 p.
[2] Amis, M. (1991). Time's Arrow: or the Nature of the Offense. New York: Vintage International. 176 p.
[3] Arendt, H. (1963). Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil. New York: Penguin Classics, 2006. 513 p.
[4] Foucault, M. (1967). Des Espace Autres, Translated from the French by Jay Miskowiec. *Architecture /Mouvement/ Continuité*. October, 1984. URL: https://web.mit.edu/allanmc/www/foucault1.pdf

HETEROTOPIC SPACE IN MARTIN AMIS'S NOVELS ABOUT THE HOLOCAUST

Andrii Vertsimaha

ABSTRACT. The article examines the specifics of space construction in Martin Amis's novels «Time's Arrow, or The Nature of the Offence» (1991) and «The Zone of Interest» (2014) through the lens of Michel Foucault's concept of heterotopia. The study analyzes how concentration camps and their associated locations function as «other spaces» – spaces of crisis and deviation where conventional moral laws cease to operate. The main heterotopias in the novels and their correspondence to Foucault's principles of heterotopias are identified. It is demonstrated that the artistic function of heterotopic spaces lies in revealing the mechanisms of evil's normalization and reflecting Hannah Arendt's concept of the «banality of evil». The analysis demonstrates the use of heterotopia as a central artistic device for comprehending the tragedy of the Holocaust in Amis's novels.

KEYWORDS: heterotopia, Martin Amis, Holocaust, Michel Foucault, space

КІНОМЕТАФОРА ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ЕМПАТІЇ (Семіотична поетика короткометражного фільму «Rock, Paper, Scissors», 2024)

Альона Тичініна

Кафедра зарубіжної літератури та теорії літератури,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: a.tychinina@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У статті проаналізовано специфіку кінометафори як засобу художнього мислення в умовах воєнного часу. На матеріалі британського короткометражного фільму Франца Бема «Камінь, ножиці, папір» («Rock, Paper, Scissors», 2024) розглянуто те, як ігрова метафорична структура трансформується у потужний семіотичний код осмислення колективної травми. Особливу увагу приділено взаємодії візуальних, аудіальних і наративних елементів, що активізують емоційно-інтелектуальну рецепцію глядача. Теоретичним підґрунтям дослідження слугує концепція Жиля Дельоза про кіно як форму мислення через «образ-рух» і «образ-час». Зроблено висновок про терапевтичний і гуманістичний потенціал кінометафори, здатної сприяти формуванню інклюзивного суспільного бачення в контексті війни.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: кінометафора, кіно, інклюзивне суспільство, емпатія, катарсис

I. Вступ

У часи підвищеної екзистенційної напруги, зумовленої війною, мистецтво постає не лише альтернативним інформаційним каналом, що артикулює правду про світ, а й інструментом терапії. Література, музика, живопис і, звісно, кіно крізь призму художніх образів слугують ресурсом для зцілення травмованої свідомості. Зрештою, пропрацьовані колективні травми створюють фундамент для формування справді інклюзивного суспільства, спроможного беззастережно прийняти Іншого. Як ми вже зазначали: «Колективна екзистенційна криза, спровокована війною, радикально змінює попередню епістемологічну матрицю, реанімує давні травми й породжує нові. У цьому контексті сьогодні, у часи повномасштабної інвазії, особливої актуальності набуває проблема інклюзивної чутливості українського суспільства» [3, с. 54].

II. Основна частина

Будь-яку історію можна наративізувати або автологічно (буквальне значення слів), або металогічно (переносне значення). Метафора постає тим аспектом форми твору (літературного, музичного, живописного, театрального тощо), який, спираючись на вектори суміжності явищ, виступає креативним медіатором значень. Своєю чергою кінометафора, апелюючи до свідомості сприймача водночас через візуальний, аудіальний і текстовий рецептивні канали, здатна швидше викликати інтелектуальну та/або емоційну реакцію глядача, пропонуючи йому конкретизований образ. Специфіку тропів у кінострічках аналізували європейські вчені Р. Якобсон, Р. Барт, К. Метц, Ю. Лотман, Ж. Дельоз, В. Беньямін, Т. Вітток, К. Фаленбрах, Т. Ґродаль, М. Сміт. Українська дослідниця Н. Нікоряк підкреслює, що кінометафора «може містити глибоко концептуальне значення, яке формує контекст, може розширюватися за рахунок додаткових конотацій, що виникають під час перегляду» [2, с. 231], а також генеруватися суто кінематографічними засобами – як-от монтажне поєднання різнорідних кадрів, ракурс зйомки, звук, колір тощо.

Особливо ємними постають метафори в короткометражному кіно. Художній простір «короткого метра» концентрує увагу реципієнта на ключових естетичних прийомах, що дають змогу контекстуально «розгерметизувати» сенс такого кінотвору. Епістема воєнного часу формує свою специфічну металогічну палітру, першорядними метафорами якої постають життя, смерть, дім, віра, дружба, любов, а також гра. Саме на ігровій

метафоричній структурі вибудувано подієвий наратив британського фільму «Камінь, ножиці, папір» (Rock, Paper, Scissors, 2024), створеного Францом Бемом. У 2025 році цю відеороботу, у якій головну роль (Іван) зіграв українець Олександр Рудинський, відзначено премією BAFTA як «Найкращий британський короткометражний фільм». Прикметно, що стрічка ґрунтується на фактичній основі й відтворює реальні події, що відбулися на початку повномасштабного вторгнення російських військ в Україну.

Сюжет кінотвору вибудувано довкола постаті молодого рудоволосого хлопця Івана. У підземному госпіталі на сході України він разом із батьком-хірургом допомагає цивільному населенню та українським військовим, які чекають на евакуаційний автомобіль «без гальм». В укритті перебувають діти, поранені, жінка в пологах. Усе це моделює вкрай напружену атмосферу. Іван перебуває постійно на зв'язку з українським розвідувальним штабом – то радиться, то прохає, то наполегливо вимагає своєчасної допомоги.

Особливого драматизму фільм набуває, коли автомобіль на очах у Івана підривають військові літаки. Надія ще не втрачена, і горизонт очікування глядача зберігає позитивну динаміку, допоки Івана по рації не попереджають про наближення ворога до укриття. Герой відчайдушно кидається захищати своїх за допомогою снайперської гвинтівки, позиченої у пораненого військового: « – Стріляв коли-небудь? / – Так / – А в людину? / –…» [6]. Усвідомлюючи нерівність сил, Іван стріляє собі в ногу, прикидаючись блукаючим проросійським місцевим жителем із сусіднього села, який начебто постраждав від ЗСУ. Маніпуляція, покликана відвернути увагу від укриття, не вдається: росіянам уже відоме місцезнаходження «бункера», і вони авіаударом «ліквідовують» госпіталь та всіх, хто перебував у ньому. Усе це відбувається на очах в Івана, услід за поглядом якого «рухається» камера і, відповідно, позір глядача. Хоч горизонт очікування залишається відкритим, адже невідомо, що станеться далі, з титрів глядачі дізнаються про подальший вступ Івана до Сил оборони України, який під час навчань у Британії розповів режисерові свою історію, а 2024 року загинув.

Попри глибокі емоційні регістри та емпатійний резонанс, фільм сповнений семіотичних кодів, що постають специфічними кінометафорами. Передусім це ігрова метафора, що винесена в паратексті назви, – «Камінь, ножиці, папір», «ритуальна» гра, до якої Іван активно долучається разом із хлопчиком із госпіталю. Гра для дитини стає виходом в альтернативну реальність, способом втечі від гнітючої рутини війни. Відомо, що ця забавка має східне походження і побудована на циклічному принципі взаємної переваги елементів, які, імовірно, відтворюють архаїчну тріаду: *матерія* (камінь); *інструмент, дія* (ножиці); *слово* (папір). Жоден із цих елементів не є всесильним, тож перемога у грі завжди тимчасова, що символічно корелює з логікою воєнної реальності. Не випадково в одному з епізодів хлопчик додає ще один архетипний елемент – вогонь, який «спалює папір» [6] – у такий спосіб відбувається інтуїтивне «дописування» гри реальністю війни.

Послуговуючись концепцією Ж. Дельоза про кіно як «форму мислення», де художні образи постають специфічними онтологічними режимами «образ-рух» і «образ-час» [див. 4; 5], можемо простежити, що метафоричні коди фільму «Камінь, ножиці, папір» «відбуваються» також у вигляді дзеркальних відголосів в інших знакових образах кінотексту. Так, камінь корелює з кам'яною (вугільною) пустелею Донбасу, де розгортаються події; ножиці – зі скальпелем батька-хірурга як інструментом порятунку людських життів; папір – із ворожою авіацією, що лине, немов «паперові літачки», і несе тотальне знищення.

III. Висновки

Отже, кінометафора у короткометражному фільмі «Камінь, ножиці, папір» постає не лише промовистим тропом, а й способом осмислення воєнної реальності. В умовах екзистенційної напруги воєнного часу вона концентрує травматичний досвід, трансфор-

муючи його у форму, здатну викликати глибокий емпатійний і терапевтичний ефект. Ігрова метафора, винесена в паратекст назви, набуває сакрально-символічного виміру, репрезентуючи циклічність життя і смерті та відносність будь-якої перемоги. У дельозівській перспективі образи фільму функціонують як «образи-руху» й «образи-часу», що не лише означують, а й «відбуваються» у свідомості глядача, активізуючи процес інтелектуального та емоційного співпереживання. Таким чином, стрічка Франца Бема демонструє потенціал кінометафори як потужного інструменту наративізації колективної травми й формування гуманістичного, інклюзивного бачення сучасного світу.

IV. Список використаних джерел

[1] Горохолінська, І. В., & Тичініна, А. Р. (2025). На шляху до інклюзивного суспільства: терапевтично-компенсаторна функція мистецтва та релігії у контексті воєнного часу / Toward an Inclusive Society: The Therapeutic and Compensatory Function of Art and Religion in the Context of Wartime (Реєстраційна картка дослідно-розробної роботи №0125U000929). Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. https://dir.ukrintei.ua/view/rk/f755f5dd6f2fdd997d631c6ae66a0464

[2] Нікоряк, Н. (2020). Метафоричні коди кінотексту С. Параджанова «Саят-Нова» (1969). *Питання літературознавства: Онтологія метафори*, №101, с.209–239.

[3] Тичініна, А. (2025). Зарубіжна література як інструмент формування цінностей інклюзивного суспільства в умовах війни. *Інклюзія і суспільство,* №2, с.48–55. https://doi.org/10.32782/2787-5137-2025-2-6

[4] Deleuze, G. (1986). Cinema 1: The movement-image (H. Tomlinson & B. Habberjam, Trans.). University of Minnesota Press.

[5] Deleuze, G. (1989). Cinema 2: The time-image (H. Tomlinson & R. Galeta, Trans.). University of Minnesota Press.

[6] Rock, Paper, Scissors. (2024). https://www.rockpaperscissorsfilm.com/

CINEMATIC METAPHOR AS A TOOL FOR DEVELOPING EMPATHY

Alona Tychynina

ABSTRACT. The article analyzes the specifics of cinematic metaphor as a means of artistic thinking in wartime. Using the material of Franz Bem's British short film Rock, Paper, Scissors (2024), it examines how the game's metaphorical structure is transformed into a powerful semiotic code for understanding collective trauma. Particular attention is paid to the interaction of visual, auditory, and narrative elements that activate the viewer's emotional and intellectual reception. The theoretical basis for the study is Gilles Deleuze's concept of cinema as a form of thinking through «image-movement» and «image-time». The conclusion is made about the therapeutic and humanistic potential of cinematic metaphor, which can contribute to the formation of an inclusive social vision in the context of war.

KEYWORDS: cinematic metaphor, cinema, inclusive society, empathy, catharsis

ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОМАНУ «ТОРІШНІЙ СНІГ» ҐРЕҐОРА ФОН РЕЦЦОРІ: МІЖ АВТОБІОГРАФІЄЮ ТА РОМАНОМ ВИХОВАННЯ

Марина Горбатюк

Кафедра зарубіжної літератури та теорії літератури,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: horbatiuk.maryna@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У тезах досліджено питання жанрового синкретизму твору «Торішній сніг» Ґреґора фон Реццорі, що синтезує риси автобіографії (мемуарів), роману виховання, інтелектуального роману, роману в есеях та історичної хроніки із залученням постмодерністського, зокрема еклектичного метанаративу. Використовуючи елементи жанрового аналізу, ми також описуємо роль і ступінь зв'язку твору з об'єктивною дійсністю та оглядаємо жанрові визначення книги, запропоновані дослідниками біографії й творчості письменника.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: генологія, жанр, автобіографізм, Ґреґор фон Реццорі, «Торішній сніг»

I. Вступ

У різні епохи людство виявляло природну схильність до саморефлексії та осмислення власного життя в автобіографічних жанрах. У XX столітті тенденція закріплення особистого досвіду в літературних творах набула системного й масового характеру і стала однією з передових форм самовираження. Вочевидь, це пов'язано з різними факторами, серед яких можна виокремити:

– **історичні та соціальні потрясіння** (революції, війни, тоталітарні режими, геополітичні зміни), що спричинили переосмислення ролі індивідуума в історії та спонукали фіксувати власне життя, як можливість збереження пам'яті про себе;

– **новий етап індивідуалізації свідомості,** розвиток психології та збільшення інтересу до внутрішнього світу людини; тоді ж з'явилися нові символи епохи, кумири масової культури, (авто)біографії яких шанувальники сприймали як джерело натхнення, мотивацію до змін або відображення доби;

– **демократизацію письма,** збільшення кількості видавництв, поява нових медіа, цифрових технологій тощо.

До розвитку (авто)біографічного жанру були долучені представники різних національностей, професій і соціальних станів. Німецькомовна література XX століття, представником якої зокрема є Ґреґор фон Реццорі (1914–1998), активно поповнювалась мемуарами людей, народжених у період fin de siècle й пізніше. Вони залишали спогади про своє дитинство та юність, що припали на воєнні чи повоєнні роки, розпад могутньої Австро-Угорської імперії, суспільні й політичні зміни. Наприклад, автобіографічний наратив наявний у трилогії «Іскри в безодні» (1935–1950) та мемуарах «В інші часи. Юні літа у Східній Галичині» (1995) уродженця Тернопільщини, єврея Соми Морґенштерна; романі «Ось іде людина» (1945) єврея Александра Ґранаха, чиє дитинство та юність пов'язані з Прикарпаттям; трилогії «Усе, що минуло» (1974–1977) галицького єврея Манеса Шпербера; романі «Лавка» (1983) німця Ервіна Штріттматтера, а також у книжках народжених у Чернівцях австрійців, зокрема – «Тоді в Чернівцях і довкола» (2003) Ґеорґа Дроздовського й «Торішньому снігу» (1989) Ґреґора фон Реццорі.

II. Варіативність жанрових визначень роману «Торішній сніг»

Дослідники творчості Ґреґора фон Реццорі по-різному окреслюють жанрову матрицю. Деякі вчені схиляються до того, що це – мемуари про дитинство та юність письменника, інші, слідом за автором, вважають «Торішній сніг» романом виховання (нім. Bildungsroman) із автобіографічними елементами, втім, межу між реальним і вигаданим встановлював

лише він, оскільки прототипи персонажів, які могли і, ймовірно, були очевидцями подій, померли задовго до публікації твору. Відтак варіативність версій залежить від обраної дослідниками методології аналізу й ускладнена іронічними коментарями самого Ґреґора фон Реццорі. В одному з останніх інтерв'ю письменник стверджував, що це – «біографія п'яти осіб, які становили його дитячий світ та спрямували його зріле життя, а також те, що особисто він "сприймає себе не настільки серйозно, щоб писати автобіографію"» [4, с. 213].

У творі наявний центральний персонаж – гомодієгетичний наратор, в особі якого впізнаємо частково й автора. Він описує раннє дитинство та юність (у книзі охоплено проміжок 1914–1938 рр.), що припали на роки Першої світової війни та міжвоєнний період, оповідає історію свого становлення, зображує суспільно-історичний портрет доби, інтегруючи у загальний наратив відступи, що доповнюють розділи, присвячені його найближчому оточенню. Розповідаючи про власну творчість, він зазначав, що залучає елементи «гіпотетичної автобіографії», тобто художньо опрацьовану фікцію у «достовірній стадії реальності» – **вигадане є тим, з чим він асоціює себе у момент написання,** з такої позиції фікція перетворюється на дійсність [7].

У паратексті підзаголовку «Торішнього снігу» Реццорі визначив жанр книжки, як «Портретні студії до автобіографії, якої я ніколи не напишу; а також: Спроба оповіді так само ніколи не написаного роману виховання» [6]. Польський дослідник Януш Ґолєц вважає, що така барокова назва твору свідчить про намір автора заплутати читача щодо того, наскільки написане є тим, що згадане або ж вигадане [3, с. 17]. Німецька літературознавиця Корінна Шліхт зауважила, що «Торішній сніг» є підготовчою роботою до можливої автобіографії, яку він відкидає, і водночас художньою літературою, позаяк текст наближається до виховного роману, яким він також не є» [6, 2007]. Італієць Клаудіо Маґріс називає цю книгу «автобіографією, що складається з портретів багатьох осіб: історією одного Я, яке впізнає себе у цих інших, існування якого сплітається з їхньою присутністю» [5, с. 37].

На українських теренах найбільший внесок у популяризацію творчості Ґреґора фон Реццорі зробив літературознавець, перекладач Петро Рихло, завдяки якому українською мовою з'явилися «Магрібінські історії. Анекдоти, жарти, небилиці» («Молодий Буковинець», 1997), «Торішній сніг» («Книги–ХХІ», 2014) та «Горностай у Чорнополі» («Книги–ХХІ», 2024). За його словами, в «Торішньому снігу» Реццорі прагне до жанрового синтезу: «Він вибудовує мости між автобіографією й виховним романом, зображуючи етапи дорослішання і духовного дозрівання дитини, а згодом юнака як спільний сегмент, притаманний обом жанрам. Цей перетин виявляється платформою для продуктивної кореляції обох жанрових різновидів» [2, с. 29]. Такої ж думки дотримується і Тетяна Басняк, яка вважає цей твір природним синтезом (авто)біографічного роману й роману виховання (або ж навіть роману антивиховання) з притаманною постмодерній літературі еклектичністю: «Необхідно акцентувати балансування тексту на межі двох тут вказаних жанрових різновидів – як спробу віднайти ту рівновагу, якої прагнув Ґреґор фон Реццорі» [1, с. 285]. У своїй статті вона порушила кілька важливих питань, з-поміж них – періодичні нарікання дослідників життєпису й творчості письменника на «неможливість відокремлення достовірних фактів біографії від літературної вигадки, особливо відносно його генеалогії та років дитинства» [1, с. 281].

Очевидно, встановити чітку межу між реальним і вигаданим не вдасться, оскільки описи міських топосів, вбрання та інших зовнішніх атрибутів доби, які ще можна було б звірити з дійсністю, поступаються місцем кількості приватних історій, свідками яких могли бути лише люди з найближчого оточення або ж тільки оповідач-автор, який часто ділиться інтимними подробицями власного формування й позбавлений соромливості перед читачами. Можливо, свобода самовираження Ґреґора фон Реццорі забезпечена

саме вмінням періодично абстрагуватися від себе-фікційного, бо, попри активну публічну діяльність митця та готовність ділитися особистим, дослідники його доробку неодноразово зіштовхуються з місцями невизначеності.

III. Висновки

Отже, текст можна назвати автобіографічним при найвищому ступені зв'язку з об'єктивною реальністю – ситуаціями, станами, особистими взаємодіями, які справді траплялися в житті автора. «Торішній сніг» Ґреґора фон Реццорі постає прикладом постмодерного переосмислення традицій класичного європейського роману, де індивідуальний досвід героя перетворюється на символ занепаду та пошуку ідентичності в епоху історичних зламів.

Ми поділяємо думку, що жанрові виміри цієї книги є синкретичними. До того ж, спроби виявити й відокремити автобіографічне від фікційного фактично неможливі й можуть зашкодити цілісності твору. Відтак ми розглядаємо його як синтез двох жанрів, тобто – автобіографічний роман виховання.

IV. Список використаних джерел

[1] Басняк Т. А. (2013) Жанрове визначення твору Ґреґора фон Реццорі «Квіти в снігу». *Питання літературознавства,* 87, 279–290. http://pytlit.chnu.edu.ua/article/view/39932/68353

[2] Рихло П. В. (2014) Між автобіографією та виховним романом: Книга Ґреґора фон Реццорі «Квіти в снігу» («Торішній сніг»). Біографія як текст : Матеріали XI Міжнародної поетологічної конференції (16–17 жовтня 2014 р), Чернівці, 28-29.

[3] Golec J. (2015) Blumen im Schnee. Gregor von Rezzoris «autobiographie». *Kwartalnik neofilologiczny*, LXII, 17–26.

[4] Jaśtal K. (1998) Erzählte Zeiträume. Kindheitserinnerungen aus den Randgebieten der Habsburgermonarchie von Manès Sperber, Elias Canetti und Gregor von Rezzori. Kraków, 228 p.

[5] Magris C. (1990). Exeuropa. Gespräch mit Gregor von Rezzori. In: Die Horen : Zeitschrift für Literatur, Kunst und Kritik, 35. Jg, Bd. 3, Ausgabe 159, pp. 34–39.

[6] Rezzori Gregor von. (2007). Blumen im Schnee. Mit einem Nachwort von Corinna Schlicht. Neuausgabe. Berliner Taschenbuch-Verlag, Berlin.

[7] Rezzori von Gregor (1990). In jedem Buch ein anderer? Der situative Mensch und seine Dinge in der Massengesellschaft. Hamburg. 26–27.

GENRE FEATURES OF THE NOVEL «THE SNOW OF YESTERYEAR» BY GREGOR VON REZZORI: BETWEEN AN AUTOBIOGRAPHY AND A BILDUNGSROMAN

Maryna Horbatyuk

ABSTRACT. The theses explore the issue of genre syncretism of the work «The Snow of Yesteryear» by Gregor von Rezzori, which synthesises the features of an autobiography (memoirs), a Bildungsroman, an intellectual novel, a novel in essays and a historical chronicle with the involvement of postmodern, in particular eclectic metanarrative. Using elements of genre analysis, we also describe the role and degree of connection of the work with objective reality and review the genre definitions of the book proposed by biographical researchers and the writer's creativity.

KEYWORDS: geneology, genre, autobiography, Gregor von Rezzori, «The Snow of Yesteryear»

АНТИЧНИЙ АРХЕТИП У НАУКОВІЙ ФАНТАСТИЦІ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ОБРАЗУ МЕДУЗИ ГОРГОНИ В ОПОВІДАННІ «SHAMBLEAU» КЕТРІН Л. МУР

Юліанна Віщак

Кафедра зарубіжної літератури та теорії літератури,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: yu.vishchak@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У статті проаналізовано рецепцію образу Медузи Горгони в науковій фантастиці на прикладі оповідання «Shambleau» (1933) Кетлін Л. Мур. Антична міфологема Медузи розглядається як транзитивна імагінативна структура, що зазнає семантичної трансформації в жанровому контексті XX-XXI століття. Зіставлення класичного міфу (зокрема в інтерпретації Овідія) з образом Шамбло дозволяє виявити зміщення акценту з героїчної перемоги над «чудовиськом» на досвід зустрічі з радикально Іншим.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: антична міфологія, Медуза Горгона, архетип, наукова фантастика, феміністична критика, жіноче письмо, тілесність, постгуманізм

I. Вступ

Антична міфологія впродовж тисячоліть функціонує як джерело архетипних структур, сюжетів, образів і наративних моделей, що забезпечують міжтекстовий полілог, а також низку рецептивних перепрочитань. Серед художніх образів, що в цілому становлять основу літератури як мистецтва слова і є базовою категорією поетики [4, с. 297], особливу роль відіграють транзитивні імагінативні структури античного походження, зокрема й постать Медузи Горгони – монструозної істоти жіночої статі з волоссям-зміями, чий смертоносний погляд перетворює усе живе на камінь. Медуза – одна з трьох сестер-горгон – у класичному грецькому міфі поєднує в собі страх і фатальну привабливість, а також втілює амбівалентне сприйняття жіночого в патріархальній культурі античності.

Подальша культурна й літературна рецепція Медузи демонструє значну пластичність цього образу-архетипу: від символу жаху, хаосу до краси й травматичного досвіду. Зокрема в дискурсі наукової фантастики образ Медузи Горгони набуває нових семантичних нашарувань. У цьому контексті міфологема Медузи постає у ролі метафори інакшості, тілесної трансгресії та наративною інстанцією критики (або ж опису) владних патріархальних структур. Її репрезентації в літературі, кінематографі, сучасному візуальному мистецтві демонструють взаємодію між античною спадщиною та сучасними концептами гендеру, тілесності й постгумагістичної уяви.

II. Основна частина

Одним із текстів, що містить оригінальну інтерпретацію міфу, є оповідання «Shambleau» («Шамбло») американської письменниці Кетлін Л. Мур (1911-1987). Твір, вперше опублікований у журналі «Weird Tales» (1933), висвітлив нетиповий для жанру тип жіночого образу, який водночас тяжіє до античної традиції та підважує її. У центрі сюжету оповідання – зустріч авантюриста Нортвеста Сміта із загадковою істотою на Марсі. Він рятує дівчину на ім'я Шамбло від агресивного натовпу, який намагається її вбити: *«Дика істерія натовпу розліталася від краю до краю вузьких вуличок Лаккдарола, а гупіт важких чобіт по червоному тротуарі створював зловісний фон для цього наростаючого гулу: «Шамбло! Шамбло!» (пер. – Віщак Ю.)* [3, с. 4]. Нортвест, не замислюючись над причинами такої поведінки, пропонує дівчині заховатись у нього, що виявляється фатальним вчинком. Спершу Шамбло здається безпорадною і безпечною, однак згодом відкривається її справжня сутність: вона належить до давньої майже

винищеної раси, здатної живитися життєвою енергією людей за допомогою волосся – довгих щупалець, що обплітають жертву й забирають від неї життєву силу. Сміт поступово потрапляє під владу Шамбло. Його вабить її тілесність, дивна, майже еротична аура та гіпнотичний погляд. Спроба протистояти перетворюється на боротьбу з власними бажаннями й інстинктами, відчуття огиди змішується з пристрастю, а відраза – із зачаруванням. Кульмінаційною точкою є сцена, де Сміт, що піддався чарам Шамбло, майже гине, виснажений і паралізований, але його рятує товариш Ярол.

Образ Шамбло постає безпосередньою алюзією на Медузу Горгону. Її волосся нагадує змій, а здатність паралізувати – перегукується зі «скам'янілим» поглядом Медузи. Увесь опис уособлює дуальну характеристику, притаманну обидвом персонажкам – красу і потворність, привабливість і жах, бажання і відразу. Порівнюючи образи в «Метаморфозах» Овідія та текстом Л. Мур, спостерігаємо як спільні, так розбіжні риси. Овідій: *«793. […] Незрівнянною вродою славна, 794. Для багатьох вона заздрості гідним була пожаданням. 795. Надто ж волоссям своїм, хоч усе було в неї чудовим, 796. Сяяла. Знав я таких, що самі пересвідчились в цьому. 797. Кажуть, морів повелитель у храмі святому Мінерви 798. Нею оволодів. Громовержця дочка, відвернувшись, 799. Вкрила егідою чисте лице, а щоб гріх покарати 800. В чорних, огидливих змій замінила волосся Горгони»* [1]. Шамбло: *«Очі були відверто зеленими, як молода трава, з щілиноподібними котячими зіницями, що безперервно пульсували, і в їх глибині був погляд темної, тваринної мудрості – погляд звіра, який бачить більше, ніж людина. На її обличчі не було волосся – ні брів, ні вій, і він міг би присягнутися, що тугий червоний тюрбан, пов'язаний навколо її голови, приховував лисину […]. Вона розстебнула останню складку і зняла тюрбан. Від того, що він побачив, Сміт відвернув би погляд – а він бачив жахливі речі і раніше, не здригаючись, – однак зараз поворухнутись не зміг. Він лежав на ліктях, дивлячись на масу червоних, звисаючих – черв'яків, волосся, що? – які звивалися над її головою в жахливій пародії на кучері. І вони подовжувалися, падали, росли на його очах, спадаючи каскадом по її плечах. Маса, яку здавалось не можна було приховати під тугим тюрбаном, який вона носила»* [3, с. 7, 17].

Мистецтво довгий час зображувало Медузу потворою. Згодом, після Піндара, її стали змальовувати вродливою, хоч і далі вона навіювала страх [2, с. 75]. В оповіданні Мур Шамбло одразу постає прекрасною, хоч і небезпечною істотою. Авторка не просто відтворює античний міф, а радикально його переосмислює. Медуза вбиває поглядом, перетворюючи на камінь будь-кого, хто дивиться на неї. Її сила – швидка й абсолютна, вона має тілесний характер – нав'язує своєму об'єктові екстатичну залежність. У цьому полягає ключова відмінність – не блискавичне знищення, а поступове підкорення. Нортвест Сміт уразливий, оскільки його потяг до жінки стає знаряддям влади Шамбло. Він не вбиває істоту, як Персей, а сам мало не стає жертвою – не «зовнішнього» ворога, а власної свідомості та тілесної реакції. Маскулінна позиція, яка у міфі гарантує перемогу, тут руйнується: сила героя не встояла перед владою жіночого тіла.

Відзначимо, що образ Шамбло можна розглядати у двох вимірах. По-перше, як феміністичну репрезентацію жіночого тіла, яке у цьому тексті є символом влади та «еротизовано-бажаної» небезпеки. По-друге, як постгуманістичний образ Іншого: Шамбло є інопланетною істотою – гібридкою, яка поєднує людське і нелюдське, прекрасне і потворне. Найбільш показовою відмінністю між наративами міфологічної Медузи і Шамбло є фінал історій. Медуза гине від руки Персея, її голову використовують як зброю, тобто її сила та тіло апропріюються. Шамбло ж виживає та не інтегрується у порядок маскулінної культури. Цей аспект є ключовим для феміністичних та постколоніальних прочитань: Мур демонструє, що античні архетипи можуть бути не лише відтворенням традиційних культурних і владних позицій, а й критикою суспільних норм та висвітленням сучасних проблем.

III. Висновки

Висновуємо, що Мур трансформує міф про Медузу, відкриваючи можливість читати його не як історію перемоги героя над «чудовиськом», а як історію зустрічі з радикально Іншим – досвідом, який руйнує межі звичного й раціонального. Така перспектива резонує з феміністичними інтерпретаціями архетипів, що з'являться пізніше, зокрема в працях Г. Сіксу чи Л. Ірігарей, які акцентували на багатоголоссі жіночого тіла та неможливості його редукції до одного значення. Таким чином, Мур закладає у свою прозу нові можливості для жіночого письма у жанровому річищі фантастики. Вона пропонує бачити в архетипі Медузи не кінець, пов'язаний із руйнуванням і смертю, а початок іншої історії, де жіночий образ не зводиться до символу жаху, а розгортається як простір невідомого, бажаного й непідконтрольного. Саме в цьому полягає інноваційність «Shambleau»: твір не лише вписує жіночий архетип у жанр наукової фантастики, але й відкриває перед ним шлях до подальших феміністичних інтерпретацій у літературі другої половини XX століття.

IV. Список використаних джерел

[1] Овідій (2019). Метаморфози. Пер. з лат. А. Содомора. Серія: Бібліотека античної літератури. Львів : Апріорі, 520 с.
[2] Словник античної міфології. (1989). Укл. Козовик І. Я., Пономарів О. Д.; вступ. стаття Білецького А. О. 2-ге вид. Київ : Видавництво «Наукова думка», 240 с.
[3] C. L. Moore. (1948). Shambleau. Avon Fantasy Reader, No. 7, ed. Donald A. Wollheim. Avon Publishing Co., 278 p.
[4] Тичініна, А., Наместюк, С. (2023). Інтерпретація художнього образу: аспекти поетики і методики. *Вісник науки та освіти.* Київ : Видавнича група «Наукові перспективи». № 7(13), С. 287-299.

ANCIENT ARCHETYPE IN SCIENCE FICTION: TRANSFORMATION OF THE IMAGE OF THE MEDUSA GORGON IN THE STORY «SHAMBLEAU» BY CATHERINE L. MOORE

Yulianna Vishchak

ABSTRACT. The article analyzes the reception of the image of Medusa Gorgon in science fiction using the example of Kathleen L. Moore's short story «Shambleau» (1933). The ancient mythological figure of Medusa is considered as a transitive imaginative structure undergoing semantic transformation in the genre context of the 20th-21st centuries. A comparison of the classical myth (particularly in Ovid's interpretation) with the image of Shambleau reveals a shift in emphasis from heroic victory over the «monster» to the experience of encountering the radically Other.

KEYWORDS: ancient mythology, Medusa Gorgon, archetype, science fiction, feminist criticism, women's writing, corporeality, posthumanism

«ОРІЄНТАЛІЗМ» У СУЧАСНИХ НАУКОВИХ СТУДІЯХ І ЛІНГВАЛЬНІ ЗАСОБИ ЙОГО ВИРАЖЕННЯ

Артем Гургіш

Кафедра англійської мови,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: hurhish.artem@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Орієнталізм як особливий спосіб, у який Західний світ (США, Великобританія, Європа) мислить і говорить про країни Близького Сходу, досліджувався у низці наукових парадигм: літературології, культурології, соціології, історії тощо. Незважаючи на те, що чимало наукових розвідок стосовно орієнталізму проводилось в межах вищезгаданих дисциплін, це культурне й соціальне явище залишається недослідженим з точки зору лінгвальних засобів його вираження у тексті. Наша робота вивчає підходи до визначення поняття орієнталізму з метою подальшого виявлення мовних форм його маніфестації як предмету філологічних досліджень в когнітивно-дискурсивній парадигмі й лінгвокультурології. Результати дослідження розкриють когнітивно-дискурсивні стратегії формування орієнталістських смислів та образу «Іншого».

КЛЮЧОВІ СЛОВА: орієнталізм, пост-колоніалізм, лінгвокультурологія, когнітивно-дискурсивна парадигма, лінгвальна маніфестація

I. Вступ

Дослідження орієнталізму як особливого способу, у який Захід (США, Великобританія, Європа тощо) бачить, керує, говорить й мислить про країни Близького Сходу (зокрема мусульманські держави, Єгипет, Індію), у своїй більшості реалузіють в наукових парадигмах літературології, соціології, культурології та/або історії. Незважаючи на високий рівень досліджуваності орієнталізму як культурного та історичного явища, існує прогалина у вивченні лінгвальних проявів (лінгвальну маніфестацію) орієнталізму в британському публіцистичному дискурсі особливо у контексті когнітивно-дискурсивної парадигми та лінгвокультурології. З огляду на культурно-політичну ситуацію в Україні дослідження когнітивно-дискурсивних стратегій колишнього колонізатора (Великобританії) щодо колись колонізованих ним народів (Близького Сходу) за аналогією може бути корисним для виявлення маніпулятивних дискурсивних стратегій російського публіцистичного дискурсу, що стосується України як пост-колоніального суспільства.

II. Поняття про «орієнталізм» та його лінгвальну маніфестацію

Найбільш ґрунтовною працею про орієнталізм є книга історика, філософа і культоролога пакистанського походження Едварда Саїда «Орієнталізм», в якій він визначає досліджуване нами поняття як спосіб західного світу бачити, керувати, говорити й мислити про Близький Схід, внаслідок чого формуються стереотипи, упередження щодо «Іншого», який постійно знаходиться в концептуальній опозиції щодо «Свого» та зазнає певного рівня нерівності в мультикультурних суспільствах або на міжнародній арені [2, с. 15-21]. Саїд Е. називає орієнталізм *«ситом, через яке Захід пропускає все східне, і разом із цим це західний спосіб панувати над Сходом, реструктурувати його, здійснювати над ним владу»* [2, с. 16].

Троян С. (2015) визначає орієнталізм як *«світогляд, спосіб мислення, система поглядів європейців і західного світу на світ і суспільства, які раніше перебували під колоніальним впливом європейських держав метрополій»* [3, с. 345]. Сава К. (2025) описує орієнталізм як такий, що до сих пір має великий вплив на сферу міжкультурної комунікації, де й досі актуальні стереотипи, формування упереджень щодо культур Близького Сходу й когнітивно-дискурсивні стратегії формування образу «Іншого» [1., с. 77]. На думку Елменфі Ф. (2023), *«сучасна міжкультурна комунікація часто здійснюється в умовах*

несиметричності ресурсів та голосів, де західний погляд домінує, а східний зображується як периферійний або «Інший»» [6, с. 64].

Таким чином, в сутність орієнталізму як структурного культурного утворення вбудовані стереотипи та забобони про Близький схід. Так, наприклад, Арић, М. (2010) визначив найважливішими стереотипами орієнталізму: східну неповноцінність і жорстокість, загрозу західній цивілізації, перебільшену чуттєвість, відсутність раціональності. Автор визначив ці орієнталістські стереотипи посилаючись на способи репрезентації в літературі «орієнталів» західними авторами, використовуючи методику літературологічної герменевтики культурно-історичної школи та мультикультуралізму [5, с. 94].

З огляду на це, варто згадати, що чимало досліджень орієнталізму та пост-колоніалізму як культурних та історично-політичних явищ відбувалося у межах літературних наукових розвідок. Наприклад, дослідження пост-колоніалізму та орієнталізму в межах літературології відбувалось українськими дослідниками: Гундоровою Т., Лазаровичем Н.В., Король Н.М., Павлишином М., Потапенко Л. В., Сінченко О., Трояном С. С., Веселовською Г., Гнатюком О., Глінкою Н. В., Іванишином П., Маланюком Є., Донцовим Д. тощо. Використовуючи методологію Саїда Е. щодо вивчення орієнталізму, українські дослідники описували й інтерпретували російську імперіалістично-колонізаторську політику щодо України, російський пост-колоніальний дискурс й поняття «внутрішнього орієнталізму». Таким чином, понятійні межі поняття «орієнталізм» з часом зазнали розширення, і воно може використовуватись для опису тих культурно-інформаційних взаємин, у яких перебуває колонізатор і колонізований в пост-колоніальному світі в загальному, а не тільки для опису бачення Великобританією та Америкою культур Близького Сходу.

Зарубіжними дослідниками орієнталізму є Ешкрофт Б., Бгабга Х. К., Чакрабарті Д., Фанон Ф., Ґілрой П., Ґандгі Л., Лумба А., Саїд Е. В., Співак Г. та Янг Роберт Дж. С. У випадку студіювання орієнталізму зарубіжними науковцями, його понятійні межі залишаються більш класичними: орієнталізм досліджується в першу чергу як спосіб заходу (США, Великобританія тощо) бачити та говорити про Близький Схід через власну культуру й упередження.

Хоча є чимало наукових розвідок щодо проявів орієнталізму в літературі, сучасна літературологічна герменевтика більше зосереджується на інтерпретації художніх тропів, побудові й описі персоносфери, аналізі образів-символів, аналізі фабули й сюжету з огляду на культурно-історичну школу та мультикультуралізм. Отже, в сучасному мовознавстві є прогалина в знанні про лінгвальну маніфестацію орієнталізму та його структурних елементів, зокрема з точки зору когнітивно-дискурсивної парадигми й лінгвокультурології в публіцистичному дискурсі.

Саме поняття лінгвальної маніфестації визначається як набір лінгвальних способів вербалізації/проєктування соціальних, культурних, психологічних значень, що властиві певному соціуму [4, с. 4].

Таким чином, під поняттям «лінгвальна маніфестація орієнталізму» розуміється набір засобів вербалізації того концептуального значення, що існує в межах орієнталістських смислів і знання. Отже, як предмет філологічних досліджень в когнітивно-дискурсивній парадигмі та лінгвокультурології, лінгвальну маніфестацію орієнталізму можна дослідити методом збору, аналізу й інтерпретації лінгвальних даних, дібраних з дискурсу, зокрема публіцистичного, політичного та художнього. Для безпосереднього вивчення лінгвальної маніфестації орієнталізму мовними формами можуть виступати: 1) лексеми та їх класи (лексико-семантичні/тематичні/граматичні групи), що є засобом маніфестації орієнталістських смислів, 2) фразеологізми, коллокації, ідіоми як репрезентація орієнталізму і як способи «розгортання» когнітивних метафор, що його стосуються, 3) синтаксичні стилістичні засоби маніфестації орієнталізму (епітетні конструкції, порівняння та

контрастивні структури, що формують орієнталістські смисли в соціумі), 4) вербалізовані концепти, когнітивні метафори, фрейми і сценарії, що маніфестують у публіцистичних текстах орієнталістські смисли, 5) когнітивно-дискурсивні стратегії конструювання образу «Іншого».

III. Висновки

Підсумовуючи усе вищесказане, вивчення лінгвальної маніфестації орієнталізму заповнює прогалину у сучасному філологічному знанні про орієнталізм, описуючи способи вербалізації та проєктування досліджуваного соціально-культурного явища з точки зору когнітивно-дискурсивної парадигми та лінгвокультурології. Більш того, вивчення лінгвальної маніфестації орієнталізму, що є особливим способом колонізатора говорити й мислити про колись колонізовані ним народи, дозволяє поглибити знання сучасної філології про когнітивно-дискурсивні маніпулятивні стратегії формування образу «Іншого» як опозиції «Свого», що має практичну значущість для українського суспільства, що перебуває в стані не тільки повномасштабного вторгнення, а й активного введення інформаційної війни.

IV. Список використаних джерел

[1] Сава, К. (2025). Орієнталізм Едварда Саїда у контексті міжкультурної комунікації. *Міжкультурна комунікація і перекладознавство: точки дотику та перспективи розвитку,* (8), 77-78.
[2] Саїд Е. (2025) Орієнталізм. Київ : Комубук,. 535 с.
[3] Троян, С. (2015). Орієнталізм і постколоніальний дискурс у контексті «постмодерністського виклику». *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки.* (24), 345-355.
[4] Aksiutina, T. (2021). Hedging and its linguistic manifestation in spoken and written discourse: corpus research. *Anglistics and Americanistics,* (18), 4-10.
[5] Apić, M. (2010). EDWARD SAÏD ET L'ORIENTALISME. Annual Review of the Faculty of Philosophy/Godisnjak Filozofskog Fakulteta, 35(3). 93-96.
[6] Elmenfi, F. (2023). Reorienting Edward Said's Orientalism: Multiple Perspectives. *International Journal of English Language Studies*, 5(1),64–70.

LINGUAL MANIFESTATION OF ORIENTALISM AS A SUBJECT OF LINGUISTIC RESEARCH

Artem Hurhish

ABSTRACT. Orientalism, as a particular way in which the Western world (USA, UK, Europe) thinks and talks about the Middle East, has been studied in a number of academic paradigms: literary studies, cultural studies, sociology, history, etc. Although considerable research on Orientalism has been conducted within the framework of the aforementioned disciplines, this cultural and social phenomenon remains largely unexplored from a linguistic perspective. Our work aims to define the concept of Orientalism and its linguistic manifestation as a subject of philological research in the cognitive-discourse paradigm and linguocultural studies, in order to identify cognitive-discourse strategies of forming Orientalist conceptual meanings and the image of the «Other».

KEYWORDS: orientalism, post-colonialism, linguocultural studies, cognitive-discourse paradigm, lingual manifestation

DEVELOPING LISTENING COMPETENCE IN ENGLISH USING AUTHENTIC FILMS

Ruslana Ilii, Olga Beshlei

Department of English, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine

E-mail: ilii.ruslana@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Listening is a cornerstone during learning English as a Foreign Language (EFL) and it can be an essential skill that can be challenging for learners in secondary grades to master. Authentic films in the classroom are effective and interesting tools to overcome these challenges. Teaching with videos of movies in English can provide students with exposure to using the language in a typical context. An English film has the originality and aesthetics of linguistics, culture and trends. Building on Stephen Krashen's input hypothesis which states that learners acquire language best when they are exposed to comprehensible input slightly above their current level, and findings from the empirical work from recent years, including those by Fidelia and Rohmah (2023), Polat and Eristi (2019) and Metruk (2018), this research aims at investigating how authentic English movies can contribute to listening competence in English learners, to reducing listening anxiety and helping the L2 learners to develop motivation for learning the language. The study suggests that authentic audio-visual content enhances the classroom environment, fosters a deeper understanding through the practical application of language, and promotes both linguistic and cultural proficiency.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: listening competence, authentic films, audiovisual materials, motivation in language learning, listening anxiety, English as a Foreign language (EFL)

I. Introduction

In an increasingly integrated world, English is the most widely spoken language for communication, education, and technology. The success of learning English hinges on mastering the balance by four skills: listening, speaking, reading and writing. Listening has, as a result, received significantly less attention in the past despite being the foundation of all communication. Listening skill is defined as a multidimensional language skill, beginning with awareness of sounds and images, followed by recognition and remembering of audio-visual stimuli, and continuing towards the interpretation of meaning [3]. Nevertheless, listening is particularly challenging for EFL learners who may not have learnt authentic spoken English. For example, in Indonesia, students face difficulties in acquiring listening skills as well as a lack of vocabulary and unfamiliarity with the native speaker's accent, which leads them to fail to perform a complete analysis of the information [1]. These challenges are prompting educators to incorporate genuine films and videos into their classrooms. These media not only allow students to hear natural speech, but they also utilise stories, images, and culture to engage them. As Metruk pointed out, watching English videos can be perceived as one of the most important and widely used means to acquire EFL and deserves serious attention from both teachers and scholars [3]. This emphasises that Ardriyati states that films utilise verbal and non-verbal communication, creating a comprehensive communicative experience and enabling students to understand what a person means not only through words, but also through their facial expressions [4]. Thus, this thesis aims to explore how secondary school students utilize English movies to acquire listening skills. Based on recent studies, their academic, motivational, and emotional ramifications have been analyzed and pedagogic possibilities for EFL classrooms are suggested.

II. Developing secondary school learners' listening competence in English using authentic films

This article provides a review of the related literature, with a particular focus on the development of English listening strategies within EFL contexts. Fidelia and Rohmah find that learners face different listening barriers which include the difference in accent, language, and

exposure. Their subjects stated that the native speaker accent used in the intensive and extensive listening materials they heard was too varied due to its terminology. Comprehension can often suffer as a result of this sort of difference. In a similar vein, Polat and Erişti stress the affective aspect of learning, showing that anxiety is a major influence on the foreign language learning process which plays a decisive role in developing listening skills. They found a negative correlation between listening anxiety and listening achievement, illustrating how confidence and motivation can be just as powerful as linguistic ability.

Authentic films for learning. Audiovisual materials are gaining attention due to their pedagogical value. Real movies make a difference in language learning due to their novelty and uniqueness. It is also close to the real life situation and it employs the language known to everyone [1]. Authenticity ensures that pupils are immersed in natural speech, colloquial expressions, and cultural references that are often absent from textbooks. Polat and Erişti define authentic material as material whose creator, producer and target audience are individuals with a language for which the mother tongue is their native language and containing written, verbal, audio visual elements that reflect the communication examples that correspond to the real world. They add, authentic videos are extremely powerful tools in terms of experiencing the target tongue being used in real life. Authentic films therefore serve to provide both linguistic and cultural input. They motivate students and provide them with rich learning experiences compared to non-authentic materials. Moreover, they not only enable students to learn about the culture of the language they have adopted but also draw their attention and influence their motivation for learning in a positive way [3].

The role of subtitles. Another aspect of learning through film is subtitles. According to Metruk, The use of subtitles and captions when viewing videos or TV programs is a useful instructional tool for teaching vocabulary and increasing reading and listening comprehension skills in L2 learners. Research comes and goes, but ultimately, it appears to generally support the positive impact of subtitles. Hayati and Mohmedi observed that the group which received English subtitles performed better than the group that received Persian subtitles which in turn did better than the no subtitles group in the listening test [3]. On the other hand, there were few differences between the groups in different studies, suggesting that subtitles were effective when they were supplemented by learner training materials and follow-up activities

Listening competence and the influence. Polat and Erişti show that real video materials reflecting authentic language and communication samples, had a very strong beneficial effect on the acquisition of English listening and reducing the foreign language listening anxiety of students with A1 and B1 EFL levels of English proficiency [3]. Fidelia and Rohmah also discovered that watching movies enhances students' listening ability by introducing them to the characters' accents, intonations and mannerisms, as well as different accents such as American, British, Canadian, Australian, Kiwi, among others. It was also stated in the study that watching English movies is more than just a pastime but also a way to learn English as naturally [1]. The adaptation of real films in this work is consistent with the communicative theory, as it provides a unique opportunity to see and to be influenced by real-life speech, cultural knowledge and emotion. Authentic audiovisual resources enhanced learner motivation and understanding across studies. As previously demonstrated by Polat and Erişti, authentic videos offer students significant opportunities for learning, focusing on activities, and fostering an effective learning climate in the classroom. This authentic communicative environment emulates real language and increases contextual understanding. On the other hand, Fidelia and Rohmah highlighted that students can overcome listening problems by employing several strategies, including using English movies for language learning, which is effective, especially for improving listening. Their findings lend support to the notion that films can assist learners with varying proficiency levels in developing learning strategies for dealing with foreign vocabulary, accents, and fast speech. From motivational perspective we can state that genuine films keep the learning process

fun. As Metruk asserts, watching videos represent a powerful and attractive educational tool for EFL learners [2]. Visual narratives can decrease student anxiety, even in situations where it is caused by listening-based tests, allowing learners to become more confident and inquisitive about language.

III. Conclusion

This thesis argues that genuine English films are an effective teaching tool to cultivate the listening competence of secondary school students. They expose teachers to «real» language use, cultural contexts, or pronunciation patterns that are beyond the reach of the use of textbook materials. Additionally, they lower anxiety and increase enthusiasm via purposeful involvement. Authentic films transform listening from a passive skill (receiving sounds) into an active one (learning). Film based activities should be accompanied by dialogues, reflections, and pronunciation practice in future classroom applications. The task will be for educators to select age-appropriate and linguistically accessible films, then coach learners to focus not just on entertainment as much as with comprehension and learning strategies to their language.

IV. References

[1] Fidelia, V. D., Rohmah, Z. (2023). Using English movies to improve students' listening skills. NOBEL: *Journal of Literature and Language Teaching,* 14(2), 206-225.

[2] Metruk, R. (2018). The effects of watching authentic English videos with and without subtitles on listening and reading skills of EFL learners. *EURASIA Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 14(6), 2545-2553.

[3] Polat, M., Erişti, B. (2019). The effects of authentic video materials on foreign language listening skill development and foreign language listening anxiety at different levels of English proficiency. *International Journal of Contemporary Educational Research,* 6(1), 135-154.

[4] Ardriyati, W. (2010). Using an authentic and selected film for teaching listening and speaking. *Dinamika bahasa dan ilmu budaya*, 4(2), 54-65.

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ МІКРОБІОЛОГІЇ В ЗАКЛАДАХ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ

Збиркот Леонід

Новоселицький медичний фаховий коледж, Новоселиця, Україна

E-mail: zbirkot.leonid@gmail.com

АНОТАЦІЯ. Метою даного дослідження є аналіз завдань і методичного забезпечення дисципліни «Мікробіологія та інфектологія» у підготовці майбутніх медичних спеціалістів. Визначено мету курсу, його зміст, форми, методи навчання та очікувані результати. Сучасна фахова передвища медична освіта орієнтована на формування професійних знань та комунікативної компетентності майбутніх медичних працівників. У цьому контексті особливої актуальності набуває лінгводидактичний підхід до викладання мікробіології як базової дисципліни медичного циклу. Мовна складність навчального матеріалу зумовлює необхідність інтеграції мовної та фахової підготовки в освітньому процесі.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: мікробіологія, навчально-методичне забезпечення, професійно-комунікативна компетентність, інтерактивні методи навчання

I. Вступ

Радикальні реформи в системи української медичної освіти зумовили оновлення підходів до підготовки медичних кадрів. Для студентів медичних коледжів це означає необхідність засвоєння не лише базових клінічних знань, а й практикоорієнтованих умінь, потрібних для роботи в умовах невідкладних ситуацій. Професійна діяльність майбутнього медика вимагає швидкого прийняття рішень, чіткого дотримання протиепідемічних правил і розуміння механізмів інфекційних процесів. Саме тому навчальна дисципліна «Мікробіологія та інфектологія» у медичному коледжі має виразну дидактичну спрямованість, оскільки вона формує у здобувачів освіти практичне мислення, навички безпечної роботи та усвідомлення відповідальності за здоров'я пацієнта і власну біологічну безпек [2, с. 7].

II. Основна частина

Навчальна дисципліна «Мікробіологія та інфектологія» у системі підготовки студентів медичного коледжу виконує інформаційну, формувальну та прикладну функцію. Її дидактичне призначення полягає у поєднанні теоретичних знань з практично орієнтованими уміннями, необхідними для безпечної та ефективної діяльності фахівця.

Зміст дисципліни спрямований на формування інтегральної компетентності. Йдеться про здатність діяти в умовах обмеженого часу, підвищеного ризику інфікування та невизначеності клінічної ситуації. У навчальному процесі це реалізується через поетапне засвоєння знань про біологічні властивості мікроорганізмів, механізми розвитку інфекційного процесу та принципи профілактики інфекцій, які безпосередньо проєктуються на реальні професійні дії майбутнього медика [1, с.130].

Важливою дидактичною особливістю курсу є його компетентнісна спрямованість. Загальні компетентності формуються через залучення студентів до активних форм навчання, що розвивають уміння навчатися, аналізувати інформацію, працювати в команді та відповідально ставитися до професійних обов'язків. Використання інформаційно-комунікаційних технологій, мультимедійних матеріалів і навчальних платформ сприяє розвитку цифрової грамотності та самостійності здобувачів освіти.

Фахові компетентності реалізуються через системне опанування навичок оцінювання епідемічної небезпеки, дотримання правил інфекційної безпеки, виконання базових протиепідемічних заходів і прийняття рішень щодо подальших дій у процесі надання допо-

моги. Таким чином, мікробіологічні знання перестають бути абстрактними і набувають чіткої професійної спрямованості.

Навчально-методичний супровід дисципліни розроблений з урахуванням дидактичних принципів доступності, системності та наступності. Структура курсу дозволяє студентам поступово переходити від базових уявлень про мікроорганізми до усвідомленого застосування знань у практичних ситуаціях. Особливе значення має міждисциплінарна інтеграція з анатомією, фізіологією, латинською мовою та клінічними дисциплінами, що сприяє формуванню цілісної професійної картини.

Практичні заняття відіграють ключову роль у дидактичній моделі курсу. Вони спрямовані на формування конкретних умінь і навичок. Йдеться про виконання мікроскопічних досліджень, аналізу результатів лабораторних методів, дотримання правил дезінфекції та асептики, інтерпретації показників чутливості мікроорганізмів до антимікробних препаратів. Саме в процесі практичної роботи студенти вчаться співвідносити теоретичні знання з професійними алгоритмами дій.

Значну дидактичну цінність має використання інтерактивних методів навчання, зокрема ситуаційних завдань, кейс-методу, дискусій і проблемного навчання. Такі методи сприяють розвитку клінічного мислення, уміння аргументувати власну позицію, приймати рішення та нести за них відповідальність. Для студентів медичного коледжу це критично важливо, оскільки дає можливість моделювання реальних умов професійної діяльності ще на етапі навчання.

Самостійна робота студентів розглядається як невід'ємна складова формування професійної компетентності. Вона спрямована на закріплення навчального матеріалу, розвиток навичок аналізу сучасних наукових джерел, підготовку до практичних занять і контролю знань. Поетапна організація самостійної роботи забезпечує перехід від репродуктивного рівня навчання до усвідомленого і творчого застосування знань.

Мовна специфіка курсу «Мікробіологія та інфектологія» зумовлена його високою термінологічною насиченістю, що становить одну з основних труднощів для здобувачів фахової передвищої медичної освіти [3, с. 34]. Засвоєння мікробіологічних понять передбачає опанування значного масиву спеціальної лексики, яка характеризується системністю, точністю та міжмовною природою. Значна частина термінів має латинське та грецьке походження, що відображається як у номенклатурі мікроорганізмів, так і в назвах процесів, структур і захворювань. Усвідомлення етимологічної основи терміна сприяє кращому розумінню його значення та полегшує запам'ятовування.

Окрім термінології, мікробіологічний навчальний дискурс характеризується активним використанням абревіатур, номінативних конструкцій та пасивних форм, що є типовими для наукового стилю. Абревіатури виконують компресивну функцію, однак без спеціальної підготовки ускладнюють сприйняття тексту. Номінативні конструкції та переважання пасивного стану дієслів знижують динамічність викладу, але забезпечують об'єктивність і безособовість наукової інформації. Саме тому формування навичок декодування таких мовних структур є важливим компонентом професійної підготовки майбутніх медичних працівників.

У цьому контексті особливої ваги набувають лінгводидактичні стратегії викладання мікробіології. Провідним напрямом є цілеспрямована робота з термінами, яка включає семантизацію, словотвірний аналіз, групування термінів за спільними морфемами та встановлення міжмовних відповідників. Такий підхід дозволяє студентам усвідомлювати логіку терміносистеми, а не механічно заучувати окремі одиниці.

Не менш важливим є формування навичок читання наукового тексту, зокрема вміння виділяти ключову інформацію, інтерпретувати складні синтаксичні конструкції та працювати з фаховими джерелами [4, с. 127]. Розвиток усного професійного мовлення доцільно здійснювати за допомогою case-based learning, що передбачає аналіз клінічних

ситуацій, обговорення результатів лабораторних досліджень та моделювання професійної комунікації. Це сприяє інтеграції мовної та фахової підготовки й підвищує рівень професійної компетентності здобувачів освіти.

Отже, дисципліна «Мікробіологія та інфектологія» у медичному коледжі виступає ефективним дидактичним інструментом формування професійної, комунікативної та клінічної компетентності майбутнього медика. Це забезпечує готовність до практичної діяльності в умовах викликів сучасної медицини.

III. Висновки

Отже, опанування навчальної дисципліни «Мікробіологія та інфектологія» відіграє ключову роль у формуванні професійної, комунікативної та клінічної компетентності майбутніх фахівців. Лінгводидактичний підхід до викладання мікробіології в закладах фахової передвищої медичної освіти сприяє ефективному засвоєнню фахової термінології, розвитку професійного мовлення та формуванню цілісної професійної компетентності майбутніх медичних фахівців. Зміст і методичне наповнення курсу забезпечують інтеграцію теоретичних знань із практично значущими вміннями та навичками, необхідними для ефективної діяльності в медицині. Застосування інтерактивних і практико-орієнтованих методів навчання підвищує навчальну мотивацію здобувачів освіти, сприяє розвитку клінічного мислення, відповідального ставлення до професійної діяльності та готовності до прийняття рішень у складних умовах. Перспективним напрямом подальших досліджень є оцінювання рівня сформованості фахових компетентностей студентів у процесі вивчення зазначеної дисципліни.

IV. Список використаних джерел

[1] Дерев'янко, Т. В., & Звягольська, І. М. (2021). Мотивація як чинник успішного формування навчальної діяльності здобувачів медичної освіти в умовах модернізованого освітнього середовища кафедри мікробіології, вірусології та імунології. *Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі (XXVIII Каришинські читання):* Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (с. 130–131). Полтава.

[2] Дерев'янко, Т. В., & Звягольська, І. М. (2020). Формування особистості майбутнього лікаря в контексті позааудиторної роботи на кафедрі мікробіології, вірусології та імунології: Досвід і перспективи. *Медична освіта,* (1), 5–10.

[3] Звягольська, І. М., Полянська, В. П., & Дерев'янко, Т. В. (2018). Форми і методи навчання іноземних студентів в умовах модернізованого освітнього середовища кафедри мікробіології, вірусології та імунології. *Актуальні питання медичної (фармацевтичної) освіти іноземних громадян: Проблеми та перспективи* (с. 33–36). Полтава.

[4] Звягольська, І. М., Полянська, В. П., & Дерев'янко, Т. В. (2019). Шляхи підвищення навчально-пізнавальної діяльності студентів при вивченні дисципліни «Мікробіологія, вірусологія та імунологія» у вищому медичному закладі. *Актуальні питання лінгвістики, професійної лінгводидактики, психології і педагогіки вищої школи*: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (с. 125–130). Полтава.

LINGUISTIC AND DIDACTIC ASPECTS OF TEACHING MICROBIOLOGY IN INSTITUTIONS OF HIGHER MEDICAL EDUCATION

Zbyrkot Leonid

ABSTRACT. The purpose of this study is to analyze the tasks and methodological support of the discipline «Microbiology and Infectology» in the training of future medical specialists. The purpose of the course, its content, forms, teaching methods, and expected results are determined. Modern pre-medical education is focused on the formation of professional knowledge and communicative competence of future medical workers. In this context, a linguistic-didactic approach to teaching microbiology as a basic discipline of the medical cycle is of particular relevance. The linguistic complexity of the educational material necessitates the integration of language and professional training in the educational process.

KEYWORDS: microbiology, teaching and learning resources, professional and communicative competence, interactive teaching methods

ФЕНОМЕН ПСИХОЛОГІЗМУ У СВІТОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Олена Карпіна

Кафедра світової літератури, Горлівський інститут іноземних мов
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», Дніпро, Україна

E-mail: o.karpina@forlan.org.ua

АНОТАЦІЯ. Доповідь присвячено дослідженню феномену психологізму у світовій літературі. Автором розкрито сутність терміну «психологізм» для історії філософії та історії літератури. Визначено два підходи до розуміння терміна «психологізм» в літературознавстві. У дослідженні психологізм трактується як передавання художніми засобами внутрішнього стану персонажа, його думок, почуттів, переживань, бажань, настроїв, зумовлених внутрішніми й зовнішніми чинниками. Показано значення психологізму для світу художнього твору. Підкреслено унікальні можливості літератури як виду мистецтва відтворювати душевні стани і процеси завдяки характеру її образності. Окреслено основні етапи розвитку художнього психологізму в зарубіжному та вітчизняному літературознавстві. Феномен психологізму розглянуто в динаміці, визначено його специфіку на різних щаблях розвитку світового літературного процесу – від античності до XX століття. Особливий акцент робиться на тому, що кожен рід літератури використовує різні можливості висвітлення внутрішнього світу людини. Зазначено, що психологізм у літературному творі створюється за допомогою різноманітних форм, засобів і прийомів, спрямованих на повне, глибоке і детальне розкриття внутрішнього світу героїв. Автор доходить висновку, що вибір письменником певних засобів психологізму зумовлений насамперед природою художнього твору та його естетичними завданнями.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: психологізм, антипсихологізм, психологія, світова література, художній твір

І. Вступ

Термін *«психологізм»* зазвичай використовується для позначення конкретного історико-філософського явища, що мало місце в другій половині XIX – на початку XX століть, і полягало переважно у психологічному поясненні законів логічного мислення. Під психологізмом розуміється філософська концепція, що стверджує зв'язок логіки (як традиційної, так і сучасної символічної) з реальністю людського мислення, що вивчається психологією; відповідно *антипсихологізм* трактується як концепція, що заперечує подібний зв'язок і вважає логіку наукою про ідеальні об'єкти, смисл і існування яких не залежать від їх використання в людському мисленні. Суперечка між психологізмом і антипсихологізмом у культурі є певним циклічним явищем, яке можна простежити в історії логіки і культури в цілому принаймні чотирьох останніх століть, починаючи з філософських роздумів Рене Декарта і Джона Локка. Розвиток психологізму у філософії безпосередньо пов'язаний з розвитком психології та перетворенням її з окремого розділу філософського знання (переважно раціоналістично-метафізичного змісту) на самостійну науку емпірико-позитивістського спрямування [1, с. 3-8].

Як зазначає соціолог науки і дослідник феномену психологізму Мартін Куш, термін «психологізм» з'явився у 1866 р. Так гегельянець Йоганн Едуард Ердманн у своєму двотомному «Нарисі історії філософії» охарактеризував філософію Фрідріха Едуарда Бенеке. (Втім, ще в першій половині XIX ст. це поняття використовував італійський філософ Антоніо Розміні-Сербаті, протиставляючи свій «ідеологічний психологізм» сенсуалізму Джованні Доменіко Романьозі та онтологізму Вінченцо Джоберті.). Саме відносно філософії Якоба Фрідріха Фріза та Фрідріха Едуарда Бенеке інші німецькі історики філософії наприкінці XIX століття застосовують позначення «психологізм» як назву відповідного філософського напрямку – зокрема, Вільгельм Віндельбанд та Ріхард Фалькенберґ [1, с. 9).

У загальному плані психологізм як філософсько-методологічна позиція вважає, що проблеми філософських дисциплін можуть бути вирішені за допомогою понять і методів однієї з позитивних наук – психології. При цьому психологія розуміється як базова наука

про свідомість і мислення і подається в найзагальнішому вигляді. Становлення психології як самостійної науки в силу певних причин набуває на певному етапі характеру утвердження нової метанауки, загального наукового методу. Головна ідея психологізму полягає в тому, що в різних науках психологія є ніби константною величиною, яку треба зафіксувати, а потім використовувати для аналізу суб'єктів цих наук. Світ психологізму – це відкрита система, що продовжує активно накопичувати свої елементи. Форми психологізму в конкретних науках ніби вибирають свої елементи, які не перестають належати цьому неосяжному світові [1, с. 6-13].

ІІ. Психологізм як феномен художнього твору

Психологізм як здатність проникати у внутрішній світ людини в тій чи іншій мірі властивий будь-якому мистецтву. Однак саме література має унікальні можливості відтворювати душевні стани і процеси завдяки характеру своєї образності. Першоелемент літературної образності – слово, а значна частина душевних процесів протікає у вербальній формі, що і фіксує література. Художній психологізм пройшов тривалий шлях становлення. У зарубіжному літературознавстві використання психологічної методології як засобу вивчення художніх явищ пов'язують з іменами діячів психологічного напряму другої половини XIX ст. (Вільгельм Вундт, Ернст Ельстер, Еміль Еннекен та ін.). Паралельно у цей час в Україні над психологічними дослідженнями працюють представники Харківської лінгвістичної школи (Дмитро Овсянико-Куликовський, Олександр Потебня). Поступово зарубіжні психологи пропонують нові погляди на психологічний феномен у літературі (Зиґмунд Фройд та Карл Ґустав Юнґ). В Україні, яка була у складі СРСР (1922-1991), значний період часу художній психологізм був заборонений. З проголошенням української незалежності спостерігається поява численних розвідок літературознавців, що підкреслює актуальність психологізму для сьогодення [2, с. 58].

Існує два підходи до розуміння терміна «психологізм». У широкому сенсі під ним розуміється загальна властивість літератури і мистецтва відтворювати людське життя і характери. При такому підході психологізм властивий будь-якому літературному твору. У вузькому ж сенсі під психологізмом розуміється особлива властивість, характерна лише для окремих творів.

Психологізм (грец. *psyche* – душа; лат. *lohos – слово, вчення*) – передавання художніми засобами внутрішнього стану персонажа, його думок, почуттів, переживань, бажань, настроїв, зумовлених внутрішніми й зовнішніми чинниками [3, с. 292].

У літературних творах психологізм орієнтує увагу письменника (читача) на внутрішній світ людини з найтоншими душевними порухами. Водночас він передбачає й особливості відтворення портрета персонажа (погляд, посмішка), жесту, міміки, характерів, стосунків, сюжетних колізій тощо. Іноді психологізм розглядається не як прийом, а як властивість художньої літератури, що включає відображення психології самого автора і, ширше – суспільної психології (класу, стану, соціальної групи, епохи і т.д.). Головним же об'єктом відображення і відтворення в художньому творі є саме психологія персонажа, яка виступає як якась самоцінність, а психологізм таким чином являє собою спеціальну і цілеспрямовану розробку засобів, прийомів і форм її втілення і всебічного розкриття.

Психологізм не є обов'язковою рисою літературної творчості. Для того щоб література позначилася психологізмом, необхідний досить високий рівень розвитку культури суспільства в цілому, але, головне, потрібно, щоб в цій культурі неповторна людська особистість усвідомлювалася як цінність. Зацікавлення психологізмом загострюється в епохи, коли на перший план виступає не громада-колектив, а окрема людина з її внутрішнім самостоянням, що визначає, звичайно, й зміну жанрово-формальних засобів творчості. Виразом психологізму є певні жанрово-етичні покажчики, й виникає він, як

правило, в годину руйнації суспільних моральних канонів, героїчних орієнтацій і авторитетів, протиставляючи усталеному колективному досвідові відживаючого суспільства «нетривку», «непевну» й «сумнівну» картину власного переживання [4, с. 457–458].

Якщо психологізм наявний у творі, він виступає його організуючим стильовим принципом і визначає його художню своєрідність. Як правило, у творах підкреслено психологічного характеру письменник акцентує увагу на внутрішніх, а не на зовнішніх деталях. Його увага переноситься із зовнішнього (подієвого) сюжету на внутрішній (психологічний), він відсліковує всі порухи душі своїх героїв, намагається розкрити їхні роздуми й мотивацію вчинків, показати нелегкий шлях внутрішніх колізій. Психологічна проблематика твору відображає вплив на світогляд автора позалітературних (соціально-історичних, філософських, наукових) і літературних (літературні традиції, естетична концепція певного літературного напряму, до якого належить письменник та ін.) чинників, що визначають особливості його художнього мислення. Вона багато в чому обумовлює жанрове оформлення твору, що має істотне значення для характеру психологізму.

Розглянемо феномен психологізму в історії світової літератури в його динаміці. Літературному психологізму як такому передує певного роду протопсихологізм. Зачатки психологізму спостерігаються уже у творах *усної народної творчості*, де вони проявляються через художній прийом психологічного паралелізму. Цей фольклорний прийом творчо використовувався потім письменниками, починаючи з доби сентименталізму, як у прозі, так і в поезії. У літературі *сентименталізму* зображення внутрішнього світу людини стає обов'язковим, але письменники-сентименталісти внутрішнє намагалися передати через зовнішні ознаки: щоб відобразити наприклад, радість людини, описувався радісний вираз її обличчя. Опис почуттів був загальним, йому не вистачало глибини. *Романтичний психологізм* глибший, але він охоплював лише зображення сильних, яскравих почуттів, найтонші ж їх відтінки залишилися поза межами уваги романтиків. Лише з розвитком *реалістичного напрямку* в літературі психологізм отримує свої справжні якості. Для реалізму характерний раціоцентричний психологізм (ототожнення психіки і свідомості, недооцінка позасвідомих процесів). Цілком нової якості набув психологізм *модерністської літератури*. Модерністи визнавали інтуїтивний шлях пізнання поруч із логічним, вони зосереджувалися на внутрішньому світі людини та суб'єктивних враженнях героя. Для їх психологізму характерна пильна увага до позасвідомих сфер психіки, до внутрішньої боротьби роздвоєного людського «Я» [4, с. 457-461].

Психологізм органічно пов'язаний з ліричним родом, котрий здатний за природою своєю передавати найтонші відтінки душевних порухів у т. зв. ліричному сюжеті; в часи панування прозових форм психологізм спричинюється до розмивання сюжетних контурів, формує «внутрішній сюжет».

Кожен рід літератури використовує різні можливості висвітлення внутрішнього світу людини. *Лірика*, зосереджуючись на інтровертивності, кардіоцентризмі, використовує експресивні засоби для розкриття почуттів, емоцій. Ліричний герой або безпосередньо висловлює свої почуття і емоції, або займається психологічним самоаналізом, рефлексією, або, нарешті, вдається до ліричного роздуму-медитації. Інтимна суб'єктивність ліричного психологізму відображає глибину людської душі, однак обмежує його можливості в пізнанні внутрішнього світу людини. У *драматургії* психологізм виражений за допомогою монологів, аналогічних ліричним висловленням, у сценічному мистецтві XX століття більше значення має жестово-мімічна, пластична гра актора, психологічний клімат відтворюється декораціями, звуковим оформленням. Найбільші можливості щодо виявлення психологізму надає *проза*. Саме у прозових творах письменник може використати безліч засобів вираження внутрішнього світу свого героя. Психіку людини осмислюють і зсередини, і ззовні, часто використовують внутрішній монолог, здійснюють психологічний аналіз при нарації від третьої особи, самоаналіз при оповіді

від першої особи, застосовують невласне пряму внутрішню мову. В автора є можливість прокоментувати ту чи іншу репліку героя, його вчинок, розкрити справжні мотиви його поведінки. Часто психологізм переданий через *потік свідомості*, в якому фіксуються моменти душевного переживання, переважання певних емоцій. У творах Ф. Достоєвського, Л. Толстого, Ч. Діккенса та Г. Флобера психологізм набув такої властивості, як *«діалектика душі»*. Це не просто глибоке і правдиве зображення внутрішнього світу персонажів, це його зображення в процесі розвитку з урахуванням усіх піднесень та падінь духу [4, с. 293].

Психологізм емоційних станів та переживань персонажів у художньому творі зазвичай створюється за допомогою цілої низки засобів художньої виразності, які поєднуються в його межах завдяки майстерності певного митця. У літературі виробилася загальна для всіх письменників-психологів система форм, засобів і прийомів, спрямованих на повне, глибоке і детальне розкриття внутрішнього світу героїв. Аналіз цієї системи має важливе значення для розуміння своєрідності психологізму в кожному конкретному творі, збагаченому індивідуальними авторськими прийомами. Форми, прийоми і засоби психологізму в літературному творі різноманітні. За їх допомогою автор досягає цілісного сприйняття особистості героя. Завдяки ним виявляється й творча індивідуальність самого письменника, його ідіостиль.

III. Висновки

Отже, психологізм є унікальним феноменом художнього твору і взагалі всієї світової літератури. Певні прояви психологізму притаманні кожному щаблю її розвитку. Він має на меті розкриття духовного світу героїв, і, як наслідок, їхніх вчинків, та опис і аналіз складних і багатогранних психологічних станів і процесів, що мають місце на певному етапі їхнього життя. Коли ми говоримо, що в тому чи іншому творі складається психологічний стиль, ми маємо на увазі, що психологізм стає в цьому творі найважливішою художньою властивістю, що визначає його естетичну своєрідність. Завданню художнього відтворення внутрішнього світу персонажів починають підкорятися і всі художні засоби і прийоми, що знаходяться в розпорядженні письменника. Вибір письменником певних засобів психологізму зумовлений насамперед природою художнього твору. Майстерне використання автором цих засобів не тільки викликає певні реакції читача, змушує його співпереживати персонажам твору, але й сприяє створенню цілісного розуміння читачем особливостей характерів персонажів літературного твору, різних рівнів їхньої свідомості, підсвідомих чинників діяльності, психології творчості та особистості письменника, авторської психологічної концепції загалом.

IV. Список використаних джерел

[1] Гоян, І. М. (2011). Історико-філософська рефлексія психологізму: на перетині філософії і психології. Івано-Франківськ: Симфонія форте.
[2] Чмир, А. В. (2019). Психологізм роману «Шестиднев, або Корона дому Острозького» П. Кралюка. (Дипломна робота). Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Одеса.
[3] Психологізм. (2007). В Ю. І. Ковалів (Авт.-уклад.), Літературознавча енциклопедія (Т. 2, с. 292–293). Київ: ВЦ «Академія».
[4] Психологізм. (2001). В А. Волков (Ред.), Лексикон загального та порівняльного літературознавства (с. 457–461). Чернівці: Золоті литаври.

THE PHENOMENON OF PSYCHOLOGISM IN THE WORLD LITERATURE

Olena Karpina

ABSTRACT. The report is dedicated to the study of the phenomenon of psychologism in world literature. The essence of the term «psychologism» for the history of philosophy and the history of literature is revealed by the author. Two approaches to understanding the term «psychologism» in literary studies are defined. Psychologism is interpreted in the research as the transmission through artistic means of the inner state of the character, including their thoughts, feelings, experiences, desires, and mood, which are conditioned by both internal and external factors. The significance of psychologism for the world of the artistic work is shown. The unique possibilities of literature as a form of art to reproduce mental states and processes due to the nature of its imagery are emphasised. The main stages of the artistic psychologism development in foreign and domestic literary studies are indicated. The phenomenon of psychologism is considered in dynamics. The author has determined its specificity at different stages of the world literary process development, from antiquity to the 20th century. Special emphasis is put on the fact that each type of literature uses different opportunities to illuminate the person's inner world. It is suggested that psychologism in literary works is achieved through various forms, means, and techniques designed to fully, deeply, and thoroughly disclose the characters' inner world. The author concludes that the writer's choice of certain psychologism means is primarily determined by the nature of the artistic work and its aesthetic tasks.

KEYWORDS: psychologism, anti-psychologism, psychology, world literature, artistic work

МИСТЕЦТВО ЖИТИ НА РУЇНАХ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ МИТЦЯ І ЛЮДИНИ У ВІЙНІ (НА ОСНОВІ ТВОРІВ Е. М. РЕМАРКА, А. ЧЕХА ТА М. КРИВЦОВА)

Коростинська Катерина, Мартинюк Юлія

Кафедра німецької філології, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

E-mail: yuliamartunik@gmail.com

АНОТАЦІЯ. У роботі досліджено феномен трансформації особистості митця під впливом війни та травматичного досвіду, беручи до уваги психологічні та філософські підходи та осмислення внутрішніх змін і пошуку сенсу. Показано, як війна стає чинником екзистенційного перелому, що змушує митця переосмислити власні цінності, ідентичність та подивитися по-новому на світ навколо. На прикладі творчості Еріха Марії Ремарка та сучасних українських авторів Артема Чеха й Максима Кривцова проаналізовано антивоєнний світогляд, деградацію людяності, моральний колапс покоління, а також пошук сенсу життя, дружбу, любов і співчуття. Розглянуто образ «митця на руїнах» як символ духовного відродження, самозбереження та акту пам'яті, що дозволяє мистецтву стати формою гуманістичного осмислення болю, колективного досвіду та воєнних катастроф.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: війна, трансформація особистості митця, Еріх Марія Ремарк, Артем Чех, Максим Кривцов

I. Вступ

Війна як одна з найтрагічніших форм людського досвіду ставала каталізатором глибоких внутрішніх змін. У важкі моменти, коли світ руйнується на очах, людина опиняється перед необхідністю переглянути свої погляди на життя та на власне «я» загалом. У цьому контексті постає феномен «мистецтва життя на руїнах» – здатності творити, описувати та зберігати внутрішні спокій та рівновагу навіть тоді, коли навколо панує цілковитий хаос. Під час бойових дій випробовується не лише фізична, а й духовна здатність до виживання: випробовується ще й моральна та естетична природа людини. Це перетворює творчість на одну з форм самозбереження.

Еріх Марія Ремарк, Артем Чех і Максим Кривцов – представники різних епох і культур, але їх об'єднує спільна мета: показати людину, яка продовжує жити і мислити серед руїн. У Ремарка – це «втрачене покоління», знищене Першою світовою війною; у Чеха – сучасний солдат, який живе всередині конфлікту; у Кривцова – поет, що осмислює війну як духовне випробування та шлях до глибоких внутрішніх змін. Крізь призму воєнного досвіду кожен з них приходить до нового гуманізму, у центрі якого – людяність, віра в силу слова та співчуття.

II. Основна частина

2.1. Трансформація особистості митця у кризових епохах: від екзистенційного досвіду до мистецтва виживання

Проблема внутрішньої трансформації особистості є ключовою у гуманітарних дослідженнях протягом XX-XXI століть. Саме під час кризових ситуацій людина найгостріше відчуває потребу у зміні внутрішнього «Я» і власних цінностей. В той же час відбувається часткове вмирання вчорашньої особистості, з усіма своїми мріями, прагненнями, задумами [11, с. 41-42].

Ідея внутрішньої зміни пов'язується з концепцією індивідуації Карла Ґустава Юнга, а також із логотерапією Віктора Франкла. Франкл у праці «Людина в пошуках справжнього сенсу» показав, що навіть у нелюдських умовах концентраційного табору людина може зберегти гідність завдяки вірі у сенс страждання [1]. Екзистенціалісти розширили

цю ідею: Альбер Камю розглядав людське життя як зустріч із абсурдом, проте саме визнання цього абсурду стає початком внутрішньої свободи. Отже, трансформація особистості – це процес глибинного переродження.

Відомий німецький філософ і психіатр Карл Ясперс у своїй праці «Розум і екзистенція» вперше ввів термін «межова ситуація» (нім. Grenzsituation). Як зауважує Наталія Артюхіна, межа виступає як «межовий прояв існування людини, як простір породження нових сенсів, акумуляції і збільшення ціннісного досвіду людства» [1, с. 22–26]. У філософії Віктора Франкла страждання має терапевтичний потенціал, що є важливим для розуміння творця воєнного часу: його письмо стає формою пошуку сенсу серед руїн. Звідси постає новий тип митця – не спостерігача, а свідка, не коментатора, а учасника колективного болю, який через слово шукає сенс і майбутнє.

Феномен «митця на руїнах» є досить поширеним у контексті літератури. Творчість у кризових і травматичних умовах є одним з ключових способів самовираження та збереження від внутрішньої руйнації. Вона допомагає краще осмислити та описати біль через текст, що перетворює його таким чином на акт пам'яті. Завдяки авторам даного напряму ми можемо детально побачити історію «зсередини» – очима тих, хто лише відобразив, а не вигадав сюжет.

2.2. Образ митця: від «втраченого покоління» до «покоління, що свідчить»

Особистий досвід фронту, поранень, вигнання та втрати близьких став підґрунтям формування антивоєнного світогляду Ремарка. У романі «На Західному фронті без змін» (1929) автор відтворює глибоку внутрішню деградацію особистості. Головний герой Пауль Боймер виражає сутність покоління, що втратило здатність відчувати: *«Ми вже не молодь. Ми вже не хочемо завойовувати світ. Ми втікачі. Тікаємо від самих себе... Ми вже не віримо в них: ми віримо у війну»* [10, с. 74]. Війна постає механізмом знищення людяності: *«Ми втратили всякі почуття один до одного... Ми – байдужі мерці, що завдяки якомусь штукарству чи лихим чарам ще можуть бігати і вбивати»* [10, с. 96]. У романі «Три товариші» (1933) війна постає фоном для глибокого розчарування та травматизації молодого покоління. Замість очікуваного полегшення, головні герої, колишні солдати, стикаються зі злиднями, втратою старих цінностей та соціальною нестабільністю. Літературознавиця Величковська Ю. підмітила, що: «Головні герої роману, три товариші, яким ледве виповнилося по тридцять років, є уособленим образом молодих людей, які не змогли сконцентруватися на своєму майбутньому» [3, с. 70]. Проте навіть у цьому безперспективному світі персонажі не втрачають здатності шукати сенс свого існування, де саме дружба і людяність стали тим необхідним «рятівним кругом». Найважливішою опорою стає кохання Роберта Локампа до Патриції Гольдман. Їхні взаємні почуття виникають не з романтичних ілюзій, а з внутрішньої потреби знайти своє власне світло серед темряви і розрухи. Протягом стосунків ми бачимо як Локамп змінюється на очах: до нього повертається здатність переживати й турбуватися, а песимістичні погляди замінює надія на щасливе майбутнє разом. Навіть смерть дівчини не знищує ці відчуття, а навпаки утверджує їх – життя має сенс поки людина може любити.

Якщо Ремарк уособлює розчарування «втраченого покоління» та фіксує його моральний колапс, то твори сучасного українського митця Артема Чеха демонструють інший механізм адаптації: іронію та стриманість. У книзі «Точка нуль» (2017) він показує, як *«межі жорстокості невблаганно розповзаються, ніби акварель на картоні. Дедалі менше шкода людей, дедалі більше виявляєш черствість і грубість»* [12, с. 50]. Однією з ключових рис письма Чеха є психологія мовчання, коли мовчання набуває форми внутрішньої еміграції. Це стан, який автор описує як *«найкращий час для усвідомлення свого життя як життя, а можливої смерті як смерті, для того, щоб відкинути зайве, штучно нагромаджене за роки, проведені в темряві. У густій і комфортній темряві, яку*

створив сам і у яку повірив. Це точка нуль. Межа, якій передує безглузда лузга омани й за якою починається звільнення від думок, почуттів, бажань» [12, с. 81-82]. Іронія та гумор стають захисним механізмом, адже вона вдало підкреслює глузливо-критичне ставлення до подій, які, насправді, мають жахливі наслідки для свідомості. Хоча герой Чеха стикається зі зневірою (настрої у війську: *«Я на своєму шляху не зустрічав жодного солдата, якого оминули б зневіра, розчарування і тотальна недовіра до держави»* [12, с. 137]), його шлях – це боротьба за збереження людяності через усвідомлене прийняття реальності.

В той час як у Ремарка та Чеха простежується шлях до внутрішньої порожнечі чи, навпаки, іронічного самозбереження, то в творчості Максима Кривцова (позивний «Далі») являє собою модель духовного одкровення. Кривцов, поет і військовослужбовець, прагнув залишатись людиною: *«Я так досі не пам'ятаю, який вигляд має людина мене. Але я хочу, дуже хочу її пригадат, наздогнати та впіймати, наче краснопірку. Я. Мушу. Бути. Людиною»* [7, с. 281]. Його поезія є «художньою артикуляцією досвіду бійця, вербалізованого синхронно з трагічними подіями війни» [8, с. 337]. Кривцов, на відміну від песимізму Ремарка, шукає в болю очищення, а у війні – сакральний вимір. Його віра виражається у метафорах: *«Я не розумію Бога. Не знаю, чому Він мене береже і для чого. Але на війні Він заряджає кулемет»* [4]. Світло, натомість, постає як образ благодаті, як знак присутності Божої волі серед темряви. У поетичному світі Кривцова світло завжди пробивається крізь руїну, воно є останнім словом після вибуху, своєрідним символом воскресіння. Його творчість завершує еволюцію образу митця, перетворюючи біль на духовний акт: *«Ми проростаємо крізь темряву, як трава крізь попіл».*

2.3. Порівняльний аналіз і синтез результатів

Образ митця у воєнній літературі XX–XXI століть проходить складну еволюцію від розчарування й травми до усвідомленого служіння. Кожен етап цієї трансформації відображає не лише зміну історичного контексту, а й глибші процеси у свідомості людини.

У прозі Еріха Марії Ремарка, зокрема в романі «На Західному фронті без змін» (1929), митець постає як свідок катастрофи гуманізму. Герой Пауль Боймер, від імені якого ведеться розповідь, переживає внутрішній колапс: війна позбавляє його не лише юності, а й віри в людяність. Письменник передає досвід «втраченого покоління», для якого митець перестає бути творцем, натомість стає носієм колективного болю. Його завдання – зафіксувати трагедію, аби вона не зникла в мовчанні. Творчість для Ремарка – це акт пам'яті та застереження, а не зцілення.

Зовсім інший тип митця з'являється в українській воєнній літературі. З 2014 року розпочинається нова хвиля осмислення війни. На відміну від Ремарка, їх герої не приречені — вони шукають, помиляються, але не здаються. Українська воєнна література швидше схильна не до фаталізму, як у Ремарка, а до внутрішнього спротиву, етичного стояння. Поступово формується образ людини, яка змінюється, але не ламається.

Артем Чех у книзі «Точка нуль» показує письменника як учасника і спостерігача водночас, людину, що не уникає травматичного досвіду, а проживає його іронічно й зі смиренням. Його мова – стримана і чесна, вона дозволяє говорити про найстрашніше без пафосу. Чех зруйнував дистанцію між творчою особистістю і солдатом – митець стає «одним із», а не «тим, хто описує з боку». Він говорить від обличчя всіх причетних, оголює найпотаємніші страхи та думки, які не дають спокою в особливо складні моменти, і показує, як війна спотворює свідомість за короткі терміни. Така позиція повертає літературі правдивість і довіру, робить її свідченням доби, а не лише художнім конструктом.

Ще далі цей процес іде у творчості Максима Кривцова, поета, військового й художника. У збірці «На мінному полі пам'яті» він поєднує документальність із глибоким духовним виміром. Митець у Кривцова – це той, хто навіть серед руїн бачить проблиски

світла. Він не заперечує темряву, а приймає її як частину шляху до воскресіння. Його поезія – це не лише фіксація болю, а й пошук сенсу в тиші та молитві. На відміну від Ремаркової безвиході, Кривцов говорить про можливість очищення через страждання. Його слово стає свідченням віри, а мистецтво – формою служіння. Саме тому його постать можна розглядати як символ нового українського митця війни: не статичного спостерігача і не пропагандиста, а людину, яка проживає біль, бо знає, що у нього є мета. Кривцов як і Ремарк вважає війну безглуздою, але водночас він знає наскільки важливо стояти на захисті своєї держави, своїх цінностей, своїх людей.

Отже, беручи до уваги все вищесказане, еволюція образу митця від песимістичного Ремаркового героя до іронічного Чеха і піднесеного Кривцова свідчить про поступовий рух літератури від німої травми до мови свідчення та воскресіння. Якщо для європейського модернізму війна була кінцем сенсу, то для сучасної української культури вона стає місцем народження нового сенсу у правді, служінні й любові.

III. Висновки

Проведене дослідження дає змогу простежити, як війна стає каталізатором глибокої трансформації митця як людини. Мистецтво в умовах війни виконує дві функції: воно є способом виживання та збереження людяності, а також формою пам'яті покоління, яке постраждало внаслідок бойових дій. Досвід «життя на руїнах» у творчості цих авторів утверджує ідею нового гуманізму, де головною цінністю є людина, здатна відчувати і творити навіть у час цілковитого хаосу. Отже мистецтво «жити на руїнах» це не лише метафора, а життєва стратегія творця і людини, що знаходить у творчості шлях до самозбереження, правди та віри в людину.

IV. Список використаних джерел

[1] Артюхіна Н. В. (2018). Історико-психологічний аналіз феномена межі як межового прояву існування людини: до постановки проблеми. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Психологічні науки.* Т. 1. № 1. С. 20–26. DOI: 10.32997/2617-3923-2018-1(1)-20-26.

[2] Булкіна І., Врублевська Г. Інтернат [Електронний ресурс]. Критика. URL: https://krytyka.com/ua/reviews/internat (дата звернення: 05.11.2025).

[3] Величковська Ю. (2023). Осмислення теми «втраченого покоління» в романах «Три товариші» Еріха Марії Ремарка та «Ворошиловград» Сергія Жадана. *Слобожанський науковий вісник.* №4. С. 69–73.

[4] Железняк М. Г. Кривцов Максим Олександрович (2025). Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ : Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України. Режим доступу: https://esu.com.ua/article-890926. Дата звернення: 07.11.2025.

[5] Железняк М. Г. Кривцов Максим Олександрович (2025). Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ : Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України. Режим доступу: https://esu.com.ua/article-890926. Дата звернення: 07.11.2025.

[6] Кривцов, М. (2024). Вірші з бійниці. 2-ге вид. Київ : Наш формат, 192 с.

[7] Кривцов, М. (2024). На мінному полі пам'яті. Київ : Видавництво Старого Лева, 304 с.

[8] Матусяк, Г. І. (2024). Міфопоетична артикуляція війни в комбатантській поезії Максима Кривцова. *Всеукраїнська конференція «Два роки війни: наслідки та перспективи»*, 15 травня 2024 року, м. Київ. С. 337–338.

[9] Ремарк, Е. М. (2023). Три товариші: роман. Пер. з нім. Дятленко М., Плюто А. Харків: Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 416 с.

[10] Ремарк, Е. М. (2024). На Західному фронті без змін / пер. з нім. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 240 с.

[11] Титаренко, Т. М. (2017). Життєва криза і психологічне здоров'я особистості. Особистість як суб'єкт подолання життєвих криз / Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій: психо–логічна теорія і практика : монограф. ; за ред. С. Д. Максименка, С. Б. Кузікової, В. Л. Зливкова. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка. С. 40–61.

[12] Чех, А. (2024). Точка нуль. Чернівці: Меридіан Черновіц, 216 с.

THE ART OF LIVING ON RUINS: THE TRANSFORMATION OF THE ARTIST AND HUMAN PERSONALITY IN WAR (BASED ON THE WORKS OF E. M. REMARQUE, A. CHEKH, AND M. KRYVTSOV)

Kateryna Korostynska, Yuliia Martyniuk

ABSTRACT. This work examines the phenomenon of an artist's transformation under the influence of war and traumatic experiences, considering both psychological and philosophical approaches, as well as the understanding of internal changes and the search for meaning. It illustrates how war becomes a catalyst for existential change, compelling artists to reassess their values and identity, and to view the world around them in a new light. Using the examples of Erich Maria Remarque's works and those of contemporary Ukrainian authors Artem Chekh and Maksym Kryvtsov, the article analyses the anti-war worldview, the degradation of humanity, the moral collapse of a generation, as well as the search for meaning in life, friendship, love, and compassion. The image of the 'artist on the ruins' is considered a symbol of spiritual rebirth, self-preservation and the act of memory, which allows art to become a form of humanistic understanding of pain, collective experience and military disasters.

KEYWORDS: war, transformation of the artist's personality, Erich Maria Remarque, Artem Chekh, Maksym Kryvtsov

СПЕЦИФІКА КІНОРЕЦЕПЦІЇ РОМАНУ «СПОКУТА» ІЄНА МАК'ЮЕНА

Вікторія Кукіс, Наталія Нікоряк

Кафедра англійської мови,
Кафедра зарубіжної літератури та теорії літератури,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: kukis.viktoriia@chnu.edu.ua, n.nikoriak@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Наукова розвідка присвячена аналізу кінорецепції воєнної романтичної драми «Спокута» (реж. Джо Райт, 2007), знятої за однойменним романом Ієна Мак'юена. У роботі досліджено особливості трансформації літературного тексту у кінематографічний формат, зосереджено увагу на механізмах художнього переосмислення першоджерела. Сценарій Крістофера Хемптона розглядається як перша ланка рецептивного процесу, що забезпечує перенесення головних ідей, емоційної напруги та морально-філософського підтексту роману на екран. Визначено, що режисерська інтерпретація Джо Райта базується на візуальних метафорах, композиційній точності та психологічній насиченості кадру, що сприяє розкриттю теми провини та спокути. Окрему увагу приділено акторській грі, що постає вагомим чинником кінорецепції, адже саме через неї реалізується психологічна глибина літературних образів. Візуальна мова «Спокути» розглядається як засіб втілення літературних символів і метафор, що підсилюють морально-психологічний конфлікт сюжету. Підкреслено, що фільм «Спокута» є прикладом глибокої та вдумливої кінорецепції, де сценарій, режисура та акторська гра взаємодіють у створенні цілісного художнього образу, зберігаючи і водночас трансформуючи смисли літературного першоджерела.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: «Спокута», Ієн Мак'юен, Джо Райт, сценарій, екранізація, кінорецепція

I. Вступ

Кінорецепція літературних творів постає одним із актуальних дослідницьких аспектів міжмистецьких студій сучасного літературознавства. Вивчення кінорецепції є важливим не лише з позицій порівняння двох мистецьких систем – літератури та кінематографа, – але й у контексті осмислення того, як адаптація змінює спосіб сприйняття твору в масовій культурі. У цьому контексті особливої уваги заслуговує аналіз екранізацій, що відкривають нові горизонти інтерпретації художнього тексту і які стали невід'ємною частиною глобального культурного дискурсу. Яскравим прикладом такого переходу від літературного до кінематографічного мистецького простору є роман Ієна Мак'юена «Спокута» («Atonement» [1]), екранізований режисером Джо Райтом у 2007 році [2]. Екранізація цього тексту стала вагомою подією світового значення. Роман «Спокута», що порушує проблеми морального вибору, відповідальності та меж провини, у кінематографічній версії набуває нових інтерпретацій: трансформуються образи персонажів, їхня мотивація та психологічні конфлікти, а ключові теми отримують нове художнє осмислення завдяки специфічним засобам кінообразності. Це зумовлює потребу в глибшому науковому аналізі процесу адаптації літературних текстів у кіномистецтві як одного з актуальних напрямів сучасного міждисциплінарного дослідження.

II. Кінорецепція роману «Спокута»

Кінорецепція – це складний культурний, психологічний і комунікативний процес сприйняття фільму глядачем, у якому поєднуються когнітивні, емоційні та асоціативні механізми. Ідеться не просто про перегляд кінотвору, а про його інтерпретацію у свідомості конкретної людини або групи людей на основі попереднього досвіду, культурних установок і власної ідентичності. У випадку, коли йдеться про адаптацію літературного твору, процес рецепції ускладнюється, адже фільм постає не як ізольоване мистецьке явище, а як інтермедіальний продукт, що входить у діалог із уже відомим текстом. У глядача виникає два джерела смислів: по-перше, це сам фільм як автономний художній

твір, а по-друге літературний оригінал, який нерідко вже закарбувався у свідомості читача у формі певних образів, символів, настроїв й уявлень. У цьому контексті кінорецепція стає процесом «подвійного кодування», коли сприйняття фільму неминуче включає механізми порівняння, зіставлення, співвіднесення екранного і текстового матеріалу. Саме тому адаптації літературних творів мають унікальний статус у кіномистецтві: вони не просто відтворюють сюжет, а й переосмислюють уже наявний художній досвід через інструменти іншого мистецтва.

Воєнна романтична драма «Спокута», знята спільно Великобританією та Францією, є класичним прикладом кінорецепції, де художній фільм не просто переносить художній текст на екран, а й здійснює глибоке переосмислення, спрямоване на передачу суті оригінального твору, його складних моральних, психологічних та емоційних аспектів. Роман зображує події, що розгортаються в Англії напередодні, під час і після Другої світової війни. У центрі сюжету – історія про фатальну помилку юної Брайоні Талліс, яка, неправильно витлумачивши взаємини між своєю старшою сестрою Сесилією та Роббі Тернером, спричиняє події, що докорінно змінюють долі всіх учасників цієї драми. Водночас, цей роман постає прикладом «метафіктивного твору» – роман про романіста, який пише роман [3]: молодша сестра головної героїні, Брайоні, напише зрештою роман «Спокута», в якому втілить відчайдушну спробу змінити долю своєї сестри та її коханого.

Г. Хуторна зауважує, що при дослідженні переходу літератури у кіномистецтво, можна помітити такі основні тенденції: 1) «мова кіно дає змогу недвозначно показати деякі емоції та почуття, які було приховано або ж інтерпретація яких під час прочитання літературного твору може суттєво залежати від особистості інтерпретанта»; 2) «водночас, щодо елементів, які не пов'язані з емоціями та почуттями людей, екранізація може створювати нові смислові коди або ж взагалі нівелювати значення деяких елементів, які з'являються у кадрі, надаючи глядачеві можливість самому робити висновки щодо цінності та важливості тієї чи тієї речі»; 3) «оскільки вербальні можливості кіномови вужчі за мову літератури, неминуче значне скорочення тексту, яке може призводити до спрощення деяких смислів, які були закладені автором оригінального твору у той чи той елемент побуту; водночас можлива компенсація, яка дозволяє показати значущість тієї чи тієї речі, однак трохи пізніше або ж в іншому кадрі» [3]. Власне, всі ці моменти стосуються рецептивного сприйняття перешоджерела. Тому буде логічним проаналізувати кінорецепцію з опертям на розгляді трьох ключових аспектів: сценарію, режисури та акторської гри. Позаяк кожен з них постає окремою сферою рецепції літературного тексту і відіграє вагому роль у формуванні сприйняття першоджерела та його інтерпретації.

Сценарій фільму є першим важливим етапом адаптації літературного твору, оскільки він визначає, які моменти й аспекти роману будуть перенесені на екран, а які – змінені чи випущені. У випадку «Спокути» сценарист Крістофер Хемптон не просто відтворює сюжет тексту, а намагається передати його атмосферу та основні ідеї через вибір конкретних сцен і зміну їхньої динаміки. Фактично, він постає першим реципієнтом літературного тексту на шляху до кінематографічної групи на чолі з режисером. Сценарист не зупиняється лише на оповіді, він акцентує також увагу на емоційному навантаженні, яке важливе для подальшої кінорецепції. Роздуми героїв, описані в романі, отримають своє відображення через візуальні та звукові образи. Це дозволяє глядачеві зануритися у внутрішній світ персонажів, спостерігати за їхньою трансформацією. Цей аспект адаптації створює враження, що глядач бачить більше, ніж просто перенесення сюжету; він переживає разом з героями їхні моральні дилеми та емоційні випробування.

Режисура фільму також займає важливе місце в кінорецепції, адже саме через режисерське бачення створюється необхідний емоційний контекст для сприйняття твору/кінотвору. У випадку «Спокути» режисер Джо Райт робить акцент на візуальних метафорах і деталях, які підкреслюють складність внутрішніх переживань персонажів. Про-

тягом усього фільму, кадри часто зосереджуються на обличчях героїв, що дозволяє передати їхні емоції без слів. Це є одним із важливих аспектів режисури, який змушує глядача сприймати персонажів не лише через їхні дії, але й через тонку, майже непомітну мову тіла. Способи передачі часу і простору, а також вибір місць для зйомок, дозволяють створити враження ізольованості персонажів, їхнього відчуження від навколишнього світу, що є важливою темою в романі. Візуальна мова фільму також підсилює концепцію вини та спокути, на яких ґрунтується сюжет, адже кожен кадр здається вкладеним у глибокий символічний контекст, що передає не тільки факти, але й емоційні переживання герої.

Акторська гра в «Спокуті» постає ще одним важливим елементом кінорецепції, оскільки вона дозволяє втілити на екрані складні психологічні стани героїв. Зауважується, що «від акторів та їхньої гри залежить, насамперед, чи резонуватиме фільм із почуттями глядача», «водночас як книги створюють сприятливе середовище для опису емоцій і переконань персонажа, на екрані має значення талант актора» [3]. Головні ролі виконали Кіра Найтлі (Сесилія Талліс) та Джеймс Мак-Евой (Роббі Тернер). Для глибшого розуміння своїх образів, актори змушені звертатися не лише до сценарію, а, в першу чергу, до літературного першоджерела. Позаяк вони також постають важливою ланкою в рецептивному ланцюзі: літературний текст – кінематографічна група – кінострічка. Важливим режисерським рішенням стало залучення трьох акторок – Сірши Ронан, Рамоли Гарай та Ванесси Редґрейв – для втілення образу Брайоні Талліс у різні періоди її життя (у 13, 18 та 77 років). Їхня акторська майстерність відіграє визначальну роль у розкритті теми провини, адже кожна з них послідовно й переконливо передає еволюцію внутрішнього світу героїні, її боротьбу з моральними докорами та прагнення спокути. Ще одним важливим аспектом рецепції постає акторська робота Джеймса Мак-Евоя, який майстерно втілив образ Роббі Талліса – персонажа, чия доля нерозривно пов’язана з вибором Брайоні та наслідками її рішень. Гра Мак-Евоя вирізняється психологічною глибиною: актор тонко передає широкий емоційний діапазон героя – від надії й любові до відчаю та зневіри. Варто підкреслити, що актори у фільмі не лише відтворюють сюжетні події, а й за допомогою міміки, пластики та інтонацій розкривають складну моральну проблематику твору, спонукаючи глядача до емоційного співпереживання й етичного осмислення побаченого.

Важливим аспектом кінематографічної адаптації літературного матеріалу є використання візуальних елементів, здатних відтворювати образи, символи і метафори першоджерела. Візуальна складова фільму «Спокута» стає ключовою у передачі напруги та психологічної глибини, закладеної у романі. Кожна сцена побудована так, щоб глядач не просто спостерігав за розвитком подій, але й відчував внутрішній стан персонажів, моральні та емоційні конфлікти. Режисер використовує можливості світла та тіні для створення напруженої атмосфери, підкреслюючи моменти драми і відчуття катастрофи, які пронизують весь сюжет. Наприклад, сцени, які зображують внутрішні конфлікти героїв, часто освітлені м’яким світлом, що наголошує на емоційній напрузі, або, навпаки, надмірно затемнені, що символізує моральну заплутаність персонажів і їхнє відчуття втрати. Ще одним важливим аспектом є спосіб, яким фільм візуалізує конфлікти між персонажами, зокрема через зйомку, яка часто розбивається на кадри з різними фокусами, підкреслюючи тим самим психологічну дистанцію між героями або їхнє відчуття розриву в стосунках. Багато сцен містять тривалі кадри, що дозволяють глядачеві зануритися у стан персонажа, спостерігаючи за його емоційними переживаннями через елементи композиції, освітлення та монтажу. Звук у цих моментах, як правило, є приглушеним або навпаки, різко підвищується, підсилюючи емоційний ефект і створюючи відчуття наближення до кульмінаційного моменту. Тому звукові елементи у фільмі також мають надзвичайно важливу роль у відтворенні психологічного стану героїв і

виявленні тих складних внутрішніх процесів, які в літературі можуть бути виражені через метафори або описи. Звуковий ряд фільму є потужним інструментом для підсилення емоційного навантаження. Динаміка музичних партій, особливо у моменти найвищої напруги, зокрема у сценах розкриття найбільших таємниць, здатна посилити переживання глядача, створюючи глибше занурення в атмосферу. Музика, яку використано у фільмі, часто підкреслює безвихідь ситуацій, створюючи контраст між зовнішньою реальністю та внутрішнім світом персонажів. Це дозволяє кінематографістам відобразити тонкі деталі внутрішнього світу героїв, які в літературі могли б бути передані через суб'єктивні роздуми або монологи.

III. Висновки

Таким чином, можна стверджувати, що фільм «Спокута» Джо Райта є одним із найвдаліших прикладів кінематографічної адаптації сучасного англійського роману. Екранізація не лише зберігає головні смислові акценти літературного першоджерела Ієна Мак'юена, а й розкриває їх у новому художньому вимірі, властивому кіномистецтву. Завдяки виваженій режисерській концепції, точній роботі акторів, візуальній і звуковій експресії фільм постає самостійним твором, який водночас глибоко перегукується з авторським задумом письменника. Кіномова фільму – операторські рішення, колір, монтаж, музичне оформлення – стає самостійним інтерпретаційним інструментом, що не лише ілюструє текст, а й розширює його семантичні горизонти. Завдяки цьому «Спокута» набуває виразної емоційної насиченості й філософської глибини, передаючи головні мотиви роману – моральну відповідальність, провину, кохання та спробу очищення – спокуту.

IV. Список використаних джерел

[1] McEwan, Ian (2018) Спокута / пер. з англ. О. Смольницька. Stone Publishing. 416 с.
[2] Atonement ("Спокута", 2007), режисер Джо Райт.
[3] Khutorna, H. (2023) Екранізація літературного твору як особливий вид інтерсеміотичного перекладу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Сер.: Філологія, № 60. Т.2. С. 162-168.

THE SPECIFICS OF THE FILM RECEPTION OF IAN MCEWAN'S NOVEL «ATONEMENT»

Victoria Kukis, Natalia Nikoriak

ABSTRACT. This scientific study examines the cinematic reception of the war romantic drama «Atonement» (dir. Joe Wright, 2007), based on the novel of the same name by Ian McEwan. The work examines the peculiarities of transforming a literary text into a cinematic format, focusing on the mechanisms of artistic reinterpretation of the original source. Christopher Hampton's screenplay is considered as the first link in the receptive process, ensuring the transfer of the main ideas, emotional tension and moral-philosophical subtext of the novel to the screen. It is determined that Joe Wright's directorial interpretation is based on visual metaphors, compositional precision, and psychological richness of the frame, which contributes to the disclosure of the theme of guilt and atonement. Particular attention is paid to the acting, which is an important factor in film reception, as it is through acting that the psychological depth of literary images is realised. The visual language of «Atonement» is considered as a means of embodying literary symbols and metaphors that reinforce the moral and psychological conflict of the plot. It is emphasised that the film «Atonement» is an example of deep and thoughtful film reception, where the script, direction and acting interact to create a holistic artistic image, preserving and at the same time transforming the meanings of the literary source.

KEYWORDS: «Atonement», Ian McEwan, Joe Wright, screenplay, film adaptation, film reception

ІНТЕГРАЦІЯ АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНИХ ТЕХНІК ПРИ РОБОТІ З КЛІЄНТАМИ В МЕЖАХ НАРАТИВНОЇ ПСИХОТЕРАПІЇ

Маргарита Літтіх

Кафедра загальної психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

E-mail: margolittih@gmail.com

АНОТАЦІЯ. У роботі проаналізовано можливості інтеграції арт-терапевтичних технік у наративну психотерапію та обґрунтовано механізми їхньої взаємодії. Розкрито роль візуальних метафор у процесі екстерналізації проблеми, специфіку використання образотворчих засобів для виявлення унікальних результатів та потенціал візуалізації в переавторизації особистісних історій. Показано значення арт-терапевтичних методів у відновленні соціального контексту клієнта та окреслено ключові етичні й методологічні обмеження інтеграції.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: наративна психотерапія, інтеграція арт-терапії, екстерналізація, альтернативні наративи, переавторизація

I. Вступ

Інтеграція арт-терапевтичних технік у роботу з клієнтами в межах наративної психотерапії є перспективним напрямом розвитку сучасної інтегративної практики, що поєднує соціально-конструкціоністську філософію М. Вайта та Д. Епстона з процесуально-символічними механізмами арт-терапевтичного впливу. Наративна психотерапія розглядає людський досвід як сукупність історій, створених і підтримуваних через дискурсивні практики, соціальні контексти та домінантні культурні наративи. Арт-терапія оперує невербальними, образними каналами репрезентації досвіду, що дозволяють фіксувати «тонкі» структури, які не завжди підлягають безпосередньому вербалізованому осмисленню. Інтеграція цих двох підходів дає можливість розширити спектр засобів, за допомогою яких клієнт може деконструювати проблемні історії та формувати альтернативні, більш цілісні версії власного досвіду [1].

II. Механізми інтеграції арт-терапевтичних технік

Одним із ключових механізмів синергії арт-терапії та наративної терапії є посилення процесу «екстерналізуючої бесіди» через створення візуальних метафор. Візуальний образ виконує функцію матеріалізованої репрезентації проблеми, що дозволяє суб'єкту переміститися з позиції «я і є проблема» до позиції «я взаємодію з проблемою як із зовнішнім об'єктом». Це відповідає базовій логіці наративної деконструкції, водночас підсилюючи її ефект за рахунок тілесної та сенсорної залученості, яка в арт-терапевтичному процесі є суттєвим фактором змін. Образ проблеми, виконаний у графічній або комбінованій техніці, не лише підсилює процес відокремлення, але й забезпечує можливість дослідження структур домінантної історії через композицію, колір, символи, межі, ступінь деталізації – тобто через ті параметри, які у звичайній вербальній бесіді залишаються латентними [2].

Другим значущим напрямом інтеграції є використання арт-терапевтичних технік для виявлення унікальних результатів – елементів альтернативної історії, які існували, але не були помічені в межах домінантного проблемного наративу. Візуальний процес дозволяє клієнту фіксувати моменти самостійності, стійкості, опору проблемі, прояву цінностей, які раніше не окреслювалися як важливі. Під час творчої роботи клієнт відтворює фрагменти досвіду, які не були проговорені, але мають потенціал стати «точками розгалуження» (моментами, з яких може сформуватися нова історія). Наративний психотерапевт виконує роль фасилітатора аналітичного переосмислення візуального продукту, задаючи питання, спрямовані на уточнення: які цінності відображені в образі, які навички демонструє клієнт, які сценарії дії містяться в зображенні, які домінантні дискурси

перестають працювати в контексті цього образу. Це сприяє процесу «thickening of alternative stories» – насиченню альтернативного наративу фактами, значеннями й діями, які укріплюють нову історію. Третім компонентом інтеграції є використання технік арт-терапії під час «re-authoring conversations», коли клієнт не лише вербалізує альтернативну історію, але й візуалізує її у формі образу, колажу або сюжетної композиції. Візуалізація альтернативної історії виконує дві функції: вона є формою матеріалізації нової ідентичності та створює опору для подальшого дослідження цієї історії на наступних сесіях. З точки зору когнітивної психології, створення образу закріплює нову наративну структуру через подвійне кодування (вербальне і невербальне), що підвищує її стійкість і доступність у подальшому життєвому досвіді клієнта. Важливим аспектом інтеграції є також можливість використання арт-терапевтичного продукту в процесі «re-membering conversations» – роботи над відновленням зв'язків із «значущими іншими», які підтримують альтернативні історії. Візуальний образ може слугувати матеріалом для реконструкції соціального контексту клієнта, ідентифікації фігур підтримки тощо. Створення символічної композиції (наприклад, «дерево підтримки», «фігури близьких людей») дає змогу зробити цей процес більш структурованим і менш абстрактним [3].

III. Методологічні та етичні обмеження

З погляду безпеки інтеграція арт-терапії в наративний підхід психотерапії також має певні обмеження. Вона вимагає від терапевта чіткого розрізнення між експресивною роботою та проективною інтерпретацією. Друге терапевтом не допускається, оскільки порушує принципи, які лежать в основі наративної психотерапії. Фахівець має працювати виключно у форматі дослідження сенсів, які клієнт сам надає власним візуальним продуктам. Це забезпечує збереження авторства історії за клієнтом і запобігає нав'язуванню зовнішніх сюжетів.

IV. Висновки

Таким чином, інтеграція арт-терапевтичних технік у наративну психотерапію створює умови для більш повного дослідження клієнтського досвіду через поєднання вербальних і невербальних форм самовираження. Вона підсилює процеси деконструкції домінантних історій, сприяє виявленню унікальних результатів і поглиблює процес переавторизації, роблячи нові історії більш матеріальними, структурованими та стійкими. Використання арт-терапевтичних засобів у наративній практиці може розглядатися як ефективний інструмент підвищення терапевтичної точності, особливо в роботі з клієнтами, які мають труднощі з вербалізацією досвіду, переживають кризові періоди або перебувають у процесі реконструкції ідентичності. Проте інтеграція вимагає від терапевта високого рівня методологічної дисципліни та чіткого розуміння меж обох підходів, щоб уникнути еклектичності й забезпечити збереження наративної етичної рамки.

IV. Список використаних джерел

[1] White, M. And Epston, D. (1990) Narrative Means to Therapeutic Ends. *W. W. Norton,* New York.
[2] Cozolino, L., Kaplan, F., Hass-Cohen, N., & Findlay, J. C. (2015). Art Therapy and the Neuroscience of Relationships, Creativity, and Resiliency. Norton & Company, Incorporated, W. W.
[3] Barati, T. (2018). What Is Narrative Therapy?: An Easy-To-Read Introduction. *CreateSpace Independent Publishing Platform.*

INTEGRATION OF ART THERAPEUTIC TECHNIQUES WHEN WORKING WITH CLIENTS WITHIN THE FRAMEWORK OF NARRATIVE PSYCHOTHERAPY

Marharyta Littikh

ABSTRACT. The article analyzes the possibilities of integrating art therapy techniques into narrative psychotherapy and substantiates the mechanisms of their interaction. It examines the role of visual metaphors in the process of externalizing the problem, the use of artistic means for identifying unique outcomes, and the potential of visualization in the re-authoring of personal narratives. The significance of art therapy methods in reconstructing the client's social context is highlighted, and key ethical and methodological limitations of such integration are outlined.

KEYWORDS: narrative psychotherapy, art therapy integration, externalization, alternative narratives, reauthorization

PARASOCIAL: АНАЛІЗ СТОСУНКІВ ЧИТАЧ/ЛІТЕРАТУРНИЙ ГЕРОЙ КРІЗЬ ПРИЗМУ РЕЦЕПТИВНОЇ ПОЕТИКИ

Вікторія Макогончук

Кафедра зарубіжної літератури та теорії літератури,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: v.makohonchuk@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Parasocial – слово 2025 року за Кембриджським словником, що означує односторонні фіктивні зв'язки реципієнта з інфлюенсерами, ШІ, а також персонажами кіно та літератури. Тлумачення поняття містить негативні конотації у контексті масової культури та споживацького сприйняття. Таке означення піднімає низку літературознавчих проблем, зокрема в межах рецептивної поетики. У дослідженні наводяться аргументи, чому сприйняття стосунків читач/літературний герой в площині парасоціальних звужує розуміння функцій художнього тексту.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: Parasocial, рецетивна поетика, масова культура

I. Вступ: лінгвістична традиція слова року як маркер соціальних тенденцій

У сучасному динамічному англомовному просторі виникає велика кількість неологізмів, які відображають різноманітні сфери взаємодій: від технологій до соціального життя. Також під впливом соціальних явищ набувають нових значень специфічні наукові терміни, зокрема Parasocial – слово поточного 2025 року за Кембриджським словником.

Оголошення слова року вже стало лінгвістичною традицією, що дозволяє крізь призму мови поглянути на життя та настрої суспільства [6, 195]. Ця традиція вперше з'явилась у Німеччині за ініціативи Товариства німецької мови 1971 р. [7, 371]. Наразі найбільш очікуваними є слова року від Оксфордського словника (the Oxford English Dictionary), словника Мерріам-Вебстер (MerriamWebster) та Кембриджського словника (Cambridge Dictionary). Повернімося до терміну Parasocial. У Кембриджському словнику подається таке його тлумачення: «relating to a connection that someone feels between themselves and a famous person they do not know, a character in a book, film, TV series, etc., or an artificial intelligence» [1]. На редакційній сторінці тлумачення поняття науковці пояснюють розширену історію терміну: він був введений соціологами ще у 1956 році як опис стосунків телеглядачів з персонажами телевізійних шоу. У 2025 році акцент в його поясненні скерований на нездорову тенденцію до односторонніх фіктивних стосунків між фанатами та відомими людьми [2]. Наведення у тлумаченні терміну зв'язку з персонажами книг наводить на роздуми у площині рецептивної поетики.

II. Аналіз стосунків читач/літературний герой крізь призму рецептивної поетики

Об'єктом рецептивної теорії є читач та його сприйняття літературного тексту. Художній текст розгортає свій динамічний характер і вповні стає твором у свідомості реципієнта [5, 263]. За твердженням професора Констанського університету Вольфанга Ізера читання є приємним тільки тоді, коли це активний та творчий процес, воно має знаходитись у балансі між нудьгою та перенапруженням [5, 263]. Через процес читання ми набуваємо новий життєвий досвід «випереджуючи світ свого досвіду» [5, 268]. У контексті парасоціальних стосунків з літературним персонажем слід звернути увагу на два твердження В. Ізера зі статті «Процес читання: феноменологічне наближення» [5]. Аналізуючи акт уявлювання під час читання, В. Ізер зазначає принципову відмінність між сприйняттям героя роману на екрані, та у книзі : «… героя роману можна собі уявити, але не побачити його», тому перцепція значно багатша, ніж під час перегляду фільмів» [5, 268]. Також літературознавець вказує, що читання має певну долю творення ілюзій, але якби воно складалось лише з будування ілюзій, то цей процес був би небез-

печним: «Звісно, що такий елемент ескапізму існує у всій літературі як наслідок творення ілюзій, і існують окремі тексти, що пропонують тільки світ гармонії, усуваючи з нього усі суперечності та свідомо вилучаючи все, що могло б завадити усталеній ілюзії, але ці тексти ми не можемо класифікувати як літературні. Яскравим прикладом таких текстів можуть бути жіночі журнали та надумані форми детективної прози» [5, 269]. Цікавою для нашого дослідження є думка Умберто Еко з есею «Роль читача» [3]. У праці У. Еко вказує, що кожен автор передбачає продукування Зразкового Читача, який здатний інтерпретувати висловлювання так само, як трактує їх автор. Літературний текст має пресупозиції, певний спільний для адресанта та адресата фонд знань, без якого неможливе розуміння [3, 28]. Водночас добре організований текст творить компетентність Зразкового Читача. У контексті питання У. Еко аналізує початок історичного роману «Веверлі», у якому Вальтер Скотт згадує популярні сентиментальні лицарські романи. Для повного розуміння цього абзацу реципієнт або уже має знати корпус лицарських романів і відчитати інтертекст та іронію автора щодо якості цих творів або після прочитання припустити, що є певна традиція лицарських романів, здатна викликати осуд [3, 29]. Отже, добре організований літературний текст є діалогом і його читання апріорі не є одностороннім процесом.

III. Парасоціальні стосунки в контексті масової літератури

Із зазначених тверджень випливає, що сприйняття читачем літературного персонажа є глибшим ніж, у візуальних видах мистецтва, не ґрунтується лише на будуванні ілюзій та ескапізмі, а також передбачає активну залученість читача в текст, в акт співтворення. В такому разі реципієнт не є стороннім спостерігачем, що вибудовує нездорові зв'язки із персонажем. Безперечно, існують тексти, націлені лише на дві опції: будування ілюзій та відволікання від реальності. Це опції масової літератури, що скерована на комерційних успіх. Зокрема, українські літературознавці, що досліджують масову літературу як соціокультурний феномен, зазначають, що автори масової літератури прагнуть догодити читачеві та врахувати природну потребу в ескапізмі. А ось та категорія читачів, якій віддавав перевагу Ролан Барт, (т.з. аристократичні читачі) складають 1-3% читацької публіки [4, 31]. Тому постмодерністські письменники, до прикладу, ще в 70-х рр. почали вдаватись до закодовування текстів так, щоб твори підходили різній публіці і передбачали можливість інтеграції різних типів читання [4, 31]. Рецепція текстів фанатською популярною культурою (наявність різноманітних фандомів) є окремим цікавим питанням для дослідження. Саме в цьому ракурсі вивчення парасоціальних стосунків читача з літературним персонажем є перспективним, але не всі науковці однозначні у тому, що це явище має лише негативний підтекст.

IV. Висновки

Отож, наше дослідження акцентує увагу на тому, що тлумачення поняття Parasocial є суперечливим щодо стосунків читач/літературний персонаж. Літературознавцям варто активно долучатись до обговорення такого тлумачення та означувати межі вживання цього терміну конкретним видом масової жанрової літератури, що спонукає до виникнення фанатських стосунків. Особливо актуальними в контексті тлумачення терміну Parasocial постають праці з рецептивної теорії, адже в них досліджуються зв'язки читача з текстом і вказується на ті опції, які виконує текст у свідомості читача, не лише відволікаючи реципієнта від реальності, а й наділяючи його новим досвідом. Водночас, варто звернути увагу на вживання терміну щодо фанатської популярної культури та масової літератури, адже це плідне поле для міждисциплінарних досліджень.

IV. Список використаних джерел

[1] Cambridge Dictionary. (n.d.). parasocial. In Cambridge Dictionary. Retrieved November (2025). https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/parasocial
[2] Cambridge University Press. (2025). «Parasocial» is Cambridge Dictionary Word of the Year 2025. https://www.cambridge.org/news-and-insights/parasocial-is-cambridge-dictionary-word-of-the-year-2025
[3] Eco, U. (2004). Роль читача: Дослідження з семіотики текстів (М. Гірняк, пер.). 23-77.
[4] Husiev, V. A. (2023). Особливості функціонування в сучасній соціокультурній ситуації комунікативної тріади «автор – текст – читач». У Матеріали конференції «XX Філологічні читання пам'яті Н. С. Шрейдер» . 30-32. https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/13338/1/Babelyuk%20O.A..pdf
[5] Iser, W. (1996). Процес читання: феноменологічне наближення. У М. Зубрицька (Ред.), *Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.* Літопис. 261-277.
[6] Polonska, I. P. (2021). Частиномовна належність слів року (на матеріалі англійської мови). *Германські мови*, (2, ч. 1), 195–198. https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/2_2021/part_1/35.pdf
[7] Viznytsia, Yu. V. (2022). Номінації «слова року»: маркер дискурсивних тенденцій у медіапросторі. *Sociology and Society. Scientific Collection «InterConf»*, (99), 371–377. https://archive.interconf.center/index.php/2709-4685/article/view/3684/3719

PARASOCIAL: AN ANALYSIS OF THE READER-LITERATURY CHARACTER RELATIONSHIP THROUGH THE LENS OF READER-RESPONSE POETICS

Victoria Makogonchuk

ABSTRACT. Parasocial was chosen as the Word of the Year 2025 by the Cambridge Dictionary. This term relates to a connection that someone feels with a famous person they do not know, a character in a book, film, or TV series, or with artificial intelligence. The interpretation of the concept contains negative connotations in the context of mainstream culture and consumer perception. This definition raises a number of issues in literary studies, particularly within Reader-Response Poetics. The study presents arguments explaining why interpreting the reader–literary character relationship in parasocial terms limits the understanding of a literary text's functions.

KEYWORDS: Parasocial, Reader-Response Poetics, mainstream culture

СВІТОГЛЯДНІ ТА КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ ГУЦУЛІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРИСЛІВ'ЇВ І ПРИКАЗОК РОМАНУ ПЕТРА ШЕКЕРИКА-ДОНИКОВА «ДІДО ИВАНЧІК»

Антоніна Міненко, Тетяна Гуцуляк

Кафедра сучасної української мови,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: minenko.antonina@chnu.edu, t.gutsuliak@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У пропонованій розвідці зосереджено увагу на описі стійких сполучень слів, вжитих у романі Петра Шекерика-Доникова «Дідо Иванчік» – оригінальному творі, написаному гуцульським діалектом про щоденне життя гуцулів, їхній побут, звичаї, вірування. Об'єктом дослідження обрано фразеологізми, які за структурою нагадують прислів'я і приказки. Аналіз таких одиниць спрямований на визначення їхніх функцій у тексті твору, семантики та компонентного складу. Встановлено, що такі вислови відображають народну мудрість, етичні норми та життєвий досвід, виконують гумористичну та дидактичну функцію, а також підкреслюють моральні принципи жителів Гуцульщини. Прислів'я і приказки поглиблюють психологічний, емоційний та світоглядний портрет персонажів твору.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: семантика, фразеологізми, прислів'я, приказки, світогляд українців, Петро Шекерик-Доників

І. Вступ

Фразеологічні одиниці є важливою складовою мовної системи, вони поєднують у собі історичний досвід, культурну пам'ять і колективну мудрість народу. Проблема їхнього вживання залишається актуальною в сучасному мовознавстві, оскільки фразеологізми збагачують мовлення, формують його національний колорит, відтворюючи емоції, образне світосприйняття мовців, їхні морально-ціннісні орієнтири. Значна частина таких сталих виразів походить із народного мовлення, що стало основою сучасної літературної мови. Завдяки дослідженню фразем у діалектах можна простежити, як народна мова впливає на естетичне наповнення художнього тексту і як письменники завдяки цим мовним засобам майстерно відтворюють автентичність та особливості різних теренів.

Роман Петра Шекерика-Доникова «Дідо Иванчік» – це своєрідний літературно-етнографічний твір, написаний гуцульським діалектом про щоденне життя гуцулів, їхній побут, звичаї, вірування. Автор тексту майстерно відтворив специфіку використання в мовленні звичайних мешканців Гуцульщини образних засобів, зокрема фразеологічних одиниць. Попри те, що роман «Дідо Иванчік» було завершено в 1940 році, повне його видання стало доступним лише в 2007 році. Творчість талановитого автора була викреслена з наукового й культурного простору на тривалий час через вкрай складні історичні обставини (арешт і загибель автора в сталінських таборах).

Мовні особливості роману Петра Шекерика-Доникова відразу привернули увагу лінгвістів, зокрема це відображають праці В. Ґрещук, Г. Гримашевич, І. Думчак, Н. Янчук, Г. Конторчук, С. Яценко, О. Даскалюк, В. Буди, Н. Кіщук та інших. Більшість досліджень зосереджені на фонетичних, лексичних, зокрема діалектних, особливостях мови твору, граматичних конструкціях тощо.

Петро Шекерик-Доників використав у тексті роману понад три сотні фразем (1) різних за структурою, семантичним наповненням та функціями. В. Зеленчук, аналізуючи специфіку мови твору, звертає увагу не лише на особливі лексичні одиниці, а й на фразеологізми, з-поміж яких виокремлює і дещо трансформовані літературні варіанти, і зовсім локальні вислови, характерні тільки для Гуцульщини (10). До прикметних особливостей діалектних сталих висловів належить специфічне словникове наповнення, граматична

будова та фонетичне оформлення. Усі названі ознаки надають романові «Дідо Иванчік» унікального мовного колориту.

Мета пропонованої розвідки спрямована на виокремлення групи фразеологізмів, які за структурою нагадують прислів'я і приказки. Аналіз таких одиниць спрямований на встановлення їхніх функцій у тексті твору, семантики та компонентного складу.

II. Семантичне наповнення та структура прислів'їв і приказок роману «Дідо Иванчік»

Прислів'я і приказки в романі «Дідо Иванчік» характеризуються стислістю, афористичністю та завершеністю. Вони передають глибокий зміст, вірування, світогляд й додають мовленню героїв експресивності національного та водночас місцевого колориту. Такі вислови відображають народну мудрість, етичні норми та життєвий досвід, виконують гумористичну та дидактичну функцію, а також підкреслюють моральні принципи жителів Гуцульщини.

Наприклад, вислів *«Шо молодом нагрішу, старов покаю»* передає уявлення про тимчасову легковажність у період молодості, однак згодом ці помилки можна виправити каяттям. Фразеологізм *«Дай дурневи макогона, той вікна поб'є»* іронічно засуджує безглузді вчинки людини, демонструючи її нерозслудливість. Вислів «Йкий гість, такий колачь» відтворює принцип взаємності у стосунках і показує, що ставлення господаря до гостя зумовлене статусом та поведінкою останнього. *«Доків курка зерно найшла, то з розуму зійшла»*, *«Гора з горов си лиш ни зийдет, а чоловік з чоловіком – то завше си можеш зийти»* – такі сталі одиниці передають життєві закономірності, характерні для гуцульського побуту, і водночас надають мовленню персонажів образності, роблять її живою та насиченою.

Структурно ці фразеологізми найчастіше належать до двочленних конструкцій і відтворюють паралельну або зіставну побудову, яка притаманна для прислів'їв та приказок (наприклад: *«Який гість, такий колачь»*). Вони можуть бути побудовані за типом складносурядних або умовно-наслідкових речень. Це надає висловам логічної завершеності й афористичності. У деяких випадках можна спостерігати еліптичні форми, де відсутнє дієслово: *«Сім бід до обід»,* а також синтаксичний паралелізм (*«Гора з горов си лиш не зийдет, а чоловік з чоловіком – то завше си может зийти»*).

III. Висновки

Отже, фразеологічний склад роману «Дідо Иванчік» є важливою частиною мовного відтворення світогляду гуцулів, специфіки їхнього повсякденного мовлення. Він демонструє синтез літературної мови, місцевої говірки та фольклору, створюючи багатовимірний художній простір. Провівши аналіз цих одиниць можемо стверджувати, що Петро Шекерик-Доників свідомо використовує фразеологізми як засіб розкриття характерів, передачі емоційного спектру персонажів та відтворення моральних і культурних норм.

Стійкі вислови, що відтворюють структуру прислів'їв та приказок, виконують у романі кілька функцій. По-перше, поглиблюють психологічний, емоційний, світоглядний портрет персонажів, відображають їхні характерні риси, моральні орієнтири та життєвий досвід. По-друге, допомагають передати колорит етнографічного середовища, відтворити гуцульську культуру, побут, традиції. По-третє, підсилюють експресивність і насиченість тексту, адже в них закладені оцінні судження та моральні оцінки.

IV. Список використаних джерел

[1] Берегуля, М. (2021). Функціонування фразеологізмів у романі Петра Шекерика-Доникова «Дідо Иванчік» [Неопублікована курсова робота]. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.

[2] Зеленчук, В. (2007). Літературний шедевр Гуцульщини. Петро Шекерик-Доників. Дідо Иванчік Верховина, 4–6.
[3] Шекерик-Доників, П. (2007). Дідо Иванчік: роман. Гуцульщина.

WORLDVIEW AND CULTURAL VALUES OF THE HUTSULS THROUGH THE PRISM OF PROVERBS AND SAYINGS IN PETER SHKERYK-DONIKOV'S NOVEL «GRANDFATHER IVANCHIK»

Antonina Minenko, Tetiana Hutsulyak

ABSTRACT. This study focuses on describing stable word combinations used in Petro Shekeryk-Donikov's novel «Dido Ivanchik» – an original work written in the Hutsul dialect about the daily life of the Hutsuls, their customs, and beliefs. The object of the study is idioms that resemble proverbs and sayings in structure. The analysis of such units is aimed at determining their functions in the text of the work, semantics, and component composition. It has been established that such expressions reflect folk wisdom, ethical norms, and life experience, perform a humorous and didactic function, and emphasize the moral principles of the inhabitants of Hutsulshchyna. Proverbs and sayings deepen the psychological, emotional, and worldview portrait of the characters in the work.

KEYWORDS: semantics, idioms, proverbs, sayings, Ukrainian worldview, Petro Shekeryk-Donikiv

ІСЛАМІЗАЦІЯ ЯК ПРОТИДІЯ ЗАХІДНІЙ ЕКСПАНСІЇ І ПОВЕРНЕННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Анастасія Нікоряк[1], Наталія Нікоряк[2]

[1]Кафедра міжнародних відносин і суспільних комунікацій,
[2]Кафедра зарубіжної літератури та теорії літератури,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: nikoriak.anastasiia@chnu.edu.ua, n.nikoriak@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У науковій розвідці розглянуто феномен ісламізації як форма ідеологічної та культурної протидії західній експансії в умовах глобалізаційних процесів. Простежено історичні витоки наукового інтересу до ісламського світу в європейському та східноєвропейському орієнталістичному дискурсі, зокрема відзначено еволюцію підходів – від європоцентричних до більш збалансованих і міжкультурних інтерпретацій. Акцентовано на реакції мусульманських суспільств на проникнення західних цінностей, що проявляється у двох протилежних тенденціях: модернізаційній (ісламський реформізм) та консервативній (повернення до ідеалів Халіфату). Підкреслено, що процес ісламізації набуває не лише релігійного, а й соціокультурного та політичного змісту, стаючи способом збереження цивілізаційної ідентичності. Водночас проаналізовано позиції науковців, які розглядають ісламізацію як прагнення до гармонійного співіснування культур і діалогу цивілізацій. Підкреслено, що сучасний ісламський світ переживає глибоку трансформацію, спрямовану на пошук рівноваги між традицією та модерністю. Зазначено, що ця трансформація охоплює не лише релігійну, а й художньо-культурну сферу, де проблематика Сходу і Заходу набуває символічного відображення.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: Іслам, ісламознавство, глобалізація, цивілізаційна ідентичність

I. Вступ

Іслам (від араб. «іслам» – покірність, віддання себе Богові) – наймолодша зі світових релігій, що виникла у VII столітті на території Аравійського півострова й суттєво вплинула на ідейний та культурний розвиток значної частини населення Азії, Африки й частково Європи [6, с. 192]. Визначальною рисою ісламу є його всеохопна роль як релігійного, соціального й культурного регулятора, оскільки релігійні норми пронизують усі сфери життя мусульманського суспільства. Виникнення ісламу стало подією світового значення, адже воно відображало глибинні соціально-економічні й духовні процеси, що відбувалися не лише в Аравії, а й на всьому Близькому Сході. Нова релігія надала поштовх подальшому розвитку цих регіонів, сформувала нові ціннісні орієнтири й духовні ідеали, пробудила надії широких верств населення, водночас ставши для панівних еліт ідеологічним інструментом зміцнення їхньої влади [6, с. 192]. Втім, сучасні глобалізаційні процеси, що охопили майже всі регіони світу, не оминули й Схід, викликавши суперечливі оцінки та реакції. З одного боку, прогресивні кола арабського суспільства розглядають глобалізацію як природне й позитивне явище, що відкриває нові можливості для розвитку. З іншого боку, «багато арабів залишаються вірними своїм традиційним принципам і звичаям у всіх сферах суспільного життя і негативно сприймають проникнення будь-яких іноземних впливів у своє суспільство» [4, с. 19].

II. Основна частина

Перші наукові дослідження мусульманського світу розпочалися в Західній Європі ще в другій половині XIX ст. Серед класичних праць європейського ісламознавства варто згадати фундаментальні роботи А. Вамбері, І. Гольдциєра, Г. Е. фон Грюнебаума, Р. Дозі, А. Кремера, А. Массе, Л. Масіньона, В. Мюїра, Л. Сюкияйнена, Д.С. Трімінгема, Р. Шарля, А. Штренгера та ін. Всі вони внесли значний внесок в дослідження історії ісламу, його віровчення та права, проблем формування ісламської доктрини та культури. Проте в цих текстах часто простежується європоцентричний підхід до оцінки ісламських тра-

диций. Певна ісламознавча школа сформувалася і ареалі Східної Європи. Як найбільш видатних дослідників варто згадати В. В. Бартольда, С. Е. Бертельса, А. Ю. Кримського, І. Ю. Крачковського, В. А. Гордлевського, В. Р. Розена, О. Є. Шмідта тощо. Досліджуючи специфічні особливості ісламу, деякі з цих фахівців також демонструють значний вплив євроцентризму. Лише окремі персоналії, наприклад, М.І. Конрад та Л.С. Васильєв, намагалися неупереджено оцінювати складні явища та процеси, притаманні культурі східних народів.

Сьогодні науковий дискурс зазнає змін: дослідники дедалі частіше прагнуть осмислити причини та особливості поведінки ісламського світу, що зумовила певний розкол у межах західної демократичної моделі. У центрі уваги опиняються питання життєдіяльності мусульманських спільнот у різні історичні епохи. Особливий акцент робиться на процесах трансформації ісламу, ісламської філософської думки та суспільного устрою під впливом колоніальної політики західноєвропейських держав XIX–XX століть, а також на втягненні мусульманських країн до світової економічної системи. Підкреслюється, що саме втручання західноєвропейської культури в життя мусульманських народів спричинило появу двох протилежних тенденцій. З одного боку, це прагнення адаптуватися до нових історичних реалій, засвоїти науково-технічні досягнення Заходу, а також створити мусульманську філософську концепцію, здатну інтерпретувати ці процеси крізь призму ісламу (зокрема, у творчості Аміна ар-Рейхані, Джемаля ад-Діна Афгані та ін.). З іншого боку, простежується рух до минулого – ідеалізація епохи Халіфату, посилення консервативних тенденцій, спрямованих на збереження ісламських традицій і відкидання західноєвропейських культурних моделей. Зокрема, у праці Р. Армура «Іслам і християнство» [1] здійснено ґрунтовний аналіз процесів виникнення та поширення ісламу в різні історичні епохи, а також реакції на ці процеси в західноєвропейському культурному просторі. Автор досліджує формування уявлень і стереотипів про іслам та мусульман у свідомості західноєвропейського суспільства, акцентуючи на проявах релігійної й культурної напруженості, що іноді набували форми відкритої агресії. У роботі також розглядається вплив поширення західної цивілізаційної моделі на мусульманські спільноти та відповідна реакція мусульманського світу, зокрема у вигляді феномену «ісламського фундаменталізму». Праця Р. Армура висвітлює складність процесу поширення ісламу, його взаємодію з немусульманськими культурними традиціями, а також трансформацію ісламських практик і світоглядних засад в умовах нового культурно-релігійного середовища.

Значна частина сучасних дослідників зосереджує увагу на аналізі формування філософської та політичної реакції мусульманського світу на глобальні процеси XX століття. Особливе місце у цих дослідженнях посідає феномен так званого «відродження ісламу», що виявився у намаганні мусульманських спільнот переосмислити власну релігійну ідентичність у контексті модернізаційних викликів. Науковці виокремлюють три основні напрями цього процесу: по-перше, активне поширення ісламського віровчення у світовому масштабі як спроба духовного самоствердження; по-друге, прагнення адаптувати ісламські принципи до сучасних соціально-політичних реалій, створюючи модель «ісламського модернізму»; по-третє, формування тенденцій до міжкультурного діалогу та мирного співіснування різних релігійно-культурних традицій. Таким чином, «відродження ісламу» у XX столітті постає не лише як реакція на політичні трансформації й колоніальну спадщину, а й як спроба знайти баланс між духовною спадковістю та вимогами глобалізованого світу. О. Волович зазначає, що «у відношенні до глобалізації серед певної частини арабського суспільства переважають побоювання перед глобалізаційними змінами, які можуть призвести до знищення культури, руйнування традиційних принципів арабського суспільства. Апологети такого підходу закликають до повної ізоляції, замкнутості і протидії західній гегемонії» [10]. Інший підхід характеризується її

сприйняттям як багатопланового та різностороннього об'єктивного процесу. Послідовники цього підходу пропонують відкинути західну ідеологію і використовувати лише досягнення новітніх технологій для розвитку власного суспільства. Більшість інтелектуалів вважають, що глобалізація відкриває арабам шлях до прогресу і співпраці з іншими народами світу [10].

Якщо брати до уваги релігійну складову в сучасних умовах арабського суспільства, то, наприклад, О. Кудін, провівши глибокий аналіз багатьох робіт філософського змісту про роль ісламу в арабських країнах і його перспективах, прийшов до висновку, що «переважно розглядаються загальні тенденції ісламського світу, ті процеси, які відбуваються під впливом проникнення в мусульманський світ західноєвропейських ідей і світоглядних орієнтирів, а також реакції збоку як прихильників реформ ісламу, так і прихильників повернення до ісламу часів Халіфату, політизування ісламу і використання його віровчення і мусульманської філософії для створення сучасного бачення світу з точки зору ісламу» [5, с. 172]. На думку дослідника, в даному випадку глобалізація – це освітлення конфлікту між модерном і постмодерном, між Заходом і Сходом. Вона також передбачає взаємодію ісламу з іншими релігіями в процесі регуляції їх діяльності у різних сферах в єдиному світовому просторі [5, с. 172]. У первісному значенні слово глобалізація означає «ущільнення світу та інтенсифікацію свідомості світу в цілому» (Роланд Робертсон), стирання (повне чи часткове) культурних, політичних, соціальних та інших обмежень (кордонів) між країнами, соціумами, різними соціальними групами. І саме цього «ущільнення» й «стирання» і побоюється частина арабського суспільства, оскільки воно відбуватиметься не на користь східних країн, враховуючи потужну багатовікову територіальну, економічну і політичну експансію Заходу.

Арабський дослідник Утаві Алі Абдулкарім у своєму дослідженні «До визначення глобалізації: позиції вчених Заходу (теоретико-політологічний аналіз)» вказував, що в умовах соціально-політичних потрясінь, характерних для розвитку арабського світу, в останні роки чітко прослідковується вплив глобалізаційних процесів на виникнення революцій в арабських країнах. Народні революції вимагали повалення існуючого ладу, і виникали переважно в тих державах, де політичне життя практично було відсутнє чи існувало лише формально [11, с. 23]. Сила й потенціал партій і рухів політичного ісламу визначались, перш за все, наступним фактором. Вони стали в умовах «Арабської весни» політичним авангардом тих глибоких трансформаційних процесів, сутністю яких є повернення Арабського світу до своєї цивілізаційної ідентичності, цивілізаційного коду (виділено нами. – Н.А.). Мова йде про пошук прийнятної моделі такого використаня свого менталітету, історичних традицій і досвіду, яка зуміє адаптувати могутню глобалізаційну хвилю до потреб прогресу арабського світу [11, с. 22-28]. Тим самим, логічно захищаючи позицію арабського суспільства, Утаві підкреслює толерантність у пошуку взаємопорозуміння.

Британський дослідник З. Бауман зауважує, що «інтеграція і роздробленість, глобалізація і територіалізація – це взаємодоповнюючі процеси» [2]. Фактично, це «дві сторони одного процесу – процесу перерозподілу суверенітету, влади і свободи дій у світовому масштабі, каталізатором якого став радикальний стрибок у розвитку технологій, пов'язаних зі швидкістю». Співпадіння і переплетення синтезу і роздробленості, інтеграції і розпаду не випадкове, і змінити цю ситуацію вже неможливо. Саме через співпадіння і переплетення двох протилежних тенденцій, т.зв. процеси глобалізації повертаються перерозподілом привілей, багатства і бідності, ресурсів і безсилля, влади і безвладдя, свободи і обмежень. Сьогодні всі ми стали свідками формування нової соціокультурної ієрархії, нової всесвітньої суспільної драбини [2, с. 101].

Натомість В. Попков, український дослідник арабського світу, стверджує, що Захід сьогодні перебуває у занепаді і на зміну принципу домінування Заходу над Сходом

приходить історичний «реванш Сходу», підсумком якого може стати утвердження принципа рівності культур Сходу і Заходу: «Сьогодні все менш ефективними і впливовими стають західний секуляризм, атеїзм і утилітаризм. У вирішенні проблем глобальної кризи він швидше не допомагає, а заважає. Парадоксальність сучасної секуляризації полягає в тому, що забування завітів великих світових релігій (християнства, магометанства, буддизму) не звільнило світову суспільну свідомість від міфів та утопій, а, навпаки, засмітило його набагато шкідливішими міфами і утопіями суспільства споживання» [9, с. 119]. Таким чином, за міркуваннями В. Попкова, арабський світ може вплинути на західний чи, хоча б, встановити певний баланс сил між двома цивілізаціями. При цьому балансі сил обидві сторони «зіткнення цивілізацій» можуть тільки виграти.

Англійський дослідник Б. Левіс інакше оцінює процеси секуляризації, які відбувалися в Європі вже багато років тому. Він звертає увагу на недосконаліть і пагубність того, як відбувається цей процес: «Секуляризм в християнському світі був спробою вирішити довгу нищівну боротьбу церкви і держави. Відокремлення їх одне від одного, встановлене американською і французькою революціями і поширення потім всюди, повинно було попередити дві речі: використання державною релігії для укріплення і розширення власної влади і використання духовенством державної влади для нав'язування іншим своїх вчень і правил. Цю проблему довгий час вважали власне християнською, що не має значення ні для іудеїв, ні для мусульман. Дивлячись на сучасний Близький Схід, як єврейський, та і мусульманський, слід поставити собі питання: чи правильний такий погляд на речі чи все ж євреї та мусульмани підхопили християнську хворобу і їм слід подумати про християнські ліки?» [7].

Проте арабський світ виробив і свою «хворобу». Одним з найбільш негативних проявів глобалізаційних процесів в арабських країнах є виникнення викривленої форми ісламського у вигляді ІДІЛ (Ісламської держави). Після чого, активізувалося зіткнення східного і західного світу, де під Сходом розуміється ісламська цивілізація, а під Заходом – секуляризована чи постсекуляризована Західна Європа та США. Сьогодні західна цивілізація позиціонується як зосередження антирелігійності, яка прагне підкорити традиційні культури Сходу і навязати їм свою цивілізаційну модель. Відповідно, антогоністом безбожної західної цивілізації вважається ісламський світ, від якого сподіваються здатності консолідувати населення мусульманських країн в питанні самозахисту і самозбереження [3, с. 176-177]. Західна дослідниця Е. Нортон, навпаки, вважає, що «зіткнення цивілізацій» – міф. Всюди, де ми бачимо ісламську цивілізацію на Заході, ми знаходимо не зіткнення, а спроби побудувати спільне життя. Кожний день, всупереч зіткненню цивілізацій, звичайні люди знаходять звичайні способи жити разом. Це життя не без конфліктів. Це не утопія; це дім. Між сусідами бувають тертя. Бувають напружені моменти, зіткнення, а іноді і кризи [8, с. 225]. Проте такий підхід не охоплює проблему в цілому, а стосується окремих випадків.

III. Висновки

Отже, у сучасному науковому дискурсі дедалі активніше досліджуються загальні тенденції розвитку ісламського світу, зокрема процеси, що відбуваються під впливом проникнення західноєвропейських ідей, цінностей та світоглядних орієнтирів. Особливу увагу приділяють реакції мусульманських суспільств на ці виклики – як з боку реформаторських течій, що прагнуть оновлення та модернізації ісламу, так і з боку консервативних кіл, які закликають до повернення до духовних і політичних засад епохи Халіфату. У цьому контексті аналізується політизація ісламу, спроби використання його релігійно-філософської системи для формування альтернативного, суто ісламського бачення сучасного світу. Водночас зазначені процеси виходять за межі суто наукового поля – вони знаходять своє відображення і в художньому просторі: у літературі, кіне-

матографі, мистецтві, де проблема взаємодії ісламу та західної цивілізації набуває нових змістових і символічних вимірів. Такий міждисциплінарний підхід дозволяє глибше осмислити динаміку розвитку ісламської культури в умовах глобалізації та її роль у формуванні сучасного культурного діалогу Сходу і Заходу.

IV. Список використаних джерел

[1] Armour, R. (2002) Islam, Christianity, and the West: A Troubled History (Faith Meets Faith Series). Orbis Books, 197 p.
[2] Bauman, Z. (1998) Globalization: The Human Consequences. Columbia University Press, 136 p.
[3] Вододіли секуляризації: монографія (2015) / за ред: О. Білокобильського, В. Левицького. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 240 с.
[4] Інтелект. Особистість. Цивілізація (2007): темат. зб. наук. пр. з соц.-філософ. пробл. / ред.: О.О. Шубін. Донецьк. Вип. 5. 246 с.
[5] Kudin, O. (2011) Іслам і сучасний світ: головні напрями дослідження. *Вісник Національного авіаційного університету.* Сер. : Філософія. Культурологія. № 1. С. 169–172. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnau_f_2011_1_42
[6] Leshan, V. (2010) Основи релігієзнавства : підручник ; 2-е вид., доповн. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 360 с.
[7] Lewis, B. (1993) Islam and the West. Oxford University Press, 240 p.
[8] Norton, A. (2013) On the Muslim Question. Princeton University Press, 288 p.
[9] Popkov, V. (2010) Реванш Востока. Соотношение Запада и Востока в глобальных геополитических трансформациях (конец XX – начало XXI века). Харків : Бурун Книга, 128 с.
[10] Volovych, O. (2011) Глобалізація в арабському світі: виклики, втрати і надбання. *Вісник Львівського університету.* Серія «Філологія». Вип. 53. С. 101–110. URL: http://philology.lnu.edu.ua/visnyk/53_2011/53_2011_volovych.pdf
[11] Utawi, Ali Abdulkarim (2013) До визначення глобалізації: позиції вчених Заходу (теоретико-політичний аналіз). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.* Серія 22 «Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін». Київ : Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Вип. 10. С. 22–28.

ISLAMISATION AS A COUNTERMEASURE TO WESTERN EXPANSION AND THE RETURN OF CIVILISATIONAL IDENTITY

Anastasia Nikoriak, Natalia Nikoriak

ABSTRACT. This scientific study examines the phenomenon of Islamisation as a form of ideological and cultural opposition to Western expansion in the context of globalisation processes. It traces the historical origins of scientific interest in the Islamic world in European and Eastern European Orientalist discourse, noting in particular the evolution of approaches from Eurocentric to more balanced and intercultural interpretations. The focus is on the reaction of Muslim societies to the penetration of Western values, which manifests itself in two opposing trends: modernisation (Islamic reformism) and conservatism (a return to the ideals of the Caliphate). It is emphasised that the process of Islamisation is acquiring not only religious but also socio-cultural and political content, becoming a way of preserving civilisational identity. At the same time, the positions of scholars who view Islamisation as a desire for the harmonious coexistence of cultures and dialogue between civilisations are analysed. It is emphasised that the modern Islamic world is undergoing a profound transformation aimed at finding a balance between tradition and modernity. It is noted that this transformation encompasses not only the religious sphere, but also the artistic and cultural spheres, where the issues of the East and West are symbolically reflected.

KEYWORDS: Islam, Islamic studies, globalisation, civilisational identity

ІНТЕГРАЦІЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ПРОЦЕС НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Олена Петренко

Вчитель-методист, категорія-вища, учитель української мови та літератури, Кривий Ріг, Україна

E-mail: antoshka99antoshka@gmail.com

АНОТАЦІЯ. Сучасна освіта перебуває на етапі глибокої цифрової трансформації, що вимагає від педагогів оновлення методичних підходів, зокрема під час викладання української мови. Впровадження технологій штучного інтелекту (ШІ) відкриває нові можливості для розвитку пізнавального інтересу, формування критичного мислення, творчого підходу до мовленнєвої діяльності та підвищення навчальної мотивації здобувачів освіти. З огляду на необхідність збереження й розвитку української мови в умовах глобалізації, поєднання національних освітніх традицій із сучасними цифровими інструментами є стратегічно важливим завданням. Використання ШІ сприяє персоналізації навчального процесу, урізноманітненню форм роботи та активній взаємодії здобувачів освіти з навчальним матеріалом, що сприяє формуванню стійкої мотивації до вивчення української мови.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: українська мова, штучний інтелект, цифрові технології, пізнавальний інтерес, мотивація, освітнє середовище, мовленнєвий розвиток

I. Вступ

Штучний інтелект стає одним із ключових ресурсів сучасної освіти, адже активне впровадження ШІ у навчальний процес дає змогу вдосконалити традиційні методи викладання, забезпечити індивідуалізацію навчання та створити більш інтерактивне освітнє середовище. В умовах розвитку Нової української школи особливого значення набуває формування пізнавального інтересу та мотивованого ставлення здобувачів освіти до вивчення української мови. Це зумовлює необхідність теоретичного обґрунтування та практичної реалізації можливостей ШІ у мовній освіті.

II. Основна частина

Пізнавальний інтерес визначається як стійка внутрішня потреба людини у пізнанні нового, що супроводжується позитивними емоціями, активністю та прагненням до саморозвитку. В освітньому процесі він є важливою умовою досягнення високого рівня навчальної мотивації, розвитку критичного мислення та творчих здібностей. Ефективне формування інтересу до вивчення української мови передбачає застосування методів, спрямованих на активізацію інтелектуальної діяльності, стимулювання самостійності й дослідницького підходу.

ШІ відкриває широкі перспективи для удосконалення процесу навчання української мови, такі як: персоналізація навчання: адаптація вправ під індивідуальний рівень учня; миттєвий зворотний зв’язок під час виконання мовних завдань; розширення навчального контенту (генерація текстів, тестів, мовних ігор); візуалізація та мультимедійна підтримка навчального матеріалу; формування та оцінювання письмової й усної компетентності.

Ефективне впровадження технологій штучного інтелекту у процес навчання української мови набуває особливої значущості в умовах діджиталізації освіти та глобальної трансформації комунікативного простору. ШІ слугує інструментом підвищення якості мовної освіти, забезпечуючи багатовимірність навчальних впливів, доступність освітніх ресурсів та можливість динамічної адаптації освітнього процесу до індивідуальних потреб кожного здобувача освіти. Використання інтерактивних мовних тренажерів, чатботів для відпрацювання граматичних конструкцій і лексичних одиниць, адаптивних

освітніх платформ, генеративних технологій для створення дидактичних матеріалів, а також систем автоматичного розпізнавання та аналізу мовлення сприяє формуванню в учнів стійкого пізнавального інтересу, розвитку автономності та метапізнавальних умінь, підвищенню якості мовленнєвої практики в синхронному й асинхронному форматах.

Інтеграція інтелектуальних освітніх систем вимагає комплексної модернізації педагогічної діяльності. Передусім, важливо забезпечити високий рівень методичної та цифрової компетентності педагогів, здатних не лише технічно застосовувати ШІ-інструменти, а й науково обґрунтовувати їх дидактичну доцільність, оптимально поєднувати інноваційні технології з традиційними методами навчання. Змішане освітнє середовище, яке поєднує класичні та цифрові форми пізнавальної діяльності, виступає платформою для розвитку критичного мислення, медіаграмотності, цифрової культури та лінгвістичної креативності. Важливим освітнім завданням є формування в здобувачів освіти здатності до критичного осмислення цифрового контенту, відповідального та безпечного використання ресурсів ШІ, уміння аналізувати інформацію в контексті академічної доброчесності та етичних норм комунікації.

У науково-освітньому дискурсі підкреслюється, що технології штучного інтелекту мають розглядатися не як альтернатива традиційній мовній освіті, а як її високотехнологічне доповнення, здатне посилити потенціал формування мовної компетентності, когнітивного розвитку та особистісної мотивації.

Ефективність інтеграції ШІ у вивчення української мови визначається здатністю освітньої системи забезпечити педагогічно обґрунтований баланс між цифровими інструментами та живим мовним середовищем, між автоматизацією процесів і творчою інтерпретацією мовних явищ. В умовах діджиталізації освіти ШІ постає важливим чинником модернізації змісту, технологій і форм навчання, сприяє розширенню інформаційних можливостей здобувачів освіти, підвищує рівень їхньої мотивації до опанування української мови, а також формує готовність до ефективної комунікації та пізнавальної діяльності в цифровому суспільстві.

III. Висновки

Інтеграція технологій штучного інтелекту у процес навчання української мови сприяє підвищенню пізнавальної активності й мотивації здобувачів освіти, а також дозволяє персоналізувати та осучаснити освітній процес. ШІ розширює можливості розвитку мовленнєвої компетентності, стимулює творчість та дослідницьку діяльність. Отже, його використання є важливим чинником формування позитивного ставлення до рідної мови й підвищення результативності навчання.

IV. Список використаних джерел

[1] Bibik, N. M. (2017). Nova ukrainska shkola: Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi osvity. MON Ukrainy.
[2] Ovcharuk, O. V., Voloshyna, T. V. (2021). Tsyfrova kompetentnist uchniv ta pedahohiv u suchasnomu osvitnomu seredovyshchi. Kyiv.
[3] Pometun, O., Pyrozhenko, L. (2020). Suchasnyi urok. Interaktyvni tekhnolohii navchannia. A.S.K.
[4] Shulha, L. V. (2022). Innovatsiini tekhnolohii navchannia ukrainskoi movy. Kharkiv.
[5] UNESCO. (2021). AI and education: Guidance for policy-makers. UNESCO Publishing.

INTEGRATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES INTO THE PROCESS OF TEACHING THE UKRAINIAN LANGUAGE AS A MEANS OF DEVELOPING THE COGNITIVE INTEREST OF STUDENTS

Olena Petrenko

ABSTRACT. Modern education is undergoing a deep digital transformation, which requires teachers to update their methodological approaches, particularly when teaching the Ukrainian language. The introduction of artificial intelligence (AI) technologies presents new opportunities for developing cognitive skills, fostering critical thinking, adopting a creative approach to speech activities, and enhancing student learning motivation. Given the need to preserve and develop the Ukrainian language in the context of globalisation, the combination of national educational traditions with modern digital tools is a strategically important task. The use of AI contributes to the personalisation of the educational process, diversification of work forms, and active interaction between students and educational material, which fosters sustainable motivation to study the Ukrainian language.

KEYWORDS: Ukrainian language, artificial intelligence, digital technologies, cognitive interest, motivation, educational environment, speech development

СТРАХ ВЛАСНОЇ ДУМКИ: ВПЛИВ МАСМЕДІА ТА ФЕНОМЕН СПІРАЛІ МОВЧАННЯ

Аміна Різкалла

Кафедра журналістики та реклами, Державний торговельно-економічний університет, Київ, Україна

E-mail: a.rizkalla_ftm_7_25_b_d@knute.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто теорію спіралі мовчання, розроблену Елізабет Ноель-Нойман. Проведено аналіз впливу мас-медіа на формування громадської думки та індивідуальну поведінку. Особливу увагу приділено страху соціальної ізоляції, який стає головною причиною утримання від висловлювання непопулярних поглядів. Розглянуто походження залежності від громадської оцінки.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: людина, мас-медіа, соціалізація, погляд, думка

I. Вступ

У XXI столітті власна думка дедалі частіше розчиняється в загальному потоці громадської. Людина живе у світі, де на неї постійно впливають медіа та цифрові технології, що створюють нескінченний потік новин, коментарів і оцінок. У такому середовищі індивід нерідко починає сумніватися у власних переконаннях і відчувати тиск «більшості». Бажання бути прийнятим суспільством, уникнути критики чи осуду змушує багатьох замовчувати відмінні від панівних погляди. Саме тут проявляється актуальність теорії спіралі мовчання, яка пояснює, чому індивідуальний голос у сучасному інформаційному просторі часто зникає під натиском громадської думки. Метою даної роботи є аналіз впливу масмедіа на формування громадської думки в сучасній ретроспективі.

II. Теоретичні засади та класичні підходи до «спіралі мовчання»

Теорії спіралі мовчання пов'язані з розвитком уявлень про вплив масової комунікації на формування громадської думки у XX столітті. Важливим підґрунтям стали ідеї Вальтера Ліппмана, викладені в праці «Public Opinion» (1922), де він стверджував, що медіа створюють у свідомості людей спрощені «картини реальності», які визначають їхнє сприйняття суспільних подій. Медіа, за Ліппманом, виконують не лише функцію інформування, а й активно конструюють образи соціальної дійсності. Ці образи визначають, як громадяни розуміють політичні процеси, міжнародні події чи суспільні проблеми. Він вважав, що громадська думка ґрунтується не стільки на фактах, скільки на уявленнях про них, які транслюються суспільству. Ця ідея стала ключовою для подальших теорій комунікації, зокрема для концепції спіралі мовчання, де роль медіа полягає у створенні «клімату думок» – враження, яка позиція є переважаючою в суспільстві.У своїй статті The Spiral of Silence: A Theory of Public Opinion та однойменній монографії (1980) Елізабет Ноель-Нойманн дослідила механізм, за допомогою якого мас-медіа формують суспільний «клімат думок» та впливають на поведінку індивідів. На її думку, люди постійно оцінюють соціальне середовище, щоб зрозуміти, яка позиція домінує у суспільстві. Якщо індивід відчуває, що його власна точка зору є менш популярною або відкидається більшістю, він схильний утримуватися від її висловлення через страх соціальної ізоляції. Водночас позиція, яка активно підтримується медіа, посилюється у публічному просторі, тоді як альтернативні голоси поступово «мовчать», що й створює ефект самопідсилювальної спіралі. Українські дослідники, зокрема А. Д. Штельмашенко, акцентують увагу на тому, що теорія спіралі мовчання є важливим інструментом для розуміння впливу медіа на суспільні процеси. У своїй роботі «Спіраль мовчання як фактор впливу на громадську думку» (2018) Штельмашенко систематизує ключові положення теорії, розглядаючи її як механізм, що керується страхом соціальної ізоляції. На його думку суспільство, керуючись страхом уникнення загрози ізоляції, схильне віддавати пріоритет тій

думці чи кандидатам, яких воно сприймає як представників «більшості». У цьому процесі засоби масової інформації (ЗМІ) відіграють критичну роль, подаючи інформацію, включно з результатами соціологічних досліджень, у формі, що підсилює сприйняття певної позиції як панівної.

III. Психологічні механізми та соціальний тиск у формуванні «спіралі мовчання»

Страх соціальної ізоляції виступає ключовим фактором, що прискорює дію «спіралі мовчання». Е. Ноель-Нойманн пояснює це на основі досліджень Соломона Аша щодо конформності [1]. У його класичному експерименті учасникам пропонували вибрати серед трьох ліній (A, B, C) ту, що дорівнює за довжиною заданій лінії X. При індивідуальному виборі більшість давала правильну відповідь – лінію С. Однак у групі, де всі інші учасники одностайно називали правильною лінію В, респондент відчував сильний тиск і занепокоєння через можливу реакцію групи на його відмінну думку. Результати показали, що більшість піддавалися цьому тиску і погоджувалися з більшістю, навіть якщо це суперечило очевидним фактам. Цей експеримент ілюструє, як страх бути ізольованим соціально змушує людей замовчувати власну позицію, що і лежить в основі механізму спіралі мовчання.Модель «спіралі мовчання» демонструє, як динамічно медіа впливають на формування громадської думки. Людина, хоча й має внутрішній «квазі-статистичний орган» для оцінки думок оточення, не здатна самостійно отримувати достатньо інформації для повного аналізу соціальної ситуації. У цьому процесі вирішальну роль відіграють засоби масової інформації, які виступають своєрідним «шостим чуттям» для суспільства. Водночас, через вплив потужних медіа людина може помилково оцінювати, яка думка є панівною, створюючи стан, який Ноель-Нойманн називає «плюралістичним невіглаством». Це відбувається, коли медіа не репрезентують усю різноманітність суспільних поглядів пропорційно до їхнього поширення.

IV. Роль медіа та актуалізація теорії в умовах цифрових платформ

Людина має внутрішній «квазі-статистичний орган» для оцінки суспільних настроїв, але не може самостійно охопити всю соціальну ситуацію. Тут засоби масової інформації (ЗМІ) відіграють вирішальну роль, виступаючи «шостим чуттям» для суспільства. Однак потужні медіа можуть спотворювати реальну картину поширеності думок, створюючи стан «плюралістичного невігластва». Це відбувається, коли ЗМІ не репрезентують усю різноманітність суспільних поглядів пропорційно до їхнього фактичного поширення. Ноель-Нойманн підкреслює, що медіа не просто підсилюють уже існуючі настрої в суспільстві. Наприклад, друковані видання дозволяють індивіду обирати інформацію серед широкого спектру точок зору, що дає змогу ознайомитися з альтернативними позиціями. Телебачення ж, завдяки своїй аудіовізуальній та масовій природі, має набагато сильніший і швидший вплив, здатний формувати уявлення про домінуючу думку і, як наслідок, прискорювати дію спіралі мовчання. З моєї точки зору, концепція «спіралі мовчання» набуває нової актуальності в епоху соціальних мереж, які стали не просто «шостим чуттям», а й середовищем для миттєвого та агресивного соціального контролю. Якщо раніше страх ізоляції був пов’язаний з фізичною групою (як у Аша) або з панівним медіа-наративом (телебачення), то тепер він посилюється через ризик цькування (cancellation) або виключення з віртуальних спільнот.

V. Висновки

Теорія спіралі мовчання демонструє, що формування громадської думки значною мірою залежить від того, як медіа конструюють соціальну реальність та задають «клімат думок». Люди, орієнтуючись на уявлення про домінуючу позицію в суспільстві, часто стримують власні погляди через страх соціальної ізоляції. Психологічні механізми кон-

формності, доведені в експериментах Соломона Аша, пояснюють, як навіть очевидні факти поступаються тиску групи. Роль медіа у цьому процесі є вирішальною: вони не лише повідомляють інформацію, а й формують уявлення про більшість, що може призводити до «плюралістичного невігластва». В умовах цифрової епохи дія спіралі мовчання посилюється, адже соціальні мережі створюють середовище швидкої реакції й потенційного публічного осуду, що робить страх ізоляції ще відчутнішим. Теорія Ноель-Нойманн залишається актуальною й сьогодні, допомагаючи пояснювати динаміку висловлювань, суспільного тиску та поведінки людей у медіапросторі.

VI. Список використаних джерел

[1] Вікіпедія. URL : https://wikipedia.org
[2] Noelle-Neumann, E. (1993). The spiral of silence: Public opinion– Our social skin. University of Chicago Press.
[3] Іванов, В. (2010) Основні теорії масової комунікації і журналістики : навчальний посібник (за наук. ред. В. В. Різуна). Київ: Центр Вільної Преси.
[4] Штельмашенко, А. Д. (2018). Спіраль мовчання як фактор впливу на громадську думку. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського.* Серія: Державне управління, 29(68)(3), 119–122. http://nbuv.gov.ua/UJRN/sntvupa_2018_29_3_24

FEAR OF ONE'S OWN OPINION: THE INFLUENCE OF MASS MEDIA AND THE PHENOMENON OF THE SPIRAL OF SILENCE

Amina Rizkalla

ABSTRACT. The article examines the theory of the spiral of silence, developed by Elisabeth Noelle-Neumann. The analysis of the influence of mass media on the formation of public opinion and individual behaviour is carried out. Particular attention is paid to the fear of social isolation, which becomes the main reason for refraining from expressing unpopular views. The origin of dependence on public evaluation is considered.

KEYWORDS: person, mass media, socialization, view, opinion

ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ІНТРИГИ У ТВОРЧОСТІ ДЖЕФФРІ АРЧЕРА

Максим Сідор

Кафедра англійської мови, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: sidor.maksym@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Досліджується прагматичний аспект інтриги у творчості Джеффрі Арчера, одного з найвідоміших сучасних англомовних письменників, чиї романи відзначаються динамічним сюжетом та психологічною глибиною персонажів. Автор роботи аналізує, яким чином інтрига функціонує не лише як художній прийом, а й як ефективний комунікативний механізм, що дозволяє формувати увагу читача, підтримувати емоційне напруження та спрямовувати його сприйняття сюжету та характерів героїв. У дослідженні виділено основні типи інтриг у романах Арчера: соціально-політичну, особистісну та детективну, а також розглянуто їхні прагматичні функції від стимулювання когнітивної активності читача до моделювання його емоційного та морального досвіду. Методологічною основою роботи є поєднання текстологічного аналізу, прагматичного підходу та елементів когнітивного літературознавства. Показано, що інтрига у творах Арчера забезпечує комплексне взаємодію автора з аудиторією, поєднуючи сюжетну динаміку, психологічну глибину персонажів та соціальні контексти. Результати дослідження можуть бути корисними для літературознавчих аналізів сучасної англомовної прози та вивчення механізмів впливу художнього тексту на читача.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: інтрига, прагматика, художній текст, комунікативний механізм, соціальний контекст

I. Вступ

Сучасний художній текст неможливо уявити без використання інтриги, яка виступає не просто елементом сюжету, а своєрідним комунікативним інструментом. У творчості Джеффрі Арчера інтрига набуває особливої прагматичної функції: вона не лише утримує увагу читача, а й забезпечує передачу авторського послання, формує сприйняття персонажів та спрямовує читача на певну інтерпретацію подій.

Проблематика інтриги в літературознавстві традиційно розглядається у двох аспектах: формально-структурному та смислово-прагматичному. Перший зосереджений на прийомах сюжетної організації та композиційних техніках, другий – на способах впливу тексту на читача та його реакцію. Саме прагматичний аспект інтриги в творах Арчера є малодослідженим і потребує системного аналізу.

Мета дослідження полягає у виявленні специфіки використання інтриги як прагматичного засобу у романах Джеффрі Арчера. Завдання дослідження включають:

1. Визначення основних типів інтриги в творчості автора.
2. Аналіз прагматичної функції інтриги в розвитку сюжету та характерах персонажів.
3. Виявлення особливостей читацького сприйняття інтриги та її впливу на емоційний та когнітивний досвід.

Методологічна основа дослідження поєднує текстологічний аналіз, прагматичний підхід та елементи когнітивного літературознавства. Такий підхід дозволяє розглядати інтригу не лише як сюжетний прийом, а й як засіб комунікації автора з читачем.

II. Прагматичний вимір інтриги

Інтрига у творах Джеффрі Арчера виступає не просто художнім прийомом, а багатоплановим комунікативним засобом, який формує сприйняття читача та спрямовує його увагу. У сучасному літературознавстві інтригу розглядають з двох точок зору: структурної та прагматичної. У першому випадку досліджують композиційні прийоми, що забезпечують логіку розвитку подій, у другому – аналізують ефект, який інтрига справ-

ляє на читача, його емоції та когнітивні реакції. Саме прагматичний аспект є ключовим у творчості Арчера, оскільки він дозволяє автору маніпулювати очікуваннями аудиторії та одночасно розкривати характер персонажів.

У романах Арчера можна виділити кілька типів інтриги. Перший – соціально-політична інтрига, яка пов'язана з конфліктами між персонажами на різних рівнях суспільної ієрархії. Такі сюжетні лінії характерні для серійних романів, де боротьба за владу, бізнес або особисті амбіції стає рушійною силою сюжету. Прагматично цей тип інтриги дозволяє автору показати механізми соціальної взаємодії, етичні дилеми та наслідки прийнятих рішень. Читач при цьому не лише слідкує за розвитком подій, а й оцінює моральний вибір героїв, формуючи власну позицію.

Другий тип – особистісна інтрига, пов'язана з внутрішніми конфліктами персонажів. Арчер часто використовує внутрішні монологи, діалоги та неочікувані сюжетні повороти, щоб показати боротьбу героїв із власними страхами, амбіціями та сумнівами. Через це читач отримує можливість емоційного занурення: він співпереживає героям, аналізує їхні мотиви та психологічний стан. Такий ефект досягається за рахунок ретельного чергування кульмінаційних моментів та спокійніших епізодів, що підтримують динаміку тексту та формують емоційний ритм оповіді [2, с. 61].

Третій тип інтриги – детективна або кримінальна, коли сюжет зосереджений на розгадуванні таємниць, з'ясуванні причин і наслідків подій. Арчер майстерно створює ефект несподіванки, підкидаючи читачеві інформацію поступово, ускладнюючи передбачуваність розвитку подій. Це не лише підвищує напруження, а й стимулює когнітивну активність: читач намагається прогнозувати хід сюжету, аналізує поведінку персонажів, зіставляє факти та робить власні висновки.

Прагматично інтрига виконує кілька функцій у романах Арчера. Вона регулює увагу читача, спрямовуючи її на ключові сюжетні вузли, підтримує напруження та інтригу протягом всього твору. Водночас інтрига моделює поведінку персонажів, дозволяючи автору передавати моральні, соціальні та психологічні аспекти оповіді без прямого пояснення. Через інтригу читач відчуває себе активним учасником подій, його емоції і судження стають складовою частиною сприйняття твору [1, с. 38].

Особливо важливо, що інтрига у творчості Арчера формує комплексний читацький досвід, поєднуючи емоційний, когнітивний і соціальний аспекти. Читач переживає сюжет разом з героями, аналізує їхні мотиви та оцінює соціальні ситуації, що відображають сучасні реалії. Таким чином, інтрига стає не просто засобом розваги, а ефективним інструментом взаємодії автора з аудиторією, що забезпечує глибоке занурення у текст та його багаторівневе прочитання.

Показовими є приклади з романів Арчера, де інтрига реалізується вже з перших рядків. Наприклад:

«IT HAD NOT BEEN an easy birth, but then for Abel and Zaphia Rosnovski nothing had ever been easy…» [5, с.7] інтрига полягає у тому, що автор, починаючи роман натяком на «нелегке народження» і постійні труднощі родини Росновських, створює атмосферу напруженого очікування та передчуття подальших випробувань, не розкриваючи одразу суті події.

Інший приклад вислів героя *«Accept nothing, believe no one, challenge everything. It's the only law I live by».* [4, с. 9] виконує роль вступної інтриги, адже натякає, що персонаж опиниться у світі, де правда й обман переплетені, а довіра може мати фатальні наслідки. Такі прийоми дозволяють Арчеру з перших сторінок залучити читача до співтворення смислу й підтримувати інтерес протягом усього наративу.

Отже, інтрига у творчості Джеффрі Арчера постає не лише як структурний компонент наративу, а як стратегічний засіб реалізації авторської інтенції, спрямований на досягнення комунікативного ефекту. Вона забезпечує активну участь читача у процесі інтер-

претації, перетворюючи його з пасивного спостерігача на співтворця смислу. Завдяки багаторівневій побудові інтрига створює ефект «відкладеного розуміння», коли справжній зміст подій розкривається поступово, стимулюючи рефлексію та переосмислення вже прочитаного. Такий прийом не лише утримує увагу, а й формує глибоку когнітивно-емоційну взаємодію між текстом і реципієнтом. Арчер досягає цього через майстерне поєднання сюжетної напруги з психологічною достовірністю образів, завдяки чому його романи набувають рис інтелектуальної прози, що поєднує аналітичність і художню емоційність. Таким чином, інтрига у його творах виконує інтегративну функцію – поєднує структурно-композиційні, семантичні та прагматичні параметри, виступаючи основою естетичного впливу й ключем до глибшого розуміння природи художньої комунікації.

III. Висновки

Аналіз творчості Джеффрі Арчера показує, що інтрига у його романах виконує не лише сюжетно-композиційну, а й комунікативно-прагматичну функцію, охоплюючи мовний, стилістичний, когнітивний і психологічний рівні тексту. Вона є інструментом взаємодії автора з читачем, спрямовуючи його увагу, формуючи очікування та підтримуючи емоційне напруження.

Інтрига виступає регулятором читацької уваги, забезпечуючи динамічність і непередбачуваність сюжету. Використовуючи прийоми затримки розв'язки, інформаційної неповноти й контрасту, Арчер підтримує постійний інтерес і стимулює когнітивну активність читача. Водночас інтрига виконує психологічну функцію – розкриває внутрішній світ персонажів, їхні мотиви та моральні вибори, що поглиблює емоційне залучення аудиторії [3, с. 340].

Крім того, інтрига гармонізує комунікативний простір художнього тексту, поєднуючи авторський задум із читацьким сприйняттям і створюючи когнітивну рамку для інтерпретації подій. Вона виступає засобом емоційного впливу, когнітивної стимуляції та естетичного задоволення, підвищуючи художню цінність творів Арчера.

Отже, прагматичний аспект інтриги є ключовим чинником ефективності письма Джеффрі Арчера та відкриває перспективи для подальших досліджень у сфері когнітивної поетики, лінгвопрагматики та стилістики художнього тексту.

IV. Список використаних джерел

[1] Кицак Л. (2014). Художня природа інтриги в детективах. *Українська література в загальноосвітній школі.* Вип.7. С. 60–62.
[2] Чазова К. О. (2022). Інтрига детективного сюжету як стимул формування читацької культури. *Grail of Science*. Т. 23. С. 340–341.
[3] Archer J. (2020). Nothing Ventured. London : Pan Books, 369 p.
[4] Archer J. (2017). The Prodigal Daughter. London : Pan Books, 485 p.

THE PRAGMATIC ASPECT OF INTRIGUE IN JEFFREY ARCHER'S FICTION

Maksym Sidor

ABSTRACT. The article examines the pragmatic aspect of intrigue in the works of Jeffrey Archer, one of the most prominent contemporary English-language writers, whose novels are distinguished by dynamic plots and the psychological depth of characterisation. The author analyses how intrigue functions not only as an artistic device but also as an effective communicative mechanism that helps to capture the reader's attention, maintain emotional tension, and guide the perception of the story-line and the characters' actions. The study identifies the main types of intrigue in Archer's novels, social-political, personal, and detective, and examines their pragmatic functions, ranging from stimulating the reader's cognitive engagement to shaping their emotional and moral experience. The methodological basis of the research combines textual analysis, a pragmatic approach, and elements of cognitive literary studies. It is demonstrated that intrigue in Archer's fiction ensures a complex interaction between the author and the audience, integrating plot dynamics, psychological depth, and social context. The results of the study can be useful for literary analysis of contemporary English-language prose and for exploring the mechanisms of reader engagement in artistic texts.

KEYWORDS: intrigue, pragmatics, literary text, psychological portrait, social context

КОМБАТАНТСЬКА ЛІТЕРАТУРА: МЕЖА МІЖ ХУДОЖНІМ ВИМИСЛОМ І ДОКУМЕНТАЛЬНОЮ ПРАВДОЮ

Віталій Стригун

Кафедра літературознавства, східної філології і перекладу
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», Старобільськ, Україна

АНОТАЦІЯ. У статті проаналізовано особливості художньої та нон-фікшн літератури, а саме в комбатантських творах українських письменників. Зазначено причини та передумови появи таких творів, а також проаналізовано їх жанрову специфіку. Зазначається, що в українському книговиданні наразі домінує саме жанр нон-фікшн, який постає на противагу сучасним викликам суспільства.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: нон-фікшн, художня література, комбатантська література, воєнна література

I. Вступ

Олександр Галич у підручнику «Вступ до літературознавства» зазначає, що «Художня література відображає навколишню дійсність в образній формі, творить нову художню реальність згідно з естетичними законами. Предметом уваги письменника завжди є людина, природа, суспільство, пропущені через його свідомість. На баченні письменником подій, постатей, їхній оцінці завжди відображаються світоглядні позиції автора, його вік, освіта, професія і навіть настрій у момент творення» [1, с. 46].

На противагу до художньої літератури постає документалістика (документальна література). На Заході, а також в Україні, в цілому, така література має назву нон-фікшн (від англ. *non* – не; *fiction* – вигадка, вимисел, фікція). В першу чергу – це мемуаристика, письменницька публіцистика, а також художня біографія. На думку В. Здоровеги «Письменницька публіцистика відрізняється посиленою увагою до використання розмаїття художніх засобів, багатством жанрових форм, емоційним відтворенням дійсності, художністю типізації її прикметних явищ» [2, с. 56].

У сучасному українському книжковому просторі документальна література набуває значної популярності. Особливо це стало помітно після ключових подій 2013-14 років, які сприяли зростанню зацікавленості суспільства історичними дослідженнями, архівними матеріалами та документальними творами. Тренд на книги нон-фікшн у процесі росту і сьогодні. Пріоритети читачів змінилися: тепер реальні події та факти привертають більше уваги, ніж художній вимисел, що відобразилося на асортименті книжкових магазинів, де значно збільшилася кількість перекладених та вітчизняних видань у жанрі документальної літератури, зокрема і воєнної.

II. Особливості та аналіз творів комбатантської літератури

Термін «воєнна література» охоплює широкий обсяг художніх та документальних текстів, присвячених зображенню бойових дій та пов'язаних із ними подій. У межах цього поняття доцільно виокремити комбатантську літературу (від фр. *combattant* – воїн, боєць), яка є специфічним підвидом воєнної літератури. Її визначальною ознакою є авторство осіб, які безпосередньо брали участь у бойових діях (як діючі військовослужбовці, так і демобілізовані, резервісти).

Творам комбатантської літератури притаманна висока фактологічність, автобіографічність, вони містять елементи мемуарного чи документального письма. Ці твори передають глибокі внутрішні переживання героїв, фіксують новий життєвий досвід і пов'язані з ним психологічні зміни. Яскравими представниками «воєнної літератури» часів Першої та Другої світової воєн є: Ернест Юнгер «В сталевих грозах» (1920), «Війна як внутрішнє переживання» (1922), Ернест Гемінґвей «Фієста і сонце сходить» (1926),

«Прощавай зброє» (1929), «По кому подзвін» (1940), Еріх Марія Ремарк «На західньому фронті без змін» (1928/29), «Три товариші» (1936/37), «Тріумфальна арка» (1945), Івлін Во трилогія «Клинок честі», твори «Чоловіки у війську» (1952), «Офіцери і джентельмени» (1955), «Беззастережна капітуляція» (1961), Курт Воннеґут-молодший «Бойня номер п'ять, або Хрестовий похід дітей» (1969).

Вже у сучасній Україні ми можемо умовно поділити твори комбатантської літератури на ті, які були написані за часів АТО (14 квітня 2014 – 30 квітня 2018 року), ООС (30 квітня 2018 – 24 лютого 2022 року), повномасштабного вторгнення з 24 лютого 2022 року, а також на ті, які будуть написані після завершення війни. Комбатантську літературу в Україні створюють письменники, які пішли воювати у складі добровольчих батальйонів, мобілізовані, ті, хто до війни не мав жодного дотику, проте через обставини сьогодення зіткнувся з нею лицем до лиця.

Повномасштабне вторгнення країни-агресора неминуче трансформує ментальну мапу української мілітарної літератури, яка вже має розгалужене представлення. Усвідомлення необхідності осмислення й репрезентації травматичного досвіду війни стало водночас викликом та обов'язком сучасної літератури й мистецтва. У цьому контексті художній твір виконує функцію культурної терапії: з одного боку, надає авторові можливість вербалізувати власний травматичний досвід, а з іншого – дозволяє читачам осмислити та інтегрувати цей досвід у процесі сприйняття, дискусії та обговорення.

Одним з основоположників жанру нон-фікшн у сучасній українській комбатантській літературі, на мою думку, є Петро Солтис зі своїми щоденниками «370 днів у камуфляжі. Записки артилериста». Задумом цієї книги стало те, що письменник при житті хотів залишити своїй сім'ї реалістичний опис свого воєнного життя. Автор детально переплітає у своїй книзі армійські будні з особистим життя, описує кожен день, додаючи архівні фото себе та побратимів «09.09 (день сьомий). Ранок розпочався вже традиційно – із зарядки, але це далеко не головне для мене. Сьогодні – день народження моєї найстаршої донечки Олі» [4, с. 12].

Також автор доволі скурпульозно зображає негативні факти та події, яких на війні вистачає вдосталь, проте вдається й до ліризації оповіді: «На зміну сонячному морозному ранку поступово приходить сонячний і теплий день. Яскраве проміння підсушує багнюку, і від цього значно поліпшується настрій» [4, с. 154]. Петро Солтис нібито намагається відійти від реалій воєнного життя, дивлячись на тепле сонце, як на елемент мирного буття, проте одразу згадує про бруд та багнюку – невід'ємні атрибути війни, різко переносячи читача до суворих буднів солдата.

Відомими творами нон-фікшн літератури часів АТО та ООС є «Блокпост» Б. Гуменюка, «Нотатки мобілізованого» Н. Розлуцького, «Синдром АТО. Нотатки «Айболіта» В. Стеблюка, «Приватний щоденник. Майдан. Війна…» М. Матіоса, «Воєнний щоденник (2014-2015)» О. Мамалуя, «Хроніки одного батальйону» І. Орла, «То АТО. Щоденник добровольця» Д. Якорнова, «Життя P.S.» В. Бурлакова, або ж нариси та спогади, які були написані вже після повернення «Герої сучасності» Патріка, «Любов на лінії вогню» В. Трофимовича, «Іловайський щоденник» Р. Зіненка, «Звіт за серпень '14» А. Сови, «Вальгалла-експрес» Позивний «Воланд».

Художніми творами комбатантської літератури, в основі яких покладені історії реальні події та герої є: «Піхота», «Піхота-2. Збройники» М. Бреста, «Світло і цегла» Ю. Руденка, «Карателі» В. Якушева, «Сапери» С. Гридіна, «Люди на війні» Б. Гошка, «Скеп–сис» Г. Обертайла, «Вовче» К. Чабали та інші. До цієї когорти варто віднести твори авторів-жінок, а саме «Доця» Тамари Горіха Зерня, «Дівчата зрізають коси» Євгенії Подобної, «Як вигинається воєнне коло» Ярини Чорногуз.

На мою думку, справжнім сплетінням художньої літератури та нон-фікшн є книга Валерія Маркуса «Сліди на дорозі». Автор майстерно поєднує реальні історії з метафо-

ричними відображеннями, перетворюючи кожен епізод у частину великого людського досвіду. Маркус описує події книги не лише фактологічно, як журналіст, а пропускає їх крізь призму власних роздумів, наповнюючи текст філософським звучанням, доповнюючи книгу художніми елементами. «Засмучувала моя непричетність. Це як дивишся з вікна власного будинку-в'язниці, який сам збудував навколо себе, а там, через дорогу, життя вирує» [3, с. 47].

За часів повномасштабного вторгнення книги комбатанської літератури доповнюються і по цей день: «З любов'ю – тато!» та «Мисливці за щастям» Валерія Пузіка, «Історії та війни» Юрія Гудименка, «Тільки не пиши мені про війну» Павла Вишебаби, «Історія впертого чоловіка» Олександра Будька «Терена», «Бабах на всю голову» Віталія Запеки, «Точка нуль» Артема Чеха, «Полон» Валерії Суботіної, «Книга хоробрих» Руслана Сербова «Давіда» та інші.

III. Висновки

Таким чином, комбатантська література є унікальним жанровим явищем, що поєднує у собі риси художності та документального свідчення. Її авторами є безпосередні учасники бойових дій, для яких письмо стає способом осмислення пережитого, внутрішньої рефлексії та фіксації правди війни без фільтрів зовнішнього спостерігача. Межа між художнім і документальним у таких творах є рухомою: з одного боку – автори прагнуть достовірності й хронікальності, з іншого – використовують засоби художнього моделювання для глибшого емоційного впливу та створення образної правди. Ці книги формують нову наративну традицію, де суб'єктивність досвіду поєднується з прагненням до історичної пам'яті. Комбатантська література виконує подвійну функцію – мистецьку та документальну, стаючи при цьому важливою складовою національного дискурсу про війну.

IV. Список використаних джерел

[1] Галич О. (2017). Вступ до літературознавства. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 324 с.
[2] Здоровега В. (2004). Теорія і методика журналістської творчості. Львів: ПАІС, 269 с.
[3] Маркус В. (2018). Сліди на дорозі. Кам'янець-Подільський, 375 с.

COMBATANT LITERATURE: THE LINE BETWEEN FICTION AND DOCUMENTARY TRUTH

Vitalii Stryhun

ABSTRACT. The article analyzes the features of fiction and non-fiction literature, namely in combatant works of Ukrainian writers. The reasons and prerequisites for the emergence of such works are indicated, and their genre specificity is also analyzed. It is noted that non-fiction currently dominates Ukrainian book publishing, which stands in contrast to modern challenges of society.

KEYWORDS: non-fiction, fiction, combatant literature, war literature

ПИСЬМЕННИК ЯК СВІДОК ІСТОРІЇ: МОДЕРНІСТСЬКА МОДЕЛЬ МИТЦЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ XX СТОЛІТТЯ

Максим Забродін

Кафедра зарубіжної літератури та теорії літератури,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

АНОТАЦІЯ. У науковій розвідці досліджується проблема письменника як свідка історії в модерністській літературі XX століття на матеріалі української прози. Модель митця-свідка розглядається як ключова форма модерністської самосвідомості, у межах якої автор постає не лише як наратор, а як суб'єкт, безпосередньо залучений у переживання історичної катастрофи на етичному, психологічному та естетичному рівнях. Показано, що модерністське свідчення не тотожне документальній фіксації подій, а функціонує як художня форма співіснування з історією, заснована на фрагментарності, травматичній оптиці та відкритості морального вибору.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: модернізм, етика письма, українська література XX століття, Микола Хвильовий, Володимир Сосюра, Аркадій Любченко, автобіографічна проза

I. Вступ

Проблема «письменника-свідка» в літературі XX століття постає не як другорядний мотив, а як одна з ключових моделей модерністської самосвідомості митця – у текст він входить не лише як «автор», а і як особа, що переживає історію на межі емпіричного, етичного та естетичного. Модернізм, з його акцентом на внутрішньому досвіді, при цьому не ігнорує «велику історію». Натомість він переносить її у сферу травматичної оптики, фрагментованого сприйняття, суб'єктивної рецепції та особистісного морального вибору. За Н. Головченко, модернізм є свідомо, підкреслено суб'єктивним мистецтвом. Це мистецтво робить переживання, внутрішній конфлікт і напруження «я» основними способами говорити про реальність, яка не піддається лінійним поясненням [1].

Саме тому українські модерністські тексти, такі як новела М. Хвильового «Я (Романтика)» (1924) і автобіографічний роман В. Сосюри «Третя рота» (1988), можуть розглядатися як методологічно показові «інструменти» вивчення моделі митця-свідка: перший – як концентрат етичної безвиході доби (свідчення через акт непоправного вибору), другий – як тривале самодокументування історії «з низів» (свідчення як пам'ять, що розгорнута у часі).

У цьому контексті «свідчення» в модерністському письмі не тотожне документу в позитивістському сенсі. Воно є інструментом співіснування з історією, в якому текст постає не стільки «дзеркалом» чи «констатацією» події, скільки розірваним на суб'єктивність хронотопом, у якому простір і час відображаються у вигляді нав'язливих образів, символів, повторів, щоденникових нотаток та етичних дилем, що не мають завершеного розв'язання. Надзвичайно важливий і статус свідка, що перебуває на межі, водночас «всередині» та «ззовні» катастрофи. Неможливість повного, «пояснювального» мовлення та відсутність тлумачень часу стають способом досягнення суб'єктивної правди в тому, що фіксується свідком.

Отже, модерністська стратегія письма не є «повнотою реконструкції», а вказує саме на межу, розрив того контексту сприйняття, що формує епоха. Те, що пережите у травмі XX сторіччя, вимагає від автора-спостерігача певної художньої форми, адже не може бути виражене лише прямим відображенням хроніки.

ІІ. Основна частина

Українська література першої половини ХХ століття, особливо в модерністських практиках 1920–1930-х років, демонструє специфічну версію цієї моделі. Митець тут є одночасно учасником соціальних зламів і їхнім рефлексивним реєстратором. Катастрофічність епохи (революція, громадянська війна, голод, тоталітарні практики, «великий терор») змушує авторів створювати форми, що поєднують особисті записи з культурною діагностикою. В українському контексті «пограничні» жанри, такі як щоденник, мемуари, нотатник, автобіографічна проза та психологічна новела, де факт і внутрішня реакція на нього зливаються, стають особливо виразними.

«Свідчення» постає як етичний обов'язок перед реальністю, що руйнує людину. Тут «Я (Романтика)» і «Третя рота» становлять дві взаємодоповнювальні форми такого обов'язку: свідчення стискається до миті моральної катастрофи (*«Я – чекіст, але й людина»* [5, с. 5] як формула розщепленого суб'єкта) або розгортається як тривалий наратив пам'яті, що зберігає історію в тілесних, емоційних і мовних слідах (*«Народився я на станції Дебальцево...»* [4, с. 4], що стає початком письмової реконструкції «власного століття»). У першому випадку свідок говорить «із тріщини» між ідеологічним імперативом і гуманістичним чуттям. У другому – створює приватний архів як альтернативу офіційним історіям, де пам'ять стає формою опору стиранню та підміні.

У цьому сенсі показовим є досвід Аркадія Любченка. Його творчість і щоденникові практики виявляють механізм перетворення особистих спостережень на культурний документ епохи. Для Любченка характерна не «нейтральна» фіксація, а спроба зрозуміти, як історія входить у людину – через побут, страх, надію, мовні інтонації, нерв часу. У записах, що передають переломні моменти національного буття, виразно проявляється тональність свідка, захопленого можливістю історичного оновлення і травмованого реальністю насильства та руйнації. Симптоматичною є його декларація: *«Україна воскресає. Україна вже є...»* [3, с. 7], де «факт» не подається як зовнішня констатація, а як подія внутрішнього досвіду, що наділяє історію екзистенційним виміром. На тлі цього виникають формули безвиході, які перетворюють повсякденність на знак доби: *«Живемо без світла, води, хліба...»* [3, с. 12]. Отже, «свідчення» означає не лише повідомлення, а переживання, яке прагне зберегти внутрішній доказ епохи і водночас утримати сенс у хаосі політичних трансформацій.

Важливо зазначити, що модерністська модель свідка в українському письмі ХХ сторіччя розуміє важливість відходу від створення героїчного характеру персонажа в традиційному розумінні. Навпаки, вона ставить собі чітку мету – формування нової моделі сприйняття героя шляхом препарування його внутрішньої розщепленості й моральної кризи, зумовленої конфліктом між історичним імперативом та гуманістичним чуттям, між колективними ідеологічними наративами й приватною правдою досвіду [див. 6, с. 84].

Саме тому українська модерністська проза так часто породжує наративи, де моральний вибір не закінчується катарсисом, а залишається відкритою раною. «Я (Романтика)» в цьому контексті є показовою формою «свідчення через злочин/саморуйнування»: суб'єкт не просто говорить про терор – він демонструє, як терор переписує структуру людяності, змушуючи «я» говорити мовами, які одночасно виправдовують і викривають. «Третя рота» натомість оприявнює іншу модальність – свідчення як тривале занурення в історію, де пам'ять, дитячі враження, війна й революційний хаос утворюють «довгий шрам» покоління. Тут свідок не підноситься «над» подіями, а зберігає їхню внутрішню температуру, непідсумованість і психологічну суперечність. В обох випадках свідок не є «переможцем історії»: він радше той, хто перебуває під тиском історії.

Схожі механізми спостерігаємо в європейському модернізмі, де письменник також постає як суб'єкт, що виробляє свою «позицію» у світі історичних криз. У Дж. Джойса програмна формула митця – *«тиша, вигнання і хитрість»* – фіксує не втечу від історії, а

спосіб збереження автономії творчого голосу під тиском національних, релігійних і соціальних інституцій [8, с. 291].

Ця стратегія, попри на відмінність історичних умов, частково відповідає й українській ситуації. Тут «вигнання» часто має не лише географічний, а й внутрішній характер: автор мусить вийти з домінантної мови ідеологій, щоб свідчити не від імені системи, а від імені досвіду. Важливо, що в Хвильового і Любченка (в художньому і щоденниковому письмі) тема дистанції від «служіння» установам оформлюється як напруження між особистою правдою та колективним примусом. Тому ці українські тексти добре «працюють» у порівняльному контексті європейського модернізму як тексти автономії та відповідальності, а не лише як документи національної трагедії. Ключовою різницею є те, що радянський диктат розширював джойсівську формулу новими опціями, додаючи до списку альтернатив самогубство (Хвильовий), концтабори (О. Вишня) та програмовий диктат (П. Тичина) в обмін на збереження не стільки автономії голосу, скільки життя як такого.

Цікавим джерелом для розуміння модерністського свідчення є фрагмент автобіографічного есе Вірджинії Вулф про природу особистої творчості, що полягає в здатності приймати «шок» досвіду й забезпечує здатність автора відображати свій час: *«I hazard the explanation that a shock is at once in my case followed by the desire to explain it.. I go on to suppose that the shock-receiving capacity is what makes me a writer»* (Наважуюсь пояснити, що, у моєму випадку, проживання шоку супроводжується негайною внутрішньою потребою його пояснити. Маю думку, що саме ця здатність шокуватись і робить з мене автора) [9, с. 72]. Цей акцент на «шоковості» як джерелі письма важливий. Митець не просто описує час, він фактично реагує на його удари, перетворюючи травматичну енергію на форму. Українські тексти, пов'язані з досвідом революційного насильства та тоталітарної деформації повсякденності, демонструють цю споріднену логіку: естетичне рішення виникає з «неперетравності» події, з необхідності дати їй внутрішній еквівалент.

Новелу «Я (Романтика)» можна розглядати як текст «шоку», де психологічна роздвоєність стає композиційним принципом. «Третя рота» є текстом тривалого «післяшоку», де пам'ять не дозволяє остаточно «відпустити» історію, зберігаючи її в повторюваних мотивах і самоосмисленій інтонації.

Порівняння української та європейської моделей митця-свідка підкреслює ще один важливий аспект: у XX столітті свідчення стає етичним актом, спрямованим не на «переможну історію», а на тих, хто переживає її як примус і травму. У нобелівській промові А. Камю наголошував: письменник *«не може бути на службі в тих, хто творить історію; він – на службі в тих, хто її терпить»* [7]. Це твердження відображає модерністський поворот від пафосу «історичної місії» до етики солідарності з людським, із тим, що руйнується під тиском ідеологій.

Для української ситуації це особливо важливо, адже «історія» тут часто є механізмом насильства, який водночас вимагає від інтелігенції бути «голосом епохи», але накладає покарання за будь-яку автономію. «Я (Романтика)» демонструє трагічний зрив такої автономії всередині революційної машини, тоді як «Третя рота» спробу зберегти автономність через самопис і пам'ять, попри на тиск політичних і культурних обставин.

У цих творах проявляється важливий для українського модернізму ефект: історія прописується не лише «зовні», а в інтимній площині. Тому роман, щоденник чи новела виконують різні функції одного й того ж – письма свідка. Отже, «Я (Романтика)», «Третя рота» і щоденник Любченка не потребують «розведення» за жанровими нішами в аналізі моделі митця. Вони формують спільний наратив про свідчення як про спосіб життя в історії, де жанр лише по-різному змінює оптику відповідальності й способи фіксації травми.

Ця логіка пояснює, чому українські модерністи так активно працюють із формами, де авторське «я» залишається на поверхні, а не зникає. Свідок в модернізмі не є хронікером:

він не займає позиції «над» подіями, не володіє остаточною інтерпретацією. Він демонструє драму співжиття з історією. Саме тому в українському письмі XX століття в так виразно проявляється наратив розщепленого суб'єкта: герой/оповідач часто є людиною, яка одночасно залучена в рух епохи і внутрішньо протистоїть його нелюдським механізмам. Тут модерністська форма (фрагмент, монтаж, внутрішній монолог, щоденникова нотатка, напівсповідь) виконує не декоративну, а пізнавальну функцію: вона моделює сприйняття досвіду, що, внаслідок травми, ніколи не може бути «суцільним» та «чітковизначеним». У цьому контексті «Я (Романтика)» являє собою радикальну модель «нерозв'язності» як істини доби (де навіть моральне самовизначення розламується), а «Третя рота» може бути виважена моделлю «тривалої істини» (де пам'ять перетворює життя на архів, але цей архів є не більш аніж емоційним та вибірковим калейдоскопом однієї людини).

У Любченка свідчення принципово «живе». Воно відбувається в часі, а не в постфактумному спогаді. Така темпоральність надає письму особливого статусу: щоденник стає не лише джерелом для історика літератури, а й автономним модерністським текстом, що демонструє, як формується суб'єктність під тиском історії – через афект надії, побутову безвихідь і культурну полеміку, яка набуває екзистенційної гостроти. Отже, «письменник як свідок» перестає бути метафорою і набуває конкретного виміру: історія вміщується в тоні, у нерві фрази, у виборі того, що записати, а що замовчати. Так само, як у Хвильового вона вміщується в катастрофі морального рішення, а у Сосюри – в тривалому самописі поколіннєвого досвіду.

III. Висновки

Узагальнюючи, можна запропонувати типологію модерністської моделі митця-свідка, спільну для українського та європейського контексту XX століття:

По-перше, це етичний поворот: свідчення орієнтоване на «малу людину», а не на тріумфальність та хронологічне відображення історичних наративів.

По-друге, це естетична фрагментація: модерністська форма легітимує неповноту, роз–дрібленість як спосіб відображення «суб'єктивної правди» проживання травматичного досвіду.

По-третє, це психологізація історії: подія осмислюється через внутрішній конфлікт, «шок», особистісне нерозуміння і сегментовану пам'ять.

По-четверте, це спосіб суб'єктивізації думок та проживання автора для збереження творчої автономії митця, намагання опору інституційному примусу служіння ідеології.

Усі ці компоненти органічно присутні в українській модерністській традиції, але загострені досвідом колоніальної залежності, тоталітарної цензури й репресивних практик. Це перетворює свідчення на ризик і культурну необхідність. «Я (Романтика)» і «Третя рота» є не просто дотичними до теми, а ключовими аналітичними корпусами для порівняння європейських концепцій авторства та етики. Вони дозволяють побачити, як модерністський митець говорить ніби зсередини історії, не маючи змоги говорити поза нею, і як у цьому промовлянні формується моральна відповідальність слова.

Отже, український письменник-модерніст XX століття постає як свідок історії не тому, що описує епоху, а тому, що проживає та представляє її травматичну структуру в самій тканині письма: у фрагменті, у внутрішньому монолозі, у щоденниковій інтонації, в етичній нерозв'язності ситуації. Українська література, зокрема через щоденникові практики Аркадія Любченка, етичну новелу Хвильового та автобіографічне письмо Сосюри, дозволяє побачити, як «документ епохи» може бути не зовнішнім протоколом, а формою художнього мислення, що виробляє мову для досвіду, який не має готових назв. У зіставленні з європейським модернізмом ця традиція демонструє типологічну

спорідненість: модерністський митець є тим, хто робить письмове слово простором свідчення, де історія проходить через «я» і в такий спосіб стає морально видимою.

IV. Список використаних джерел

[1] Головченко Н. (2011). Література модернізму: художній стиль, методика вивчення. Київ : Освіта України, 236 с.
[2] Павличко С. (1999). Дискурс модернізму в українській літературію. Київ : Либідь, 447 с.
[3] Любченко А. (1999). Щоденник. Львів; Нью-Йорк : Видавництво М. П. Коць, 382 с.
[4] Сосюра В. (2012). Третя Рота. Київ : Знання, 358 с.
[5] Хвильовий М. (1930). Я (Романтика). Харків: Держвидав України, 31 с.
[6] Шерех Ю. (1964). Не для дітей. Літературно-критичні статті. Нью-Йорк : Пролог, 417 с.
[7] Camus A. Nobel Lecture. URL: https://www.nobelprize.org/prizes/literature/1957/camus/speech/ (дата звернення – 24.12.2025)
[8] Joyce J. A portrait of the Artist as a Young Man. New York. URL: https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.hn1zyh&seq=9 (дата звернення – 12.22.2025), 299 p.
[9] Woolf V. (1985). A Sketch of the Past. Moments of Being: Unpublished Autobiographical Writings – London : Hogarth Press. P. 72

THE WRITER AS A WITNESS TO HISTORY: THE MODERNIST MODEL OF THE ARTIST IN 20TH-CENTURY UKRAINIAN AND EUROPEAN LITERATURE

Maksym Zabrodin

ABSTRACT. This research paper examines the issue of the writer as a witness to history in 20th-century modernist literature, based on Ukrainian prose from the first half of the century. The model of the artist-witness is considered a key form of modernist self-awareness, within which the author appears not only as a narrator, but as a subject directly involved in experiencing historical catastrophe on ethical, psychological, and aesthetic levels. It is shown that modernist testimony is not identical to documentary recording of events, but functions as an artistic form of coexistence with history, based on fragmentation, traumatic optics, and openness of moral choice

KEYWORDS: modernism, ethics of writing, 20th-century Ukrainian literature, Mykola Khvylovy, Volodymyr Sosiura, Arkadii Liubchenko, autobiographical prose

PEJORATIVE MEANING AS A COMPONENT OF COMMUNICATIVE EVALUATION

Myroslav Tomashchuk

Department of English, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine

E-mail: tomashchuk.myroslav@chnu.edu.ua

ABSTRACT. The article examines pejorative meaning as a communicative category within evaluative pragmatics. Its aim is to explore the relationship between negative evaluation and literary context. Using examples from Michael Robotham's *Storm Child*, the study demonstrates how pejorative expressions vary in intensity and function according to communicative intention, speaker-listener relations, and discourse context. The analysis reveals that pejoratives serve expressive and interpersonal functions, shaping character portrayal and emotional tone, thus contributing to a deeper understanding of evaluative mechanisms in literary discourse.

KEYWORDS: нон-фікшн, художня література, комбатантська література, воєнна література

I. Introduction

Pejorative language, defined here as a «class of expressions intended to insult or disparag» [8, p. 27], belongs to emotionally expressive vocabulary and plays a prominent role in everyday and literary discourse. This issue has been the focus of linguists' research, as noted by Lafai bin Lafi Alsulami (2022), Ya. Chorna (2023), R. Finkbainer (2016), Sayed M. Ismail (2022), J. Maybauer (2015), M. I. Sevastiuk (2021), M. R. Tkachivska (2023), G. Vise (2016), J. Wedlock (2024), and others. However, although pejorative meaning is commonly linked to the communicative category of evaluation [5, p. 1], there remains a noticeable gap in research addressing the pejorative meaning of various expressions through their axiological nature. This is primarily due to the fact that the degree of emotiveness is often regarded as the principal criterion for classifying such vocabulary [3, pp. 138-139]. Consequently, it appears reasonable to examine the functions of pejorative expressions within the communicative process from the perspective of the pragmatics of negative evaluation.

II. Expressing negative communicative value in context

According to D. Kryvychenko, evaluation is «verbally fixed in the meaning of heterogeneous linguistic units, united by evaluative semantics, the result of the speaker's activity regarding the subject of speech, expressing a positive or negative attitude towards it in accordance with the existing ideal model of the world and aimed at eliciting the speaker's predicted reaction from the addressee» [2, p. 282].

H. Udovichenko and A. Horobei draw attention to the relation between the category of evaluation and the categories of comparison and modality [4, p. 304]. According to T. Kots, «evaluation is revealed in the relevant contextual conditions» [1, p. 19], therefore, this category cannot be considered constant and unchanging, but rather relative, determined by various aspects of speech, including pragmatic ones.

According to M. Tkachivska and Ya. Chorna, «human consciousness is based on three types of associations – neutral, positive, or negative» [3, p. 138], and it is the type of association evoked in the communicative act that determines the manner and content of the speaker's utterance. The choice of pejorative vocabulary is determined by negative and/or offensive connotations [5, p. 16]. However, as noted by Lafai bin Lafi Alsulami, G. Vise, Sayed M. Ismail, and J. Maybauer, pejorative meaning can be expressed not only at the lexical level, but also through prosody, word formation, syntax, phraseology, and semantics [5, pp. 1–6; 6, p. 6]. This feature of pejorative vocabulary is primarily its axiological feature. This is due to the fact that the coverage of linguistic units at different levels is precisely the specificity of evaluation as a linguistic category [1, p. 18].

When considering the pragmatic aspect of pejorative language, it is worth noting that «negative evaluation is expressed in speech acts» [5, p. 7]. It is challenging to classify pejorative speech acts because the distinction between different types of negative statements is rather subtle [5, p. 7]. Given their interconnection in negative evaluation, it is necessary to rely on additional criteria. However, we draw particular attention to the fact that while retaining their negative evaluation, pejorative expressions can perform various functions in a literary text.

Given the contextual nature of the category of evaluation, we consider it appropriate to analyse whether the pragmatic function of the same pejorative can change in different contexts. To accomplish this task, we will employ a pragmatic analysis of speech acts, drawing on the novel Storm Child by Australian author Michael Robotham.

*(1) 'Have you picked up another **stray**, Dad?' she asks [7, p. 244].*

*(2) The dog shelter has a team that rescues **strays** [7, p. 212].*

In the example (2), we observe the neutral use of the lexeme *stray*, which is exclusively descriptive in nature and is used to refer to dogs that have no shelter. However, in the example (1), the same lexeme acquires a negative connotation and pejorative meaning, which is due to a change in the context of the statement: a word denoting a stray animal → a mocking/ derogatory metaphor to ridiculing a person.

*(3) I feel **stupid** and useless because I have no answers [7, p. 27].*

*(4) It's a pretty **stupid** experiment, if you ask me [7, p. 189].*

A comparison of expressions (3) and (4) clearly illustrates the dependence of pejorativity on the communicative orientation of the statement. In both cases, the lexeme *stupid* is used, but its pragmatic effect differs significantly. In (3), the negative evaluation is directed inward – the speaker devalues himself, expressing feelings of insecurity and self-criticism. This is an example of a pejorative that serves as *emotional relief* rather than an *insult*. In (4), the expression is externally targeted: the speaker evaluates the action or idea of another person, using *stupid* as a means of *disparaging criticism*. Such an expression serves as an *invective* aimed at diminishing the value of another person's action.

(5) 'We should stay here.'

*'Come on. The **cops** are close by.' [7, p. 125]*

*(6) 'Looks like I'll be calling the **cops**,' he says [7, p. 237].*

In the examples (5) and (6), the lexeme *cops* is used, which acquires a negative connotation only in the context of the first expression, since the situation illustrated refers to a criminal who is afraid of the approach of law enforcement officers and wants to intimidate and hurry his partner with such a statement, speaking contemptuously. In the example (6), on the other hand, the character simply resorts to colloquial vocabulary, without having any negative connotations about law enforcement officers in mind.

(7) 'Ah dinnae need a shrink.' [7, p. 137].

The (7) example demonstrates how pejorative meaning is manifested through slang vocabulary and context. The word shrink is used with a slight ironic tone, reducing the formality and partially devaluing the profession of psychiatrist. The speaker refuses help while simultaneously expressing self-affirmation and ironic criticism, which makes the utterance an example of an ironic pejorative speech act.

Therefore, it can be concluded that not all pejoratives that initially evoke a negative evaluation can maintain it in all contexts, and at the same time, context can force a negative evaluation upon an initially neutral lexical unit. This demonstrates that the pejorative meaning is highly context-dependent and relies on the interplay between the speaker's intention, the addressee's perception, and situational factors. Moreover, the pragmatic function of a pejorative

may shift, serving as self-critique, humour, or social critique, depending on how it is embedded within the discourse. Consequently, understanding pejorative meaning requires analysing both lexical semantics and pragmatic context to capture its dynamic communicative role.

III. Conclusions

This pragmatic analysis of the use of pejoratives in various speech acts confirms that pejorative meaning is not a static semantic feature, but a dynamic communicative category that is realised depending on the speaker's intention and the context of the utterance. The same lexical element can perform different functions – from self-critical to invective – which confirms the relative nature of the category of evaluation.

Further research could focus on the systematic classification of pejoratives according to the scope of their connotative meaning and social acceptability, as well as on investigating the challenges of translating pejoratives in literary discourse while preserving their negative evaluative force. Additionally, studies may examine the interaction of pejorative meaning with contextual, pragmatic, and stylistic factors to develop a more comprehensive understanding of its communicative functions across languages and genres.

IV. References

[1] Коць Т. А. (2021). Оцінність як лінгвістична категорія: вербальна реалізація і стилістична диференціація. *Вісник Київського національного у-ту ім. Т. Шевченка*, 1(29). С. 18–20.

[2] Кривиченко Д. С. (2024). Мовна категорія оцінки та її характеристика в українських ЗМІ. *Записки з українського мовознавства*, № 31. С. 277–287.

[3] Ткачівська М. Р., Чорна Я. (2023). Переклад пейоративів та його особливості (на прикладі перекладу поеми І. Котляревського «Енеїда»). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. № 62 Том 2. С. 137–141.* Режим доступу: https://doi.org/10.32841/2409-1154.2023.62.2.33

[4] Удовіченко Г. М., Горобей А. М. (2021). Категорії оцінки в лінгвістиці і філології. *Збірник наукових праць «Нова філологія»* № 82. С. 300–307. Режим доступу: https://doi.org/10.26661/2414-1135-2021-82-48.

[5] Finkbeiner, Rita; Meibauer, Jörg, & Wiese, Heike (eds.). (2016). Pejoration. Amsterdam: Benjamins [Linguistik Aktuell / Linguistics Today 228], pp.1-18.

[6] Ismail S. M., Lafi Alsulami L. B., and Heydarnejad T. (2022) .A comparative study of pejoration in English and Egyptian vernacular Arabic from a historical–sociolinguistic approach. *Education Research International,* 13, https://doi.org/10.1155/2022/6813219

[7] Robotham, M. (2024). Storm Child. London: Sphere, an imprint of Little, Brown Book Group, 402 p. ISBN 978-1-4087-2721-8.

[8] Wedlock, Joshua Simon. (2024). Swearing, Potentially Offensive, and Taboo Language in Context: Findings from South Korea and Australia. Thesis : Doctor of Philosophy. Macquarie University, 385 pp.

«СКІФСЬКЕ ЗОЛОТО»: ПОВЕРНЕННЯ В УКРАЇНУ

Костянтин Варварич

Кафедра історії України, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: varvarych.kostiantyn@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Дослідження присвячене окресленню правової та культурно-політичної природи міжнародного суперечки щодо «скіфського золота», яка виникла після анексії Криму у 2014 році. Мета роботи – з'ясування механізмів захисту культурної спадщини в умовах окупації у контексті міжнародного законодавства. Проаналізовано судові процеси, що відбувалися в Нідерландах впродовж 2016 – 2023 рр., результатом яких стало підтвердження права України як держави-власниці на повернення колекції «скіфського золота». Отримані результати демонструють, що міжнародне право здатне ефективно захищати культурні цінності, насамперед, в умовах війни, чим формують важливий прецедент для подальших репатріаційних практик.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: скіфське золото, культурна спадщина, міжнародне право, анексія Криму, репатріація артефактів

I. Вступ

Охорона і збереження культурної спадщини є однією із вагомих складових сталого розвитку будь-якої цивілізованої країни світу, що особливо актуалізувалося в умовах повномасштабного вторгнення рф в Україну. Анексія у 2014 р. Криму стала початком агресивної політики росії щодо України не лише в політичному, а й культурному контексті і створила унікальний правовий прецедент, коли об'єктом міжнародного судового протистояння стала культурна спадщина. На момент анексії Крим у Музеї Алларда Пірсона в Амстердамі (Нідерланди) була представлена експозиція виставки «Крим: золото й таємниці Чорного моря», до якої увійшли артефакти з чотирьох кримських музеїв та Національного музею історії України.

Згідно із процедурою, після завершення виставки музей мав повернути експонати власникам, проте політичні обставини, зумовлені окупацією Криму, змінили юридичний ландшафт. Амстердамський музей у перші місяці після анексії не міг визначитися, кому повертати колекцію: кримським музеям, з якими формально був укладений контракт на проведення виставки із зазначенням терміну її завершення чи державі Україна, яка має власником культурних цінностей [1]. Музей повідомляв, що не може віддати артефакти будь-якій стороні, поки не буде юридичного рішення, – таким чином експонати фактично опинилися у «правовому вакуумі». Керівництво кримських музеїв заявило про свій намір звертатися до суду, запевняючи, що артефакти мають бути повернуті до їхніх фондів, оскільки саме вони виступали договірною стороною виставки [2]. Україна наполягала на тому, що держава – єдиний власник музейних колекцій, а у разі анексії території юридичні права музеїв не можуть бути змінені чи передані третій стороні. Таким чином, юридичний конфлікт був набагато ширшим за самі артефакти, адже він перебував у площині міжнародного права, зокрема визнання чи невизнання анексії та статусу культурної спадщини на окупованих територіях.

II. Основна частина

Результатом вирішення конфліктної ситуації стала низка судових процесів, перший з яких завершився у грудні 2016. Окружний суд Амстердама постановив, що колекція має бути повернена Україні, а не кримським музеям відповідно до вимог Конвенції ЮНЕСКО 1970 року, в якій захищено права держави, а не окремих музейних установ. Саме Україна є легітимним власником культурних цінностей незалежно від тимчасової зміни контролю над територією. У відповідь кримські музеї подали апеляцію, а росія активно використовувала цю справу в політичному дискурсі, наполягаючи на тому, що

судові аргументи «ігнорують інтереси кримського населення». У матеріалах Deutsche Welle зазначалося, що Москва трактувала суперечку як «переслідування кримських культурних установ» [3]. Проте юридично такі заяви не мали значення, оскільки Нідерланди, як і більшість країн світу, не визнавали анексію Криму. У жовтні 2021 року апеляційний суд Амстердама підтвердив попереднє рішення. Судді зазначили, що інтереси держави Україна мають пріоритет над інтересами окремих музеїв тому, що артефакти є невід'ємною частиною історії саме України як суверенної країни [4]. Це рішення стало вагомим міжнародним прецедентом, адже підтвердило, що окупація не впливає на визначення права на культурну спадщину.

І лише через майже десять років окупації Криму остаточна крапка у вирішенні зазначеного питання була покладена Верховним судом 9 червня 2023 року. Судді відхилили касацію кримських музеїв і підтвердили, що колекція має бути повернена Україні. У постанові Верховного суду підкреслювалося, що «...договори між музеями не можуть скасувати державних прав, а анексія не робить російські чи кримські інституції законними власниками» [5]. За словами директора музею, ситуація стала для закладу «складним балансуванням між науковою етикою і міжнародним правом», проте е рішення суду чітко окреслило правове поле [6].

І лише наприкінці листопада того ж року, після тривалої судової і дипломатичної боротьби, «скіфське золото» прибуло з Амстердама до Києва. Deutsche Welle повідомила про прибуття артефактів до Національного музею історії України, де вони зберігатимуться до деокупації Криму [7]. Звісно, повернення предметів мистецтва – це акт відновлення історичної справедливості. Було повернуто 565 предметів – від ювелірних прикрас до ритуальних виробів із золота, срібла та інших матеріалів. Українські експерти відзначали той факт, що артефакти були повернуті у належному стані, адже нідерландська сторона забезпечила їх професійне зберігання. Не менш важливим є той факт, що завдяки вагомій дипломатичній співпраці двох країн, Україна не сплачувала кошти за тривале утримання колекції, що є однією з необхідних умов будь-якого договору.

III. Висновки

Зазначена справа має значення не лише як юридичний прецедент, а виступає, насамперед, своєрідним елементом культурного опору в умовах російської агресії в Україні. Викрадення і вивезення культурної спадщини з окупованих територій України – одна із ключових загроз останніх років, про що свідчать ганебні факти пограбування музеїв Херсона та Маріуполя, руйнування музеїв у різних регіонах України. У цьому контексті повернення «скіфського золота» стало символом того, що міжнародне право може ефективно захищати культурні цінності навіть у складних геополітичних умовах. Більше того, рішення нідерландських судів де-факто стало визнанням того, що анексія Криму не створює жодних юридичних прав на культурні об'єкти. Це підкріплює позицію України на міжнародних платформах і зміцнює механізми репатріації викрадених росією культурних цінностей.

IV. Список використаних джерел

[1] DW. Амстердамський музей ще не знає, куди поверне скарби Криму (2014). Retrieved from URL: https://www.dw.com/uk/амстердамський-музей-ще-не-знає-куди-поверне-скарби-криму/a-17741236

[2] DW. Кримські музеї хочуть повернути скарби через суд (2014). Retrieved from URL: https://www.dw.com/uk/кримські-музеї-хочуть-повернути-скарби-через-суд/a-18090983

[3] DW. Скіфське золото: музейна суперечка України і Росії (2016). Retrieved from URL: https://www.dw.com/uk/скіфське-золото-музейна-суперечка-україни-і-росії/a-35955833

[4] Хмарочос. Верховний суд Нідерландів повернув «скіфське золото» Україні. Retrieved from URL: https://hmarochos.kiev.ua/2023/06/09/verhovnyj-sud-niderlandiv-povernuv-skifske-zoloto-ukrayini/

[5] Європейська правда. Верховний суд Нідерландів постановив повернути «скіфське золото» Україні. Retrieved from URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/06/9/7163365/
[6] Європейська правда. Суд у Нідерландах виніс рішення по «скіфському золоту» на 3 місяці раніше від очікуваного. Retrieved from URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/06/9/7163370/
[7] DW. Скіфське золото Криму доставили з Амстердама до Києва (2023). Retrieved from URL: https://www.dw.com/uk/skifske-zoloto-krimu-dostavili-z-amsterdama-do-kieva/a-67562458

«SCYTHIAN GOLD»: RETURN TO UKRAINE

Konstantin Varvarich

ABSTRACT. The study focuses on the legal and cultural-political aspects of the international dispute over the «Scythian gold», which arose following the annexation of Crimea in 2014. The aim of the work is to clarify the mechanisms for protecting cultural heritage under conditions of occupation within the context of international law. The court proceedings held in the Netherlands between 2016 and 2023 are analysed, resulting in the confirmation of Ukraine's right, as the owning state, to the return of the «Scythian gold» collection. The findings demonstrate that international law is capable of effectively safeguarding cultural assets, especially in times of war, thereby establishing an important precedent for future repatriation practices.

KEYWORDS: Scythian gold, cultural heritage, international law, annexation of Crimea, repatriation of artefacts

ВІЙСЬКОВА СПРАВА ЕЛЛІНІЗМУ ТА ПІЗНЬОЇ АНТИЧНОСТІ В ДИСЕРТАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ НАУКОВЦІВ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Денис Швець

Кафедра всесвітньої історії, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: shvets.denys@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Антикознавчі студії є одними з традиційних напрямів історичних досліджень у Чернівецькому університеті. Вони зародилися та сформувалися із заснуванням університету в австрійський період (Ернст Калінка, Юліус Ютнер, Йоган Кромаєр, Вальтер Юдайх), були продовжені в міжвоєнний час (Теофіл Саучук-Севяну), мали місце в радянський період (Олександр Дмітрєв, Кіра Мусієнко, Сергій Пивоваров) та продовжують розвиватися в період державної незалежності (Василь Балух, Микола Ільків, Андрій Козак, Ярослав Яновський). З-поміж багатьох досліджень тематично виділяється військова справа античного світу, представлена низкою публікацій та останніми дисертаційними дослідженнями. Дослідження Андрія Козака характеризують карфагенську армію Баркідів 241–202 рр. до н. е. Роботи ж Ярослава Яновського розкривають передумови, хід і наслідки протистояння гунського союзу племен із Західною Римською імперією 451–455 рр. Їх праці демонструють помітний крок уперед у вивченні військової організації та конфліктів доби античності загалом. Водночас вони засвідчують необхідність подальших досліджень, спрямованих на критичне зіставлення джерел, розширення аналізу соціокультурних чинників та уточнення методологічних підходів до реконструкції військових систем, що відкриває нові горизонти для вітчизняного антикознавства.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: античність, пунічні війни, Стародавній Рим, племена гунів, військова справа

I. Вступ

Вивчення військової організації доби античності має ключове значення для сучасного історичного пізнання, оскільки через структуру та функції війська можна відтворити основи політичного устрою, соціальної організації та ідеології стародавніх суспільств. Військо постає не лише як інструмент війни, а й як відображення державного світогляду, організаційної культури та практик влади. Для українського антикознавства це дослідження є особливо важливим, оскільки сприяє подоланню периферійності національної науки та інтеграції її у загальноєвропейський науковий контекст. Помітний внесок у розвиток цієї проблематики було здійснено аспірантами Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, які активно поєднують історичний, військовий і цивілізаційний підходи, опрацьовуючи як первинні джерела, так і сучасні наукові реконструкції.

II. Карфагенська армія Баркідів

На цьому фоні особливої наукової ваги набуває кандидатська дисертація Андрія Козака, присвячена характеристиці армії Карфагена доби Баркідів [1]. Такий перехід від широкого контексту до спеціалізованого дослідження дозволяє одразу окреслити методологічну рамку роботи, підкреслити її наукову цінність та місце у сучасному антикознавчому дискурсі, а також плавно підвести читача до характеристик вступу, джерельної бази та літературного огляду, що слідують у перших розділах дисертації.

У вступній частині роботи визначено мету дослідження як спробу заповнити прогалину у комплексному аналізі карфагенської армії та підкреслено відсутність комплексних попередніх праць із цієї теми [1, с. 4-9]. Уже на початковому етапі видно прагнення дослідника не лише репрезентувати наукові доробки попередників, а й критично осмислити їхні висновки. Перший огляд джерел і літератури має переважно описовий ха-

рактер: хронологічний виклад робіт не завжди супроводжується оцінкою методологічної цінності та суперечностей між дослідженнями, що обмежує глибину аналізу [1, с. 10-17].

Серед позитивних аспектів варто відзначити використання дисертантом широкого часового та географічного діапазону джерел – від середини XIX ст. до сучасних праць початку XXI ст., включно з працями Д. Хойоса, Дж. Лазенбі, А. Голдсуорті та К. Нєфьодкіна. Автор вдало окреслює еволюцію європейської науки: від романтично-археологічних студій французьких та німецьких дослідників (Ж. Бабелон, Ф. Вінке, Г. Брьокер) до більш аналітичних і структурних підходів XX ст. (Г. Дельбрюк, Ф. Кромайєр, Г. Гзель). Він фіксує перехід від наративного викладу до критичного осмислення джерел та зростання ролі археологічного й епіграфічного матеріалу, хоча огляд лишається дещо компілятивним: праці перераховано з короткими характеристиками без глибокого аналізу ідейних зв'язків чи наукових суперечностей.

Другий розділ присвячений становленню Баркідської армії, де активно залучено античні джерела, передусім Полібія, зіставлені з реконструкціями Дельбрюка, Кромайєра та Лазенбі [1, с. 22-64]. Цей підхід дозволяє відтворити системну організацію та тактичні практики армії, проте аналіз розбіжностей між джерелами, зокрема щодо чисельності та соціального складу контингентів, потребує подальшої деталізації. У третьому та четвертому розділах, присвячених організації та озброєнню війська, вторинна література використовується як тло для власних реконструкцій [1, с. 82-177]. Позитивним є систематичне залучення археологічних публікацій із європейських збірників та сучасних англомовних військово-історичних досліджень (М. Хед, Б. Коннолі, А. Голдсуорті), хоча деякі інтерпретації подані як усталені факти без уточнення ступеня доказовості та порівняння з альтернативними моделями.

Дослідження А. Козака вирізняється послідовністю та об'єктивністю: античні автори не ідеалізуються, висновки попередників аналізуються критично, а поєднання військово-історичної конкретики з цивілізаційним підходом підвищує методологічну цінність праці. Водночас вона потребує подальшого уточнення методології та критичного зіставлення джерел, що відкриває перспективи для майбутніх досліджень українського антикознавства.

III. Рим vs гуни

На фоні цього підходу особливо цікаво виглядає дисертація Ярослава Яновського, в якій розглядаються військові кампанії гунського союзу племен проти Західної Римської імперії у 451-455 рр. [2]. Аналіз даної дисертації дає можливість порівняти методологічні стратегії у вивченні античних та ранньосередньовічних військових систем. Як і А. Козак, він залучає широкий спектр джерел, включно з римськими хроніками, епіграфічними даними та свідченнями авторів кочових племен, а також сучасні європейські та англомовні дослідження [2, с. 10-12].

Перший розділ дослідження присвячений передумовам конфлікту, політичній організації гунського союзу та взаємодії з Римом [2, с. 12-25]. Другий – битві на Каталаунських полях, чисельності та організації військ [2, с. 27-44], а третій – кампанії 453–455 рр., внутрішнім конфліктам та соціально-економічним наслідкам [2, с. 46-65]. Використання порівняльного аналізу джерел разом із археологічними даними дозволяє авторові реконструювати тактичні та стратегічні схеми дій гунського союзу й оцінити роль політичних і військових лідерів у мобілізації сил [2, с. 62-65]. Дослідник комплексно поєднав політичний, соціальний та військовий аналіз та інтегрував його у ширший контекст соціально-економічних процесів [2, с. 56-61].

IV. Висновки

Праці А. Козака та Я. Яновського демонструють помітний крок уперед у вивченні військової організації та конфліктів доби античності й раннього середньовіччя. Обидві роботи поєднують широку джерельну базу з комплексним аналізом як писемних, так і матеріальних джерел, інтегруючи національне дослідження у європейський контекст. Незважаючи на певні обмеження, пов'язані з недостатньою критикою вторинних інтерпретацій або неповним розкриттям соціокультурних аспектів, ці дисертації уточнюють знання про організацію армій, тактичні та стратегічні практики, а також політико-економічні наслідки воєнних кампаній. Водночас вони підкреслюють необхідність подальших досліджень, спрямованих на критичне зіставлення джерел, розширення аналізу соціокультурних чинників та уточнення методологічних підходів до реконструкції військових систем античного і ранньосередньовічного світу, що відкриває нові горизонти для українського і європейського антикознавства.

V. Список використаних джерел

[1] Козак. А. І. (2011). Армія Баркідів (241–202 рр. до н. е.): еволюція, організаційна структура та військове мистецтво: дис. … канд. істор. наук: 07.00.02. Чернівці, 278 с.

[2] Яновський Я. М. (2016). Війна гунського союзу племен із Західною Римською імперією 451–455 рр.: ґенеза, перебіг подій та наслідки: дис. … канд. істор. наук: 07.00.02. Чернівці, 251 с.

MILITARY AFFAIRS OF HELLENISM AND LATE ANTIQUITY IN THE DISSERTATION RESEARCH OF SCIENTISTS OF CHERNIVTSI UNIVERSITY

Denys Shvets

ABSTRACT. Antiquity Studies are one of the traditional areas of historical research at Chernivtsi University. They originated and took shape with the founding of the university in the Austrian period (Ernst Kalinka, Julius Jüthner, Johannes Kromayer, Walther Judeich), were continued in the interwar period (Teofil Sauciuc-Saveanu), took place in the Soviet period (Aleksandr Dmitriev, Kira Musiienko, Serhii Pyvovarov), and continue to develop during the period of state independence (Vasyl Balukh, Mykola Ilkiv, Andrii Kozak, Yaroslav Yanovskyi). Among the many studies, the military affairs of the ancient world stand out thematically, represented by numerous publications and recent dissertation studies. Andriy Kozak's research characterises the Carthaginian army of the Barcids from 241 to 202 BC. The works of Yaroslav Yanovsky reveal the prerequisites, course, and consequences of the confrontation between the Hunnic alliance of tribes and the Western Roman Empire from 451 to 455. Their works demonstrate a notable step forward in the study of military organisation and conflicts of antiquity in general. At the same time, they demonstrate the need for further research aimed at critically comparing sources, expanding the analysis of socio-cultural factors, and refining methodological approaches to reconstructing military systems, which opens up new horizons for domestic ancient studies.

KEYWORDS: Antiquity, Punic Wars, Ancient Rome, Hun tribes, military affairs

КЛАСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ У ЛІТЕРАТУРНІЙ КРИТИЦІ МАРІЇ БІЛОУС-ГАРАСЕВИЧ

Анна Щербань, Ольга Меленчук

Кафедра української літератури, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: shcherban.anna@chnu.edu.ua, o.melenchuk@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У тезах авторкою проаналізовано літературно-критичні праці про класиків української літератури критикині української діаспори Марії Білоус-Гарасевич. Простежено коло авторів, до постатей яких зверталася дослідниця. Водночас авторкою подано загальні відомості про літературно-критичну діяльність Марії Білоус-Гарасевич, з'ясовано особливості сформованого дослідницею художнього (поетичного) стилю літературної критики та здійснено спробу знайти його в працях про українських класиків.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: Білоус-Гарасевич, літературна критика, література, літературознавство, діаспора

І. Вступ

Марія Білоус-Гарасевич (1918–2004) – українська письменниця, літературознавиця, критикиня та журналістка в еміграції. У 1998 р. в м. Детройт (США) та у 2003 р. в Києві вийшов тритомник М. Білоус-Гарасевич під назвою «Ми не розлучались з тобою, Україно», основу якого складає художній та літературно-критичний доробок дослідниці [3, 255].

ІІ. Загальні відомості про літературну критику Марії Білоус-Гарасевич

М. Білоус-Гарасевич є авторкою понад 150 праць у сфері літературознавства. Основу творчого доробку дослідниці становлять статті, нариси, есе, літературні портрети. Найбільше критикиня полюбляла працювати в жанрі літературного портрета. Як зазначав Яр Славутич, М. Білоус-Гарасевич передусім цікавилася творчістю письменників української діаспори, водночас дослідниця не оминала й творчості українських класиків: Т. Шевченка, І. Франка, Марка Вовчка, М. Коцюбинського, Б. Лепкого, Лесі Українки, Івана Нечуя-Левицького, В. Стуса, В. Винниченка. Окремі розвідки М. Білоус-Гарасевич присвятила видатним діаспорним ученим – Григорієві Костюку та Євгенові Федоренку, також критикиня досліджувала: гумор і сатиру в українській літературі, українські переклади світової класики та музичне мистецтво [4, 8].

ІІІ. Українські класики в літературній критиці Марії Білоус-Гарасевич

Ще в 1943 р., до офіційного початку літературної діяльності, М. Білоус-Гарасевич написала дві праці про В. Винниченка: «Володимир Винниченко – драматург» та «"Соняшна машина" В. Винниченка», які, на жаль, не збереглися у зв'язку з воєнними діями [1, 49].

Розгляньмо перший том М. Білоус-Гарасевич «Ми не розлучались з тобою, Україно». У збірці наявні праці про таких класиків української літератури:

- Тараса Шевченка (доповідь з однойменною назвою);
- Лесю Українку («Безсмертя» – есе, написане з нагоди 50-річчя від дня смерті письменниці);
- Івана Франка (доповідь «Іван Франко – будівничий України»);
- Богдана Лепкого (доповідь з однойменною назвою, написана з нагоди 100-річчя від дня народження письменника);
- Івана Нечуя-Левицького (стаття «В потрійні роковини великого повістяра»);
- Василя Стуса (доповідь з однойменною назвою, 1992 р.);
- Марка Вовчка (літературний портрет, написаний з нагоди 150-річчя від дня народження письменниці);

- Михайла Коцюбинського (стаття «До п’ятидесятиліття від дня смерти Михайла Коцюбинського»).

Як бачимо, більшість літературно-критичних праць про класиків української літератури написані з нагоди великих ювілеїв письменників.

За обсягом напрацювання є різними: від 5 до 16 сторінок включно. Найменший обсяг займає доповідь про В. Стуса, найбільший – літературний портрет про Марка Вовчка.

М. Білоус-Гарасевич сформувала стиль поетичної (художньої) критики й працювала в ньому. Про це зазначила літературознавиця О. Сліпушко в передмові до другого тому літературних праць М. Білоус-Гарасевич «Ми не розлучались з тобою, Україно»: «Сама пані Марія зізнається, що вона вибрала стиль художньої критики, у якій би людинолюбство взагалі, любов до письменника зокрема, і насамперед зрозуміння твору не в розважальному аспекті, а лише в його суті, ідейності, художніх засобах, вартості даного літературного твору було б головним. Треба сказати, що власне Марія Гарасевич сформувала цей стиль. Такий підхід виявився цілком позитивним і цікавим для читача» [2, 168].

Для М. Білоус-Гарасевич характерна схильність до афористичного вислову, яка особливо помітна в описах найвідоміших українських письменників: Т. Шевченко – «вічна людина, чий дух витає у кожному з нас»; Леся Українка – геніальна поетеса, яка «гордо ступає у вічність з серцем вільнішим, ніж у всіх людей»; І. Франко – «велетень духу, велетень думки й прагнень, велетень творчої спроможливости, велетень праці, людина великого серця й символ українського народу-трударя» [2, 168].

Художні засоби вже з першого речення наявні в статті «До п’ятидесятиліття від дня смерти Михайла Коцюбинського»: «12 квітня 1913 року, як недоспівана неповторна пісня, обірвалось життя великого майстра слова на самих вершинах його творчости» [1, 298]. Лише в одному реченні наявні такі художні засоби: порівняння («як недоспівана неповторна пісня»), метафора («обірвалось життя»), епітети («великого майстра», «на вершинах творчости»).

У літературному портреті Марка Вовчка критикиня подала зовнішню характеристику письменниці: «Її врода особлива, вражаюче помітна: поставна, хоч дещо повна, але стрункa жіноча постать з гарним обличчям, одушевленим розумними сірими очима та тихою привабливою усмішкою. Все життя своє шовкове русяве волосся заплітала в косу й укладала короною над високим ясним чолом просто, не притенсійно, мило. Була так розброюючe й по-жіночому чарівна, що, либонь, не було мужчини, який би від першої зустрічі не вподобав її собі» [1, 237].

Цікавим є той факт, що творчість Івана Нечуя-Левицького М. Білоус-Гарасевич зіставила з творчістю Оноре де Бальзака, зазначаючи, що обидва автори з високою точністю зобразили тогочасні суспільства – українське та французьке відповідно: «Творчість Нечуя-Левицького йшла по свідомій цілеспрямованій лінії художніх творів, які мали стати немов одним гігантським полотном зображення суспільства тогочасної України в кипучому вирі багатогранних проявів життя. Цим Нечуй-Левицький може стати поруч Оноре де Бальзака, автора “Людської комедії”, яка, мов рентгеном, пронизує французьке суспільство його доби. Топографічна точність змалювання місцевости, знання побуту, людини, життєвих проблем, блискучість зображення типових характерів і т. д. теж єднає цих двох майстрів. Звичайно, суспільство та його взаємовідносини й проблеми вільної Франції і поневоленої України були далеко не такі самі» [1, 361].

М. Білоус-Гарасевич порівнювала В. Стуса зі скульптурою Мікеланджело «П’єта», де в образ діви Марії вона втілила багатостраждальну мати-Україну, а в образ Ісуса – її замученого сина: «Василь Стус, немов скульптура “Пієта”, вирізьблена Мікель-А'нджельо – символом залишиться, як наша національна пієта: мати Україна тримає на колінах свого замученого сина» [1, 105].

Літературно-критична діяльність М. Білоус-Гарасевич отримала визнання. Її есе про Лесю Українку під назвою «Безсмертя», яке науковиця написала з нагоди 50-х роковин від дня смерті письменниці, отримало нагороду на літературному конкурсі СФУЖО [1, 50]. Уперше ця праця була опублікована в журналі «Молода Україна» (лютий 1964 року) [1, 81].

IV. Висновки

Отже, М. Білоус-Гарасевич зробила великий внесок у розвиток літературної критики української діаспори. Дослідниця сформувала новий стиль у літературній критиці – художній (поетичний) і працювала в ньому. Зокрема, своє нововведення М. Білоус-Гарасевич втілила і в працях, присвячених класикам української літератури. Більша частина літературно-критичного доробку, присвяченому українським класикам, була написана з нагоди великих ювілеїв письменників.

V. Список використаних джерел

[1] Білоус-Гарасевич, М. (1998). Ми не розлучались з тобою, Україно : Вибране 1952–1998. Детройт.
[2] Калашник, В. С. (2011). Мовностилістичні особливості художньої критики Марії Білоус-Гарасевич. *Людина та образ у світі мови: вибрані статті* (с. 167–171). Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна.
[3] Щербань, А. (2025). Поетична творчість Марії Білоус-Гарасевич. *Тези доповідей студентської наукової конференції Чернівецького національного університету (12–15 травня 2025 року). Філологічний факультет* (с. 255–256). Чернівці: Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича.
[4] Щербань, А. М. (2025). Проблематика художньої творчості Марії Білоус-Гарасевич (Курсова робота). Чернівці: Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича.

THE CLASSICS OF UKRAINIAN LITERATURE IN MARIIA BILOUS-HARASEVYCH'S LITERARY CRITICISM

Anna Shcherban

ABSTRACT. In the thesis, the author analyses the literary and critical works on the classics of Ukrainian literature by the Ukrainian diaspora critic Mariia Bilous-Harasevych. The study traces the authors whose works the researcher examines. At the same time, it provides general information about Mariia Bilous-Harasevych's literary and critical activities, highlights the characteristics of the artistic (poetic) style of literary criticism she developed, and attempts to identify these features in the works on the classics of Ukrainian literature.

KEYWORDS: Bilous-Harasevych, literary criticism, diaspora, literature, literary studies

ДУАЛІЗМ В КОНТЕКСТІ ПРАВОСЛАВНОЇ ГНОСЕОЛОГІЇ

Ілля Гамаль

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: hamal.illia@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто проблему дуалізму в контексті православної гносеології та показано, що традиція Сходу не протиставляє віру і знання, дух і розум, а розуміє їх як взаємодоповнювальні аспекти цілісного пізнання. На основі богословських і аскетичних джерел аналізується православне бачення єдності людської особи, у якій пізнання світу та досвід молитви поєднуються в процесі духовного просвітлення. Особливу увагу приділено ролі серця як центру інтеграції розумових і містичних вимірів пізнання та практиці ісихазму, що долає наслідки дуалістичного мислення. Зроблено висновок, що в православній традиції пізнання розглядається не як аналітичний акт, а як участь у Божественному світлі, де істина постає як особова реальність, а дуалізм – як антропологічне ушкодження, яке зцілюється в духовному житті.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: дуалізм, гносеологія (пізнання), православ'я, Істина, Логос, віра, розум, дух, матерія

I. Вступ

Наше дослідження виходить із того, що у глибині людського серця живе прагнення до пізнання. Це прагнення не обмежується фактами чи формулами. Воно є пошуком істини. Ми шукаємо її в дослідах і рівняннях, у словах і в мовчанні молитви. Істина, яку шукає православне серце, не розділяється на наукову і релігійну. Вона єдина, бо є Сам Христос, як сказано в Євангелії від Іоана: «Ісус сказав йому: Я є путь, і істина, і життя; ніхто не приходить до Отця, тільки через Мене» [1, с. 1209].

Світ є одкровенням де кожна істота, кожна зірка, кожен атом є не просто фактом існування, а словом, яке промовив Бог. Ми живемо серед цих слів, намагаючись почути їхню внутрішню гармонію. Наука прагне осягнути цю музику через дослідження. Віра ж слухає її серцем, тоді серце очищується настільки, що може впізнати Голос Творця. То в чому ж суть православної гносеології?

II. Основна частина

Сенс православної гносеології полягає в тому, що вона не протиставляє віру знанню. Вона не розділяє дух і розум. Вона бачить у них два крила однієї душі, яка прагне до Світла. Віра очищує серце, розум освітлює шлях, і лише в їхній єдності людина пізнає істину не лише розумом, а всім своїм єством: «Закон Твій – світильник для ніг моїх і світло на стежках моїх» [1, с. 630].

Дуалізм, про який говорять філософи, не є первинною реальністю. Це наслідок внутрішнього розриву, що виник після падіння людини. Це спроба розірвати єдність, яку Бог створив як цілість. На Заході цей розрив став основою філософії: віра і наука розійшлися різними шляхами, дух і матерія стали опозиціями: «У православному погляді немає протиставлення між духом і матерією, між божественним і людським. Людина не є полем бою цих двох принципів; вона – єдина істота, покликана до єдності в Богові» [2, с. 58-60]. Але в православному досвіді ця тріщина загоюється. Ісихаст, який у мовчанні серця вимовляє Ім'я Ісуса, не відкидає розуму, він очищує його: «Нарешті, інтелект (розум) «сходить» у серце і єднається з ним, і таким чином молитва стає «молитвою серця», або, точніше, «молитвою розуму в серці»» [2, с. 165].

Пізнання у православному розумінні не є лише аналітичним процесом. Це участь у житті Істини. Це не спроба зрозуміти Бога, а дозвіл Йому торкнутися розуму. І тоді розум стає прозорим, як вода, у якій відбивається небо. У цій прозорості немає суперечності, лише спокій, ясність і молитва. Божественне пізнання не є плодом людського мірку-

вання, а є участю в Божественному світлі, що просвічує очищений розум: «Енергії справді є самим Богом – але не Богом, як Він існує у Собі, у Своєму внутрішньому житті, а Богом, як Він повідомляє Себе у вихідній любові» [2, p. 169].

Наука досліджує створений світ, і це благородне завдання, бо в кожному законі присутній відблиск Логосу. Віра ж відкриває інший вимір – не вимірюваного, а Того, Хто дав міру всьому. Коли ці два шляхи не змагаються, а слухають один одного, народжується цілісне знання – не лише про світ, а й про його сенс: «Коли душа стає гідною насолоджуватися спілкуванням із Духом Світла Божого, і коли Бог сяє на неї красою Своєї невимовної слави, готуючи її як престол і оселю для Себе, вона стає вся світлом, вся обличчям, вся оком; і немає в ній жодної частини, яка б не була сповнена духовних очей світла» [2, с. 177].

III. Висновки

Православ'я не знає справжнього дуалізму. Воно не ділить людину на віруючу і мислячу істоту. Як твердить митрополит Каллі́ст [Див.: 2]: у Христі все єдине. Якщо наука веде до розуміння законів творіння, то віра веде до пізнання Творця. Ці дороги сходяться в серці, де пізнання стає молитвою, а молитва – знанням. Істина не є теорією чи системою. Вона – це Жива Особа. Той, хто зустрів Її, більше не ділить світ. Бо коли людина стоїть перед Істиною, у мовчанні, у світлі, у благоговінні, вона розуміє: ніякого дуалізму не існує. Є лише одне життя в Бозі, одне знання, народжене з любові, і одне Світло, до якого ведуть усі шляхи, якщо їх осяює Дух Святий.

V. Список використаних джерел

[1] Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту : в українському перекладі з паралельними місцями та додатками / пер. Патріарха Філарета (Денисенка М.А.). Київ : Вид-ня Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2009. 1406 с.

[2] Father Callistos Ware. The Orthodox Way. New York : St. Vladimir's Seminary Press Crestwood, 1986. 204 p. URL: https://static1.squarespace.com/static/5f6111fe855bbd517414b749/t/637e87857d4e5637c73b71ed/1669236627344/the-orthodox-way_compress.pdf

DUALISM IN THE CONTEXT OF ORTHODOX GNOSEOLOGY

Illia Hamal

ABSTRACT. The article examines the problem of dualism in the context of Orthodox gnoseology and demonstrates that the Eastern tradition does not oppose faith and knowledge, spirit and reason, but understands them as complementary aspects of integral cognition. Drawing on theological and ascetical sources, the study analyzes the Orthodox view of the unity of the human person, in which the knowledge of the world and the experience of prayer are combined in the process of spiritual illumination. Particular attention is given to the role of the heart as the center integrating the intellectual and mystical dimensions of cognition, as well as to the practice of hesychasm, which overcomes the consequences of dualistic thinking. The article concludes that in the Orthodox tradition cognition is understood not as an analytical act but as participation in the Divine Light, where truth appears as a personal reality and dualism – as an anthropological impairment healed in spiritual life.

KEYWORDS: dualism, gnoseology (knowledge), Orthodoxy, Truth, Logos, faith, reason, spirit, matter

ТЕАТРАЛЬНИЙ ПРОСТІР ЯК ДОСВІД ЗУСТРІЧІ З ТРАНСЦЕНДЕНТНИМ І ТЕРАПІЇ СЕНСОМ (НА ҐРУНТІ ВИСТАВИ «ІНТЕРВ'Ю З БОГОМ»)

Ірина Горохолінська

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: i.horokholinska@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. В роботі аналізується терапевтичний потенціал театрального простору в умовах війни як досвіду зустрічі з трансцендентним і відновлення сенсу. Показано, що мистецькі форми, які апелюють до релігійно значущих питань без їх нормативного вирішення, можуть виконувати екзистенційно-терапевтичну функцію, не зводячись до психологізму чи теодицеї. На матеріалі вистави «Інтерв'ю з Богом» аналізується театральний досвід, у межах якого глядач залучається до осмислення травматичного досвіду війни через відкритість запитання та утримання від остаточних відповідей. Зроблено висновок, що така форма мистецько-релігійного досвіду сприяє підтримці екзистенційної стійкості та збереженню здатності до сенсотворення в кризових умовах.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: терапевтична функція мистецтва та релігії, театр, постановка, сенс, Трансцендентне

I. Вступ

Повномасштабна війна в Україні радикально змінила не лише політичний і соціальний ландшафт, а й режими переживання сенсу: питання «як жити далі?», «де Бог у досвіді зла?», «що робити з провиною/втратою/безсиллям?» перейшли з приватної сфери в публічну. У цьому контексті актуалізується функція театру не лише як місця та способу «репрезентації подій», а спільного місця проговорювання граничного – того, що не так просто зартикулювати ані мовою новин, ані моралізаторськими промовами, ані психологічним кліше.

II. Основна частина. Терапевтичний потенціал мистецьких релігійних інтервенцій

Саме в цьому руслі вибудувано драматургічне ядро вистави Івано-Франківського драмтеатру «Інтерв'ю з Богом» [3]: це «розмова без антракту» про «життя після війни», де центральним є не зовнішній сюжет, а ситуація зустрічі – військовий журналіст повертається з війни, у сім'ї «ніби все втрачено», страх і зневіра витісняють здатність говорити наболіле – і тоді «з'являється Він» як співрозмовник.

Постановка з самого означення жанру («розмова») пропонує глядачеві не подієвий наратив, а простір співприсутності, у якому травматичний досвід не «пояснюють», а витримують у мовленні та паузах.

Додатковий культурний маркер задає і джерело інспірації: медійний сюжет про прем'єру прямо вказує, що вистава інспірована однойменним фільмом про успішного журналіста, який повернувся з війни в Афганістані та зустрічає людину, що називає себе Богом, причому фокус заявлено як проблеми військових та їхніх сімей. Для українського контексту це принципово: мова йде не про абстрактну «кризу віри», а про конкретну екзистенційну ситуацію після фронту – розриви комунікації, руйнування довіри, «замороженість» почуттів, моральну втому, в яких питання про Бога постає не як тема дискусії, а як форма болю і потреба адресата.

Театр моделює зустріч із Трансцендентним не як догматичне вчення і не як теодицею, а як подію, що дисциплінує увагу до граничних питань, не знімаючи їх «остаточною відповіддю». Фігура Бога в цій структурі працює не як інструмент моралізації, а як умова можливості сказати те, що інакше не проговорюється: війна породжує досвід, який руйнує буденні рамки сенсу, і саме тому відкритість питання стає терапевтично значущою.

У цьому сенсі театральний простір (особливо у форматі «розмови без антракту») може бути описаний як форма екзистенційної терапії сенсом: він не «лікує» шляхом психологізації травми, а підтримує здатність людини й спільноти витримувати істину втрати, не втрачаючи горизонту смислотворення. «Рідні загиблих на війні вважають, що суспільство байдуже до їхніх проблем. Але ми не байдужі, ми просто не знаємо, як про це говорити. Але говорити про це потрібно, – каже Ростислав Держипільський. – Це як сповідь. Хтось говорить зі священником, хтось із психотерапевтом, хтось зі своїми друзями. Театр проговорює це зі своїми глядачами, бо мистецтво теж може бути терапією» [1].

Ми хочемо наголосити, що терапевтичну функцію театрального мистецтва в цьому контексті не можна зводити ані до індивідуальної психологічної допомоги, ані до емоційного катарсису в класичному розумінні. Йдеться про колективно розділений екзистенційний досвід, у якому терапевтичним стає сам факт публічного проговорювання граничних питань, породжених війною (про екзистенційну терапію ми говорили в одній із своїх публікацій [2]). Для акторів цей процес означає тілесне й мовленнєве проживання травматичного досвіду в межах художньо структурованої форми, що не дозволяє редукції переживання до афекту, але утримує його в горизонті сенсу. Для глядачів терапевтичний вимір полягає не в психологічній ідентифікації з персонажем, а в залученні до ситуації відкритого запитування, де власний досвід втрати, мовчання або безсилля визнається легітимним і розділеним у спільному просторі. У цьому сенсі театральний простір функціонує як медіатор між приватною травмою та публічним мовленням, підтримуючи здатність людини й спільноти витримувати істину втрати без втрати горизонту смислотворення. «Людині не потрібне зняття напруги за будь-яку ціну, а усвідомлення потенційного сенсу… Якщо терапевт бажає зміцнити душевне здоров'я пацієнта, він не повинен боятися збільшити навантаження, переорієнтовуючи людину в пошуках життєвого сенсу» [4, с. 115-116].

III. Висновки

Отже, маємо необхідність твердити, що театральне мистецтво в умовах війни постає не лише як форма культурної репрезентації травматичного досвіду, але як особливий простір екзистенційної терапії, у межах якого відбувається відновлення здатності до сенсотворення. Як ми бачимо на прикладі постановки «Інтерв'ю з Богом» – терапевтичний ефект театрального досвіду може бути пов'язаний не лише з усуненням страждання через його емоційну компенсацією, а також з можливістю витримування граничних питань у спільному публічному просторі. Театр у цьому сенсі не «заспокоює» і не «пояснює» війну, а створює умови для відповідального співпроживання травми без її редукції до психологічного симптому чи моралістичної схеми.

Особливу увагу заслуговує синергія релігійного та театрально-мистецького вимірів, яка формує специфічний тип терапевтичного досвіду. Релігійний компонент у цій постановці не функціонує як система доктринальних відповідей або нормативних настанов, а як горизонт трансцендентного запиту, що відкриває можливість мовлення там, де звичні культурні й комунікативні коди виявляються недостатніми. Театральна форма, у свою чергу, забезпечує тілесно-просторову та символічну структуру для такого запитування, перетворюючи його з приватного внутрішнього болю на спільно розділений досвід. У результаті виникає особливий тип терапії – екзистенційно-сенсової, що ґрунтується не на інтерпретації травми, а на підтримці здатності людини бути з нею, не втрачаючи горизонту значущого.

Ця форма мистецько-релігійного досвіду має принципове значення для сучасного українського суспільства, яке перебуває у стані тривалої війни та глибокої соціальної фрагментації. Театр у такому форматі стає інклюзивним простором, де можуть співіснувати різні типи досвіду – досвід військових, їхніх родин, цивільних, віруючих і невірую-

чих – без вимоги уніфікації світоглядів або емоційних реакцій. Інклюзивність тут виявляється не у формальному «включенні», а у створенні умов для взаємного визнання вразливості, болю й мовчання як легітимних форм присутності в публічному просторі.

Таким чином, театральний простір, насичений релігійно значущими смислами, може бути осмислений як культурний інструмент відновлення соціальної тканини, у якій терапія сенсом стає не індивідуальною практикою, а спільною роботою з травматичною реальністю. У перспективі це відкриває можливість формування суспільства, здатного не витісняти досвід війни, а інтегрувати його у спільний горизонт відповідальності, солідарності та смислотворення.

IV. Список використаних джерел

[1] Гаврилюк І. (2023). «Інтерв'ю з Богом». Франківський драмтеатр готує прем'єру про проблеми військових та їхніх сімей. Репортер. 28 березня 2023. Режим доступу: https://report.if.ua/kultura/intervyu-z-bogom-frankivskyj-dramteatr-gotuye-premyeru-pro-problemy-vijskovyh-ta-yihnih-simej/ (дата звернення: 16.11.2025)

[2] Горохолінська І. (2025). Арт-терапевтичний потенціал синергії релігії та мистецтва в умовах війни: методологічні орієнтири міждисциплінарного підходу. *Культурологічний альманах,* (3), С. 4-11. https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.3.1

[3] Івано-Франківський академічний драматичний театр ім. І. Франка. Інтерв'ю з Богом / сторінка вистави. Режим доступу: https://www.dramteatr.if.ua/show/interv%CA%BCyu-z-bogom/ (дата звернення: 16.11.2025).

[4] Франкл В. (2016). Людина у пошуках справжнього сенсу: Психолог у канцтаборі. Харків : КСД, 160 с.

THE THEATRICAL SPACE AS AN EXPERIENCE OF ENCOUNTER WITH THE TRANSCENDENT AND OF MEANING-ORIENTED THERAPY (BASED ON THE PERFORMANCE «INTERVIEW WITH GOD»)

Iryna Horokholinska

ABSTRACT. The paper analyzes the therapeutic potential of theatrical space in the context of war as an experience of encountering the transcendent and of restoring meaning. It demonstrates that artistic forms which address religiously significant questions without offering normative solutions can perform an existential-therapeutic function without being reduced to psychologism or theodicy. Drawing on the performance «Interview with God», the article examines a theatrical experience in which the spectator is invited to engage with the traumatic experience of war through the openness of questioning and the suspension of definitive answers. It concludes that such a form of artistic-religious experience contributes to sustaining existential resilience and preserving the capacity for meaning-making under conditions of crisis.

KEYWORDS: therapeutic function of art and religion, theatre, performance, the Transcendent, meaning

БІБЛІОТЕКА ЕРАЗМА СИКСТА ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ РАННЬОМОДЕРНОГО ЛЬВОВА

Ярослав-Юрій Макар

Український католицький університет, Львів, Україна

E-mail: makarjarko@gmail.com

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто бібліотеку львівського лікаря-гуманіста Еразма Сикста (бл. 1570–1635) як найповніше відображення інтелектуальної культури міського середовища ранньомодерного Львова. На основі інвентаря 1635 р. відтворено тематичну, хронологічну та географічну структуру зібрання, що охоплювало близько 750 томів. Доведено, що домінування медичної, філософської та природничої літератури свідчить про формування нового типу міського інтелектуала – лікаря-гуманіста, відкритого до європейських інтелектуальних впливів.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: Еразм Сикст, Львів, бібліотека, гуманізм, інтелектуальна культура

I. Вступ

Постать львівського міського лікаря Еразма Сикста (бл. 1570–1635) є ключовою для розуміння культурного та інтелектуального розвитку Львова XVII століття. Його бібліотека, що налічувала близько 750 томів, є найбільшим відомим приватним книжковим зібранням міста ранньомодерного періоду. Саме через неї можна простежити взаємодію локального й загальноєвропейського інтелектуального простору, а також рецепцію гуманістичних ідей у середовищі львівського патриціату.

II. Основна частина. Терапевтичний потенціал мистецьких релігійних інтервенцій

Бібліотека Еразма Сикста, відома з інвентаря 1635 року, містила понад 750 томів – найбільше приватне зібрання Львова XVII століття. За кількістю і тематичним охопленням вона перевищувала бібліотеки таких відомих міщан, як Ян Алебмек чи Мартин Кампіан, і демонструє масштабну ерудицію власника.

У структурі книгозбірні переважають твори з медицини (понад 40%), серед яких – тексти Гіппократа, Галена, Авіценни, Андреа Баччі, Парацельса та Везалія. Це свідчить про інтенсивну рецепцію античної та ренесансної медичної традиції, яку Сикст інтегрує у власну лікарську практику. Його інтерес до бальнеології (вивчення цілющих властивостей вод) особливо проявився у трактаті *Pro Teplytsi v Shkli* (1617), де він поєднує природничі спостереження з морально-філософськими роздумами – типовий підхід гуманіста-лікаря.

Значну частину колекції становлять філософські та етичні тексти, насамперед античних і неостоїчних авторів. Особливе місце посідають праці Сенеки, до яких Сикст звернувся у власній латиномовній книзі *Commentarius medicus in L. Annaei Senecae opera* (1627). У ній він поєднав медичну аргументацію з моральними настановами, розглядаючи здоров'я тіла як метафору духовної гармонії. Цей коментар є одним із найцікавіших свідчень проникнення ідей неостоїцизму та моральної філософії в руське інтелектуальне середовище Львова.

Географічна структура бібліотеки підтверджує її європейський характер. Понад 15% видань походили з Італії, що відображає навчання Сикста в Падуанському університеті – одному з провідних медичних центрів Європи. Помітна також присутність німецьких, французьких, польських і античних (римських та грецьких) авторів. Це дозволяє трактувати Сикста не лише як практикуючого лікаря, а як посередника між західноєвропейською наукою і руським культурним середовищем.

У бібліотеці були представлені тексти з теології, права, історії та природознавства, що демонструє універсальний тип мислення, притаманний гуманістам. Книги не були лише

робочим інструментом вони формували інтелектуальну ідентичність власника. Як показує інвентар, Сикст приділяв увагу не лише професійним трактатам, але й морально-етичним, політичним і філологічним працям.

Таким чином, бібліотека Еразма Сикста – є цілісним відображенням інтелектуальної культури міського гуманізму. Вона демонструє прагнення львівського патриціату долучитися до загальноєвропейської наукової спільноти, використовуючи книжку як символ соціального статусу, освіти та духовної зрілості.

III. Висновки

Бібліотека Еразма Сикста – це не просто зібрання книг, а відображення його світогляду та часу, у якому він жив. Вона показує, яким освіченим і відкритим до нових знань був львівський міський лікар початку XVII століття.

Домінування медичних, філософських і природничих книжок говорить про те, що Сикст розглядав науку не лише як професію, а як шлях до пізнання світу і вдосконалення людини. Його зацікавлення античними та ренесансними авторами, зокрема Сенекою, свідчить про прагнення поєднати медицину з моральними й філософськими роздумами.

Книгозбірня Сикста також відображає ширші культурні процеси у Львові того часу. Місто було частиною європейського інтелектуального середовища, де зустрічалися традиції різних народів і мов. Тому бібліотеку Сикста можна вважати одним із символів відкритості Львова до ідей Ренесансу та гуманізму.

Отже, дослідження його бібліотеки дає можливість краще зрозуміти, яким було інтелектуальне життя Львова в ранньомодерну добу і яку роль у ньому відігравали міські вчені та лікарі.

IV. Список використаних джерел

[1] Black, J. L. (2023). The Private Libraries in Renaissance England (PLRE) Project: An Overview. Leiden: Brill.
[2] Dowgiałło, J. (2015). Erazm Sykst i jego koncepcje hydrogeologiczne. Przegląd Geologiczny, 63(10/1), 684
[3] Kapral, M. (2008). Urzędnicy miasta Lwowa w XIII–XVIII wieku. Toruń.
[4] Sixtus, E. (1617). Pro Teplytsi v Shkli. Lemberg.
[5] Sixtus, E. (1627). Commentarius medicus in L. Annaei Senecae opera. Lemberg.
[6] Skoczek, J. (1939). Lwowskie inwentarze biblioteczne w epoce renesansu. Lwów.
[7] Ісаєвич, Я. (2002). Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
[8] Макар, Я.-Ю. (2024). Бальнеологічний трактат Еразма Сикста «Про теплиці в Шклі». З історії Західноукраїнських земель, 20, 3–21.

THE LIBRARY OF ERASMUS SIXT AS A REFLECTION OF THE INTELLECTUAL CULTURE OF EARLY MODERN LVIV

Yaroslav-Yuriy Makar

ABSTRACT. The article examines the library of the Lviv physician-humanist Erasmus Sixt (ca. 1570–1635) as the most comprehensive reflection of the intellectual culture of early modern Lviv's urban milieu. Based on the 1635 inventory, the thematic, chronological, and geographical structure of the collection – comprising approximately 750 volumes – is reconstructed. The study demonstrates that the dominance of medical, philosophical, and natural science literature indicates the formation of a new type of urban intellectual: a physician-humanist open to European intellectual influences.

KEYWORDS: Erasmus Sixt, Lviv, library, humanism, intellectual culture

ТЕЛЕОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ЗДОРОВ'Я В БІБЛІЙНО-ПАТРИСТИЧНІЙ ТРАДИЦІЇ: СИНЕРГІЯ ΘΕΡΑΠΕΊΑ, ΤΈΛΕΙΟΣ, ΌΛΟΚΛΉΡΟΣ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ДУХОВНОГО СУПРОВОДУ В МЕДИЧНОМУ КАПЕЛАНСТВІ

Анатолій Марчук, Олександр Марчук

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: marchuk.anatolii@chnu.edu.ua, o.marchuk@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Досліджено телеологічний вимір духовного здоров'я в біблійно-патристичній традиції через аналіз ключових термінів θεραπεία, σῶζω, ὁλοκλήρος, τέλειος. Установлено, що ці поняття окреслюють цілісну антропологічну парадигму досягнення здоров'я, яка поєднує біблійне тлумачення цих понять, патристичну складову розуміння духовного оздоровлення та елементи практики. Обґрунтовується релевантність цієї моделі для сучасного духовного супроводу в медичному капеланстві.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: духовне здоров'я, медичне капеланство, лікування, досконалість, цілісність

I. Вступ

Міждисциплінарне розуміння поняття здоров'я є багатогранним і безумовно передбачає й духовну його складову, за умов коли нашим завданням є розгляд людини з позиції найкращих проявів її функціональної цілісності, відповідно до загальновідомої класифікації ВООЗ [11]. У традиції патристичного богослов'я (витоково спільного для сучасного поліконфесійного християнства) цей вимір описується не лише категоріями порятунку (спасіння), моральності, але й онтологічного оздоровлення, що охоплює цілісність (ὁλοκλήρος), досконалість (τέλειος) і лікування (θεραπεία, σῶζω). Та, головне, патристична спадщина пропонує унікальну модель духовного здоров'я, що поєднує біблійну антропологію, аскетичні практики та духовне керівництво, і є релевантною для сучасного клінічного душпастирства.

II. Біблійні концепти θεραπεία, σῶζω, τέλειος, ὁλοκλήρος як основа духовного здоров'я

У який спосіб біблійні концепти σῶζω, τέλειος, ὁλοκλήρος, відповідно до сучасних екзегетичних досліджень, лексичних даних можуть визначатися як стан потенційного оздоровлення та досягнення довершення й вивершення у цілісності, а фактично, станопроцесу оздоровлення та духовного здоров'я. Спочатку розглянемо старозавітну гебрейську лексему rāfāʾ – лікувати, зціляти (Вихід 15:26, Псалом 103:3 (MT, а в LXX 102,3), Єремія 17:14, Второзаконня 32:39), якому не складно знайти грецький відповідник θεραπεία, σῶζω. Також зустрічаються слова: šālom – мир, цілісність, повнота – до прикладу, якщо зацитувати самі біблійні тексти, то читаємо: «Нехай дасть тобі мир/цілісність (Числа 6:26), «Досконалий мир (буквально мир-мир/šālom-šālom) – тому, хто покладається на Тебе» (Ісая 26:3), «І знатимеш, що шатро твоє – у мирі/цілісності», šālēm ж означає бути цілим, непошкодженим, завершеним (ключ до концепту ὁλοκλήρος) «Нехай серце ваше буде цілісним з Господом» (1Царів 8:61), Второзаконня 27:6, tam/tamim – досконалий, цілісний, повноцінний (паралель до τέλειος), зустрічаємо у Бутті 17:1, Второзаконня 18:13, Псалом 15:2 (LXX 14,2) [1,3] та ін. Тож як бачимо rāfā («лікувати», «зціляти») та šālēm («бути цілісним») описують можливість відновлення людини у її екзистенційному сенсі, включно з духовно-моральним станом. Вже у Новому Завіті поняття σῶζω і θεραπεύω передбачають як фізичне так і духовне зцілення, що власне і

визначає перехід до стану повноти [3]. Категорія τέλειος за синоптичними Євангеліями (наприклад, Матфея 5:48) [10], посланнями апостола Павла часто означає не просту моральну бездоганність як відсутність гріха, а повноту/звершення/зрілість [12], тобто досягнення телеологічної мети людини – цілісності та участі у Божественному бутті (всецілого уподібнення в обоженні). Тобто не просто моральну вивершеність, а досягнення онтологічної мети, уподібнення людини Богу [13].

Щодо деякий сучасних екзегетичних досліджень, біблієзнавчих робіт, патристичних розвідок, які підтверджують ці істини, зокрема, можна вказати на праці J. Jeremias (1971), N. Wright, (2013), J.-C. Larchet (2014), T. Muraoka, (2009), R. Sirait (2022), О. Марчук (2017) та ін.

III. Патристичний аспект духовного здоров'я: процес, духовне керівництво, практика пастирського супроводу

За патристичною традицією, духовне здоров'я – це не одноразовий акт, а процес духовного відновлення людини, людської природи, що передбачає боротьбу з пристрастями, формуванням доброчесностей та участь у божественних енергіях (за свт. Григорієм Паламою, прп. Максимом Сповідником) [4, 14, 15].

Важливо зауважити, що пастирське керівництво як важливий оздоровчий інструмент в Отців Церкви мало чітку терапевтичну спрямованість: розпізнавання внутрішніх станів, подолання пристрастей, формування духовно здорової особистості на основі доброчесностей [6].

Систематизація біблійно-патристичних підходів дозволяє виокремити три практичних напрями роботи з пацієнтами, релевантні для клінічного душпастирства. До прикладу, це *аскетичні вправи* (зокрема активне зосередження в молитві, посилення уваги (стабілізація внутрішнього стану), духовне читання (когнітивно-ціннісне переналаштування), піст не лише як вправа відносно тіла, але, найперше, душі. Зокрема у праці H. Huovinen (2024) аналізує духовно-тілесні аспекти посту й літургічної участі у свт.І.Золотоустого тут він підкреслює нерозривність духовного та фізичного терапевтичних складових [2]. *Духовне наставництво*, зокрема, яке передбачає формування чеснот, ідентифікація пристрастей, розвиток навичок духовної рефлексії [7] та ін. *Пастирсько-оздоровчий супровід*, який може передбачати, інтеграцію духовної підтримки, методів допомоги відповідно до віри пацієнта [5, 9]. Загалом, створення засобів для всіх можливих та необхідних (м'яко і за мірою здатності самого пацієнта) досягнення цілісності, тобто духовного здоров'я.

IV. Висновки

Біблійні терміни θεραπεία, σῶζω, τέλειος, ὁλοκλήρος формують цілісну модель духовного здоров'я, де здоров'я – це не лише функціональна норма, але й досягнення основної мети та призначення людини.

В біблійній та патристичній традиції важливим є цілісний підхід, що поєднує щонайменше аскетику, духовне наставництво, практику співдіяльного (синергійного) антропологічного вчення і все це може й повинно бути застосованим у клінічному душпастирстві й не тільки. А запропонована трикомпонентна модель (аскеза – духовне керівництво – пастирсько-клінічний супровід) може стати ефективним інструментом у практичній роботі медичних капеланів, дослідників психології здоров'я та ін.

V. Список використаних джерел

[1] D. J. A. Clines (Ed.). (1993-2018). The dictionary of classical Hebrew (Vols. 1-8). *Sheffield Academic Press*. URL: https://www.academia.edu/11665581/Introducing_the_Dictionary_of_Classical_Hebrew

[2] Huovinen, H. (2024). Physical and spiritual nourishment in the catechetical homilies of John Chrysostom. *Journal of the International Society for Orthodox Christian Studies*, 3(1), 1-15. https://doi.org/10.57050/jisocm.142370. URL: https://is.gd/tqza2l
[3] Jeremias, J. (1971). New Testament theology. SCM Press. https://doi.org/10.1017/S0028428900057267
[4] Juurikkala, O. (n.d.). The ontology of theosis: Insights from Maximus the Confessor [Unpublished manuscript]. Abo Akademi University; Pontifical University of the Holy Cross. https://doi.org/10.15633/thr.4125
[5] Koenig, H. G. (2012). Religion, spirituality, and health: The research and clinical implications. *ISRN Psychiatry*, 2012, Article 278730. https://doi.org/10.5402/2012/278730
[6] Larchet, J.-C. (2014). Therapy of spiritual illnesses: An introduction to the ascetic tradition of the Orthodox Church (3rd ed.). Alexander Press. URL: https://is.gd/TJL9T9
[7] Marcu, M. L. (2022). The Orthodox Christian Church Fathers and pastoral counseling – Specific patristic pastoral approaches. *New Journal of Social Research and Innovation,* 1(2), 45-57. https://thenewjsri.ro/index.php/njsri/article/view/262
[8] Muraoka, T. (2009). A Greek-English lexicon of the Septuagint. Peeters URL: https://is.gd/cwTIv1
[9] Muse, S. (2015). Finding the fit: An Eastern Orthodox approach to pastoral counseling. *Edification: The Transdisciplinary Journal of Christian Psychology*, 9(1), 49-60. URL: https://is.gd/Q9Fl5z
[10] Sirait, R. F. (2022). Analysis of the word teleios in Matthew 5:48 and its relevance to spiritual maturity. *International Journal of Christian Education and Practice,* 2(3), 22-33. https://doi.org/10.61132/ijcep.v2i3.393
[11] World Health Organization. (1946). Constitution of the World Health Organization. *World Health Organization*. URL: https://www.who.int/about/governance/constitution
[12] Wright, N. T. (2013). Paul and the faithfulness of God. *Fortress Press.* URL: https://archive.org/details/paulfaithfulness0012wrig/mode/1up
[13] Марчук, А., & Марчук, О. (2014). Феномен здоров'я та принципи досконалості в антропології східної патристики. *Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія*, (вип. 726-727), 227-232. URL: https://is.gd/zw6nIs
[14] Марчук, О. Т. (2016). Здоров'я розуму: східнопатристичний концепт структурно-функціональних особливостей. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури* (Вип. 3 (12)), 134-143. URL: https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/766
[15] Марчук, О. Т. (2017). Концепція духовного здоров'я в антропології східної патристики (канд. дис.). Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. URL: https://is.gd/UN3SDT

THE TELEOLOGICAL DIMENSION OF HEALTH IN THE BIBLICAL-PATRISTIC TRADITION: THE SYNERGY OF ΘΕΡΑΠΕΊΑ, ΤΈΛΕΙΟΣ, ΌΛΟΚΛΗΡΟΣ IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY SPIRITUAL CARE IN MEDICAL CHAPLAINCY

Anatolii Marchuk, Oleksandr Marchuk

ABSTRACT. The teleological dimension of spiritual health in the biblical-patristic tradition was studied through the analysis of key terms θεραπεία, σῶζω, ὁλοκλήρος, τέλειος. It has been established that these concepts outline a holistic anthropological paradigm of achieving health, which combines the biblical interpretation of these concepts, the patristic component of understanding spiritual healing, and elements of practice. The relevance of this model for contemporary spiritual support in medical chaplaincy is substantiated.

KEYWORDS: spiritual health, medical chaplaincy, healing, perfection, wholeness

ЦЕРКОВНІ МИСТЕЦЬКІ ІНТЕРВЕНЦІЇ В УМОВАХ КРИЗИ: КОНТЕНТ-АНАЛІЗ ЩОДО ТЕРАПЕВТИЧНОГО ВПЛИВУ

Ірина Горохолінська

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: i.horokholinska@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Статтю присвячено аналізу церковних мистецьких інтервенцій, реалізованих у період суспільної та воєнної кризи, з метою виявлення їхнього терапевтичного потенціалу. Методом контент-аналізу офіційних церковних комунікацій, публічних медіаматеріалів та описів конкретних мистецьких ініціатив визначено ключові форми таких інтервенцій – музичні, візуальні, перформативні та ритуально-естетичні. Дослідження показує, що церковні мистецькі практики виступають механізмами емоційної підтримки, символічного опрацювання досвіду травми та посилення спільнотної солідарності. Виявлені терапевтичні модуси дають можливість концептуально окреслити роль мистецтва в діяльності релігійних спільнот у контексті сучасних кризових реалій.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: терапевтична функція мистецтва та релігії, мистецькі інтервенції, війна, церкви, контент-аналіз

I. Вступ. Про актуальність синергії мистецтва та релігії в умовах війни

Кризові стани сучасних суспільств – воєнні конфлікти, масові переміщення, культурні та ціннісні розлами – актуалізують пошук ефективних форм колективної та індивідуальної підтримки. Ефективними, на наше переконання, в цьому напрямку є ініціативи, що ініціюють церкви та релігійні спільноти – мистецькі перформанси, що виходять за межі літургійної практики: театралізовані дійства, музичні концерти, поетичні та літературні читання, інтегровані арт-терапевтичні події. Ці ініціативи формують специфічний простір релігійно вмотивованої культурної взаємодії, у якому поєднуються естетичні стратегії, релігійно-символічні структури та соціальні механізми підтримки.

Такі інтервенції уможливлюють інший – не догматичний і не виключно ритуальний – спосіб комунікації релігійної традиції з публічним простором. Художні практики, організовані або підтримані церквами, функціонують як інструменти смислової артикуляції та переживання досвіду кризи, сприяючи осмисленню її межових вимірів. Їхній терапевтичний потенціал виявляється у здатності створювати ситуації рефлексії, дистанціювання або переозначення травматичних подій, а також у формуванні умов для відновлення суб'єктивної цілісності.

На ґрунті контент-аналізу (передусім офіційних інтернет-сторінок провідних релігійних організацій України) ми спробуємо виявити ключові моделі та механізми терапевтичного впливу церковних мистецьких інтервенцій, простежити їхню жанрову динаміку та концептуальні засновки. Це дасть нам змогу осмислити роль мистецьких практик у структурі релігійної відповідності кризовим станам, а також окреслити їхній внесок у формування культурної резилієнтності та нових форм публічної присутності Церкви.

II. Основна частина. Терапевтичний потенціал мистецьких релігійних інтервенцій

У своїх попередніх дослідженнях ми значною мірою говорили про соціальні функції релігії в умовах війни, зокрема й терапевтичну [2], а також про лікувально-компенсаторний потенціал синергії мистецького та релігійного [1], наголошуючи, що: «релігія та мистецтво в їх синергії не лише репрезентують травматичний досвід, а й відкривають можливість його проживання, осмислення та символічного подолання» [1, с.10]. Наразі перед нами стоїть завдання продемонструвати, що релігійні спільноти України на практиці підтверджують цю ідею (попри те, що це підтвердження актуалізується ними не через артикуляцію важливості такої синергії в позалітургійному контексті, а імпліцитно

– через усвідомлення всієї повноти соціальної важливості практик ініційованих релігійними спільнотами для людей вражених війною). У цьому контексті під ***церковними (релігійними) мистецькими інтервенціями*** ми розуміємо художні та перформативні практики, ініційовані релігійними спільнотами, які у позалітургійному форматі здійснюють смислове й терапевтичне втручання в суспільний простір, формуючи умови для рефлексії та переозначення травматичного досвіду.

Доволі ілюстративним у цьому плані є сайт Трьохсвятительської громади міста Монца (Італія) Української греко-католицької церкви [3]. У розділі оголошень ми бачимо цілу низку сповіщень про події, які мають мистецький характер: 4 лютого 2024 року – концерт колядок «Прощання з колядою» (колядки функціонують як важливий елемент християнської святкової культури, але не належать до сакраментально-регламентованої структури богослужіння. У цьому сенсі вони репрезентують форму позалітургійної релігійної творчості, яка може супроводжувати церковне життя, проте не визначає його канонічної норми); 10 вересня 2024 року – музично-поетичний вечір приурочений 210-ій річниці з дня народження Тараса Шевченка; 24 березня 2024 року – майстер-клас із писанкарства (тут як і з колядками – писанка передусім частина української культури, що має релігійний символізм, а не навпаки); 29 вересня 2024 року – «Козацька Покрова в Монці», богослужіння, концерт бандуристок; 19 жовтня 2025 року – презентація збірки поезій «Сильні жінки» «авторки Іванки Захаревич, яка присвячена жінкам, що втратили близьких чоловіків під час російсько-української війни. Книга є відвертою розмовою про важливі почуття, спогади та життєві моменти» [4]. Це не вичерпний перелік мистецьких ініціатив цієї громади. Але усі ці події засвідчують, що парафіяльний простір Трьохсвятительської громади в Монці виконує функцію не лише місця богослужіння, але й важливого культурного центру, у якому мистецькі форми стають засобом підтримки спільноти в умовах кризи. Для вимушених емігрантів, біженців і тих, хто пережив втрату домівки чи близьких унаслідок російсько-української війни, такі ініціативи набувають особливого терапевтичного значення. Мистецькі практики, інтегровані в церковне життя, допомагають долати травму розриву з рідним культурним середовищем, підтримують почуття тяглості й належності, створюють безпечний простір для проживання колективної пам'яті та емоційної взаємопідтримки. У цьому сенсі церковні мистецькі інтервенції стають дієвим механізмом відновлення суб'єктивної цілісності та соціальної стабільності у спільнотах, що живуть у стані тривалої невизначеності й екзистенційної вразливості.

III. Висновки

Проведений контент-аналіз засвідчує нерівномірність присутності мистецьких інтервенцій у житті релігійних спільнот. Найбільш інтенсивно ці практики артикулюються в українських діаспорних громадах, де вони виконують одночасно культурну, комунікативну та інтеграційну функції. Систематичність таких ініціатив пояснюється умовами вимушеної міграції: у ситуації розриву з домашнім середовищем, втрати соціальних зв'язків і підвищеної вразливості релігійні інституції компенсують дефіцит культурної інфраструктури та стають осередками підтримки ідентичності. У цьому контексті мистецькі події не є другорядним доповненням до релігійного життя, а формують важливий формат роботи з травматичним досвідом, забезпечуючи можливість символічного упорядкування та колективного проживання кризових станів.

В Україні такі інтервенції трапляються менш системно. Вони або носять епізодичний характер у парафіяльному житті традиційних церков, або ж інтегровані у структуру протестантського служіння, де мистецькі й перформативні форми давно є елементом парафіяльної комунікації. Утім, навіть за цих умов мистецькі практики залишаються важливим індикатором пошуку нових каналів взаємодії релігійних спільнот із соціальним середовищем, а також потенційним ресурсом формування резилієнтності.

Загалом церковні мистецькі інтервенції можна розглядати як специфічний механізм релігійно мотивованої культурної відповіді на кризу. Вони функціонують на межі між ритуальним і світським простором, не входячи до сфери літургійної нормативності, але водночас не втрачаючи зв'язку з релігійно-символічною логікою. Саме ця позиція «між» дає їм змогу виконувати терапевтичні, інтегративні та смислотворчі функції. Розвиток таких ініціатив може стати важливим інструментом підтримки соціальної стійкості як у діаспорному, так і в українському суспільному контекстах, особливо у часи тривалих кризових станів та війни.

IV. Список використаних джерел

[1] Горохолінська І. (2025). Арт-терапевтичний потенціал синергії релігії та мистецтва в умовах війни: методологічні орієнтири міждисциплінарного підходу. *Культурологічний альманах,* (3), С.4-11. https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.3.1

[2] Горохолінська І. В. (2023). «Візуалізація» соціальних функцій релігії через оптику війни. Культурологічний альманах, (3), С. 106–111. https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.3.14

[3] Трьохсвятительська громада міста Монца (Українська Греко-Католицька Церква). Оголошення. URL: https://chiesaucrainaamonza.it/uk/oholoshennia.html (дата звернення: 22.11.2025).

[4] Трьохсвятительська громада міста Монца (Українська Греко-Католицька Церква). Запрошуємо на презентацію книжки «Сильні жінки». URL: https://chiesaucrainaamonza.it/uk/oholoshennia/zaproshuyemo-na-prezentatsiyu-knyzhky-«syl′nizhinky».html (дата звернення: 22.11.2025).

CHURCH ARTISTIC INTERVENTIONS IN CONTEXTS OF CRISIS: A CONTENT ANALYSIS OF THEIR THERAPEUTIC EFFECT

Iryna Horokholinska

ABSTRACT. The article examines church-based artistic interventions implemented during periods of social and wartime crisis with the aim of identifying their therapeutic potential. Using content analysis of official church communications, public media materials, and descriptions of specific artistic initiatives, the study identifies key forms of such interventions – including musical, visual, performative, and ritual-aesthetic practices. The findings demonstrate that artistic practices initiated by religious communities function as mechanisms of emotional support, symbolic processing of traumatic experience, and the strengthening of communal solidarity. The therapeutic modalities identified in the research allow for a conceptual delineation of the role of art in the activities of religious communities within the contemporary crisis context.

KEYWORDS: therapeutic function of art and religion, artistic interventions, war, churches, content analysis

ЦЕРКВА Й СОЦІАЛЬНІ МЕДІА: ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРОПОВІДІ В ЕПОХУ ЦИФРОВОЇ КУЛЬТУРИ

Михайло Мілешкін

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: mileshkin.mykhailo@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Дослідження аналізує вплив соціальних медіа на трансформацію проповіді в сучасних християнських спільнотах. Автор розглядає зміни форматів проповідей, роль цифрових платформ у формуванні спільнот, а також нові виклики та ризики, пов'язані з онлайн-присутністю Церкви. Особлива увага приділяється українському контексту, зокрема війні, інформаційній конкуренції та ролі соцмереж у пастирській та психологічній підтримці населення.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: соціальні медіа, проповідь, релігія, церква

I. Вступ

Епоха цифрової культури радикально змінила механізми комунікації, і релігійні інституції стали активними учасниками цього процесу. Соціальні мережі, зокрема Facebook, Instagram, YouTube, TikTok перетворилися на публічний простір, де формується світогляд, соціальні практики та моральні орієнтири. Для Церкви це не лише технічний інструмент, а новий місіонерський контекст, який потребує адаптації проповідницьких форм.

II. Соціальні медіа як нова мова церкви

Упродовж останнього десятиліття соціальні медіа стали одним із найпотужніших чинників, що впливають на трансформацію релігійної комунікації. Для Церкви, яка традиційно спиралася на усну проповідь і безпосередній контакт зі спільнотою, поява цифрових платформ означала не просто освоєння нового каналу, а входження в інший культурний простір. Саме тому нині проповідь дедалі частіше постає як мультимодальне висловлення, що поєднує текст, відео, графіку, інтерактивність і діалог із аудиторією. Цей зміщений формат не відкидає класичної гомілетики, але ставить перед нею інші завдання: необхідність враховувати нові ритми сприйняття, темп медіаспоживання, очікування користувачів та особливості алгоритмічної взаємодії. У цифровому середовищі змінився не лише спосіб подачі проповіді, а й сама логіка її рецепції. Користувач більше не перебуває у спільному сакральному просторі храму; він займається «фрагментарним слуханням», коли проповідь переглядається між іншими відео, під час поїздки або в перервах між роботою. Це призводить до скорочення традиційної тривалості проповідей і появи мікроформатів – коротких звернень, богословських нотаток, духовних рефлексій тривалістю до однієї хвилини. Як показують дослідження медіарелігійності (Бурдейна, 2018), такі форми не знижують значущості релігійного слова, але змінюють механізм його впливу: акцент переноситься з раціонального засвоєння на емоційну залученість і швидке формування довіри.

Цікаво, що цифрові платформи змінили також роль самого проповідника. У традиційній культурі він був авторитетом, присутнім перед спільнотою фізично, у визначений час і в межах літургійного простору. У соціальних мережах постать духовного лідера набуває рис публічного комунікатора: він відповідає на коментарі, реагує на суспільні події в реальному часі, створює контент, орієнтований на конкретні вікові або інтелектуальні групи. Присутність священника в соцмережах часто формує відчуття особистого контакту. Це здатне підсилювати пастирську місію, особливо в періоди соціальної нестабільності, як-от під час повномасштабної війни.

Воєнний контекст в Україні суттєво загострив потребу у швидкій та доступній духовній підтримці, і саме соцмережі виявилися найбільш ефективним інструментом

такого служіння. Поширення відеомолитов, звернень, щоденних коротких роздумів про стійкість, надію та довіру до Бога створило нові форми колективної солідарності. Цифрові громади люди, які щодня переглядають звернення одного й того ж священника часто формуються навіть міцніше, ніж окремі парафії, адже спільний досвід переживання війни підсилює відчуття духовної єдності. Подібні процеси уже описуються зарубіжними дослідниками цифрової християнськості (Aduragba et al., 2022), які відзначають, що для віруючих емоційно значущим є не простір, а «присутність голосу».

Утім, цифровізація проповіді містить і низку ризиків. Найбільш очевидний поверхневість релігійного досвіду, яка посилюється через формат коротких відео. Користувач не завжди переходить до повноцінного богословського осмислення, що створює враження «швидкої духовності». Іншим ризиком є алгоритмічна селекція: соцмережі просувають контент, який утримує увагу, а не той, що має богословську глибину. Це може спричинити появу популярних проповідників, чиї меседжі пристосовані до трендів, але мало корелюють із традицією Церкви.

Попри це, загальна динаміка свідчить, що для сучасної людини проповідь уже не обмежується рамками богослужіння. Вона виходить у той культурний простір, де особа проводить найбільше часу. Соцмережі в цьому сенсі не підмінюють церковну традицію, а змінюють канали її актуалізації. Тому важливою перспективою є формування богословського осмислення цифрової присутності. Священик, який працює в соціальних мережах, має не просто адаптувати стиль комунікації, а усвідомлювати, що входить у сферу, де релігійне слово взаємодіє з культурними кодами, інтернет-сленгом, політичними суперечками та особистими історіями користувачів.

III. Висновки

Сьогодні проповідь у соцмережах – це не лише інструмент євангелізації, а й механізм формування спільнот, психосоціальної підтримки та світоглядної орієнтації. У цифровому середовищі Церква здобуває можливість бути поруч із людиною у будь-який момент дня, але водночас вступає у складний діалог із культурою швидкості та фрагментації. Саме тому ключовим викликом стає поєднання доступності з глибиною: збереження богословської сутності проповіді при водночас інтеграції з динамікою цифрового простору. У цій напрузі й розгортається сучасна трансформація проповідницького служіння.

Отже, взаємодія Церкви та соціальних медіа є подвійним процесом: з одного боку, проповідь адаптується до вимог цифрової культури, а з іншого сама цифрова культура змінюється під впливом релігійного контенту. Сучасна проповідь у соцмережах це не просто перенесення традиційної моделі в інший формат, а формування нової комунікаційної екосистеми, де богословський зміст поєднується з технологічними інструментами, медіаграмотністю та активною взаємодією спільноти. Такі зміни відкривають перспективи для оновлення пастирської місії, водночас ставлячи перед церковними спільнотами завдання вироблення критичної й відповідальної цифрової стратегії.

IV. Список використаних джерел

[1] Aduragba, O. T., Cristea, A. I., Phillips, P., Kurlberg, J., & Yu, J. (2022, December 11). Religion and spirituality on social media in the aftermath of the global pandemic (arXiv preprint, arXiv:2212.11121). https://doi.org/10.48550/arXiv.2212.11121

[2] Бурдейна, М. В. (2018). Використання нових медіа в релігійній комунікації. *Обрії друкарства,* (1), 49–57. https://doi.org/10.20535/2522-1078.2018.1.132833

THE CHURCH AND SOCIAL MEDIA: TRANSFORMING SERMONS IN THE AGE OF DIGITAL CULTURE

Mykhaylo Mileshkin

ABSTRACT. The study analyzes the impact of social media on the transformation of preaching in contemporary Christian communities. The author examines changes in sermon formats, the role of digital platforms in community building, and new challenges and risks associated with the Church's online presence. Particular attention is paid to the Ukrainian context, including the war, information competition, and the role of social media in pastoral and psychological support for the population.

KEYWORDS: social media, preaching, religion, church

НАРАТИВНА ФУНКЦІЯ ПРИТЧІ НАТАНА (2 САМ. 12:1–7): ПРОРОЧА КОРЕКЦІЯ ЦАРСЬКОЇ ВЛАДИ

Олександр Солодкий

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: solodkyi.oleksandr.a@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Тези присвячено аналізу наративної функції притчі Натана (2 Сам. 12:1–7) у контексті біблійно-богословського погляду на земну владу. Досліджено, як у притчі поєднано теологічний зміст з художньою формою, що надає жанру виміру пророчого викриття, морального судження та духовного оновлення. Показано, що пророче слово розкриває дію Божого правосуддя через наративні механізми – іронію, символіку та емоційне насичення, що збуджує апеляцію до совісті й покаяння й формує етичну свідомість читача.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: Натан, притча, наратив, пророче слово

I. Вступ

Притча Натана, звернена до Давида (2 Сам. 12:1–7) – один із найбільш яскравих і, водночас, полемічних прикладів літературно-художньої нарації в Старому Завіті.Так, Р. Алтер, демонструючи літературознавчий підхід до тексту, наголошує, що «Біблія в остаточній формі становить художній документ із повною текстурою взаємопов'язаності» (Alter, 2011, p. 172). Завдяки цій «повній текстурі» нарація притчі втягує слухача в процес морального судження – не просто як спостерігача, але як учасника. З іншого боку, автор використовує стислий виклад і деталі в дусі фольклору (невинне ягня), щоб емоційно залучити слухача: як наголошує A. Berlin, поетика розповіді Біблії побудована так, що вона вводить читача в процес морального переживання (Berlin, 1994, p. 14). Але протиріччя тут насправді немає, бо художній наратив невід'ємний від глибокого дидактично-моралістичного змісту.

II. Наративна структура притчі: від експозиції до викриття

Притча Натана починається з простої фольклорно-поетичної фабули, використаної як експозиція: «Був один багатий … і один убогий…» (2 Сам. 12:1–3). Ця «вставна мікроновела» має дві функції: вона тимчасово відволікає увагу Давида від прихованого прямого звинувачення й тим самим провокує цареве судове рішення як висновок об'єктивного, відстороненого спостерігача. Водночас ситуація концентрує у стислій формі прихований етичний контраст: адже саме цар має оберігати власність від насильства та укріпляти милосердя. Давид у ролі судді мимоволі виступає начебто поза власним злочином, і таким способом відкривається його царське покликання. Коли Давид виніс вирок («Той, хто таке зробив, нехай помре!») відбувається несподівана переміна: пророк каже «Ти той чоловік» (2 Сам. 12:7). Ця іронічна реверсія – ключ до ефективності притчі, яка набуває характеру проксимального суду: власний злочин викликає засудження у серці царя, яке потім «повертається» на самого нього; такий наративний поворот є сильним моральним акцентом.Теологічно важливо, що пророк не атакує Давида логічно чи політично, а апелює до його совісті – отже, метою пророка є не кара, а навернення відступника до правди й відновлення стосунків з Богом. Притча демонструє прерогативу пророчого слова: пророк є інструментом Божого суду та корекції влади (Brueggemann, 2001, p. 41). У богословській перспективі це читається як прояв Божого правосуддя, що діє через людську, фольклорну за стилем, нарацію, тобто через слово, яке конденсує народну мудрість, котра приводить до розпізнання гріха. Наратив також підкреслює суспільний вимір гріха: злочин проти ближнього – це одночасно образа Бога; отже соціальна несправедливість має сакральні наслідки. На рівні конфліктної структури

притча фактично «бере під суд» царську владу: підкреслюється, що навіть цар відповідальний перед Божественним законом.

III. Притча як інструмент моральної трансформації

Пророча корекція має реальні наслідки – у подальшому тексті (2 Сам. 12:10–14) йдеться про суд і покарання, але й про можливість прощення при покаянні; таким чином притча функціонує як інструмент моральної трансформації. Педагогічно притча є моделлю спільноти: вона вчить, що влада не вільна від моральної відповідальності, а також демонструє ефективність наративного тлумачення для етичного виховання. У перспективі етичного читання (narrativeethics) притча слугує як «лабораторія совісті»: читачі/слухачі переживають емоційний поворот і творять моральну уяву (Nussbaum, 1990, p. 56). Притча ілюструє взаємозалежність права й милосердя: вирок Давида спонукав до покаяння, але наслідки гріха мають і правосудний бік; богословськи це нагадує про подвійність Божого суду й милосердя. Аналіз наративної перспективи виявляє ще одну функцію: притча створює дистанцію між фактом і оцінкою, що дозволяє здійснити сер–йозніший моральний розгляд, ніж пряме звинувачення, і це важливо для богословської рефлексії про визволення і покаяння. Притча Натана – акт пророцтва, спрямований на конкретну особу й одночасно на народ: вона є місцем, де індивідуальне покаяння має колективний ефект (політичні наслідки для царства).

У теологічному ракурсі притча показує, що Боже слово часто діє не через юридичний промовистий акт, а через опосередковане викриття серця, оскільки справжнє навернення народжується в усвідомленні власної провини.

IV. Символізм мислення у біблійній традиції і богословська мета притчі

Літературний вибір побудови тексту – дія через образ, а не через пряме звинувачення – підкреслює важливість символічного мислення в біблійній традиції. Наративна форма притчі Натана поєднує літературні техніки й богословську мету – викриття гріха, відновлення совісті, підтвердження верховенства Божого права над людською владою.

Власне, притча працює як метанаратив: вона перетворює типову житейську схему (історію багача і вбогого) на дзеркало, у яке цар змушений подивитися; цей задум вказує на біблійну концепцію «слова, яке повертається до того, хто послав» (Іс. 55:11). Використання іронії створює емоційну напругу: читач чи слухач залучені у процес виявлення істини разом із царем, що посилює трансформуючу силу тексту. З часової перспективи притча діє як момент «тут і тепер», хоча має наслідки в майбутньому – корпорація дії (Давид) і реакція (Бог), що демонструє біблійну інтеграцію історичного часу та есхатологічного виміру. З наративної точки зору, текст притчі руйнує очікування царя, що він уникне покарання, і таким чином показує, що Божий порядок перевищує людський. Наратив натякає на вразливість людської влади, але також на остаточну стабільність Божої влади, яка не залежить від людських інституцій – це ключовий богословський меседж. Через наративний формат притча підкреслює, що слово Бога активне і дієве: воно «не повернеться до мене порожнім» (Іс. 55:11) – і тут слово доходить до серця Давида. Притча стає екзистенціальним архетипом для віруючого: вона звернена не тільки до Давида, а до кожного, хто користується владою чи отримує владу.

Через начебто наївну й узяту з живого життя «історію про багача й бідного» пророк викриває гріх царя й проголошує Боже судження. Тому наративні засоби (апеляція до життєвого прикладу, іронія, перспективне зрушення сюжету, звертання до юридичного вирішення конфлікту) служать богословській меті – відновленню духу праведності та підпорядкуванню земної влади божественному виміру. Наратив тут виконує не лише літературну функцію, а насамперед – морально-богословську: він формує в грішникові совість, відкриває Божу правду й скеровує людину до покаяння.

Оскільки наратив притчі залишає простір для аудиторії (слухача) зробити власні висновки, вона стає повчальним елементом у житті віруючої спільноти, а не просто читацьким фактом.

IV. Висновки

Притча Натана – зразок того, як нарація в Старому Завіті служить богословським цілям: вона не лише ілюструє моральну істину, а й практично приводить до суду й покаяння. Наративні засоби (іронія, судове звертання, емоційна деталізація) роблять притчу ефективним «моральним інструментом» у руках пророка та Бога. Текст демонструє, що істинна корекція влади у біблійній традиції відбувається через слово, яке пробуджує совість і спрямовує до відновлення стосунків із Богом.

У притчі поєднано літературну економію вираження й богословську глибину: оповідна форма стає засобом теофанії – виявлення Божої правди через людський досвід. Її сила полягає у здатності не лише засудити гріх, а трансформувати внутрішній стан слухача, зробивши його учасником процесу самопізнання. У такий спосіб притча переходить із площини історичного епізоду в універсальний морально-екзистенційний вимір.

Біблійна оповідь демонструє, що Божий суд здійснюється не зовнішнім примусом, а внутрішнім прозрінням, коли людина сама визнає істину. Саме тому притча Натана може розглядатися як парадигма пророчого дискурсу: вона з'єднує слово, совість і милосердя в єдину дію спасіння. Через цей наратив старозавітна традиція показує, що духовне оновлення починається не зі страху перед законом, а з усвідомлення власної відповідальності перед Богом і ближнім.

V. Список використаних джерел

[1] Berlin, A. (1994). Poetics and interpretation of biblical narrative. Winona Lake, IN: Eisenbrauns.
[2] Brueggemann, W. (2001).The prophetic imagination (2nd ed.). Minneapolis, MN: Fortress Press.
[3] Davies, E. W. (2021). Narrative ethics in the Hebrew Bible: Moral dilemmas in the story of King David. London, UK: Bloomsbury T&T Clark
[4] Schipper, J. (2007). Did David over-interpret Nathan's parable in 2 Samuel 12:1–6. *Journal of Biblical Literature*, 126(2), 383–391.
[5] Nussbaum, M. (1990). Love's knowledge: Essays on philosophy and literature. New York, NY: Oxford University Press.

THE NARRATIVE FUNCTION OF NATHAN'S PARABLE (2 SAM. 12:1–7): PROPHETIC CORRECTION OF ROYAL AUTHORITY

Oleksandr Solodkyi

ABSTRACT. The paper analyzes the narrative function of Nathan's parable (2 Sam. 12:1–7) in the context of the biblical-theological view of earthly authority. It examines how the parable combines theological meaning with artistic form, giving the genre a dimension of prophetic exposure, moral judgment, and spiritual renewal. The study demonstrates that the prophetic word reveals the action of divine justice through narrative mechanisms – irony, symbolism, and emotional intensity – which evoke an appeal to conscience, repentance, and the formation of the reader's ethical awareness.

KEYWORDS: Nathan, parable, narrative, prophetic word

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

СУСПІЛЬНІ НАУКИ

ОЗДОРОВЧО-РЕКРЕАЦІЙНА РУХОВА АКТИВНІСТЬ ТА РІВЕНЬ ТРИВОЖНОСТІ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ

Анна Гакман[1], Микола Байдюк[2]

[1]Кафедра спорту та фітнесу, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна
[2]Кафедра спорту та фітнесу, кафедриатеорії та методики фізичної культури,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: an.hakman@chnu.edu.ua, m.baidiuk@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У статті здійснено комплексний теоретичний аналіз впливу оздоровчо-рекреаційної рухової активності на психоемоційний стан осіб похилого віку, які пережили вимушене переселення, та емпірично досліджено рівень їхньої тривожності за методикою Тейлора. Внутрішньо переміщені особи похилого віку визначені як психологічно вразлива група, що перебуває у стані підвищеного стресу та емоційної дезадаптації. Отримані результати підтверджують високий і середній рівень тривожності у більшості респондентів та підкреслюють важливість ОРРА як чинника підтримки психічного здоров'я, життєстійкості та соціальної інтеграції. Наукові дані обґрунтовують необхідність розробки цільових травмоінформованих програм оздоровчої рухової активності, спрямованих на мінімізацію негативних наслідків внутрішнього переселення та покращення якості життя осіб похилого віку.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: тривожність, оздоровчо-рекреаційна рухова активність, похилий вік, внутрішньо переміщені особи

I. Вступ

Актуальність дослідження ролі оздоровчо-рекреаційної рухової активності (ОРРА) у зниженні рівня тривожності внутрішньо переміщених осіб (ВПО) похилого віку зумовлена глобальним демографічним зсувом у бік старіння населення та масштабними соціальними викликами, спричиненим військовим конфліктом в Україні [1, 2, 5]. ВПО похилого віку є особливо вразливою категорією, яка стикається з подвійним навантаженням: фізіологічними змінами, пов'язаними зі старінням, та значним психоемоційним навантаженням, зумовленим вимушеним переселенням, втратою соціальних зв'язків і звичного середовища [1, 3, 5, 6].

Численні дослідження підтверджують, що ОРРА є ефективним засобом для полегшення симптомів психічних розладів та покращення загального благополуччя, особливо серед мігрантів та переміщених осіб, які мають високий ризик розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР), депресії та тривожності [9]. Регулярна рухова активність позитивно впливає на фізичний стан, уповільнює процеси старіння та сприяє підтримці когнітивних і фізичних функцій. Для ВПО ОРРА виступає важливим інструментом підтримки здоров'я та соціальної адаптації, допомагаючи подолати стрес і сприяючи інтеграції в нових громадах [5]. Таким чином, аналіз впливу ОРРА на рівень тривожності ВПО похилого віку та розробка цільових стратегій є критично важливим для забезпечення їхнього активного та здорового старіння [5]. Метою дослідження є – здійснити теоретичний аналіз впливу оздоровчо-рекреаційної рухової активності на психоемоційний стан осіб похилого віку, які пережили вимушене переселення та емпірично дослідити рівень тривожності внутрішньо переміщених осіб похилого віку.

II. Основна частина

Внутрішньо переміщені особи похилого віку, як найбільш вразлива верства населення, зазнають інтенсивного впливу психотравмуючих чинників, що призводить до високої поширеності психічних розладів [2, 3, 9]. Основними причинами виникнення стану тривожності та стресу є: травматичний досвід військових дій і втрата дому та

близьких; невизначеність майбутнього та соціальна ізоляція, у зв'язку із зміною місця проживання; погіршення здоров'я (рис. 1).

1. Травматичний досвід військових дій і втрата дому та близьких

- ВПО часто переживають загрозу життю та здоров'ю, втрату дому, роботи та звичного соціального середовища [2]. Наслідком є підвищений рівень тривожності та депресивних станів [6]. Серед шукачів притулку та мігрантів рівень тривожності може сягати 59.3%, депресії – 67.9% [9].

2. Невизначеність майбутнього та соціальна ізоляція

- Вимушене переселення супроводжується невизначеністю щодо майбутнього, що знижує впевненість у власних силах та призводить до когнітивного виснаження. Втрата мереж соціальної підтримки, економічна незахищеність та порушення доступу до медичних послуг поглиблюють стрес та прискорюють процес старіння [2, 5].

3. Погіршення здоров'я

- Умови переміщення та хронічний стрес спричиняють загострення наявних хронічних захворювань та появу нових, що також посилює тривогу за власний фізичний стан [2].

Рис. 1. Основні причини виникнення стану тривожності ВПО похилого віку

Оздоровчо-рекреаційна рухова активність відіграє ключову роль у підтримці здоров'я та адаптації ВПО похилого віку, оскільки вона позитивно впливає не лише на фізичне здоров'я, але й сприяє соціальній взаємодії та психологічному комфорту [1].

Теоретичний аналіз наукових джерел дозволяє виокремити чотири ключові чинники оздоровчо-рекреаційної рухової активності на психоемоційний стан людей похилого віку, особливо вразливих ВПО (таб. 1).

Таблиця 1

Чинники зниження тривожності за допомогою ОРРА осіб похилого віку

1.	Психологічні чинники: підвищення життєстійкості та контролю над власним життям	– Регулярна рухова активність сприяє формуванню життєстійкості, що є центральним елементом процесів подолання травми переселення та відновлення соціальних зав'язків [9]. – ОРРА посилює відчуття контролю над власним життям, що є критично важливим для осіб, які пережили зміну місця проживання у зв'язку із військовими діями та залежність від зовнішніх обставин [9, 14]. – Фізичні вправи також позитивно впливають на самооцінку та самоефективність [14].
2.	Соціальні чинники: соціальна інтеграція та підтримка	– ОРРА, особливо групові заняття, сприяє соціальній інтеграції, спілкуванню з однолітками та психоемоційному розвантаженню [5]. – Соціальна підтримка є потужним чинником, що підвищує позитивний вплив оздоровчо-рекреаційної рухової активності на психічне здоров'я та знижує психологічний дистрес [13, 14].
3.	Клінічні чинники: подолання травматичних симптомів	– Доведено, що ОРРА, особливо при регулярній участі (більше двох разів на тиждень), може значно знижувати симптоми ПТСР. Хоча тривожність є окремим показником, вона часто супроводжує ПТСР та депресію, і зменшення травматичних симптомів опосередковано знижує загальний рівень тривоги [9]. – Рухова активність також має значний вплив на депресивні симптоми [9], що є важливим компонентом корекції загального психоемоційного стану.

4.	Фізіологічні чинники: покращення фізичного стану	– ОРРА сприяє зменшенню болю та втоми. Оскільки хронічні больові відчуття є одним із факторів, що суттєво знижують якість життя ВПО похилого віку [3, 9], полегшення фізичного дискомфорту безпосередньо покращує психічне благополуччя та функціональність. Таким чином, покращення соматичного здоров'я слугує фундаментом для підвищення психічної стійкості.

Виходячи з проаналізованих джерел, нами виокремлено види ОРРА, які є найбільш доступними, адаптованими та рекомендованими для зниження рівня тривожності у внутрішньо переміщених осіб похилого віку:

- Аеробні види активності низької інтенсивності – прогулянки на свіжому повітрі, скандинавська ходьба [2, 5]. Регулярна ходьба покращує адаптацію, працездатність та соматичне здоров'я [8].
- Види активності спрямовані на гнучкість та рівновагу – заняття йогою, тай-чи, у-шу [8]. Ці заняття, особливо йога, можуть сприяти усвідомленості (mindfulness), яка є помірним чинником зниження депресії та тривожності [11, 14].

Групові заняття – забезпечують необхідне безпечне середовище та сприяють соціалізації [5]. Критично важливо, щоб такі заняття були травмо-інформованими. Це сприяє посиленню відчуття контролю учасників та допомагає уникнути повторної травматизації [12, 14].

Для досягнення позитивних результатів, особливо у зменшенні симптомів ПТСР та тривожності, необхідно забезпечити регулярну участь, не менше трьох разів на тиждень або частіше [14]. Таким чином, для ВПО похилого віку ОРРА є не просто фізичними вправами а комплексним соціально-психологічним чинником, що підтримує життєздатність та психічне здоров'я, навіть у складних умовах [3].

На підставі вищевикладеного постає нагальна потреба, щодо визначення рівня тривожності даної категорії осіб. Дослідження, було проведене на базі Чернівецького комунального територіального центру соціального обслуговування «Турбота», охопило 47 внутрішньо переміщених осіб похилого віку, середній вік респондентів – 70 років. Рівень тривожності визначався за результатами опитування, проведеного відповідно до методики Тейлора. Вона складається із 50 питань. Якщо респонденти погоджуються із прочитаним твердженням, вони обирають відповідь «Так», якщо не погоджуються – «Ні». Підраховується кількість відповідей, які відповідають ключу тривожності. Кожну таку відповідь оцінюють в 1 бал відповідно до ключа. Після підрахунку балів визначається рівень тривожності згідно з такою градацією: 40-50 балів: дуже високий рівень тривоги; 25-40 балів: високий рівень тривоги; 15-25 балів: середній рівень із тенденцією до високого; 5-15 балів: середній рівень із тенденцією до низького; 0-5 балів: низький рівень тривоги [13].

Аналіз даних, отриманих за допомогою шкали прояву тривожності (за Тейлором), дозволив встановити рівень тривожності у вибірці внутрішньо переміщених осіб похилого віку (n = 47). Було виявлено, що переважна більшість досліджуваних демонструє середній або високий рівень тривожності (рис. 2).

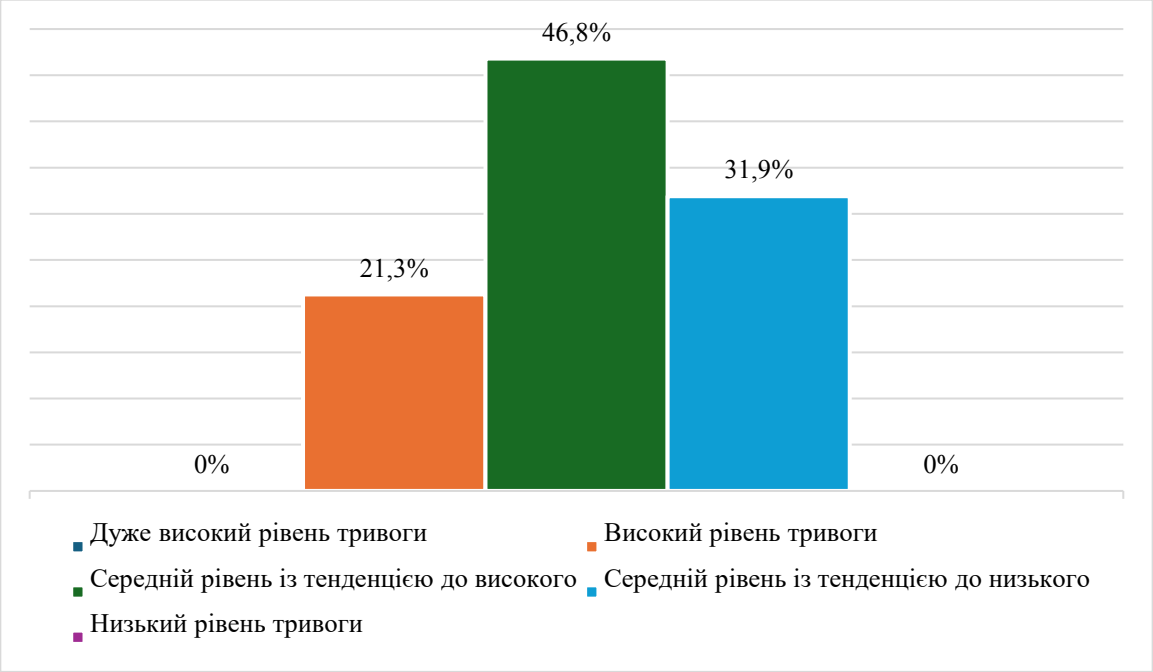

Рис. 2. Показники рівня тривожності за методикою Тейлора ВПО похилого віку

Високий рівень тривоги зафіксовано у 10 осіб (21,3%). Цей показник свідчить про значну емоційну напругу та схильність до інтенсивного переживання страху та занепокоєння.

Середній рівень з тенденцією до високого став домінуючим показником: його виявлено у 22 респондентів (46,8%). Це вказує на помірну, але стійку вираженість тривожності, яка потребує уваги та профілактичних заходів.

Середній рівень з тенденцією до низького виявлено у 15 осіб (31,9%). Ця група характеризується відносною психологічною адаптацією, проте все ще відчуває вплив стресових факторів. Жоден із респондентів не продемонстрував низького рівня тривоги.

Узагальнюючи, 68,09% внутрішньо переміщених осіб похилого віку мають рівень тривоги, що знаходиться в діапазоні від високого до середнього з тенденцією до високого. Це підтверджує, що контингент ВПО похилого віку є психологічно вразливою групою, що перебуває у стані значної емоційної дезадаптації внаслідок пережитого травматичного досвіду переміщення. Відсутність респондентів з низьким рівнем тривоги повністю корелює з науковими даними про психологічні наслідки вимушеного переселення. Отримані емпіричні результати щодо високого рівня тривожності у внутрішньо переміщених осіб похилого віку узгоджуються із загальними тенденціями, висвітленими іншими авторами, які досліджували дану проблематику. Виходячи з цих даних, високий рівень тривожності є закономірним наслідком сукупності травматичних та постміграційних стресових чинників, що впливають на психологічний стан ВПО похилого віку, для яких ОРРА є лише одним з факторів, що може пом'якшити їхній стан, але не усуває першопричини тривоги, пов'язані з невирішеними соціально-економічними та житловими питаннями.

Отримані результати дослідження дають підстави про доцільність подальших досліджень та розробки цільових програм оздоровчо-рекреаційної рухової активності, спрямованих на мінімізацію негативного впливу психотравмувальних чинників внутрішнього переселення.

III. Висновки

Контингент ВПО похилого віку є психологічно вразливою групою, що перебуває у стані значної емоційної дезадаптації внаслідок сукупності травматичних та постмігра-

ційних стресорів (втрати звичного способу життя, дому та близьких, невизначеність майбутнього, соціальної ізоляції, погіршення здоров'я).

Встановлено, що оздоровчо-рекреаційна рухова активність є не просто фізичними вправами, а комплексним чинником, який підтримує психічне здоров'я та життєздатність в умовах тривалого стану тривожності, що узгоджується із даними інших досліджень про позитивний зв'язок ОРРА з показниками психічного здоров'я та життєздатності.

Теоретичний аналіз дозволив виокремити чотири групи чинників, через які ОРРА знижує тривожність, включаючи психологічні (підвищення життєстійкості та контролю), соціальні (групова інтеграція), клінічні (подолання симптомів ПТСР) та фізіологічні (зменшення болю та втоми).

Емпіричне дослідження, проведене на базі Чернівецького комунального територіального центру соціального обслуговування «Турбота» (n = 47), підтвердило критично ви сокий рівень тривожності серед внутрішньо переміщених осіб похилого віку, визначений за шкалою прояву тривожності Тейлора. Зокрема: 68,1% респондентів продемонстрували рівень тривоги в діапазоні від високого (21,3%) до середнього з тенденцією до високого (46,8%). Жоден із респондентів не продемонстрував низького рівня тривоги, що повністю корелює з науковими даними про психологічні наслідки вимушеного переселення та високе психічне навантаження ВПО.

Отримані результати обґрунтовують необхідність розробки цільових, травмо-інформованих програм ОРРА, які мають включати доступні види активності (аеробні навантаження низької інтенсивності, вправи на гнучкість та рівновагу) з регулярною участю (не менше трьох разів на тиждень) для мінімізації негативного впливу психотравмувальних чинників внутрішнього переселення.

V. Список використаних джерел

[1] Байдюк, М. (2025). Роль оздоровчо-рекреаційної рухової активності для внутрішньо переміщених осіб похилого віку. У Ю. Ю. Мосейчук (Ред.), Рух для здоров'я – наука майбутнього: Тези доповідей II Всеукраїнського круглого столу до Дня науки в Україні та Всесвітнього дня Руху заради здоров'я (С. 10–12). Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.

[2] Байдюк, М. (2024). Роль рухової активності в житті внутрішньо переміщених осіб похилого віку. У Молодіжна наука заради миру та розвитку: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої Всесвітньому дню науки (С. 210–213). Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.

[3] Бєлікова, Н., Індика, С., & Бєліков, О. (2024). Фізична активність і якість життя внутрішньо переміщених осіб. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві,* 4(68), 26–31.

[4] Байдюк, М. (2025). Соціально-педагогічні засади мотиваційних пріоритетів до оздоровчо-рекреаційної рухової активності у внутрішньопереміщених осіб похилого віку. У А. В. Цьось & С. Я. Індика (Уклад.), Фізична активність і якість життя людини: Збірник тез доповідей IX Міжнародної науково-практичної конференції. Волинський національний університет імені Лесі Українки.

[5] Гакман, А., & Байдюк, М. (2025). Характеристика оздоровчо-рекреаційної рухової активності в контексті понять здорового та активного старіння та їх важливість для внутрішньо переміщених осіб похилого віку. *Scientific journal «Physical culture and sport: scientific perspective»,* 1(1), 246–252. http://doi.org/10.31891/pcs.2025.1(1).32

[6] Синякова, В. Б. (2025). Психологічні особливості внутрішньо переміщених осіб. У Research Europe. https://doi.org/10.64076/ihrc250925.08

[7] Хараджи, М. В., & Кир'ян, М. Г. (2024). Психологічні особливості прояву стресу у людей похилого віку в умовах війни. *Науковий вісник ужгородського національного університету*. серія: Психологія, 4, 50–54. https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2024.4.10

[8] Хома, О., & Григус, І. (2025). Вплив програми оздоровчо-рекреаційної рухової активності на показники соматичного здоров'я та якості життя чоловіків похилого віку. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. https://doi.org/10.31652/2071-5285-2023-15(34)-94-104

[9] Filippou, K., Knappe, F., Hatzigeorgiadis, A., Morres, I. D., Tzormpatzakis, E., Proskinitopoulos, T., Meier, M., Seelig, H., Ludyga, S., Pühse, U., von Känel, R., Theodorakis, Y., & Gerber, M. (2025).

Effects of an exercise and sport intervention on symptoms of post-traumatic stress disorder and other mental health indices among asylum seekers in a camp. A pragmatic randomized controlled trial. *Mental Health and Physical Activity*, 28(1), 100676. https://doi.org/10.1016/j.mhpa.2025.100676

[10] Mesa-Vieira, C., Haas, A. D., Buitrago-Garcia, D., Roa-Diaz, Z. M., Minder, B., Gamba, M., & Franco, O. H. (2022). Mental health of migrants with pre-migration exposure to armed conflict: a systematic review and meta-analysis. *The Lancet Public Health,* 7(5), e469–e481. https://doi.org/10.1016/S2468-2667(22)00061-5

[11] Purgato, M., Richards, J., Prina, E., Kip, A., Del Piccolo, L., Michencigh, G.,... & Biddle, S. J. H. (2021). Efficacy of physical activity interventions on psychological outcomes in refugee, asylum seeker and migrant populations: A systematic review and meta-analysis. *Psychology of Sport and Exercise*, 54, 101901. https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2021.101901

[12] Solberg, Ø., Vaez, M., Johnson-Singh, C. M., & Saboonchi, F. (2020). Asylum-seekers' psychosocial situation: A diathesis for post-migratory stress and mental health disorders? *Journal of Psychosomatic Research*, 130, 109914. https://doi.org/10.1016/j.jpsychores.2019.109914

[13] Taylor, J. A. (1953). A personality scale of manifest anxiety. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 48(2), 285–290. https://doi.org/10.1037/h0056264

[14] White, R. L., Vella, S., Biddle, S., Sutcliffe, J., Guagliano, J. M., Uddin, R.,... & Teychenne, M. (2024). Physical activity and mental health: a systematic review and best-evidence synthesis of mediation and moderation studies. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity,* 21(1), 134. https://doi.org/10.1186/s12966-024-01676-6

HEALTH-RECREATIONAL PHYSICAL ACTIVITY AND ANXIETY LEVEL OF ELDERLY INTERNALLY DISPLACED PERSONS

Anna Hakman, Mykola Baidiuk

ABSTRACT. The article presents a comprehensive theoretical analysis of the impact of health-recreational physical activity on the psycho-emotional state of older adults who have experienced forced displacement, alongside an empirical assessment of their anxiety levels using the Taylor Anxiety Scale. Internally displaced older persons are identified as a psychologically vulnerable group exposed to increased stress and emotional maladaptation. The findings reveal predominantly high and moderate levels of anxiety among respondents and highlight the importance of health-recreational physical activity as a factor supporting mental well-being, resilience, and social integration. The obtained results substantiate the need to develop targeted, trauma-informed physical activity programs aimed at reducing the negative consequences of forced displacement and improving the quality of life for older adults.

KEYWORDS: Anxiety, Health-Recreational Motor Activity, Elderly, Internally Displaced Persons

LEARNING FROM MISTAKES OF GENTRIFICATION: AN EXAMPLE OF COMMUNITY-CENTERED NEIGHBORHOOD RENEWAL IN THE NETHERLANDS

Uliana Banakh

Department of Geography, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

E-mail: uliana.banakh@lnu.edu.ua

ABSTRACT. An overview of gentrification and its development in the Dutch context is given. Then, the positive and negative consequences, which have been observed in the cities in the Netherlands, are described. The paper then introduces a case study of the Woensel-West neighborhood in Eindhoven as an example of community-centered renewal. An analysis of the beneficial and disadvantageous results of the project is given. The paper ends with the overall assessment of the Woensel-West renewal, the future of the project, and the example it sets for other cities.

KEYWORDS: Woensel-West, gentrification, community, neighborhood

I. Introduction

Observing changes in London's inner-city neighborhoods, urban sociologist Ruth Glass first used the term «gentrification» in 1964 [8]. She meant the upgrading («rehabilitation») of working-class neighborhoods, with the consequential movement of the middle class into and poor residents out of them. Since then, the term has been used to describe developments in the cities all over the world. The most frequently, though, gentrification has occurred in Northern America and Europe, the Netherlands being one of the affected countries but with a specific context. As a welfare state, it is characterized by the central role the government plays in urban development. Since the 1901 Housing Act, social housing has been a state's priority. Post-WWII government policies focused on demolition or renovation projects in neighborhoods with low-quality housing, resulting in transformations of private dwellings into social housing in the 1970–1980s [9]. With the global political trend of neoliberalism in the 1980–1990s, Dutch policies adopted more market-based approaches. While the government accumulated more financial power, it decentralized responsibilities, remaining a key player in gentrification. Public-private partnerships emerged. In 1995, housing associations became deregulated and now had to compete in the market while providing affordable housing under government supervision. Thus, gentrification was financially beneficial to housing associations. Differentiation of housing, with the promotion of owner-occupied dwellings, was promoted by the government to improve the cities' competitiveness and address social issues, thus pursuing social mixing policies [6]. Throughout the decades, many gentrification projects have led to positive results, such as improved neighborhood image, fewer reports of feelings of alienation among the residents, enhanced social mobility and range of opportunities, benefits to children's upbringing [11]. Still, there have been many negative consequences such as reduced housing affordability, which leads to exclusionary displacement and spatial class segregation [6], social tensions [4] and more.

II. Woensel-West in Eindhoven

Woensel-West is a neighborhood located in the Woensel-Zuid district in Eindhoven, a city in the south of the Netherlands (Fig. 1). In 1925-1950 it experienced the most significant development [1], when Philips built housing for its employees. Gradually, the neighborhood fell into decline, reaching its peak in drugs, crime, and prostitution in the 1990s. In 2004, the Trudo Foundation, which owned 55% of the housing, began the neighborhood's renewal [10]. With safety being the priority, the first project was the selection of a special zone for legally practicing prostitution in 2006. Other problems were still evident, with Woensel-West appearing in a documentary featuring Dutch troublesome neighborhoods in 2006 [7]. In 2007, Woensel-West was selected, along with other 39 neighborhoods across the Netherlands, by the

Minister of Housing, Communities, and Integration as part of the 10-year project «From Focus Area to Power Area» to transform the chosen neighborhoods into safe and thriving ones [5]. Woensel-West received a lot of attention and funding from the central and local governments. On 12th of June, 2007, the municipal council adopted the Neighborhood Action Plan «Because Tastes Differ». Two innovative approaches were introduced: «natural neighborhood renewal» (flexible, with possible adjustments every two years) and «social coalition building» (bottom-up, with residents suggesting proposals for solving key issues). Stimulating entrepreneurship, improving the neighborhood's image, and addressing social problems were the main focal areas. In 2011, a new vision «Focus on emancipation in a different setting» set on making the neighborhood enabling, lively, colorful, and hip [7].

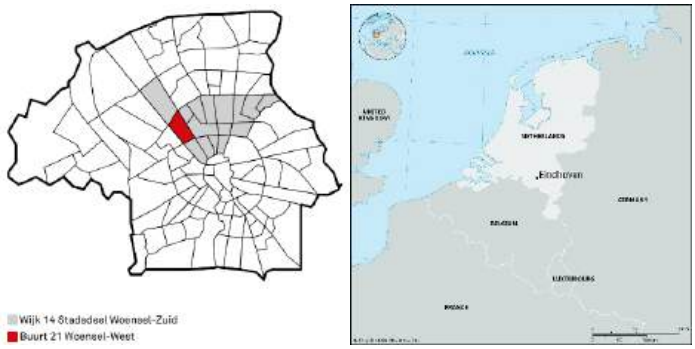

Fig. 1. Woensel-West neighborhood on the map of Eindhoven and Europe [3, 7]

Since the beginning of Woensel-West renewal, the number of dwellings increased from 1,850 to 2,548 in 2025. 57% were owned by a housing association, 24% were owner-occupied, and 19% rented [1]. The population reached 5,895, with most growth occurring since 2019.

III. Results of the renewal

Woensel-West experienced significant physical upgrading, with renovations and new unique architecture projects such as SPILcentrum Boschdijk, Volta Galvani, and Plan Celsius (see Fig. 2). Safety improved faster than in neighboring areas, and car-free and green streets increased liveability. The majority of residents were in favor of the improved setting [2].

Fig. 2. Aerial view of Woensel West in 2025 [10]

Throughout the whole process stakeholders were taken into account. Founded in 2009, the Neighborhood Enterprise, consisting of two representatives from Eindhoven's municipality and Trudo, provided effective lines of communication among the residents, the municipality, and partnering associations. Residents could easily have their questions answered, which increased

their trust in public authorities [2]. Ideas could be smoothly implemented thanks to useful connections and quick resource mobilization.

From the beginning, it was agreed that the community should be involved and empowered to make real changes in the neighborhood. The low rental prices and financial support encouraged residents to set up their own businesses [10]. Community-initiated activities like Woensel Westival (since 2009) and Eindhoven's largest Christmas Market (since 2013) strengthened social ties (Fig. 3). Since 2023, Neighborhood Workroom 360, which is almost entirely run by the residents, has been a place to learn new skills and help each other. An exceptional renewal's outcome is the placement scheme, introduced in 2009, offering a 100-euro rent reduction for 10 hours of community work per month [7]. The system is so successful that many residents choose to continue after two years. In 2017, a third of all residents actively contributed to improving the neighborhood, which is the highest figure in Eindhoven.

The elementary school 't Palet, which was at the bottom of the rankings and required supervision by the Education Inspectorate, moved into the new SPIL center in 2010. In 2013, it was declared the best in the province [10]. In 2016, education for children became the main priority. After-school activities, such as language courses, homework assistance, mentoring, and handicraft lessons are now offered for free. Children Holiday Week is organized every summer, where for a small price 6- to 12-year-old children can spend the entire week participating in exciting activities (Fig. 3). Teenagers over 13 can join as assistants. The opportunities extend to preschool children and youth.

Fig. 3. Community-building activities [10]

Not all negative impacts could be avoided. While the focus on children proved to be beneficial, it might have resulted in too little attention paid to adults. In 2017, 25% of the households were considered low-income, and over 10% received social welfare payments [7]. The informal economy was still present, with around 10% involved. 10% of the population relied on the social workers' professional assistance. Although addressing the issues behind the front door was one of the three key focus areas in the 2007 plan, the implementation was not successful. Many deeper topics such as mental health or domestic violence were not acknowledged among emancipation activities.

The vision of a mix of working-class and hip in Woensel-West has been difficult to implement. Whereas the Edisonstraat, with West Side Stores, or Celsiusplein have acquired the hip quality, the majority of the neighborhood remains slightly disordered. Consequently, hip enclaves arise, a few meters from which a very different setting exists. The residents of both worlds experience tensions. Some older residents are overwhelmed with the changes, and some

miss the relaxed entertaining activities, which new emancipation-focused residents regard as unimportant. People over 65, who constituted only 5.6% of the population in 2024 [1], feel unrepresented and culturally disconnected from the «placed» residents. A culmination of the conflict came in 2016, when the new Woensel-West Foundation board closed the Neighborhood Information Shop, which had been managed by older residents, without informing them [7]. The issue was resolved, but the resentment remained.

While all policy plans assumed the existence of the residents as a single group, the reality is that in Woensel-West, a traditionally diverse community, they are divided into many specific categories. According to one active resident of the neighborhood, 30% are socially vulnerable, 30% are self-reliant urbanites, 10% are involved in informal economy, and only 30% are «emancipation-eager» [7]. As a result, many activities organized in the neighborhood concern only a third of the population, while others do not receive sufficient attention. Moreover, the neighborhood is multicultural. 46% are native Dutch, 18% come from Europe, and 36% from outside Europe [1]. Turkish residents, in particular, find it difficult to build meaningful bonds with people outside of their ethnic community, with communication happening only within education-related activities [7].

IV. Conclusions

Since the term «gentrification» was coined in 1964, it has evolved, shaping worldwide. In the Netherlands, where the government plays a strong role, gentrification remains state-led, though has recently involved public-private partnerships. Accompanied by social and tenure mixing policies, it aims to attract middle-class citizens into neglected neighborhoods, improving liveability. Gentrification in Dutch cities has had both positive and negative effects. Neighborhoods experienced physical and image improvements, residents felt less alienated and enjoyed more opportunities. In contrast, it led to less accessible housing, exclusion, and social tensions. In 2007, the Woensel-West neighborhood in Eindhoven was selected for renewal with a different approach to avoid past mistakes. The focus on emancipation and community empowerment has contributed to many successes: enlivening new architecture, effective stakeholder collaboration, entrepreneurial growth, an innovative «placement» scheme for integration of newcomers, and numerous opportunities for children. Still, not all negative gentrification impacts could be avoided. Many socially vulnerable residents remain in need of support, with the issue not given enough attention. Tensions between old and new residents are present, and full integration is difficult to achieve. With less government attention, the future raises the question of whether the success can be maintained and the unresolved issues solved. Rising housing prices may widen divisions in the community. In contrast, more «emancipation-eager» residents and the diversification of activities might drive positive change. Even despite some downsides, Woensel-West has already set an example of a community-centered neighborhood renewal, with the potential to continue inspiring cities in the Netherlands and beyond in handling gentrification correctly.

V. Acknowledgements

The paper was written as part of the course «Spatial Problems and Spatial Policies: The Dutch Experience» during Erasmus+ academic mobility at University of Groningen. I express my gratitude to the European Commission, University of Groningen, my coordinators and proяfessors there, and Ivan Franko National University of Lviv, all of whom enabled me to take part in such an enriching experience and made the entire process as smooth and comfortable as possible.

VI. References

[1] AlleCijfers.nl. (2025). Buurt Woensel-West (gemeente Eindhoven) in cijfers en grafieken | AlleCijfers.nl. Retrieved October 20, 2025, from https://allecijfers.nl/buurt/woensel-west-eindhoven/

[2] Andersson Elffers Felix. (2018, November 27). 10 jaar Buurtonderneming Woensel-West. https://woensel-west.com/wp-content/uploads/2021/01/10-jaarbuurtondernemingwoensel.pdf
[3] Britannica. (2025). Eindhoven | Map, Netherlands, World War II, & Facts | *Britannica*. Retrieved October 20, 2025, from https://www.britannica.com/place/Eindhoven
[4] Engberts, G.A. (2020). Neighborhood for Sale; the effects of gentrification on the lived experiences of the older residents of Ondiep, Utrecht [Master thesis, Utrecht University]. Utrecht University Student Theses Repository. 64 p. https://studenttheses.uu.nl/handle/20.500.12932/37961
[5] Gemeente Eindhoven. (2007). Woensel-West – Wijkactieplan. https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-30995-30-b17.pdf
[6] Hochstenbach, C. (2017). State-led Gentrification and the Changing Geography of Market-oriented Housing Policies. Housing, Theory and Society, 34(4), 399–419. https://doi.org/10.1080/14036096.2016.1271825
[7] Jos van der Lans. (2017). Terug naar Woensel-West. Buurtorderneming. https://www.josvdlans.nl/publicaties/2017-07-Terug-naar-Woensel-West.pdf
[8] Lees, L., Slater, T., & Wyly, E. (2013). Gentrification. Taylor & Francis Group. https://doi.org/10.4324/9780203940877
[9] Teernstra, A. (2015). Contextualizing state-led gentrification: goals of governing actors in generating neighbourhood upgrading. *Environment and Planning A: Economy and Space,* 47(7), 1460–1479. https://doi.org/10.1177/0308518x15595760
[10] Trudo. (2025, January 22). Boek 'Woensel-West Werkt' blikt terug op de geslaagde transformatie van Woensel-West. https://www.trudo.nl/nieuws/boek-woensel-west-werkt-blikt-terug-op-de-geslaagde-transformatie-van-woensel-west
[11] van der Graaf, P., & Veldboer, L. (2009). The effects of state-led gentrification in the Netherlands. In J. W. Duyvendak, F. Hendriks, & M. van Niekerk (Eds.), City in sight: Dutch dealings with urban change (pp. 61–80). Amsterdam University Press. https://pure.uva.nl/ws/files/925199/75213_311097.pdf

ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ПЕРЕГЛЯДУ АВЕРСИВНОГО КОНТЕНТУ У ВІРТУАЛЬНІЙ РЕАЛЬНОСТІ

Артем Баратюк

Кафедра психодіагностики та клінічної психології,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

E-mail: bergmanartem@gmail.com

АНОТАЦІЯ. В роботі узагальнюється психологічні наслідки перегляду аверсивного контенту у віртуальній реальності (VR) та пропонується модель механізму його впливу. Мета полягає у визначенні короткочасних і довготривалих ефектів VR-експозиції з високою сенсорною достовірністю. Показано, що поєднання занурення і присутності через мультисенсорну інтеграцію формує психологічну автентичність переживань, активує системи уваги й емоційної регуляції та зумовлює гострі стресові реакції з когнітивним перевантаженням і соматичними симптомами. У тривалій перспективі можливі сенситизація тривожних патернів, гіперчутливість або десенсибілізація, виразність яких модерується стресостійкістю, емоційним інтелектом і травматичним досвідом. Окреслюється потреба етичних стандартів і систем моніторингу для психологічно відповідального VR-дизайну.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: віртуальна реальність, аверсивний контент, емоційна регуляція, десенсибілізація, психологічна безпека

I. Вступ

Аверсивний контент у віртуальній реальності (VR) розглядається як складний психоемоційний конструкт, що поєднує сенсорну інтенсивність, когнітивне занурення та емоційну ідентифікацію з середовищем. Аверсивний контент – це матеріали, які спричиняють негативні афективні стани як страх, тривога, відраза, дистрес і охоплюють сцени насильства, катастроф та інших травматичних подій. На відміну від традиційних медіа, VR створює ефект присутності, коли користувач стає учасником події, а синхронізація візуальних, аудіальних і кінестетичних каналів посилює емоційний вплив і активує мережі, пов'язані з реальними тілесними реакціями. Швидке поширення VR у освіті, медіа, психотерапії та військовій підготовці висуває нові вимоги до психологічної безпеки, адже інтерактивність і висока реалістичність можуть сприяти постстресовим станам, емоційному виснаженню та когнітивній дезадаптації, особливо за тривалого чи повторного контакту з аверсивним змістом. Водночас бракує системних підходів до пояснення механізмів впливу такого досвіду, що гальмує вироблення етичних і безпечних стандартів використання технології. Дослідницька проблема полягає у відсутності цілісної моделі, яка показує, як інтерактивна природа VR перетворює аверсивний стимул на емоційно когнітивну подію з реальними наслідками, з урахуванням інтенсивності занурення, типу контенту та індивідуальної стресостійкості.

Мета роботи полягає у визначенні психологічних наслідків перегляду аверсивного контенту у VR.

II. Теоретичні засади вивчення аверсивного досвіду у віртуальній реальності

Теоретичне осмислення аверсивного досвіду у VR поєднує когнітивно емоційний, психофізіологічний та нейропсихологічний підходи і пояснює, як середовище високої сенсорної достовірності формує емоційні реакції. Ключове значення мають зануреність та ілюзія присутності, оскільки високий рівень immersion активує увагу, пам'ять і емоційне збудження, підсилює афективну включеність і створює психологічну автентичність переживань [8]. Присутність детермінує як позитивні, так і негативні емоції, адже зростання сенсорної достовірності посилює реакції незалежно від валентності стимулу [5]. Психофізіологічні дані показують, що вплив VR співставний із реальними подіями, про що свідчать подібні зміни частоти серцевих скорочень, варіабельності ритму та ЕЕГ,

які залучають спільні мережі емоційної регуляції [10]. За взаємодії з загрозливими або тілесно релевантними стимулами активуються мигдалеподібне тіло та передня інсула, що вказує на тілесну вкоріненість емоцій у VR [2]. Вирішальною є мультисенсорна інтеграція візуальних, аудіальних і кінестетичних сигналів, яка спричиняє когнітивне перенесення у віртуальну ситуацію та підсилює страх і тривогу навіть без явних загроз [3]. Водночас відтворюваність емоційних реакцій у контрольованих VR умовах відкриває можливості для дослідження і корекції емоційної дисрегуляції у клінічній практиці [7].

III. Психологічні наслідки впливу аверсивного VR-контенту

Короткочасний контакт з емоційно негативними стимулами у VR спричиняє інтенсивну дезорієнтацію, підвищену тривожність і помітне фізіологічне збудження. Фіксуються зрушення у варіабельності серцевого ритму, потовиділенні та показниках когнітивного контролю, що відображає активацію стресової системи і супроводжується когнітивним перевантаженням, зниженням раціонального оцінювання та соматичними проявами, як запаморочення і тахікардії, тобто VR-середовище відтворює психосоматичні реакції реальних травмувальних подій [7; 9]. У довшій перспективі повторна експозиція підтримує тривожні патерни і порушення емоційної регуляції, формує гіперчутливість і механізми уникання або веде до десенсибілізації, що у клініці може бути корисним, а в розважальному контенті знижує емпатію та моральну чутливість до страждання інших [1; 11].

Наслідки істотно модифікуються індивідуальними відмінностями. Низька стресостійкість і висока емоційна збудливість пов'язані з тривалішим фізіологічним відгуком і вищим виснаженням, тоді як розвинений емоційний інтелект і навички саморегуляції підсилюють адаптацію, що підкреслює захисну роль метакогнітивних ресурсів [4]. Ті самі механізми, які провокують гострі реакції, застосовуються терапевтично у контрольованій експозиції. Адаптивні VR-протоколи з машинним навчанням дають змогу індивідуально дозувати інтенсивність впливу, поступово знижувати реактивність і підвищувати толерантність до тривоги, демонструючи значний клінічний потенціал за умови суворого етичного регулювання, щоб уникнути ретравматизації [6]. Отже, аверсивний VR-досвід має двоїсту дію, оскільки здатен спричиняти гострі стресові реакції та розлади емоційної рівноваги і водночас служити інструментом контрольованої десенсибілізації з терапевтичним ефектом.

IV. Модель «Механізм психологічного впливу аверсивного контенту у VR»

Механізм психологічного впливу аверсивного контенту у VR вибудовується як послідовність взаємопов'язаних ланок, у яких сенсорна достовірність середовища через феномен занурення та ілюзії присутності запускає поглиблену мультисенсорну інтеграцію, що конструює ефект психологічної автентичності переживання і різко підвищує афективну реактивність користувача (див. рис. 1).

У цих умовах активуються системи уваги, робочої пам'яті та оцінювального контролю, зростає збудження автономної нервової системи, змінюється варіабельність серцевого ритму і потовиділення, залучаються мережі емоційної салєнтності з участю мигдалеподібного тіла та передньої інсули, що тілесно вкорінює досвід і робить його співставним із реакціями на реальні події.

На виході цієї конфігурації виникає короткочасне вікно дезорганізації з емоційною дезорієнтацією, тривогою, когнітивним перевантаженням і соматичними симптомами. За відсутності ефективної саморегуляції воно переходить у сенситизацію з формуванням стійких тривожних патернів та униканням аверсивних стимулів. За контрольованої експозиції у безпечному контексті з адаптивним дозуванням інтенсивності та процедурними запобіжниками ця ж зв'язка присутність інтеграція збудження стає підґрунтям посту-

пової десенсибілізації, відновлює когнітивний контроль, проте у позаклінічних сценаріях повторювана взаємодія може знижувати емпатійну чутливість.

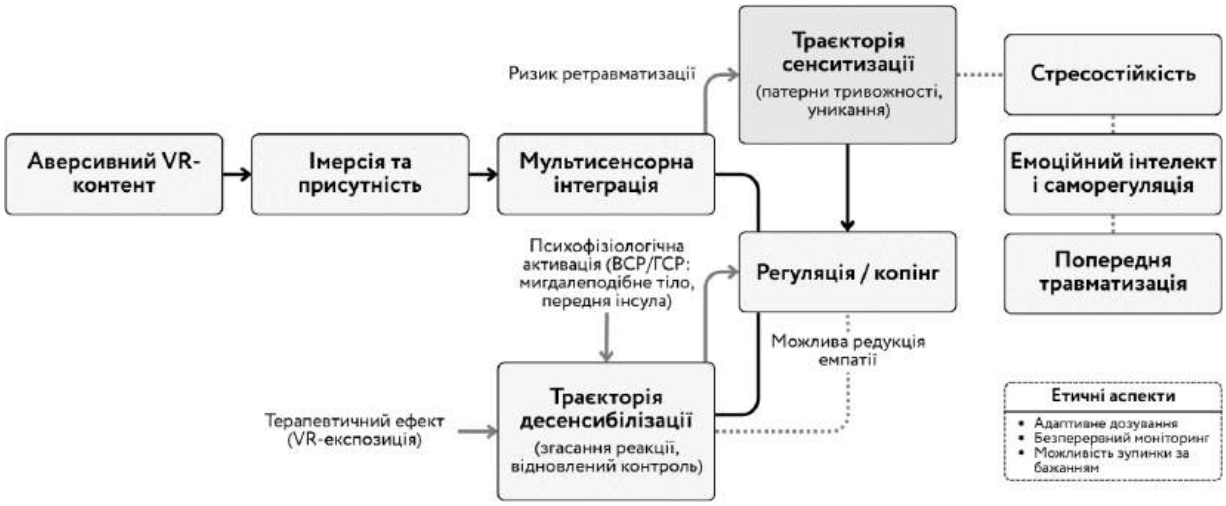

Рис. 1. Механізм психологічного впливу аверсивного VR-контенту

Модераторами процесу є індивідуальна стресостійкість, рівень емоційного інтелекту та попередній травматичний досвід, які знижують або підвищують поріг переходу до сенситизації і визначають ймовірність терапевтичного згасання реакцій. VR з високою сенсорною достовірністю постає як кероване середовище реконструкції емоційної відповіді, де наслідки від гострої дезорганізації до довготривалих зрушень, наприклад, тривожної сенситизації, десенсибілізації чи змін емпатії визначаються співвідношенням інтенсивності стимуляції, ефективності регуляційних стратегій і дотриманням етичних рамок експозиції.

V. Висновки

Аверсивний контент у VR є складною психофізіологічною системою, що інтегрує когнітивні, емоційні та тілесні реакції і наближає VR-досвід до реального травматичного переживання. Поєднання сенсорної достовірності, занурення та присутності забезпечує глибоку афективну залученість, активує нейрокогнітивні структури емоційної регуляції з участю мигдалеподібного тіла та передньої інсули і пояснює подібність реакцій на реальні та віртуальні аверсивні стимули. Короткочасні наслідки проявляються дезорієнтацією, перевантаженням і соматичними симптомами, довготривалі ефекти охоплюють тривожні патерни, гіперчутливість або десенсибілізацію, а їх виразність залежить від стресостійкості, емоційного інтелекту та наявного травматичного досвіду. VR водночас виступає джерелом психоемоційного ризику і ефективним інструментом керованої експозиції з терапевтичною десенсибілізацією. Запропонована модель систематизує ланки процесу від сенсорної інтеграції до психофізіологічної відповіді та подальших емоційних наслідків, вектор змін визначається балансом між інтенсивністю стимуляції та ефективністю саморегуляції. Перспективи полягають у розширенні емпіричної бази для верифікації моделі, вивченні довготривалих нейрокогнітивних ефектів, розробленні етичних стандартів безпечного використання VR і створенні інтегрованих систем психофізіологічного моніторингу в реальному часі, що можуть стати основою психологічно відповідального VR дизайну, орієнтованого на збереження психічного добробуту.

VI. Список використаних джерел

[1] Bell, I., Pot-Kolder, R., Rizzo, A., Rus-Calafell, M., Cardi, V., Cella, M., Ward, T., Riches, S., Reinoso, M., Thompson, A., Alvarez-Jimenez, M., & Valmaggia, L. (2024). Advances in the use of virtual reality to treat mental health conditions. *Nature Reviews Psychology,* 3, 552-567. https://doi.org/10.1038/s44159-024-00334-9

[2] Fourcade, A., Schmidt, T., Nierhaus, T., & Blankenburg, F. (2021). Enhanced processing of aversive stimuli on embodied artificial limbs by the human amygdala. *Scientific Reports,* 12, 1-11. https://doi.org/10.1038/s41598-022-09603-0

[3] Hariyady, H., Ibrahim, A., Teo, J., Suharso, W., Barlaman, M., Bitaqwa, M., Ahmad, A., Yassin, F., Salimun, C., & Weng, N. (2024). Virtual Reality and Emotional Responses: A Comprehensive Literature Review on Theories, Frameworks, and Research Gaps. *ITM Web of Conferences,* 63, 1-13. https://doi.org/10.1051/itmconf/20246301022

[4] Levy, A., Nittas, V., & Wray, T. (2023). Patient Perceptions of In Vivo Versus Virtual Reality Exposures for the Treatment of Anxiety Disorders: Cross-Sectional Survey Study. *JMIR Formative Research,* 7, 1-9. https://doi.org/10.2196/47443

[5] Lønne, T., Karlsen, H., Langvik, E., & Saksvik-Lehouillier, I. (2023). The effect of immersion on sense of presence and affect when experiencing an educational scenario in virtual reality: A randomized controlled study. *Heliyon*, 9, 1-10. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e17196

[6] Mahmoudi-Nejad, A., Guzdial, M., & Boulanger, P. (2024). Spiders Based on Anxiety: How Reinforcement Learning Can Deliver Desired User Experience in Virtual Reality Personalized Arachnophobia Treatment. *ArXiv, Abs 2409.17406,* 1-30. https://doi.org/10.48550/arxiv.2409.17406

[7] Mittermeier, S., Gregorova, K., Goettfert, C., Merz, C., Weiß, M., Krauss, J., Franke, S., Reiter, A., Wienrich, C., & Buerger, A. (2025). aVeRsive tension: A new virtual reality paradigm to assess emotional arousal in adolescent and young adult patients with symptoms of borderline personality disorder. *International Journal of Clinical and Health Psychology* : IJCHP, 25, 1-10. https://doi.org/10.1016/j.ijchp.2025.100583

[8] Palombi, T., Galli, F., Giancamilli, F., D'Amico, M., Alivernini, F., Gallo, L., Neroni, P., Predazzi, M., De Pietro, G., Lucidi, F., Giordano, A., & Chirico, A. (2023). The role of sense of presence in expressing cognitive abilities in a virtual reality task: an initial validation study. *Scientific Reports,* 13, 1-11. https://doi.org/10.1038/s41598-023-40510-0

[9] Rahman, M., Brown, D., Mahmud, M., Harris, M., Shopland, N., Heym, N., Sumich, A., Turabee, Z., Standen, B., Downes, D., Xing, Y., Thomas, C., Haddick, S., Premkumar, P., Nastase, S., Burton, A., & Lewis, J. (2023). Enhancing biofeedback-driven self-guided virtual reality exposure therapy through arousal detection from multimodal data using machine learning. *Brain Informatics,*10, 1-18. https://doi.org/10.1186/s40708-023-00193-9

[10] Schöne, B., Kisker, J., Lange, L., Gruber, T., Sylvester, S., & Osinsky, R. (2023). The reality of virtual reality. *Frontiers in Psychology,* 14, 1-17. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1093014

[11] Sora-Domenjó, C. (2022). Disrupting the «empathy machine»: The power and perils of virtual reality in addressing social issues. Frontiers in Psychology, 13, 1-13. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.814565

PSYCHOLOGICAL CONSEQUENCES OF VIEWING AVERSIVE CONTENT IN VIRTUAL REALITY

Artem Baratiuk

ABSTRACT. The paper synthesizes the psychological consequences of viewing aversive content in virtual reality (VR) and proposes a model of its mechanism of influence. The aim is to determine the short- and long-term effects of high-fidelity VR exposure. It is shown that the combination of immersion and presence, via multisensory integration, produces psychological authenticity of experiences, activates attentional systems and emotion regulation, and elicits acute stress responses with cognitive overload and somatic symptoms. Over time, outcomes may include sensitization of anxiety patterns, hypersensitivity, or desensitization, whose expression is moderated by stress tolerance, emotional intelligence, and prior traumatic experience. The need for ethical standards and real-time monitoring systems is outlined to support psychologically responsible VR design.

KEYWORDS: virtual reality, aversive content, emotion regulation, desensitization, psychological safety

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Яна Приступа, Валерія Вєлієва

Кафедра дошкільної і спеціальної освіти, Криворізький державний педагогічний університет, Кривий Ріг, Україна

E-mail: vielievavaleria@gmail.com

АНОТАЦІЯ. У статті розкрито педагогічні можливості використання технологій штучного інтелекту (ШІ) у розвитку пізнавальної активності дітей дошкільного віку. Обґрунтовано доцільність упровадження інтелектуальних цифрових інструментів у освітній процес для стимулювання допитливості, мислення, мовленнєвого розвитку та дослідницької діяльності дітей. Окреслено напрями інтеграції ШІ у зміст дошкільної освіти через ігрові, пізнавальні та творчі форми діяльності. Визначено роль педагога як фасилітатора освітнього процесу, який забезпечує індивідуалізацію навчання та створення безпечного цифрового середовища.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: штучний інтелект, пізнавальна активність, дошкільна освіта, цифровізація, інноваційні технології

I. Вступ

Сучасна освіта перебуває на етапі глибокої цифрової трансформації, що зумовлює необхідність перегляду традиційних підходів до навчання та виховання дітей дошкільного віку. Одним із найперспективніших напрямів інновацій є використання технологій штучного інтелекту (ШІ), які відкривають нові можливості для розвитку пізнавальної активності, самостійності й творчості дитини.

Проблема розвитку пізнавальної активності дошкільників розглядається у працях Л. Венгера, О. Запорожця, В. Давидова, які підкреслюють важливість формування у дітей допитливості, інтересу до дослідження світу та здатності самостійно здобувати знання. З огляду на це, технології ШІ розглядаються як інструмент, що допомагає педагогу створити інтерактивне, мотивуюче та особистісно орієнтоване освітнє середовище.

II. Основна частина

Штучний інтелект у контексті дошкільної освіти визначається як сукупність технологій, здатних адаптувати освітній процес до індивідуальних особливостей дитини за допомогою алгоритмів машинного навчання, розпізнавання мовлення, зображень і поведінкових моделей.

Використання ШІ забезпечує:

- персоналізацію навчального контенту відповідно до рівня розвитку дитини;
- можливість отримувати зворотний зв’язок у реальному часі;
- розвиток емоційного інтелекту через взаємодію з цифровими агентами.

Таким чином, штучний інтелект сприяє формуванню індивідуальної освітньої траєкторії кожного вихованця, що є ключовим принципом Нової української школи та інклюзивної освіти.

Пізнавальна активність дошкільників розвивається у процесі взаємодії з навколишнім світом через гру, експериментування, дослідницьку діяльність. Інтеграція ШІ дозволяє зробити ці процеси більш ефективними та захопливими. До найпоширеніших форм використання технологій ШІ належать:

- Інтерактивні асистенти (наприклад, ChatGPT Kids, KidSense, Voiceflow), які моделюють діалог, відповідають на запитання дитини, стимулюють мислення й мовленнєву активність.
- Освітні роботи (Bee-Bot, Cubetto, LEGO Education SPIKE), що формують навички логічного мислення, просторової орієнтації та планування.

- Адаптивні цифрові платформи (Lingokids, Khan Academy Kids), які підлаштовують рівень складності завдань і дають можливість кожній дитині досягати успіху.
- Віртуальні лабораторії та доповнена реальність, які стимулюють дослідницьку діяльність, дозволяючи дітям спостерігати природні явища в інтерактивній формі.

Такі інструменти формують мотивацію до навчання, забезпечують позитивний емоційний досвід і підтримують активну пізнавальну позицію дитини.

Вихователь виступає фасилітатором та модератором процесу навчання. Його завдання – інтегрувати інтелектуальні технології у різні види діяльності, забезпечити психологічний комфорт і безпеку, стимулювати самостійність і творчість дошкільників.

Педагог має володіти цифровою грамотністю, розуміти принципи роботи ШІ та вміти використовувати їх у дидактичних цілях – від розвитку мовлення до формування елементів алгоритмічного мислення.

Для ефективного використання технологій штучного інтелекту у розвитку пізнавальної активності дітей дошкільного віку необхідно дотримуватися таких умов:

1. Адаптивність – підбір програм і додатків відповідно до індивідуальних особливостей дитини.
2. Ігровий характер діяльності – використання ігрових завдань, що викликають інтерес і підтримують увагу.
3. Інтерактивність – забезпечення активного діалогу між дитиною та цифровою системою.
4. Безпечність цифрового середовища – обмеження надлишкових візуальних і аудіостимулів, захист персональних даних.

Партнерська взаємодія з батьками – інформування родин про користь і правила використання ШІ вдома.

III. Висновки

Підсумовуючи, зазначимо, що технології штучного інтелекту відкривають нові можливості для розвитку пізнавальної активності дітей дошкільного віку, створюючи умови для особистісно орієнтованого, інтерактивного та дослідницького навчання. Використання ШІ підсилює мотивацію до пізнання, сприяє формуванню мисленнєвих операцій, мовленнєвого розвитку, креативності та соціальної компетентності дошкільників.

Водночас ефективність упровадження залежить від професійної готовності педагога, педагогічного такту й уміння зберігати баланс між цифровими та реальними формами діяльності.

Отже, штучний інтелект у дошкільній освіті має розглядатися не як заміна традиційного навчання, а як інструмент його оновлення, що забезпечує гармонійний розвиток дитини у цифрову епоху.

IV. Список використаних джерел

[1] Гавриш, Н. В. (2021). Сучасні підходи до розвитку пізнавальної активності дітей дошкільного віку. Київ: Педагогічна думка.
[2] Савченко, О. Я. (2019). Дошкільна освіта в умовах цифровізації суспільства. Київ: Освіта.
[3] Ministry of Education and Science of Ukraine. (2021). Concept of Digital Transformation of Education and Science of Ukraine. Київ: МОН України.

USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF COGNITIVE ACTIVITY OF PRESCHOOL CHILDREN

Yana Prystypa, Veliyeva Valeria

ABSTRACT. The article reveals the pedagogical possibilities of using artificial intelligence (AI) technologies in the development of cognitive activity of preschool children. The feasibility of introducing intelligent digital tools into the educational process to stimulate curiosity, thinking, speech development and research activities of children is substantiated. The directions of integration of AI into the content of preschool education through game, cognitive and creative forms of activity are outlined. The role of the teacher as a facilitator of the educational process, which ensures the individualization of learning and the creation of a safe digital environment, is determined.

KEYWORDS: artificial intelligence, cognitive activity, preschool education, digitalization, innovative technologies

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

Анастасія Вільк, Тетяна Продан

Юридичний факультет, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: vilk.anastasiia@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У тезах розглядаються кримінологічні аспекти протидії корупційній злочинності. Визначено коло суб'єктів, які здійснюють таку протидію. Розкрито основні кримінально-правові проблеми корупційної злочинності. Зроблено висновок, що вдосконалення правових механізмів, підвищення рівня прозорості влади, розширення громадського контролю та розвиток антикорупційної культури суспільства є ключовими умовами зменшення рівня корупції та формування довіри громадян до державних інституцій.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: корупція, протидія корупції, неправомірна вигода, суб'єкти корупційних кримінальних правопорушень, антикорупційна політика

I. Вступ

Корупція є одним із найнебезпечніших соціально-правових явищ, що підриває основи державності, довіру до влади та ефективність правосуддя. Коли країна веде війну, ця проблема набуває ще більш гострої форми, оскільки вона використовує багато коштів та допомоги з інших країн для боротьби, відновлення країни та допомоги постраждалим.

Добросовісне та прозоре публічне управління є ключовою умовою ефективного функціонування держави. Корупційні прояви підривають довіру населення до органів влади, ставлять під сумнів їхню неупередженість і законність дій. Громадськість очікує, що ефективна реалізація антикорупційної політики зменшить масштаби корупції та сприятиме формуванню стійкого суспільного несприйняття цього явища. Важливим інструментом у цьому процесі виступає юридична відповідальність посадових осіб за вчинення корупційних правопорушень.

II. Основна частина

У 2014 році Україна підписала Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, де одним із пріоритетних напрямів співпраці визначено протидію корупції та організованій злочинності. Того ж року було ухвалено комплекс антикорупційних законів, що ознаменував початок нового етапу у формуванні сучасної державної антикорупційної політики [1, с. 67].

З метою гармонізації національного законодавства із правовими стандартами Європейського Союзу Україна активно вдосконалює антикорупційну політику у сфері публічної служби. У першій Антикорупційній стратегії, прийнятій у межах згаданого вище законодавчого пакета, значну увагу було приділено попередженню корупції в органах державної влади, судовій системі та правоохоронних структурах. Одним із ключових напрямів цієї політики стало вдосконалення механізмів юридичної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення.

Ефективним засобом виявлення фактів легалізації незаконно здобутого майна й коштів є систематичний моніторинг способу життя посадовців, а також впровадження автоматизованих перевірок декларацій і налагодження взаємодії між державними базами даних із дотриманням вимог захисту персональних даних. Такі заходи були рекомендовані GRECO у межах четвертого раунду оцінювання. Реалізацію цих функцій забезпечують Національне агентство з питань запобігання корупції та Державна служба фінансового моніторингу України. Їхня діяльність уже демонструє певні позитивні результати, що підтверджується типологічними дослідженнями Держфінмоніторингу України, які свідчать про тісний зв'язок між корупційними діяннями та процесами легалізації злочинних доходів [1, с. 68].

В Україні на сучасному етапі функції щодо забезпечення дотримання антикорупційного законодавства, виявлення та оцінки корупційних ризиків, а також розроблення заходів для їх усунення покладено на низку державних та громадських інституцій. Серед них провідне місце посідають Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП) та Державне бюро розслідувань (ДБР). До системи антикорупційної діяльності також залучені Державна служба фінансового моніторингу України, міжнародні партнери – зокрема, Європейські партнери проти корупції та Європейська мережа контактів з питань боротьби з корупцією, а також громадська організація «Трансперенсі Інтернешнл Україна» [2, с. 130].

Однією з основних проблем кваліфікації корупційних кримінальних правопорушень у період війни є складність визначення складу кримінального правопорушення та доведення умислу. Багато управлінських рішень приймаються у надзвичайних умовах, коли посадові особи змушені діяти швидко, іноді без повного документального оформлення. Це створює підґрунтя для обвинувачень у зловживанні владою чи службовим становищем, навіть за відсутності корисливого мотиву. Крім того, на практиці виникають труднощі з відмежуванням між діями, вчиненими в умовах «крайньої необхідності», та справжніми корупційними проявами.

Отже, беззаперечним є факт, що корупція становить значну суспільну небезпеку. Проте її форми постійно ускладняються та набувають нових проявів, зокрема через активний розвиток цифрових технологій. Саме тому криміналізація таких дій, як прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами, свідчить про підвищений рівень загрози цього виду корупційних кримінальних правопорушень, адже їх предмет значно ширший, ніж у випадку традиційного хабарництва.

Беручи до уваги, що вчинення посадовою особою протиправних дій в інтересах іншої особи – тієї, яка обіцяє надати, фактично надає або вже домовилась про передачу неправомірної вигоди в матеріальній чи нематеріальній формі, або ж в інтересах третьої сторони, – особливо під час воєнного стану, підриває встановлений порядок публічного управління, законодавець ужив заходів для посилення відповідальності. Зокрема, у ст. 368 Кримінального кодексу України було розширено об’єктивну сторону складу завершеного кримінального правопорушення, включивши до неї не лише факт отримання неправомірної вигоди, а й прийняття пропозиції чи обіцянки її надання. Однак варто зазначити, що ці положення, попри воєнний стан, не були адаптовані до особливих умов функціонування держави, що свідчить про наявність прогалин у сучасній антикорупційній політиці.

Проблеми виникають і при оцінці таких елементів складу кримінального правопорушення, як «неправомірна вигода». У воєнний період матеріальні та нематеріальні ресурси можуть передаватися з благодійною чи гуманітарною метою, однак у деяких випадках це використовується як прикриття для корупційних дій. Визначення, чи була вигода «неправомірною», потребує глибокого аналізу контексту, доказів і мотивів учасників правопорушення. З огляду на це, розслідування корупційних кримінальних правопорушень у воєнних умовах вимагає високої кваліфікації слідчих та чітких методичних орієнтирів [3, с. 227].

Не менш актуальним є питання кола суб’єктів корупційних кримінальних правопорушень. У сучасних умовах до виконання функцій держави залучаються не лише класичні посадові особи, але й представники державних підприємств, комунальних установ, громадських організацій, які виконують публічні завдання. Це розширює межі потенційної відповідальності та водночас створює труднощі при визначенні правового статусу таких осіб і застосуванні положень Кримінального кодексу України [4, с. 470].

Крім того, в сучасних умовах воєнного стану суттєво обмежені можливості контролю та моніторингу діяльності державних органів. Часто процес декларування активів або

перевірка фінансових потоків відкладається, що створює вікна можливостей для корупційних дій. Водночас посилюється суспільний запит на прозорість і підзвітність, особливо у сфері оборонних закупівель, будівництва та гуманітарних проєктів. Неефективність громадського нагляду часто зумовлена браком фінансування, нестачею кадрів і обмеженими повноваженнями наглядових структур. Розслідування нерідко затягуються через небажання правоохоронних органів співпрацювати з громадянами. Більшість цивільних комісій не мають права притягувати правоохоронців до відповідальності, а лише рекомендують дисциплінарні заходи. Водночас суспільство вимагає більшої відкритості у сферах державних закупівель, розподілу бюджетних коштів, надання публічних послуг.

Для підвищення ефективності протидії корупційним проявам науковці пропонують посилити громадський контроль через створення незалежних аналітичних та наглядових структур за участю представників громадськості. Доцільним є запровадження електронних платформ для прийому скарг, публікації звітів і контролю за реагуванням органів влади на порушення. Паралельно важливо реалізовувати інформаційно-просвітницькі ініціативи, спрямовані на підвищення правової обізнаності громадян та їхню активну участь у моніторингу діяльності посадових осіб [5, с. 93].

III. Висновки

Отже, сучасний стан корупційної злочинності в Україні вимагає системного підходу до протидії цьому явищу. Удосконалення правових механізмів, підвищення рівня прозорості влади, розширення громадського контролю та розвиток антикорупційної культури суспільства є ключовими умовами зменшення рівня корупції та формування довіри громадян до державних інституцій.

IV. Список використаних джерел

[1] Корольова Т. В. (2024). Корупціогенність легалізації (відмивання) майна і доходів, одержаних злочинним шляхом: проблеми законодавчого визнання. Публічна служба: вектори реформування в умовах воєнного стану: збірник наукових матеріалів Всеукраїнського науково-практичного круглого столу з нагоди Дня державної служби (21 червня 2024 р.). Харків: НЮУ імені Ярослава Мудрого, 268 с.

[2] Бондаренко О. С., Тимошенко О. О. (2024). Протидія корупції в умовах воєнного стану: аналіз проблем та можливостей. *Право і безпека – Law and Safety.* № 2 (93). С. 127-138.

[3] Пушкар О. А. (2025). Про об’єктивну необхідність посилення кримінальної відповідальності за одержання неправомірної вигоди в умовах воєнного стану в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* Вип. № 89 : ч. 3. С. 275-280.

[4] Кришевич О.В., Мельник О.О. (2025). Понятійний аспект «службова особа» як спеціального суб’єкта в кримінальному праві. *Аналітично-порівняльне правознавство.* Вип. № 3 : ч. 3. С. 465-471.

[5] Денисенко К.В., Юрченко Л.С. (2025). Сучасний стан громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів України. *Аналітично-порівняльне правознавство.* Вип. № 1. С. 89-94.

SELECTED ISSUES OF COUNTERING CORRUPTION CRIME

Vilk Anastasiia, Tetiana Prodan

ABSTRACT. The abstract examines the criminological aspects of combating corruption crime. The range of entities involved in combating corruption crime is defined. The main criminal law problems of corruption crime are revealed. It is concluded that improving legal mechanisms, increasing the transparency of government, expanding public control, and developing an anti-corruption culture in society are key conditions for reducing corruption and building public trust in state institutions.

KEYWORDS: corruption, anti-corruption, unlawful benefit, subjects of corruption-related criminal offenses, anti-corruption policy

РОЛЬ САМОСПІВЧУТТЯ У ПРОТИДІЇ ПРОКРАСТИНАЦІЇ: ТЕОРЕТИЧНА МОДЕЛЬ ТА ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ

Юрій Гончарик

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

E-mail: yurii.honcharyk@lnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У роботі проаналізовано теоретичне розуміння прокрастинації в моделі підтримуючого циклу, а також розглянуто концепцію самоспівчуття та запропоновано 4-крокову модель її реалізації на кожному етапі циклу. Також наведені результати дослідження (N=122) для перевірки окремих елементів моделі. Порівняльний аналіз виявив значні відмінності між групами з низькою та високою прокрастинацією, а регресійний аналіз факторів впливу підтвердив, що найпотужнішим захисним фактором є самоспівчуття, разом з інформованістю про стратегії, прийняттям правди, орієнтацією на цінності та мудрими і корисними діями.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: самоспівчуття, прокрастинація, цінності, коупінги, уникнення

I. Вступ

Сучасний світ з одного боку переповнений конкуренцією, бажанням успіху, нетерпимості до помилок, змаганнями і намаганням стати кращою версією себе, але з іншого, через перенасичення цим контекстом, має тенденцію до усвідомлення, більшої турботи про себе та свій стан, більшої відкритості до питань психічного здоров'я і доброго ставлення до себе. Український контекст є ще більш особливим, адже перебування в постійному зіткненні з невизначеністю, втратами та хронічним стресом, а разом з тим потребою продовжувати працювати та творити власне життя, вимагає мудрої стратегії протидії прокрастинації у найширшому її розумінні. Самоспівчуття, за попередніми дослідженнями, виглядає як важливий інструмент у цьому завданні, що і буде висвітлено у цій роботі.

II. Теоретична модель розуміння прокрастинації

Якщо опиратись на визначення Катрін Б. Клінґсік, то прокрастинація – це добровільне відтермінування запланованої, необхідної та/або особисто важливої діяльності, навіть попри усвідомлення можливих негативних наслідків [1]. Визначення дуже добре висвітлює аспект, що, на перший погляд, це ірраціональна поведінка, яка може бути простіше пояснена, якщо стосується неважливих завдань, виконання яких може і почекати, але дуже часто, коли прокрастинація є проблемою, то вона стосується важливих робочих чи навчальних завдань, наслідки невиконання яких справді суттєві. Найбільш небезпечним може бути прояв прокрастинації у сфері здоров'я, де звернення про вчасну діагностику, яку можуть відкладати, може бути критичною для успішного лікування. З цього можна зробити висновок, що поведінка прокрастинації виконує якусь важливу функцію, враховуючи, що такий спосіб коупінгу тягнеться здавна і є популярним серед більшості людей сьогодні.

Прокрастинацію можна віднести до коупінку уникнення в широкому сенсі, а її функція полягає у регуляції емоційного дискомфорту [2], який потенційно буде як в процесі виконання якогось завдання, так і гіпотетичним наслідком його виконання. Згідно з когнітивним принципом, емоції можуть часто бути наслідками когніцій (думок, переконань, когнітивних викривлень). В цьому прикладі вони стосуватимуться виконання завдання та можуть мати різну комбінацію і глибину, сприяючи виникненню дискомфортного емоційного стану, який сприймаються як небажаний, негативний, а також такий, якого потрібно уникнути через поведінку прокрастинації. В результаті є два вектори такої поведінки. Перший – короткочасні наслідки: зменшення емоційного дискомфорту, бо людина робить щось інше і відволікається. Другий – довготривалі наслідки, до якого

можна віднести результат поганої якості, закріплення такої поведінки як звичної, та вплив на когнітивний компонент у вигляді потенційної самокритики, чи переконування себе в нездатності бути організованою людиною. Всі ці компоненти утворюють підтримуючий цикл, який можна побачити на Рис. 1. Цикл створений на основі КПТ моделі, інтервенції якої є доказово ефективними при прокрастинації [3].

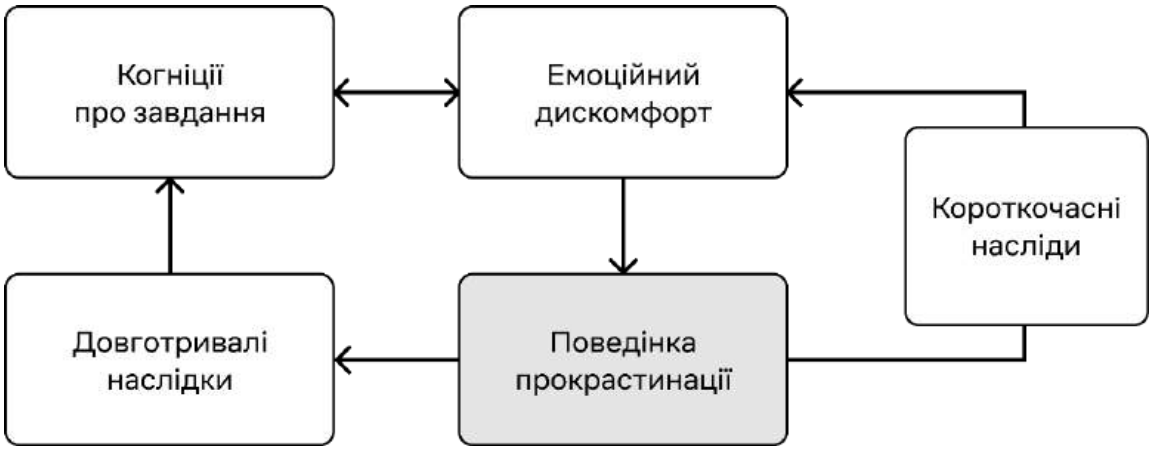

Рис. 1. Цикл прокрастинації

III. Теоретична модель розуміння самоспівчуття

Розуміння самоспівчуття варто почати з розуміння співчуття до інших. Найбільш повною класифікацією елементів співчуття є модель Клари Штраус з колегами [4], які пропонують дивитись на співчуття як складний когнітивно-афективно-поведінковий процес, що складається з п'яти взаємопов'язаних елементів:

1. Розпізнавання страждання. Помітити та визнати, що інша людина зараз страждає.
2. Проявити когнітивну емпатію, розуміючи чому людина страждає. Це достатньо просто, адже досвід страждання і болю є дуже загальнолюдським і навіть не переживаючи аналогічний досвід, ми здатні зрозуміти що це дійсно важко.
3. Проявити емоційну емпатію, через відчуття співпереживання, «перенесення» себе в стан, в якому перебуває людина.
4. Толерантність до власного дискомфорту. Здатність витримувати внутрішній стрес і тривогу, що виникають при контакті зі стражданням, та не уникати цього контакту.
5. Мотивація до дії або самі дії, які спрямовані на полегшення болю іншого через конкретні вчинки чи наміри.

Самоспівчуття, є дуже чимось схожим, але оберненим всередину. Згідно з визначенням Крістін Нефф, самоспівчуття – це ставлення до себе з теплотою, добротою та розумінням, коли переживаєш певні труднощі, або особисті помилки [5]. Відчути до себе і свого досвіду доброту та турботу, які ми частіше проявляємо до близьких, замість самокритики, засудження, яке може бути акумуляцією всього потенційного зовнішнього засудження від людей довкола, яке так ніколи і не пролунає ззовні, але буде реалізоване внутрішнім голосом.

Крістін Нефф пропонує розуміти самоспівчуття, як три взаємопов'язані компоненти: доброта та розуміння до себе разом з проявом турботи замість самокритики; усвідомлення спільності людського досвіду помилок, невдач і болю, а не чогось, що сталось виключно з людиною та ізолює її від інших; усвідомленість власного болю без уникнення чи надмірної ідентифікації себе з ним.

Якщо об'єднати компоненти самоспівчуття Нефф з етапами співчуття до інших, які виділили Штраус з колегами, то можна отримати 4 кроки:

1. Зробити паузу, помітити своє страждання і визнати його.
2. Звернути увагу на емоції, назвати їх, без оцінки чи осуду спостерігати як вони розгортаються в думках, тілесних відчуттях, бажанні щось робити і в процесі того толерувати і витримувати цей дискомфорт, який вони спричиняють.
3. Нагадати собі підтримуючі думки про те, що мати труднощі, робити помилки, мати невдачі – це все частина загальнолюдського досвіду і єдине що означає, то це просто бути людиною, вразливою і недосконалою, як і всі інші.
4. Мати мудру та корисну відповідь у поведінці, яка спрямована на те, щоб проявити турботу та піклування про себе настільки, наскільки можемо.

Ці кроки можуть бути використані і для боротьби з циклом прокрастинації, на кожному з його етапів. Помітити цикл можна через емоційний дискомфорт, або в процесі прокрастинації. Тоді першим кроком може стати пауза і визнання того, що людина не хоче виконувати якесь завдання. Далі звернути увагу на емоційний дискомфорт, і поспостерігати за ним, назвати емоції чи відчуття в тілі, подумати що вони можуть означати і через що є цей дискомфорт, що є логічним кроком переходу до розуміння когніцій, які ці емоції могли спричинити. Їх аналіз і перевірка може стати добрим наступним етапом, разом з нагадуванням того, що не хотіти робити це завдання через виявлені причини є дуже зрозумілим і нормальним, загальнолюдським досвідом, який не ізолює, а об'єднує зі всіма іншими людьми. І тоді останнім кроком нагадати собі різні способи мудро підійти до завдання, зокрема, через ділення його на маленькі частинки, винагороду, спрощення та інші інструменти, щоб робота могла виглядати менш масштабною і вже тоді перейти до першого маленького кроку. Практика такого підходу до прокрастинації вимагатиме часу, але щоразу творитиме новий коригуючий досвід, який послаблюватиме звичний цикл та створюватиме новий.

IV. Результати емпіричного дослідження

Щоб перевірити чи ця модель працює на практиці, важливо провести експеримент, що є гарною ідеєю для майбутніх досліджень. Зараз проведене лише дослідження, яке з'ясовувало зв'язок самоспівчуття і його компонентів з прокрастинацією, в якому взяли участь 122 людини, віком від 18 до 30 років. 70% всіх учасників дослідження є жінками, що може мати певні обмеження, враховуючи нерівномірність розподілу. Досліджувані пройшли опитування шкалами: Самоспівчуття (SCS) Крістін Нефф; Загальна шкала прокрастинації (GPS-9) Фушії М. Сіруи; Шкала чистої прокрастинації (PPS) Пірса Сталя; Коротка шкала коупінг-стратегій (Brief COPE) Чарльза С. Карвера. А також були додані авторські запитання, які сформували опитувальник про стратегії протидії прокрастинації, який складається зі шкал: знання стратегій протидії прокрастинації, та застосування цих стратегій. Додатково, також були питання про цінності, а саме, чи знають досліджувані свої цінності, та чи реалізовують їх у більшості завдань, які виконують. Проведене дослідження, через кластерний, порівняльний, кореляційний, факторний і регресійний аналізи, виявило значні відмінності між групами з низькою та високою прокрастинацією. Для групи з низькою схильністю до прокрастинації, характерна наявність інтегрованої системи зв'язків між високим рівнем самоспівчуття, адаптивними коупінгами, усвідомленням цінностей та, активною реалізацією поведінкових стратегій протидії прокрастинації, на відміну від групи з високою схильністю до прокрастинації, де ця мережа практично відсутня. Як видно на Рис. 2, побудована регресійна модель виявила 5 значущих факторів, які разом пояснили 43% дисперсії прокрастинації ($p<0.05$). Найбільш вагомим предиктором виявився фактор «самоспівчуття» ($\beta = –0,54$), який об'єднав доброту до себе та низьку самокритику і є найпотужнішим захисним компонентом, удвічі перева-

жаючи вплив простої інформованості про поведінкові стратегії протидії прокрастинації (β = –0,25), яка є другим за силою фактором. Іншими 3 факторами стали: прийняття прав–ди (β = –0,20), орієнтація на цінності (β = –0,18) і мудрі та корисні дії (β = –0,15).

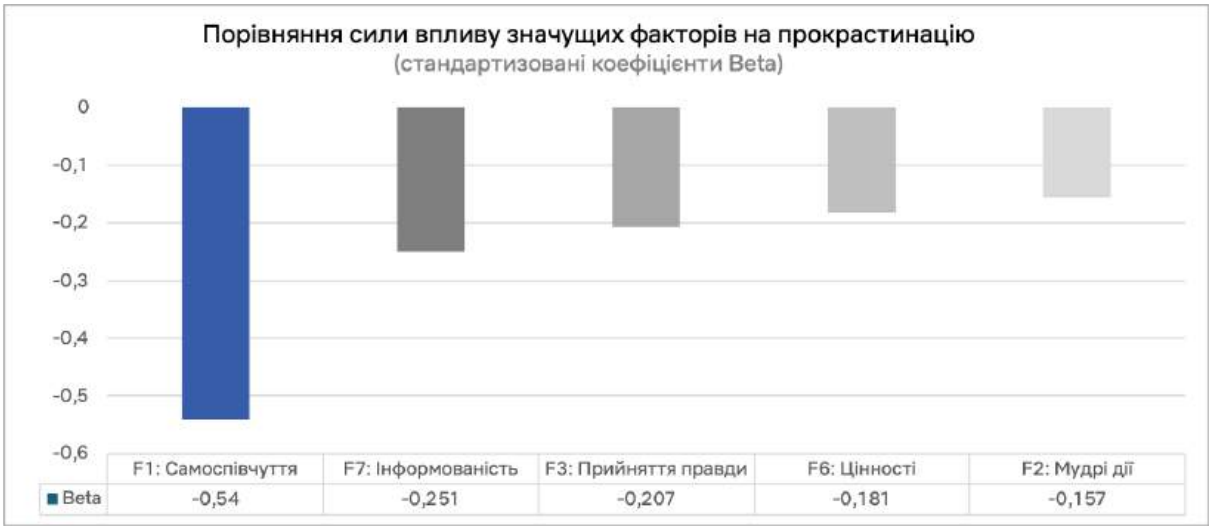

Рис. 2. Порівняння сили впливу значущих факторів на прокрастинацію

V. Висновки

Підсумовуючи, дослідження продемонструвало, що роль самоспівчуття в теоретичній моделі розуміння прокрастинації справді виправдане і ключове. Разом з тим є доведена важливість всіх інших компонентів, серед яких знання корисних стратегій протидії про-крастинації, звернення до корисних коупінгових стилів та стратегій, зокрема прийняття правди про ситуацію, рух їй на зустріч, а також справжнє розуміння своїх цінностей та їх зв'язку з завданням. Цей комплексний підхід є доброю інтервенцією для протидії прокрастинації, але потребує емпіричної перевірки експериментом.

VI. Список використаних джерел

[1] Klingsieck, K. B. (2013). Procrastination: When Good Things Don't Come to Those Who Wait. *European Psychologist,* 18(1), 24–34. https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000138

[2] Sirois, F. and Pychyl, T. (2013), Procrastination and the Priority of Short-Term Mood Regulation: Consequences for Future Self. Social and Personality Psychology Compass, 7: 115-127. https://doi.org/10.1111/spc3.12011

[3] Rozental, A., Forsström, D., Lindner, P., Nilsson, S., Mårtensson, L., Rizzo, A., Andersson, G., & Carlbring, P. (2018). Treating Procrastination Using Cognitive Behavior Therapy: A Pragmatic Randomized Controlled Trial Comparing Treatment Delivered via the Internet or in Groups. *Behavior therapy*, 49(2), 180–197. https://doi.org/10.1016/j.beth.2017.08.002

[4] Strauss, C., Lever Taylor, B., Gu, J., Kuyken, W., Baer, R., Jones, F., & Cavanagh, K. (2016). What is compassion and how can we measure it? A review of definitions and measures. *Clinical psychology review*, 47, 15–27. https://doi.org/10.1016/j.cpr.2016.05.004

[5] Strauss, C., Lever Taylor, B., Gu, J., Kuyken, W., Baer, R., Jones, F., & Cavanagh, K. (2016). What is compassion and how can we measure it? A review of definitions and measures. *Clinical psychology review*, 47, 15–27. https://doi.org/10.1016/j.cpr.2016.05.004

TITLE OF THESIS FOR THE CONFERENCE PROCEEDING

Yuriy Goncharik

ABSTRACT. This paper analyzes the theoretical understanding of procrastination within a maintenance cycle model. It also examines the concept of self-compassion and proposes a 4-step model for its implementation at each stage of the cycle. Furthermore, results from a study (N=122) examining individual elements of the model are presented. A comparative analysis revealed significant differences between groups with low and high procrastination. A subsequent regression analysis of influencing factors confirmed that the strongest protective factor is self-compassion, along with awareness of strategies, truth acceptance, values orientation, and wise and helpful actions.

KEYWORDS: Self-compassion, procrastination, values, coping, avoidance

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ У ПРАКТИЦІ НЮРНБЕРЗЬКОГО ТА ТОКІЙСЬКОГО ВІЙСЬКОВИХ ТРИБУНАЛІВ

Віктор Алекс Данчук

Кафедри Міжнародного права та порівняльного правознавства,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, місто Чернівці, Україна

E-mail: viktoraleks.danchuk@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Нюрнберзький та Токійський військові трибунали можна цілком справедливо вважати історичним прецедентом, адже в ході їх діяльності було вперше здійснено кримінальне переслідування осіб за вчинення трьох категорій злочинів, які в подальшому іменуватимуть міжнародними, а саме злочинів проти миру, воєнних злочинів та злочинів проти людяності. Саме остання категорія злочинів викликає особливий інтерес для наукової спільноти, зокрема щодо особливостей їх кваліфікації у практиці вищезазначених трибуналів, правові підходи яких стосовно розуміння поняття «злочини проти людяності», загальні й відмінні позиції щодо контексту їх вчинення та зв'язку з іншими категоріями міжнародних злочинів, а також юридичне значення практики кожного трибуналу для становлення сучасного міжнародного кримінального права є питаннями, які до сьогодні залишаються дискусійними для міжнародної правової науки і відповідно потребують подальшого теоретичного вивчення і аналізу як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: Нюрнберг, Токіо, трибунал, статут, злочин

I. Вступ

Нюрнберзький, а згодом і Токійський військові трибунали, які стали своєрідною розв'язкою Другої світової війни, можна без перебільшення назвати поворотним моментом в історії міжнародного правосуддя. Серед їх найбільш революційних досягнень в першу чергу слід підкреслити формальне визначення і нормативне закріплення трьох категорій міжнародних злочинів, одним з яких стали злочини проти людяності. Саме цій категорії злочинів у працях юристів-міжнародників приділяється особлива увага. Зокрема, значною зацікавленістю науковців користується питання кваліфікації злочинів проти людяності у практиці Нюрнберзького та Токійського трибуналів. Це пов'язано з тим, що існують деякі відмінності щодо розуміння даної категорії злочинів у практиці обох трибуналів, хоч вони й незначні на перший погляд. Однак, детальне вивчення спільних і відмінних підходів згаданих вище трибуналів стосовно кваліфікації злочинів проти людяності є критично важливим для з'ясування того, який внесок зробив кожен з трибуналів для формування сучасної концепції злочинів проти людяності, закріпленої сьогодні у Римському статуті Міжнародного кримінального суду.

II. Кваліфікація злочинів проти людяності у практиці Нюрнберзького та Токійського трибуналів

Розділ І. Нормативне закріплення та розуміння поняття «злочини проти людяності» у практиці Нюрнберзького та Токійського трибуналів

Як відомо, поняття «злочини проти людяності» має досить давню історію. Ще в 1915 році в ході Першої світової війни уряди Франції, Великої Британії та Росії засудили геноцид вірмен у Туреччині як «злочин проти цивілізації та людяності», і ця ж фраза пізніше з'явилася в пропозиції 1919 року провести суд над винуватцями даного злочину, яка була відхилена [1].

Наступного разу термін «злочини проти людяності» з'являється вже у Статуті Нюрнберзького трибуналу, який став додатком до Угоди «Про судове переслідування і покарання головних воєнних злочинців європейських країн осі», укладеної 8 серпня 1945 ро-

ку на Лондонській конференції за участю представників урядів СРСР, Сполучених Штатів Америки, Великої Британії та Французької Республіки [4]. Стаття 6 (с) даного Статуту містить положення про те, що «наступні дії або будь-які з них є злочинами, що підлягають юрисдикції трибуналу та тягнуть за собою індивідуальну відповідальність», зокрема «злочини проти людяності, а саме: вбивства, винищення, поневолення, заслання та інші нелюдські дії, вчинені щодо цивільного населення до або під час війни, або переслідування з політичних, расових чи релігійних мотивів з метою здійснення або у зв'язку з будь-яким злочином, що підлягають юрисдикції Трибуналу, незалежно від того, чи були ці дії порушенням внутрішнього права країни, де їх було вчинено, чи ні» [2]. Схоже формулювання ми зустрічаємо у Статуті Міжнародного військового трибуналу для Далекого Сходу (Статут Токійського трибуналу), прийнятому 19 січня 1946 року, стаття 5 (с) якого передбачає, що «наступні дії або будь-які з них є злочинами, що підлягають юрисдикції трибуналу та тягнуть за собою індивідуальну відповідальність», зокрема «злочини проти людяності, а саме: вбивства, винищення, поневолення, заслання та інші нелюдські дії, вчинені до або під час війни, або переслідування з політичних, расових мотивів з метою здійснення або у зв’язку з будь-яким злочином, що підлягають юрисдикції Трибуналу, незалежно від того, чи були ці дії порушенням внутрішнього права країни, де їх було вчинено, чи ні» [3].

Як ми бачимо, текстуальне визначення злочинів проти людяності в положеннях Нюрнберзького та Токійського трибуналів є майже ідентичним. Однак, порівняння нормативного визначення терміну «злочини проти людяності» у текстах обох Статутів було б неповним без правильного розуміння того, який зміст вкладали розробники цих Статутів у дане поняття. Сама фраза «злочини проти людяності» двома різними способами натякає на жахливість відповідних правопорушень. По-перше, вона вказує на протиправні діяння, які завдають шкоди не лише жертвам та їхнім власним громадам, а й усім людям, незалежно від їхньої громади. По-друге, ця фраза наголошує на тому, що такі злочинні діяння порушують саму основну людську сутність, яку ми всі поділяємо та яка відрізняє нас від інших природних істот. Таке подвійне значення терміну «злочини проти людяності» надає йому як певного потенціалу, так і спричиняє деяку суперечність, яка стосується подвійного значення слова «людяність». Поняття «людяність» може означати як якість буття людиною, так і сукупність всіх людських істот – людство. У першому значенні, «злочини проти людяності» означають, що визначальною рисою цих правопорушень є цінність, якій вони завдають шкоди, а саме людяність. Термінологія, обрана авторами Статуту Нюрнберзького трибуналу, свідчить про те, що вони мали на увазі злочини проти людяності саме в такому сенсі. У статті 6 Статуту, яка містить перелік злочинів, що підпадають під юрисдикцію Трибуналу, ми знаходимо традиційну категорію воєнних злочинів, доповнену двома новими категоріями: злочини проти миру та злочини проти людяності.

Паралельне формулювання говорить про те, що злочини проти людяності посягають на людяність так само, як і злочини проти миру посягають на мир. Якщо цей паралелізм дійсно має місце, то «людяність» означає цінність, яку порушують злочини, так само як «мир» означає цінність, яку порушують агресивні війни та війни з порушенням договорів. Було б справедливим зазначити, що автори Статуту Токійського трибуналу вкладали у поняття «злочини проти людяності» аналогічний зміст, зважаючи на схожість з положеннями Статуту Нюрнберзького трибуналу у визначенні даного виду міжнародних злочинів [1].

Отже, нормативне визначення злочинів проти людяності у положеннях Статутів Нюрнберзького та Токійського трибуналів є майже повністю аналогічним. При цьому варто відзначити не лише текстуальну схожість обох Статутів, а й сам зміст, який вкладали їх розробники у термін «злочини проти людяності», а саме спрямованість таких злочинів проти власне людяності, як основної цінності, яка робить людину людиною.

Розділ ІІ. Особливості кваліфікації злочинів проти людяності у практиці Нюрнберзького та Токійського трибуналів

Статути Нюрнберзького та Токійського військових трибуналів вперше в історії міжнародного права закріпили перелік діянь, які кваліфікуються як злочини проти людяності. Так, у статті 6 (с) Статуту Нюрнберзького трибуналу до категорії злочинів проти людяності віднесено наступні злочинні діяння: «вбивства, винищення, поневолення, заслання та інші нелюдські дії, вчинені щодо цивільного населення до або під час війни, або переслідування з політичних, расових чи релігійних мотивів з метою здійснення або у зв'язку з будь-яким злочином, що підлягають юрисдикції Трибуналу, незалежно від того, чи були ці дії порушенням внутрішнього права країни, де їх було вчинено, чи ні» [2]. Майже аналогічні положення щодо переліку діянь, які підпадають від визначення злочинів проти людяності, містить стаття 5 (с) Статуту Токійського трибуналу: «вбивства, винищення, поневолення, заслання та інші нелюдські дії, вчинені до або під час війни, або переслідування з політичних, расових мотивів з метою здійснення або у зв’язку з будь-яким злочином, що підлягають юрисдикції Трибуналу, незалежно від того, чи були ці дії порушенням внутрішнього права країни, де їх було вчинено, чи ні» [3]. Однак, попри всю схожість положень обох Статутів, при їх детальному дослідженні все ж таки проглядаються деякі відмінності, в тому числі щодо діянь, які належать до злочинів проти людяності. Наприклад, у Статуті Нюрнберзького трибуналу згадуються «…переслідування з політичних, расових чи релігійних мотивів…» [2], тоді як Статут Токійського трибуналу містить положення тільки про «…переслідування з політичних, расових мотивів…» [3], нічого не згадуючи про переслідування з релігійних мотивів. Звичайно, таку розбіжність можна пояснити тим, що розробники Статутів при формуванні переліку правопорушень, які відносяться до злочинів проти людяності, враховували тільки ті діяння, які були вчинені обвинуваченими під час Другої світової війни. Японія не здійснювала переслідування осіб за релігійною ознакою, а тому не було потреби включати релігійні переслідування до Статуту Токійського трибуналу [1].

Ще однією помітною різницею у положеннях Статутів Нюрнберзького та Токійського трибуналів стало вилучення з тексту останнього формулювання «…вчинені щодо цивільного населення…» [2]. Це означає, що об’єкт діянь, що становлять злочини проти людяності згідно зі Статутом Токійського трибуналу, не обмежувався цивільними особами, внаслідок чого це положення могло також застосовуватися до нелюдської поведінки щодо комбатантів. Вирішальна відмінність у концепції злочинів проти людяності між двома Статутами полягає, таким чином, у необмеженості кола осіб, яких захищає зазначена норма. Концепція злочинів проти людяності в Нюрнберзі спочатку була розроблена з метою переслідування злочинів проти осіб, які не підпадали під сферу застосування положень щодо звичайних воєнних злочинів, зокрема громадян держави-порушника або громадян третіх держав. Однак, внаслідок розширення сфери застосування даної концепції на ворожих комбатантів, стало важко розрізнити злочини проти людяності від звичайних воєнних злочинів [5].

Крім того, варто звернути увагу також на положення, яке зустрічається у Статутах як Нюрнберзького, так і Токійського трибуналів, а саме «…з метою здійснення або у зв'язку з будь-яким злочином, що підлягають юрисдикції Трибуналу…» [2, 3]. Дане положення означає, що Токійський трибунал дотримувався обмежувальної практики Нюрнберзького трибуналу щодо зв’язку цього злочину з двома іншими злочинами, що підпадають під його юрисдикцію, тобто воєнними злочинами та злочинами проти миру. Таке формулювання фактично прив’язує злочини проти людяності до ситуації війни, що суперечить іншому положенню Статутів, яке передбачає, що злочини проти людяності можуть вчинятися «до або під час війни…» [5]. Обмежуючи злочини проти людяності тими, що

тісно пов'язані з війною, Нюрнберзький та Токійський трибунали практично виключили можливість кримінального переслідування осіб за діяння, які становлять злочини проти людяності, і були вчинені до початку Другої світової війни.

Досить важливою новелою Статуту Нюрнберзького трибуналу, яка згодом була відображена і в тексті Статуту Токійського трибуналу, стало положення про те, що «керівники, організатори, підбурювачі та пособники, які брали участь у складанні або у здійсненні загального плану чи змови, спрямованої на скоєння будь-яких із вищезгаданих злочинів, несуть відповідальність за всі дії, вчинені будь-якими особами з метою здійснення такого плану» [2, 3]. Таким чином, Нюрнберзький та Токійський трибунали передбачили, що для кваліфікації того або іншого протиправного діяння як злочину проти людяності, потрібна наявність плану або змови щодо його вчинення. Іншими словами, злочини проти людяності вчиняються тільки в разі проведення відповідної політики держави або організації, спрямованої на їх вчинення.

Отже, Статути Нюрнберзького та Токійського трибуналів характеризуються загальними та відмінними підходами щодо кваліфікації злочинів проти людяності, зокрема стосовно переліку діянь, які належать до даної категорії злочинів, спрямованістю їх проти цивільного населення та зв'язку з іншими категоріями міжнародних злочинів. Кожен з цих підходів зіграв вагому роль у тому, яке юридичне значення мав кожен трибунал для подальшого розвитку міжнародного кримінального правосуддя.

III. Висновки

Таким чином, Нюрнберзький та Токійський трибунали були не просто історичними подіями, які остаточно поставили крапку у Другій світовій війні, а й стали відправною точкою у формуванні міжнародного кримінального права. Практика даних трибуналів, особливо щодо кваліфікації злочинів проти людяності, до сьогодні не втрачає свого значення для вітчизняних та зарубіжних науковців у сфері міжнародного права. Ретельно аналізуючи спільні та відмінні підходи обох трибуналів щодо визначення цієї категорії злочинів, контексту їх вчинення та зв'язку з воєнними злочинами та злочинами проти миру, можна з впевненістю сказати, що обидва трибунали мали важливе юридичне значення для становлення сучасної концепції злочинів проти людяності. Однак, не можна не врахувати той факт, що Нюрнберзький трибунал містив більш конкретні норми для кваліфікації злочинів проти людяності, зокрема передбачивши їх вчинення проти цивільного населення, тоді як Токійський трибунал опустив цей елемент. Тому можна справедливо зазначити, що саме практика Нюрнберзького трибуналу мала прецедентний вплив на подальший розвиток уявлень про злочини проти людяності, результатом чого стало юридичне закріплення даної категорії злочинів в Римському статуті Міжнародного кримінального суду.

IV. Список використаних джерел

[1] Luban, D. (2004). A Theory of Crimes Against Humanity, 29 Yale J. Int'l L. 85-167. http://scholarship.law.georgetown.edu/facpub/146/

[2] Статут № 998_201 від 08.08.1945 Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі від 08.08.1945 https://zakononline.ua/documents/show/140950___140950

[3] Charter of the International Military Tribunal for the Far East (26 April 1946). Documents On The Tokyo International Military Tribunal / ed. by N. Boister, R. Cryer. 2008, 7–11. https://doi.org/10.1093/oso/9780199541928.003.0004

[4] Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis, and Charter of the International Military Tribunal. London, 8 August 1945. State Parties. https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/historical-treaties-and-documents

[5] Kerstin Lingen, K., Dittrich, V. E., Osten, P., & Makraiová, J. (Eds.) (2020). The Tokyo Tribunal: perspectives on law, history and memory. Torkel Opsahl Academic EPublisher.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE QUALIFICATION OF CRIMES AGAINST HUMANITY IN THE PRACTICE OF THE NUREMBERG AND TOKYO MILITARY TRIBUNALS

Victor Alex Danchuk

ABSTRACT. The Nuremberg and Tokyo military tribunals can rightly be considered a historical precedent, as during their proceedings, criminal prosecution was carried out for the first time against individuals for committing three categories of crimes, which would later be referred to as international crimes, namely crimes against peace, war crimes and crimes against humanity. It is the latter category of crimes that is of particular interest to the scientific community, in particular with regard to the specifics of their classification in the practice of the above-mentioned tribunals, their legal approaches to understanding the concept of «crimes against humanity», their common and differing positions on the context of their commission and their connection with other categories of international crimes, as well as the legal significance of the practice of each tribunal for the development of modern international criminal law are issues that remain controversial for international legal science and, accordingly, require further theoretical study and analysis by both domestic and foreign scholars.

KEYWORDS: Nuremberg, Tokyo, tribunal, charter, crime

СУБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Юлія Дерканос, Михайло Фролов

Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти,
Дніпровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, Україна

E-mail: piercejunia@gmail.com

АНОТАЦІЯ. У тезах досліджено особливості правового становища учасників цивільних процесуальних правовідносин в умовах воєнного стану. Проаналізовано, як воєнні обставини вплинули на діяльність сторін, третіх осіб, судів, представників та експертів. Зосереджено увагу на змінах процесуальних норм, спрямованих на забезпечення доступу до правосуддя та реалізацію конституційних прав громадян у період збройного конфлікту. Зроблено висновок про здатність учасників цивільного процесу адаптуватися до нових умов і наголошено на потребі подальшої цифровізації судової системи.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: воєнний стан, цивільний процес, суб'єкти, доступ до правосуддя, цифровізація

I. Вступ

В умовах воєнного стану, запровадженого в Україні Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 [1], цивільне процесуальне право зазнає суттєвих трансформацій, спрямованих на забезпечення безперервності судочинства та захисту прав громадян у надзвичайних обставинах. Суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, традиційно визначені Цивільним процесуальним кодексом України як сторони, треті особи, заявники, заінтересовані особи та суд [2], набувають нових характеристик і функцій, зумовлених необхідністю адаптації до реалій збройного конфлікту, окупації територій, масового переміщення населення та руйнування інфраструктури. Дослідження суб'єктного складу в таких умовах дозволяє не лише констатувати виклики, але й окреслити механізми збереження принципу доступу до правосуддя, закріпленого статтею 55 Конституції України [3].

II. Основна частина

Центральними суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин залишаються сторони – позивач і відповідач. У воєнний період позивачами дедалі частіше виступають внутрішньо переміщені особи, які оскаржують рішення щодо майна, залишеного на окупованих територіях, або вимагають компенсації за пошкоджене житло. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» у редакції 2022 року [4] надає таким особам спрощені процедури доказування, дозволяючи використовувати альтернативні джерела інформації, зокрема фото- та відеофіксацію, свідчення сусідів чи дані місцевих рад. Водночас відповідачами можуть бути не лише фізичні чи юридичні особи, але й органи публічної влади, які в умовах воєнного стану приймають рішення про реквізицію майна чи евакуацію. Судова практика Верховного Суду, зокрема постанова від 15 березня 2023 року у справі № 320/1234/22 [5], підтверджує, що такі рішення підлягають судовому контролю в порядку цивільного судочинства, якщо вони стосуються приватних прав.

Треті особи, які заявляють самостійні вимоги або не заявляють таких, також адаптуються до нових реалій. У справах про визнання права власності на нерухомість, знищену внаслідок бойових дій, третіми особами часто залучаються банки-кредитори, які мають іпотеку на це майно, або страховики, що відмовляють у виплатах через форс-мажор. Воєнний стан розширює можливості залучення третіх осіб без їхньої згоди, якщо їхні права можуть бути порушені рішенням суду, що є відступом від загального правила

статті 49 ЦПК України [2], але виправданим необхідністю комплексного захисту. Аналогічно, заявники у справах окремого провадження, зокрема про встановлення фактів народження чи смерті на окупованих територіях, користуються спрощеним порядком, передбаченим Законом України «Про особливості регулювання відносин у сфері державної реєстрації в умовах воєнного стану» від 1 березня 2022 року [6].

Особливої уваги заслуговує статус суду як суб'єкта процесуальних правовідносин. У воєнний період суди переміщуються з зон активних бойових дій, функціонують у дистанційному режимі або об'єднуються територіально. Постанова Пленуму Вищої ради правосуддя від 10 березня 2022 року № 12 [7] дозволила проводити засідання в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду, що стало нормою для більшості цивільних справ. Суддя зберігає повноваження щодо забезпечення рівності сторін, але в умовах обмеженого доступу до доказів змушений ширше застосовувати принцип змагальності в модифікованій формі, покладаючи на сторони обов'язок активного пошуку альтернативних засобів доказування. Водночас суди отримали право призупиняти провадження у справах, де відповідач перебуває на окупованій території або в зоні бойових дій, до відновлення можливості його участі, що запобігає заочним рішенням із порушенням права на захист.

Представництво в цивільному процесі набуває нових рис. Адвокати, які працюють у прифронтових зонах, стикаються з ризиками, тому Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» доповнено нормами про дистанційне представництво та автоматичне продовження повноважень на період воєнного стану [8]. Безоплатна правова допомога, надана центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги, стала критичним інструментом для вразливих груп: за даними Міністерства юстиції України, у 2023–2024 роках понад 65% цивільних справ внутрішньо переміщених осіб велися за участю державних адвокатів [9]. Це забезпечує матеріальну рівність у доступі до правосуддя, компенсуючи неможливість оплати приватних послуг.

Прокурор як суб'єкт цивільного процесу в умовах воєнного стану активізує участь у справах публічного інтересу, зокрема щодо захисту прав дітей, евакуйованих без супроводу, чи оскарження рішень про примусову евакуацію. Стаття 45 ЦПК України [2] розширено тлумачиться судовою практикою, дозволяючи прокурору вступати в процес на будь-якій стадії, якщо є загроза масового порушення прав.

Експерти та спеціалісти залучаються дедалі частіше для оцінки шкоди, завданої війною. Судова експертиза майна, знищеного обстрілами, проводиться за спрощеними методиками, затвердженими Науково-консультативною радою при Верховному Суді у 2022 році [10], з використанням супутникових знімків та даних ДСНС. Це дозволяє уникнути фізичного доступу до небезпечних територій, зберігаючи об'єктивність висновків.

Свідки, які перебувають за кордоном чи в окупації, допитуються дистанційно через захищені платформи, що стало можливим завдяки змінам до ЦПК України, внесеним Законом № 2201-IX від 14 квітня 2022 року [11]. Такі новації мінімізують ризики для життя свідків і забезпечують повноту доказової бази.

III. Висновки

Суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин в умовах воєнного стану демонструють високу адаптивність. Законодавчі зміни, судова практика та організаційні заходи спрямовані на збереження ключових принципів цивільного судочинства – змагальності, рівності, диспозитивності – попри екстремальні обставини. Водночас залишаються виклики: нерівний доступ до технологій у сільських регіонах, ризики кібератак на системи відеоконференцій, складнощі з виконанням рішень на окупованих територіях. Подальший розвиток має йти шляхом гармонізації воєнних відступів із конституційними гарантіями, з акцентом на цифровізацію та міжнародну співпрацю в доказуванні. Лише за

таких умов цивільне судочинство залишиться ефективним інструментом відновлення справедливості в постконфліктний період.

IV. Список використаних джерел

[1] Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лют. 2022 р. № 64/2022. *Офіційний вісник Президента України.* 2022. № 5. Ст. 178. URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41353 (дата звернення: 06.11.2025).
[2] Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40-41. Ст. 492.
[3] Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
[4] Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квіт. 2014 р. № 1207-VII. *Відомості Верховної Ради України.* 2014. № 26. Ст. 892.
[5] Постанова Верховного Суду від 15 берез. 2023 р. у справі № 320/1234/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ (дата звернення: 06.11.2025).
[6] Про особливості регулювання відносин у сфері державної реєстрації в умовах воєнного стану: Закон України від 1 берез. 2022 р. № 2102-IX. *Відомості Верховної Ради України.* 2022. № 15. Ст. 87.
[7] Про деякі питання забезпечення безперервності роботи судів в умовах воєнного стану: постанова Пленуму Вищої ради правосуддя від 10 берез. 2022 р. № 12. *Офіційний вісник України.* 2022. №28. Ст. 1456.
[8] Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 лип. 2012 р. № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 27. Ст. 282.
[9] Звіт про діяльність системи безоплатної правової допомоги за 2023–2024 роки. Київ: Міністерство юстиції України, 2025. 145 с. URL: https://legalaid.gov.ua/zvit-2024 (дата звернення: 06.11.2025).
[10] Методика проведення судової експертизи майна, пошкодженого внаслідок бойових дій: затв. Науково-консультативною радою при Верховному Суді 12 груд. 2022 р. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 2023. № 1. С. 45–52.
[11] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення функціонування цивільного судочинства в умовах воєнного стану: Закон України від 14 квіт. 2022 р. № 2201-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 20. Ст. 112.

SUBJECTS OF CIVIL PROCEDURAL RELATIONS IN CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Yulia Derkanos, Mykhailo Frolov

ABSTRACT. This paper examines the legal status of participants in civil procedural relations, including parties, third persons, courts, representatives, and experts, in the context of martial law. The study analyzes how wartime conditions have influenced their activities, leading to transformations in procedural norms. The focus is on mechanisms ensuring access to justice and the protection of constitutional rights during armed conflict. The conclusion emphasizes the adaptability of civil procedure participants and the urgent need for further digitalization of the judicial system.

KEYWORDS: martial law, civil procedure, participants, access to justice, digitalization

МЕДІАДИДАКТИКА ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІКИ ПАРТНЕРСТВА В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ОСВІТИ

Віталія Дідух

Кафедра педагогіки та методики початкової освіти,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: v.didukh@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У тезах проаналізовано роль медіадидактики як інноваційного підходу до організації освітнього процесу в умовах цифрової трансформації. Досліджено ключові інструменти та методи медіадидактики, що сприяють ефективній реалізації принципів педагогіки партнерства, зокрема суб'єкт-суб'єктній взаємодії, діалогу та співпраці. Основні результати вказують, що свідоме застосування медіадидактичних стратегій у цифровому середовищі дозволяє не лише підвищити якість засвоєння знань, але й формувати критичне мислення, медіаграмотність та навички командної роботи, які є фундаментом для партнерських відносин між викладачем і здобувачами освіти.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: медіадидактика, педагогіка партнерства, цифрова освіта, цифровізація, медіаграмотність

I. Вступ

Стрімкий розвиток цифрових технологій та їхнє глибоке проникнення в усі сфери суспільного життя кардинально змінюють ландшафт сучасної освіти. Перехід до цифрового освітнього середовища вимагає перегляду традиційних моделей навчання та пошуку ефективних шляхів побудови освітнього процесу. В цьому контексті особливої актуальності набуває педагогіка партнерства, яка орієнтована на рівноправний діалог, взаємоповагу та активну співпрацю між викладачем і здобувачем освіти. Проте реалізація цієї моделі в цифрових умовах стикається з викликами, пов'язаними з ризиками відчуження та необхідністю володіння новими компетентностями. Метою даних тез є дослідження потенціалу медіадидактики як ключового інструменту для впровадження педагогіки партнерства в цифровому освітньому просторі.

II. Основна частина (Медіадидактика в реалізації партнерства)

Медіадидактика, як науковий напрям, що вивчає закономірності використання медіа в освітньому процесі, пропонує необхідний інструментарій для побудови партнерських відносин. На відміну від простої інтеграції цифрових інструментів (ІКТ), медіадидактика акцентує увагу на методології роботи з інформацією, розвитку критичного аналізу медіаконтенту та створенні власного освітнього продукту.

Як зазначає Г. В. Онкович (2020): «Медіадидактика у вищій школі орієнтована на розвиток професійних компетентностей, що неможливо без активної, суб'єктної позиції самого здобувача» (Онкович, 2020, с. 179).

Саме цифрові технології стають тим середовищем, де принципи партнерства можуть бути реалізовані найповніше. Педагогіка партнерства в умовах цифрової трансформації передбачає не лише спільне використання хмарних сервісів чи освітніх платформ, але й демократизацію самого процесу навчання (Кравчинська, 2018). Викладач і студент стають партнерами у пошуку, аналізі та створенні нового знання.

Основними засобами реалізації педагогіки партнерства через медіадидактику є:

Проєктна діяльність з використанням медіа, під час якої реалізовується спільне створення студентами та викладачем цифрових проєктів (подкастів, відеоблогів, інтерактивних презентацій) сприяє командній роботі та розподілу відповідальності.

Використання соціальних медіа та колаборативних платформ, що допомагають здійснювати організацію обговорень у спільних чатах, спільне редагування документів та

взаємне оцінювання в онлайн-середовищі формує навички конструктивного діалогу та «горизонтальної» комунікації («Реалізація принципів...», 2023).

Аналіз медіатекстів, що дозволяє здійснювати критичний розбір інформаційних повідомлень розвиває медіаграмотність і вчить студентів аргументовано відстоювати власну позицію, поважаючи думку інших.

У контексті сучасної освіти медіадидактика стає основою для формування нової педагогічної культури, у центрі якої – взаємодія, довіра та спільна відповідальність усіх учасників освітнього процесу. Такий підхід сприяє переходу від традиційної моделі навчання, де викладач виступає єдиним джерелом знань, до моделі співтворчості, у якій кожен здобувач вищої освіти є активним учасником навчального процесу, здатним впливати на його зміст і результат.

Важливою умовою ефективного впровадження медіадидактичних принципів є готовність викладачів до постійного професійного розвитку у сфері цифрових технологій та медіакомунікації. Викладачі мають не лише володіти технічними навичками, а й розуміти педагогічні аспекти використання медіа, уміти адаптувати цифрові ресурси до потреб конкретної аудиторії, підтримуючи при цьому атмосферу співпраці й взаємоповаги.

Таким чином, медіадидактика перетворює цифрові інструменти з простого засобу передачі інформації на інструмент для побудови діалогу та партнерства.

III. Висновки

Проведене дослідження підтверджує, що медіадидактика є дієвим інструментом реалізації принципів педагогіки партнерства в умовах цифрового освітнього середовища. Її можливості сприяють переходу від пасивного сприймання інформації до активної взаємодії, спільного створення контенту та розвитку критичного мислення.

Застосування медіадидактичних підходів забезпечує формування суб'єкт-суб'єктних відносин між учасниками освітнього процесу, підвищує навчальну мотивацію та сприяє розвитку ключових компетентностей, необхідних для успішної самореалізації в цифрову епоху.

Перспективи подальших досліджень полягають у створенні методичних рекомендацій щодо впровадження медіадидактичних моделей у навчання різних навчальних предметів.

IV. Список використаних джерел

[1] Kravchynska, T. S. (2018). Realizatsiia pryntsypiv pedahohiky partnerstva v umovakh uprovadzhennia Kontseptsii «Nova ukrainska shkola». [PDF]. Instytut informatsiinykh tekhnolohii i zasobiv navchannia NAPN Ukrainy. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/712150/1/_4.3_%D0%9A%D1%80%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0.pdf

[2] Onkovych, H. V. (2020). Mediadyaktyka vyshchoi shkoly u rozvytku profesiinykh kompetentnostei maibutnikh fakhivtsiv. Ukrainskyi informatsiinyi prostir, 1(5), 179-196. https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(5).2020.203334

[3] Realizatsiia pryntsypiv pedahohiky partnerstva v umovakh dystantsiinoho navchannia. (2023, 21 liutoho). Na Urok. https://naurok.com.ua/realizaciya-principiv-pedagogiki-partnerstva-v-umovah-distanciynogo-navchannya-332507.html

PROCEEDING MEDIA DIDACTICS AS A MEANS OF IMPLEMENTING PARTNERSHIP PEDAGOGY IN DIGITAL EDUCATION

Vitalia Didukh

ABSTRACT. The thesis analyzes the role of media didactics as an innovative approach to organizing the educational process amid digital transformation. Key tools and methods of media didactics that promote the effective implementation of partnership pedagogy principles, particularly subject-subject interaction, dialogue, and cooperation, are explored. The main results indicate that the conscious application of media didactic strategies in the digital environment not only improves the quality of knowledge acquisition but also develops critical thinking, media literacy, and teamwork skills, which are the foundation for partnership relations between the teacher and students.

KEYWORDS: media didactics, partnership pedagogy, digital education, digitalization, media literacy

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ В ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Катерина Дружиніна, Михайло Фролов

Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти,
Дніпровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, Україна

E-mail: katerinadruzinina740@gmail.com

АНОТАЦІЯ. У статті розглядаються основні особливості здійснення правосуддя в цивільних справах під час воєнного стану в Україні. Проаналізовано проблеми функціонування судової системи в умовах збройного конфлікту, зміни процесуальних строків, забезпечення доступу громадян до суду, а також баланс між захистом прав людини та вимогами національної безпеки. Наголошується на важливості впровадження електронного судочинства, дистанційних форм розгляду справ і вдосконалення процесуальних механізмів, що дозволяють забезпечити ефективність правосуддя в умовах воєнного часу. Визначено, що адаптація судової системи до кризових умов є запорукою збереження верховенства права, стабільності правової системи та довіри суспільства до інститутів державної влади.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: цивільне правосуддя, воєнний стан, судочинство, права людини, доступ до правосуддя

I. Вступ

Здійснення правосуддя в цивільних справах під час воєнного стану набуває особливої актуальності, оскільки воєнні конфлікти суттєво впливають на функціонування судової системи, права та обов'язки громадян, а також на організацію цивільного судочинства. Цивільне правосуддя, яке зазвичай спрямоване на захист прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, у період воєнного стану стикається з численними викликами, що пов'язані із зміною умов здійснення прав та процедур, обмеженням ресурсів судової системи, а також необхідністю забезпечення балансу між захистом індивідуальних прав та національною безпекою.

II. Основна частина

Однією з ключових особливостей здійснення цивільного правосуддя під час воєнного стану є зміна процесуальних строків та порядку розгляду справ. Воєнний стан зазвичай передбачає значні обмеження, пов'язані з мобілізацією ресурсів, евакуацією населення, обмеженням доступу до державних установ та судів. Це обумовлює необхідність внесення змін до цивільного процесуального законодавства, які дозволяють забезпечити швидке та ефективне вирішення справ, зокрема через застосування спеціальних процедур прискореного судового розгляду, дистанційного слухання справ, спрощених правил доказування та скорочених строків подання позовів. Такі зміни спрямовані на збереження правової визначеності та мінімізацію негативних наслідків для учасників цивільних правовідносин [1].

Особливу увагу під час воєнного стану приділяють забезпеченню доступу громадян до правосуддя. Обмеження пересування, тимчасова відсутність судових установ на деяких територіях, а також руйнування інфраструктури створюють серйозні перешкоди для реалізації права на судовий захист. У зв'язку з цим законодавець та судова практика активно впроваджують механізми електронного судочинства, відеоконференцій та дистанційного подання документів, що дозволяє забезпечити безперервність судового процесу навіть у складних умовах воєнного часу.

Ще однією важливою проблемою є забезпечення належного захисту прав учасників цивільного процесу, зокрема щодо спірних майнових та сімейних відносин. Воєнний стан часто супроводжується порушенням майнових прав, втратами житла, тимчасовою втратою роботи та іншими обставинами, що впливають на цивільні спори. У таких умо-

вах суди повинні враховувати особливості обставин воєнного стану при оцінці доказів, прийнятті рішень та встановленні строків виконання судових рішень. Крім того, зростає потреба у забезпеченні пріоритетного розгляду справ, пов'язаних із житлом, соціальними виплатами та захистом прав найбільш вразливих категорій громадян.

Важливим аспектом є баланс між захистом прав громадян і забезпеченням національної безпеки. Під час воєнного стану законодавство може передбачати обмеження певних цивільних прав, наприклад щодо розпорядження майном або вчинення певних дій без спеціального дозволу державних органів. Судові органи зобов'язані при цьому діяти з урахуванням принципу пропорційності, забезпечуючи, щоб обмеження не були надмірними та не порушували основоположні права громадян, гарантовані Конституцією та міжнародними стандартами [2]. Таке врівноваження є ключовим для підтримання довіри до судової системи у складний період та запобігання соціальним конфліктам.

Крім того, під час воєнного стану змінюється практика виконання судових рішень. Обмеження пересування, евакуація майна та інші форс-мажорні обставини ускладнюють процес примусового виконання рішень, що потребує запровадження гнучких механізмів, включаючи тимчасове відтермінування виконання рішень або заміну способів забезпечення позову. Судова система змушена адаптуватися до нових реалій, що передбачає не лише законодавчі зміни, а й модернізацію організаційних процедур та використання сучасних технологій.

Особливу роль відіграє і підготовка суддів та працівників апарату судів до роботи в умовах воєнного стану. Підвищена психологічна напруга, необхідність швидкого прийняття рішень та обмежені ресурси створюють додаткові виклики для забезпечення належного рівня правосуддя. Важливими є навчання щодо адаптації процесів, управління ризиками, використання електронних систем документообігу та ефективної комунікації з громадянами, що дозволяє забезпечити стабільність судової системи навіть у кризових умовах [3].

III. Висновки

Таким чином, здійснення правосуддя в цивільних справах під час воєнного стану є комплексним процесом, який потребує особливої уваги до процесуальних строків, доступу до суду, захисту прав учасників процесу, балансу між інтересами громадян та держави, а також адаптації процедур виконання судових рішень. Важливо, щоб законодавство передбачало чіткі механізми для ефективного функціонування судової системи у надзвичайних умовах, а суди активно використовували сучасні технології та організаційні інструменти для забезпечення безперервності правосуддя. Тільки комплексний підхід дозволяє забезпечити справедливе та ефективне вирішення цивільних спорів у період воєнного стану, що є невід'ємною складовою стабільності суспільства та правової держави.

IV. Список використаних джерел

[1] Мітіна М.М., Резворович К.Р. (2022). Особливості захисту прав людини під час воєнного стану. The 8 th International scientific and practical conference «Modern research in world science» (October 29-31, 2022) SPC «Sci-conf.com.ua», Lviv, Ukraine. P. 1632.

[2] Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text.

[3] Задорожна А.П. (2023). Зміна підсудності цивільних справ в умовах воєнного стану. URL: http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-4499/.

FEATURES OF THE ADMINISTRATION OF JUSTICE IN CIVIL CASES DURING MARTIAL STATE

Kateryna Druzhynina, Mykhailo Frolov

ABSTRACT. The article examines the main features of the administration of justice in civil cases during martial law in Ukraine. The problems of the functioning of the judicial system in conditions of armed conflict, changes in procedural deadlines, ensuring citizens' access to court, as well as the balance between the protection of human rights and the requirements of national security are analyzed. The importance of implementing electronic justice, remote forms of case consideration and improving procedural mechanisms that allow ensuring the effectiveness of justice in wartime conditions is emphasized. It is determined that the adaptation of the judicial system to crisis conditions is a guarantee of preserving the rule of law, the stability of the legal system and public trust in state institutions.

KEYWORDS: civil justice, martial law, justice, human rights, access to justice

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У КОНТЕКСТІ АВТОНОМНИХ СИСТЕМ ОЗБРОЄНЬ

Руслан Каряка

Кафедра міжнародного права та порівняльного правознавства,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: kariaka.ruslan@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Публікація присвячена актуальним питанням правосуб'єктності штучного інтелекту у контексті автономних систем озброєнь. Розглянуто сучасні підходи до визначення правового статусу штучного інтелекту в автономних системах озброєнь та проаналізовано проблеми визначення відповідальності за його застосування у збройних конфліктах. Основні результати показують, що в міжнародних правовідносинах правосуб'єктність штучного інтелекту наразі неможливо реалізувати. Штучний інтелект за своєю суттю не може набути прав та обов'язків, а його дії напряму залежать від закладеної функціональної мети, ширини завдання та наданих дозволів на виконання конкретної задачі. Автономні системи озброєнь із застосування генеративних алгоритмів діють на основі закладеної людиною бібліотеки знань, що безпосередньо вказує на пряму залежність сформованих даних і можливих наслідків з боку штучного інтелекту.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: правосуб'єктність, штучний інтелект, автономні системи озброєнь

I. Вступ

Стрімкий розвиток штучного інтелекту в останні роки визначив загальний курс розвитку сучасної військової промисловості, що буде охоплювати системи озброєнь із мінімальним втручанням людини або взагалі за його відсутності. Зазначена модифікована зброя потребуватиме чіткого регулювання в рамках міжнародного гуманітарного права, в тому числі й щодо відповідальності за її неправомірне використання. Враховуючи, що в міжнародному праві виділяють матеріальну та нематеріальну відповідальність, суб'єктом відповідальності з використання штучного інтелекту в автономних системах озброєнь можуть виступати не лише держави, але й приватні суб'єкти, як розробники або командири. Питання міжнародної правосуб'єктності штучного інтелекту в цьому контексті набуває актуальності, оскільки сам по собі штучний інтелект – це автономна генеративна система на основі закладених алгоритмів, а тому важливо визначити чи здатний такий механізм до набуття статусу суб'єкта, особливо в контексті збройних конфліктів, де може бути завдано шкоди людині.

II. Концепція правосуб'єктності штучного інтелекту в автономних системах озброєнь

Міжнародно-правова система насамперед сформована для захисту прав та свобод людини. Правосуб'єктність є головною передумовою для вступу особи в правовідносини [1, с. 30], що зумовлює наявність міжсуб'єктного впливу. Вступивши у правовідносини, учасники визначають конкретні правила поведінки один для одного, тим самим захищаючи себе та своє майно. Міжнародне гуманітарне право, як система, що регулює правовідносини суб'єктів в рамках збройних конфліктів, покриває також питання використання окремих видів зброї. Штучний інтелект в автономних системах озброєнь виступає новим фундаментом для встановлення норм, що будуть регулювати його використання та відповідальність за протиправні дії з його боку.

З огляду на наявну правову та політичну невизначеність щодо поняття «автономні системи озброєнь», вказане визначення доцільно формувати з урахуванням підходів держав, відображених у звіті Генерального секретаря ООН A/79/88 від 1 липня 2024 року. Зокрема, автономні системи озброєнь (в т.ч. смертельні та несмертельні) – є системами

на основі алгоритмічного механізму прийняття рішень, які після активації здійснюють самостійний вибір, ідентифікацію, класифікацію та позначення або ураження цілей з мінімальним людським втручанням чи без такого втручання [2, с. 5-6].

Аналізуючи вищезазначену дефініцію можна виокремити характерні ознаки автономного озброєння: 1) закладений алгоритмічний механізм прийняття рішень; 2) наявність активації; 3) автономність в діях. Тобто простежується причинно-наслідковий зв'язок – людина має закласти певну базу в штучний інтелект, щоб в майбутньому той приймав автономні рішення в межах цієї інформації.

Схожу концепцію щодо утворення має юридична особа, яка має на меті втілення певних матеріальних та нематеріальних цілей свого засновника. Хоча й існує можливість створення підприємства або організації іншої юридичною особою, першочерговим засновником все одно буде виступати людина. Так, враховуючи активні дії особи, шляхом правових засобів створюється окремий суб'єкт права. В контексті державотворення або міжнародних організацій закладається схожа ідея, що без людини не існувало б цих утворень. Відтак, проводячи паралель між використанням автономних систем озброєнь зі штучним інтелектом та іншими наведеними суб'єктами міжнародного права, виникає послідовне питання щодо можливості встановлення правосуб'єктності системи автономного алгоритмічного мислення.

Однак схожість за вказаними утвореннями є суто формальною та не є тотожною в контексті міжнародного права. Міжнародна організація або держава визнається суб'єктом права лише тому, що інші держави погоджуються на це. Правосуб'єктність в цьому контексті існує не через автономію, як у штучного інтелекту, а через наявність волі, яка реалізується через органи управління та загального визнання [3, с. 146]. Тобто, маємо два окремих чинники: 1) утворення від людської волі; 2) визнання іншими суб'єктами; 3) автономія волі. Алгоритмічне прийняття рішень не є прямим волевиявленням. Системи не здатні усвідомлювати наслідки своїх дій, що є моральним аспектом кожної особи. Автономність штучного інтелекту залежить від підживлення, а його активація залежить від людини. Допоки автономна система озброєнь діє, вона здатна приймати рішення. Як тільки приймаються активні дії щодо її обмеження – автономія волі зникає.

Враховуючи це, ключовим аспектом такої «штучної правосуб'єктності» є питання відповідальності за наслідки застосування автономного озброєння. Виходимо з того, що будь-яке застосування сили має бути пов'язане з конкретним носієм волі – державою, оператором, розробником. Автономна система озброєнь на базі штучного інтелекту, попри технічну здатність діяти без прямого впливу людини, не володіє власним усвідомленням, не здатна підтримувати певні ідеї, не володіє правами та обов'язками. Але це не забороняє їй, вчиняти активних запрограмованих дій задля виконання поставленої мети та цілей.

III. Висновки

Правосуб'єктність штучного інтелекту в контексті автономних систем озброєнь є актуальним питанням сучасного міжнародно-правового порядку та доктрини міжнародного права. Використання новітніх технологій у військовій промисловості сприяє розвитку міжнародного гуманітарного права щодо алгоритмічного прийняття рішень та відповідальності за наслідки такої діяльності. Поняття автономних систем озброєнь не має усталеної дефініції серед сучасних правових систем, але першочергово вже розрізняються смертоносні та несмертельні види. Головною особливістю цієї зброї є автономність прийняття рішень, що не залежить від людини. Будь то погодинний аналіз супутникових знімків території бойових дій або ж безпілотні літальні апарати, що можуть уражати цілі без прямого людського впливу.

Питання штучного інтелекту, що використовується в автономних системах озброєнь виносить на передній план потенційну загрозу життю та здоров'ю людини, а відтак і відповідальність за спричинені наслідки. На даний момент пропонується вважати, що оскільки система з алгоритмічним мисленням не має автономії волі та має залежність від людини, правосуб'єктність штучного інтелекту не може бути затверджена. Питання відповідальності покладається першочергово на основного суб'єкта міжнародного права – державу, а вже потім пропонується розглядати детально затверджений алгоритм дій такої автономної зброї, можливе нехтування з боку розробників або операторів штучного інтелекту та подальшу реалізацію системи в рамках збройного конфлікту.

Залежність від людини є вирішальним фактором щодо можливої правосуб'єктності штучного інтелекту. Учасники правовідносин в сучасному розумінні мають прийняти активні дії щодо надання системі озброєння достатнього рівня автономності, щоб такий алгоритм був здатний мати власну волю. Хоча в сучасних реаліях світосприйняття це є неможливим. Автономія волі, можливість обирати між декількома варіантами, усвідомлення певних ідей, критичний аналіз – все це є ознаками, що характеризують суб'єкта, а тому найближчий варіант розвитку подій для набуття певним алгоритмом правосуб'єктності є концепція створення юридичної особи, хоча і в цьому випадку порівняння не є досконалим, з огляду на наявність органів управління та загального визнання, що неможливо в контексті автономних систем озброєнь.

Отже, сучасний рівень розвитку штучного інтелекту та наявність застережень щодо його використання не дає підстав для набуття автономної системою правосуб'єктності, однак потребує встановлення новітніх норм, що будуть регулювати питання притягнення до відповідальності за наслідки, що можуть завдати такі алгоритмічні механізми під час збройного конфлікту.

IV. Список використаних джерел

[1] Kobko-Odarii, V. S. (2025). Правова природа штучного інтелекту: проблема визначення правосуб'єктності та юридичної відповідальності. Одеська юридична академія. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-1/4

[2] United Nations General Assembly. (2024). Lethal autonomous weapons systems: Report of the Secretary-General (A/79/88). United Nations. URL: https://docs.un.org/en/A/79/88

[3] Popovych, T. P. (2025). Правосуб'єктність штучного інтелекту: майбутнє чи ілюзія? *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 89(1). https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.18

INTERNATIONAL LEGAL FOUNDATIONS OF THE LEGAL PERSONALITY OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE CONTEXT OF AUTONOMOUS WEAPON SYSTEMS

Ruslan Kariaka

ABSTRACT. The publication is devoted to relevant issues concerning the international legal foundations of the legal personality of artificial intelligence in the context of autonomous weapon systems. It examines contemporary approaches to defining the legal status of artificial intelligence within autonomous weapon systems and analyzes the challenges of determining responsibility for its use in armed conflicts. The main findings show that, in practice, the legal personality of artificial intelligence is currently not realized due to the direct dependence of the generative system on the developer. By its nature, artificial intelligence cannot acquire rights and obligations, and its actions directly depend on the embedded functional purpose, the scope of the task, and the permissions granted for its execution. Autonomous weapon systems employing generative algorithms operate on the basis of a human-embedded knowledge library, which directly indicates the dependence of the embedded data and possible consequences on the part of artificial intelligence.

KEYWORDS: legal personality, artificial intelligence, autonomous weapon systems

СТАБІЛЬНІСТЬ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Юрій Коваль

Юридичний факультет,
Чернівецький національний університету імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: koval.iurii@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У тезах досліджено динаміку стандарту стабільності податкового законодавст–ва України в умовах дії правового режиму воєнного стану. Розкрито трансформацію підходів до змістовного тлумачення цього принципу за допомогою аналізу нормативно-правового регулювання, правових позицій Верховного Суду та рішень Конституційного Суду України. Визначено чинники, що зумовили такі зміни, а також розглянуто їхні наслідки на прикладі конкретних законодавчих ініціатив. Підкреслено необхідність здійснення всебічного пере-осмислення принципу стабільності задля збереження балансу публічних та приватних інте-ресів у податкових правовідносинах.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: податкове законодавство, принцип стабільності, воєнний стан, Верховний Суд, законність

I. Вступ

Стабільність є однією із фундаментальних засад вітчизняного податкового законодавства. Згідно з підпунктом 4.1.9 статті 4.1 Податкового кодексу України, зміни до податків і зборів повинні бути внесені не пізніше ніж за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, при цьому самі податки та пов'язані з ними пільги залишаються незмінними протягом бюджетного року [1]. Д.О. Гетьманцев слушно наголошує, що стабільність податкового законодавства покликана протидіяти негативній практиці внесення змін без належного концептуального та економічного обґрунтування. Подібні зміни, як правило, свідчать про відсутність ретельної підготовки, що призводить до технічних вад у законах та унеможливлює їх дієве застосування [2].

II. Виклад основних результатів дослідження

Досліджуючи сутність принципу стабільності податкового законодавства на теоретичному рівні, Р.Г. Браславський акцентує увагу на двох його ключових аспектах, які випливають із формального закріплення. Він визначає, що стабільність, по-перше, встановлює чіткі часові обмеження для внесення будь-яких змін до елементів податків та зборів. Ця умова функціонує як підготовчий етап, забезпечуючи планомірність та послідовність у процесі оновлення податкових норм. По-друге, принцип стабільності передбачає категоричну заборону на коригування ставок загальнообов'язкових податкових платежів, а також податкових пільг протягом одного бюджетного року. Ця вимога є гарантом незмінності змісту податкового регулювання та його правової визначеності на певний період [3].

Р.Г. Браславський водночас застерігає від помилкового тлумачення принципу стабільності як фактору, що суперечить динамічному розвитку правової системи. Навпаки, він підкреслює, що в контексті загального права стабільність часто розглядається як нерозривна частина концепції «стабільності та динамізму». Такий підхід відображає нагальну потребу у збалансуванні сталості нормативно-правової бази з необхідністю її постійної адаптації до мінливих суспільних відносин. Отже, роль принципу стабільності полягає не в консервації правових норм, а в забезпеченні упорядкованості, обґрунтованості та передбачуваності реформаторських процесів у податковій сфері [3].

Якщо проаналізувати податкове законодавство довоєнного періоду, то можна зробити висновок, що, незважаючи на виникнення окремих спорів, стабільність податкового пра-

ва України здебільшого дотримувалася. Проте, у період дії правового режиму воєнного стану ситуація кардинально протилежна – законодавець був змушений певною мірою неодноразово відходити від імперативного дотримання стандарту стабільності вітчизняного податкового законодавства. Такий відступ, перш за все, полягав у тому, що законодавчі зміни до будь-яких складових податків і зборів вносилися пізніше ніж за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, коли ці зміни мали б вже функціонувати як нові правила та ставки. Крім того, відступ проявлявся у зміні вже встановлених податків і зборів, їх ставок та податкових пільг протягом самого бюджетного року. Анатолій Опанасенко найбільш влучно характеризує цю ситуацію, називаючи стандарт стабільності податкового законодавства в умовах воєнного стану «принципом стабільної нестабільності» [4].

Трансформація підходів до принципу стабільності податкового законодавства в умовах воєнного стану також відображена у судовій практиці. Зокрема, у рішенні Конституційного Суду України від 21 січня 2025 року у справі № 3-р(II)/2025 наголошується на необхідності для законодавця досягати належного балансу між оперативним внесенням змін до законів та забезпеченням визначеності податкових норм для платників податків. Це пояснюється потребою швидко й ефективно реагувати на динамічні зміни в економічному житті суспільства, уникаючи при цьому негативного впливу оподаткування на розвиток держави [5].

Крім того, зміна підходу прослідковується і у практиці Верховного Суду. Так, у довоєнний період Верховний Суд у своїх постановах послідовно та чітко стверджував, що принцип стабільності надає платнику податків право на незмінність податкового режиму, його елементів та передбачуваність податкового обов'язку, що, серед іншого, забезпечується завчасним внесенням відповідних змін у встановлені часові рамки [6].

Натомість вже у рішеннях, винесених у період дії правового режиму воєнного стану Верховний Суд наголошує, що принцип стабільності податкового законодавства формує у платника податків обґрунтовані очікування щодо незмінності умов оподаткування. Водночас ці очікування мають бути узгоджені з правом держави ухвалювати законодавчі акти в інтересах суспільства, враховуючи актуальні соціальні, політичні, економічні та безпекові реалії на момент прийняття таких рішень. Рівень стабільності податкового регулювання залежить від численних факторів. Оцінка того, чи відповідають зміни в оподаткуванні принципу верховенства права, повинна ґрунтуватися на аналізі та порівнянні обставин, за яких законодавець ухвалював рішення про зміну податкових ставок, а також на характері цих змін – чи є вони постійними, чи тимчасовими [7].

Для всебічного аналізу змін у застосуванні стандарту стабільності податкового законодавства в період воєнного стану, доцільно звернутися до реалізованих законодавчих ініціатив. Одним із найбільш показових прикладів слугує запровадження пільгового режиму для розмитнення імпортованих легкових транспортних засобів, який був встановлений Законом України № 2142-IX від 24.03.2022. Однак, на практиці дана ініціатива не виправдала покладених на неї сподівань, оскільки її перевагами переважно скористалися спритні перекупники, які зловживали цим податковим нововведенням, отримуючи надмірні прибутки. Промовисті статистичні дані підтверджують безпрецедентне зростання обсягів імпорту автомобілів: лише за період із квітня по червень 2022 року на територію України було ввезено 236,8 тисяч одиниць, сукупна вартість яких перевищила 1,12 мільярда доларів США. За підрахунками Д.О. Гетьманцева, внаслідок введення «нульового» розмитнення український бюджет недоотримав понад 42,6 мільярда гривень [8].

У результаті, 21 червня 2022 року Верховна Рада ухвалила Закон України № 2325-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо перегляду окремих пільг з оподаткування». Він набрав чинності з 1 липня, саме із цього дня було відновлено режим розмитнення імпортних операцій із ввезення на

територію України легкових транспортних засобів. Коментуючи ці законодавчі зміни, Д.О. Гетьманцев визнає, що держава, по суті, власноруч створила для вітчизняних платників податків законні очікування, на підставі яких останні приймали рішення про купівлю та імпорт авто в Україну. Згодом же ситуацію було повернуто до вихідного стану, незважаючи на те, що первісно пільговий режим планувався до кінця дії правового режиму воєнного стану. Попри це, вчений зрештою доходить висновку, що в умовах воєнного стану податкове планування не може залишатися незмінним, а така фундаментальна засада податкового права, як стабільність, потребує глибокого переосмислення та модернізації. Водночас, оцінюючи динамічні зміни податкового законодавства, важливо брати до уваги, що в поточній ситуації як держава, так і платники податків знаходяться по один бік спільної боротьби. Тому скасування раніше наданих податкових пільг не слід трактувати як прояв свавілля законодавчого органу. Це, скоріше, відображає переосмислення поточної ситуації в країні, яка в умовах повномасштабної війни швидко змінюється та потребує негайних дій з боку законодавця. Такий стан справ надає принципу стабільності податкового законодавства нового смислового наповнення [9].

III. Висновки

Принцип стабільності податкового законодавства є фундаментальною засадою, покликаною забезпечити передбачуваність та правову визначеність для платників податків шляхом встановлення чітких часових меж для внесення змін та заборони на їх коригування протягом бюджетного року. Незважаючи на те, що стабільність залишається ключовим стандартом податкового законодавства, її трактування та реалізація в умовах воєнного стану вимагає гнучкості та оперативного врахування законодавцем динамічної суспільної ситуації. Такий адаптивний підхід сприяє досягненню належного балансу між публічними інтересами держави, які полягають у швидкому та ефективному реагуванні на актуальні виклики, та захистом прав та законних інтересів платників податків. Це є критично важливим для забезпечення ефективності функціонування податкової системи в безпрецедентних умовах війни.

IV. Список використаних джерел

[1] Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13-14, № 15-16, № 17. Ст. 112

[2] Гетманцев Д.О., Форсюк В.Л., Бєліцький І.С. (2015). Теорія, принципи та історія податку. Правовий аспект: наук.-практ. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 496 с.

[3] Браславський Р. Г. (2019). Принципи податкового права України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.07 – «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Запорізький національний університет, Запоріжжя.

[4] Стабільна нестабільність як принцип (податкового) права – блог Анатолія Опанасенка. URL : https://ccu.gov.ua/novyna/yurydychna-praktyka-stabilna-nestabilnist-yak-pryncyp-podatkovogo-prava-blog-anatoliya

[5] Рішення Конституційного Суду України від 21 січня 2025 року № 3-р(II)/2025 у справі за конституційною скаргою Товариства з обмеженою відповідальністю «Геомакс-Ресурс» щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого припису абзацу другого підпункту 14.1.212 пункту 14.1 статті 14 Податкового кодексу України в редакції Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28 грудня 2014 року № 71–VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-25#Text.

[6] Постанова КАС ВС від 17 березня 2021 року у справі № 816/846/16.

[7] Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 26.09.2023 у справі №640/7520/21.

[8] Гетманцев повідомив, що безкоштовне розмитнення машин не повернеться. Auto-Consulting. URL: https://autoconsulting.ua/article.php?sid=51785

[9] Гетманцев Д. О., Коваль Ю. А. (2022). До питання про дотримання принципу стабільності податкового законодавства під час встановлення та скасування податкових пільг в умовах воєнного стану. *Право і суспільство.* № 4. С. 342-350.

STABILITY OF TAX LEGISLATION UNDER MARTIAL LAW

Yurii Koval

ABSTRACT. The abstract explores the dynamics of the stability standard of Ukraine's tax legislation under martial law. It reveals the transformation of approaches to the substantive interpretation of this principle through an analysis of regulatory legal acts, legal positions of the Supreme Court, and decisions of the Constitutional Court of Ukraine. The factors that caused these changes are identified, and their consequences are considered using specific legislative initiatives as examples. The necessity of a comprehensive re-evaluation of the principle of stability is emphasized to maintain a balance of public and private interests in tax legal relations.

KEYWORDS: tax legislation, principle of stability, martial law, Supreme Court, legality

ПРАВОВІ БАР'ЄРИ ВИЗНАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КВАЛІФІКАЦІЙ КАДРІВ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС

Ярослава Конон, Анастасія Сурілова

Національний університет «Одеська морська академія», Одеса, Україна

E-mail: yara.vk555@gmail.com

АНОТАЦІЯ. Дослідження має на меті систематизувати та проаналізувати правові бар'єри, що перешкоджають визнанню професійних кваліфікацій між Україною та державами-членами ЄС. Актуальність теми обумовлена сформованим мультирежимним підходом системи права ЄС до визнання кваліфікацій, що вимагає врахування національної дискреції в державах-членах, а також обмеженнями мобільності праці, що були спричинені внутрішніми процесами трансформації української системи кваліфікацій внаслідок повномасштабної війни. Існуюча система визнання кваліфікацій між Україною та ЄС є багаторівневою і включає як законодавчі рамки, так і допоміжні інформаційно-оцінні інструменти, але водночас головними бар'єрами залишаються відсутність комплексних міждержавних домовленостей, фрагментарність регулювання та потреба у системній цифровізації і програмній підтримці.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: еквівалентність кваліфікацій, професійна кваліфікація, національна рамка кваліфікацій, порядок визнання кваліфікацій, взаємне визнання

I. Вступ

Сучасні тенденції на ринку праці, серед яких слід відзначити персоналізацію трудових відносин і зближення ринків праці, підвищують вимоги до освітніх і професійних кваліфікацій [1]. У контексті європейської інтеграції питання професійних кваліфікацій і механізмів їх визнання набуває особливої значимості, оскільки вона передбачає виконання принципу вільного руху осіб в межах ЄС і одночасно виступає як передумова реалізації свободи надання послуг.

Для України, що уклала Угоду про асоціацію з ЄС, де закріплено положення щодо мобільності робочої сили, та в умовах наростаючих трудових міграційних процесів і дефіциту кваліфікованих працівників, необхідне таке регулювання ринку праці, яке сприятиме інтеграції висококваліфікованих кадрів у національну економіку [1].

Нормативно-правова база визнання професійних кваліфікацій у контексті відносин між Україною і Європейським Союзом формується з норм права ЄС, національного законодавства України та міжнародних інструментів, що формують багаторівневу систему норм і процедур. На рівні ЄС основними нормативними джерелами є Директиви, що встановлюють як імперативні вимоги до регульованих професій із уніфікованими мінімальними стандартами підготовки, так і загальні режими. У цій системі виокремлюються автоматичні режими визнання для обмеженого переліку секторних професій та неавтоматичні процедури зі співставленням і можливістю застосування компенсаторних заходів [2].

Наступним кроком у гармонізації стало прийняття Лісабонської конвенції 1997 року, яка трактувала визнання як формальне підтвердження компетентним органом якості іноземної освітньої кваліфікації з метою допуску до навчання та / або здійснення фахової діяльності, закладаючи основу єдиного простору вищої освіти і спільної системи визнання освітніх кваліфікацій у європейському регіоні [3]. Одночасно європейська політика залишається горизонтальною за характером і передбачає значну свободу державчленів у формуванні національних моделей імплементації, що породжує диференційовану інтеграцію та зумовлює наявність численних національних умов доступу до професій.

II. Політика ЄС щодо визнаня професійних кваліфікацій

Механізм визнання професійної кваліфікації, спрямований на забезпечення свободи надання професійних послуг, був закріплений у Директиві Європарламенту та Ради

1999/42/ЄС від 7 червня 1999 року щодо впровадження механізму для визнання кваліфікації відносно професійної діяльності, що визначається директивами щодо лібералізації та перехідних положень та впровадження централізованої системи по визнанню кваліфікацій, яка встановлювала порядок упровадження правил щодо визнання кваліфікацій у сферах, охоплених. Цей документ визначав види діяльності, для яких держава-учасниця ЄС зобов'язана запровадити процедури визнання кваліфікацій осіб, що здобули їх в іншій державі-члені [4]. У 2005 році набрала чинності нова Директива Європейського Парламенту і Ради 2005/36/ЄС про визнання професійних кваліфікацій, яка з жовтня 2007 року повністю замінила попередні положення у цій сфері. У 2013 році до неї були внесені доповнення, спрямовані на посилення автоматизованих процедур визнання за допомогою інформаційних систем внутрішнього ринку [1]. Директивою 2005/36/ЄС також закріплено, що особливого регулювання потребують так звані регульовані професії – ті професійні види діяльності, доступ до яких або умови їх здійснення прямо або опосередковано підлягають регулюванню законодавством чи адміністративними вимогами щодо наявності певної професійної кваліфікації [5].

Водночас країни мають право визначати власні пріоритети щодо визнання професійних кваліфікацій у конкретних секторах. Особливу увагу привертає прийнята в 2017 році Рекомендація Ради ЄС 2017/С 189/03 щодо Європейської рамки кваліфікацій (далі – ЄРК) для навчання впродовж життя, яка замінила попередню рекомендацію 2008 року і визначає кваліфікацію як формальний результат процедури оцінювання, що фіксується компетентним органом у разі досягнення особою встановлених результатів навчання. ЄРК, що складається з восьми рівнів, описує їх через три ключові дескриптори: знання, навички та відповідальність і автономію, – і слугує орієнтиром для порівняння кваліфікацій, здобутих у результаті навчання; на виконання цих принципів держави повинні формувати національні рамки кваліфікацій, які не дублюють, а відповідають і адаптують ЄРК до національного контексту, включаючи механізми визнання інформального і неформального навчання та, за необхідності, системи навчальних кредитів [6].

На практиці в ЄС було реалізовано низку кроків для імплементації цих положень: створено мережі центрів визнання кваліфікацій (ENIC/NARIC), делеговано частину повноважень з визнання за регульованими професіями професійним асоціаціям, які здійснюють кваліфікаційні випробування, запроваджено процедури оформлення «європейської професійної карти», а також розроблено спеціалізовані документи і процедури для визнання кваліфікацій біженців і внутрішньо переміщених осіб, у яких відсутні освіта або підтверджувальні документи з незалежних від них причин [7]. Більшість європейських держав, у тому числі Велика Британія, Німеччина, Данія та Нідерланди, формують системи оцінювання і визнання кваліфікацій на базі професійних стандартів, що встановлюють єдині вимоги до компетентності працівників і узгоджуються з рівнями професійних кваліфікацій у відповідних галузях [1]. На рівні ЄС відповідно до механізму автоматичного визнання, держави-члени мають забезпечувати надання повної інформації щодо визнання кваліфікацій для всіх регульованих професій через єдині контактні центри (ENIC/NARIC) [7]. Створення мережі таких контактних центрів мало на меті надати спеціалістам можливість оформлювати передбачені Директивою процедури онлайн через єдиний контактний пункт або через компетентні органи, відповідальні за конкретну професію.

Практичні бар'єри, що випливають із названих правових рамок, мають кілька взаємозв'язаних вимірів і простежуються як з загальноєвропейської, так і з української сторони. По-перше, відсутність комплексної міждержавної угоди про взаємне визнання між Україною та ЄС означає, що доступ українських фахівців до ринків праці держав-членів залишається предметом національної дискреції та секторних правил, що ускладнює передбачуваність і уніфікацію процедур. По-друге, секторні виключення та велика

кількість професій зі спеціальними умовами доступу створюють ситуації, коли, навіть за наявності загальновизнаних рамок, конкретна особа стикається з індивідуальними адміністративними перешкодами.

Проте, ЄС і надалі надає підтримку особам, тимчасово переміщеним з України, керуючись принципом своєчасного та повноцінного соціального захисту тих, хто вимушено залишив свої домівки через війну. У своїй поточній діяльності Європейська Комісія орієнтується на довгострокові потреби цих осіб, зважаючи на ймовірність тривалого їхнього перебування в ЄС. Так, рішення Ради ЄС від 25 червня 2024 року передбачає подовження режиму тимчасового захисту до 4 березня 2026 року для понад чотирьох мільйонів українців, що рятуються від російської агресії. У зв'язку з цим Комісія активно закликає держави-члени сприяти реалізації права на працю для переміщених осіб у межах положень Директиви про тимчасовий захист, оскільки оперативне працевлаштування сприяє їхній економічній самостійності, полегшує інтеграцію в місцеві громади та знижує фінансове навантаження на держави прийому [8]. Досягнення високих показників зайнятості лишається одним із пріоритетів політики ЄС, отже й у випадку українських громадян Союз прагне максимально сприяти їхньому влаштуванню на ринку праці в країнах-приймачах.

III. Правове та інституційне регулювання кваліфікацій працівників в Україні

Угода про асоціацію між Україною та ЄС (Глава 23 Розділу V) закріплює спрямування на зближення української та європейської політик у сфері освіти. Відповідно до п.b ч.1 ст.432 цієї Угоди, сторони домовилися про співпрацю у вищій і професійно-технічній освіті з метою створення національних механізмів, що забезпечать підвищення прозорості та визнання кваліфікацій і компетенцій із використанням європейського досвіду. Одним із очікуваних результатів реформ у галузі стала перспектива взаємного визнання академічних і професійних кваліфікацій, дипломів та сертифікатів про освіту. У Додатку XLII до Угоди зазначено зобов'язання України імплементувати положення Рекомендацій Європейського парламенту і Ради №2008/С 111/01 від 23 квітня 2008 р. щодо створення європейської системи кваліфікацій для навчання впродовж життя, які передбачають уніфікований інструмент порівняння різних національних систем і рівнів кваліфікацій у сфері загальної, професійної та вищої освіти [9].

За останні роки ухвалено низку нормативно-правових актів, зокрема оновлений Закон України «Про освіту», переглянуто Національну рамку кваліфікацій та врегульовано процедури оцінювання результатів неформального навчання, а також розроблено освітні й професійні стандарти. Координацію реформ здійснювали Міністерство освіти і науки та Міністерство економіки, а з кінця 2019 року функції координатора в системі кваліфікацій перейшли до Національного агентства кваліфікацій (далі – НАК), яке згідно зі статутом уповноважене керувати формуванням і впровадженням національної системи [1]. У цьому контексті кваліфікації професійно-технічної освіти співвіднесені з рівнями 2–5 НРК, кваліфікація фахової передвищої освіти – із 5-м рівнем, тоді як ступені вищої освіти корелюють із відповідними рівнями НРК і циклами Рамки кваліфікацій Європейського простору вищої освіти: молодший бакалавр – 5 рівень, бакалавр – 6 рівень, магістр – 7 рівень, доктор філософії й доктор мистецтв – 8 рівень (також доктор наук віднесено до 8 рівня) [10]. Оновлена НРК запровадила розмежування освітніх і професійних кваліфікацій і приведена у відповідність зі змінами до законодавчих актів України, що створило передумови для гармонізації з європейськими стандартами та спрощення процедур взаємовизнання кваліфікацій між Україною і країнами ЄС. Таким чином, оновлена рамка забезпечує порівнянність і сумісність українських освітніх і професійних результатів з еквівалентними кваліфікаціями у ЄС.

Водночас, хоча протягом останніх двох років відбулися істотні зміни в українському освітньому законодавстві, зокрема в частині узгодження НРК, видів освіти та класифікації кваліфікацій, – наразі існує низка прогалин: відсутня повна узгодженість між нормативними актами, які регулюють підготовку кадрів у формальній освіті та присвоєння професійних кваліфікацій поза нею; не сформовано дієвого механізму визнавання неформального та інформального навчання; гостро стоїть потреба в запуску профільних кваліфікаційних центрів, здатних об'єктивно оцінювати компетенції громадян, зокрема ті, що набуті в неформальному порядку.

IV. Висновки

Проведений аналіз засвідчує, що процес зближення правових і інституційних механізмів визнання кваліфікацій між Україною та ЄС має як істотні досягнення, так і помітні прогалини. З одного боку, імплементація положень Угоди про асоціацію, оновлення Національної рамки кваліфікацій і запуск Національного агентства кваліфікацій створили підґрунтя для наближення українських освітніх і професійних кваліфікацій із європейськими стандартами. З іншого боку, відсутність комплексних міждержавних домовленостей, низька узгодженість норм щодо інформальної та неформальної освіти та відсутність ефективних механізмів оцінювання таких компетентностей залишаються ключовими бар'єрами доступу українських фахівців до ринків праці ЄС і внутрішнього ринку праці в Україні. Практична імплементація повинна зосередитися на цифровізації даних кваліфікацій, створенні профільних кваліфікаційних центрів, впровадженні механізмів визнання неформального навчання та посиленні координації між зацікавленими інституціями з чіткими процедурами й строками розгляду. Окремим пріоритетом є забезпечення швидкої та якісної інтеграції тимчасово переміщених осіб через спрощені, але визначені процедури визнання та заходи з працевлаштування. Подальші дослідження мають зосередитися на розробці практичних моделей міждержавного визнання у пріоритетних секторах, оцінці впливу цифровізації на ефективність процедур та пілотних проєктах з оцінювання і визнання мікрокваліфікацій.

V. Список використаних джерел

[1] Семигіна, Т. В. (2020). Європейська політика щодо визнання професійних кваліфікацій: уроки для України. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*, 28, 5–14. https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.28.01

[2] On Promoting Automatic Mutual Recognition of Higher Education and Upper Secondary Education and Training Qualifications and the Outcomes of Learning Periods Abroad, 2018/C 444/01, *Recommendation of the Council of the European Union, Official Journal of the European Union* (2018). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32018H1210(01)

[3] Семигіна, Т., Баланюк, Ю., & Семенець-Орлова, І. (2022). Політика Європейського Союзу щодо взаємного визнання професійних кваліфікацій. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління,* 3(62), 96–105. https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-3(63)-13

[4] Establishing a Mechanism for the Recognition of Qualifications in Respect of the Professional Activities Covered by the Directives on Liberalisation and Transitional Measures and Supplementing the General Systems for the Recognition of Qualifications, № 1999/42/EC, Directive of the European Parliament and of the Council (June 7, 1999).

[5] On the Recognition of Professional Qualifications, № 2005/36/EC, Directive of the European Parliament and of the Council (September 7, 2005). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2005/36/oj/eng

[6] On the European Qualifications Framework for Lifelong Learning and Repealing the Recommendation of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on the Establishment of the European Qualifications Framework for Lifelong Learning, 2017/C 189/03, Council Recommendation, Official Journal of the European Union (2017). https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32017H0615(01)

[7] European Network of Information Centres in the European Region – National Academic Recognition Information Centres in the European Union. URL: https://www.enic-naric.net
[8] Бурак, В. Я., & Рим, О. М. (2024). Визнання професійної кваліфікації українців, які знайшли тимчасовий захист в Європейському Союзі. *Юридичний науковий електронний журнал,* 9, 151–154. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-9/33
[9] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (Червень 27, 2014). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
[10] Про затвердження Національної рамки кваліфікацій, № 1341, Кабінет Міністрів України (November 23, 2011). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п/paran12#n12

LEGAL BARRIERS TO THE RECOGNITION OF PROFESSIONAL QUALIFICATIONS OF PERSONNEL BETWEEN UKRAINE AND THE EU

Yaroslava Konon, Anastasia Surilova

ABSTRACT. The study aims to systematize and analyze the legal barriers that hinder the recognition of professional qualifications between Ukraine and the EU. The relevance of the topic is determined by the EU legal system's established multi-regime approach to the recognition of qualifications, which requires consideration of national discretion in Member States, as well as by constraints on labor mobility caused by internal processes of transformation of Ukraine's qualification system as a result of the full-scale war. The existing system for the recognition of qualifications between Ukraine and the EU is multi-level and includes both legislative frameworks and supporting information assessment tools. However, the main barriers remain the absence of comprehensive interstate agreements, the fragmentation of regulation, and the need for systematic digitalization and programmatic support.

KEYWORDS: equivalence of qualifications, professional qualification, educational qualification, procedure for the recognition of qualifications, mutual recognition

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ В ДЕРЖАВІ ІЗРАЇЛЬ: КІЛЬКА УРОКІВ ДЛЯ УКРАЇНИ

Павло Крайній

Кафедра публічного права, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: p.krayniy@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У статті аналізується сучасне законодавство про публічну службу в Державі Ізраїль. Встановлено, що впродовж усього часу незалежності в Державі Ізраїль сформовано дієвий та ефективний інститут публічної служби. Основи адміністративно-правового регулювання публічної служби сформовані не лише в нормах Основних Законів та галузевого законодавства, а й завдяки домінуванню людиноцентричної парадигми у відносинах між державою та особою. Істотний вплив здійснено завдяки впливу системи загального права та кращих практик функціонування публічної влади в країнах Європи. Окремі положення законодавства, що стосуються особливостей призначення особи на посаду публічної служби, визначення її повноважень, виконання обов'язків щодо недопущення конфлікту інтересів та юридичної відповідальності за невиконання чи неналежного виконання своїх обов'язків, схожі на норми законодавства про публічну (державну) службу. Доведено, що діяльність публічних службовців в Ізраїлі здійснюється на засадах поваги до прав людини, її свобод, служіння інтересам ізраїльського суспільства та забезпечення публічного інтересу. Окремий позитивний досвід може бути використано для вдосконалення функціонування інституту державної служби в Україні.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: права людини, людиноцентризм, публічна служба, Комісія державної служби, Державний контролер, Кнесет, Верховний Суд Ізраїлю

I. Вступ

Розвиток інституту публічної служби яка забезпечує не лише виконання функцій держави але й передбачає забезпечення прав людини є невід'ємною складовою демократичних правових режимів. Правове регулювання цього інституту здійснюється в межах доктрини конституційного та адміністративного права. Конституційно-правове регулювання встановлює загальні засади функціонування публічної служби. Адміністративно-правове – закріплює конкретні механізми реалізації конкретного елементу який формує інститут публічної служби (вимоги до особи яка має намір вступити на публічну службу; кар'єрний розвиток; підвищення кваліфікації; оплата праці та преміювання; звільнення з публічної служби; антикорупційні обмеження та юридична відповідальність тощо).

Західна правова традиція як основа сучасної публічної служби, традиційно, визначає загальні підходи для правового регулювання публічної служби: наявність належної конституційної основи; прийняття окремих нормативних актів у сфері публічної служби; врахування у правозастосовній практиці актуальних судових рішень з вказаних питань; залучення представників інституцій громадянського суспільства до процесів вдосконалення відповідного законодавства. Жодна країна Європи не перебувала у стані тривалої війни. Україна кілька років не лише успішно протистоїть загарбницьким діям російської федерації але й проводить вдосконалення інституту публічної служби. Незважаючи на дію правового режиму воєнного стану який діє в нашій державі, внесення змін до законодавства про державну службу, оновлення нормативно-правових основ функціонування спеціальної публічної служби (наприклад, служба на окремих посадах в збройних силах, органах прокуратури тощо) є необхідною вимогою вдосконалення публічної служби як складової євроінтеграції. Наприклад, Стратегія реформування державного управління України на 2022-2025 роки яка передбачає вдосконалення, у тому числі, інституту публічної служби в нормативній рамці що сформована навколо Хартії основних прав Європейського Союзу що в контексті забезпечення права на належне адміністру-

вання, Копенгагенські критерії в частині спроможності імплементувати законодавство ЄС та Принципи державного управління, зігдно програми OECD SIGMA у якій відображено ключові вимоги до державного управління [1]. Окремо прийнято Стратегію реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки яка спрямована на формування ефективної, стійкої, сучасної системи адміністрування державними фінансами завдяки раціональному акумулюванню та витрачанню державних коштів. Модернізація вітчизняної системи державного управління переслідує одну із важливих цілей яка стосується публічної служби: реформування системи державного управління [2]. Публічна служба в Україні незважаючи на дію правового режиму воєнного стану змінюється. Однак, жодна держава європейського континенту не має досвіду організації публічної служби в умовах війни. Єдина країна яка має подібну до європейської системи адміністративно-правове регулювання публічної служби під час ведення бойових дій та забезпечення функціонування цієї системи в умовах мобілізації фінансових та людських ресурсів є Ізраїль. На сьогодні в українській адміністративістіці відсутні системі дослідження адміністративно-правового регулювання публічної служби у Державі Ізраїль. Ізраїльські ж дослідження, в першу чергу, спрямовані на поширення інформації про свою правову систему серед країн системи загального права, держав азійського регіону. Зважаючи на функціонування цілісної та демократичної системи нормативних актів, рішень органів публічної влади та рішень Верховного Суду Ізраїлю які стосуються інституту публічної служби, дослідження цих складових матиме позитивний вплив на вітчизняне адміністративне право загалом та інститут публічної служби зокрема.

ІІ. Загальна характеристика законодавства про публічну службу в Державі Ізраїль

Діюча концепція публічної служби в Ізраїлі знаходить вираження у окремих нормативних актах. Важливе місце у механізмі реалізації законодавства про публічну службу відіграють рішення Верховного Суду Ізраїлю. Дві основні ознаки характеризують проходження особою публічної служби: професійність та аполітичність. Перша стосується того що така особа призначається на посаду публічної служби на основі своїх професійної кваліфікації. Не враховуються її політична чи особиста належність до представників уряду.

Інститут публічної служби у Державі Ізраїль регулюється підсистемою нормативних актів. Їх є декілька.

Перший нормативний акт – Закон про державну службу (призначення), 1959 р. (Civil Service (Appointments) Law). Основні його положення стосуються порядку призначення, переведення, звільнення публічних службовців та проведення відповідних конкурсів [3].

Особливості пенсійного забезпечення що включає право на пенсію службовця, розрахунок робочого стажу та інші виплати які пов’язані із виходом на пенсію регулюються Законом про державну службу (пенсії), 1970 р. [4].

Загальні та особливі аспекти адміністративно-правового регулювання притягнення публічного службовця до дисциплінарної відповідальності, накладення дисциплінарного стягнення та визначення конкретного дисциплінарного режиму регулюються Законом про державну службу (дисципліна), 1963 р. (Civil Service (Discipline) Law) [5].

Заборони та обмеження для реалізації політичних прав під час проходження публічної служби визначені Законом про державну службу (обмеження політичної діяльності та збору коштів), 1959 р. (Civil Service Law (Classification of Party Activity and Fundraising) [6].

Обмеження зайняття посад у приватному секторі, надання консультативного супроводу після звільнення з публічної служби врегульовані Закон про публічну службу (обмеження після виходу на пенсію), 1969 р. (Public Service Law (Restrictions after Retirement) [7].

Іще одним важливим документом є Положення про державну службу (Такшир). За своєю структурою, природою та значенням він є узагальненням актуального стану законодавства у цій сфері, з елементами аналітичних висновків, окремих рішень Верховного

Суду Ізраїлю. Його підготовкою та публікацією займається Комісія з питань державної служби (близький аналог Національного агенства України з питань державної служби – авт.). Структура документу наступна: оновлені тексти законів і нормативних актів, що стосуються державної служби; умови праці; визначення та тлумачення термінів; порядок заповнення штатних посад, включаючи внутрішні та міжміністерські конкурси. Обмеження при прийомі на роботу, випробувальний термін, врегулювання конфлікту інтересів, медична придатність та громадянство тощо. З огляду на динамічний розвиток законодавства про публічну службу та вплив системи загального права де судовий прецедент має істотне значення видання Такширу є невід'ємною складовою модернізації законодавства про публічну службу.

Ізраїльська доктрина та судова практика розглядає публічного службовця як суб'єкта що служить суспільству та сумлінно реалізує політику уряду, який перебуває при владі на даний момент, незалежно від своїх особистих поглядів чи схильностей. Він повинен виконувати свої посаді обов'язки на основі ґрунтовних міркувань без впливу політичних чи будь-яких інших сторонніх мотивів. Його адміністративно-правовий статус не залежить від зміни міністра, який очолює міністерство, або від зміни влади.

Окремими рішеннями Верховного Суду Ізраїлю сформульовано загальний підхід відповідно до якого призначення на проходження політичної публічної служби має свої особливості та не підпадає під вказане вище правило. Суд вказує на те що моральна та етична основа для відмови в політичних призначеннях та обов'язок органу державної влади утримуватися від призначень виключно через політичну приналежність кандидата випливає зі статусу органу влади як органу якому суспільство делегувало виконання окремих функцій для захисту публічного інтересу останнього. Надана публічному службовцю довіра повинна реалізовуватись ним чесно, без будь-якого стороннього впливу та на благо громадськості. У рішеннях Вищого суду справедливості HCJ 313/67 Axelrod et al. v. Minister of the Interior та HCJ 4556/90 Dekel v. Minister of Finance наголошено що «коли орган влади призначає когось на посаду на публічній службі на основі сторонніх міркувань політично-партійних інтересів, таке призначення є недійсним і являє собою порушення довіри громадськості, яка уповноважила орган, що призначає» [8].

Подібну позицію наводить у своїх рішеннях Державний контролер. Звітуючи про феномен політичних призначень на публічній службі вказується що для призначення на політичні посади публічної служби спільним знаменником повинно бути те, що в цій системі, нажаль, посади отримують особи чия кваліфікація не відповідає вимогам посади, на яку їх було призначено через невідповідність критерію освіти, досвіду чи інших якостей, необхідних для виконання повноважень на такій посаді. Тобто, політичні призначення завдають шкоду професійному рівню публічної служби та шкоду моральному стану працівників державної служби в результаті таких призначень. Страх конфлікту інтересів також наголошується як одне з серйозних зол, що виникають внаслідок політичного призначення. Особиста відданість міністру, який призначає, може перешкодити зважуванню міркувань інтересів під час роботи.

У справі HCJ 7157/95 Nava Arad проти Спікера Кнесету зазначається про вплив на публічного службовця двох факторів. Перший – очікування громадськості. Другий – політичних фактор. Реалізуючи свої повноваження на посаді публічного службовця особа так чми інакше перебуватиме під впливом громадськості та політичних поглядів. Уникнення такої подвійної лояльності є істотним викликом під час призначення осіб на політичні посади публічної служби [8].

Формування нормативної основи законодавства про публічну службу відбулось майже одразу після здобуття Ізраїлем своєї незалежності. В цьому аспекті варто згадати думку щодо значення законодавства про публічну службу яку озвучив тодішній прем'єр-міністр Ізраїлю Давид Бен-Гуріон коли Закон про державну службу (призначення) було

внесено до Кнесету: «Наймання працівників у штаті здійснюватиметься не з партійної упередженості, а відповідно до особистої підготовки, в рамках стандарту або розміщення... Жоден державний службовець не буде призначений, окрім як за результатами публічного конкурсу та після того, як кандидат складе іспит» [4]. Ним де-факто та де-юре підтверджувалась теза про те що добір на публічну службу повинен відбуватись незалежно від політичних поглядів, проте, відбуватись виключно на оцінюванні професійних якостей претендента та на підставі відповідної процедури важливою складовою якої є конкурс. Загальні положення проведення конкурсу зазначено у розділі 19 згадуваного Закону [4]. В сучасних умовах заповнення вакантних посад на публічній службі здійснюється шляхом проведення конкурсного добору який оголошується Комісаром публічної служби за пропозицією Генерального директора незалежно від того чи була посада вакантною чи ні. Тобто, в умовах війни, дії правового режиму воєнного стану можливо та потрібно забезпечувати добір на публічну службу.

Водночас, на окремі види посад особа може бути призначена без проведення конкурсу, лише тоді, коли законом або на його підставі визначено таку можливість. Такий виняток надається для різних типів посад

В останні роки на публічній службі було проведено комплексну реформу для вдосконалення механізмів управління людським капіталом на державній службі, головною метою якої є адаптація можливостей державної служби до мінливих потреб населення Ізраїлю шляхом удосконалення організаційної структури служби, методів її роботи та розвитку можливостей її працівників. При цьому переслідується мета що є подібною до українського досвіду: покращення якості послуг, що надаються населенню. Ряд підзаконних актів які прийняті Урядом спрямовані на вдосконалення механізмів управління персоналом на державній службі, покращення та ефективності діяльності керівного складу державної служби, включаючи визначення порядку виплати надбавок, ротації посад. При цьому ротація між службовцями на різних рівнях посад не лише рекомендується, але й вимагається. Це дозволяє забезпечити зменшення відтоку кваліфікованих службовців. З іншого боку для публічних службовців які демонструють хороші результати своєї професійної діяльності створюються нелажні умови для зайняття ними керівних посад де вони можуть проявляти свої лідерські якості.

Згідно Положення про публічну службу посади поділяються за кількома критеріями: тип робіт, тип працівників, штатні одиниці (такен), посади та повноваження, диференційовані класифікації посад (дируґін/рейтинги). Робота на державній службі поділяється на два основні види: постійна робота яка не обмежується в часі та виконується за кошт державного бюджету, а особа – державний службовець займає відповідну штатну посаду. Непостійна служба обмежена у часі та полягає у виконанні завдання за вказаний період (строк) або ж на час заміщення працівника що відсутній [8].

Іще одну класифікацію публічної служби відповідно до законодавства про публічну службу Ізраїлю становить правовий статус такого публічного службовця:

- публічний службовець який працює на випробувальному терміні (працює на підставі дозволу на годинну зайнятість);
- постійний працівник що працює на підставі наказу за відповідним штатним розписом;
- тимчасовий працівник який призначається для виконання окремої роботи на короткий строк;
- працівник за спеціальним контрактом;
- працівники, які обіймають посади «особливої довіри»; це спеціальна категорія службовців яка може бути в апараті Прем'єр-міністра, міністрів, їхніх заступників, а також генеральних директорів та їхніх заступників. Вони зазвичай призначаються за спеціальним контрактом і звільнені від вимоги публічного конкурсу;

- радники: особи, які працюють за винагороду або на добровільних засадах і які, як правило, не мають статусу державного службовця.

Інші класифікації які охоплюють ранги, професію та інші особливості формують унікальну систему посад публічної служби які охоплюють усі складові його діяльності та впливають на його заробітну плату, соціальне забезпечення, пенсійні виплати після виходу на пенсію та забезпечують кар'єрне зростання. В умовах дії правового режиму воєнного стану, навіть після подій жовтня 2023 року вищеперелічені вимоги та класифікації не змінились. Відбувається лише поступова модернізація публічного врядування з точки зору якісного управління людськими ресурсами. Подібні кроки здійснюються в Україні також.

Окремі положення законодавства стосуються заборони фандрейзингу на публічній службі. Відповідно до ст. 5-8 Закону про державну службу (обмеження політичної діяльності та збору коштів) публічний службовець не має права утримувати будь-які кошти, а також збирати чи приймати кошти, пожертвувані для будь-яких цілей, окрім Державного казначейства, та під час виконання своїх обов'язків. Уряд може дозволити дію, заборонену статтею 5, для суспільної мети загалом або для конкретного випадку. Державний службовець, який порушує свої обов'язки, передбачені цим законом, підлягає дисциплінарній відповідальності [6].

III. Висновки

Проведення дослідження адміністративно-правового регулювання публічної служби Держави Ізраїль та її різних складових демонструє наявність подібних підходів та юридичних конструкцій які застосовуються для врегулювання відносин у сфері публічної служби. Адміністративно-правове регулювання вступу на публічну службу, проведення конкурсного добору, дисциплінарної відповідальності та обмежень які застосовується для осіб на публічній службі, в загальному, подібні до тих які впроваджені як у країнах Європи так й Україні. Система нормативних актів, діяльність спеціальних органів влади які забезпечують правовий та організаційний супровід публічної служби враховують сучасні тенденції як ізраїльського суспільства та держави. Значна увага акцентується на створені умов кар'єрного зростання публічного службовця що відображено у окремих нормативних актах. Це підвищує ефективність управління людськими ресурсами та забезпечує постійну змінюваність осіб на посадах незалежно від їх політичних поглядів а виключно з врахуванням професійних навичок.

IV. Список використаних джерел

[1] Деякі питання реформування державного управління України, Розпорядження Кабінету Міністрів України № 831-р (2021) (Україна). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-p#Text
[2] Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки та плану заходів з її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1805-р (2021) (Україна) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
[3] Civil Service (Appointments) Law, 5719 (1959). (Israel) URL: https://www.nevo.co.il/law_html/law01/p221k1_001.htm
[4] Civil Service (Pensions) Law [Consolidated Version] (1970). (Israel) URL: https://www.nevo.co.il/law_html/law01/p221_001.htm
[5] Civil Service (Discipline) Law, 5723 (1963). (Israel) URL: https://www.nevo.co.il/law_html/law01/p221k2_001.htm
[6] Civil Service Law (Classification of Party Activity and Fundraising), 5719 (1959) (Israel) URL: https://www.nevo.co.il/law_html/law01/p221k1_006.htm
[7] Public Service Law (Restrictions after Retirement), 572 (1969). URL: https://www.nevo.co.il/law_html/law01/p221k3_001.htm
[8] Rules, procedures, and guidelines for general managers and their equivalents in public service. 2020. URL: https://go.gov.il/CeosGuideLines2020

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF PUBLIC SERVICE IN THE STATE OF ISRAEL: SOME LESSONS FOR UKRAINE

Pavlo Krainii

ABSTRACT. The article analyzes the current legislation on public service in the State of Israel. It has been established that throughout the entire period of independence, an effective and efficient public service institution has been formed in the Israeli state. The foundations of administrative and legal regulation of public service have been formed not only in the norms of the Basic Laws and sectoral legislation, but also thanks to the dominance of a human-centered paradigm in relations between the state and the individual. A significant influence has been exerted by the common law system and best practices of public authority functioning in European countries. Certain provisions of the legislation concerning the specifics of appointing a person to a public service position, defining their powers, performing duties to prevent conflicts of interest, and legal liability for failure to perform or improper performance of their duties are similar to the norms in the legislation on public (state) service. It has been proven that the activities of public servants in Israel are carried out on the basis of respect for human rights and freedoms, working for Israeli society, and ensuring the public interest. Certain positive experiences can be used to improve the functioning of the public service institution in Ukraine.

KEYWORDS: human rights, human-centeredness, public service, Civil Service Commission, State Comptroller, Knesset, Supreme Court of Israel

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Марія Кріпаченко

Дніпровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, Україна

E-mail: marusya0211@ukr.net

АНОТАЦІЯ. У статті розглядається правове регулювання трудових відносин в Україні в умовах воєнного стану, зокрема аналізуються зміни в законодавстві, що стосуються трудових прав під час війни. Окрема увага приділяється механізмам захисту трудових прав, таких як медіація, спрощені процедури розгляду трудових спорів, а також обмеженням прав працівників у зв'язку з мобілізацією чи переведенням на іншу роботу. Визначено роль Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» як основного інструменту регулювання трудових відносин під час війни. Автори наголошують на важливості дотримання балансу між національною безпекою та захистом трудових прав громадян.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: правове регулювання, трудові відносини, воєнний стан, медіація, трудові права

I. Вступ

Під час дії воєнного стану правове регулювання трудових відносин в Україні зазнає істотних змін, зумовлених необхідністю оперативного реагування на виклики воєнного часу. Відповідно до статті 43 Конституції України, у таких умовах можуть бути обмежені певні конституційні права і свободи громадян, що безпосередньо впливає на реалізацію трудових прав. Правові механізми захисту трудових прав у період воєнного стану потребують нових підходів та адаптації до умов екстремальних змін у суспільстві й економіці країни. Важливого значення набуває чітке розуміння системи джерел трудового права, особливостей їх застосування та взаємодії у період дії воєнного стану.

II. Основна частина

До основних джерел трудового права в умовах воєнного стану належать Конституція України, Кодекс законів про працю України (КЗпП), а також спеціальні нормативні акти, ухвалені з метою врегулювання трудових відносин у надзвичайних обставинах. Особливе місце посідає Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року [3], який визначає особливості реалізації трудових прав і обов'язків сторін трудових відносин, порядок укладення, зміни та припинення трудових договорів у період воєнного стану. Цей закон є ключовим для забезпечення балансу між інтересами держави, роботодавців і працівників у складних соціально-економічних умовах.

Важливим напрямом удосконалення правового регулювання трудових відносин є застосування інституту медіації як ефективного позасудового способу вирішення трудових спорів. Закон України «Про медіацію» від 16.11.2021 [2] створює можливості для мирного врегулювання конфліктів між працівниками і роботодавцями, що має особливе значення в умовах обмеженого функціонування судової системи. Це сприяє підвищенню рівня правової культури, скороченню тривалості вирішення спорів і зниженню соціальної напруги в колективах.

Водночас у період воєнного стану допускається тимчасове обмеження окремих трудових прав працівників. Зокрема, законодавство передбачає можливість переведення працівників на іншу роботу, зміну істотних умов праці, встановлення особливого режиму робочого часу або залучення до виконання додаткових трудових обов'язків з метою забезпечення обороноздатності держави [3]. Такі заходи, хоча й мають тимчасовий характер, суттєво впливають на стабільність трудових відносин.

Окрему увагу слід приділити гарантіям для працівників, зайнятих у критично важливих сферах – оборонно-промисловому комплексі, медицині, безпеці та правопорядку. Законодавством передбачено для них підвищені гарантії оплати праці, компенсації за роботу в небезпечних умовах, а також додаткові соціальні пільги [3]. Це дозволяє зберегти кадровий потенціал у стратегічних галузях та стимулює працівників до сумлінного виконання професійних обов'язків.

Варто також звернути увагу на зміни у процедурі захисту трудових прав. У відповідності до КЗпП України, в умовах воєнного стану можуть застосовуватись спрощені процедури розгляду трудових спорів [1], що забезпечує швидке відновлення порушених прав працівників. Разом з тим, важливо запобігти можливим зловживанням із боку роботодавців, які можуть використовувати спрощені механізми для обмеження прав найманих працівників. Тому державний контроль за дотриманням трудового законодавства залишається пріоритетним завданням навіть у період воєнного стану.

III. Висновки

Отже, система правового регулювання трудових відносин в умовах воєнного стану зазнала суттєвих змін, спрямованих на адаптацію до викликів війни та забезпечення ефективного функціонування економіки. Незважаючи на тимчасові обмеження окремих трудових прав, запроваджені зміни є необхідними для підтримання обороноздатності держави, стабільності трудових колективів і соціального захисту громадян. У майбутньому важливо вдосконалити законодавчі механізми, які забезпечать баланс між національними інтересами безпеки та збереженням основоположних трудових гарантій. Дотримання принципів верховенства права, пропорційності та справедливості має стати запорукою стійкості трудових відносин навіть у кризових умовах.

IV. Список використаних джерел

[9] Кодекс законів про працю України. Затверджується Законом № 322-VIII від 10.12.71 ВВР, 1971, додаток до № 50, ст. 375. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text.

[10] Про медіацію. (2022). Відомості Верховної Ради (ВВР), № 7, ст. 51. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text.

[11] Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text.

SELECTED ISSUES OF LEGAL REGULATION OF LABOR RELATIONS UNDER MARTIAL LAW

Maria Kripacenko

ABSTRACT. The article examines the legal regulation of labor relations in Ukraine under martial law, in particular analyzing changes in legislation concerning labor rights during wartime. Particular attention is paid to mechanisms for protecting labor rights, such as mediation, simplified procedures for considering labor disputes, as well as restrictions on the rights of employees in connection with mobilization or transfer to another job. The role of the Law of Ukraine «On the Organization of Labor Relations under Martial Law» as the main instrument for regulating labor relations during wartime is defined. The authors emphasize the importance of maintaining a balance between national security and the protection of citizens' labor rights.

KEYWORDS: legal regulation, labor relations, martial law, mediation, labor rights

ЦИВІЛЬНО ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ ТА ЇХ СУБ'ЄКТИ У СУЧАСНІ РЕАЛІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Мирослава Кучерявенко, Михайло Фролов

Дніпровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, Україна

E-mail: kuceravenkomiroslava27@gmail.com

АНОТАЦІЯ. У тезі досліджено сутність і особливості цивільно-процесуальних правовідносин у контексті становлення правової держави в Україні. Визначено їхню природу, суб'єктів та роль суду як основного гаранта правосуддя. Підкреслено, що навіть в умовах воєнного стану цивільно-процесуальні правовідносини залишаються ефективним засобом захисту прав і свобод громадян.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: цивільно-процесуальні правовідносини, суд, цивільне судочинство, права і свободи, воєнний стан, Цивільний процесуальний кодекс України, суб'єкти процесу

I. Вступ

У сучасних умовах розвитку правової держави забезпечення ефективного судового захисту прав і свобод громадян є одним із ключових завдань державної влади. Важливу роль у цьому процесі відіграє цивільне судочинство, у межах якого формуються цивільно-процесуальні правовідносини між судом та учасниками процесу. Їхнє дослідження дає змогу глибше зрозуміти механізм реалізації правосуддя, визначити його особливості та значення в умовах воєнного стану. Аналіз сутності та структури таких правовідносин є необхідним для вдосконалення правозастосовної практики й підвищення ефективності судової діяльності в Україні.

II. Основна частина

Цивільні процесуальні правовідносини становлять складну та багаторівневу систему суспільних зв'язків, що регулюються нормами цивільного процесуального права. Вони виникають у межах судового провадження між судом як обов'язковим суб'єктом та іншими учасниками процесу – сторонами, третіми особами, свідками, експертами тощо. Зміст цих відносин визначається взаємними правами та обов'язками, які формуються у процесі розгляду справи та спрямовані на захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також держави [1].

Правовою основою виникнення та розвитку цивільно-процесуальних правовідносин є Цивільний процесуальний кодекс України, прийнятий у 2004 році. Він визначає юрисдикцію судів, їхні повноваження у цивільних справах, а також порядок здійснення правосуддя, забезпечуючи законність і послідовність усіх процесуальних дій [2].

В умовах воєнного стану особливого значення набуває стабільність функціонування судової системи. Згідно із Законом України «Про правовий режим воєнного стану» №389-VIII від 12.05.2015 [3]. Та Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 від 24.02.2022, суди не втрачають своїх повноважень і продовжують роботу навіть у надзвичайних умовах. У разі необхідності територіальна підсудність може змінюватися, але судовий розгляд справ не припиняється, що свідчить про стійкість і безперервність цивільного судочинства [4].

Цивільно-процесуальні правовідносини мають динамічний характер, оскільки змінюються та розвиваються протягом усього судового процесу – від моменту подання позову до виконання рішення суду. У межах одного провадження можуть виникати різні типи взаємодії: між судом і сторонами, між судом і свідками, а також між сторонами між собою [5].

Суб'єктами цих правовідносин виступають особи, наділені процесуальними правами та обов'язками. Відповідно до положень Глави 4 Цивільного процесуального кодексу

України, до них належать дві основні групи: особи, які беруть участь у справі (позивач, відповідач, треті особи, їхні представники); інші учасники процесу (свідки, експерти, перекладачі, спеціалісти тощо).

Хоча суд не віднесено до окремої групи суб'єктів, він займає провідне місце в системі цивільно-процесуальних відносин, адже саме суд здійснює правосуддя, забезпечує дотримання принципів законності, змагальності сторін і неупередженості під час розгляду справи [1].

У науковій юридичній літературі цивільно-процесуальні правовідносини розглядаються як особлива форма правових зв'язків між учасниками процесу. Так, О. С. Єпанчінцев наголошує, що будь-які правовідносини виникають, змінюються або припиняються на основі норм права, а їхній зміст визначається співвідношенням прав і обов'язків сторін. О. М. Єфімов підкреслює, що ці відносини спрямовані на захист суб'єктивних прав і законних інтересів членів суспільства через діяльність суду як спеціально уповноваженого державного органу. Л. В. Діденко визначає їх як індивідуалізовані суспільні зв'язки, що виникають між судом і учасниками справи під час здійснення правосуддя. На думку О. С. Захарової, цивільно-процесуальні правовідносини – це врегульовані нормами права взаємини між судом та іншими учасниками процесу, які виникають у межах конкретної цивільної справи [6].

III. Висновки

У сучасних реаліях, коли в Україні діє правовий режим воєнного стану, цивільно-процесуальні правовідносини набувають особливого значення. Адаптація судочинства (дистанційні засоби, зміна підсудності), збереження функції суду, забезпечення доступу до правосуддя – усе це підкреслює важливість і гнучкість цих правовідносин. Аналіз із урахуванням воєнного стану показує, що правове регулювання та суб'єктний склад правовідносин залишаються актуальними, але їхня реалізація відбувається з урахуванням екстремальних умов. Для подальшого розвитку цивільного процесуального права в Україні важливим є врахування цих змін, адаптація законодавства і практики до реалій воєнного часу.

IV. Список використаних джерел

[1] Цивільне процесуальне право України (2023). Навч. посіб. / кол. авт. ; за ред. В. О. Кучера, А. О. Дутко. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 728 с.

[2] Цивільне право та процес: підготовка до іспиту (2020). Частина друга : навч. посіб. / кол. авт. [Резворович К. Р. (кер.), Юнін О. С., Юніна М. П. та ін.]. Дніпро : Видавець Біла К. О., 216 с.

[3] Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII : станом на [дата звернення] / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 02.11.2025).

[4] Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/64/2022 (дата звернення: 02.11.2025).

[5] Кілічава Т. М. (2007). Цивільне процесуальне право : навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 352 с.

[6] Литвиненко Є. В., Ткаченко О. А. (2024). Суб'єкти цивільно-процесуальних відносин: огляд, роль та взаємодія [Електронний ресурс] // *Актуальні проблеми держави і права,* № 101. С. 12. Режим доступу: http://apdp.in.ua/v101/12.pdf

CIVIL PROCEDURAL LEGAL RELATIONS AND THEIR SUBJECTS IN THE MODERN REALITIES OF MARTIAL STATE

Myroslava Kucheryavenko, Mykhailo Frolov

ABSTRACT. The thesis examines the essence and features of civil procedural legal relations in the context of the formation of a legal state in Ukraine. Their nature, subjects and the role of the court as the main guarantor of justice are determined. It is emphasized that even in conditions of martial law, civil procedural legal relations remain an effective means of protecting the rights and freedoms of citizens.

KEYWORDS: civil procedural legal relations, court, civil proceedings, rights and freedoms, martial law, Civil Procedure Code of Ukraine, subjects of the process

ФУНКЦІОНУВАННЯ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Мирослава Кучерявенко, Володимир Киян

Дніпровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, Україна

E-mail: kuceravenkomiroslava27@gmail.com

АНОТАЦІЯ. У тезі проведено аналіз особливостей трудових правовідносин в Україні в умовах воєнного стану. Розглядаються зміни в законодавстві, зокрема положення Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» та Постанови Кабінету Міністрів України № 213. Особлива увага приділяється суб'єктам трудових правовідносин, їх правам та обов'язкам, а також принципам трудового права. Показано значення гнучкого правового регулювання для забезпечення ефективного функціонування підприємств, збереження робочих місць і мінімального рівня соціального захисту в надзвичайних умовах.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: трудові правовідносини, воєнний стан, гнучке правове регулювання, трудові гарантії, соціальний захист працівників, Постанова КМУ № 213, принципи трудового права, адаптація трудового законодавства

I. Вступ

Трудові правовідносини є ключовим елементом правового регулювання, оскільки визначають економічну стабільність, соціальний захист громадян та ефективне функціонування підприємств, установ і організацій. В умовах воєнного стану вони зазнають значних трансформацій, що обумовлено необхідністю швидко реагувати на надзвичайні обставини та забезпечувати потреби оборони країни.

II. Основна частина

Функціонування трудових правовідносин під час воєнного стану базується на принципі гнучкості правового регулювання при збереженні основних трудових гарантій. Впроваджені зміни спрямовані на ефективне управління трудовими ресурсами, збереження робочих місць та забезпечення мінімального рівня соціального захисту працівників.

Важливу роль у цьому процесі відіграє Постанова Кабінету Міністрів України № 213 «Про реалізацію трудових прав в умовах воєнного стану» від 24 березня 2022 року. Вона встановлює тимчасові правила організації праці та реалізації трудових прав у надзвичайних умовах, зокрема: спрощений порядок укладення та зміни трудових договорів; можливість переведення працівників на іншу роботу без їхньої згоди для потреб оборони; призупинення дії трудового договору у разі неможливості виконання роботи; особливості звільнення та зміни умов праці.

Постанова забезпечує баланс між захистом прав працівників і потребами держави, визначає тимчасові механізми адаптації трудових відносин до надзвичайних обставин та сприяє стабільному функціонуванню підприємств, установ і організацій. Вона виступає ключовим інструментом правового регулювання трудових прав у воєнний період і формує основу для подальшого розвитку трудового законодавства України [1].

Особливу увагу під час воєнного стану набувають принципи трудового права, які дозволяють розуміти зміст норм, їх взаємозв'язок і спрямованість. Основні ознаки принципів включають: економічно-політичну обумовленість, яка визначає політику держави у сфері праці; загальність змісту, що відображає сутність сукупності норм трудового права; цілісну предметну визначеність, яка забезпечує регулювання конкретного виду суспільних відносин; нормативність, що передбачає закріплення принципів у правових нормах та застосування примусових заходів у разі їх порушення; системність, яка забезпечує взаємодію норм у рамках галузі та всієї системи права України; цілеспрямо-

ваність, що визначає напрямок дії норм у вирішенні завдань державної політики; стабільність, яка гарантує тривале діяння принципів і незмінність їх головної ідеї.

Принципи трудового права визначають загальний напрямок розвитку законодавства, забезпечують правильне застосування норм і вирішення правових прогалин. Вони слугують орієнтиром для побудови ефективної системи трудового права, сприяючи балансуванню прав працівників та економічних потреб держави і інтеграції українського трудового законодавства у європейське правове поле [2].

III. Висновки

Функціонування трудових правовідносин в умовах воєнного стану в Україні ґрунтується на поєднанні гнучкого правового регулювання та збереженні основних трудових гарантій. Тимчасові зміни, передбачені Постановою КМУ № 213, дозволяють ефективно управляти трудовими ресурсами, підтримувати соціальний захист працівників та забезпечувати стабільну роботу підприємств, установ і організацій.

Досвід застосування цих норм під час воєнного стану є важливим для подальшої адаптації українського трудового законодавства до європейських стандартів та розвитку системи трудового права в Україні. Принципи трудового права залишаються фундаментальним орієнтиром у правовому регулюванні, визначаючи загальні тенденції розвитку та забезпечуючи ефективне застосування норм у реальних умовах.

IV. Список використаних джерел

[1] Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2136 IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2136-20 (дата звернення: 05.11.2025)

[2] Трудове право України : підручник (2022). МОН України ; уклад. В.І. Кравченко [та ін.] ; за ред. В.І. Кравченка. Харків : МОН України, 248 с. Режим доступу: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2022/07/27/Trudove.pravo.Ukrayiny.26.07.2022.pdf (дата звернення: 05.11.2025).

[3] Ознаки та критерії для визначення трудових правовідносин : стаття (2021). [Автор(и) не зазначені] *Науково-теоретичний юридичний журнал.* № 8. С. 37. Режим доступу: http://www.lsej.org.ua/8_2021/37.pdf (дата звернення: 05.11.2025).

[4] Юровська, І. Є. (2021). Формування професійної мобільності майбутніх фахівців соціальної роботи як педагогічної умови розвитку їхньої конкурентоспроможності. *Науковий вісник Національного університету «Львівська політехніка».* Вип. 67–72. С. 67-72. Режим доступу: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11295/1/Yrovska_67-72.pdf (дата звернення: 05.11.2025).

[5] Трудові відносини в умовах воєнного стану : консультація / Система безоплатної правничої допомоги України. Режим доступу: https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/trudovi-vidnosyny-v-umovah-voyennogo-stanu-2/ (дата звернення: 05.11.2025).

[6] Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2136 IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/go/2136-20 (дата звернення: 05.11.2025).

FUNCTIONING OF LABOR LEGAL RELATIONS UNDER MARTIAL LAW IN UKRAINE

Myroslava Kucheriavenko, Volodymyr Kiyan

ABSTRACT. The article analyzes the peculiarities of labor legal relations in Ukraine under martial law. Changes in legislation are discussed, in particular the provisions of the Law of Ukraine «On the Organization of Labor Relations under Martial Law» and the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 213. Special attention is paid to the subjects of labor legal relations, their rights and obligations, as well as the principles of labor law. The significance of flexible legal regulation for ensuring the effective functioning of enterprises, preserving jobs, and maintaining a minimal level of social protection in emergency conditions is demonstrated.

KEYWORDS: labor legal relations, martial law, legislation of Ukraine, CMU Resolution No. 213, rights and obligations of employees, principles of labor law, flexible legal regulation, social protection, jobs, legislative adaptation

ЦИФРОВИЙ РОЗРИВ ЯК ВИКЛИК ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЦИФРОВИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Анастасія Лабик

Кафедра Міжнародного права та порівняльного правознавства,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: a.labyk@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Дослідження присвячене аналізу поняття цифрового розриву та його впливу на реалізацію прав і свобод людини у цифровсередовищі. З'ясовано фактори об'єктивного та суб'єктивного характеру, які зумовлюють нерівність у доступі до інформаційно-комунікаційних технологій. Проаналізовано рівні цифрового розриву, розмежування яких можливе завдяки виявленню його причин. Окреслено прояви негативного впливу цифрового розриву на окремі права людини, як-то право на доступ до інформації, вільне вираження поглядів, освіту, приватне життя і захист персональних даних, трудові права людини.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: права людини, міжнародне право, цифрові права, механізми захисту прав людини, цифровізація

I. Вступ

На початку XXI століття цифровізація набула вражаючих масштабів: ми стали свідками того, як інформаційно-комунікаційні технології заполонили практично всі сфери суспільного життя. Сьогодні неможливо уявити процеси чи операції, які не зазнали змін в умовах цифровізації. Її всеохопний характер зумовив також трансформації соціально-економічного характеру, переоцінку цінностей, докорінні зміни у світосприйнятті, мисленні, культурі. Складно заперечити той факт, що доступ до новітніх цифрових технологій перестав бути привілеєм, а перетворився на необхідну умову ефективної реалізації прав людини. Чимало традиційних прав наповнилися новим змістом, як-от право на свободу вираження поглядів, право на пошук, збирання та зберігання інформації, право на приватне життя, освіту, працю тощо. Крім цього, спостерігаємо виникнення особливої групи прав четвертого покоління, які є нічим іншим, як результатом діяльності людини у кіберфізичному просторі.

Разом з тим, нова реальність змусила світову спільноту зіткнутися із невідомими раніше викликами, одним із яких став цифровий розрив. Це явище є настільки масштабним і загрозливим, що боротьба з ним не може обмежуватися реакцією на рівні національних правових систем. Обов'язкова умова його подолання – спільні дії всього міжнародного співтовариства, які б дозволили закласти основи для забезпечення рівного і справедливого доступу кожного до інформаційно-комунікаційних технологій, незалежно від статі, раси, національності, місця проживання чи соціального статусу.

II. Цифровий розрив – нова загроза XXI століття

Згідно з даними Міжнародної спілки електрозв'язку, станом на кінець 2024 року 2,6 мільярда людей у світі не мали доступу до Інтернету, що становить 32% від загальної кількості населення планети. При цьому, складнощі в доступі до інформаційно-комунікаційних технологій у країнах з високим рівнем доходу відчувають лише 7% осіб, тоді як у державах зі слабкою економікою та низьким рівнем забезпеченості населення цей показник досягає 73% [1]. Як свідчать дослідження, найскладнішою ситуація залишається в країнах Південно-Східної Азії та Африки: лідирують у відповідному антирейтингу Індія та Китай, на території яких сукупно проживає майже мільярд осіб, що не мають доступу до цифрових інновацій навіть на мінімальному рівні [2].

Наведені дані яскраво ілюструють проблему глобального цифрового розриву, важливість якої в повній мірі міжнародна спільнота усвідомила в період пандемії COVID-19.

Організація Об'єднаних Націй визначає це явище як розрив між тими, хто має доступ до інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема підключення до мережі Інтернет, власне пристрої, що дозволяють таке підключення використовувати, а також навички цифрової грамотності, і тими, хто такого доступу не має [3]. Очевидно, дане поняття має комплексний характер та не обмежується виключно різницею у матеріально-технічному забезпеченні.

Аналіз сучасних досліджень у галузі цифровізації та її впливу на соціально-економічні відносини дозволяє виділити кілька причин, які окремо або в сукупності призводять до цифрового розриву. Вважаємо за доцільне розділити їх на дві групи: 1) об'єктивні причини, не пов'язані із особистими можливостями потенційного користувача; 2) причини, за яких особа не може скористатися відповідними благами з огляду на суб'єктивні фактори. Отже, першим об'єктивним чинником дослідники називають відсутність власне доступу до Всесвітньої мережі, що включає в себе такі аспекти як: а) відсутність необхідної інфраструктури та б) низька якість наданих послуг (недостатня швидкість і стабільність з'єднання). Як результат, малозабезпечені особи в регіонах із такою проблемою фактично не мають жодної можливості скористатися перевагами цифрового середовища, що часто напряму залежить від економічної спроможності та політики держави. Другим об'єктивним фактором, що позбавляє окремих осіб чи групи осіб доступу до цифрових технологій, слід вважати відсутність або недостатню кількість послуг та інформації у цифровому середовищі, адресатами яких є певні категорії населення. Очевидно, наявність необхідних пристроїв та підключення до Інтернету не матимуть сенсу у випадку, якщо в мережі немає необхідного і прийнятного контенту. Яскравим прикладом можна вважати ситуацію, за якої урядові вебпортали не передбачають послуг для осіб з інвалідністю, осіб пенсійного віку тощо.

Переходячи до наступної групи чинників, слід зазначити, що вони мають похідний характер та напряму залежать від можливостей конкретної особи. Вони виникають за умов, коли причини, названі вище, відсутні та не становлять перешкоди для доступу до інформаційно-комунікаційних технологій. Так, одним із важливих факторів є фінансова доступність. Вона, у свою чергу, включає наступні елементи: по-перше, прийнятну вартість послуг із підключення індивідуальних користувачів до мережі; по-друге, помірні ціни на пристрої, необхідні для забезпечення з'єднання та його ефективного використання; по-третє, широкий спектр тарифних планів, серед яких користувач може обрати оптимальний для себе. І нарешті, четвертий чинник – рівень цифрової грамотності населення. Це поняття також є багатоаспектним, включаючи: а) технічні навички роботи із цифровими пристроями; б) обізнаність в інформаційній навігації; в) поінформованість про необхідні послуги та можливість ними скористатися; г) володіння мовою надання таких послуг; д) безпечність цифрового середовища та навички цифрової гігієни [4, с. 117-118]. Незважаючи на те, що третій та четвертий фактори прив'язані до можливостей окремого користувача – його фінансового становища, рівня інтелектуального розвитку, набутих навичок, – помилково було б вважати їх чисто суб'єктивними. Якщо не брати до уваги індивідуальних особливостей, загалом наявність помірної цінової політики, доступність навчання цифровій грамотності суттєво залежать від державної підтримки та її діяльності у сфері забезпечення рівного доступу населення до інформаційно-комунікаційних технологій.

Залежно від викладених вище причин, на яких грунтується цифровий розрив, можна виділити кілька його рівнів. Перший рівень, який відображає нерівність у доступі, можемо спостерігати при порівнянні регіонів або окремих країн зі значною різницею в соціально-економічному розвитку. Фактично тут мова йде про ситуації, в яких, з одного боку, забезпечена необхідна інфраструктура хоча б на базовому рівні, а з іншого – повна відсутність технічної доступності Інтернету. Другий рівень, або розрив у навичках, де-

монструє різницю цифрової грамотності населення. Таким чином, у випадках, коли особи мають однакові умови матеріально-технічного забезпечення, визначальним чинником доступності інформації чи послуг може стати наявність відповідних знань і вмінь. Третій рівень цифрового розриву має місце при різниці в ефективності аналогічних послуг. Так, у разі, якщо особа не може досягти поставленої мети або отримати вигоду в результаті використання цифрових технологій, рівень доступності останніх суттєво падає [5, с. 35-37].

III. Вплив цифрового розриву на становлення та розвиток прав людини

Зважаючи на те, що цифровий розрив за своєю суттю є негативним явищем, він спричинив суттєві загрози для становлення й ефективної реалізації прав четвертого покоління у цифровому середовищі. Окрім цього, нерівність у доступі до інформаційно-комунікаційних технологій також непрямо зумовлює складнощі у здійсненні традиційних прав і свобод. Таким чином, розглядаючи вплив цифрового розриву на реалізацію окремих прав людини, спробуємо з'ясувати його основні аспекти.

Розпочати варто, насамперед, із права на доступ до Інтернету, яке виникло в результаті поширення глобальної мережі на всі регіони світу. Починаючи з 1995 року, коли вперше на Всесвітньому саміті соціального розвитку в Копенгагені було визнано важливість інформаційних технологій для підвищення рівня розвитку населення та подолання бідності, розбудова належної інфраструктури і створення рівного доступу до Всесвітньої мережі стали одним із важливих аспектів діяльності міжнародного співтовариства [6]. На сьогодні завдання з ліквідації цифрового розриву – невід'ємна частина Цілей сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй. Незважаючи на те, що воно не виділене в окрему ціль, забезпечення доступності цифрових технологій сприяє досягненню такий цілей як подолання бідності (Ціль 1), підвищення рівня медичного обслуговування та якості медичних послуг (Ціль 3), забезпечення рівного доступу до освіти на всіх рівнях (Ціль 4), заохочення інноваційної діяльності, сприяння сталій та інклюзивній індустріалізації (Ціль 9), гарантування доступу до праці, гідної її оплати (Ціль 8) і т.д. [7]. Очевидно, що право на доступ до Інтернету не є самоціллю у повному розумінні цього слова, а швидше дієвим інструментом реалізації інших фундаментальних прав і свобод. Таким чином, при цифровому розриві першого рівня людина позбавляється не лише доступності мережі, а й інших можливостей, які цей доступ забезпечує. Це, у свою чергу, призводить до поглиблення соціальної нерівності та стає причиною дискримінації, оскільки особи з якісним Інтернет-з'єднанням можуть скористатися окремими послугами з мінімальними фінансовими чи часовими витратами, тоді як інші вимушені вдаватися до традиційних операцій, що часто є складнішими та тривалішими [8, с. 70].

Доступ до Інтернету став невід'ємною складовою свободи вираження поглядів, яка поступово поширилася на цифрове середовище. Сьогодні процес пошуку та розповсюдження інформації, думок, ідей набув нових форм, дозволивши кожній зацікавленій особі брати участь у суспільних дискусіях. Як наслідок, відсутність доступу до цифрових технологій позбавляє людину можливості знати та аналізувати дані про середовище свого існування, актуальні питання політичного, соціального, економічного, культурного життя держави. Як зазначив Європейський суд з прав людини в рішенні по справі «Ahmet Yıldırım v. Turkey» від 18 грудня 2012 року (заява № 3111/10), невиконання державою зобов'язань щодо забезпечення доступності Інтернету або його блокування для всього населення або його частини за жодних умов не може бути виправданим, незалежно від підстав такого блокування [9]. Фактично, це рішення стало одним із перших, у яких на регіональному рівні було визнано право на рівний та справедливий доступ до інформаційно-комунікаційних технологій як необхідну умову реалізації свободи слова.

Наведені вище приклади проілюстрували вплив цифрового розриву першого рівня, тобто різниці в технічній доступності до відповідних благ, на можливість ефективного здійснення окремих прав людини. Разом з тим, відсутність якісного та стабільного Інтернет-з'єднання не завжди є головною перешкодою в їх реалізації. Одним із важливих факторів варто назвати цифрову грамотність населення, рівень якої безпосередньо впливає на дієвість механізмів забезпечення права на приватність та захист персональних даних. Не секрет, що незнання правил цифрової гігієни, відсутність базових навичок безпечного використання цифрових благ часто призводять до викрадення і несанкціонованого використання особистих даних особи, кібершахрайства, дезінформації та інших правопорушень, місцем вчинення яких є безмежний кіберпростір. Недостатня цифрова грамотність, окрім цього, створює перешкоди в доступі до якісних освітніх послуг, професійного розвитку, підвищення кваліфікації, створює неможливість зайняття посад, які вимагають оволодіння цифровими навичками тощо.

IV. Висновки

Підсумовуючи все викладене вище, зазначимо, що одним із негативних наслідків всеохопної цифровізації стало явище цифрового розриву. Його природа полягає в значній розбіжності між рівнем доступності інформаційно-комунікаційних послуг у різних регіонах світу або окремих державах. Така недоступність може бути суто технічною (перший рівень розриву), залежати від ступеня цифрової освіченості населення (другий рівень), або ж мати функціональний характер (третій рівень). Разом з тим, незалежно від рівня цифрового розриву, його наявність стає суттєвою перешкодою в реалізації прав та свобод людини. Він обмежує спроможність індивідуума бути частиною соціуму та брати активну участь у його житті. Окрім цього, цифровий розрив, зумовлений низьким рівнем забезпеченості населення певних регіонів, недоступністю відповідної інфраструктури, відсутністю державної підтримки, зумовлює обмеженість можливостей подальшого розвитку таких осіб, що призводить до ще глибшої соціальної нерівності. З огляду на це, подолання цифрового розриву є проблемою не лише технологічної модернізації, а й необхідною умовою встановлення ефективних механізмів забезпечення та захисту прав людини на універсальному рівні.

V. Список використаних джерел

[1] Connecting Humanity: A Blueprint for Closing the Digital Divide | Second World Summit for Social Development 2025. (2025, September 8). United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA) - Division for Inclusive Social Development (DISD). https://social.desa.un.org/world-summit-2025/blog/connecting-humanity-a-blueprint-for-closing-the-digital-divide.

[2] Cases.media. (2024, 9 липня). 2/3 мешканців планети онлайн та рейтинг офлайн-країн – що ми робимо в інтернеті у 2024 році? CASES. https://cases.media/article/kozhen-tretii-meshkanec-planeti-onlain-ta-reiting-oflain-krayin-sho-mi-robimo-v-interneti-u-2024-roci?srsltid=AfmBOoq5HYZyHII5v2Nr-pSl7NBqAET-ZdI8wMwwDBBp0Bb19-jFypML.

[3] UN-Habitat. (2021). Addressing the digital divide. Taking Action towards Digital Inclusion. United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat). https://unhabitat.org/sites/default/files/2021/11/addressing_the_digital_divide.pdf.

[4] Raihan, M. M., Subroto, S., Chowdhury, N., Koch, K., Ruttan, E., & Turin, T. C. (2025). Dimensions and barriers for digital (in) equity and digital divide: A systematic integrative review. *Digital Transformation and Society*, 4(2), 111-127. https://www.emerald.com/dts/article-pdf/4/2/111/9718758/dts-04-2024-0054.pdf.

[5] Криклій, О. А. (2021). Роль освіти у подоланні цифрових розривів та забезпеченні цифрової інклюзії. *Науковий погляд: економіка та управління,* 5 (75), 33-40. http://scientificview.umsf.in.ua/archive/2021/5_75_2021/7.pdf.

[6] United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA). (б. д.). Digital inclusion. Отримано 14 листопада 2025 з https://social.desa.un.org/issues/poverty-eradication/digital-inclusion.

[7] United Nations. (б. д.). The 17 Goals. Отримано 17 листопада 2025 з https://sdgs.un.org/goals.

[8] Давидова, І., & Токарева, В. (2024). Цифрова нерівність та право на доступ до Інтернету. *Юридичний вісник*, 6, 68-75. http://yurvisnyk.in.ua/v6_2024/10.pdf
[9] European Court of Human Rights. (2012). Case of Ahmet Yıldırım v. Turkey. *HUDOC – European Court of Human Rights*. https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B"itemid":["001-115705"]%7D.

THE DIGITAL DIVIDE AS A CHALLENGE FOR THE REALIZATION OF DIGITAL HUMAN RIGHTS

Anastasiia Labyk

ABSTRACT. The study is devoted to the analysis of the concept of the digital divide and its impact on the realization of human rights and freedoms in the digital environment. Objective and subjective factors that cause inequality in access to information and communication technologies have been identified. The levels of the digital divide are analyzed, which can be distinguished by identifying its causes. The negative impact of the digital divide on certain human rights, such as the right to access information, freedom of expression, education, privacy and protection of personal data, and labor rights, is outlined.

KEYWORDS: human rights, international law, digital rights, human rights protection mechanisms, digitalization

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Софія Марагулова

Дніпровський державного університету внутрішніх справ, Дніпро, Україна

E-mail: sofiamaragulova@gmail.com

АНОТАЦІЯ. Функціонування судової системи збережено, незважаючи на воєнний стан. Цивільний процес адаптовано зміною територіальної підсудності справ та гнучким поновленням процесуальних строків, що обґрунтоване об'єктивною неможливістю дії (ЗСУ, окупація, евакуація). Активно впроваджено дистанційну участь і гнучкість у доказуванні. Здійснення правосуддя під час війни демонструє адаптивність системи та відданість України верховенству права.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: цивільний процес, воєнний стан, підсудність, процесуальні строки, дистанційна участь

I. Вступ

Введення воєнного стану в Україні з 24 лютого 2022 року створило безпрецедентні виклики для судової системи, однак функціонування судової влади не було припинено, що є ключовим принципом, заснованим на Конституції України [1]. У цивільному процесі збережено дію Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК України) [3] та загальних засад судочинства, але з урахуванням особливостей, спричинених військовою агресією. Найбільш значущою зміною стало врегулювання територіальної підсудності шляхом передачі справ з небезпечних або окупованих територій до безпечніших регіонів для забезпечення безперервності правосуддя. Також судова практика гнучко підходить до поновлення процесуальних строків, визнаючи сам факт воєнного стану вагомою підставою для їх поновлення, якщо пропуск обґрунтований об’єктивною неможливістю вчинення дії (наприклад, перебування в ЗСУ, на окупованих територіях, евакуація, знищення документів). Активно використовуються дистанційна участь у судовому засіданні та гнучкі підходи до витребування доказів та повідомлення сторін. Здійснення цивільного судочинства під час війни демонструє адаптивність системи та підтверджує відданість України верховенству права.

II. Основна частина

Введення воєнного стану в Україні з 24 лютого 2022 року поставило перед судовою системою безпрецедентні виклики. Однак, відповідно до Конституції України [1] та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [2], право на судовий захист не може бути обмежено, а повноваження судів не можуть бути припинені. Це означає, що Цивільний процесуальний кодекс України (ЦПК України) [3] продовжує діяти.

Найбільш значущою оперативною зміною стало врегулювання територіальної підсудності судових справ. У випадках, коли неможливо здійснювати правосуддя на територіях активних бойових дій, тимчасово окупованих або небезпечних територіях, Верховний Суд ухвалює рішення про зміну підсудності справ. Справи передаються на розгляд судам, розташованим у більш безпечних регіонах. Цей механізм спрямований на забезпечення безперервності правосуддя та доступу громадян до суду.

Введення воєнного стану не зупинило автоматично перебіг процесуальних строків. Водночас, судова практика, спираючись на статті 126 та 127 ЦПК України [3], визнала, що сам факт запровадження воєнного стану є вагомою підставою для поновлення пропущеного процесуального строку, але лише за умови, що учасник процесу обґрунтує свою об'єктивну неможливість вчинення процесуальної дії вчасно. До поважних причин належать, зокрема, перебування сторони у складі ЗСУ, на території бойових дій/окупації,

масова евакуація, або знищення документів. Суди зобов'язані індивідуально оцінювати зв'язок пропуску строку безпосередньо з дією воєнного стану.

Для забезпечення права на участь у судовому засіданні активно використовується можливість дистанційної участі в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду (стаття 212 ЦПК України) [3] для ВПО, мобілізованих громадян або осіб, які перебувають за кордоном. Ускладнюється і процедура витребування доказів (стаття 84 ЦПК України) [3], які могли залишитися на непідконтрольних територіях. Суди виявляють гнучкість, приймаючи копії документів, які за звичайних умов вимагали б нотаріального засвідчення, або звертаючись до публічних реєстрів. Також воєнний стан розширив підстави для зупинення провадження у справі, зокрема, якщо стороною є військовослужбовець, який виконує завдання в районах ведення бойових дій, що є гарантією захисту його процесуальних прав.

III. Висновки

Здійснення цивільного судочинства в Україні під час воєнного стану є яскравим прикладом адаптивності та стійкості судової системи. Незважаючи на безпрецедентні виклики, суди продовжують виконувати свою конституційну функцію, забезпечуючи доступ до правосуддя. Ключові механізми адаптації – зміна територіальної підсудності, гнучкість у застосуванні процесуальних строків та активне використання дистанційних технологій – дозволяють мінімізувати негативний вплив війни на права громадян. Збереження функціонування цивільного процесу є принциповим підтвердженням відданості України верховенству права та захисту прав людини.

IV. Список використаних джерел

[1] Конституція України від 28.06.1996 №254-к/96-ВР. (1996). https://zakon.rada.gov.ua/go/254
[2] Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 №389-VIII. (2015). https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19
[3] Цивільний процесуальний кодекс України (ЦПК України) від 18.03.2004 №1618-IV. (2004). https://zakon.rada.gov.ua/go/1618-15
[4] Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 №1402-VIII. (2016). https://zakon.rada.gov.ua/go/1402-19

CIVIL PROCEEDINGS DURING MARTIAL LAW

Sofia Maragulova

ABSTRACT. The functioning of the judicial system has been preserved, despite martial law. The civil process has been adapted by changing the territorial jurisdiction of cases and flexible renewal of procedural deadlines, which is justified by the objective impossibility of action (AFU, occupation, evacuation). Remote participation and flexibility in proving have been actively implemented. The administration of justice during wartime demonstrates the adaptability of the system and Ukraine's commitment to the rule of law.

KEYWORDS: civil process, martial law, jurisdiction, procedural deadlines, remote participation

ТРУДОВЕ ПРАВО ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Софія Марагулова

Дніпровський державного університету внутрішніх справ, Дніпро, Україна

E-mail: sofiamaragulova@gmail.com

АНОТАЦІЯ. Введення воєнного стану зумовило необхідність адаптації трудового права, головна мета якої – баланс інтересів бізнесу та працівників. Законами № 2136-IX[1] та №2352-IX[2] запроваджено ключові новації: збільшення робочого часу (до 60 годин), призупинення трудового договору та скорочення гарантій мобілізованим. Критична проблема полягає у відсутності дієвого державного механізму компенсації для працівників, чиї договори призупинені. Пропонується запровадити мінімальні соціальні виплати та відновити часткове збереження середнього заробітку військовослужбовцям.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: трудове право, воєнний стан, призупинення договору, мобілізовані, соціальні гарантії

I. Вступ

Введення воєнного стану на території України з 24 лютого 2022 року створило безпрецедентну кризову ситуацію в соціально-трудовій сфері. Це зумовило негайну необхідність адаптації національного трудового законодавства до умов військової агресії, масової міграції, руйнування економічної інфраструктури та мобілізаційних процесів. Актуальність теми зумовлена її безпосереднім впливом на національну безпеку, функціонування критичної інфраструктури та забезпечення соціально-трудових прав мільйонів громадян в умовах підвищеної небезпеки. Головною метою регулювання стало досягнення балансу між інтересами роботодавця (забезпечення гнучкості та виживання бізнесу) та працівника (захист мінімальних гарантій).

Основним спеціальним нормативно-правовим актом, що регулює ці відносини, є Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 № 2136-IX (Закон № 2136)[1], який встановлює тимчасові відступи від норм Кодексу законів про працю України (КЗпП) [2]. Додатково було внесено суттєві зміни до КЗпП Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» від 01.07.2022 № 2352-IX (Закон № 2352) [3]. Новизна правового регулювання полягає у запровадженні низки тимчасових правових інститутів, які кардинально відрізняються від класичних положень КЗпП [2].

II. Основна частина

Зміна режиму робочого часу та відпочинку: стаття 6 Закону № 2136[1] дозволяє збільшувати нормальну тривалість робочого часу до 60 годин на тиждень для працівників об'єктів критичної інфраструктури та скасовує обмеження надурочних робіт. Також може бути скорочена тривалість щотижневого безперервного відпочинку до 24 годин, і не застосовуються норми, що скасовують святкові та неробочі дні. Призупинення дії трудового договору: стаття 13 Закону № 2136[1] запровадила новий правовий інститут, за якого роботодавець тимчасово звільняється від обов’язку забезпечувати роботою, а працівник – від обов’язку виконувати роботу, при цьому трудові відносини зберігаються. Відшкодування заробітної плати за час призупинення покладається на державу-агресора.Звільнення та зміна умов праці: Роботодавець має право повідомити працівника про зміну істотних умов праці без дотримання двомісячного строку. Закон № 2352[3] дозволив звільнення працівника з ініціативи роботодавця у період його тимчасової непрацездатності (з відступом від частини третьої статті 40 КЗпП) [2]. Соціальні гарантії військовослужбовців: За працівниками, призваними на військову службу, зберігається

лише місце роботи та посада, на відміну від попередньої норми, яка передбачала також збереження середнього заробітку.

Суть проблеми полягає у конфлікті між прагненням держави забезпечити максимальну гнучкість трудових відносин для виживання економіки та необхідністю захистити мінімальні трудові права працівників. Ключові проблеми:Інститут призупинення трудового договору: Не має дієвого механізму реалізації права на компенсацію. Працівники фактично залишаються без доходу, оскільки реальне стягнення коштів з держави-агресора є справою далекого майбутнього. Збільшення робочого часу: Збільшення робочого часу до 60 годин створює ризики для здоров'я, безпеки праці та професійного вигорання.Скорочення гарантій для мобілізованих: Перекладає фінансовий тягар утримання їхніх сімей з роботодавця на самого військовослужбовця та державний бюджет, що може демотивувати працівників до вступу до лав Збройних Сил України.

Для вдосконалення правового регулювання пропонується: Щодо призупинення трудового договору: Розробити державний компенсаційний механізм, який би забезпечив працівникам, чий договір призупинено, мінімальну соціальну виплату за рахунок державних або міжнародних донорських коштів. Необхідно деталізувати критерії неможливості виконання роботи, прив'язавши їх до переліку територій активних бойових дій. Щодо робочого часу: Посилити контроль за застосуванням 60-годинного робочого тижня, забезпечивши його застосування лише на стратегічно важливих об'єктах. Щодо гарантій мобілізованим: Розглянути можливість відновлення часткового збереження середнього заробітку для мобілізованих працівників (наприклад, за рахунок цільових державних фондів).

III. Висновки

Трудове право України під час дії воєнного стану продемонструвало свою здатність до оперативної трансформації, що підтверджується прийняттям Закону № 2136-IX[1] та Закону № 2352-IX[3]. Чинне законодавство забезпечує необхідну гнучкість для функціонування критичної інфраструктури та збереження бізнесу. Головний висновок полягає в тому, що ухвалені норми, які є відступом від класичних конституційних трудових прав, є тимчасовими і мають бути переглянуті або скасовані після припинення чи скасування воєнного стану. Наразі, найбільша законодавча проблема – це відсутність дієвого механізму соціального захисту працівників, чиї трудові договори призупинені, а також зменшення соціальних гарантій для мобілізованих. Подальша робота має бути спрямована на деталізацію механізмів компенсації та забезпечення соціальної справедливості, що є запорукою стійкості суспільства та успішного повоєнного відновлення.

IV. Список використаних джерел

[1] Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 № 2136-IX. (2022). https://zakon.rada.gov.ua/go/2136-20

[2] Кодекс законів про працю України, від 10.12.1971 №322- VIII. (1971). https://zakon.rada.gov.ua/go/322-08

[3] Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» від 01.07.2022 № 2352-IX. (2022). https://zakon.rada.gov.ua/go/2352-20

LABOR LAW DURING MARTIAL STATE

Sofia Maragulova

ABSTRACT. The introduction of martial law necessitated the adaptation of labor law, the main goal of which is to balance the interests of business and employees. Laws No. 2136-IX[1] and No. 2352-IX[2] introduced key innovations: increasing working hours (up to 60 hours), suspending employment contracts, and reducing guarantees for mobilized personnel. The critical problem is the lack of an effective state compensation mechanism for employees whose contracts are suspended. It is proposed to introduce minimum social benefits and restore partial preservation of average earnings for military personnel.

KEYWORDS: labor law, martial law, suspension of contracts, mobilized personnel, social guarantees

ФЕНОМЕН ФІКТИВНИХ ШЛЮБІВ У ПРАКТИЦІ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

Валентина Оксентій, Оксана Руденко

Кафедра Міжнародного права юридичного факультету,
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: oksentii.valentyna@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У статті досліджується феномен фіктивних шлюбів у контексті міжнародного приватного права. Проаналізовано правову природу, сутнісні ознаки та особливості кваліфікації таких шлюбів у різних правових системах. Розглянуто колізійно-правові аспекти регулювання та питання визначення застосовного права. Висвітлено практику держав щодо запобігання зловживанням у сфері сімейного та міграційного права, а також узагальнено основні правові наслідки укладення й визнання фіктивних шлюбів у міжнародному просторі.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: фіктивний шлюб, міжнародне приватне право, публічний порядок (Public Policy), колізійна норма, міграція

I. Вступ

У сучасних умовах активної міграції населення, зростання мобільності та збільшення кількості шлюбів із «іноземним елементом», тобто таких, де подружжя є громадянами різних держав або шлюб укладається за межами їхнього національного проживання, перед правовими системами держав постають нові виклики. Одним із них є феномен «фіктивного шлюбу» – союзу, укладеного без наміру створення сімейних відносин, а з метою набуття певних переваг, зокрема громадянства, права на проживання чи соціально-майнових пільг.

Актуальність дослідження цього явища в контексті міжнародного приватного права (МПрП) обумовлена кількома факторами. По-перше, фіктивні шлюби є формою шахрайства щодо держави, що підриває основи її міграційної та соціальної політики. По-друге, вони створюють колізійні проблеми та ускладнюють визнання актів цивільного стану між державами. По-третє, це явище становить загрозу цілісності інституту сім'ї, тому що створюють «кульгаючі відносини», тобто ті відносини, що в одній державі визнаються, а в іншій – ні.

II. Основна частина

Фіктивний шлюб – це союз між чоловіком і жінкою, без реального наміру створити сім'ю та виконувати права і обов'язки подружжя. Формально такий союз відповідає вимогам державної реєстрації, проте фактично він не передбачає створення сім'ї. У наукових працях підкреслюється, що основна відмінність фіктивного шлюбу полягає у відсутності шлюбної волі сторін, тобто вільного і усвідомленого бажання чоловіка та жінки вступити у шлюб та створити сім'ю, що кваліфікує його як різновид удаваності правочину. Ознаками фіктивного шлюбу можуть бути відсутність спільного проживання, спільного ведення побуту та укладення шлюбу з метою отримання певних прав, наприклад: громадянства, посвідки на проживання або можливості виїзду за кордон [1].

Правові наслідки фіктивного шлюбу наступні: такий шлюб, що визнаний судом недійсним, не створює жодних прав чи обов'язків для подружжя; майно, набуте під час такого союзу, вважається спільною частковою власністю; сплачені аліменти підлягають поверненню. Державні органи також звертають увагу, що фіктивні шлюби часто використовуються для шахрайських схем та інших кримінальних порушень, зокрема для ухилення від мобілізації. Подібні союзи порушують соціальні та правові принципи інституту сім'ї та створюють значні ризики зловживань. Окремим і суворим наслідком є кри-

мінальна відповідальність за шахрайство з метою міграції, як це передбачено, наприклад, в американському законодавстві

У Великій Британії та Канаді фіктивний шлюб позначається термінами «sham marriage» або «marriage of convenience», які позначають шлюб, укладений виключно для обходу імміграційного контролю. Судова практика Великої Британії позначає фіктивність шлюбу за відсутністю реальних стосунків між подружжям [2]. Зовсім інакше ця ситуація регулюється тоді як у Швеції лише формальне оформлення документів може захистити від кримінальної відповідальності, навіть якщо шлюб фактично фіктивний.

Шахраї часто використовують прогалини або відмінності в національних законодавствах, укладаючи шлюб у країні з менш жорсткими вимогами, а потім вимагають його визнання в іншій державі, де бажають отримати міграційні переваги.

Головним мотивом фіктивних шлюбів у міжнародній площині є імміграційний – набуття громадянства, отримання посвідки на постійне проживання (ПМП) або дозволу на тимчасове проживання (ПТП) у високорозвинених країнах. Науковці-міжнародники розглядають такі дії як зловживання правом (*abus de droit*) та як шахрайство щодо держави, що є неприпустимим у рамках правової держави.

III. Колізійно-правові аспекти регулювання фіктивних шлюбів та механізми юридичної протидії

У контексті МПрП фіктивні шлюби створюють серйозні колізійні проблеми, оскільки для визначення дійсності шлюбу застосовуються колізійні норми: до форми шлюбу застосовується *lex loci celebrationis*, а до умов – *lex personalis*.

На думку Довгерта А. С., відомого українського правника, ключовим для МПрП є питання міжнародного визнання рішення про фіктивність. Рішення суду однієї держави про недійсність шлюбу повинно бути визнане в іншій державі, але це визнання не є автоматичним і завжди підлягає перевірці на предмет суперечності публічному порядку (*public policy*) держави визнання [3].

У практиці США та ЄС використовується принцип, що рішення про фіктивність, яке базується на шахрайстві, зазвичай не суперечить публічному порядку більшості держав і підлягає визнанню. Наприклад, США у Законі про імміграцію та громадянство (Immigration and Nationality Act) запровадили механізм умовного постійного проживання (*conditional permanent residence*) на два роки [4]. Директива ЄС 2004/38/ЄС про право громадян ЄС та членів їхніх сімей на вільне пересування і проживання (Directive on the right of citizens of the Union and their family members to move and reside freely within the EU) також надає державам-членам право боротися зі зловживаннями через ретельні перевірки [5].

Ці правові засади формують основу для розробки конкретних оперативних механізмів, які спрямовані на виявлення та припинення фіктивних шлюбів. Ефективна протидія фіктивним шлюбам вимагає координації між сімейним, міграційним та міжнародним приватним правом.

Практика міграційних та консульських органів зосереджена на пошуку доказів відсутності шлюбної волі через: співбесіди, що проводяться окремо та спільно для виявлення розбіжностей; документальні докази, зокрема вимога надання великого обсягу доказів спільного життя (*proof of cohabitation*), таких як спільні банківські рахунки та договори оренди; а також використання умовного статусу (періоду очікування), який є потужним фільтром, що вимагає повторного підтвердження справжності шлюбу.

Стратегія протидії фіктивним шлюбам передбачає комплексне використання інструментів публічного та приватного права, зокрема: кримінально-правову кваліфікацію таких дій як шахрайства з обтяжуючими імміграційними обставинами, посилення міжнародного співробітництва через механізми обміну інформацією між компетентними орга-

нами держав, а також удосконалення колізійних норм з метою їх уніфікації для мінімізації явища «форум-шопінгу». Даний термін у цьому контексті означає свідомий вибір особами або сторонами спору тієї юрисдикції, правопорядку чи суду, де норми права або судова практика є для них найбільш сприятливими. У справах, пов'язаних із фіктивними шлюбами, це може проявлятися у тому, що сторони укладають або реєструють шлюб у державі, де процедура є спрощеною, контроль за дійсністю шлюбної волі – менш суворий, або де законодавство забезпечує швидше отримання посвідки на проживання чи громадянства.

IV. Висновки

Проблематика фіктивних шлюбів є багатоаспектною і залишається серйозним викликом для міжнародного приватного та публічного права. Це явище підриває правові основи інституту сім'ї та завдає шкоди національним міграційним системам. За результатами аналізу встановлено, що правова природа фіктивного шлюбу полягає у відсутності справжньої шлюбної волі, що кваліфікує його як недійсний правочин і форму шахрайства щодо держави.

У практиці МПП ключовим інструментом протидії є застосування застереження про публічний порядок, що дозволяє відмовити у визнанні шлюбу, укладеного за кордоном із шахрайською метою. Ефективна боротьба з фіктивними шлюбами вимагає поєднання інструментів приватного права (анулювання шлюбу) та публічного права (кримінальне переслідування, анулювання міграційного статусу).

Практика США та країн ЄС демонструє ефективність таких механізмів, як запровадження умовного проживання та проведення ретельних співбесід і перевірок доказів спільного життя (*proof of bona fide marriage*).

Подальша гармонізація національних законодавств та посилення міжнародної співпраці між міграційними органами є необхідними для ефективного запобігання цим транснаціональним схемам та захисту цілісності інституту шлюбу та міграційної політики.

V. Список використаних джерел

[1] Державна міграційна служба України. Фіктивні шлюби з іноземцями: протиправність та негативні наслідки для громадян України / ДМС України. Київ, 2025. Режим доступу: https://dmsu.gov.ua/news/dms/9207.html

[2] Великобританія, Візи та імміграція. Кримінальне розслідування – фіктивний шлюб: керівництво для працівників / UK Visas and Immigration. Велика Британія, 19 серпня 2015 (оновлено 15 січня 2021)

[3] Довгерт А. С. (2021). Міжнародне приватне право : навч. посіб. 3-тє вид., перероб. та допов. Київ : Алерта, 784 с.

[4] Immigration and Nationality Act (INA) of the United States of America. Title 8 of the United States Code. URL: https://www.law.cornell.edu/uscode/text/8/chapter-12?utm_source=chatgpt.com

[5] Директива 2004/38/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 29 квітня 2004 року про право громадян Союзу та членів їхніх сімей вільно пересуватися та проживати на території держав-членів. *Офіційний вісник ЄС*. 2004. L 158/77. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2004/38/oj/eng?utm_source=chatgpt.com

THE PHENOMENON OF FICTITIOUS MARRIAGES IN THE PRACTICE OF INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Valentyna Oksentiy, Oksana Rudenko

ABSTRACT. The article examines the phenomenon of fictitious marriages in the context of international private law. The legal nature, essential features and features of the qualification of such marriages in different legal systems are analyzed. The conflict-of-law aspects of regulation and the issue of determining the applicable law are considered. The practice of states in preventing abuses in the field of family and migration law is highlighted, and the main legal consequences of concluding and recognizing fictitious marriages in the international space are summarized.

KEYWORDS: sham marriage, private international law, public policy, conflict of laws rule, migration

РІШЕННЯ У МІЖДЕРЖАВНІЙ СПРАВІ «УКРАЇНА ПРОТИ РОСІЇ (ЩОДО КРИМУ)» – ВАЖЛИВА СКЛАДОВА МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Анна Павлюк, Павло Крайній

Кафедра публічного права,
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: pavliuk.anna.yu@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У статті розглядаються особливості правозахисної роботи уряду України на міжнародній арені. Акцент зроблено на захисts прав наших громадян в окупованому Криму та відстоювання інтересів політичних в'язнів. Аналізується проблематика та практичні кейси звернення державою Україна до міжнародних правозахисних інституцій для дієвого захисту порушених прав своїх громадян. Наголошено на важливому значенні рішення Європейського суду з прав людини на користь України як прецеденту для майбутніх справ та належного доказу у Міжнародному кримінальному суді.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: Україна, АР Крим, захист прав людини, рішення ЄСПЛ

I. Вступ

В умовах воєнного стану одним з основних напрямків правозахисної роботи уряду України на міжнародній арені є захист прав наших громадян в окупованому Криму та відстоювання інтересів політичних в'язнів. Повномасштабне вторгнення рф на територію України гостро поставили питання не лише забезпечення територіальної цілісності та недоторканості кордонів суверенної незалежної держави, а й гарантії та захисту основоположних прав людини, передусім права на життя. Активне застосування країною-агресором заборонених міжнародним правом засобів і методів ведення війни, щоденна практика системного порушення норм гуманітарного права, знущання з цивільного населення, катування, порушення майнових прав, свободи пересування, позбавлення волі актуалізують проблематику і потребу звернення державою Україна до міжнародних правозахисних інституцій для дієвого захисту порушених прав своїх громадян. Одним з таких органів у даному контексті є Європейський суд з прав людини, діяльність якого сприяє реалізації норм Конвенції 1950 р. в системі національного права.

II. Основна частина

Яскравим прикладом такого розуміння може бути рішення в першій в історії ЄСПЛ міждержавній справі «Україна проти Росії (щодо Криму)».

У першу чергу варто відзначити, що Суд визнав заяву нашої держави прийнятною та офіційно вказав, що за порушення прав людини на території окупованого Криму несе відповідальність Російська Федерація, як здійснює ефективний контроль над Автономною Республікою з 27.02.2014 року.

У рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Україна проти Росії (щодо Криму)» вказано, що Урядом України надано вичерпні докази, що ефективно і поза будь-яким сумнівом свідчать про систематичні масштабні порушення прав людини представниками російської федерації та підконтрольними їй особами та є адміністративною практикою. Зокрема, йде мова про насильницькі зникнення та відсутність їх ефективного розслідування, жорстоке поводження, незаконні затримання, поширення законодавства рф на територію АР Крим, незаконні суди, нав'язування російського громадянства, незаконні обшуки, утиски, конфіскація майна, переслідування релігійних організацій, припинення діяльності медіа, заборони публічних зібрань, залякування, незаконне затримання організаторів масових демонстрацій, експропріація майна без компенсації, переслідування україномовних дітей, заборона української мови в школах, обмеження свободи

пересування між АР Крим і материковою Україною, переслідування кримських татар, порушення прав українських політичних в'язнів. [2]

Було здійснено чимало порушень людських прав, передбачених ст. 2,3,5,6,8,9,10,11,14 Конвенції, ст. 1,2 Першого Протоколу до Конвенції, ст. 2 Протоколу №4 до Конвенції, зокрема депортовано політичних в'язнів з території держави громадянства, внаслідок цього розірвано зв'язки з їх родинами, кримськотатарською спільнотою та Україною. Таким чином ЄСПЛ встановив факт масової депортації з АР Крим в частині порушення ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та наклав зобов'язання повернути політв'язнів на Батьківщину, як індивідуальний захід щодо рф.

Крім того, Європейський Суд визнав, що обставини, наведені в справі, порушують не лише норми ЄКПЛ, але і є воєнним злочином в розумінні IV Женевської конвенції. Суд підкреслив це у пп. 1302, 1378, вказавши, що «наведені обставини депортації в'язнів не просто порушують Конвенцію з прав людини, а становить серйозне порушення Женевської конвенції IV». [3].

Варто зазначити, що вищевказане рішення має прецедентний характер і безсумнівно слугуватиме ще одним аргументом для Офісу прокурора МКС під час судового розгляду міжнародних кримінальних правопорушень в Криму. Серед цього переліку можна згадати і депортацію політичних в'язнів та примусова передача українських дітей в російські прийомні родини, як злочин міжнародного характеру, передбачений Римським статутом.

Також важливим елементом справи було визначення категорії українського політичного в'язня. ЄСПЛ не надав правового визначення цього терміну, але зробив посилання на визначення запропоноване Урядом України за Резолюцією ПАРЄ 1900 (2012). Зокрема, мається на увазі «особа, що позбавлена свободи з політично мотивованих причин чи з порушенням ст. 6,9-11 Конвенції, або в дискримінаційний спосіб тощо». Іншими словами, це в'язень совісті, правовий статус якого вимагає негайного безумовного звільнення [3].

Нарешті, ЄСПЛ встановив порушення ст. 5-7, 10-11 Конвенції в частині переслідування державними органами рф кримських татар за участь у мусульманських організаціях «Таблігі-Джамат» та «Хізб ут Тахрір». Незважаючи на офіційну заяву їх керівників щодо застосування винятково мирних засобів у їх діяльності, спрямованій на додержання мусульманських канонів та поширення релігії, у Криму відбулася серія масових сфабрикованих звинувачень у екстремістській та терористичній діяльності. Європейським судом з прав людини було встановлено низку процесуальних порушень, зокрема ключовими доказами в таких кримінальних справах були анонімні свідчення або показання інших обвинувачених, на яких здійснювався тиск, а процес здійснювався лише в Південному окружному військовому суді Ростовської області [3].

Основним аспектом захисту прав людини в умовах повномасштабної війни є притягнення російської федерації як держави-агресора за скоєнні масові порушення людських прав і свобод на території України, зокрема і тимчасово окупованого Криму. Проте, необхідно також розуміти, що з 16.09.2022 року рф перестала бути стороною Конвенції, що ускладнює практичне виконання цих рішень. Однак в фізичних, юридичних осіб та держави України як постраждалої сторони внаслідок збройної агресії є можливість звернутися до Суду з скаргою на такі неправомірні дії росії. Зараз на розгляді ЄСПЛ є ще кілька міждержавних справ проти рф: заява щодо причетності до вбивств політичних опонентів, заява щодо захоплення українських моряків і суден в 2018 році, спільна заява України і Нідерландів щодо Луганської і Донецької областей, а також рішення Великої палати ЄСПЛ 9.07.2025 р. яким на рф покладено відповідальність за порушення норм Конвенції у зв'язку з невиконанням нею зобов'язань [4].

III. Висновки

Таким чином, рішення Європейського суду з прав людини у міждержавній справі, ухвалене на користь України може слугувати прецедентом для майбутніх справ та належним доказом у Міжнародному кримінальному суді. У подальшому для відшкодування потерпілим збитків можна використовувати преюдиційне значення вищевказаних обставин, адже, згідно практики ЄСПЛ, вони є обов'язковими і не потребують доказування, так як вони вже істинно встановлені у рішенні Суду і відсутня практична необхідність піддавати сумніву стабільність акта, який набрав законної сили. Значення преюдиціальності полягає в тому, що неприпустимо повторно розглядати справу, предметом спору. В якій є ті самі питання між тими самими сторонами. Відповідно до принципу правової визначеності, у випадку, коли судом вже винесено остаточне рішення щодо певного питання («where the courts have finally determined an issue»), його правова позиція вже не ставиться під сумнів, що є одним з ключовим елементів верховенства права.

IV. Список використаних джерел

[1] Катеринчук І.П. (2022). Права людини під час війни (за практикою Європейського суду з прав людини). *Південноукраїнський правничий часопис.* Ч.2. С. 3-7.
[2] Рішення ЄСПЛ у справі «Україна проти Росії (щодо Криму)» URL: https://ips.ligazakon.net/document/NZ251144
[3] Як ми перемогли в ЄСПЛ: аналіз рішення в справі Україна проти РФ щодо порушень прав людини в Криму. URL: https://justtalk.com.ua/post/yak-mi-peremogli-v-espl-analiz-rishennya-v-spravi-ukraina-proti-rf-schodo-porushen-prav-lyudini-v-krimu-chastina-2
[4] ЄСПЛ оголосив своє рішення у міждержавній справі «Україна проти Росії (щодо Криму)». Міністерство юстиції України. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/yespl-oholosyv-svoie-rishennia-u-mizhderzhavnii-spravi-ukraina-proty-rosii-shchodo-krymu

THE DECISION IN THE INTERSTATE CASE «UKRAINE V. RUSSIA (CONCERNING CRIMEA)» IS AN IMPORTANT COMPONENT OF THE HUMAN RIGHTS PROTECTION MECHANISM

Anna Pavliuk, Pavlo Krainii

ABSTRACT. The article examines the features of the human rights work of the Ukrainian government in the international arena. The emphasis is on protecting the rights of our citizens in the occupied Crimea and defending the interests of political prisoners. The issues and practical cases of the Ukrainian state's appeal to international human rights institutions for the effective protection of the violated rights of its citizens are analyzed. The importance of the decision of the European Court of Human Rights in favor of Ukraine as a precedent for future cases and proper evidence in the International Criminal Court is emphasized.

KEYWORDS: Ukraine, AR Crimea, human rights protection, ECHR decision

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Гліб Парахотін

Дніпровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, Україна

E-mail: parahotinglib@gmail.com

АНОТАЦІЯ. Трудове право в умовах воєнного стану в Україні демонструє необхідність адаптації до нових реалій збройного конфлікту. Дослідження зосереджено на особливостях регулювання трудових відносин, таких як організація праці, соціальний захист мобілізованих працівників, гнучкість режимів роботи, а також адаптація процедур звільнення та охорони праці. Визначено основні виклики для підприємств та працівників в умовах мобілізації та евакуації, а також роль державних органів і профспілок у захисті трудових прав. Стаття висвітлює важливість збалансованого підходу між вимогами оборони та соціальними гарантіями для працівників.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: конференція, тези, доповідь, наука, дослідження, соціальні гарантії працівників

I. Вступ

Трудове право, як галузь права, покликане забезпечити правову регуляцію трудових відносин у різних соціально-економічних і правових умовах. В Україні, в умовах воєнного стану, це право зазнає серйозних змін, оскільки збройна агресія, мобілізація, евакуація та інші кризові явища потребують термінової адаптації існуючих правових норм. Виклики, з якими стикаються роботодавці та працівники в період воєнного стану, вимагають від держави розробки нових підходів до регулювання трудових відносин, збереження прав працівників та гарантування безпеки на робочих місцях. Водночас настає необхідність забезпечення економічної стабільності і підтримки соціальних гарантій, що особливо актуально для мобілізованих працівників, підприємств, які змінюють режим роботи або тимчасово припиняють свою діяльність. Ось чому вивчення трудових відносин у період воєнного стану є надзвичайно важливим для визначення нових правових механізмів і шляхів адаптації трудового законодавства.

II. Основна частина

Адаптація трудового законодавства в умовах воєнного стану полягає в балансуванні між вимогами безпеки та економічної стабільності й захистом трудових прав громадян. Згідно з чинним Кодексом законів про працю України та іншими нормативно-правовими актами, держава зберігає зобов'язання щодо захисту прав працівників навіть у кризових ситуаціях. У той же час, воєнний стан ставить перед роботодавцями вимогу максимально гнучко адаптувати робочі графіки, організацію праці, зокрема застосування дистанційних форм зайнятості, зміни робочих годин, простої та компенсацій для працівників [1].

Одним із головних аспектів у правовому регулюванні трудових відносин під час воєнного стану є соціальний захист мобілізованих працівників. Законодавство України гарантує збереження робочого місця та середньої заробітної плати за мобілізованими, а також соціальну підтримку їхніх сімей під час відсутності [2]. Проте реалізація цих гарантій у період війни ускладнюється через масову мобілізацію, руйнування підприємств і скорочення виробничих потужностей.

Воєнний стан передбачає можливість застосування форс-мажорних обставин для звільнення працівників або призупинення трудових договорів у разі неможливості виконання трудових обов'язків через бойові дії, блокування транспортних шляхів або руйнування виробничих потужностей. Проте законодавець передбачає гарантії щодо виплати

компенсацій та інформування органів праці про масові скорочення, що зберігає соціальну відповідальність роботодавців та держави [3].

Особливу увагу приділено змінам у забезпеченні безпеки на робочих місцях. Роботодавці зобов'язані створювати умови для безпечної праці в умовах війни, інформувати працівників про загрози, організовувати евакуацію в разі повітряної тривоги чи обстрілів, а також застосовувати інноваційні технології для захисту персоналу. Такі заходи вимагають швидкої адаптації трудового законодавства та існуючих норм охорони праці [4].

В умовах воєнного стану значно активізується роль профспілок та громадських організацій у захисті прав працівників. Профспілки беруть участь у розробці внутрішніх регламентів підприємств, контролюють виконання законодавства і допомагають працівникам орієнтуватися в їхніх правах в умовах кризи. Це сприяє зміцненню соціального діалогу та колективних форм регулювання трудових відносин, що є важливим фактором у забезпеченні стабільності на ринку праці [5].

III. Висновки

Адаптація трудового права України до умов воєнного стану є складним, але необхідним процесом, що включає балансування між потребами держави в мобілізації ресурсів для оборони і забезпеченням прав працівників на безпечні умови праці, соціальний захист і стабільність. Оновлення трудового законодавства дозволяє гнучко реагувати на зміну ситуації на ринку праці, забезпечує соціальні гарантії для мобілізованих працівників і зберігає основні принципи трудових прав. Однак практика показує, що ефективна реалізація цих норм потребує активного втручання державних органів, підтримки роботодавців, а також сприяння профспілкам у контролі за виконанням законодавства. Враховуючи сучасні реалії, воєнний стан демонструє високий рівень адаптивності українського трудового права, що здатне забезпечити правову безпеку працівників навіть у найскладніших умовах. Це є важливим фактором для соціальної стабільності та економічної стійкості держави в умовах війни, що в свою чергу сприяє здатності країни відновлюватися після завершення бойових дій.

IV. Список використаних джерел

[1] Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 №2136-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text.

[2] Конституція України від 28 червня 1996 року 254к/96-вр. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30, ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.

[3] Кодекс законів про працю України: затв. Законом УРСР від 10.12.1971 р., № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32208#Text.

[4] Андрушко А. (2022). Трудові відносини у період воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. С. 147–150.

[5] Кузнецова Ю. В. (2023). Реформування трудових правовідносин під час дії воєнного стану. *Правова держава.* № 50. С. 99–105.

SPECIFIC ISSUES OF LABOR RELATIONS UNDER MARTIAL LAW

Glib Parakhotin

ABSTRACT. Labor law under martial law in Ukraine demonstrates the need to adapt to the new realities of armed conflict. The study focuses on the specifics of labor relations regulation, such as the organization of labor, social protection of mobilized workers, flexibility of working arrangements, as well as the adaptation of dismissal and occupational safety procedures. The main challenges for enterprises and employees in the context of mobilization and evacuation are identified, as well as the role of state bodies and trade unions in protecting labor rights. The article highlights the importance of a balanced approach between defense requirements and social guarantees for employees.

KEYWORDS: conference, abstracts, report, science, research, social guarantees for employees

ІНТЕГРАЦІЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ПРОЦЕС НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Олена Петренко

Учитель-методист, категорія-вища, учитель української мови та літератури, Кривий Ріг, Україна

E-mail: antoshka99antoshka@gmail.com

АНОТАЦІЯ. Сучасна освіта перебуває на етапі глибокої цифрової трансформації, що вимагає від педагогів оновлення методичних підходів, зокрема під час викладання української мови. Впровадження технологій штучного інтелекту (ШІ) відкриває нові можливості для розвитку пізнавального інтересу, формування критичного мислення, творчого підходу до мовленнєвої діяльності та підвищення навчальної мотивації здобувачів освіти. З огляду на необхідність збереження й розвитку української мови в умовах глобалізації, поєднання національних освітніх традицій із сучасними цифровими інструментами є стратегічно важливим завданням. Використання ШІ сприяє персоналізації навчального процесу, урізноманітненню форм роботи та активній взаємодії здобувачів освіти з навчальним матеріалом, що сприяє формуванню стійкої мотивації до вивчення української мови.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: українська мова, штучний інтелект, цифрові технології, пізнавальний інтерес, мотивація, освітнє середовище, мовленнєвий розвиток

I. Вступ

Штучний інтелект стає одним із ключових ресурсів сучасної освіти, адже активне впровадження ШІ у навчальний процес дає змогу вдосконалити традиційні методи викладання, забезпечити індивідуалізацію навчання та створити більш інтерактивне освітнє середовище. В умовах розвитку Нової української школи особливого значення набуває формування пізнавального інтересу та мотивованого ставлення здобувачів освіти до вивчення української мови. Це зумовлює необхідність теоретичного обґрунтування та практичної реалізації можливостей ШІ у мовній освіті.

II. Основна частина

Пізнавальний інтерес визначається як стійка внутрішня потреба людини у пізнанні нового, що супроводжується позитивними емоціями, активністю та прагненням до саморозвитку. В освітньому процесі він є важливою умовою досягнення високого рівня навчальної мотивації, розвитку критичного мислення та творчих здібностей. Ефективне формування інтересу до вивчення української мови передбачає застосування методів, спрямованих на активізацію інтелектуальної діяльності, стимулювання самостійності й дослідницького підходу.

ШІ відкриває широкі перспективи для удосконалення процесу навчання української мови, такі як: персоналізація навчання: адаптація вправ під індивідуальний рівень учня; миттєвий зворотний зв’язок під час виконання мовних завдань; розширення навчального контенту (генерація текстів, тестів, мовних ігор); візуалізація та мультимедійна підтримка навчального матеріалу; формування та оцінювання письмової й усної компетентності.

Ефективне впровадження технологій штучного інтелекту у процес навчання української мови набуває особливої значущості в умовах діджиталізації освіти та глобальної трансформації комунікативного простору. ШІ слугує інструментом підвищення якості мовної освіти, забезпечуючи багатовимірність навчальних впливів, доступність освітніх ресурсів та можливість динамічної адаптації освітнього процесу до індивідуальних потреб кожного здобувача освіти. Використання інтерактивних мовних тренажерів, чатботів для відпрацювання граматичних конструкцій і лексичних одиниць, адаптивних

освітніх платформ, генеративних технологій для створення дидактичних матеріалів, а також систем автоматичного розпізнавання та аналізу мовлення сприяє формуванню в учнів стійкого пізнавального інтересу, розвитку автономності та метапізнавальних умінь, підвищенню якості мовленнєвої практики в синхронному й асинхронному форматах.

Інтеграція інтелектуальних освітніх систем вимагає комплексної модернізації педагогічної діяльності. Передусім, важливо забезпечити високий рівень методичної та цифрової компетентності педагогів, здатних не лише технічно застосовувати ШІ-інструменти, а й науково обґрунтовувати їх дидактичну доцільність, оптимально поєднувати інноваційні технології з традиційними методами навчання. Змішане освітнє середовище, яке поєднує класичні та цифрові форми пізнавальної діяльності, виступає платформою для розвитку критичного мислення, медіаграмотності, цифрової культури та лінгвістичної креативності. Важливим освітнім завданням є формування в здобувачів освіти здатності до критичного осмислення цифрового контенту, відповідального та безпечного використання ресурсів ШІ, уміння аналізувати інформацію в контексті академічної доброчесності та етичних норм комунікації.

У науково-освітньому дискурсі підкреслюється, що технології штучного інтелекту мають розглядатися не як альтернатива традиційній мовній освіті, а як її високотехнологічне доповнення, здатне посилити потенціал формування мовної компетентності, когнітивного розвитку та особистісної мотивації.

Ефективність інтеграції ШІ у вивчення української мови визначається здатністю освітньої системи забезпечити педагогічно обґрунтований баланс між цифровими інструментами та живим мовним середовищем, між автоматизацією процесів і творчою інтерпретацією мовних явищ. В умовах діджиталізації освіти ШІ постає важливим чинником модернізації змісту, технологій і форм навчання, сприяє розширенню інформаційних можливостей здобувачів освіти, підвищує рівень їхньої мотивації до опанування української мови, а також формує готовність до ефективної комунікації та пізнавальної діяльності в цифровому суспільстві.

III. Висновки

Інтеграція технологій штучного інтелекту у процес навчання української мови сприяє підвищенню пізнавальної активності й мотивації здобувачів освіти, а також дозволяє персоналізувати та осучаснити освітній процес. ШІ розширює можливості розвитку мовленнєвої компетентності, стимулює творчість та дослідницьку діяльність. Отже, його використання є важливим чинником формування позитивного ставлення до рідної мови й підвищення результативності навчання.

IV. Список використаних джерел

[1] Bibik, N. M. (2017). Nova ukrainska shkola: Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi osvity. MON Ukrainy.
[2] Ovcharuk, O. V., Voloshyna, T. V. (2021). Tsyfrova kompetentnist uchniv ta pedahohiv u suchasnomu osvitnomu seredovyshchi. Kyiv.
[3] Pometun, O., Pyrozhenko, L. (2020). Suchasnyi urok. Interaktyvni tekhnolohii navchannia. A.S.K.
[4] Shulha, L. V. (2022). Innovatsiini tekhnolohii navchannia ukrainskoi movy. Kharkiv.
[5] UNESCO. (2021). AI and education: Guidance for policy-makers. UNESCO Publishing.

INTEGRATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES INTO THE PROCESS OF TEACHING THE UKRAINIAN LANGUAGE AS A MEANS OF DEVELOPING THE COGNITIVE INTEREST OF STUDENTS

Olena Petrenko

ABSTRACT. Modern education is at the stage of deep digital transformation, which requires teachers to update methodological approaches, in particular when teaching the Ukrainian language. The introduction of artificial intelligence (AI) technologies opens up new opportunities for the development of cognitive interest, the formation of critical thinking, a creative approach to speech activity and increasing the learning motivation of students. Given the need to preserve and develop the Ukrainian language in the context of globalization, the combination of national educational traditions with modern digital tools is a strategically important task. The use of AI contributes to the personalization of the educational process, diversification of forms of work and active interaction of students with educational material, which contributes to the formation of sustainable motivation to study the Ukrainian language.

KEYWORDS: Ukrainian language, artificial intelligence, digital technologies, cognitive interest, motivation, educational environment, speech development

ОРГАНІЗАЦІЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ПРИРОДНИЧОГО СЕРЕДОВИЩА В ДОШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ ЗА ДОПОМОГОЮ СУЧАСНИХ ОНЛАЙН-ПЛАТФОРМ

Яна Приступа, Альбіна Романцова

Кафедра дошкільної та спеціальної освіти,
Криворізький державний педагогічний університет, Кривий ріг Україна

E-mail: albinaromancova665@gmail.com

АНОТАЦІЯ. У статті проаналізовано підходи до створення інклюзивного природничого освітнього середовища в закладах дошкільної освіти з використанням сучасних цифрових платформ. Акцент зроблено на інструментах, що забезпечують інтерактивну взаємодію між педагогами, дітьми та батьками. Розкрито роль екологічного виховання в умовах цифровізації освіти та підкреслено значення партнерської співпраці учасників освітнього процесу як чинника ефективної інклюзії.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: інклюзія, дошкільна освіта, онлайн-платформи, екологічне виховання, цифровізація

I. Вступ

Сучасна система освіти базується на принципах рівності можливостей, особистісної орієнтації та широкого впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у всі рівні навчання. Для дошкільної освіти це означає потребу створення інклюзивного природничого середовища, що сприяє розвитку пізнавальної активності, екологічної свідомості та комунікативних умінь у дітей незалежно від їхніх освітніх потреб.

У процесі цифрової трансформації освіти особливої актуальності набуває використання онлайн-платформ, які допомагають педагогам і батькам підтримувати безперервність навчання, забезпечувати доступність матеріалів і залучати дітей з різними можливостями. При цьому важливо зберегти природничий компонент виховання, що формує у дитини емоційно-ціннісне ставлення до навколишнього світу.

II. Основна частина

Інклюзивне природниче середовище: сутність та педагогічні орієнтири. Інклюзивне природниче освітнє середовище – це спеціально організований простір, у якому поєднуються спостереження, експериментування, дослідження й екологічна діяльність із урахуванням індивідуальних потреб кожного вихованця. Його основними принципами є доступність, варіативність, активна участь і взаємоповага.

Використання цифрових технологій допомагає адаптувати навчальний контент: через візуальні моделі, звуковий супровід, інтерактивні вправи, які стимулюють пізнавальну діяльність і підтримують сенсорний розвиток дітей з особливими освітніми потребами.

Цифрові платформи як засіб інклюзивної взаємодії. Сьогодні онлайн-платформи є важливою складовою освітнього процесу. Такі сервіси, як Google Classroom, Seesaw, ClassDojo, Zoom, допомагають педагогам створювати індивідуалізований навчальний контент і забезпечувати комунікацію з батьками. Інтерактивні ресурси – LearningApps, Genially, Canva for Education, Nearpod – надають можливість створювати дидактичні ігри, віртуальні вікторини та екскурсії природничого спрямування.

Особливо цінними є екологічні цифрові інструменти: Google Earth, National Geographic Kids, EcoLab, YouTube Kids. Вони формують уявлення про природу, біорізноманіття, екосистеми, сприяючи інтеграції цифрового досвіду у природничу діяльність.

Партнерська взаємодія педагогів, дітей і батьків. Результативність інклюзивного природничого виховання залежить від ефективної комунікації між усіма учасниками освіт-

нього процесу. Онлайн-інструменти дозволяють підтримувати постійний зворотний зв'язок, координувати діяльність і обмінюватися результатами спостережень.

Ефективними формами роботи є:

- створення домашніх міні-лабораторій для спостереження за рослинами чи погодними явищами;
- ведення цифрових щоденників природи (наприклад, спільний Google-документ чи блог);
- проведення онлайн-екочеленджів («День без пластику», «Посади насіння вдома»);
- підготовка спільних відеозвітів або «екологічних історій» у форматі мультимедіа-презентацій.

Такі практики сприяють формуванню взаємодовіри між педагогом і родиною, розвивають почуття спільної відповідальності за екологічне виховання дитини.

Екологічне виховання в цифровому форматі. Екологічна освіта в дошкільному віці базується на емоційному усвідомленні дитиною свого зв'язку з природою. Цифрові засоби здатні поглибити цей досвід за умови, що вони використовуються як інструмент дослідження та творчості.

Зокрема, педагог може організувати:

- віртуальні прогулянки природними об'єктами (за допомогою Google Earth або 360°-відео);
- онлайн-експерименти з водою, ґрунтом, світлом – із фіксацією результатів у цифровому портфоліо;
- створення мультимедійних історій про природу рідного краю;
- цифрові ігри-квести з елементами доповненої реальності, які розвивають екологічне мислення.

Таким чином, цифрові інструменти можуть стати каталізатором екологічного мислення дошкільника, якщо педагог зберігає баланс між віртуальним і реальним досвідом. Результати впровадження цифрових екопрактик. Аналіз педагогічних спостережень свідчить, що системне використання онлайн-платформ у природничій діяльності дошкільників сприяє:

- підвищенню рівня пізнавальної активності;
- розвитку мовлення через обговорення природних явищ;
- формуванню навичок взаємодії та емпатії;
- усвідомленню екологічних цінностей у сімейному колі.

Батьки, залучені до спільних цифрових проєктів, відзначають покращення комунікації з дітьми та підвищення власної екологічної культури. Педагоги отримують змогу фіксувати індивідуальні досягнення, створювати цифрові портфоліо та забезпечувати диференційований підхід у навчанні.

III. Висновки

Використання сучасних онлайн-платформ відкриває нові можливості для формування інклюзивного природничого середовища в дошкільних закладах. Цифрові інструменти сприяють побудові єдиного освітнього простору співпраці педагогів, дітей і батьків, реалізуючи принцип «навчання через взаємодію».

Поєднання технологічних засобів і природничого змісту не лише підвищує якість навчання, а й сприяє становленню екологічної культури, емпатії та відповідального ставлення до довкілля.

Інклюзивний підхід у цифровому форматі забезпечує кожній дитині можливість брати активну участь у пізнавальному процесі, відчувати власну значущість і долучатися до

спільної творчої діяльності. Отже, цифровізація екологічного виховання постає не лише технічним, а й гуманістичним кроком, що відповідає сучасним освітнім тенденціям і цілям сталого розвитку.

IV. Список використаних джерел

[1] Андрущенко В. П. (2022). Освітня інклюзія: нові орієнтири гуманітарного розвитку. *Освіта і управління*, №1, с. 12–18.
[2] Вознюк О. М. (2023). Інформаційно-комунікаційні технології у формуванні природничих компетентностей дошкільників. *Дошкільна освіта,* №2, с. 45–51.
[3] Качур І. В. (2021). Екологічне виховання дітей дошкільного віку засобами інтерактивних технологій. *Педагогічні науки,* №8, с. 89–95.

ORGANIZATION OF AN INCLUSIVE NATURAL ENVIRONMENT IN PRESCHOOL EDUCATION USING MODERN ONLINE PLATFORMS (INTERACTION OF TEACHERS, CHILDREN AND PARENTS THROUGH DIGITAL TOOLS IN THE PROCESS OF ENVIRONMENTAL EDUCATION)

Yana Prystupa, Albina Romantsova

ABSTRACT. The article analyzes approaches to creating an inclusive natural science educational environment in preschool institutions using modern digital platforms. The emphasis is on tools that ensure interactive interaction between teachers, children and parents. The role of environmental education in the context of digitalization of education is revealed and the importance of partnership cooperation between participants in the educational process as a factor of effective inclusion is emphasized.

KEYWORDS: inclusion, preschool education, online platforms, environmental education, digitalization

ВПЛИВ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ НА ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Анна Сабадаш, Михайло Фролов

Дніпровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, Україна

E-mail: annasabadas457@gmail.com

АНОТАЦІЯ. У статті досліджується вплив воєнного стану, спричиненого збройною агресією Російської Федерації проти України, на дотримання процесуальних строків у цивільному судочинстві. Воєнні дії, окупація територій, мобілізація учасників процесу та порушення комунікацій ускладнили своєчасний доступ до правосуддя. Розглянуто особливості зупинення, продовження та поновлення процесуальних строків відповідно до Цивільного процесуального кодексу України та практики Верховного Суду. Наведено судові рішення, у яких війна визнається поважною причиною пропуску строків, а також визначено проблеми правозастосування та відсутність єдиного підходу судів. Обґрунтовано необхідність законодавчого врегулювання механізмів перебігу процесуальних строків у надзвичайних умовах та розширення застосування електронного судочинства для забезпечення ефективного доступу до суду.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: воєнний стан, процесуальні строки, цивільне судочинство, поновлення строків, зупинення строків, Верховний Суд, форс-мажор, мобілізація, окупація, доступ до правосуддя, ЄСІТС (електронний суд)

I. Вступ

В умовах збройної агресії Російської Федерації проти України питання дотримання процесуальних строків у цивільному судочинстві набуло надзвичайної актуальності. Військові дії, окупація окремих територій, евакуація судів, мобілізація учасників процесу та знищення документів істотно ускладнили реалізацію права на своєчасний судовий захист. Водночас процесуальні строки є важливим елементом гарантії ефективного правосуддя, передбаченого ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Саме тому в період воєнного стану виникла потреба у гнучкому підході до обчислення, зупинення та поновлення процесуальних строків, що відобразилось у судовій практиці та змінах до процесуального законодавства [4].

II. Основна частина

Основним нормативним актом, який визначає підстави зміни процесуальних строків, є Цивільний процесуальний кодекс України (ЦПК). Згідно зі ст. 126 ЦПК, суд може поновити пропущений процесуальний строк, якщо визнає причини його пропуску поважними. Згідно зі ст. 251 ЦПК, строк може бути зупинений у випадках, передбачених законом, зокрема – у зв'язку з надзвичайними або непереборними обставинами (force majeure). Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII визначає, що під час воєнного стану можуть обмежуватися певні права громадян, але не може бути скасовано право на судовий захист. Питання процесуальних строків уточнюється у Листі Верховного Суду від 07.03.2022 р. «Щодо особливостей здійснення правосуддя в умовах воєнного стану». У ньому суди закликані: враховувати воєнні обставини як поважну причину пропуску строків; зважати на об'єктивні перешкоди (переміщення осіб, бойові дії, відсутність поштового зв'язку тощо). Постанова Верховної Ради України № 2119-IX (2022 р.) фактично легалізувала можливість зупинення перебігу строків позовної давності та процесуальних строків для військовослужбовців і осіб, які постраждали від бойових дій [1].

У період дії воєнного стану перебіг процесуальних строків може бути: зупинений – якщо учасник не має фізичної можливості виконати процесуальну дію; продовжений судом – якщо строк не може бути дотриманий через об'єктивні причини; поновлений –

якщо його вже пропущено, але подано клопотання про поновлення. Судова практика свідчить, що суди гнучко підходять до питання строків. Так, Верховний Суд у постанові від 27 вересня 2022 р. у справі № 753/1299/20 визнав воєнний стан поважною причиною пропуску строку на апеляційне оскарження. У постанові від 21 листопада 2023 р. у справі № 756/2743/22 ВС підкреслив, що учасники, які проживають на тимчасово окупованій території або були мобілізовані, мають право на поновлення процесуальних строків без доведення вини. Таким чином, воєнний стан розглядається судами як універсальна обставина непереборної сили (форс-мажор), що впливає на можливість виконання процесуальних дій.[5.]

Строки подання позовів і апеляційних/касаційних скарг – найчастіше підлягають поновленню через війну. Строки виконання судових рішень – можуть бути продовжені або зупинені у зв'язку з бойовими діями на відповідній території. Строки повідомлення сторін та виклику до суду – часто порушуються через обмеження роботи поштового та електронного зв'язку. Строки проведення судових засідань – можуть бути перенесені або призупинені за ініціативою суду з міркувань безпеки. Позовна давність у цивільних справах фактично не обчислюється протягом воєнного стану, що підтверджено судовою практикою (справа № 200/4567/22-ц, ВС, 2024 р.) [2].

Верховний Суд системно формує позицію, за якою: воєнний стан є поважною причиною для поновлення строків; суд повинен оцінювати реальний вплив війни на можливість учасника виконати процесуальну дію; докази (довідки з військкомату, евакуаційні документи, відсутність комунікації) є достатніми для підтвердження поважності причин. Основні прецеденти: Постанова КЦС ВС від 23.08.2022 р. у справі № 372/2258/19 – війна як об'єктивна причина поновлення строку апеляційного оскарження. Постанова ВС від 12.05.2023 р. у справі № 127/3812/21 – зупинення строків через окупацію території Херсонської області. Постанова ВС від 04.03.2024 р. у справі № 208/1163/23 – суд визнав мобілізацію сторони законною підставою для продовження строку подання заяви. У цих рішеннях ВС також наголошує на застосуванні принципу пропорційності – балансі між правом на судовий захист і принципом процесуальної економії [6].

Відсутність єдиного підходу: одні суди вважають війну автоматично поважною причиною, інші – вимагають конкретних доказів. Обмеженість електронних сервісів: не всі суди забезпечені системою відеоконференцій чи стабільним доступом до ЄСІТС. Втрата документів і матеріалів справ через евакуацію судів. Неврегульованість питання щодо строків дії рішень, якщо розгляд справи був призупинений через воєнні дії. Відсутність чіткого законодавчого механізму для автоматичного продовження строків під час бойових дій у конкретному регіоні.

Необхідно внести до ЦПК окрему статтю про регулювання процесуальних строків у період воєнного або надзвичайного стану, з конкретним порядком зупинення та поновлення. Запровадити єдиний електронний реєстр справ, у яких перебіг строків призупинено через війну. Розширити застосування електронного суду (ЄСІТС) для подання документів і комунікації з судом онлайн. Визначити на рівні закону перелік безумовних підстав для поновлення строків (мобілізація, евакуація, окупація, відсутність зв'язку). Сприяти обміну даними між судами, військовими адміністраціями та Мін'юстом для підтвердження воєнних обставин [3].

III. Висновки

Воєнний стан істотно вплинув на перебіг процесуальних строків у цивільному судочинстві, вимагаючи від судів гнучкості та індивідуального підходу. Верховний Суд послідовно визнає, що війна є об'єктивною причиною для зупинення чи поновлення строків, а забезпечення права на судовий захист має перевагу над формальними вимогами процесу. Водночас відсутність чітких законодавчих механізмів призводить до різно-

тлумачень і потребує комплексного врегулювання. Розвиток електронного суду, нормативне закріплення правил перебігу строків у надзвичайних умовах і єдність судової практики є ключовими умовами ефективного правосуддя в Україні у воєнний час.

IV. Список використаних джерел

[1] Цивільний процесуальний кодекс України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15
[2] Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19
[3] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
[4] Лист Верховного Суду від 07 березня 2022 р. «Щодо особливостей здійснення правосуддя в умовах воєнного стану» [Електронний ресурс]. URL : https://supreme.court.gov.ua
[5] Постанова Верховної Ради України № 2119-IX від 15 березня 2022 р. «Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні»» [Електронний ресурс]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2119-20
[6] Постанова Верховного Суду від 27 вересня 2022 р. У справі № 753/1299/20 [Електронний ресурс]. URL : https://reyestr.court.gov.ua

THE IMPACT OF MARTIAL LAW ON PROCEDURAL TIME LIMITS IN CIVIL PROCEEDINGS

Anna Sabadash, Mykhailo Frolov

ABSTRACT. The article examines the impact of martial law, caused by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, on compliance with procedural time limits in civil proceedings. Military actions, territorial occupation, mobilization of participants in legal proceedings, and disruptions in communication have complicated timely access to justice. The paper analyzes the specifics of suspension, extension, and renewal of procedural time limits in accordance with the Civil Procedure Code of Ukraine and the practice of the Supreme Court. Court decisions recognizing the war as a valid reason for missing procedural deadlines are presented, as well as issues of law enforcement and the lack of a unified judicial approach. The need for legislative regulation of the mechanisms governing procedural time limits under emergency conditions and the expansion of electronic justice to ensure effective access to the court is substantiated.

KEYWORDS: martial law, procedural time limits, civil proceedings, renewal of time limits, suspension of time limits, Supreme Court; force majeure, mobilization, occupation, access to justice, Unified Judicial Information and Telecommunication System (E-Court)

РОБОТОДАВЦІ ТА НАЙМАНІ ПРАЦІВНИКИ ЯК СУБ'ЄКТИ ТРУДОВОГО ПРАВА ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Анна Сабадаш, Володимир Киян

Дніпровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, Україна

E-mail: annasabadas457@gmail.com

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто особливості правового статусу роботодавця та найманого працівника в умовах воєнного стану в Україні. Проаналізовано основні положення Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» № 2136-IX, що встановлює спеціальні правила регулювання трудових відносин у цей період. Визначено основні права, обов'язки та гарантії сторін трудового договору, а також новації, пов'язані з укладенням строкових договорів, переведенням працівників без їх згоди, зміною режиму робочого часу, наданням відпусток та порядком звільнення. Особливу увагу приділено питанню забезпечення балансу між правами працівників і потребою роботодавців зберігати ефективну діяльність підприємств у надзвичайних умовах. Окреслено практичні труднощі реалізації трудових прав у зв'язку з евакуацією підприємств, втратою документації, окупацією територій. Підкреслено, що навіть у період воєнного стану діють конституційні гарантії права на працю та міжнародні стандарти захисту працівників.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: трудові відносини, воєнний стан, роботодавець, найманий працівник, Закон № 2136-IX, трудовий договір, права та обов'язки сторін, гарантії працівників, мобілізація, трудове право України

I. Вступ

Введення режиму воєнного стану в Україні створило надзвичайні обставини, які впливають на організацію трудових відносин: евакуація підприємств, переїзди, зміна виробничих умов, мобілізація працівників. У цих умовах важливо чітко розуміти правове становище двох ключових суб'єктів трудового права – роботодавця та найманого працівника – з огляду на їх права, обов'язки та взаємодію. Забезпечення балансу між захистом прав працівників і збереженням здатності підприємств функціонувати в умовах воєнного стану – один із ключових викликів трудового права сьогодні. Аналіз цієї теми має вагу як з теоретичного, так і з практичного боку: доцільно вивчити, як змінюються права та обов'язки сторін трудових відносин, і які новації передбачено законодавством [3].

II. Основна частина

Роботодавець та найманий працівник – це основні сторони трудового договору згідно з Кодекс законів про працю України (КЗпП) та іншими нормативами: працівник виконує трудові обов'язки за наказами чи вказівками роботодавця, а роботодавець забезпечує умови праці, оплату, оформлення. Умови воєнного стану не скасовують їх статус як суб'єктів трудового права, але вводять особливості: роботодавцю надаються додаткові повноваження, працівнику – додаткові гарантії та спецрежим.Закон Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» № 2136-IX від 15.03.2022 встановив специфічні правила для періоду воєнного стану, які змінюють чи доповнюють загальні норми трудового права. Важливою складовою є правовий режим воєнного стану, який може тимчасово обмежувати права та свободи, але не скасовує базові гарантії праці і трудових прав [2].

Роботодавець має стандартні обов'язки: оформлення трудового договору, забезпечення безпечних умов праці, вчасна і повна виплата заробітної плати, забезпечення відпусток тощо. У період воєнного стану роботодавцю надано додаткові можливості такі як: можливість укладати строкові договори з новими працівниками чи для заміщення тимчасово відсутніх осіб без необхідності оформлення у письмовій формі, можливість

перевести працівника на іншу роботу та/або в іншу місцевість без його згоди за умов, передбачених законом (наприклад, ліквідація наслідків бойових дій). Зміна норм робочого часу: збільшення до 60 годин на тиждень в об'єктах критичної інфраструктури. Водночас роботодавець не звільняється від обов'язку виплати заробітної плати навіть якщо працівник не має можливості виконувати обов'язки через воєнну ситуацію чи окупацію. Обов'язок забезпечити надання відпусток, дотримання охорони праці, оформлення – інакше роботодавець ризикує порушити права працівників і несе відповідальність. Умови звільнення працівників під час воєнного стану: роботодавець має право звільнити працівника з ініціативи роботодавця навіть під час тимчасової непрацездатності або відпустки (за винятком вагітності, пологів, догляду за дитиною до трьох років) у порядку, передбаченому Законом № 2136-IX [1].

Найманий працівник має право: на офіційне оформлення трудового договору, на оплату праці, соціальні гарантії – як і в мирний час, на захист своїх прав у разі порушень, зокрема через звернення до контролюючих органів або суду. У період воєнного стану працівникам надано додаткові можливості: право на відпустку без збереження заробітної плати до 90 календарних днів за заявою працівника, який виїхав за кордон або став внутрішньо переміщеною особою, можливість розірвати трудовий договір негайно в разі загрози життю чи здоров'ю, якщо підприємство розташоване у зоні бойових дій. Обов'язки працівника: виконувати трудові обов'язки, дотримуватись дисципліни праці, виконувати накази (у межах законодавства) роботодавця. У період воєнного стану – бути готовим до змін умов праці (наприклад, переведення). Права працівника не можуть бути обмежені таким чином, що порушують його гідність, безпеку, зарплату – навіть в умовах воєнного стану. Законодавство чітко наголошує: воєнний стан – не привід до порушення трудового законодавства [2].

Сторони трудового договору мають забезпечувати взаємодію з урахуванням форс-мажорних обставин: евакуація, зміна місця роботи, тимчасова непрацездатність через війну. Роботодавець має інформувати працівників про зміну умов праці, хоча в умовах воєнного стану процедура повідомлення про зміну істотних умов трудового договору може бути спрощена чи не застосовуватись. Працівник має право звернутись до роботодавця з ініціативою, наприклад, перейти на дистанційну роботу або надомну форму, якщо це дозволено умовами договору. У випадках порушення прав працівника чи невиконання роботодавцем обов'язків – працівник має право звертатися до контролюючих органів, суду або скористатись іншими правозастосовними механізмами. Роботодавець має бути готовим до відповідальності [1].

Основні новації трудового права у період воєнного стану, що стосуються суб'єктів трудового права це: строкові договори з можливістю укладення без письмової форми на період заміщення працівників, які тимчасово відсутні. Переведення працівника на іншу роботу/місцевість без згоди (за виключення територій активних бойових дій), з оплатою не нижче середньої. Збільшення максимальної тривалості робочого часу на окремих об'єктах до 60 годин на тиждень. Обмеження прав на відпустки: поточна щорічна основна відпустка може обмежуватись до 24 календарних днів, роботодавець може відмовити у наданні певних видів відпусток, якщо працівник залучений до об'єкту критичної інфраструктури. Звільнення працівника з ініціативи роботодавця під час тимчасової непрацездатності або відпустки (крім випадків, коли це заборонено) – новий механізм [4].

Практичні труднощі документального оформлення трудових прав відчуваються через переміщення підприємств, втрату архівів, зміни місця роботи. Нерідко виникає невизначеність із тим, чи маємо ми справу з обставиною непереборної сили (форс-мажором) та як це впливає на виконання прав й обов'язків сторін. Баланс між збереженням прав працівників і забезпеченням функціонування підприємств: роботодавці апелюють до складних умов, працівники – до гарантій. Контроль за дотриманням трудового законодавства

під час воєнного стану ускладнений; доступ до перевірок, документів, умов праці – обмежений. Необхідність постійного адаптування юридичної практики, нормативних актів і судової практики до динамічних змін умов [3].

Конституційні гарантії зберігаються навіть у період воєнного стану. Стаття 43 Конституції України гарантує кожному право на працю, належні, безпечні та здорові умови праці, а також на заробітну плату не нижчу від визначеної законом. Навіть у воєнний період ці норми не скасовуються, а лише можуть бути тимчасово обмежені в частині реалізації, але не позбавлені суті. Міжнародно-правові стандарти захисту працівників. Україна залишається стороною міжнародних актів, таких як Конвенції МОП № 87, 98, 100, 111, які гарантують право на працю, рівність і недискримінацію. Відповідно до Женевських конвенцій, навіть у воєнний час не допускається примусова праця без законних підстав. Гарантії для мобілізованих працівників: за статтею 119 КЗпП зберігаються місце роботи та середній заробіток для працівників, призваних на військову службу, роботодавець не має права звільняти мобілізованого працівника, окрім випадків ліквідації підприємства, у разі відновлення роботи після звільнення зі служби працівник має бути прийнятий на попередню посаду або рівнозначну. Гарантії для працівників на окупованих територіях: відповідно до Закону № 2136-IX, якщо працівник не може виконувати роботу через окупацію або бойові дії, це не є порушенням трудової дисципліни, такому працівнику може зберігатися місце роботи, а роботодавець має право призупинити дію трудового договору з обґрунтуванням причин [1].

III. Висновки

Роботодавці та наймані працівники продовжують залишатись основними суб'єктами трудового права навіть у період воєнного стану – зі своїми правами, обов'язками та юридичним статусом. Законодавство України, зокрема Закон № 2136-IX, адаптувало деякі механізми трудових відносин до реалій війни, проте не скасувало фундаментальних гарантій праці. Забезпечення балансу між правами працівника та можливістю роботодавця ефективно працювати в складних умовах – ключовий аспект. Реалізація прав і виконання обов'язків залежить не лише від норм законодавства, але й від практики, процедур, взаємодії сторін і контролюючих органів. У майбутньому необхідна подальша система правового забезпечення, яка врахує особливості воєнного часу, а також чіткі межі, коли окремі надзвичайні норми застосовуються, щоб не було зловживань.

IV. Список використаних джерел

[1] Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

[2] Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. № 50. Ст. 375. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08

[3] Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2136-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 17. Ст. 108. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20

[4] Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19

[5] Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року та Додаткові протоколи до них (ратифіковані Україно https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151

[6] Конвенції Міжнародної організації праці (МОП) № 87, 98, 100, 111 https://ilo.org/global/standards/lang--en/index.htm

[7] Державна служба України з питань праці. Рекомендації роботодавцям і працівникам у період воєнного стану. 2022. https://dsp.gov.ua

EMPLOYERS AND EMPLOYEES AS SUBJECTS OF LABOR LAW DURING MARTIAL LAW IN UKRAINE

Anna Sabadash, Volodymyr Kyian

ABSTRACT. The article examines the specific features of the legal status of employers and employees under martial law in Ukraine. The main provisions of the Law of Ukraine «On the Organization of Labor Relations under Martial Law» No. 2136-IX, which establishes special rules for regulating labor relations during this period, are analyzed. The key rights, duties, and guarantees of the parties to the employment contract are defined, as well as innovations related to the conclusion of fixed-term contracts, the transfer of employees without their consent, changes in working hours, the granting of leave, and the procedure for dismissal. Particular attention is paid to the issue of maintaining a balance between employees' rights and the employers' need to ensure the effective functioning of enterprises under extraordinary conditions. The article outlines the practical difficulties in exercising labor rights caused by the evacuation of enterprises, loss of documentation, and occupation of territories. It is emphasized that even during martial law, constitutional guarantees of the right to work and international labor protection standards remain in force.

KEYWORDS: labor relations, martial law, employer, employee, Law No. 2136-IX, employment contract, rights and obligations of the parties, employee guarantees, mobilization, labor law of Ukraine

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ІНТЕГРАЦІЇ ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТИ В ІГРОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ ДІТЕЙ

Яна Приступа, Антоніна Сівкова

Кафедра дошкільної та спеціальної освіти,
Криворізький державний педагогічний університет, Кривий Ріг, Україна

E-mail: pristupa040889@gmail.com

АНОТАЦІЯ. У статті висвітлено сутність педагогічних умов інтеграції природничої освіти в ігрову діяльність дітей дошкільного віку. Розкрито важливість поєднання пізнавальної активності та гри як провідного виду діяльності дошкільника. Окреслено напрями роботи вихователя щодо формування природничих знань через спостереження, експериментування, дидактичні ігри, художню та мовленнєву діяльність. Визначено, що ефективність інтеграції залежить від організації предметно-розвивального середовища, педагогічної майстерності вихователя, емоційної залученості дітей і зв'язку природничої тематики з життєвим досвідом дитини.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: інтеграція, природнича освіта, гра, педагогічні умови, дошкільна освіта

I. Вступ

Сучасна дошкільна освіта орієнтується на формування цілісної картини світу у дитини, у якій знання про природу поєднуються з особистісним досвідом. Природнича освіта має не лише пізнавальний, а й виховний потенціал, оскільки сприяє розвитку екологічної культури, емоційного ставлення до довкілля. Інтеграція природничого змісту в ігрову діяльність дозволяє перетворити засвоєння знань на активний, емоційно насичений процес.

II. Основна частина. Педагогічні умови інтеграції природничої освіти в ігрову діяльність дітей

Інтеграція природничої освіти в ігрову діяльність є одним із найефективніших напрямів сучасної дошкільної педагогіки. Вона ґрунтується на визнанні провідної ролі гри в розвитку дитини та природного пізнавального інтересу до навколишнього світу. Ігрова діяльність створює ситуації, у яких знання про природу засвоюються у дії, через спілкування, емоційне переживання, експериментування. Саме тому педагогічні умови інтеграції мають забезпечувати єдність навчального, виховного та розвивального впливів.

Першою важливою умовою є **створення природничо-розвивального середовища**, що стимулює дитячу активність. У груповому приміщенні та на майданчику повинні бути міні лабораторії для дослідів, куточки природи, акваріуми, тераріуми, гербарії, стенди спостережень за погодою. Такий простір спонукає дитину до самостійних відкриттів і практичного пізнання властивостей природних об'єктів.

Другою умовою є **використання різних типів ігор природничого змісту**: дидактичних, сюжетно-рольових, творчих, рухливих та дослідницьких. Наприклад, дидактичні ігри «Хто де живе?», «Впізнай дерево за листком», «Що потрібно рослинам?» допомагають формувати елементарні природничі уявлення. Ігри-досліди типу «Що плаває, а що тоне?» або «Як проростає зернятко?» розвивають пізнавальний інтерес і логічне мислення. У сюжетно-рольових іграх діти виконують ролі екологів, метеорологів, садівників, що сприяє соціалізації та усвідомленню себе частиною природи.

Третьою педагогічною умовою є **інтеграція природничої тематики з іншими видами дитячої діяльності**. Зокрема, у художньо-естетичній діяльності діти передають свої враження від природи у малюнках і аплікаціях; у мовленнєвій – складають описи, казки, вірші про природні явища; у трудовій – доглядають за рослинами, прибирають терито-

рію. Така міжгалузева інтеграція сприяє формуванню цілісного світогляду, розвитку мислення, мовлення та уяви.

Четвертою умовою ефективної інтеграції є **педагогічна підтримка дитячої ініціативи**. Вихователь має виступати не лише джерелом знань, а й партнером у грі – створювати проблемні ситуації, ставити запитання, які спонукають до пошуку відповіді, спрямовувати дітей до самостійних висновків. Такий підхід активізує пізнавальну самостійність, формує елементи критичного мислення й навички дослідницької поведінки.

П'ятою умовою є **емоційне забарвлення освітнього процесу**. Казкові сюжети, персонажі, елементи театралізації, екологічні казки підсилюють зацікавленість, допомагають дитині емоційно прожити ситуацію, усвідомити морально-ціннісні аспекти взаємодії людини й природи. Емоційно позитивна атмосфера підвищує ефективність сприймання, закріплення знань і сприяє розвитку гуманних почуттів.

Окрім того, важливим чинником є **співпраця з родиною**. Залучення батьків до екологічних акцій, спільних спостережень, сімейних дослідів із природним матеріалом забезпечує неперервність природничого розвитку дитини вдома й у закладі освіти.

Таким чином, педагогічні умови інтеграції природничої освіти в ігрову діяльність передбачають гармонійне поєднання змісту, середовища, методів і суб'єктів освітнього процесу. Реалізація цих умов сприяє переходу від простого ознайомлення з природою до формування в дошкільника активної позиції дослідника, спостерігача і дбайливого охоронця довкілля.

III. Висновки

Інтеграція природничої освіти в ігрову діяльність є дієвим засобом формування екологічної свідомості та пізнавальної активності дітей дошкільного віку. Реалізація зазначених педагогічних умов забезпечує розвиток у дитини спостережливості, допитливості, емоційного ставлення до природи. Таке поєднання навчального та ігрового компонентів створює передумови для формування основ наукового світогляду та гармонійного розвитку особистості.

IV. Список використаних джерел

[1] Богуш, А. М. (2019). Дошкільна освіта: теорія і практика формування базових компетентностей. Київ: Світич.
[2] Крутій, К. Л. (2020). Ігрові технології у дошкільній освіті. Запоріжжя: ЛІПС.
[3] Лисенко, Н. В. (2021). Інтеграція природничих знань у системі екологічного виховання дошкільників. *Освіта та розвиток обдарованої особистості,* 10(83), 45–49.
[4] Сухомлинський, В. О. (1977). Серце віддаю дітям. Київ: Радянська школа.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR INTEGRATING NATURAL SCIENCE EDUCATION INTO CHILDREN'S PLAY ACTIVITIES

Yana Prystupa, Antonina Sivkova

ABSTRACT. The thesis examines the pedagogical conditions for integrating natural science education into children's play activities in preschool institutions. The author emphasizes the importance of play as a leading activity for developing curiosity, ecological awareness, and emotional responsiveness. Effective integration is ensured by a developing environment, game-based learning, teacher guidance, and the inclusion of natural content in artistic, speech, and practical activities.

KEYWORDS: integration, natural science education, play, pedagogical conditions, preschool education

ІНТЕГРАЦІЯ ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТИ ТА ІКТ У РОБОТІ З ДІТЬМИ З ООП У ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Яна Приступа, Кіяшко Єлизавета

Кафедра дошкільної та спеціальної освіти,
Криворізький державний педагогічний університет, Кривий ріг Україна

E-mail: Lizok.kiyashko@gmail.com

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто особливості інтеграції природничої освіти та інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами (ООП) у закладі дошкільної освіти. Висвітлено значення STEAM-підходу для поєднання науки, творчості та технологій у процесі пізнання навколишнього світу. Підкреслено роль інклюзивної педагогіки та цифрових освітніх середовищ у формуванні доступного, мотивуючого й інтерактивного навчального простору. Визначено педагогічні умови ефективного використання ІКТ у природничій освіті дітей з ООП, що сприяють розвитку пізнавальної активності, критичного мислення та соціалізації вихованців.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: інтеграція, природнича освіта, ІКТ, STEAM-підхід, інклюзивна педагогіка, дошкільна освіта

I. Вступ

Сучасна система дошкільної освіти спрямована на формування в дітей цілісного сприйняття світу, де природничі знання поєднуються з технологічними можливостями. В умовах цифровізації освіти інтеграція природничого змісту та ІКТ стає необхідною передумовою розвитку компетентностей XXI століття. Особливого значення така інтеграція набуває в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами, адже ІКТ відкривають додаткові шляхи для підтримки пізнавальної активності, корекції та розвитку, індивідуалізації навчання. STEAM-підхід дозволяє поєднати науку, мистецтво, інженерію та технології, забезпечуючи дитині можливість експериментувати, створювати й відкривати нове у грі та дослідженні.

II. Основна частина

Однією з провідних педагогічних умов є створення цифрово-природничого середовища, у якому поєднуються реальні об’єкти природи та їх віртуальні моделі. Застосування інтерактивних панелей, цифрових мікроскопів, віртуальних лабораторій, відеоспостережень за живими істотами дозволяє дітям проводити досліди у безпечному форматі, спостерігати за змінами та моделювати природні явища. Такий підхід формує в дитини дослідницький стиль мислення й емоційно-позитивне ставлення до пізнання природи.

Важливу роль відіграє інтеграція STEAM-підходу, що поєднує науку, технології, інженерію, мистецтво та математику. Під час занять вихователь організовує діяльність, у якій спостереження за природними явищами поєднується з вимірюваннями, творчими завданнями, технічними іграми та художньою діяльністю. Наприклад, діти можуть створювати метеостанцію з LEGO, спостерігати за погодою, фіксувати результати у цифрових таблицях або виготовляти цифрові колажі. Така діяльність сприяє розвитку логічного, креативного й емоційного мислення.

Третьою важливою умовою є використання інклюзивних цифрових інструментів – адаптованих навчальних ігор, мультимедійних казок, програм для розвитку мовлення й уваги. Вони допомагають компенсувати індивідуальні труднощі, створюють умови для доступності навчального матеріалу й підтримують мотивацію до пізнавальної діяльності.

Окрім того, значну роль відіграє педагог, який спрямовує та підтримує цифрово-природниче навчання. Вихователь виступає партнером дитини у спільному пізнанні, організовує дослідницькі ігри, цифрові квести, онлайн-спостереження, сприяє співпраці та

колаборації між дітьми. Такий підхід забезпечує активну участь кожного вихованця, формує вміння висловлювати думки, робити висновки, спільно шукати відповіді.

Ефективність інтеграції підвищується завдяки співпраці з родиною. Залучення батьків до спільних онлайн-дослідів, цифрових виставок, створення сімейних відеоспостережень за природою допомагає забезпечити неперервність освітнього процесу вдома й у закладі освіти.

Підсумовуючи зазначимо, що інтеграція природничої освіти та інформаційно-комунікаційних технологій у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами у закладі дошкільної освіти є ефективним напрямом інноваційної педагогічної діяльності. Такий підхід сприяє формуванню цілісного світогляду дитини, розвитку пізнавальної активності, комунікативних і сенсорних умінь, а також компенсує індивідуальні труднощі у сприйнятті та засвоєнні знань. Використання ІКТ у поєднанні з природничими дослідами, спостереженнями та ігровими методами забезпечує диференціацію навчання, підвищує мотивацію й інтерес до пізнання навколишнього світу. Таким чином, інтеграція природничої освіти та цифрових технологій створює умови для реалізації принципів інклюзивності, доступності та особистісно орієнтованого підходу у сучасному дошкільному закладі.

III. Висновки

Інтеграція природничої освіти та ІКТ у роботі з дітьми з ООП відкриває нові можливості для інклюзивної дошкільної освіти. STEAM-підхід забезпечує поєднання емоційного, інтелектуального та практичного аспектів розвитку дитини. Створення цифрово-природничого середовища, використання адаптивних технологій та педагогічна підтримка формують умови для розвитку пізнавальної активності, дослідницьких навичок і соціальної взаємодії дітей з ООП.

IV. Список використаних джерел

[1] Богуш, А. М. (2019). Дошкільна освіта: теорія і практика формування базових компетентностей. Київ: Світич.
[2] Крутій, К. Л. (2021). STEAM-освіта в дошкільному закладі: методичний посібник. Запоріжжя: ЛІПС.
[3] МОН України. Концепція розвитку цифрової освіти в Україні до 2030 року. Київ, 2021.
[4] Савченко, О. Я. (2020). Інформаційно-комунікаційні технології в інклюзивній освіті. Київ: Освіта України.

INTEGRATION OF NATURAL SCIENCE EDUCATION AND ICT IN WORKING WITH CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN PRESCHOOL INSTITUTIONS

Yana Prystupa, Yelyzaveta Kiyashko

ABSTRACT. The paper explores the integration of natural science education and information and communication technologies (ICT) in preschool education for children with special educational needs (SEN). It emphasizes the importance of the STEAM approach in combining science, creativity, and technology to create inclusive, engaging, and adaptive learning environments. The study identifies pedagogical conditions for effective ICT use, promoting cognitive activity, creativity, and socialization.

KEYWORDS: integration, natural science education, ICT, STEAM approach, inclusive pedagogy, preschool education

МІЖ УПЕРЕДЖЕННЯМ І ВИБОРОМ: ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ У ПРОФЕСІЙНОМУ САМОВИЗНАЧЕННІ МОЛОДІ

Надія Сокровольська[1], Тетяна Медіна[2]

[1]Кафедра диференціальних рівнянь,
[2]Кафедра філософії та культурології,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: sokrovolska.nadiia@chnu.edu.ua, t.medina@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Досліджується вплив гендерних стереотипів на професійний вибір студентської молоді. Актуальність теми зумовлена необхідністю забезпечення рівних можливостей для самореалізації незалежно від статі та подолання усталених уявлень про «чоловічі» й «жіночі» професії. Дослідження грунтується на результатах онлайн-опитування студентів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. З'ясовано, що більшість респондентів відтворюють стереотипні погляди щодо традиційного поділу професій за гендерною ознакою, а кожен п'ятий визнає власний досвід дискримінації чи самообмеження через упередження. Запропоновано низку практичних заходів для подолання стереотипів, зокрема просвітницькі програми, гендерно чутливу профорієнтацію та медіакампанії. Зроблено висновок про необхідність системного впровадження гендерного підходу в освітній процес як передумови формування рівних професійних можливостей.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: гендерні стереотипи, професійний вибір, студентська молодь, рівність, освіта, профорієнтація

I. Вступ

У сучасному суспільстві питання гендерної рівності дедалі більше виходить на передній план, оскільки воно безпосередньо впливає на соціальний розвиток, економічний прогрес і можливості особистісної самореалізації кожної людини. Одним із ключових проявів гендерної нерівності залишаються стереотипи щодо професійного вибору. У колективній свідомості досі зберігається поділ професій на «жіночі» та «чоловічі»: від жінок очікують зацікавленості у сфері освіти, медицини чи соціальної роботи, тоді як чоловіки переважно асоціюються з технікою, наукою, управлінням та силовими структурами.

Особливо виразно це проявляється у двох сферах: STEM (наука, технології, інженерія, математика) та педагогічні спеціальності. Жінки, навіть маючи високий рівень академічної успішності, рідше обирають професії в галузі STEM, що пояснюється як соціальними очікуваннями, так і браком рольових моделей [1]. Водночас чоловіки уникають кар'єри у сфері освіти, особливо на рівні дошкільної та початкової освіти, оскільки ці професії традиційно маркуються як «жіночі» [2].

Актуальність дослідження зумовлюється тим, що такі стереотипи не лише обмежують свободу вибору для молоді, але й формують структурні дисбаланси на ринку праці, впливають на розвиток інновацій та якість освітніх процесів. Вивчення ролі гендерних упереджень у виборі професії дає змогу краще зрозуміти бар'єри, з якими стикається молодь, і виробити практичні рекомендації щодо їх подолання.

II. Теоретичні засади дослідження

Гендерні стереотипи визначаються як суспільно усталені уявлення про «належні» ролі та риси чоловіків і жінок. Вони відтворюються через виховання, мову, освіту та медіа і суттєво впливають на життєвий вибір особистості. Дослідники наголошують, що такі стереотипи формуються ще у дитинстві, коли хлопчиків заохочують до вибору професії в технічних галузях або силових структурах, а дівчат – до професій, пов'язаних з турботою та гуманітарною діяльністю [3].

Дослідження вітчизняних науковців (Мойса, 2020) підтверджують, що старшокласники під час професійного самовизначення часто орієнтуються не на власні здібності, а на суспільні очікування. Дівчата частіше орієнтовані на професії, які традиційно вважаються «жіночими» (педагогіка, медицина, соціальна сфера), а хлопці – на «чоловічі» (право, інженерія, ІТ).

Публікації українських дослідників (Гринчук, Ханецька, 2024) ілюструють, що гендерні стереотипи безпосередньо впливають на кар'єрний розвиток молоді. Дівчата та жінки, зайняті в сфері STEM-технологій, зіштовхуються з «скляною стелею», а хлопці та чоловіки, задіяні в сферах, де панують жінки, стикаються з недовірою та упередженнями. Наслідком є явище горизонтальної та вертикальної сегрегації на ринку праці.

Отже, зазначена в назві проблема має системний характер: вона відтворюється через соціалізацію, підтримується медіа та культурними нормами і безпосередньо впливає на вибір професійних траєкторій.

ІІІ. Результати емпіричного дослідження

З метою вивчення впливу гендерних стереотипів на професійний вибір студентської молоді було проведено онлайн-опитування, в якому взяли участь 64 респондента (з числі студентів різних факультетів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича). Невелика вибірка не дає можливість вважати опитування репрезентативним, проте його результати дають можливість побачити загальні тенденції, пов'язані з впливом гендерних стереотипів на їх професійний вибір. Співвідношення респондентів за статтю (54% дівчат та 46% хлопців) дещо відрізняється від кількості здобувачів в розрізі за статтю, згідно інформації з відділу кадрів (60% дівчат проти 40% хлопців).

Відповіді учасників опитування на питання про типові жіночі професії демонструють вплив гендерних стереотипів: більшість респондентів віднесли до «жіночих» професій ті, що пов'язані з доглядом, освітою, сферою послуг і б'юті-індустрією (медсестра, вчителька, вихователька, доглядальниця, секретарка, продавчиня, перукарка, косметологиня, майстриня манікюру). Такі професії асоціюються з турботою, комунікацією, акуратністю та емоційною чуйністю.

У свою чергу, «чоловічими» професіями учасники дослідження назвали ті, що пов'язані з фізичною силою, технікою, ризиком і керівництвом: будівельник, водій, механік, електрик, пожежник, поліцейський, військовий, шахтар, інженер, програміст, айтіфахівець, пілот. Такі професії асоціюються із фізичним навантаженням, відповідальністю, небезпечними умовами або високим рівнем технічних знань. Частина учасників також зазначила професії, пов'язані з лідерством і владою – керівник компанії, політик, суддя. Водночас приблизно третина респондентів підкреслила, що поділ на «чоловічі» й «жіночі» професії – це упереджений і застарілий стереотип, адже сучасне суспільство має оцінювати працівника за його компетенціями, а не за статтю.

Спеціальне питання стосувалося з'ясування того, хто вплинув на професійний вибір респондентів. Згідно отриманих результатів, поради батьків і вчителів мали значний вплив для 44% опитаних, проте 56% зазначили, що ухвалювали рішення самостійно. Отже, поради батьків і вчителів, які мали вплив на 44% опитаних, можуть сприяти відтворенню традиційних гендерних ролей і очікувань. У цілому, навіть за мов декларованої автономності вибору, професійні пріоритети молоді часто формуються під впливом соціально закріплених моделей гендерної поведінки.

Вбачаємо важливими з точки зору визначення впливу стереотипів на поведінку відповіді респондентів на питання: «Чи доводилось Вам особисто відмовитися від певної сфери діяльності через гендерні упередження?» Заперечили цей факт 81% опитаних, 19% підтвердили, що свідчить про живучість і впливовість стереотипів на світогляд частини сучасної студентської молоді.

IV. Пропозиції щодо подолання упереджень

Учасниками опитування було запропоновано конкретні заходи для подолання упереджень. Найпопулярнішими серед них стали: демонстрація успішних прикладів у «нетипових» сферах (69%), просвітницькі кампанії у школах і вишах (53%) та медіа, що популяризують рівність (54%). Менш поширеними, але все ж важливими, виявилися пропозиції щодо державних програм (44%), запровадження гендерно-нейтральної освіти та інших системних змін.

Важливим є і той факт, що 19% опитаних зізналися у відмові від бажаної професії через страх суспільного осуду. Це узгоджується з дослідженням Н. Мойси [1], яка підкреслює, що професійна спрямованість старшокласників значною мірою залежить від гендерних установок їхнього соціального оточення.

У відповідях на відкриті питання респонденти наголошували на ролі ЗМІ та соціальних мереж у підтримці та подоланні стереотипів. Отже, результати дослідження не лише відтворюють загальноукраїнські тенденції, описані в науковій літературі, а й демонструють конкретний досвід студентської молоді, яка перебуває на етапі вибору професійної траєкторії.

Отримані дані засвідчують актуальність упровадження гендерно чутливого підходу в системі профорієнтаційної роботи. Зокрема, важливо не лише інформувати молодь про різноманіття професійних можливостей, а й формувати критичне ставлення до стереотипних уявлень про «природну» відповідність певних професій чоловікам чи жінкам, повагу до вибору професії з дитинства. Такий підхід сприятиме розвитку гендерної компетентності, підвищенню рівня усвідомленості у виборі професійного шляху та зменшенню дискримінаційного впливу соціокультурних очікувань. У перспективі це може забезпечити більш рівномірний розподіл представників різних статей у професійних сферах і підвищити ефективність процесу професійного самовизначення.

V. Висновки

Проведене дослідження підтверджує, що гендерні стереотипи залишаються значним бар'єром у професійному самовизначенні молоді. Попри декларовану рівність можливостей, суспільні очікування продовжують впливати на вибір студентів, обмежуючи їх у реалізації власних здібностей і інтересів.

Жінки рідше обирають STEM-напрями, а чоловіки – педагогічні професії, що зумовлює горизонтальну сегрегацію на ринку праці. Частина респондентів навіть відмовилася від бажаної професії через страх суспільного осуду. При цьому значний вплив на рішення молоді мають батьки, вчителі та медіа, які часто відтворюють стереотипні уявлення.

Водночас учасники опитування виявили готовність до змін: вони пропонують просвітницькі кампанії, використання гендерно-нейтральної мови, популяризацію історій успіху у «нетипових» сферах. Це свідчить про поступове формування запиту на нову культуру гендерної чутливості у виборі професії.

У цілому результати дослідження свідчать про потребу в системних заходах на рівні освіти та суспільства, спрямованих на подолання стереотипного мислення та підтримку рівних можливостей для всіх.

VI. Список використаних джерел

[1] Мойса, Н. І. (2020). Вплив гендерних стереотипів на професійну спрямованість старшокласників. У Львівський державний університет безпеки життєдіяльності (Ред.), Збірник наукових праць XV Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених, курсантів та студентів. Львів: ЛДУБЖД.

[2] Гринчук, О., & Ханецька, Т. (2024). Вплив гендерних стереотипів на кар'єрний розвиток молоді. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика,* 1(1(108)). https://journals.snu.edu.ua/index.php/DOMTP_SNU/article/view/844

[3] Gender GID. (n.d.). Що таке гендерні стереотипи та як їх розпізнати. https://gendergid.org.ua/shho-take-genderni-stereotypy-ta-yak-yih-rozpiznaty/

BETWEEN BIAS AND CHOICE: GENDER STEREOTYPES IN YOUTH CAREER SELF-DETERMINATION

Nadiia Sokrovolska, Tetiana Medina

ABSTRACT. The study examines the impact of gender stereotypes on the professional choices of university students. The relevance of the topic lies in the need to ensure equal opportunities for self-realization regardless of gender and to overcome traditional perceptions of «male» and «female» professions. The research is based on the results of an online survey conducted among students of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. The findings show that most respondents reproduce stereotypical views regarding the traditional gender-based division of professions, while one in five admits to having experienced discrimination or self-limitation due to bias. A number of practical measures to overcome stereotypes are proposed, including educational programs, gender-sensitive career guidance, and media campaigns. The study concludes that the systematic integration of a gender-sensitive approach into the educational process is essential for fostering equal professional opportunities.

KEYWORDS: gender stereotypes, career choice, university students, equality, education, career guidance

СПІВВІДНОШЕННЯ ЦИФРОВОЇ РЕЧІ ТА ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ ЯК ОБ'ЄКТІВ ЕЛЕКТРОННОГО ОБІГУ

Андрій Станкевич

Кафедра цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна

E-mail: andre22122076@gmail.com

АНОТАЦІЯ. Метою дослідження є визначення природи цифрових речей та віртуальних активів та порівняння правового регулювання цифрових речей та віртуальних активів, як об'єктів електронного обігу, яке відбувається в мережі Інтернет. Цифрові речі та віртуальні активи мають спільну рису – визначену майнову цінність та виключне існування у цифровому (електронному) середовищі. Але на відміну від віртуальних активів, цифрові речі можуть мати також і інтелектуальну цінність оскільки цифровий контент (як один із видів цифрової речі) має природу інформації та може виступати об'єктом авторського права та відповідно мати інтелектуальну цінність. Цифрові речі співвідносяться між собою як родове та видові поняття (ціле та частина цілого).

КЛЮЧОВІ СЛОВА: електронний обіг, об'єкти цивільного права, електронне (цифрове) середовище, мережа Інтернет

I. Вступ

У сучасному світі електронний обіг цифрових об'єктів цивільного права набуває все більшого значення. Цей електронний обіг, який має економічне та суспільне значення, здійснюється у електронному (цифровому) середовищі, частиною якого є глобальна комунікаційна мережа Інтернет. Цифрові речі (наприклад, обладунки або зброя «героїв» комп'ютерних ігор) сприймаються геймерами як цілком реальні речі, а віртуальні активи навіть на побутовому рівні сприймаються як замінник реальних грошей. Тому актуальним є дослідити природу цифрових речей та віртуальних активів у якості об'єктів електронного обігу.

II. Поняття цифрової речі та віртуальних активів та їх відмінність

Ч.1 ст. 179-1 ЦК України встановлює, що «цифровою річчю є віртуальні активи, цифровий контент та інші блага, щодо яких застосовуються положення частини першої цієї статті». Стосовно так званих «інших благ», які зазначаються у вказаній ст. 179-1 ЦК України, то законодавець визначає, що під ними потрібно розуміти інші блага, які «створюються та існують виключно у цифровому середовищі та мають майнову цінність» [1, ст. 179-1].

Як бачимо до цифрових речей разом із цифровим контентом віднесено також і віртуальні активи. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про віртуальні активи» (який не набрав чинності), законодавець окреслює віртуальні активи як «нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі» [2, с.1]. Отже і цифрова річ і віртуальні активи за законодавством України можуть існувати лише у цифровому (електронному) середовищі та мають певну майнову цінність та співвідносяться між собою як ціле і частина цілого.

Кудь А.А. підкреслює знаходження віртуальних активів у цифровому середовищі, вказуючи, що створення віртуальних активів відбувається на основі розподіленого реєстру (технології блокчейн) [3, с. 30-31], яке можливе лише у цифровому (електронному) середовищі.

Сліпченко С.О. не погоджується з тим, що законодавець та більшість науковців відносить так звані «безтілесні» або віртуальні речі до категорії речей та вважає, що до категорії речей можна віднести лише матеріальні речі [4, с. 216-217].

Інший український автор – С. Аксюков визначає віртуальні активи «особливим видом майна» та вважає, що визначення українським законодавцем віртуальних активів як «нематеріального блага» є помилковим [5, с. 261-262]. Цей автор відносить до віртуальних активів також і криптовалюту і NFT-токени [5, с. 259-260].

На сьогодні термін «криптовалюта» у українському чинному законодавстві є невизначеним. Але у ст. 1 законопроекту «Про обіг криптовалюти в Україні» № 7183 від 06.10.2017 криптовалюта визначається як «програмний код, який є об'єктом права власності та який може виступати засобом міни, відомості про який вносяться та зберігаються у системі блокчейн в якості облікових одиниць поточної системи блокчейн у вигляді даних (програмного коду)» [6, ст.1]. Аналогічне, але більш повне визначення криптовалюти надано у законопроекті «Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні» № 7183-1 від 10.10.2017. Як бачимо природа віртуальних активів та криптовалюти дуже схожа, тісно та невідривно пов'язана з електронним середовищем та заснована на системі блокчейн. Але законодавець не відносить криптовалюту до цифрових речей та не визначає її у ст. 179-1 ЦК України.

Поняття цифрової речі є більш широким ніж поняття віртуальних активів. Так цифрові речі крім віртуальних активів включають в себе інші блага а також і цифровий контент, який за своєю природою подібний до інформації (на відміну від віртуальних активів). А інформація, як відомо, може мати інтелектуальну цінність якщо вона є об'єктом авторського права.

В. Мілащ характеризує цифровий контент як інформацію, яка втілена у специфічній цифровій (або електронній) формі та розміщена у цифровому (електронному) середовищі [7, с. 102].

III. Висновки

Порівнюючи поняття «цифрової речі» та «віртуальних активів», можно зробити висновок, що хоча вони перебувають в цифровому (електронному) середовищі, але за своєю природою вони мають деяку відмінність. Віртуальні активі строюються на основі розподіленого реєстру на базі технології блокчейн. А такий вид цифрових речей як цифровий контент здебільшого не створюється на такій технології та за своєю природою подібний до інформації, вираженої у цифровому вигляді. Крім того цифровий контент, як один із видів цифрової речі може мати інтелектуальну вартість та розглядатися як об'єкт авторського права.

VI. Список використаних джерел

[1] Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV, опублікований на офіційному порталі Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

[2] Про віртуальні активи: Закон України від 17.02.2022 р., № 2074-IX (Не набрав чинності), опублікований на офіційному порталі Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text

[3] Кудь А.А. (2020). Феномен віртуальних активів: економіко-правовий аспект. *International Journal of Education and Science*. Vol.3. No.3. C.3-42 DOI:10.26697/ijes.2020.3.3 URL: https://culturehealth.org/ijes_archive/IJES.2020.3.3.pdf

[4] Сліпченко С. О., Сліпченко А. С. (2024). Правовий режим цифрових речей в контексті вітчизняної концепції права власності. *Юридичний науковий електронний журнал.* № 4. С. 216-223. URL: http://lsej.org.ua/4_2024/52.pdf. -136

[5] Аксюков С. (2024). Поняття та природа віртуальних активів як об'єкту правового регулювання в господарській діяльності в Україні. *Аналітично-Порівняльне правознавство.* № 1. С. 258–263. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.45

[6] Проєкт Закону про обіг криптовалюти в Україні № 7183 від 06.10.2017, опублікований на офіційному порталі Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684-149

[7] Мілаш В. (2017). Поняття та правова природа цифрового контенту в межах господарського обороту. Підприємництво, господарство і право. № 17. С. 102-106. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/12/23.pdf.-155

THE RELATIONSHIP BETWEEN DIGITAL THINGS AND VIRTUAL ASSETS AS OBJECTS OF ELECTRONIC CIRCULATION

Andrii Stankevych

ABSTRACT. The purpose of the study is to determine the nature of digital things and virtual assets and compare the legal regulation of digital things and virtual assets as objects of electronic circulation that occurs on the Internet. Digital things and virtual assets have a common feature – a certain property value and exclusive existence in the digital (electronic) environment. But unlike virtual assets, digital things can also have intellectual value because digital content (as one of the types of digital things) has the nature of information and can act as an object of copyright and, accordingly, have intellectual value. Digital things are related to each other as generic and specific concepts (whole and part of a whole).

KEYWORDS: electronic circulation, objects of civil law, electronic (digital) environment, Internet

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕЗАКОННЕ ВИКОРИСТАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ

Федрак Анастасія, Олена Ющик

Кафедра кримінального права,
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: fedrak.anastasiia@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У тезах розглядається кримінально-правова характеристика незаконного використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, передбаченого статтею 201-2 Кримінального кодексу України. Проаналізовано нормативно-правові акти, що визначають поняття гуманітарної та благодійної допомоги, а також окреслено об'єктивні та суб'єктивні ознаки даного кримінального правопорушення. Розкрито коло суб'єктів, статистичні показники притягнення до відповідальності та проблеми правозастосування. Зроблено висновок щодо необхідності вдосконалення законодавства в умовах воєнного стану.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: гуманітарна допомога, благодійність, кримінальна відповідальність, воєнний стан, стаття 201-2 КК України

I. Вступ

Після повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України в лютому 2022 року наша держава опинилася в складній гуманітарній ситуації. Бойові дії спричинили масштабні переміщення населення, мільйони українців опинилися у складних життєвих обставинах, без базових ресурсів, зокрема харчування, медичних препаратів, одягу, житла. У відповідь на ці виклики держава, міжнародні організації, волонтери, благодійники організовували великі потоки гуманітарної допомоги, яка спрямована на забезпечення потреб населення. Втім значне збільшення такої допомоги створило сприятливі умови для її нецільового та незаконного використання. Багато осіб намагалися розпорядитися допомогою в особистих інтересах. Для запобігання таким діям Верховна Рада України 24 березня 2022 року прийняла Закон України №2155-IX: «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги», прийнявши статтю 201-2 «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги» [2]. Ця норма має на меті забезпечити захист гуманітарних ресурсів, визначити суб'єктний склад даного кримінального правопорушення, встановити відповідальність за такі дії.

II. Основна частина

Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги

Дане діяння законодавець розмістив у 7 Розділі Особливої частини Кримінального кодексу України «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності». Об'єктом кримінального правопорушення є суспільні відносини в сфері господарської діяльності [3]. Обов'язковою ознакою даного складу є предмет – благодійні пожертви, гуманітарна чи безоплатна допомога. Відповідно до примітки даної норми для з'ясування змісту цих понять потрібно звертатися до спеціальних законів. Згідно ч.1 ст. 6 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «благодійна пожерта – це безоплатна передача благодійником коштів, іншого майна, майнових прав у власність бенефіціарів для досягнення певних, наперед обумовлених цілей благодійної діяльності». [4] «Гуманітарна допомога – це цільова адресна безоплатна допомога у грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або доб-

ровільних пожертвувань, або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами з мотивів гуманності отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які потребують допомоги у зв'язку із соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, скрутним фінансовим становищем, введенням воєнного або надзвичайного стану, виникненням надзвичайної ситуації або тяжкою хворобою конкретної фізичної особи, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту, дане визначення відповідно до п.2 ч.1 ст.1 Закону України «Про гуманітарну допомогу» [5]. Зміст благодійної допомоги втілюється одразу в обох вище наведених нормативно правових актах, зокрема згідно із Законом України: «Про гуманітарну допомогу», це «надання гуманітарної допомоги без будь-якої грошової, матеріальної або інших видів компенсацій донорам гуманітарної допомоги»; а стаття 5 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» висвітлює це поняття таким чином – «безоплатна передача у власність бенефіціарів коштів, іншого майна, безоплатне відступлення бенефіціарам майнових прав; безоплатна передача бенефіціарам права користування та інших речових прав на майно і майнові права; безоплатна передача бенефіціарам доходів від майна і майнових прав; безоплатне надання послуг та виконання робіт на користь бенефіціарів. М.І. Хавронюк зазначає, що не доцільним є вживання в диспозиції статті терміну «благодійна допомога», адже це є різновид гуманітарної допомоги» [6]. Кабінет Міністрів України в Постанові «Про затвердження переліку категорій товарів, що визнаються гуманітарною допомогою без здійснення процедури визнання таких товарів гуманітарною допомогою у кожному конкретному випадку, на період воєнного стану та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань гуманітарної допомоги» №224 від 7 березня 2022 року чітко окреслив, які категорії товарів визнаються гуманітарною допомогою [7].

Для всіх трьох форм предмета є характерною ознака вчинення певного діяння «у значному розмірі». Законодавець у примітці до даної статті регламентує даний розмір, а саме майнова шкода має перевищувати 350 неоподаткованих мінімумів доходів громадян (станом на зараз ця сума становить – 529 тисяч 900 гривень і більше), також виділяються такі розміри шкоди, як у великому розмірі, що перевищує 1 тисячу неоподаткованих мінімумів доходів громадян (1 мільйон 514 тисяч гривень і більше) у особливо великому розмірі 3 тисячі неоподаткованих мінімумів доходів громадян (4 мільйони 542 тисячі гривень і більше) [8].

Об'єктивна сторона даного кримінального правопорушення характеризується діяльністю у формі активних дій, ці дії можуть бути наступним: «1) продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги; 2) використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги; 3) укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном. Також об'єктивна сторона в кваліфікуючій частині характеризується обстановкою, вчинення кримінального правопорушення під час надзвичайного чи воєнного стану» [8].

Суб'єктом вчинення цього кримінального правопорушення є фізична, осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності, тобто 16-ти років. Ч.1 ст.201-2 КК України передбачає спеціальний суб'єкт, а саме це службова особа, яка вчиняє дане кримінальне правопорушення з використанням службового становища. Розкрадання гуманітарної та благодійної допомоги, яка призначена для Збройних сил України та внутрішньо переміщених осіб найчастіше здійснюється керівниками громадських організацій, державними посадовцями чи посадовими особами органів місцевого самоврядування. Також як зазначають А. В. Шевчука та О. М. Боднарук є «доцільність також виокремити такого суб'єкта, як волонтери, які мають офіційний доступ до такої допомоги» [8].

Суб'єктивна сторона даного діяння визначається виною у формі умислу, який в даному випадку є прямим, тобто особа усвідомлює протиправністю свого діяння та

бажає настання відповідних наслідків. А також обов'язковою ознаку даного складу є мета кримінального правопорушення, отримання прибутку [9]. Як зазначає Хавронюк М. «прибуток це сума, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати» [6].

Враховуючи все вище зазначене слід відмежувати даний склад кримінального правопорушення від подібних складів, а саме ст. 190 КК України (Шахрайство), ст.192 КК України (Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою), ст.193 КК України (Незаконне привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї), ст.198 КК України (Придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного кримінально протиправним шляхом), ст. 206-2 КК України (протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації) та ст. 209 КК України (легалізація майна, одержаного злочинним шляхом). Як зазначає О. С. Бондаренко та В.О. Савчук, «основною відмінністю статті 201-2 КК України є те, що суб'єкту не потрібно безпосередньо заволодіти майном чи набути на нього права власності, достатньо самого факту реалізації такого майна з метою отримання прибутку. Диспозиція даної статті не передбачає способу вчинення діяння (обман, шантаж, зловживання довірою…) на відміну від вказаних вище статей, адже в цьому випадку покупець усвідомлює протиправність придбання такого товару. Також в даному випадку будемо мати відмінність щодо підслідності, кримінальні правопорушення передбачені статтями 192, 193, 198, 206-2, 209 КК України належать до підслідності Національної поліції України, а якщо мова йде про статтю 201-2 КК України, то підслідність даної категорії правопорушень належить Службі безпеки України» [10].

Таким чином, наведені особливості свідчать про самостійний характер даного кримінального правопорушення. За діяння передбачені частиною 1 статтею 201-2 КК України законодавець передбачає «покарання у вигляді штрафу від двох до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправних робот на строк до двох років, або пробаційний нагляд на строк до чотирьох років, або обмеженням волі на той самий строк. Щодо частини 2 даної статті то це позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років. А частина 3 даної норми передбачає наступну санкцію позбавлення волі на строк від п'яти до семи років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна» [1].

Але як слушно зауважує Хавронюк М.І ч.2 ст.201-2 КК України передбачає обов'язкову конфіскацію майна, слід зауважити, що відповідно до ч.2. ст.59 КК України «конфіскація майна застосовується за тяжкі чи особливо тяжкі корисливі злочини, а також за кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України незалежно від ступеня тяжкості вчиненого, але дане діяння не підпадає під жодну з цих ознак, адже воно є нетяжким злочином. Отже можна прийти до висновку, що законодавець припустився помилки, оскільки дане додаткове покарання не може бути застосоване за дане кримінальне правопорушення» [6].

З огляду на встановлену законом кримінальну відповідальність, важливим є аналіз статистичних даних щодо застосування статті 201-2 КК України на практиці, щоб відобразити динаміку притягнення до відповідальності за дане правопорушення та тенденції його поширення в сучасних умовах.

Як зазначають аналітики сайту «Скільки скільки» від моменту набрання чинності Закону України №2155-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги», запровадивши статтю 201-2 КК України «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги» спостерігається тенденція зменшення кримінальних правопорушень за даною нормою. За даними Ге-

нерального прокурора у 2022 році було зареєстровано 384 правопорушення, у 2023 році – 189. Загалом за час дії даної норми зареєстровано 680 кримінальних проваджень. Проте ефективність доведення даних проваджень до суду залишається доволі низькою у 2022-2023 роках до суду було направлено – 25 справ, а в 2024 лише 12 справ. За три роки дії даної статті до суду надійшло лише 65 справ. Ці дані свідчать про низький рівень притягнення осіб до кримінальної відповідальності за даною нормою. Але в той ж час зменшення кількості відкритих проваджень свідчить про те, що з боку держави посилився контроль за такою діяльністю [11].

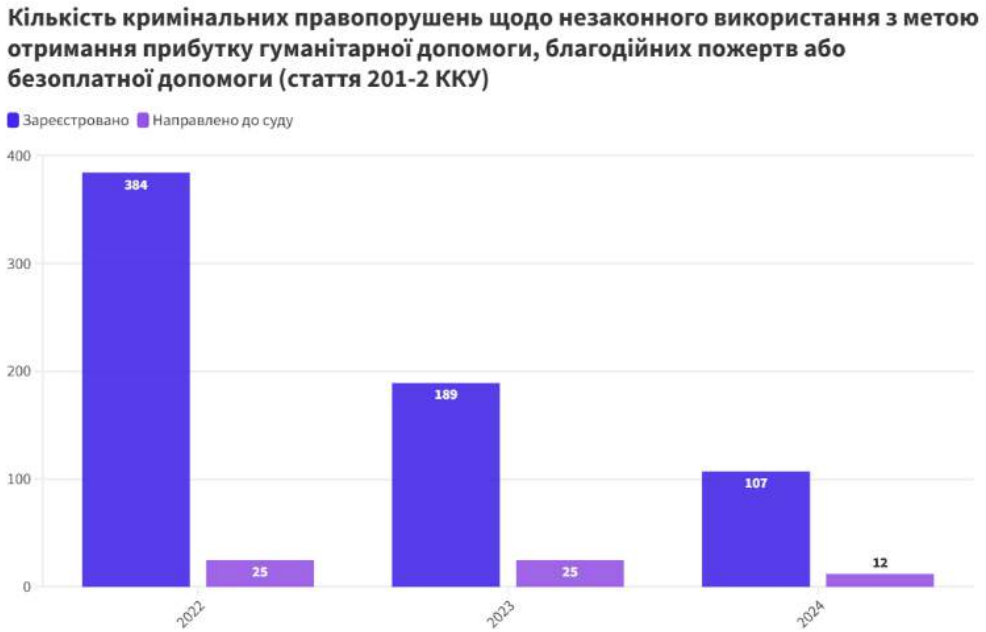

Рис. 1 Кількість кримінальних правопорушень щодо незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (стаття 201-2 ККУ)

III. Висновки

Підсумовуючи, слід зазначити, що стаття 201-2 КК України є важливою складовою протидії незаконному використанню гуманітарної, благодійної допомоги та благодійних пожертв. Не дивлячись на схожість даної норми із суміжними нормами Кримінального кодексу України, вона має самостійний склад і спрямована на захист господарських правовідносин. Статистичні дані свідчать про поступове зменшення кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, водночас маємо низький відсоток доведення справ до суду, що вказує на необхідність удосконалення механізмів досудового розслідування. У теперішній часи, в період воєнного стану особливого значення забезпечення прозорості так правового контролю у сфері розподілу гуманітарної допомоги. Також вважаємо, що доцільним є уточнення кола спеціальних суб'єктів, шляхом включення до нього волонтерів та осіб, що мають доступ до гуманітарної допомоги, що сприятиме більш ефективному застосуванню даної норми та підвищить рівень довіри до благодійної діяльності.

IV. Список використаних джерел

[1] Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року No 2341-III. Дата оновлення: 17.07.2025. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3920 (дата звернення: 17.10.2025)

[2] Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги: Закон України від 24 березня 2022 року № 2155-IX.

Офіційний сайт Верховної ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-20#Text (дата звернення 17.10.2025)

[3] Лісовська О.В. (2023). Відмінності складу злочину, передбаченого ст. 201-2 кримінального кодексу україни від суміжних складів злочину. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* С. 56-61. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/296916/289909

[4] Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 05 липня 2012 року No 5073-VI. Дата оновлення: 03.09.20224. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text (дата звернення: 17.10.2025).

[5] Про гуманітарну допомогу : Закон України від 22 жовтня 1999 року No 1192-XIV. Дата оновлення: 07.08.2025. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text (дата звернення: 17.10.2025)

[6] За незаконне використання гуманітарної допомоги – кримінальна відповідальність (29.04.2022) Сайт інформаційно-аналітичного Інтернет-видання «Центр політико-правових реформ». URL: https://pravo.org.ua/blogs/za-nezakonne-vykorystannya-gumanitarnoyi-dopomogy-kryminalna-vidpovidalnist/ (дата звернення 17.10.2025)

[7] Про затвердження переліку категорій товарів, що визнаються гуманітарною допомогою без здійснення процедури визнання таких товарів гуманітарною допомогою у кожному конкретному випадку, на період воєнного стану та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань гуманітарної допомоги : Постанова Кабінету міністрів України від від 07 березня 2022 р. № 224. – URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-pereliku-kategorij-tovariv-shcho-viznayutsya-gumanitarnoyu-dopomogoyu-bez-zdijsnennya-proceduri-viznannya-takih-tovariv-gumanitarnoyu-dopomogoyu-u-kozhnomu-224 (дата звернення 17.10.2025)

[8] Шевчук А., Боднарук О. (2022). Кримінальна відповідальність за розкрадання гуманітарної допомоги. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: право. № 72. С.184–191. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/267678/263530

[9] Муляр Г.В., Бабич В.А. (2023). Особливості кримінальної відповідальності за розкрадання гуманітарної допомоги ід час дії правового режиму воєнного стану в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Випуск 77. Ч. 2. С. 171–17. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/06/31-2.pdf

[10] Бондаренко О.С., Савчук В.О. Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги: аналіз законодавчої новели. *Юридичний науковий електронний журнал*. С.359-36. URL: http://lsej.org.ua/1_2023/87.pdf

[11] Кількість кримінальних правопорушень щодо незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (стаття 201-2 ККУ) (10 січня 2025)). Сайт інформаційно-аналітичного Інтернет-видання «Скільки скільки» – URL: https://skilky-skilky.info/protiahom-velykoi-viyny-zafiksovano-680-kryminalnykh-pravoporushen-shchodo-vykorystannia-humanitarnoi-dopomohy-pozhertv/ (дата звернення 17.10.2025)

CRIMINAL LIABILITY FOR THE ILLEGAL USE OF HUMANITARIAN AID

Anastasiia Fedrak, Olena Yushchyk

ABSTRACT. The abstract examines the criminal law characteristics of the illegal use of humanitarian aid, charitable donations or free assistance, as provided for in Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine. The normative legal acts defining the concepts of humanitarian and charitable aid are analysed, and the objective and subjective characteristics of this criminal offence are outlined. The range of subjects, statistical indicators of prosecution and problems of law enforcement are revealed. A conclusion is made on the need to improve legislation in the context of martial law.

KEYWORDS: humanitarian aid, charity, criminal liability, martial law, Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine

СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМАТИКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУДОВОЇ БАЛІСТИКИ В УКРАЇНІ

Анастасія Федрак, Олексій Стратій

Кафедра кримінального права,
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: fedrak.anastasiia@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У статті досліджено сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку судової балістики в Україні в умовах воєнного стану. Проаналізовано статистику злочинів із використанням зброї, окреслено технологічні та організаційні виклики, визначено шляхи модернізації експертиз, включно з упровадженням національної кулегільзотеки та стандартизацією методик.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: судова балістика, вогнепальна зброя, балістична експертиза, кулегільзотека, криміналістичне зброєзнавство

I. Вступ

З початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України, набуло нової ваги та стратегічного значення питання розвитку судової балістики та й в цілому криміналістичного зброєзнавства. Адже, не завжди контрольоване збільшення кількості вогнепальної зброї в цивільному обізі, використання різних її типів на лінії фронту- усе це потребує високого рівня знань в експертів, використання єдності методик та точності технічного оснащення. Показовими є статистичні дані про зростання кількості кримінальних правопорушень пов'язаних із використанням зброї, як зареєстрованої так і незареєстрованої. За офіційними даними Міністерства внутрішніх справ України у 2021 році було зареєстровано 273 таких злочинів, у 2022- 1267, тобто кількість збільшилася у 4,6 разів. Станом на 2023 рік ця цифра вже становила 11186 випадків. У 2024 році було зареєстровано 11489 таких злочинів [2]. Відповідно до статистики Національної поліції України, більшість злочинів вчиняються із застосуванням незареєстрованої вогнепальної зброї, що істотно ускладнює проведення судово-балістичних експертиз та ідентифікацію таких зразків. За перші 8 місяців 2025 року вже зареєстровано 397 кримінальних правопорушень із використанням такої зброї, що свідчить про зростання ризиків неконтрольованого обігу вогнепальної зброї [3]. Ці обставини обумовлюють необхідність подальшого розвитку судової балістики для забезпечення ефективності досудового розслідування та притягнення винних до передбаченої законом кримінальної відповідальності.

II. Основна частина

Судова балістика – це галузь криміналістики, що вивчає властивості вогнепальної зброї, боєприпасів, продуктів пострілу та слідів їх застосування, щоб встановити обставини її застосування [7].

Як зазначає Я. Куций, основним об'єктом дослідження судово-балістичної експертизи є зброя, її складові частини, матеріали та інструменти для її виготовлення, вибухові речовини, сліди пострілу. За допомогою таких досліджень з'ясовують обставини за яких використовувалася зброя, встановлюють місце, спосіб, обстановку її застосування, визначають напрям та дальність пострілу [4].

Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр Київський НДЕКЦ МВС України в інформаційному листі про особливості призначення судово-балістичної експертизи чітко окреслив основі завдання даного дослідження:

1) визначення конкретного екземпляра зброї за унікальними слідами на кулях, гільзах, шротах, дробі;

2) визначення технічного стану та здатності здійснити постріл з даної зброї;

3) ідентифікація виду, моделі та калібру вогнепальної зброї;

4) встановлення ступеню автоматизації зброї, тобто можливості використання без натискання на спусковий гачок;

5) встановлення факту походження зброї, тобто зброя є промислового (заводського) виробництва, кустарного або ж саморобного;

6) визначення способу виготовлення об'єкта дослідження;

7) встановлення додаткових фактів, пов'язаних із використанням зброї, чи було здійснено постріл після останнього чищення, змащування зброї, встановлення потенційної дальності пострілу [5].

Ці завдання можна поділити на 4 групи, серед яких ідентифікаційні, класифікаційні, діагностичні і ситуаційні, кожне з яких має свою мету та значення.

Як зазначає Самойленко С. М., для проведення судово-балістичної експертизи застосовується широкий спектр методик, серед яких є як класичні, так і сучасні.

Зокрема, мікроскопічне вивчення слідів на кулях і гільзах дозволяє встановити індивідуальні ознаки, які утворюються під час взаємодії боєприпасів із частинами зброї – каналом ствола, ударником, викидачем тощо. Саме ці ознаки часто стають основою для ідентифікації конкретної зброї. Паралельно впроваджуються новітні технології, такі як 3D – сканування та цифрова трасологія, які дозволяють створювати тривимірні моделі слідів, виконувати їх автоматизований аналіз, фіксуючи мікродеталі, які невидимі для традиційних методик ідентифікації, що значно підвищує точність відтворюваності та висновки експертів [6].

Автоматизовані платформи порівняння відбитків на кулях і гільзах значно спрощують та оптимізують процес пошуку збігів у великих базах даних. Формування кулегільзотек сприяє встановленню зв'язків між окремими застосуваннями зброї, що надзвичайно важливо при розслідуванні серійних кримінальних правопорушень [7]. На ринку домінують такі автоматизовані системи, як IBIS та Evofinder із відповідними мережевими проєктами (IBIN, ALIAS, ARSENAL), а також створюються національні системи створені на базі IBIS. Через зіставлення балістичних даних вдається виявити зв'язки між подіями в різних регіонах, країнах, що сприяє можливості міжрегіональних та міжнародних розслідувань і сприяє встановленню прихованих кримінальних ланцюгів [8].

Водночас активний розвиток технологій зосереджує увагу на низці проблем, щодо проведення даної експертизи. Як підкреслюють Давидюк П.П., Довгий В.В., Карпук А.І., насамперед це стосується організаційно-технічного забезпечення експертних установ, що відображається в потребі запровадження новітніх досягнень науки та техніки, але через застарілість технічної бази у більшості установ дана діяльність унеможливлюється. Також вони слушно зауважують, що проблемою є і недостатній рівень інформаційно-ресурсного забезпечення, дана проблема полягає в тому, що в нас відсутня єдина національна мережа даних з обліку результатів судово-балістичних експертиз, що ускладнює ефективний обмін даними та розкриття кримінальних правопорушень пов'язаних із зброєю. Ще однією суттєвою проблемою є «кадровий голод», як зазначають вчені це спричиняє надмірне навантаження на експертів, що призводить до тривалих строків проведення балістичної експертизи, а також створює ризик експертних помилок. Додаткової уваги також потребує і питання щодо професійної підготовки та кваліфікації експертів-балістів, адже впроваджуються нові методики дослідження зброї, які потребують спеціальних знань та вмінь в експертів. Не менш значною є і проблема щодо нормативно-правової неврегульованості деяких аспектів проведення даної експертизи. Відсутність єдиних державних стандартів, а також недостатня деталізація порядку проведення дослідження створює умови для неоднаковості практики, ускладнюючи контроль за якістю результатів [9].

Попри наявність значної кількості проблем і викликів пов'язаних із проведенням балістичної експертизи, варто зауважити те, що саме ці процеси створюють підґрунтя для подальшого розвитку та вдосконалення процедури.

На мою думку, вирішення цих проблем можливе через створення та централізацію національної кулегільзотеки, інтегрованої відповідно до міжнародних стандартів IBIS. Така база даних забезпечить швидкий обмін інформацією між правоохоронними органами різних держав, що сприятиме оперативному розкриттю злочинів. Наступним важливим напрямком є розробка єдиних державних стандартів і протоколів судово-балістичних досліджень, які мають відповідати міжнародним стандартам та рекомендаціям, це забезпечить єдність у використанні методик, підвищить достовірність результатів та дозволить використовувати висновки українських експертів у міжнародних кримінальних провадженнях. Також суттєвим є напрямок щодо посилення міжвідомчої взаємодії Національної поліції України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Державного бюро розслідувань, їх взаємодія сприятиме формуванню єдиного інформаційно-аналітичного простору у сфері балістики. І врешті-решт, вважаю за доцільне прийняти закон про обіг цивільної вогнепальної зброї та боєприпасів. Даний закон забезпечить створення Єдиного державного реєстру цивільної зброї, що забезпечить експертам доступ до інформації про власників зброї, а також одним із основних завдань даного закону є запровадження обов'язкового ідентифікаційного маркування стволів та гільз, що дозволить швидше зіставляти виявлені сліди з даними в базах, що матиме наслідком підвищення ефективності розкриття кримінальних правопорушень [10].

III. Висновки

Підсумовуючи, можу зазначити, що судова балістика в Україні перебуває на етапі активного становлення та модернізації. Дана експертиза відіграє важливу роль у розкритті кримінальних правопорушень пов'язаних із застосування вогнепальної зброї, і лише за умови комплексного підходу, державної підтримки та гармонізації з міжнародним законодавством та стандартами судова балістика розвиватиметься.

IV. Список використаних джерел

[1] Кримінально-процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року No 4651-VI Дата оновлення: 01.08.2025. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 21.10.2025)

[2] Кількість правопорушень з використанням вогнепальної зброї, вибухових речовин та боєприпасів на третьому році війни збільшилася у 42 рази (26.11.2024). Державний сайт Міністерства внутрішніх справ України. URL: https://mvs.gov.ua/news/kilkist-pravoporusen-z-vikoristanniam-vognepalnoyi-zbroyi-vibuxovix-recovin-ta-bojepripasiv-na-tretyomu-roci-viini-zbilsilasia-u-42-razi (дата звернення: 21.10.2025)

[3] Кількість злочинів з незареєстрованою зброєю зростає: названо регіони-лідери (15.09.2025) Сайт Інформаційне агентство «Українські Національні Новини». URL: https://unn.ua/news/kilkist-zlochyniv-z-nezareiestrovanoiu-zbroieiu-zrostaie-nazvano-rehiony-lidery (дата звернення: 21.10.2025)

[4] Куций Я. А. Криміналістична балістика в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. Вінницький національний технічний університет URL: https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/27316/7692.pdf?sequence=3

[5] Міністерство внутрішніх справ України державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр київський НДЕКЦ МВС України, інформаційний лист особливості призначення судово-балістичної експертизи. Упаковка та надання на судово-балістичну експертизу. URL: https://ndekc.kiev.ua/wp-content/uploads/2017/02/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0.pdf

[6] Самойленко С. М. (2021). Методологія сучасних неідентифікаційних балістичних досліджень. *Філософські та методологічні проблеми права.* № 2 (22). С. 29–307. URL: https://share.google/hTco3DRfC3BTkNVoL

[7] Гусак А. П. Сучасні методи аналізу зброї та боєприпасів для судово-балістичних досліджень *Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України*. URL: https://journals.ondise.in.ua/index.php/herald/article/download/77/71

[8] Баштова О. Напрямки розвитку судової експертизи та криміналістики у дослідженні обігу цивільної вогнепальної зброї. URL: https://ndekc.lviv.ua/pdf/311020242.pdf

[9] Давидюк П. П., Довгий В. В., Карпук А. І. (2021). Актуальні проблеми проведення ідентифікаційної судово-балістичної експертизи. *Часопис Національного університету «Острозька академія».* Серія «Право». №1(23). URL: https://lj.oa.edu.ua/articles/2021/n1/21dppsbe.pdf

[10] Проєкт Закону про обіг цивільної вогнепальної зброї та бойових припасів до неї від 02.02.2021 № 1164-IX Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70363 (дата звернення: 21.10.2025)

CURRENT STATUS, ISSUES AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF FORENSIC BALISTICS IN UKRAINE

Anastasiia Fedrak, Oleksiy Stratiy

ABSTRACT. The article examines the current state, problems and prospects for the development of forensic ballistics in Ukraine under martial law. It analyses statistics on crimes involving the use of weapons, outlines technological and organisational challenges, and identifies ways to modernise expert examinations, including the introduction of a national bullet casing database and the standardisation of methodologies.

KEYWORDS: forensic ballistics, firearms, ballistic examination, forensic weaponry, bullet casing database

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Катерина Хребто, Михайло Фролов

Навчально-науковий інститут права та інноваційної освіти,
Дніпровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, Україна

E-mail: katyahrebto2018@gmail.com

АНОТАЦІЯ. У сучасних умовах воєнного стану в Україні діяльність судової системи, зокрема здійснення цивільного судочинства, зазнає суттєвих трансформацій. Досліджено основні правові особливості судового провадження у цивільних справах в умовах воєнного стану: зміну підсудності, врегулювання процесуальних строків, забезпечення доступу до правосуддя, виклики функціонування судів. Зроблено висновки про обмеження та перспективи вдосконалення судової практики, запропоновано рекомендації щодо удосконалення законодавства та організаційних механізмів.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: воєнний стан, цивільне судочинство, цивільний процес, підсудність, процесуальні строки, доступ до правосуддя

I. Вступ

Запровадження в Україні режиму воєнного стану 24 лютого 2022 р. (Указ Президента України № 64/2022, затверджений Закон України № 2102-IX) відкрило нову сторінку в діяльності правосуддя й суттєво вплинуло на здійснення судочинства [1; 2]. Цивільне судочинство – ключовий механізм реалізації права на справедливий суд і захист приватних прав та інтересів. У ситуації воєнного стану забезпечення його ефективного функціонування набуває особливої ваги: громадяни, бізнес і держава стикаються з новими викликами – тимчасовою окупацією, бойовими діями, порушенням комунікацій, знищенням інфраструктури, змінами юрисдикції [2; 3]. Тема дослідження є актуальною, адже вона відображає потребуа даптації цивільного судочинства до надзвичайних умов і дає простір для наукового аналізу [1].

II. Основна частина

Однією з ключових норм є стаття 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», яка встановлює, що повноваження судів не можуть бути припинені під час дії воєнного стану [4]. Також стаття 26 цього Закону передбачає заборону на скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства [4]. Разом з тим, процесуальні кодекси України (зокрема Цивільний процесуальний кодекс України) і практика містять спеціальні норми щодо зупинення строків, підсудності та дистанційного провадження [2; 4]. Наприклад, у п. 4 ч. 1 ст. 263 ЦКУ передбачено, що перебіг позовної давності зупиняється, якщо позивач або відповідач перебуває у складі ЗСУ чи інших військових формувань, що переведені на воєнний стан [4].

Зміна територіальної підсудності стала однією з ключових проблем [3]. Через бойові дії та окупацію було прийнято численні розпорядження Верховного Суду про зміну підсудності справ, щоб забезпечити їх розгляд [2]. Проте така практика викликала навантаження судів і ризик затримок. Питання строків і позовної давності також залишаються актуальними – їх перебіг може бути зупинений на час дії воєнного стану, але не автоматично: учасник має довести, що саме військові дії стали перешкодою для звернення до суду [4].

В умовах воєнного стану забезпечення доступу до правосуддя ускладнено: суди пра–цюють із ризиком обстрілів, евакуацією, браком персоналу [3]. Водночас активно запроваджується дистанційне судочинство – відеоконференції, електронні повідомлення,

онлайн-платформи [2; 5]. Однак технічні проблеми, відсутність стабільного зв'язку або доступу до інтернету залишаються серйозною перешкодою [5].

Основними проблемами є: недостатня адаптація процесуального законодавства, перевантаження судів, порушення розумних строків, труднощі доказування обставин непереборної сили, а також питання безпеки суддів і сторін [1; 3]. Для підвищення ефективності пропонується внести системні зміни до ЦПК, створити механізми доведення неможливості виконання зобов'язань через бойові дії, забезпечити цифровізацію та ресурсну підтримку судів, а також організувати мобільні судові майданчики на прифронтових територіях [5].

III. Висновки

Здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану є складним викликом для української правової системи [1]. Основні особливості цього періоду полягають у зміні підсудності, коригуванні строків, розширенні дистанційного провадження та необхідності збереження доступу до правосуддя навіть під час бойових дій [2; 3]. Реалізація запропонованих рекомендацій сприятиме підвищенню адаптивності судової системи, забезпеченню прав громадян і розвитку правової держави навіть в умовах війн.

IV. Список використаних джерел

[1] Особливості здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану. Молодий вчений. https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/5759

[2] Цивільний процес в умовах воєнного стану: проблеми правового регулювання та судова практика. Верховний Суд України. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Civ_proces_voen_stan.pdf

[3] Робота судів України в умовах воєнного стану. ЮРЛІГА. https://jurliga.ligazakon.net/news/209874_robota-sudv-ukrani-v-umovakh-vonnogo-stanu

[4] Процесуальні строки і позовна давність у цивільних правовідносинах: особливості в умовах воєнного стану. *Юридична газета.* https://yur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/procesualni-stroki-i-pozovna-davnist-u-civilnih-pravovidnosinah-osoblivosti-v-umovah-voennogo-stanu-.html

[5] Особливості здійснення судочинства в умовах воєнного стану. *Право.ЮА*. https://pravo.ua/wp-content/uploads/2023/12/Osoblyvosti-zdiy-snennia-pravosuddia-v-umovakh-voiennoho-stanu.pdf

FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF CIVIL JUDICIAL PROCEEDINGS IN CONDITIONS OF MARTIAL STATE

Katerina Hrebto, Mikhaylo Frolov

ABSTRACT. In the current conditions of martial law in Ukraine, the activities of the judicial system, in particular the implementation of civil proceedings, are undergoing significant transformations. The main legal features of judicial proceedings in civil cases under martial law are studied: change of jurisdiction, settlement of procedural deadlines, ensuring access to justice, challenges to the functioning of the courts. Conclusions are made about the limitations and prospects for improving judicial practice, recommendations for improving legislation and organizational mechanisms are proposed.

KEYWORDS: Martial law, civil litigation, civil process, jurisdiction, procedural terms, access to justice

МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА ЄС: АКТУАЛЬНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Аріна Цимбаленко, Павло Крайній

Кафедра публічного права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: tsymbalenko.arina@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. Дослідження присвячено актуальному стану правового регулювання міграційної політики Європейського Союзу (далі – ЄС). В умовах зростання кількості мігрантів що прибувають до ЄС виникає невідкладне завдання з модернізації існуючих правових механізмів міграційного права ЄС. З лютого 2022 року розпочата росією повномасштабна війна сформувала перед політиками та державами європейської спільноти новий порядок денний. Поряд із кліматичними змінами, економічними кризами, демографічними тенденціями відтоку робочої сили з країн Східної Європи на захід та війною в Україні паралельно відбувається процес трансофрмації міграційної політики ЄС. Прикладом цього стало прийняття Директиви про тимчасовий захист 2022 року та надання українцям права на проживання, працю, освіту та соціальне забезпечення.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: міграційна політика ЄС, міграція, міграційні потоки, війна

I. Вступ

Міграція являє собою складний процес переміщення або через міжнародні кордони, або в межах однієї країни, що включає будь-які пересування людей, незалежно від причин з метою зміни місця проживання. Основними факторами, які сприяють міграції та росту кількості біженців, є військові конфлікти, соціально-економічні кризи, переслідування, та інші порушення прав людини [1].

II. Основна частина

Міграційна політика Європейського Союзу змінювалася відповідно до обставин: у деяких ситуаціях мігранти розглядаються як необхідний ресурс для країни, яка їх приймає, тоді як в інших випадках їхній наплив сприймається негативно, що призводить до жорсткішого регулювання міграційного законодавства та політики.

Міграційну політику слід розглядати під призмою таких понять, як еміграція, імміграція та інтеграція, які визначають власні цілі та інструменти.

Аналізуючи міграційну політику Європейського Союзу, варто звернути увагу на різновиди міграції:

1. Внутрішня міграція сприяє інтеграційним процесам у межах Європейського Союзу, оскільки передбачає створення єдиного внутрішнього простору без фізичних кордонів та активізацію взаємодії в економічній і соціальній сферах. Регулювання таких переміщень встановлює мінімальні обмеження для мігрантів.

2. Для регулювання трудової міграції та вирішення проблеми тривалого безробіття серед мігрантів у державах-членах ЄС впроваджуються спеціальні заходи. Це включає освітні програми для мігрантів, організацію курсів з професійної підготовки для здобуття затребуваних на ринку праці навичок, а також залучення їх до громадських робіт. Крім того, активно запроваджуються програми розвитку самозайнятості мігрантів, що передбачають допомогу у відкритті власної справи. Особлива увага на рівні ЄС приділяється регулюванню імміграції кваліфікованих фахівців. У цьому контексті були запроваджені так звані «блакитні картки» – спеціальні дозволи на проживання для осіб із вищою або середньою спеціальною освітою та заробітною платою, яка перевищує середній рівень країни ЄС, де вони працюють, щонайменше у півтора рази [2].

3. Існують два напрямки міграційної політики з третіх країн: нормативне регулювання легальної міграції та протидія нелегальній. Нормативному регулюванню міграції

з третіх країн присвячена Директива 2004/38/ЄС: «Забезпечення рівноправності оплати праці трудових мігрантів із третіх країн із громадянами держав-членів ЄС; встановлення єдиних вимог для трудових мігрантів із третіх країн та громадян ЄС стосовно участі в об'єднаннях; обов'язкове медичне забезпечення для громадян третіх країн та держав-членів ЄС; право на освіту дітей; право на соціальне страхування». Крім того, встановлено рівність соціальних та економічних прав між громадянами ЄС та іммігрантами, що включає право на працевлаштування, підприємницьку діяльність, доступ до освіти і професійного навчання, соціальний захист та основні види соціальної допомоги [3].

Значну частину уваги в ЄС приділяється регулюванню протидії нелегальній міграції, розміри якої становлять особливу загрозу в останні роки. Критичний сплеск незаконних перетинів кордонів спостерігався у 2015 році, коли європейська міграційна криза досягла піку, і було зафіксовано понад 1,8 мільйона випадків нелегального проникнення до ЄС [4].

Одним із інструментів спрямованих на регулювання питання нелегальної міграції є Шенгенські домовленості в межах яких діє ряд договорів.

У межах Шенгенських угод було розроблено Шенгенську інформаційну систему – найбільшу на сьогодні інформаційну платформу у сфері громадської безпеки в Європі [5]. Система зберігає дані про осіб, які вчинили правопорушення, а також про тих, кому заборонено перебування на території Європейського Союзу. Крім того, створено Візову інформаційну систему, яка дозволяє країнам-членам обмінюватися даними щодо шенгенських віз.

Для зниження рівня міграційних потоків Європейський Союз запровадив низку заходів, які включають посилення фінансової підтримки держав транзитного перебування з метою підвищення їхньої спроможності стримувати нелегальну міграцію; надання фінансування громадам у цих країнах для зменшення соціальної напруги та компенсації наслідків неконтрольованих міграційних процесів; зміцнення прикордонних районів ЄС; а також проведення спільних тренувань для прикордонних служб ЄС із відповідними інституціями в державах транзитного перебування.

Одним із ключових аспектів міграційної політики Європейського Союзу є ефективне залучення легальних трудових мігрантів для підтримки економічного зростання Співтовариства. За даними Міжнародної організації праці станом на 2020 рік у ЄС працювало 33 мільйони трудових мігрантів, що складає 17% загальної робочої сили ЄС [6].

Нелегальна міграція створює значні виклики для безпеки та стабільності в країнах Європейського Союзу. Однією з головних проблем є зростання рівня злочинності, адже згідно з даними статистики, значна частина правопорушень на території ЄС відбувається саме за участі мігрантів.

Окрім кримінального аспекту, неконтрольований наплив нелегальних мігрантів спричиняє соціальні проблеми, зокрема поглиблення розшарування в суспільстві, поширення ксенофобії, екстремізму та навіть тероризму. У Європі з'являються замкнуті етнічні громади, які відокремлюються від загального суспільного життя, часто формуючи власні закриті спільноти. В рамках цього процесу спостерігається посилення ісламізації через приплив населення з мусульманських країн. Таке культурне розшарування має негативні наслідки, серед яких – зростання прихованих міжетнічних конфліктів, які з часом можуть загостритись, а також поступова втрата європейських культурних цінностей через стирання меж між різними етнічними групами. Усе це ставить під загрозу стабільність і гармонію всередині ЄС, створюючи потребу у більш ефективному управлінні міграційними процесами та інтеграційними заходами.

Для вдосконалення міграційної політики на рівні Європейського Союзу, потрібно враховуючи різні сфери життя. Почати слід зі сфери працевлаштування, де необхідним виглядає створення нових робочих місць, особливо для людей із низьким рівнем кваліфікації, наприклад, у будівельній галузі. У сфері освіти важливим є розширення мережі

курсів та навчальних закладів для мігрантів із третіх країн, щоб полегшити їх інтеграцію в європейське середовище. У соціальному вимірі слід забезпечити доступ до медичної та психіатричної допомоги для постраждалих від насильства, а також гарантувати забезпечення житлом. Фінансова підтримка повинна бути збалансованою – вона має забезпечити гідні умови життя, водночас мотивуючи до активного пошуку роботи.

Сьогодні Європейський Союз знову стикається з серйозною міграційною кризою, спричиненою повномасштабним вторгненням Росії в Україну. Станом на 30 листопада 2024 року близько 4,2 мільйона громадян України отримали статус тимчасового захисту в країнах ЄС [7]. Законодавство ЄС про тимчасовий захист встановлює базові стандарти допомоги для біженців, однак рівень підтримки варіюється між різними країнами-членами.

Після початку військового конфлікту 24 лютого 2022 року ЄС оперативно відповів на виклики, демонструючи солідарність та надаючи необхідну підтримку постраждалим. Вперше в історії Союз активував Директиву про тимчасовий захист, яка прописує правові механізми для врегулювання масового прибуття біженців [8].

Окрім цього, Європейська Комісія швидко організувала співпрацю з державами-членами для збору оновлених даних щодо ситуації на місцях, а також для боротьби з торгівлею людьми. 20 грудня 2023 року країни ЄС досягли консенсусу стосовно впровадження нової інтегрованої системи й зміни нормативної бази для регулювання переміщення нерегулярних мігрантів в межах Союзу. Основною метою цієї угоди стало забезпечення більш справедливого розподілу відповідальності між державами-членами за прийом осіб, які нещодавно прибули.

Агентство Європейського Союзу з питань притулку (EUAA) є одним із ключових інструментів, створених для підтримки держав-членів у сфері міжнародного захисту. Проте його роль не передбачає заміни національних органів, які відповідають за надання притулку та прийом мігрантів. Агентство зосереджено на сприянні узгодженню підходів і покращенні координації між країнами ЄС. Основною метою діяльності EUAA є забезпечення єдиного та прозорого механізму розгляду заяв про надання притулку у всіх державах-членах ЄС, щоб кожна особа отримувала однакове ставлення до своєї заяви незалежно від місця її подання [9].

Також, варто зазначити, що Рада ЄС схвалила рекомендацію щодо єдиних правил для вимушено переміщених українців. Документ передбачає два напрями: поступове повернення та стале відновлення в Україні, коли це стане можливим, а також перехід тих, хто відповідає вимогам, на інші типи легального перебування в країнах ЄС [10].

III. Висновки

Отже, міграційна політика Європейського Союзу в умовах українсько-російської війни зазнала суттєвих змін та стала одним із ключових елементів європейської безпекової та гуманітарної стратегії. Прийняття Директиви про тимчасовий захист 2022 року та надання українцям права на проживання, працю, освіту та соціальне забезпечення продемонстрували здатність ЄС швидко реагувати на масштабні гуманітарні виклики та втілювати принципи солідарності.

Разом із тим, війна виявила структурні проблеми спільної міграційної політики – нерівномірний розподіл навантаження між країнами-членами, різний рівень інтеграційних можливостей та зростання суспільно-політичної напруги навколо питань прийому біженців. Війна в Україні стала каталізатором для переосмислення міграційної політики ЄС: вона показала необхідність більшої координації та єдності всередині Союзу, поєднання гуманітарних засад із довгостроковими інтеграційними стратегіями та посилення спроможності системи спільного управління міграційними потоками.

Важливим залишається захист кордонів, а також надання підтримки мігрантам у забезпеченні житла, працевлаштуванні, доступі до медичних послуг та створення системи кураторства для успішної адаптації новоприбулих. Попри всі виклики в регулюванні міграційних потоків, у ЄС існують ефективні інструменти інтеграції мігрантів у суспільства країн-членів.

IV. Список використаних джерел

[1] Малиновська О. А. (2014). Міграційна політика Європейського союзу: виклики та уроки для України. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2014-07/migr_pol-68f1d.pdf.
[2] Горбачова І. В. (2014). Глобалізація і трудова міграція в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету,* Ужгород, Україна. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/15964/1/Yuskiv_Global%20migration.pdf
[3] Директива про права громадян : Директива ЄС від 29 квітня 2004 року, № 28/2004. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2004/38/oj/eng.
[4] Isaac de Toro Mezquita (2011). European migrant crisis: analysis of migration routes. *Law&Border*. T. 1 : 1. URL: https://periodica.nadpsu.edu.ua/index.php/law_border/article/view/1524
[5] Іващишин І. (2024). Шенгенська система SIS: перевірка наявності даних у системі та зняття заборони на в'їзд до Шенгенської зони. *Interno*. URL: https://digitallaw.com.ua/shengenska-systema-sis/.
[6] Маршал О. (2025). Аналіз міграційної політики держав: орієнтири для України. *Економіка та суспільство.* 2025. Т. 7. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/6434.
[7] Українські біженці після трьох років за кордоном. Четверта хвиля дослідження. Центр економічної стратегії. URL: https://ces.org.ua/refugees_fourth_wave/
[8] Директива про тимчасовий захист : Директива ЄС від 20/07/2001, № 2001/55. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU01293.
[9] Union Agency for Asylum, EUAA. *European Union Agency for Asylum.* URL: https://euaa.europa.eu/about-us/what-we-do.
[10] Protection of displaced Ukrainians: Council adopts recommendation about transition out of temporary protection : Рекомендація ЄС від 28.09.2025 року URL: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2025/09/16/protection-of-displaced-ukrainians-council-adopts-recommendation-about-transition-out-of-temporary-protection/.

EU MIGRATION POLICY: CURRENT STATUS AND PROSPECTS FOR IMPROVEMENT

Arina Tsymbalenko, Pavlo Krainii

ABSTRACT. This study is devoted to the current state of legal regulation of the European Union's (hereinafter referred to as the EU) migration policy. With the growing number of migrants arriving in the EU, there is an urgent need to modernize the existing legal mechanisms of EU migration law. The full-scale war launched by Russia in February 2022 has created a new agenda for politicians and states of the European community. Along with climate change, economic crises, demographic trends of labor outflow from Eastern European countries to the West, and the war in Ukraine, the EU migration policy is undergoing a process of transformation. An example of this is the adoption of the 2022 Temporary Protection Directive and the granting of Ukrainians the right to residence, work, education, and social security.

KEYWORDS: EU migration policy, migration, migration flows, war

НАВМИСНА ЗМІНА ПОЧЕРКУ: КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

Ангеліна Чеботаренко, Олексій Стратій

Кафедра кримінального права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: chebotarenko.anhelina@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У роботі досліджено криміналістичне значення навмисної зміни почерку як способу приховування індивідуальних особливостей письма виконавця рукопису. Розкрито сутність почерку як стійкого індивідуального прояву особистості, що формується під впливом фізіологічних, психологічних та соціальних чинників, а також охарактеризовано письмово-рухові навички та їх роль у формуванні унікальної манери письма. Проаналізовано різні форми навмисного спотворення почерку, включно зі скорописним маскуванням, наслідуванням друкованого письма, письмом іншою рукою та імітацією чужого почерку, а також визначено їхні ознаки, що ускладнюють ідентифікацію виконавця. Наголошено на значенні судово-почеркознавчої експертизи для виявлення стійких індивідуальних ознак письма, оцінки їх достатності для ідентифікації особи та підтвердження або спростування участі особи у певних діях, що забезпечує об'єктивність і справедливість судового розгляду.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: навмисна зміна почерку, індивідуальні ознаки почерку, почеркознавча експертиза, ідентифікація особи, криміналістика

I. Вступ

Почерк є одним із найстійкіших індивідуальних проявів особистості, який відображає унікальні фізіологічні, психологічні та соціальні характеристики людини. Він формується під впливом багатьох факторів, зокрема особливостей нервової системи, моторики руки, зорового сприйняття, рівня інтелекту та емоційного стану, а також впливу соціального середовища та системи навчання письму. Почерк не лише відображає індивідуальні особливості особи, а й є своєрідним «підписом» її особистості, адже кожна людина виробляє власну, неповторну манеру письма. Він складається зі сформованої під час навчання письму системи рухів, графічних прийомів та технік виконання, що стають характерними для конкретного індивіда та забезпечують впізнаваність його рукопису.

II. Основна частина

Письмово-рухові навички – це сукупність умінь, що виникли під час оволодіння письмом. До них належать технічні навички – спосіб виконання письма, правильна поза, уміння тримати письмове приладдя тощо; графічні навички – уміння правильно відтворювати букви та поєднувати їх у слова; орфографічні навички – уміння точно визначати звуки (фонеми) та передавати їх на письмі відповідними знаками. Варто зазначити, що розвиток письмово-рухових навичок відбувається в тісному взаємозв'язку з когнітивними процесами людини, такими як увага, пам'ять та сприйняття просторових відносин, що забезпечує точність і швидкість письма.

Додатково, дослідження показують, що письмово-рухові навички тісно пов'язані з моторику дрібних м'язів руки, координацією око-рука та сенсомоторним навчанням. Це означає, що зміни у фізичному стані або нервовій системі можуть впливати на якість письма та його стабільність.

Почерк має широкий спектр ознак, і хоча їх перелік досить великий, саме окремі, найбільш інформативні характеристики несуть ключові відомості про особу, яка виконала рукопис. У своїй сукупності ці ознаки формують індивідуальний, неповторний почерк людини. Саме вони найменше піддаються змінам – як свідомим, коли виконавець намагається змінити свій стиль письма, так і природним, що виникають у процесі звичайного письма. До цих ознак може належати: ступінь і характер сформованості письмово-ру-

хових навичок, структурна характеристика руху та просторова орієнтація рухів, якими виконуються букви та їх елементи. [1]

Крім того, на формування цих ознак впливає особистісна манера письма, що включає ритм, темп та силу натиску на письмове приладдя, які залишаються відносно постійними протягом життя та допомагають відрізняти одного виконавця від іншого.

Неповторність почерку дозволяє використовувати почеркознавчі дослідження, як ефективний інструмент ідентифікації особи у криміналістичній практиці. Водночас не варто забувати, що упродовж всього життя людини, її почерк зазнає певних змін, він розвивається, вдосконалюється. Найбільшу стабільність має сформований почерк, який частіше за все є наявним у особи 25-річного віку. При цьому вік, професійна діяльність, хвороби або травми можуть впливати на зміну почерку, що варто враховувати при порівняльному аналізі рукописів у криміналістичній експертизі [2].

Однак у сучасних умовах розвитку технічних засобів та зростання рівня обізнаності громадян щодо можливостей судової експертизи почастішали випадки навмисного спотворення або зміни почерку з метою введення експерта чи слідства в оману. Цей спосіб використовується, коли особу підозрюють у вчинені кримінального правопорушення і стосовно особи проводять почеркознавчу експертизу, а підозрювана особа, задля не притягнення її до відповідальності – змінює свій почерк навмисно чи спотворює його.

Навмисна зміна почерку — це свідоме його викривлення з метою приховати свою індивідуальну манеру письма. Такі трансформації можуть мати різні форми та здійснюватися різними способами. Зокрема, поширеним є скорописне маскування, коли особа спеціально змінює зовнішній вигляд свого письма: змінює нахил літер, порушує звичні загальні ознаки та способи з’єднання, модифікує будову окремих елементів та деталізованих ознак.

Іншим різновидом є наслідування друкованого письма, коли пишучий навмисне обирає форму письма, якою він зазвичай не володіє та не користується у повсякденному житті.

До навмисних змін також належить виконання тексту іншою рукою – наприклад, правша пише лівою, що істотно впливає на координацію та структуру рукопису.

Окремим видом є імітація чужого почерку, коли особа свідомо намагається відтворити манеру письма іншого автора. Так само поширеним є наслідування шкільних прописів або навмисне створення враження недостатньо сформованого, «дитячого» почерку.

Усі ці прийоми мають спільну мету – максимально ускладнити встановлення справжнього виконавця рукопису, приховавши його індивідуальні почеркові особливості. Важливо зазначити, що складність навмисної зміни почерку зростає зі спробою комбінувати різні прийоми одночасно, що потребує від експерта високого рівня професійної підготовки та застосування спеціалізованих методик аналізу [3, 4].

Ознаками зміни почерку є розлад координації рухів через що почерк стає кривим та незграбним і він втрачає природну плавність. Це можуть бути незвичні ознаки, які не були притаманні йому дотепер, наприклад дзеркальність окремих штрихів чи букв. Зміна нахилу та розміру, що супроводжується нестійким та нерівномірним виглядом. Також це нерівномірність розташування самих літер стосовно рядку, як у вертикальному, так і у горизонтальному напрямку. Додатком застосовується злам овальних та вертикальних штрихів, що свідчить про сповільнення темпу письма та спробу змінити характер рухів.

Навмисна зміна почерку виникла ще давно, тобто це не проблема теперішнього століття, дослідження такої проблеми займався Ганс Шнейкерт. Учений досліджував відхилення від стандартних прописів як специфічну ознаку почерку та прагнув знайти об’єктивний критерій для визначення їх ідентифікаційної важливості. У результаті він дійшов висновку, що значущість певної ознаки залежить від частоти її появи в почерках різних людей.

Йому належать засновані на досвіді рекомендації по підготовці порівняльного матеріалу, дослідженню навмисно зміненого почерку, рукописів, виконаних лівою рукою, які ґрунтуються на досвіді і стали основою для подальших криміналістичних методик.

Сучасні методики також розвинули його підходи шляхом впровадження цифрового аналізу графічних елементів почерку та застосування статистичних моделей для підвищення точності ідентифікації [5].

Під час дослідження експерт має виявити ознаки, що виникли внаслідок навмисного спотворення почерку. Встановлюються стійкі ознаки і їх достатність для ідентифікації особи, яка виконала рукопис. Додатково експерт враховує вплив зовнішніх факторів, таких як швидкість письма, втома виконавця та умови письма, щоб уникнути помилкових висновків про навмисну зміну почерку.

Судово-почеркознавча експертиза є різновидом судових експертиз, головною метою якої є встановлення особи, що виконала рукописний текст, цифрові записи або підпис. Окрім ідентифікації виконавця, така експертиза розв'язує й низку неідентифікаційних завдань: з'ясовує, чи був рукопис створений у нестандартних умовах або в незвичному фізичному чи психоемоційному стані особи, чи здійснено його навмисно зміненим почерком, чи має місце імітація письма іншої людини. Крім того, експертиза може сприяти визначенню статі виконавця та його належності до певної вікової категорії. Якраз при проведенні такого роду дослідження дається відповідь на питання чи є тут ознаки навмисного змінення почерку. Також під час експертизи може використовуватися порівняння з наявними зразками підписів або письма з інших документів, що дозволяє додатково підвищити точність ідентифікації та мінімізувати ризик помилки [3].

Проведення почеркознавчої експертизи передбачає отримання експериментальних зразків почерку шляхом переписування, записування під диктовку або самостійного написання певних слів чи текстів. Зазвичай досліджуваній особі пропонують написати від кількох до десяти аркушів формату А4, що забезпечує достатній обсяг матеріалу для аналізу.

Під час отримання зразків експерт може створювати різні умови письма, наприклад, просити особу писати у звичному для неї положенні, стоячи, лежачи, спершись об коліно чи об стіну. Такі дії мають на меті вивчити особливості письма у різних ситуаціях та виключити можливість навмисної зміни почерку. Письмо у незручних умовах або протягом тривалого часу змушує людину поступово втрачати контроль над свідомим спотворенням свого почерку.

У результаті, навіть якщо особа намагається змінити манеру письма, після написання значного обсягу тексту (наприклад, 8-10 сторінок) її увага розсіюється, і вона повертається до своїх індивідуальних, звичних графічних навичок. Саме це дозволяє експерту виявити справжні, стійкі ознаки почерку та дати об'єктивний висновок.

Додатково слід зазначити, що сучасна судово-почеркознавча практика включає використання спеціалізованих програмних засобів та цифрових планшетів для фіксації параметрів письма у реальному часі, таких як сила натиску, швидкість руху пера, кут нахилу та траєкторія руху. Це дозволяє більш точно відтворити індивідуальні характеристики почерку та виявити ознаки навмисної зміни навіть у тих випадках, коли зовнішній вигляд письма здається звичайним.

Ще одним важливим аспектом є вивчення психофізіологічного стану особи під час письма. Наприклад, стрес, хвилювання або нервове перенапруження можуть тимчасово змінювати координацію рухів, що в почерку проявляється як нестійкість нахилу, нерівномірність розмірів літер або порушення ритму. Експерт обов'язково враховує такі фактори, щоб відокремити природні відхилення від свідомих спроб спотворити почерк.

Крім того, сучасні методики включають застосування статистичних та міждисциплінарних підходів, таких як комп'ютерний аналіз, моделювання траєкторій рухів руки та

порівняння великого масиву рукописів для підвищення об'єктивності висновків. Це дозволяє зменшити людський фактор та підвищити достовірність результатів експертизи.

Таким чином, поєднання класичних методів аналізу та сучасних технологій дозволяє досягти максимальної точності при дослідженні навмисно зміненого почерку.

III. Висновки

Навмисна зміна почерку є складним явищем криміналістичного значення, яке використовується для ускладнення ідентифікації виконавця рукопису та введення слідства або експерта в оману. Вона може проявлятися через зміну нахилу та розміру літер, модифікацію елементів письма, написання іншою рукою або імітацію чужого почерку. Сучасні методи судово-почеркознавчої експертизи дозволяють виявити навіть ретельно замасковані спотворення, виділити стійкі ознаки почерку та встановити справжнього виконавця. Дослідження навмисно зміненого почерку має вагоме доказове значення, оскільки допомагає викрити спроби приховати особистість, підтвердити або спростувати участь особи у діях та забезпечити справедливість судового розгляду.

IV. Список використаних джерел

[1] Криміналістика: лекції. Національна академія внутрішніх справ. URL: https://arm.navs.edu.ua/books/criminalistics/info/lec9.html (дата звернення: 02.11.2025)

[2] Автосова, Н. В. Змістовні авторські особливості письма: дослідження почерку виконавця. URL: https://studies.in.ua/kryminalistyka-shaprgalky/3622-zmstovn-avtorsk-osoblivost-pisma-dosldzhennya-pocherku-vikonavcya.html (дата звернення: 02.11.2025)

[3] Глава 11. Судове почеркознавство. Національна юридична бібліотека України. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/1_DISKI/KRIM/html/%D0%93%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%B0_11.htm (дата звернення: 02.11.2025)

[4] Додаток 5. Судове почеркознавство. Національна академія внутрішніх справ. URL: https://arm.navs.edu.ua/books/sudove_pocherkoznavstvo/files/dodatok_5.pdf (дата звернення: 02.11.2025)

[5] Криміналістичне почеркознавство: етапи, розвиток та становлення. MEGO.INFO. URL: https://mego.info/%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B5-%D0%BF%D0%BE%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE-%D0%B5%D1%82%D0%B0%D0%BF%D0%B8-%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83-%D1%82%D0%B0-%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F?page=3 (дата звернення: 02.11.2025)

INTENTIONAL CHANGE OF HANDWRITING: CRIMINAL SIGNIFICANCE

Angelina Chebotarenko, Oleksiy Stratiy

ABSTRACT. The paper examines the forensic significance of deliberate handwriting alteration as a means of concealing the individual characteristics of the writer's handwriting. It reveals the essence of handwriting as a stable individual manifestation of personality, formed under the influence of physiological, psychological, and social factors, and characterizes writing and motor skills and their role in the formation of a unique writing style. Various forms of deliberate handwriting distortion are analyzed, including cursive masking, imitation of printed writing, writing with the other hand, and imitation of someone else's handwriting, and their characteristics that complicate the identification of the author are identified. The importance of forensic handwriting analysis for identifying stable individual characteristics of handwriting, assessing their sufficiency for identifying a person, and confirming or refuting a person's involvement in certain actions, which ensures the objectivity and fairness of the trial, is emphasized.

KEYWORDS: deliberate change of handwriting, individual characteristics of handwriting, handwriting analysis, identification of a person, forensics

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВИКОРИСТАННЯ МАЛОЛІТНЬОЇ ДИТИНИ ДЛЯ ЗАНЯТТЯ ЖЕБРАЦТВОМ

Ангеліна Чеботаренко, Олена Ющик

Кафедра кримінального права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: chebotarenko.anhelina@chnu.edu.ua

АНОТАЦІЯ. У роботі досліджено кримінально-правову характеристику використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, передбаченого статтею 150[1] Кримінального кодексу України. Розкрито сутність цього явища як суспільно небезпечного діяння, що посягає на честь, гідність і свободу дитини. Проаналізовано об'єкт, об'єктивну та суб'єктивну сторони злочину, його кваліфікуючі ознаки та відмінності від суміжних правопорушень. Наголошено на необхідності комплексного підходу до запобігання використанню дітей у жебрацтві, поєднання кримінально-правових заходів із соціальним захистом сімей і підвищенням рівня правової обізнаності населення щодо відповідальності за такі дії.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: жебрацтво, малолітня дитина, кримінальна відповідальність, захист прав дитини, експлуатація

I. Вступ

Щодня на дорогах, у транспортних вузлах, у підземних переходах, посеред вулиці та в громадському транспорті можна побачити малолітніх дітей, що випрошують допомогу, займаються жебрацтвом. Часто для цього навіть залучають немовлят, які тривалий час перебувають на руках у дорослих жінок у непритомному чи сонному стані.

На жаль, значна частина перехожих не реагує, не приділяючи жодної уваги таким випадкам, або навіть підтримує подібну поведінку, подаючи жебракам гроші. Проте будь-яка особа, що стала очевидцем подібної ситуації, має право звернутися до поліції. Правоохоронні органи повинні затримати осіб, винних у правопорушенні, встановити їхні особисті дані, знайти батьків або осіб, які виконують їхні обов'язки, та повідомити про подію Службу у справах дітей. Наступним етапом можуть проводитись слідчі дії для розшуку підозрюваних та з'ясування всіх обставин справи, адже такі дії є суспільно небезпечними, протиправними і караними, відповідно до статті 150[1] Кримінального кодексу України [1].

II. Основна частина

Використання малолітніх у жебрацтві – це не просто прояв злиднів чи безвиході, а кримінальне правопорушення, який підриває основи правового статусу дитини як самостійного суб'єкта прав і свобод. Це явище не розглядається виключно в аспекті бідності, воно є свідомим злочинним діянням, що завдає непоправної шкоди фізичному, психологічному та моральному розвитку дитини. Відповідно до національного законодавства та міжнародних зобов'язань, держава зобов'язана забезпечувати захист дітей від будь-яких форм експлуатації, створюючи дієві механізми правового реагування на такі порушення. Водночас суспільство має приділяти більше уваги проблемам убезпечення дітей від негативного впливу середовища, адже ті, кого змушують жебракувати, нерідко стають жертвами примусової праці, насильства, торгівлі людьми чи інших кримінальних дій. Такі діти потребують справжньої підтримки та допомоги [2, 3].

Україна, ратифікувавши Конвенцію ООН про права дитини (1989 р.) та інші міжнародні акти, «зобов'язалася забезпечувати захист дітей від усіх форм експлуатації. Відповідно до цього, у 2009 році до Кримінального кодексу України була внесена стаття 150[1] «Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом», яка виділила цю форму експлуатації як самостійне кримінальне правопорушення».

Відповідно до цього, Закон про кримінальну відповідальність визначає, що жебрацтво: «це систематичне випрошування грошей, речей або інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб». Загроза такого діяння виявляється у посяганні на особисту свободу дитини, волю та волевиявлення, приниженні її честі та гідності, а також у негативному впливі на її фізичне та психічне здоров'я. Такі обставини як місце, час, частота вчинення таких дій, розмір отриманих коштів і спосіб їх подальшого використання – не мають значення для кваліфікації кримінального правопорушення, проте можуть бути враховані судом під час призначення покарання [4].

Об'єктом вчиненого правопорушення – є суспільні відносини, що стосуються охорони здоров'я, фізичного, духовного та морального розвитку, освіти, а також дотримання прав і свобод дитини. Основним безпосереднім об'єктом є воля, честь і гідність дитини, адже таке діяння у вигляді використання малолітньої для жебрацтва пригнічує особистість малолітньої. Батьки, коли виховують свою дитину, будують у неї її особисті кордони, ставлення до себе в відносинах з іншими людьми, адже що таке гідність? Честь?

Гідність – це поєднання властивостей і рис, які відображають позитивні моральні якості людини, її усвідомлення власної соціальної значущості та громадського обов'язку. Тобто моральна якість, що виражає самоповагу, усвідомлення власної цінності та моральної рівності з іншими людьми. Це внутрішнє відчуття, яке дає підстави для самоповаги та суспільної цінності, а також передбачає відповідальність за свої вчинки, чесність, порядність та здатність захищати власні цінності [5].

А честь – це особисте немайнове право фізичної особи, яке належить до морально-етичної сфери і прямо не закріплене в чинному законодавстві. Проте судова практика визнає, що честь проявляється у позитивному ставленні оточуючих до людини, оцінці її вчинків і бездіяльності з точки зору добра і зла, а також у загальній позитивній оцінці її особистості- згідно до визначення, яке зазначається у постанові Пленуму ВСУ від 27.02.2009 N 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи».

Честь відрізняється від поняття гідності тим, що гідність розуміється здебільшого як оцінка особи з точки зору її високої цінності як людини, поваги до її особистості.

Тобто, коли батьки – опора для дитини, використовують її для таких дій, то вони виставляють свою власну «кровинку» у негарному світлі перед суспільством. Батьки виховують у малолітнього нормальне ставлення до таких дій, що може супроводжуватись тим, що у майбутньому особа буде надалі займатись такою діяльністю. [7]

Додатковим факультативним об'єктом від час вчинення цього кримінального правопорушення із використанням насильства чи погрози такого застосування, а також у випадках, коли потерпілому заподіюються тілесні ушкодження середнього чи тяжкого ступеня тяжкості – тобто з урахуванням кваліфікуючих ознак – може зазначатись фізичне та психічне здоров'я малолітньої чи неповнолітньої особи. [2]

Обов'язковою ознакою об'єкта є предмет кримінального правопорушення. Він зазначений у диспозиції статті, тобто це те, з приводу чого вчиняється кримінальне діяння, а саме гроші, речі чи інші матеріальні цінності. Також обов'язковим є характеристика потерпілої особи, а саме малолітня особа віком до 14 років.

Разом із цим можемо розглянути питання стосовно суб'єкта, адже це взаємопов'язані категорії для даного виду кримінального правопорушення. Наявний спеціалізований суб'єкт у вигляді батьків чи осіб, які їх замінюють, і з урахуванням цього, можемо розглянути певні ситуації.

Залежно від наявності або відсутності родинних зв'язків між жебраком і неповнолітньою/малолітньою, можна виокремити дві стандартні ситуації: коли дитина є його рідною або коли вона не пов'язана із суб'єктом, що виступає кваліфікуючою ознакою.

У першому випадку чинне законодавство України передбачає адміністративну або кримінальну відповідальність для батьків дитини, які займаються жебрацтвом, використовуючи власну дитину.

Зокрема, стаття 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення встановлює, що особи несуть відповідальність за невиконання батьківських обов'язків, якщо такі дії не спричинили тяжких наслідків. У випадку, коли батьки або інші особи, які їх замінюють, залучають малолітню дитину (до 14 р.) до жебрацтва, це тягне за собою покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на строк до трьох років [8].

Крім того, згідно з пунктом п'ятим частини першої статті 164 Сімейного кодексу України, використання дітей для випрошування грошей, жебрацтва, є підставою для позбавлення батьківських прав [9].

Другий випадок виникає тоді, коли у процесі жебрацтва використовується чужа дитина. Тоді існує два можливих варіанта розвитку подій, а саме:

1. Батьки або один із них добровільно передають дитину іншій особі з метою використання в жебрацтві;

2. Дитину незаконно забрали у батьків, або осіб, які виконують їхні обов'язки.

Стосовно першого випадку, то поведінку батьків чи осіб, що «придбали» дитину для жебракування, слід розцінювати як кримінальне правопорушення, пов'язане із торгівлею людьми (ч. 2 ст. 149 КК України). Якщо ж дитину викрали для використання у жебрацтві, то дії винних підпадають під ч. 2 ст. 146 КК України (незаконне позбавлення волі або викрадення людини) [7].

Що стосується об'єктивної сторони, то вона характеризується діянням, а саме активними діями, що можуть проявлятись у примушуванні дитини стояти чи сидіти на вулиці з простягнутою рукою, використанні дитини для створення емоційного ефекту (наприклад, щоб викликати співчуття у перехожих), організації систематичного збору милостині з участю дитини чи виведенні малолітньої дитини на вулицю для випрошування, у тому числі спільно з дорослими.

Диспозиція частини 1 статті 150[1] Кримінального кодексу України має описовий характер, оскільки вона конкретно визначає зміст дій, що становлять заняття жебрацтвом. Під цим поняттям доцільно розуміти систематичне звернення з проханнями про надання коштів, речей чи інших матеріальних цінностей від третіх осіб, незалежно від способу чи місця здійснення таких дій.

Таке випрошування може відбуватися безпосередньо дитиною або дорослою особою, яка використовує дитину для створення співчуття та отримання більшої вигоди. Найчастіше це трапляється у випадках, коли дитина є малолітньою або ще не вміє розмовляти, тобто не усвідомлює суті того, що відбувається.

Випрошування може здійснюватися усно (словесні прохання), письмово (через таблички, записки) або конклюдентними діями – тобто такими діями, які самі по собі виражають прохання або потребу (наприклад, простягнута рука, жалісний вигляд, демонстрація інвалідності чи дитини).

Систематичне характеризується багаторазовим вчиненням дій, три рази та більше. У зв'язку з цим, можна зазначити, що це кримінальне правопорушення може бути продовжуване, оскільки складається з кількох тотожних епізодів, об'єднаних єдиним злочинним наміром – використати малолітню дитину для жебрацтва. До таких дій можуть належати, наприклад, утримування на руках немовляти чи малої дитини з метою викликати співчуття, а також нагляд за дитиною, яка самостійно просить милостиню у сторонніх осіб.

Конструкція кримінального правопорушення характеризується формальним складом, адже вважається закінченим з вчиненням дій, що пов'язані систематичним характером [8].

Додаткові ознаки об'єктивної сторони не є обов'язковим, проте потерпіла особа, малолітня дитина, у даному випадку може виступати знаряддям вчинення кримінального правопорушення.

Суб'єктивна сторона визначена у формі прямого умислу, адже наявний систематичний характер, який відкидає необережність чи непрямий умисел. Також додатковою ознакою може бути мета у вигляді отримання прибутку.

Також наявна змішана форма вини, адже при кваліфікуючих ознаках, а саме ч.3 ст. 150[1] Закону про кримінальну відповідальність стосовно тілесних ушкоджень, суб'єктивна сторона виражається у формі необережності. Якщо наявний умисел, то діяння потребує кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 150[1] і ст. 122 чи 121 КК України.

Кваліфікованими ознаками злочину, передбаченого ст. 150¹ Кримінального кодексу України, є більш небезпечні способи чи обставини його вчинення. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 150¹ КК України, кримінальне правопорушення вважається кваліфікованим, якщо воно вчинене стосовно чужої малолітньої особи, із використанням до неї насильства чи погрози його застосування, повторно або особою, яка раніше вже скоїла кримінальне правопорушення, передбачене статтями 150, 303 або 304 КК України, або за попередньою змовою групою осіб.

У свою чергу, ч. 3 ст. 150¹ КК України передбачає ще більш сувору відповідальність у випадках, коли такі дії вчинені організованою групою або якщо внаслідок використання дитини для жебрацтва їй було заподіяно середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження. Таким чином, законодавець посилює відповідальність залежно від ступеня суспільної небезпечності та наслідків для дитини.

III. Висновки

Отже, використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом є тяжким порушенням прав і свобод дитини, яке становить суспільну небезпеку. Воно посягає на її гідність, моральний і фізичний розвиток.

Законодавець, передбачивши відповідальність за цей вид кримінального правопорушення у статті 150[1] Кримінального кодексу України, правильно визнав його однією з форм експлуатації дітей та правильно помістив його у розділ проти честі, гідності та волі дитини. Вчинення таких дій свідчить про аморальність і цинічність поведінки дорослих осіб, які, керуючись корисливими мотивами, використовують дитину як засіб для власного збагачення.

Ефективна протидія цьому явищу можлива лише за умови поєднання кримінально-правових заходів із соціальною підтримкою сімей, виховною роботою та посиленням контролю з боку державних органів і суспільства за дотриманням прав дитини. Суспільство потребує обізнаності стосовно такого виду правопорушення, адже більшість навіть не здогадуються про кримінальну відповідальності за такі дії.

В умовах збройної агресії рф спостерігається підвищення ризиків втягнення неповнолітніх та малолітніх осіб у жебрацтво. У таких обставинах громадянам слід проявляти небайдужість та вживати відповідних заходів реагування. Повідомлення до правоохоронних органів чи звернення на гарячу лінію служб соціальної підтримки може стати першим кроком до забезпечення безпеки та захисту дитини [3].

IV. Список використаних джерел

[1] Стаття 150-1 КК України. Відповідальність за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Юридична компанія Турій та Партнери (6 жовтня 2025) URL: https://turii.com.ua/publikatsii/vidpovidalnist-za-vikoristannya-malolitnoi-ditini-dlya-zanyattya-zhebractvom/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 25.10.2025)

[2] Використання малолітньої дитини для зайняття жебрацтвом – Лановецька міська рада. Лановецька міська рада – офіційний сайт Лановецької міської ради (26 листопада 2021) URL: https://lanmisto.gov.ua/2021/11/26/vykorystannya-malolitnoyi-dytyny-dlya-zajnyattya-zhebratstvom/ (дата звернення 25.10.2025)
[3] Втягнення дітей у жебрацтво: це не про бідність, а про злочин! Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини 2013-2025. Омбудсман України Ombudsman of Ukraine (9 грудня 2024) URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/vtyagnennya-ditej-u-zhebractvo-ce-ne-pro-bidnist-pro-zlochin (дата звернення 26.10.2025)
[4] Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року No 2341-III. Дата оновлення: 17.07.2025. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3920 (дата звернення: 26.10.2025)
[5] ЧЕСТЬ – тлумачення, орфографія, новий правопис онлайн. СЛОВНИК – тлумачний словник української мови, орфографічний словник онлайн. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D1%87%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%8C (дата звернення: 26.10.2025)
[6] Втягнення дитини у заняття жебрацтвом або використання її у жебрацтві: правова оцінка. Офіційний сайт Нехворощанської громади (10 липня 2023) URL: https://nchvorosha-gromada.gov.ua/news/1690875072/ (дата звернення: 26.10.2025)
[7] Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (коментар нового закону) | Коментар. Мего-Інфо. Юридичний портал України №1, Коментар ЦПК, КПК, КУПАП, ККУ, ЦК. URL: https://mego.info/ %D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D1%97-%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B8-%D0%B4%D0%BB%D1%8F-%D0%B7%D0%B0%D0%BD%D1%8F%D1%82%D1%82%D1%8F-%D0%B6%D0%B5%D0%B1%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%82%D0%B2%D0%BE%D0%BC-%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%80-%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%83 (дата звернення: 26.10.2025)
[8] Кодекс про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 року №51. Дата оновлення 01.09.2025. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text (дата звернення: 26.10.2025)
[9] Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року №2947-III. Дата оновлення 12.09.2025. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#top (дата звернення: 26.10.2025)

CRIMINAL LIABILITY FOR USING A MINOR CHILD FOR BEGGING

Angelina Chebotarenko, Olena Uschyk

ABSTRACT. The paper examines the criminal law characteristics of using a minor child for begging, as provided for in Article 150¹ of the Criminal Code of Ukraine. The essence of this phenomenon as a socially dangerous act that infringes on the honor, dignity, and freedom of the child is revealed. The object, objective and subjective aspects of the crime, its qualifying features and differences from related offenses are analyzed. The need for a comprehensive approach to preventing the use of children in begging, combining criminal law measures with social protection of families and raising the level of legal awareness of the population regarding responsibility for such actions is emphasized..

KEYWORDS: begging, minor child, criminal liability, exploitation, protection of children's rights

ДІАЛОГІЧНІСТЬ МЕДІАЦІЇ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

Олександр Шарафін

Кафедра публічного права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

E-mail: oleksandrsharafin@gmail.com

АНОТАЦІЯ. У доповіді розглядається історія розвитку медіації від стародавніх цивілізацій до сучасності. Проаналізовано еволюцію методів посередництва у різних культурах та визначено ключову роль діалогу у врегулюванні конфліктів. Дослідження підкреслює значення медіації як ефективного інструменту для досягнення порозуміння у сучасному суспільстві.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: медіація, діалогічність, конфлікт, посередництво

I. Вступ

На сьогоднішній день українське суспільство переживає значні трансформації та виклики. У таких умовах питання формування стійкої та зрілої правової культури набуває особливої актуальності. Низький рівень довіри до правосуддя, недостатній розвиток культури ненасильницького вирішення конфліктів та брак навичок конструктивної взаємодії становлять серйозні перешкоди на шляху розбудови правової держави та громадянського суспільства. У цьому контексті медіація, як альтернативний механізм вирішення спорів, дедалі більше визнається не лише як ефективна процедура, а і як потужний каталізатор якісних змін у правосвідомості громадян. Глибинний потенціал медіації криється у її діалогічній сутності, яка розгортається як на рівні комунікативної взаємодії учасників, так і у внутрішніх трансформаціях свідомості кожного суб'єкта, таким чином активно впливаючи на формування правової культури.

II. Основна частина

Актуальність дослідження зумовлена потребою глибокого теоретичного та методологічного обґрунтування діалогічної природи медіації як чинника, що активно впливає на формування правової культури. Існуючі наукові підходи, як правило, зосереджуються на процесуальних аспектах медіації, її ефективності у вирішенні спорів або на правових рамках врегулювання процесу. Проте, її роль як фактора, що трансформує правову свідомість, сприяє розвитку культури відповідальності, довіри та емпатії у суспільстві, залишається недостатньо висвітленою. Комплексний аналіз діалогічності медіації у цьому контексті дозволить поглибити теоретичні основи медіації, а також обґрунтувати її значущість для розвитку правової культури України.

Мета дослідження – аналіз діалогічності медіації як ключового фактора формування правової культури в Україні, обґрунтування її філософсько-системних засад та дослідження правових механізмів, що сприяють цьому процесу.

Методологія дослідження. Дослідження ґрунтується на парадигмі діалогічності, яка розглядається як світоглядно-теоретична платформа для розуміння людської взаємодії та правових феноменів. Застосовується системний підхід Нікласа Лумана для аналізу медіації як аутопоетичної комунікативної системи, здатної до самовідтворення та адаптації через діалог.

Виклад основних результатів дослідження. Перші згадки про медіацію можна знайти ще у стародавніх цивілізаціях Єгипту, Китаю, Греції та Риму. В цих суспільствах виникали перші зачатки правосуддя, але поряд із примусовими методами вирішення спорів існувала і практика переговорів.

Завдання дослідження. Обґрунтувати діалогічність медіації як філософсько-системну основу, що активно впливає на формування правової культури, розкривши вплив зовнішньої комунікативної взаємодії та внутрішньої трансформації суб'єкта.

Наріжним каменем ефективності медіації у формуванні зрілої правової культури є її діалогічна природа, що виходить за межі суто лінгвістичного обміну інформацією. Діалогічність постає як всеосяжний світоглядний підхід, який, від часів Сократа та Платона, розглядається як фундаментальний шлях до пізнання та подолання розбіжностей. Ця парадигма утверджує, що людське буття є принципово діалогічним, а взаємодія з Іншим є умовою для самореалізації та джерелом етичної відповідальності.

Варто зауважити, що на процес формування філософії діалогу значний вплив мала праця Мартіна Бубера «Я і Ти». Бубер каже, що людина стає Я під час взаємодії з Ти: «Я стаю Я, співвідносячи себе з Ти» [1]. Він виділяв два типи взаємин людини зі світом: «Я-Воно» (функціональне, об'єктивуюче ставлення, де інший сприймається як засіб) та «Я-Ти» (справжній діалог, що передбачає взаємне визнання, повагу до унікальності іншого та взаємодію на рівні суб'єкт-суб'єкт). Для Бубера, саме відношення «Я-Ти» є сутнісним для людини, і лише у ньому вона може реалізувати свою справжню природу.

Важливо також звернутися до Еммануеля Левінаса, який здійснив суттєвий поворот від традиційного онтологічного мислення до первинності етики. На відміну від своїх попередників, Левінас стверджує, що не буття (онтологія), а зустріч з Іншим (етика) є фундаментом людського існування та джерелом моральної відповідальності [2]. Цей підхід є критично важливим для розуміння глибинної сутності медіації як процесу, що виходить за межі суто правового чи комунікаційного виміру.

У цьому контексті медіація функціонує як автономна комунікативна система, яка здатна до самовідтворення та адаптації завдяки специфічній організації взаємодії між її учасниками. Глибинний потенціал діалогічності розкривається лише за умови комплексного осмислення її проявів на двох взаємопов'язаних рівнях: зовнішньої комунікативної взаємодії та внутрішньої трансформації свідомості суб'єкта.

Зовнішній вимір діалогічності медіації є потужним чинником формування правової культури, оскільки він безпосередньо впливає на норми та практики взаємодії у суспільстві. Він пропонує модель врегулювання конфліктів, яка принципово відрізняється від традиційних монологічних підходів судочинства, де домінує імперативний характер та ієрархія. У медіації, натомість, створюються умови для рівноправної комунікації. На відміну від судового процесу, де сторони часто об'єктивуються, медіація навчає бачити опонента як унікальну особистість зі своїми потребами, тим самим зміщуючи фокус справедливості від «перемоги» до «взаємоприйнятного та взаємовигідного рішення». Це сприяє усвідомленню, що права іншого такі ж важливі, як і власні.

У медіації сторони самостійно приходять до угоди, що є їхнім спільним творінням. Цей процес активного правотворення на низовому рівні значно підвищує відчуття власної відповідальності за дотримання досягнутих домовленостей, оскільки вони є результатом їхньої власної волі, а не нав'язаним ззовні рішенням. Така практика формує правову культуру, засновану на добровільному виконанні зобов'язань, що є значно стійкішою, ніж та, що ґрунтується на страху покарання. Це також підвищує легітимність правових рішень в очах суспільства.

Внутрішній вимір діалогічності медіації є не менш важливим, оскільки він стосується глибинних змін в індивідуальній правовій свідомості, які потім інтегруються у колективну правову культуру. Цей процес самопізнання та переосмислення є основою для розвитку зрілого правового мислення.

Медіація спонукає кожного учасника до глибинного внутрішнього діалогу, переосмислення власних переконань, потреб та інтересів, що часто виходять за межі початкових правових позицій. Цей процес самопізнання дозволяє вийти за межі егоцентричного

сприйняття конфлікту, що є типовим для судової боротьби, та здійснити децентрацію – поглянути на ситуацію з точки зору Іншого. Це виховує правову зрілість, тобто здатність усвідомлювати взаємозалежність прав та обов'язків, а також готовність до пошуку справедливості, що враховує не лише власні, а й чужі інтереси. Це є передумовою для формування правової культури, де домінують цінності співпраці.

Також варто розглядати конфлікт не як деструктивне явище, а як каталізатор системного розвитку. Медіація активно використовує конфлікт для стимулювання внутрішньої рефлексії, що спонукає сторони до створення нових форм взаємодії та вирішення проблем, які часто виходять за рамки існуючих правових норм. Це сприяє розвитку правової культури де конфлікти сприймаються як можливості для розвитку, а не як глухий кут, що вимагає лише втручання ззовні.

Правові механізми, закріплені у Законі України «Про медіацію» [3], відіграють ключову роль у створенні сприятливих умов для реалізації обох вимірів діалогічності та, як наслідок, для активного впливу на формування правової культури.

Принцип добровільності забезпечує вільний вибір та відсутність зовнішнього тиску, добровільність створює необхідну внутрішню готовність до діалогу та саморефлексії. Це виховує культуру відповідального вибору та автономії у правових відносинах, що є основою для зрілого громадянського суспільства.

Принцип конфіденційності створює безпечний простір для відвертого розкриття внутрішніх потреб та інтересів та є критично важливим для активізації внутрішнього діалогу та розвитку довіри. Це сприяє формуванню культури відкритості та щирості у правовому спілкуванні, що протистоїть традиційній замкнутості та підозрілості.

Принцип нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора Гарантує об'єктивність та неупередженість процедури, ці принципи формують довіру до інститутів альтернативного вирішення спорів. Це дозволяє сторонам відкритися та здійснити внутрішню трансформацію без побоювання маніпуляцій, посилюючи віру у справедливість позасудових механізмів та сприяючи розвитку культури довіри до права.

Таким чином, медіація стає простором, де відбувається переосмислення відносин, відновлення порушеної справедливості, що є квінтесенцією її внеску у формування правової культури. У цьому контексті, влучно визначали мету медіації як самореферентної системи у своїй монографії «Медіація як цінність» П. Пацурківський та Р. Гаврилюк, вона полягає у «відновленні порушеної справедливості у відносинах між її сторонами через їх конфлікти (спори) самими ж цими сторонами за сприяння їм медіатора, а також конструювання ними внаслідок цього нової соціальної реальності – примиреного соціального середовища» [4]. Тобто, мета медіації проявляється у її здатності не просто вирішувати конфлікт, а трансформувати його через відновлення порушеної справедливості і історично найбільш ефективно осягалася саме через діалогічний підхід.

III. Висновки

Діалогічність медіації є фундаментальним, багатогранним феноменом, що інтегрує філософські, соціологічні та правові аспекти, і виступає ключовим фактором формування зрілої правової культури в Україні. Через взаємодію зовнішнього (комунікативного) та внутрішнього (трансформаційного) вимірів, медіація сприяє ефективному вирішенню конфліктів, а також глибинній трансформації правової свідомості громадян. Вона розвиває критично важливі для сучасної правової культури навички відповідальної комунікації, емпатії, взаємної поваги, здатності до децентрації та готовності до пошуку консенсусу, що є основою для стабільного та справедливого суспільства. Подальше утвердження медіації у правовій системі України є стратегічно важливим для побудови громадянського суспільства, заснованого на принципах відкритого діалогу, справедли-

вості, суб'єктності, відповідальності та мирного, свідомого врегулювання розбіжностей, що відповідає найвищим європейським стандартам правової культури.

IV. Список використаних джерел

[1] Мартін Бубер. (2012). Я і Ти. Шлях людини за хасидським вченням. Пер. з нім. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 272 с.
[2] Ethique et infini, (dialogues d'Emmmanuel Levinas et Philippe Nemo) (1982). Paris, Fayard, coll. «L'Espace intérieur».
[3] Про медіацію. Закон України від 16 листопада 2021 р. № 1875-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text
[4] Гаврилюк Р.О., Пацурківський П.С. (2023). Медіація як цінність: Монографія. Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 466 с.

DIALOGICALITY OF MEDIATION AS A FACTOR IN THE FORMATION OF LEGAL CULTURE

Oleksandr Sharafin

ABSTRACT. The report examines the history of the development of mediation from ancient civilizations to the present day. The evolution of mediation methods in various cultures is analyzed, and the key role of dialogue in conflict resolution is identified. The study emphasizes the importance of mediation as an effective tool for achieving mutual understanding in modern society.

KEYWORDS: mediation, dialogicality, conflict, mediation practice

ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ ТА ДЖЕРЕЛА ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Софія Яценко

Кафедра цивільно-правових дисциплін, Дніпровського державного університету внутрішніх справ, Дніпро ,Україна

E-mail: sonichkakurpa10@gmail.com

АНОТАЦІЯ. У роботі розглянула особливості цивільного процесуального права України в умовах воєнного стану. Пооаналізувала, як війна вплинула на судову систему, порядок розгляду справ, підсудність і процесуальні строки. Зробила висновок, що навіть у складний для держави період цивільне процесуальне право зберігає свою стабільність, забезпечуючи реалізацію права громадян на судовий захист.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: цивільне процесуальне право, воєнний стан, підсудність, процесуальні строки, електронне судочинство

I. Вступ

Цивільне процесуальне право є важливою складовою української правової системи, адже воно визначає порядок звернення громадян до суду, розгляд справ і виконання судових рішень. Його основна мета – забезпечити справедливий і неупереджений розгляд цивільних спорів, гарантуючи кожній людині можливість захистити свої права [1]. Після запровадження воєнного стану перед судами постали нові виклики, пов'язані з небезпекою для життя, переміщенням людей і неможливістю працювати в певних регіонах [2]. Проте, як показує практика, навіть у таких умовах цивільне процесуальне право зберігає свою стабільність і виконує головну функцію – забезпечення доступу до правосуддя для кожного громадянина.

II. Основна частина

Одним із головних викликів, які постали перед судовою системою України після початку війни, стала неможливість здійснювати правосуддя на тимчасово окупованих територіях або в районах активних бойових дій. Для вирішення цієї проблеми було запроваджено механізм зміни територіальної підсудності справ, що дозволяє передавати справи до судів, які реально можуть здійснювати розгляд [3]. Це рішення забезпечило безперервність судочинства і стало прикладом гнучкості правової системи України.

Важливою темою є питання процесуальних строків. Через бойові дії, евакуацію чи втрату документів багато осіб не встигають своєчасно подавати заяви або скарги. Судова практика свідчить, що такі обставини визнаються поважними, а пропущені строки поновлюються [4]. На мою думку, це свідчить про гуманність судової системи, адже головне – не формальність, а забезпечення справедливого доступу до правосуддя.

Також слід зазначити активний розвиток електронного судочинства. У воєнний час воно стало незамінним інструментом, оскільки дозволяє подавати документи в електронній формі, проводити засідання у форматі відеоконференцій та оперативно обмінюватися інформацією між сторонами [5]. Можна сказати, що війна прискорила цифровізацію судової системи, зробивши її більш сучасною та зручною для громадян.

Крім того, велике значення має діяльність судів щодо встановлення юридичних фактів — народження, смерті, шлюбу чи зникнення безвісти осіб на окупованих територіях. Такі рішення мають важливе значення для людей, адже дозволяють отримати документи, соціальні виплати чи відновити порушені права [6]. На мою думку, ці справи особливо показові, бо демонструють, що навіть під час війни суд залишається на боці людини.

III. Перспективи розвитку цивільного процесуального права після війни

Після завершення воєнного стану перед системою правосуддя України постане завдання подальшої модернізації. На мою думку, досвід, здобутий під час війни, стане основою для глибокого реформування цивільного процесуального законодавства. У першу чергу, це стосуватиметься розширення можливостей електронного судочинства, удосконалення процедур дистанційної участі в процесі, а також створення більш ефективних механізмів захисту осіб, які постраждали від війни [7].

Крім того, важливо посилити гарантії процесуальної рівності сторін, підвищити якість комунікації між судом і громадянами, а також забезпечити прозорість і довіру до правосуддя. Слід розвивати систему професійної підготовки суддів, враховуючи досвід вирішення справ у кризових умовах. На мою думку, саме людяність, технологічність і справедливість повинні стати головними орієнтирами майбутнього розвитку цивільного процесуального права.

IV. Висновки

Підсумовуючи, можна сказати, що цивільне процесуальне право України довело свою стійкість і ефективність навіть у надзвичайно складних умовах війни. Воно забезпечує захист прав громадян, підтримує законність і справедливість. На мою думку, особливістю цього періоду стало поєднання традиційних принципів судочинства з інноваційними підходами, зокрема цифровими технологіями, дистанційними засіданнями та гнучким застосуванням процесуальних норм [8]. Ці зміни формують основу для подальшого розвитку українського судочинства, яке поєднує законність, доступність і повагу до людини.

IV. Список використаних джерел

[1] Цивільний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України.*
[2] Закон України «Про правовий режим воєнного стану». – №1647-III від 06.04.2000 р.
[3] Постанова Верховного Суду України «Про здійснення правосуддя в умовах воєнного стану». 2022 р.
[4] Судова практика щодо поновлення процесуальних строків у період воєнного стану. Верховний Суд, 2023.
[5] Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система «Електронний суд». URL : https://court.gov.ua.
[6] Офіційні матеріали Державної судової адміністрації України щодо діяльності судів під час війни.
[7] Аналітичний звіт Ради суддів України «Стан судочинства в умовах війни». 2023 р.
[8] Гнатюк О. (2024)/ Реформування цивільного процесуального права в Україні після війни: виклики та перспективи. *Юридична наука*.

CONCEPT, SUBJECT, AND SOURCES OF UKRAINIAN CIVIL PROCEDURAL LAW UNDER MARTIAL LAW

Sofiia Yatsenko

ABSTRACT. The paper examines the peculiarities of civil procedural law of Ukraine under martial law. It analyzes how the war has affected the judicial system, the procedure for case consideration, jurisdiction, and procedural deadlines. The study concludes that even during this challenging period for the state, civil procedural law maintains its stability, ensuring the realization of citizens' right to judicial protection.

KEYWORDS: civil procedural law, martial law, jurisdiction, procedural deadlines, e-justice

Наукове видання

Матеріали IV Міжнародної
науково-практичної конференції

«МОЛОДІЖНА НАУКА ЗАРАДИ МИРУ ТА РОЗВИТКУ»

(28-29 листопада 2025 року)
присвячена Всесвітньому дню науки

Відповідальний за випуск Павло Крайній

Дизайн та верстка Юліанна Віщак

Підписано до друку 29.12.2025. Формат 60x90/16.
Електронне видання. Умов. друк. арк. 26,9. Обл.-вид. арк. 28,9. Зам. 3-026.
Видавництво Чернівецького національного університету
58002, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2.
ruta@chnu.edu.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію ДК №891 від 08.04.2002 р.